

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

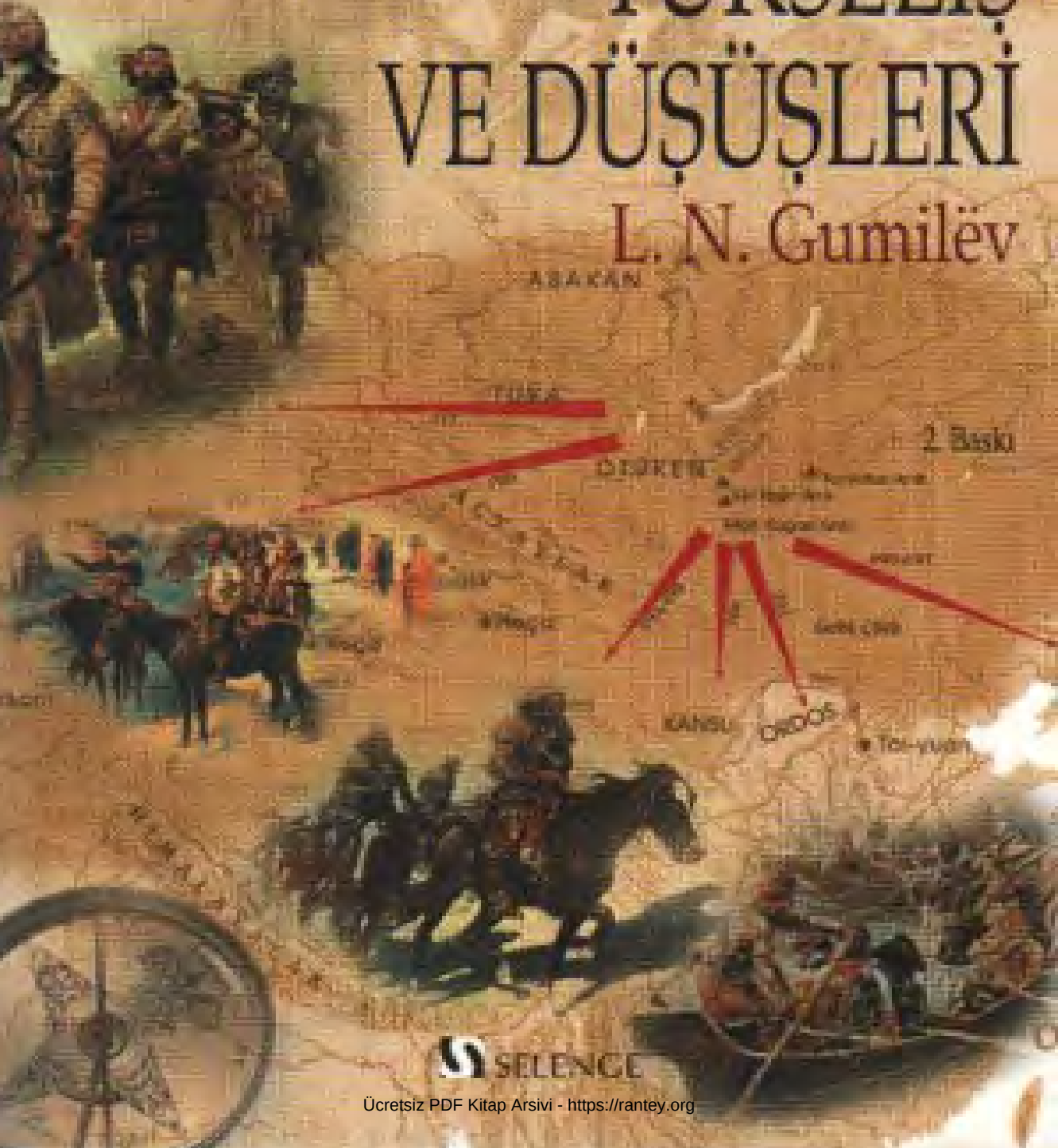
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ETNOGENEZ

HALKLARIN ŞEKİLLENİŞİ YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞLERİ

L. N. Gumilëv

SELENCE

Selenge Yayınları No: 11

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
Saruhan Batur

Kapak
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Matsan

ISBN 975-8839-02-0

Lev Gumilev's Russian text copyright © 1993 by Natalie Gumileva
Türkiyede Türkçe basım hakları © Selenge Yayınları'na aittir.

Selenge Yayınları

Ticarethane Sok. No:41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0.212 514 45 73 Fax: 0.212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-mail:selenge@selenge.com.tr

ETNOGENEZ

HALKLARIN ŞEKİLLENİŞİ YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞLERİ

L. N. Gumilöv

İngilizceden Çeviren
D. Ahsen BATUR

3. Baskı

Selenge Yayınları
İstanbul - 2016

Tarih, bir anlamda milletlerin kutsal kitabıdır.

Karamzin

İÇİNDEKİLER

Çevirmenden.....	11
Giriş.....	17
KONUNUN BİLİMSEL BOYUTU	
Zaman ve Tarih	19
Bir <i>Homo Sapiens</i> Türü Olarak İnsan	43
Etnos Kavramının Tanımlaması	44

BİRİNCİ BÖLÜM GÖRÜNENLER VE GÖRÜNMEYENLER ÜZERİNE

I. KONU VE ÖNEMİ	
1. Sükût-u Hayal Korkusu	49
II. ETNOĞRAFYANIN FAYDALARI VE AŞILMASI GEREKEN GÜÇLÜKLER	
2. Etnos Farklılıkları	52
3. Terminoloji Karmaşası	55
4. Genelleştirmeler ve Önemli Şeyler	57
5. Sınırlar	60
6. Coğrafya Bilmeyen Tarihçi Tökezler	64
III. TABİAT VE TARİH	
7. Tabiat Bilimi ve Tarihin Uyuşumu	67
8. Formasyonlar ve Etnoslar	70
9. Tarihi Kaynaklara Güvenilir mi?	72
10. Abidelere Güvenilir mi?	75
IV. ETNOS VAR MI?	
11. Etnosu Belirlemek İçin Bir İşaret Yoktur	79
12. Etnos Topluluk Değildir	81
13. Dil	82
14. İdeoloji ve Kültür	84
15. Tek Atadan Türeyiş	89
16. Bir İllüzyon Olarak Etnos	92
17. Doğu ve Batı Arasında	93
18. İsimsiz Ülke ve Halk	97
19. Durumlar ve Süreçler	102

İKİNCİ BÖLÜM ETNOSUN ÖZELLİKLERİ

V. ETNOS VE ETNONİM	
20. İsimler Aldatıcıdır	107
21. Kamuflej Örnekleri	109
22. Filoloji ve Tarihin Aczi	111
VI. ETNOS ÖZELLİĞİ OLARAK MOZAİK YAPI	
23. Boy Sistemi Olmadan da Olur	113
24. Kabile Sisteminin Yerini Ne Alabilir?	114
25. Süb-Etnik Grupların Oluşumu	116
26. Etnik Temas Varyantları	119
27. Ekzogaminin Rolü	122
28. Bir Yorum Denemesi	124
VII. ETNİK DAVRANIŞ KALIPLARI	
29. Bir Prensipten Olarak Benzemezlik	127
30. Davranış Kalıplarının Değişkenliği	129
31. Etnos ve Dört Zaman Algılaması	131

VIII. BİR SİSTEM OLARAK ETNOS

32. Sistemin Popüler Açıklaması.....	137
33. Etnolojide Sistem.....	138
34. Etnik Sistemlerin Boyut ve Tipleri.....	140

IX. SÜB-ETNOSLAR

35. Etnosun Yapısı.....	146
36. Etnosun Kendi Kendini Düzenlemesi.....	148
37. Konsorsiyum ve Konviksiyumlar.....	149

X. SÜPER-ETNOSLAR

38. Süper-etnosun Gerekliliği-Franklar.....	151
39. Süper-Etnosun Doğuşu-Bizans.....	153
40. Süper-etnos Kırılması-VII-X. Yüzyıllarda Araplar.....	155

XI. ETNOGENEZİN ALGORİTMASI

41. Etnik Bakiyeler.....	160
42. Statik ve Dinamik.....	162
43. İnkorporasyon.....	166
44. Denge ve Tekamül Arasındaki Fark.....	168
45. Etnogenez ve Doğal Ayıklanma.....	170
46. Altruizm ve Anti-egoizm.....	173
47. Bakiye Etnosların Eksterminasyonu.....	176

XII. ETNİK TEMASLAR

48. Etnik Taksonomi Hiyerarşisi.....	178
49. Temasın Farklı Boyutları.....	181
50. Farklı Kategorideki Etnik Bütünlükler Arasındaki İlişkiler.....	184
51. Beş Kabile ve Orta Vaha Sakinlerinin Temasları.....	186
52. Barbarlarla Romalıların Temasları.....	188
53. Etnoslar Her Zaman Temaslardan Oluşur.....	191
54. "X" Faktörü.....	193

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TARİHTE ETNOS

XIII. UMUM DÜNYA TARİHİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER

55. Umum Dünya Tarihinin İki Yüzü.....	199
56. A. Toynbee ile Neden Aynı Fikirde Değilim.....	200
57. N. I. Konrad ile Neden Aynı Görüşte Değilim.....	204
58. Helenizm Üzerine.....	206
59. Bizans Üzerine.....	210
60. Çin Üzerine.....	212

XIV. ETNİK TARİH HAKKINDA DÜŞÜNCELER

61. Etnolojide Belirsizlik Prensibi.....	215
62. İki Referans Sistemi.....	217
63. Kültür Tarihi ve Etnogenez.....	219

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İÇİMİZDEKİ DOĞA

XV. ETNOS VE POPÜLASYON

64. Etnos Popülasyon Değildir.....	227
65. Monomorfizm.....	229
66. Arka Plan ve Faktör.....	232
67. Komplimantarizm.....	233
68. Araştırmanın Biyolojik Boyutları.....	235

XVI. FİLOGENEZ Mİ, ETNOGENEZ Mİ?

69. İnsanın Gelişimi ve Evrimi.....	238

70. Bölgesel Mutasyonlar	240
71. Biyosenozun Dönüşümü ve Süksesyon	141
72. Antroposüksesyon	243
XVII. ÖLÜMSÜZLÜK NEDEN ÖLÜMDEN DAHA KORKUNÇTUR	
73. Filogenezin Etnogeneze Dönüşümü	246
74. Evrim ve Etnogenez	249
75. Yaratıcılık mı, Hayal mi?	251
76. S. I. Korjinsky'nin Görüşleri	253
77. Excess ve Etnogenezde Atelet	254
XVIII. TEZATLAR KÜMESİ	
78. Cevap Henüz Bulunamadı	256
79. Etnogenez ve Enerji	258
80. Etnik Tarihin Diskretliği	260
81. Acaba Şu X-Faktörü Nerede?	261
82. Clio Kronos'a Karşı	262

BEŞİNCİ BÖLÜM ETNOGENEZDE PASSİONERLİK

XIX. ETNOGENİK İŞARET YAHUT X-FAKTÖRÜ	
83. İşte 'X' Faktörü	269
84. Engels'in İhtiraslarla İlgili Görüşü	272
85. Passioner Tipleri	274
86. Birikim mi, israf mı?	283
XX. PASSİONER BASINÇ	
87. Passionerliğin Biyokimyasal Yönü	285
88. Dış Hatları İtibariyle Etnik Sistemin Multi-Vektör Özelliği	287
89. Passioner Endüksiyon	289
90. Passionerliği Kaybetme Yolları	294
XXI. SUB-PASSİONERLER	
91. Uyumlu Tipler	297
92. Serseriler, Şerkeş Askerler ve Soysuzlar	299
93. Passionerliğin Dereceleri	301
94. Hannibal ve Kartaca	302
XXII. PASSİONERLİĞİN SÖNÜŞÜ	
95. Ani Parlama ve Kül	304
96. Zayıf, ama Aktif Passionerlik	307
97. Bastardlar (Piçler)	310
98. Etnosu Birleştiren Nedir?	313

ALTINCI BÖLÜM BİLİMLER ARASINDAKİ KÖPRÜ

XXIII. SİSTEMDE ALAN	
99. Etnosenoz	319
100. Etnik Alan	321
101. Etnik Alan Ritimleri	323
102. Etnik Alan ve Etnogenez	326
103. Süper-Etnosun Doğası	328
104. Kimeralar	334
XXIV. PASSİONERLİĞİN DOĞASI	
105. Vernadsky'nin Biyosfer Teorisi	338
106. Mutasyonlar Passioner İtkidir	341
107. Landşaft Kavşakları	346

108. Noosfer Üzerine.....	348
XXV. PASSIONERLİK VE BİLİNÇ ALANI	
109. Referans Çerçevesi.....	350
110. Dürtü Oranları.....	353
111. Bu Görüşün Etnogeneze Uyarlanması.....	355
112. Tarih Sentezinde Passionerliğin Yeri.....	356
113. Genelleştirme.....	359
XXVI. BİLİMSEL ARAŞTIRMA USULÜ	
114. Tarihi Coğrafyadan Etnik Psikolojiye.....	361
115. İtirazlar.....	364
116. Yükseliş ve Düşüş.....	365
117. Referans Prensipleri.....	367
XXVII. PASSIONER YÜKSELİŞ SAFHALARI	
118. Etnosun Doğuşu.....	375
119. Passionerliğin Yükselişi.....	379
120. İkinci Roma mı, Anti-Roma mı?.....	381
121. Bozulma ve Rejenerasyon.....	384
122. Passioner Aşırı Hararet.....	388
123. Kavramların Cazibesi.....	390
124. Passioner Kırılma.....	395
XXVIII. YERİNDEN OYNATMA	
125. Burada da Kurallar Vardır.....	399
126. Passionerliğin Düşüşü.....	402
127. Mütakabiliyet.....	404
128. Anomali.....	407
129. Gençliğin Zevali.....	409
130. Gençliğin Geri Dönüşü.....	415
XXIX. KIRILMA SAFHASI	
131. Excess'in Zararı.....	419
132. Altın Çağ Treni.....	420
133. Çin'de.....	424
134. Yükselişin Kurbanları.....	426
135. Etnik Alanın Parçalanışı.....	429
136. Kırılma ve Anlamı.....	432
XXX. ETNİK ATALET SAFHASI	
137. Medeniyetin Hazan Mevsimi.....	436
138. Hristiyan Dünyasından Medeni Dünyaya.....	438
139. Medeniyet ve Tabiat.....	443
140. Babil'i Kim Yıktı?.....	448
141. Kültür Çöküşü Nedir?.....	451
XXXI. OBSKÜRASYON SAFHASI	
142. Etnosun Son Günleri.....	455
143. Altın Çağdan Düşüş Çağına.....	457
144. Kanlı Karanlık Günler.....	460
145. Bir Arada Yaşamamın Bedeli.....	464
146. Aynı Tas Aynı Hamam.....	467
XXXII. SONUN ARDINDAN	
147. Hatıra Safhası.....	470
148. Kapalı Yollar.....	474
SON SÖZ	478
KITAPTA GEÇEN BAZI ÖZEL TERİMLER	483
KAYNAKÇA	487
DİZİN	499

ÇEVİRMENDEN

Rus tarihçisi ve etnoloğu Prof. L. N. Gumilëv'un elinizdeki bu eseri, başyapıtı "Eski Türkler"den sonra ikinci doktora tezi olarak hazırladığı bir diğer önemli çalışmasıdır.

Etnogenez konusu, henüz Türkiye'de çok az bilinen bir bilim dalıdır. Dahası, üniversitelerimizde etnogenezin okutulduğu herhangi bir kürsü yoktur. Bu durumda, zaten yeterince bilinmeyen bir bilim dalının kendine özgü terminolojisi konusunda sıkıntı çekilmesi tabiidir. Özellikle çeviri eserlerde terminoloji yerine oturmadığı zaman, okuyucunun o kitaptan bir şey anlaması şöyle dursun, eseri sonuna kadar okuyabilmesi dahi mümkün olamaz.

L. N. Gumilëv, bu kitabında Avrupa'da "etnogenez" biliminin öncüsü sayılan A. Toynbee'nin kullandığı terminolojiyi bütünüyle tasahhüs etmekte; gerek Batılı bilim adamlarına ve gerekse Rus etnogenez bilimcilerine ağır tenkitlerde bulunarak, kendine özgü tezini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte her akademisyenin, ortaya attığı herhangi bir tezde, zaman içinde bazı değişiklikler yaptığı, kimi yerleri çıkarıp, yeni unsurlar kattığı bilinen bir şeydir.

Gumilëv, elinizdeki bu eseri Rusya'da 1978-79 yılında yayınlamış; ancak, 1990 yılında eser İngilizceye çevirilerek Moskova'da tekrar basılmıştır. Kitabın İngilizce çevirisiyle ilgili yapılan yazışmalar sonunda, çevirinin baştan sona bizzat yazar tarafından gözden geçirilerek, Rusça baskısında sayısı dokuz olan bölümlerin altıya düşürüldüğü, iki bölümün ise diğer bölümler arasına serpiildiği; bir başka deyişle kitabın tamamen yeniden harmanlandığı; yer yer paragraflar, cümleler, sayfalar atıldığı, onların yerine yeni satır ve cümlelerin girdiği belirtilmiştir. Nitekim elimizdeki Rusça orijiniyle, İngi-

lizce çevirisini karşılaőtırdığımız zaman, bu farklılık bizim de dikkatimizi çekti. Anlaşılan yazar, oniki yıl önce ileri sürdüğü bazı görüşlerinde değişiklik yapmıştı. İngilizce baskısında çıkarılan parağraf ve cümleler arasında en fazla dikkatimizi çeken husus, bunların çoğunun Türk ve Osmanlı tarihiyle ilgili olmasıydı. Muhtemelen bunun sebebi, eserin ilk yazıldığı yıllarda, yani 1978'lerde Bolşevik yönetiminin bütün ağırlığını koruduğı dönemde, Kremlin yöneticilerinin "faşist ve düşman" olarak gördüğü Türk ve Osmanlı'ya saldırının tasvip görmüş olmasıdır. Halbuki 1990'larda artık komünizm tarihe karışmış ve perestoroykanın son aşamasına gelmişti. Yani L. N. Gumilëv'un çekinecek bir şeyi kalmamıştı. Sanırım bu durum onu önceki yazdıklarında bazı değişikliklere sevketmiş; özellikle Marks, Lenin ve Engels'den yapılan alıntılarının büyük bir kısmı kitaptan ayıklanmıştır. Bu durum, sadece Rusya'da halen hayatta olan eski yazarlar için geçerli değil elbet. Aynı şeyleri Özbekistan, Kazakistan vb. Türk ölkelerinde yaşayan yazarlarda da gözlemledik. Bir noktada bunları "o zaman yazılamayanlar" ve "kitabın basılması için çarnaçar yazılanlar" şeklinde tasnif etmek gerekir. Eski Sovyetler Birliği'nde (Türk cumhuriyetleri dahil) peresteroyka öncesinde yazılan kitaplarda Türkler ve Türkiye aleyhine bir şeyler karalamak, baştaki yönetim tarafından teşvik edilmiyorsa bile, hoş karşılanıyordu. Bugün ise öyle bir durum söz konusu değil.

Çeviri, nazik bir konu. Sadece yabancı bir dili iyi bilmek, o dilden kitap çevirmek için yeterli değildir. Çevirisi yapılan kitapta anlatılan konuları da, yazar kadar değilse bile, ona yakın seviyede bilmek, literatüre aşına ve hele hele eser bilimsel bir konuya hasredilmişse, o konuyla ilgili terminolojiye vakıf olmak şarttır. Bu eser, daha önce başka biri tarafından Türkçeye çevirilerek yayınlanmıştır. Ancak, terminoloji yerine oturtulmadığı için, birçok yerde bulanıklıklar görüldüğü gibi, yanlış anlamalara veya hiçbir şey anlaşılmamasına yol açacak eksiklikler ortaya çıkmıştır. Asla kimseyi karalamak veya kötülemek gibi bir niyetimiz yoktur. O yüzden kitabı daha önce Türkçeye çeviren kardeşimizin adını dahi zikretmedik. Bilindiğı gibi her dilde bir kelimenin veya fiilin birden fazla anlamı olabilir. Mütercimim en büyük sıkıntısı, yazarın o kelime veya fiili hangi anlamıyla kullandığını tespit etmektir. Bir örnek olması açısından "uslovniy" kelimesi Rusçada daha çok 'şartlı, meşrut' anlamıyla kullanılır. Ama aynı kelimenin 'teorik, klasik, geleneksel, indî' anlamları da vardır. Eğer bu

kelimenin sadece birinci anlamını alırsanız, ortaya, söz gelimi ‘şartlı tarih’, ‘şartlı terim’ gibi gülünç bir ifade çıkar ki, dünyada hiçbir kitapta ‘şartlı tarih’, ‘şartlı terim’ ibaresi görülmemiştir. ‘Geleneksel tarih kurallarına göre..’ denilir, ama asla ‘şartlı tarih kurallarına göre’ diye bir şey olmaz. Nitekim eserin İngilizce çevirisinde de bu kelime bazen ‘geleneksel’ (classical) bazen de ‘indî’ (arbitrary) kelimeleriyle karşılanmıştır. Çeviride bir mazur görülebilecek masum hatalar vardır, bir de asla mazur görülemeyecek, okuyucuyu yanlış bilgilendirecek hatalar vardır. İkinci bir örnek olması açısından, önceki çeviride “E. Lerua Lâdüri daha sonra şöyle yazıyor: “1850 yılından başlayarak Avrupa ekonomisinin gelişmesini buzulların erimesi ya da Alp dağlarının ortaya çıkışıyla açıklamaya çalışan bir tarih uzmanı hakkında ne düşünülebilir?” şeklindeki cümle, hem Rusçasında, hem de İngilizce çevirisinde şu şekildedir: “E. Le Roy Ladurie, ‘Avrupa’nın 1850’den itibaren kaydettiği ekonomik gelişmeyi Alp dağlarındaki buzulların önemli ölçüde azalmasıyla izah etmeye çalışan tarihçiye bilmem ki ne demeli?” diye yazmıştı.” Burada ilk çeviriye göre Alp dağları 1850’den itibaren ortaya çıkmış oluyor veya öyle bir anlam seziyor. Bir başka örnek, önceki çeviri (s.91): “Cahil Gaskon baronları, yarı yabani Seven dağlıları, La-Roşel’in babayiğit korsanları ya da Paris ve Anjer çevresindeki köylüler Talih, Alinyazısı, Cisimleşme gibi kavramların inceliklerini anlamıyorlardı,” şeklinde. Bizim yaptığımız çeviri ise şöyle: “Eğitimsiz Gascogne baronları, yarı vahşi Cévennes dağlıları, La Rochelle’in cesur korsanları veya Paris ve Angérs civarının zanaatkarları, kader veya transubstantiation [âyin şarabının İsa’nın kanına dönüşmesi] kavramlarının inceliklerini anlamıyorlardı.” Burada transkripsiyon yanlışları önemli değildir, ama acaba okuyucu bu “Cisimleşme” kelimesinden ne anlayacaktır? Şu cümleler arasındaki farka dikkatinizi çekmek isterim: (s.407-408) “Belki de İnkalar bu kuralın dışında kalmış olabilirler ama sözü geçen dönemde İnkalar hâlâ yoktu. Bu eski etnoslar İnkalara ve Asteklere karşı, Romalıların, - Romalılardan biraz dil kültürü, biraz gen birikimi şehir harabeleri ve bilgi kırıntıları miras olmuş olan-Fransız ve İspanyollara karşı nasıl davranıyorsa o şekilde davranıyordu..” Metnin Rusçası şöyle: Некоторым исключением были бы инки, но их еще не было. Эти древние этносы относились к инкам и астекам так, как римляне и к французам и испанцам, унаследовавшим от римлян часть традиции языковой культуры, часть генофонда, руины городов и обрывки знаний. Aynı satırların

İngilizce çevirisi: "The Incas were an exception, but they did not yet exist. The ancient American ethnoi related to the Incas and the Aztecs as the Romans related to the French and Spaniards, who inherited part of the traditions of linguistic culture from the Romans, part of the gene fund, the ruins of cities, and scraps of knowledge.." Yani: "İnkalar bir istisna idiler, ama onlar henüz ortada yoktu. Nasıl Romalılar, Roma'dan biraz lengüistik kültür, biraz gen havuzu, şehir harabeleri ve bilgi kırıntılarını miras alan Fransız ve İspanyollar'la akraba iseler, bu eski Amerika halkları da İnka ve Aztekler'le akraba idiler." Keza Troiçe kelimesini Türkçe sözlüklerin hiçbirinde bulamazsınız, ama 'Teslis'i bulabilirsiniz. Tarihte Aysorlar diye bir halk bilinmez, fakat Asuriler diye bir halk vardır. İskenderun'la İskenderiye aynı şehir değildir. Navahi, asla Navajo kelimesine işaret etmez. Bir de Türkçede 'vurguncu felsefe' diye bir kavram yoktur; ama 'spekülatif felsefe' terimi vardır. 'Duygusal sanat âfeti' yerine 'duygusal sanat unsurları' dense herhalde bir anlam çıkardı. Çünkü sanat hiçbir zaman âfet olmaz. Bu yanlış anlamaların sebebi, mütercimim tercüme sanatını bilmemesi kadar, lügata bakmayı da iyi becerememesidir. Zira Rusçada 'sitixi' kelimesi hem âfet, hem de 'element, unsur' anlamında kullanılır. Keza 'otnositsa' fili Rusçada hem '...e muamele etmek' ve hem '..den olmak' veya '.. ile akraba olmak' anlamlarına da gelir. Bütün dillerde yazılışları birbirine çok yakın veya bir harf farkıyla ayrılan pek çok kelime vardır. Çevirmen, çeviri sırasında bazen bu farkı gözden kaçırmış olabilir, ama en azından konunun akışı içinde ortaya çıkan anlam bozukluğunu farketmek zorundadır. Örneğin önceki çeviride "... korkak feodaller ölüyor, cesur yalı sahipleri ise ya şövalye, ya da serbest şehir sakini oluyordu." (s. 437) cümlesinin doğrusu şöyledir: "Korkak baronlar ölmüş; yarı hür cesur köylüler, ya şövalye ya da hür şehirli olmuşlardı." Anlaşılan çevirmen metindeki 'villeins' kelimesini villa ile karıştırmıştır. Göz yanılması normaldir ve hatta mazur da görülebilir; ama insanın mantığını yürüterek düşünmesi gerekir: Şövalye olmakla yalı sahibi olmanın ne ilgisi olabilir; yahut şövalye olmak için yalı sahibi olmak mı şart? Buna benzer pek çok örnek verilebilirse de, bunların bize bir yararı yok. Zaten bu satırları yazmaktan maksadımız da, yabancı dil bilen ve çeviriye heveslenen genç arkadaşların, vaktiyle bizlerin düştüğü hatalara düşmelerini engellemektir. Ancak, bir kitabı yayınlayan yayınevi ve onu gözden geçiren editör de (tabi varsa,) en az mütercim kadar kusurludur.

L. N. Gumilëv, elinizdeki bu eserde bir takım yeni terminoloji geliştirmiş ve kullanmıştır. Bunların başında en fazla dikkat çeken, şüphesiz ki “passioner”, “passionerlik” kavramıdır. Bu kavram İngilizce çevirisinde “drive” ile, önceki Türkçe çevirisinde “hırs, hırslı, hırslılık” kelimeleriyle karşılanmıştır; ama “passioner” asla “hırslı” anlamında değildir. Hatta İngilizce çevirideki “drive” kelimesi dahi bu kelimenin ihtiva ettiği anlamı karşılamamaktadır. Ayrıca Türkçede asla “görgü stereotipi” denmez, ama “davranış stereotipi” veya “davranış kalıbı” denilir. Bu yüzden yazar, kitabın sonuna kendisinin özel anlamda kullandığı kelime ve terimlerle ilgili bir lügatçe koymuştur. Okuyucunun bu türden alışık ve âşina olmadığı kelimelerle karşılaştığında, lügatçeye müracaat etmesi, konuyu daha iyi kavraması açısından önemle tavsiye olunur. Yine yazarın ‘Hazar Çevresinde Bin Yıl’ adlı eseri bu kitabın devamı şeklinde okunmalıdır ve esasen Gumilëv’un ‘Eski Türkler’i hariç diğer eserlerini iyi anlayabilmek için elinizdeki bu eser anahtar rolü üstlenecektir.

Gumilëv ve düşünceleri konusunda gerek Batılı akademisyenler ve gerekse Rus bilim adamları arasında uzun tartışmalar yapılmıştır. Onun fikirlerine sahip çıkanlar kadar, karşı çıkarak tenkit edenler de vardır. İsteyen okuyucu internet üzerinden bu tartışmaları takip edebilir. Çünkü internette belki de Harry Potter’dan sonra hakkında en fazla yer ayrılan kişi Gumilëv’dur. Ayrıca yazarla ilgili daha detaylı bilgiyi, tarafımızdan yayınlanan ‘Muhayyel Hükümdarlığın İzinde’ adlı eserinin baş kısmında bulabilirsiniz. [...] arasında yapılan açıklamalar tarafımıza aittir.

Kitabın çevirisi sırasında kavramlar ve terminoloji konusunda Palme Yayıncılık tarafından yayınlanan William S. Klug, Michael R. Cummings’in *Genetik-Kavramlar*, Genel Biyoloji, Prof. Dr. M. Turan Akay’ın *Genel Histoloji Atlası*, Conrad Phillip Kottak’ın *Utopya* Yayınları arasında çıkan *Antropoloji* ve Jeremy Rifkin & Ted Howard’ın *Entropi* adlı eserlerinden geniş ölçüde faydalandık. Yine de tam bir başarı sağladığımızdan emin değiliz.

D. Ahsen BATUR

GİRİŞ

✓ *Burada hiçbir delil gösterilmeden etnolojinin gerekliliği vurgulanmakta ve yazarın etnogenezele ilgili görüşleri açıklanmaktadır. Deliller ise, kitabın geri kalan bölümlerinde verilecek ve yazar o bölümlerde, okurunu bir tezatlar labirentinden geçirecektir.*

KONUNUN BİLİMSEL BOYUTU

Zaman ve Tarih

Tarih, zaman içinde yer alan süreçleri inceler, ama bu zamanın ne olduğunu kimse bilmez. Bunda şaşılacak bir şey yok. Sanırım bir balık da suyun ne olduğunu bilmez; çünkü onu kıyaslayabileceği başka bir şey yoktur. Fakat sudan ayrı kaldığı zaman, havayı suyla kıyaslayacak kadar vakti olmayacaktır.

V. I. Vernadsky, ölümü zaman ve mekanın ayrılması olarak¹ tanımlıyor; çünkü ona göre âtıl madde zamanla mukayyed değildir. Haklı gibi görünüyor, ama tarihçiler sadece ‘şimdi’nin ‘mazi’ye dönüştüğü ölüm süreçleriyle ilgilenirler. Peki mazi gerçek midir? Günümüz ilim adamları arasında bu konuda bir fikir birliği yok.

Burada mazinin olmadığı şeklinde genel bir kanaat var. Giovanni Gentile şöyle diyor:

Geçmiş zamanlarda insanlar doğuyorlar, düşünüyorlar ve çalışıyorlardı.. Fakat onların hepsi öldü. Tıpkı kokusunu koklayıp, güzelliğini seyrettikleri çiçekler veya ilkbaharda gözleri önünde yeşeren, sonbaharda sararıp dökülen yapraklar gibi. Onların hatıraları yaşamaya devam ediyor; ama anılar dünyası, tıpkı hayal âlemi gibi hiçbir şey ifade etmez. Ayrıca anılar hayallerden daha iyi değildir.²

Kısacası tarihçi, mazideki vakıaların hayat ve anlamının geçmişten kalan anlaşmalar veya kitabeler yahut harabelerle keşfedilemeyeceğini,

1 V. I. Vernadsky, *Khimicheskoe stroenie biosferi Zemli i ee okruzeniya* (The Chemical Structure of Earth's Biosphere and Its Environment), Nauka, Moscow, 1965, s. 283-288.

2 Giovanni Gentile. The Transcending of Time in History. R. Klibansky and H. J. Paton (eds.). *Philosophy and History*. Essays presented to Ernst Cassirer. Clarendon Press, Oxford, 1936, s. 103.

bunların kaynağının tarihçinin kendi benliğinde olduğunu gayet iyi bilir.³

Bu görüşe katılamam, ama başkaları da aynı konuda değişik şeyler yazdıkları için onunla ilgili tartışmayı daha sonraya bırakıyorum. Dilt-hey ve Gardiner bu konuda daha kategoriktiler. Esasen onlar, tarihi inkâr ediyorlardı. Çünkü onlara göre tarihçiler mecburen tarafgirdir ve dolayısıyla hissiyattan uzak kalınamayacağı için tarihi hükümlere güvenilemez. Tarih dünyasının özü, kişinin çevresiyle aktif ve canlı ilişki kurmasını sağlayan heyecanlardır.⁴ Gardiner şöyle diyor:

Farklı düzeylerde, farklı mesafelerden, farklı amaç ve çıkarlarla; farklı kontekstlerde farklı bakış açılarıyla yazan tarihçiler tarafından keşfedil-meyi bekleyen mutlak Gerçek Sebepler yoktur.⁵

Sanırım modern tarihçiler bu düşünürlerin böyle pesimist hü-kümlere varması için gerekli malzemeyi sağlamışlardır. Çünkü Ana-tole France, aynı tarihçiler için şöyle diyor:

Yazdığımız da tarih mi sayılır? Hayatın bir dilimini veya gerçeği bir me-tin yahut belgeden çıkarmaya çalıştığımızı tasavvur edebiliyor musu-nuz? Yaptığımız, sadece metinleri itinalı, sade bir şekilde yayınlamak ve orijinal alfabeyi korumaktan ibaret.. Ama ortada fikir yok.⁶

Bu tavrı savunmak istemiyorum, fakat esasen tartışma bu konu-da yapılacaktır. O halde konuyu açıklığa kavuşturalım.

Eğer bir tartışma başlatılacaksa, bunun filolojik anlaşmazlıklar bazında olması gerekir. Birbiriyle ilişkisi olmakla birlikte hayli fark-lı konuları ele alan bir yığın çalışmaya da günümüzde tarih diyorlar. (1) Eski kaynakların çeviri ve neşri, gerekli bir çalışmadır, fakat sa-dece hammadde sağlar; (2) Eski müelliflerin bilerek, bazen de bil-meyerek uydurdukları yalanları süzgeçten geçiren tarih tenkitçiliği, yarı mamül malzeme sağlar; (3) Elde edilen malzemenin daha önce birikmiş olanlarla mukayesesi; bu da bir üründür, ama henüz tüke-tilmeye hazır değildir; (4) Verilerin mevcut problemler doğrultusun-

3 Age., s. 104.

4 Wilhelm Dilthey's *Gesammelte Schriften*, Vol. 7. Verlag von B. G. Teub-ner, Leipzig, Berlin, 1927, s. 161.

5 Patrick Gardiner. *The Nature of Historical Explanation*. Oxford Univer-sity Press, Inc., London, 1955, s. 109.

6 Anatole France. *Penguin Island*. Translated by A.W. Evans. The Sun Di-al Press, Inc., New York, 1908, s. VI.

da yorumlanması ve (5) Bilimlerin kavşak noktalarında ortaya çıkan yeni problemlerin tespiti. Yukarıda adları verilen filozoflar ve benzerleri, daha fazla emek sarfetmeden mevcut hammaddeyi istedikleri şekilde kullanamadıkları için adamakıllı yakınıyorlar. Ama zaten emek sarfedilmeden bu hammaddeden yararlanmak mümkün değil; bunun başka yolu yok ve asla da olmayacak. Filizoflar başka bir konuda haklılar ki, o da kimsenin bu yolda gidemeyeceğidir.

Sanırım en basit genelleştirmeler dahi, düşüncenin samimi bir okuru önce şaşırtıp, arkasından ikna edecek şekilde karışarak yeni bir şekle dönüşmesini sağlayan mental sıçrama ve galeyân-ı hissiyât gerektirir. Mesele hangi düşünce seyri veya argüman seçiminin yardımıyla bir tezin ispat edilmesi konusu değildir; bu bir bilimsel meslek mutfağıdır; elbette bilgi şarttır, ama sadece bilmek yeterli sayılmaz. Mesele, neden bazen yeni bir tez ortaya atarak, onu ispat etmek gerektiğidir. Bu, yaratıcı psikolojinin sırrıdır. Eski Grekler onu tarihin ilham perisi—Clio olarak tavsif ediyorlardı. Bu peri, bize, filozofların septsizminin haksız olduğunu, mazinin kişisel bir heyecan ve hayal olmadığını fısıldamaktadır. Çünkü içinde bulunduğumuz şu an, göz yumup açıncağa kadar geçen kısa süre içinde mazi haline gelen bir zamandır. Gelecek yoktur; çünkü şu veya bu sonucu belirleyen fiiller henüz tamamlanmamıştır ve tamamlanacağı da belli değildir. Gelecek, sadece istatistiki olarak takribi bir şekilde hesaplanır ki, bir takım hesap hataları toleransı içeren bu hesapların herhangi bir değeri yoktur. Halbuki mazi vardır ve tamamlanan her şey mazi olduğu için, var olan her şey mazidir. İşte tarihin bizim dışımızda ve bize rağmen var olan yegane gerçeği incelemesinin sebebi budur.

Sübjektif kavrayışların inandırıcı olmadığından bahsetmek, sadece aptalca bir gevezeliktir. Güvenilirlik, her zaman mâkul ölçüler içinde gereklidir ve o ölçülerin ötesine geçildiği zaman anlamını kaybeder. Moskova ile Leningrad arasındaki mesafenin milimi milimine hesaplanması hem mümkün değildir, hem de gereksizdir. Tarihte de böyledir; ama onun meseleleri kendine has tarzda ortaya koyma usulleri vardır.

Manuklı olan, tarihî şahsiyetlerin duyguları arasındaki nüansların değil, sosyal, etnik ve kültürel süreçlerin incelenmesidir. Toplanan ilk el bilgilerin doğruluk derecesini kestirmek zordur, ama sürecin takip ettiği hat boyunca ilerlendiği zaman tesadüfi yanlışlar bir-

birini telafi eder ki, pratik amacımızı, yani bir dönemin anlaşılmasını sağlayan tasviri yakalama imkanı verir. Hedef ne kadar büyük olursa, isabet ettirme oranı da o derece yüksek olur. Konuya bu açıdan yaklaşıncı, gerekli olanın üzerindeki önemsiz detayların sayısını artırmanın bir anlamı yoktur; çünkü sibernetik 'parazit' yapmaktan öte bir faydası olmaz. Veri seçim kuralı ise, mevcut probleme bağlıdır.

Etnosun şekilleniş itibariyle tabii bir fenomen olduğu noktasından hareket ettiğim için, bu araştırmanın temelini de ancak bilim felsefesi, yani diyalektik materyalizm oluşturabilir. Tarihi materyalizm, sosyal gelişim kanunlarını ortaya koymayı kendisine hedef seçer, yani (Marks'ın belirttiği gibi) onları insan bedeniyle ilişkili olan tabiat tarihiyle değil, halkların tarihiyle ilişkilendirir. Her ne kadar bu iki tarih birbiriyle yakın temas halinde ve iç içe geçmiş ise de, bilimsel analizler bakış açısının yeniden ayarlanması gerektiğini göstermektedir. Bizim ileri sürdüğümüz tarihi malzeme sadece arşiv bilgileridir. Bunların analiz amacıyla kullanılması hem yeterli, hem de gereklidir.

Biz, etnosun biyofiziksel bir olay, passionerliğin biyosferdeki canlı madde enerjisinin etkisi olduğunu tespit etmek suretiyle, bilincin ve keza kültür tarihinin motor değil dümen rolü oynadığını ortaya koymuş olduk; ama meseleyi halletmiş değiliz. Fakat problemi nasıl çözeceğimizi öğrendik. Yine de acele etmeyeceğiz ve çağdaş bilimde de benzeri problemlerin olup olmadığına bakacağız. Elbette vardır! Hatta Karl Jaspers çözümünü de teklif etmiştir.⁷ Gelin, şimdi bu çözüm yoluyla tanışalım.

Batı Avrupa'da (ve sadece orada) V. Yüzyıldan itibaren, yani Augustine'den Hegel dönemine kadar, tarihi süreci başı ve sonu olan, diğer bir deyişle anlamlı sonuçlar içeren tek bir hat olarak gören felsefi-tarihi görüş hâkimdi. Tarihin dinî açıdan Mutlak'a erişme gayreti olarak anlaşılması fikri de, başlangıçta bu görüşten doğdu ve bunu ateist progresizm takip etti. Jaspers'in görüşleri ise, bu teorinin yeni bir varyantıdır.

Jaspers, tüm tarihten bir 'zaman ekseni'ni seçmektedir. M. Ö. 800-200 yılları arasında yer alan bu zaman ekseni içinde Çin'de,

7 Karl Jaspers. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Artemis-Verlag, Zürich, 1949.

Hindistan'da, İran'da, Filistin'de ve Hellas'da günümüzde neredeyse örneğine rastlanmayan bir insan tipi doğuran manevî hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin temsilcileri Çin'de Konfüçyüs ve Lao-tsu, Hindistan'da Upanişadlar ve Budizm, İran'da Zerdüş, Filistin'de peygamberler, Hellas'da Homer ve büyük filozoflardır. Bütün dünya dinleri ve felsefî sistemler bunlardan çıkmıştır; 'eksen-öncesi' diğer halklar ise tarih dışı halklardır ve ancak 'zaman eksenî' içinde yer alan halklar ve haleflerinden aydınlanabilirler. Çünkü ruhun aydınlanması bu 'zaman eksenî' içinde mümkün olabilmiş ve ölüm, ölümsüzlük, ilk günah ve insanın neden var olduğu gibi 'son hayatî sorular' o zaman sorulmuştur. 'Zaman eksenî' müteakip tarihin neredeyse köküdür.

Jaspers, birbiriyle ilgili bulunmayan kültür gelişmeleri arasındaki paralelliğin nereden ve nasıl ortaya çıktığını açıklamıyor. Ne göçebe Arilerin Çin, Hindistan ve Avrupa'yı istilaları, ne de bu ülkelerdeki sosyal şartlar bu konuda tatminkâr bir çözüm şekli sunamıyorlar. Çünkü genesiz olayıyla ilgili soru cevapsız kalıyor. Bununla birlikte Jaspers'in sözünü ettiği çağ ve bölgelerdeki halklar arasında mevcut bağları ve kültür alış verişini düzenleyen "din felsefesi"nin ortaya çıkışı konusu şüphe'götürmez bir hakikattir.

Burada kesiyorum; çünkü ekzistansiyalizm doktrininin felsefî kısmı, şu an ve geleceğin tartışması, tarihin anlamını izah denemesi, ancak sağlam temeller üzerine oturtulmuşsa dikkat çekici olabilir. İşin orası biraz şüpheli.

Her şeyden önce 'eksen' çok geniş. Altı yüz yıl, içine çok şeyler sıkıştırılabilecek bir süre; kaldı ki bu süre zarfında farklı ülkelerde farklı sonuçlar doğuran pek çok değişikliğin gerçekleştiği kıyas yoluyla zaten bilinmektedir. Mesela Çin, Han hanedanı tarafından birleştirilmiş, Hellas ve İran, 'tarih dışı' barbarlar olan Makedonyalılar ve Partlar tarafından fethedilmişti. Burada doğru olmayan bir şeyler var.

Dikkatli bir şekilde okumaya devam edelim. Jaspers, progresiv gelişim döneminin nasıl tamamlandığını belirtirken, Çin'de Ch'in İmparatorluğu (M. Ö. 221-202), Hindistan'da Maurya Krallığı, Roma İmparatorluğu ve Helenistik devletleri birbiriyle kıyaslıyor. Halbuki M.Ö. III. Yüzyılda Roma İmparatorluğu 2. Pön Savaşı sebebiyle kıvranıp dururken, Mısır, Suriye, Makedonya ve Bactria'daki Di-

adoch krallıkları hiç de güçlü krallıklar değildi. M.Ö. 226'da Hindistan'da Asoka'nın ölümüyle birlikte Maurya Krallığı çökmüştü. Olmaz öyle şey! Batıda parçalanma, Çin'de entegrasyon.. Eğer Çin'i Augustus dönemiyle kıyaslarsak, kronolojik makbul sapma 300 yıla ulaşır. Biraz çok değil mi?

Söz konusu 'zaman eksenî'nin manevî hayat kaynağı olduğu şeklindeki görüş, eski Amerika tarihiyle de uyuşmaz. Çünkü Mâyalar, Toltekler, Andes'de İnkalar'ın selefleri (Tiahuanaco kültürü), eski Çinliler, Hintliler, Persler, Yahudiler ve Grekler'den hiç de geri değillerdi. Bir de, Çin'in Moğol göçebelerin saldırısını durdurduğu iddiası kesinlikle doğru değildir ve hatta tam aksidir.

Başka şüpheli hükümler de bulunabilir, ama mesele o değil. Jaspers'in teorisi, tarihi, beş halkın ilkel vahşilere lütufta bulunarak onların 'patlama' ve 'sıçrama'larla yeniden doğmalarını sağladıkları şeklinde kavrama denemesi üzerine kurulmuştur. Bu görüş, sadece bütün Orta Çağ mutezililerinin kaynak olarak kullandığı St. Augustine'in değil, aynı zamanda kendilerinin Allah'ın 'seçkin milleti' olduğunu ileri süren eski Yahudi düşünürlerin görüşlerinin de meczedilmesiyle ortaya çıkmış bir fikirdir. Etnogenezin her yerde vukû bulan bir süreç olduğu teorisinden hareketle, Jaspers'in görüşlerine katılmak mümkün değil. Ama sadece mutabık kalmamak da yetmez. Meseleyi ters yönden (ad absurdum) aydınlığa kavuşturmayı deneyelim; fakat elbette ihtilaf noktalarının kolaylıkla gözden kaçmasına yol açan akademik boyutta değil, 'zaman eksenî'ni takip ederek binlerce yıl boyunca vukû bulan tarihî realiteyi gözden geçiren grafik yöntemiyle.

Konuya girmeden önce, Jaspers'in sözünü ettiği bazı antik kültürlerin birbirine paralel bir gelişme kaydettiği vakiasının doğru olduğunu kaydedelim. Ama tek paralellik bu değildi ve ayrıca Çinli, Hintli, İranlı, Yahudi ve Grekler'i özel bir kategoriye almanın mantıkla bağdaşır tarafı yoktur. Nitekim sözü edilen gelişme de diğer etnogenez patlamaları gibi sönüp gitmiştir. Bu da benim karşı tezim. Şimdi artık onu size anlatmama izin verin.

Kuşbakışı Görünenler. Başka çağlara karşı duyulan ilgi, tarihçinin beynini kemiren bir anafordur; fakat bu ilgiler su yüzüne çıktığında, okuyucunun hafsalasının bir türlü almadığı rengi ve ağırlığı olmayan bir hayalet gibi havada uçuşan düşüncelere dönüşürler.

Bunları birden harekete geçiren ana heyecan gücü nasıl ortaya çıktı? Eski bir hileyi denemeye çalışayım ve okuyucu da bilimsel bir konuya lirik bir gezintiyle başladığım için beni mazur görsün.

Bir an için bir uzay aracının dünyamıza yaklaştığını düşünelim. Bu araçta Eski Dünya'nın 30–50° kuzey enlemindeki ufakık bir cismin, ufakık bir çubuğun dahi detaylarını kaydeden süper-modern gözlem cihazları bulunsun. Diyelim, Amerika da aracın yaklaştığı sırada gezegenin karanlık bir köşesini teşkil etsin. Yapılan gözlemler, sadece insan kültürüyle ilgili olanları alıp, uzaylıyı ilgilendirmeyen bilgileri reddeden uzay aracı bilgisarına kaydedilmiştir. Tabii şartlar, sadece kültür genesizini anlamak için yapılan gerekli çalışmalar sırasında net olarak gözüktüğünde dikkate alınacaktır.

Yeni ziyaretçinin göreceği ilk şey, Avrasya bölgelerinin iklimi ve rölyef detaylarıyla Kuzey Afrika'nın ona benzer yerlerinin çeşitli bağımsız kültürlerinin bulunduğu coğrafi alanlar olacaktır. Kültürel tipler, erken Antik Çağa ilgi duyan dünyalı tarihçiye olduğu gibi, kendilerini yine hayal meyal takdim edeceklerdir. Uzaylımız önce M. Ö. II. Binyıldaki Mısır ve Babil civarını dolaşıyor, fakat henüz Çin ve Hindistan'a uğramıyor olsun. M. Ö. I. Binyılda bu ülkelere ilaveten Hellas ve Roma'yı da görecektir, ama en önemlisi kıtanın merkezi kesimi gözlem aparatı tarafından bizim bölgemizin başlangıç noktasından görölüyor olsun. Çünkü uzaylı, ancak bu durumda tarihî gözlemlerinin global bir analizini yapmaya başlayabilecektir.

Kendinizi, bir antropomorfos olduğunu sanan ve dünya mantık kategorisine girdiğini düşünen yeni uzaylı ziyaretçinin yerine koymaya çalışın ve öyle düşünün.

Dünyadan onun üzerine doğru gelen ışık dalgası, ilgisini çeken yeryüzünün gezegenin öte tarafında kendi ekseni üzerinde döndüğü bir sırada kısa aralıklarla hızlı bir panorama çizecektir.

Tarihî panoramaların her birinin üç yüz yıllık bir süreyi kapladığını düşünelim ve bunun M. S. ikinci, beşinci, sekizinci ve onikinci yüzyıllar olduğunu varsayalım. Toplanan tüm bilgi yekünü, bir profesyonelin, yani tahmin edeceğiniz gibi, organik kimyayla ilgili bir problemi çözmekten daha kolay olduğunu zannederek insanlık tarihi konusunda ahkam kesmeyi seven bir amatörün değil, eğitilmiş birinin bilgi düzeyine yakın olacaktır.

Ama biz, hiçbir şekilde ön yargılarla hüküm vermemek zorundayız. Amatörlük, faydalı ve hatta semereli olabilir de. Dolayısıyla biz hayalî astronotumuzla birlikte işi sonuna kadar götürelim ve aynı zamanda aşağıdaki metodun uygun olup olmadığını kontrol edelim; bir başka deyişle, enstantane gözlemlerden çıkarılan mantiken kursuz sonuçları 300 yıllık fasılada meydana gelen bir olayla karşılaştıralım.

Birinci Gözlem. M.S. II. Yüzyıl. Güneş doğmuş durumda. Sarı elbiseye bürünmüş, yemyeşil ormanlar içinde akan masmavi nehirlerin birbiriyle kesiştiği vadi sis altında. Buradaki nehirler Huang-ho ve Yang-tse nehirleridir ve ikisinin arasında da geç Han hanedanının büyük Çin'i uzanmaktadır. Tarlalar sürülmüş; köylüler kuzeyde darı, güneyde pirinç topluyorlar. Rengarenk, gözalıcı desenli ipek kumaşlar atölyelerde işleniyor. Zâdegânların ahşap ve bambudan yapılmış, bahçeleri gözalıcı şekilde ışıklandırılmış, kameriyelerle bezenmiş lüks saraylarının çevresi balçık kulübelerle çevrili.

İmparatorluk sarayında semiz hadım memurlar değerli malzeme, yani kağıt üzerine bir takım hesaplar kaydediyorlar; askeri kumandanlar ise terfi alabilmek veya daha iyi bir mevki ele geçirebilmek amacıyla zengin hediyelerle karşılarında el ovuşturup duruyorlar. Hadımlar, hediye getirenlerin kariyerinin ne kadar kısa ömürlü olacağını gayet iyi bildiklerinden rüşvetleri topluyorlar. Çünkü şu yakınlarda vaktiyle şansı yaver giden, yöneticisi olduğu eyaletteki insanları patronları adına soyup soğana çeviren biri, rüşvet almak suçlamasıyla infaz edilmişti. Infaz edilenlere arka çıkabilecek kimse de yoktu; çünkü harbe ve arbaletlerle mücehhez Tankut ve Hyung-nu sınır birliklerine mensup haşin askerler cellatların iki yanına sıra diziliyorlardı. Zaten millet de bir zalim daha eksildiği için şetaret içindeydi. Soyulan Çinli ise sevinçliydi, ama bilmiyordu ki imparatorun gözdesi kocasından infaz edilen kişinin kardeşini uygun bir yere tayin etmesi ricasında bulunacak ve böylece yeni zulümler başlayacaktı.

Sadece Konfüçyüst üstadların çehresinde üzüntüden eser yoktu. Çünkü onlar, bir kural olarak üniversal rüşvetçiliğin yayılması ve eğitim seviyesinin düşmesinin yol açacağı felaketleri önceden görüyorlardı ve belki de bu görüşleri, öğretileri yasaklanmış bulunan Taoistler arasında da rağbet görmüştü. Fakat Taoistler cesur insanlar-

dı; dağlık kasabalarda sadece hava tahmininde bulunmak ve hastaları tedavi etmekle uğraşmıyor, ayrıca köylü gençlere ‘mavi zulüm tanrısı’nın yerini ‘sarı adalet tanrısı’nın alacağını fısıldıyorlardı. Fakat yetkililerin bu tür önemsiz konulara kulak astıkları yoktu.

Uzaylının bilgisayarı bu bilgiyi kaydediyor ve bir de tahminde bulunuyor: Ekonomik sistem mükemmel, tehlikeli komşular yok; Çin’e maddî bir çıkar sağlamayan ipek ihracaatı durabilir; çünkü satıştan elde edilen altınları cebine atan yöneticiler, vukû bulacak tatsızlığı önceden gördükleri için, çocuklarının işine yarasın diye toprak altına gömüyorlar. Astronotlar mantikî bir sonuca vararak, daha önce kültürel yönden gelişmiş, zengin ve istikrarlı bir toplumun var olduğunu; Han İmparatorluğu sınırlarının kuzeye ve doğuya doğru yayıldığını; vahşi Hyung-nu ve Tibetliler’in gelişmiş bir medeniyet tarafından kuşatıldığını; eğitim düzeyinin gelişmesi sayesinde bürokratik engellerin aşıldığını ve bunun hem devletin çıkarına, hem de dünyanın menfaatine bir gelişme olduğunu kaydediyorlar.

Etnik tarih diyalektiğini bilmedikleri için astronotları suçlamaya çağım. Yalnız, elli yıl zarfında Çin nüfusunun 56 milyondan 7,5 milyona düştüğünü, “Büyük Sed” ötesinin kaybedildiğini ve halkın kültür konusunda kafa yormayı bir yana bıraktığını belirtmeme müsaade edin.

Bakışlarımızı doğuya çeviriyoruz. Orhon’dan Volga’ya kadar uzanan geniş ve kuru bozkır kana bulanmış vaziyette. Kıyır burunlu, sakallı Hyung-nular Selenge ve Onon sahillerindeki ana yurtlarını terkederek, asık çehreli, gaddar Siyenpiler’den kaçıyorlar. “Çünkü onların atları Hyung-nular’ın atlarından daha hızlı, kılıçları da daha keskin.”⁸ Ne var ki güçlü Hyung-nu Devleti’nin kaçmayı başaran küçük grupları hayatlarını kurtarmışlardı. Bunlardan bazıları Büyük Çin Seddi’nin arkasına sığınmış, bazıları Targabatay Dağları’nın eteklerine bekinmiş, bir kısmı da Siyenpiler fazla uzağa gidemedikleri için Yayık (Şimdiki Ural) ve Volga [İtil] nehirlerinin sahillerine çekilmişlerdi.⁹

8 N. Ya. Bichurin. *Sobranie svedenii o narodakh, obitavshikh v Srednei Azii v drevnie vremena* (Digest of Information about the Peoples Inhabiting Central Asia in Ancient Times), Vol. 1. Nauka, Moscow-Leningrad, 1960, s. 175.

9 L. N. Gumilev. *Khunny* (Hunni), Nauka, Moscow, 1960, s. 236-241.

Fakat galiplerin işi de kolay değildi. Ele geçirdikleri bozkırlar gözlerinin önünde çöle dönüşmüştü. Bet-pak-dala [bugünkü Mirza-çöl] büyüyor, Gobi kuzey ve güneye doğru yayılıyor, kuyular ve kaynaklar kuruyor, nehirler gittikçe sığlaşıyordu. Balhaş Gölü neredeyse kurumuş ve suları çekilen Aral Gölü 'oksit bataklığı' haline gelmişti. Büyük Bozkır'da sadece yazları dahi berrak suların aktığı karlarla kaplı dağların eteklerinde yaşamak mümkündü. Oralarda dahi manzara pek iç açıcı değildi. Eski bozkır kültürünün temsilcileri olan Hyung-nular bölünmüş ve dört bir yana dağılmışlardı. Doğu grubu Çin'in vassalı olmuş, 158-160 yılları arasındaki geri çekilme sırasında pek çok kadın ve çocuk kaybeden batı grubu, Alan ve Ugorlar'dan kadın kaçırmaya başlamışlardı. Hyung-nular'ın yerleştiği Ural ile Aşağı İtil arasındaki Ryn kumlukları, onları öylesine tehdit ediyordu ki, ya açlıktan ölmek, ya da yerlilerle (Ugorlar, Alanlar ve Hiyonitler) kaynaşmak zorundaydılar.

Aradan henüz yarım yüzyıl geçmeden Siyenpi konfederasyonu dağılmış; kabileler birbirinden ayrılmış ve birbirine düşman kesilmişti. Bütün bu olaylar Merkezî Asya kültürünün çöktüğünü ve yeniden dirilmesinin imkansız olduğunu göstermekteydi.

Aynı dönemdeki Batı Avrupa kültürüyle ilgili görüşün de diya-metrik tezat teşkil etmesi gerekir. Karadeniz civarındaki çiçekli bozkırlarda, M. S. II. Yüzyılda iki ayrı halk yaşıyordu: Kuban ve Don civarında Alanlar, Dinyeper civarında Gotlar.

Derin ve geniş nehirler, kuraklığa meydan vermiyordu. Alan ekonomisi, yoğun emek gerektiren tarıma dayalıydı. Üretilen buğdayın fazlası Roma İmparatorluğu'nun doğu kesimine gönderiliyor ve karşılığında ziynet eşyalarıyla zanaat ürünleri alınıyordu. Alanlar çanak çömlek yapmasını da biliyorlardı. İmal ettikleri hafif zırhlar, Küçük Asya ve Hellas'ta yapılanların en iyisiydi. Yüzlerce yıl sonra Avrupa'da ortaya çıkan şovalyelerden çok daha önce Alanlar'da zırhlı süvariler vardı. Bütün bunlar Alanlar'ın önünde parlak bir gelecek olduğunu gösteriyordu.

M.S. 155'de Güney İskandinavya'dan Vistula'nın doğu sahillerine göç eden Gotlar ise, muzaffer yürüyüşlerini Dinyeper'in aşağı akımlarına kadar sürdürmüş; daha sonra Ege Denizi sahillerine kadar uzanarak, Corinth, Atina, Byzantium, Miletus ve meşhur Efes'i yakıp yıkmışlardı. Gotlar, dönemin en iyi savaşçılarıydılar; kültürleri

su üzerinde bir köpük görünümü veren Yakın Doğulu filozof ve eretiklerin de en kabiliyetli öğrencileriydiler. Şiddetli direnişleriyle karşılaştıkları Rossomonlar hariç Doğu Avrupa'nın tüm eski kabilelerini itaat altına almışlar veya yerlerinden etmişlerdi. Görüldüğü kadarıyla Got etnosu ve kültürünün yükselme çağıydı.

Gotlar ve Alanlar'la kıyaslandığında Orta Tuna civarındaki Slavyan kabilelerinin ataları önemsiz kırıntılar görünümündeydiler. Yine de hayali uzaylının tarafsız bilgisayarı, yorumcu haklı olarak dikkat etmeyecek olsa da, bu kabilelerin varlığını kayda geçirecekti.

Hazar Denizi'nin güney sahillerinde, Amu Derya'dan Dicle'ye kadar Part Hükümdarlığı uzanıyordu ve beş asırdır (M. Ö. 250'den itibaren) bu krallık, Oykümenayı tam ortasında yer aldığı Doğu ve Batı olarak ikiye ayırmıştı.

Partlar, Avrasya'nın en gelişmiş halkıydılar. Diğer halklardan çok daha önce feodal kurumlar ihdas etmişlerdi. Devletin başında dört yönetici kabile bulunuyordu: Hâkim hanedanı temsil eden Pehleviler, Sürenalar, Karenalar ve kraliyet ailesinin ölmesi halinde yerine geçecek olan Mihraniler. Bunların bir alt basamağında yer alan yedi asil kabile, 240 zâdegân aile ve Polonyadaki küçük schlachталarı veya İspanyol hidalgos - fakir şövalyeleri andıran kalabalık dehkan sınıfı nüfuz sahibiydi. En alt tabakayı ise azad köylüler, şehirli zanaat-kârlar, Partya'nın doğu ve batı sınırlarındaki sonu gelmez savaşlarda ele geçirilen köleler teşkil ediyorlardı.

Part zâdegânları, bu ülkelerde şekillenen kültürü, daha doğrusu kültürleri himaye ediyorlardı. Zaten kendileri de Kopet Dağ eteklerinden gelen savaşçılar olarak Makedon fâtipleri kutsal İran toprakları dışına itmişlerdi; ama ülkenin yerli halkı Persler onları da yabancı Turanî fâtipler olarak görüyorlardı. Kendilerini tecrit edilmiş hisseden Partlar, Helenizm felsefesini, Hintli Budist rahiplerin öğretilerini ve ilk Hristiyan havarilerin vaazlarını büyük bir iştahla sindirmişler, fakat bu yabancı tuhaf ideolojilerin yanı sıra Hint kutsal ateş kültünü, Bactrialı vaiz Zerdüş'tün Hayır ve Şer'in yani Ormuzd ve Ehrimen'in ebedî çatışmasıyla ilgili görüşlerini de benimsemişlerdi. Part kültürünün en temel prensibi hoşgörüydü ve dolayısıyla Partya, o sıralar eski Babil'in ana sekenesini teşkil eden Yahudiler de dahil olmak üzere, tüm komşu ülkelerden gelen sığınmacı ve sürgünler için melce halini almıştı.

M.S. II. Yüzyılda Partya'nın doğulu rakibi Kuşan İmparatorluğu yıkılırken, Roma'nın Mezopotamya ve Ermenistan'a düzenlediği saldırı da bir sonuç getirmemişti.

Bilgisayar verilerini gözden geçiren uzaylı yorumcular, elbette ki iyi organize edilmiş dirençli Partya krallık sisteminin insanlığın progresiv kesiminin geliştirebileceği bir model olduğu sonucuna varacaklardı.

Benim kanaatime göre ise, Partya'nın bundan sonraki durumuna bakmanın gereği yoktur ve acınacak bir durumdadır. Çünkü M. S. 224-226'da Partya'nın geçmişteki ihtişamından geriye sadece bazı kırıntılar kalmıştır. Ama uzaylının oküleri taramayı sürdürüyor. Artık Roma üzerindeyiz.

İran Partyası ve Sarmatya gibi, M. S. II. Yüzyılda Roma İmparatorluğu da uzaylı gözlemciler tarafından o güne kadar kaydedilen gelişimin mükemmel ve kusursuz bir örneği olarak algılanacak ve geliştirilmesi gereken başka bir şeyin olmadığı düşünülecektir.

Fırat'ın güneşli sahillerinden Atlantik'e, Sahara'nın kavurucu bozkırlarından Piktler'in ülkesi Kaledonya'nın sıcak tepelerine kadar tek kanun, tek yönetim geçerli; çift dilli Helenic-Latin kültürü her tarafa yayılmış ve polietnik imparatorluk sekenesinin kahir ekseriyeti yönetici kesime sadık.

Verimli ve bereketli topraklarda yapılan tarım, elli milyon insanı besliyor. Rhine ve Tuna boyunca uzanan sınır ve bölgeler, yenilginin ne olduğunu bilmiyor; iyi korunan kuzey sınırının ötesindeki kesif ormanlarda tecrit edilmiş German kabileleri, Tuna ile Karpatlar arasındaki bozkırlarda ise Sarmatlar'ın bâkiyeleri Yazigiler yaşıyorlar. Ne bunlar ve hatta ne Hiberniya (Erin) Keltleri, ne Atlas Dağları'nın Maurileri, ne de Trans-Ürdün Arapları, düzenli ordu için herhangi bir tehlike teşkil ediyorlar. Zayıf direnişlerin başgösterdiği bölgelerde (Karpat eteklerindeki makilerde yaşayan Dacialılar, Ürdün Vadisi'ndeki Yahudiler, Nil deltasındaki rustaî fellahlar ve Atlas'ın güney eteklerindeki Mauriler) kültürsüz generaller Trajan ve Hadrian, halefleri Antoninus Pius, Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a Stoie ve Epicure felsefesiyle meşgul olma imkanı sağlayacak şekilde bu insanlardan geriye bir iz bile bırakmamışlar. Nüfusu iki milyonu aşan Roma'ya, kimse bu istikrarlı düzenin bozulacağını tahmin dahi ede-

mediği için, Ebedî Şehir deniliyor. Uzaylı gözlemcinin vardığı hüküm de bu olacaktır.

M. S. 155 civarında İskandinavya'dan Filistin'e kadar uzanan bu dar şeritte meydana gelen olaylar, ne uzaylının, ne de ondan çok daha önceki başka bir gözlemcinin ilgisini çekebilirdi. Esasen Marco-man ve Quad kabilelerinin Roma'nın Tuna üzerindeki güçlü hattında mağlup edilerek yeryüzünden silinmeleri küçük olaylardı ve hatırlanmaya değmezdi. Ama Suriye ve Küçük Asya'da Çarmıha Gerilmiş Tanrı'ya tapan bir tarikatın ortaya çıkışı, o zamanın efkar-ı umumiyesi için tecessüs konusuydu. Bu konu o kadar önemliydi ki, insanlar artık kendilerini daha kolay ve âsûde âhiret hayatını tercih eden çılgınlar gibi telakkî ediyorlardı. Olsun, önemli değil; kanunlara saygılı oldukları, vergilerini ödedikleri, Romalı yağcı takımının Olympus tanrılarıyla denk tuttuğu imparatorların heykelleri önünde secde ettikleri sürece, akşamları mağarada toplanıp kurtuluş konusunda konuşuyorlarmış, tiyatroya gitmiyorlarmış, 'eşek arısı dansı' (Roma stıriptizi) etmiyorlarmış, bunlar önemli değildi. Fakat çeşitli sebeplerle cezalandırılan Hristiyanların sayısı az değildi ve putperestler öylesine fazla ihbarda bulunmaya başlamışlardı ki, sonunda Trajan magistratlara ferman göndererek Hristiyanı olduğunu bizzat kendisi itiraf edenlerin dışındaki insanlar hakkında yapılan ihbarları kabul etmemelerini bildirdi. Yine de Hristiyanlığı kabul ettiğini bildirenlerin sayısı bir hayli fazlaydı.

Peki, vaktimizi bu konu üzerinde konuşmaya harcamaya değer mi? Dünyaya uzaydan bakan biri için histerik sendromların yol açtığı psikolojik garabetler değil, olayın sosyal yönü önemlidir. Tahminlerimizin ne kadar doğru olduğu daha da önemlidir.

İkinci Gözlem. M. S. Beşinci Yüzyıl. Uzaylı yabancılar, okülerin pozisyonunu bozmadan bir gözlem seansı daha yapmak niyetinde-ler. İşte! Yine Atlantik Okyanusu ve Akdeniz sahilleri geride kaldı, fakat Roma'nın yerinde harabeler, güllerle bezeli Galya ve İspanya'nın yerinde ise barbarların yaşadığı mozaik bölgeler göze çarpıyor. Herkes iç içe yaşıyor: Burgundlar, Vizigotlar, Franklar, Suevler, Alanlar, Almorikanlar ve Lutetya (Paris) civarında Gallo-Roman bakiyeleri. Vandallar, Afrika eyaletinin sahil kesimini ellerine geçirmiş; iç kısımlarda ise vahşi Mauriler terör estiriyor. Angle ve Saksonlar, Roma lejyonlarının terkettikleri Britanya'yı vatan edinerek, yüksek

Kaledonya (şimdiki İskoçya) taraflarından saldırılar düzenleyen Pikt ve İskoçlar'a karşı yardıma çağırıldıkları ülkeyi fethetmişler. Bu fâ-tihlerin tamamı Kuzey Denizi ve Baltık sahillerinden gelen küçük ve zayıf kabilelerle Karadeniz civarı bozkırlarından Hunlar'ın hisşmın-dan kaçarak gelen yerli halkların torunlarıydılar.

Hunlar, Hazar'ın kum tepeleri arasında mahvolup gitmedikleri gibi, Yayık (Ural)dan Rhine sahillerine kadar uzanan toprakları ele geçiren Asyalı Hyung-nu ve Urallı Ugorlar'ın karışımıydılar. Attila, Orleans ve Aquileia surlarına kadar uzanan geniş bir bölgede Ostro-got, Gepid, Rug, Herul ve Slavlar'ın takviye ettiği birçok ordanın li-deriydi ve Roma da Hun kralına vergi ödemekteydi.

O muhteşem kültüre, mimariye, sanata ve felsefeye ne oldu? Es-ki tanrılar, henüz Germanlar tarafından çiğnenmeyen bütün impara-torluk şehirlerinde şeytanlar olarak ilan edilmişti. Fakat bu şehirler, bedelini yine aynı Germanlar öderken İtalyan lejyonierlerin torunla-rı tarafından savunulmamıştı.

İtiraf etmek gerekir ki, yanlış bir kehanette bulunulmuştu.

Doğu Roma İmparatorluğu'yla ilgili tahminler nispeten doğruy-du. Daha önce işkenceye ve takibata uğrayan pek çok hayalperest, oradaki umumi refah döneminde ümitlerine kavuşmuşlardı. Çünkü şimdi, M. S. V. Yüzyılda, onların torunları, kilise hadimlerinin değil, bir papazın dini bölgesinde oturanların temsil ettiği seküler iktidar temsilcilerine ne yapılması gerektiğini söylüyorlardı. Fakat kilise ha-dimleri arasında II. Yüzyıl Hristiyanlarını birleştiren dotluk ruhun-dan eser yoktu. Halk, tıpkı eski insan ırkı gibi, adâvet sebebiyle gruplara bölünmüştü, fakat bu defa bölünmeye sebep olan şey dinî tartışmalardı. Devleti ve kiliseyi kâle almayan Donatistler, Kuzey Af-rika'da güçlüydüler. Ariuşçular, doktrinlerini German kabileleri ara-sında yaymışlar; Nesturiler, Suriye ve Mezopotamya'da, Monofizitler ise Mısır ve Ermenistan'da destek bulmuşlardı. Sadece Grekya, Kü-çük Asya ve İtalya Ortodoks olarak kalmıştı. Kaydetmek gerekir ki, daha sonra ortaya çıkacak etnosların nüvesi de bu teolojik düşünce akımları tarafından oluşturulmuştu; ama bu ince nüanslar dış dün-yadan en hassas âletlerle dahi ayırt edilemezdi. Yukarıdan bakıldı-ğında, insanlar sloganlar uğruna birbirlerini öldürdükleri için, slo-ganlar ortadan kaldırıldığında herkes barış ve sükun içinde yaşaya-bilecek gibi görünebilirdi. Fakat tarihe müdahale edilemeyeceği için,

ancak yeni bir tahminde bulunulabilirdi: Antik kültür, komşularını nasıl birleştireceklerini ve nasıl arkalarından sürükleyeceklerini gayet iyi bilen Got, Vandal, Burgund ve tabi Hunlar gibi henüz bozulmamış barbarlara dejenere edilerek verilmeliydi. Böylece M. S. 452'de düşünölmekle birlikte 453'de Hun federasyonu parçalanabilirdi ve parçalanmalıydı. Gerçekten de böyle olmuş ve 469'da Bizanslılar tarafından kırılan Hun bâkiyeleri, oraya buraya dağılarak tarih sahnesinden silinmişlerdi.

İran'da Part aristokrasisinin yerini, taht ve altar birliği, başka bir deyişle Zerdüşti ruhban sınıfıyla dehkanların ittifakından teşekköl eden Pers monarşizmi almıştı. Aristokrat sınıfı dağıtılmış, fakat şahın merkezi yönetimine, daha doğrusu şahın divan bürokrasisine karşı bir muhalefet başlamıştı. Fakir köylülerin ilikleri sorularak toplanan vergiler, sarayın lüks masraflarını ve dâbirlerin maaşlarını karşılamadığı için, Çin'le Avrupa arasındaki transit ipek ticaretinden alınan gümrük vergileri ve rüsumlar devreye sokulmuştu.

Devlet ve toplum sistemi, herhangi bir gelişimi kabul etmeyecek şekilde katılaşmıştı. Sistem, bir kaya kadar sağlam görünüyordu, çünkü sistemin tüm unsurları öylesine komplike hale gelmişti ki, herhangi bir yeniden yapılanma felaketle sonuçlanabilirdi. Rivayete göre İran şahı bir defasında tüm devlet erkanına bir ziyafet vererek, şu geleneksel konuşmayı yapar: "Sizler, dünyanın en mutlu insanlarıdır. Zâdegânlar, elbette benden daha kötü, dehkanlardan daha iyi yaşıyorlar. Dehkanlar şehirli zanaatkârlardan, zanaatkârlar çiftçilerden, onlar da kendilerinden daha kötü durumda olan kölelerden daha iyi yaşıyorlar. Köleler ise, ölüme mahkum edilmiş olanlardan daha iyi halde bulunan mahkumlardan, idam edilerek öldürölenler, kazığa vurulanlardan daha şanslıdır." İran şahı konuşmasını tamamladıktan sonra bir kâse şarap içip geri döner; bu arada mutlu Persler ziyafetin keyfini çıkarırlar ve sonra onlar da evlerine dağılırlar. Bu rivayet doğru olmasa bile, kurnazca uydurulmuş bir hikayedir.

Ancak, yukarıda anlatılan sosyal sisteme bir şeyler ilave etmek gerekirse, denilebilir ki Persler, V. Yüzyılda ölkelerini batıda Greklerle, doğuda Hindukuş'un dağı Eftalitler'ine karşı başarıyla savunmuşlar; bozkırlı Hiyonit [Chionite] ve Kidariler'i darmadağın etmişler; Gürcüler'i mağlup ederek, Ermeniler'i itaat altına almışlardır. Başka bir tahmin de şu olabilirdi: Pers Hükümdarlığı, âsi Bizans'dan

daha istikrarlı olabilir ve yüzyıllardır icra edilen ve icra edilmeye devam edilecek olan ateş kültü, muhtemelen unutulmuş Hristiyan kilisesinden daha uzun ömürlü olabilecektir. Artık gözlemlerin bundan sonraki seansı, yani bir sonraki üç yüz yıl için bir sonuç çıkarabiliriz.

Sürprizler birbirini takip ediyor. II. Yüzyılda kuruyan bozkırlar yeniden yeşil elbiselerini giymiş. Uzun gözlemci, Atlantik alçak basınçlarıyla Avrasya'ya rutubet taşıyan Pasifik musonlarının güzergahlarını bin kilometre güneye doğru değiştireceğini bilemezdi. M.S. V. Yüzyılda musonlar tekrar step bölgesinin üzerinden geçecek ve Moğolistan ile Cungarya bozkırlarını suya doyuracaktı.

Asya tarihinde oldukça şöhret kazanan Uygurlar'ın da aralarında bulunduğu Tölös kabilelerine mensup göçebeler, geniş Gobi Çölü'nü güneyden dolanarak geçmişlerdi. Şansı yaver gitmeyenler, cailer, asker kaçakları ve bunlara benzer insanlar orada bir araya gelerek, Jou-jan [Cucen] Ordası'nı kurmuşlardı. Onların ardından Kansu'dan Hanghai eteklerine doğru topu topu beş yüz aileyle gelen Açina hanedanı prensi, düşmanın elinden kurtularak, burada Eski Türk halkının temelini atmıştı.

Büyük Bozkır'ın batı uçlarında ise Ugor kabileleri (Bulgarlar), Doğu Hunları'nı 463'de mağlup ederek, İtil'den Aşağı Tuna'ya kadar uzanan topraklara saçılmışlardı. Bulgarlar'ın kuzeyinde de, yani batıdan doğuya doğru uzanan orman-step şeridinde ve keza Dinyeper'in sağ sahilinde Slav yerleşim birimleri yer alıyordu.

Hazar Denizi çevresinde ise durum değişikti. M.S. V-VI. Yüzyıllarda Hazar'ın su seviyesi en düşük seviye -34 metreye (XII. Yüzyıldakinden 6 metre daha düşük) inmişti. Volga deltası Buzacı Yarımadası'na doğru iyice yayılmış, münbit topraklarla kaplı geniş bir alan su baskınlarından kurtulmuştu. İşte, bilahere Terek'in aşağı akımlarına doğru yayılacak olan Hazarlar bu topraklara yerleşmişlerdi.

Dünya, 300 yıl zarfında gerçekten başka bir şekle bürünmüştü, ama tabi ki uzay aracındaki gözlemcinin tahmin ettiği gibi değil.

Ancak, eğer uzaylı astronot dünyanın tarih tarafından değiştirildiğini düşünmeyi sürdürür ve yaptığı yanlış tahminle yoluna devam ederse, Han Çininin yerleştiği Huang-ho Vadisi'ni görünce gözlerine inanamayacaktır. Sarı türbanlılar isyanının bu mutsuz ülkeyi baştan

sona sarmaladığı o unutulmuş devirde kültür mahvolmuş, insanlar katledilmişti. İsyan, düzenli ordu ve gönüllüler tarafından bastırılmış, fakat bunlar da kendi aralarında savaşılmaya başlayınca, meydan, asker-imparatorları Çin tahtına iclas eden derebeylerine kalmıştı. Bu imparatorlar zamanında ise zulüm ve despotizm son haddine ulaşmış, bu da Çin'in kuzey kesimini fetheden Hyung-nular'ın isyanını tetiklemişti. Böylece Çin-halkı ikiye bölünmüş ve zenginler, fakir tabakayı fâtihterin insafına terkederek güneye doğru, Yang-tse boylarına çekilmişlerdi.

'Beş Orda' çağı başlamıştı (esasen 27 ordaydılar). Hyung-nular'ın halefleri Siyenpi Muyunlar, onların halefleri de Tankutlar'dı. Tankutlar'ın halefleri Tibetliler'di, fakat onlar da tekrar bozkırlı Hyung-nular'ın yönetimine geçen Güney Çin tarafından sıkılıp çıkarılacaklardı. En nihaî zaferi kazananlar ise, Çin'e Kerulen sahillerinden gelen Tabgaçlar olacaktı. Bütün rakiplerini mağlup eden Tabgaçlar, yerli halkın kültürünü, Çinceyi ve Budizmi benimsemişlerdi. V. Yüzyılda artık Han Çininin yerinde vahşi, acımasız ve her geçen gün zayıflayan devâsâ bir kimera vardı.¹⁰

Çinli muhacirlerin yerli kabilelerle kaynaştığı güneyde ise, zalim, vahşi ve hilekâr bir ikinci kimera yaratılmıştı. Kuzeyle güney arasında kimseye bir fayda sağlamayacak olan inatçı bir savaş başlamıştı. Kanaatlerinin yanlış olmadığına ve farklı halkların tarihî seyrinin istikrarlı bir seyir takip ettiğine inandığı için (ve dolayısıyla gözlem şartlarına uygun olarak meselenin özüne vakıf olamadığı için) uzaylı yabancının görebileceği tek şey bu idi.

Ama uzaylı yorumcu kaybolmadı. Oldukça kurnaz. Budizmin M.S. V. Yüzyılda bütün Çin'de başarılı bir yayılma sergilediğini kaydettikten sonra, her iki Çin etnosunun -kuzeyliler ve güneyliler- içine düştüğü uyuşukluğu ve kabiliyetsiz zalim tiranların ve gâsıpların halkı anlamsız bir kan deryasının içine itişlerini bu 'rehavet verici mistik doktrin'e hamlediyor. Üç yüz yıl zarfındaki olaylar iç içe geçtiği için, gördüğü her şeyi birbiriyle ilişkilendiriyor.

Yine mantikî bir tahminde bulunulabilir: Uzak Doğu halklarının durumu ümitsiz. Bu 'uyuşukluk' ve 'teemmül' felsefesi, karşılarında ki krizi aşmaları için onlara bir şans vermeyecek. Durağanlık ve kı-

¹⁰ L. N. Gumilev. *Khunny v Kitae* (The Hsiung Nu in China), Nauka, Moscow, 1974.

rılma, Çin'i baş aşağı götürmekte. Bu durum, bir sonraki seansta, VIII. Yüzyılda daha bariz bir şekilde görülecektir.

Ama ilk tahminler söylendiği gibi çıkmadığı için, fazla ümitsizliğe kapılmanın gereği yok. Çünkü astronotumuz neden bazı detayları gözden kaçırdığını anlayacak tecrübeden yoksun. Bir hatadır oldu; ama bir daha olmayacak.

Üçüncü Gözlem. VIII. Yüzyıl. Sung İmparatorluğunun Ardından. Kullanılan metodun yol açtığı yeni bir yanılgı daha! Birleştirilmiş, güçlü Çin'de, Orta Asya'yı (M.S. 658), Kuzey Kore'yi (M.S. 668), Merkezî Asya'yı (M.S. 745) ve Pamir'i (M.S. 747) itaat altına alan T'ang hanedanı imparatoru Hsüan Tsung iktidardadır. Ülke bolluk bereket içindedir; pirinç fiyatları Çin tarihinde kaydedilen en düşük seviyededir. Nüfus 57 milyona çıkmıştır. Eğitim hayli gelişmiştir. Devlet memur imtihanlarında kıdem esası ön plana alınmıştır. Bütün memurlar Konfüçyüs ve Lao-tsu'yu okumuşlar (veya nasıl okunacağını öğrenmişler). İmparatorluk başkenti Ch'ang-an, bir milyon nüfuslu, okulları, tiyatrosu, müzik ve dans konservatuarları muntazam çalışan bir şehirdir. En gözde Çin şairleri olan Li Po ve Tu Fu, sarayda bedii mısralar okuyorlar; bu yüzden, diğerleri sabık Sui hanedanının tarihini yazarken, Hindistan ve Hoten'i gezen Budist bahşılarla Konfüçyüst üstadlar arasındaki tartışmalara kulak kabartmak ilginç gelmiyor.

Böylece bütün Asya'da, durağanlık ve çöküşün yerine, geçmişte örneği olmayan bir yükseliş ve basiretli bir iktidar, hümanist bir monarşi hâkim oluyor.

Uzay aracındaki bütün astronotlar böyle bir hükme varıyorlar. Ama şayet onlar oküleri hiç olmazsa bir yıl daha Çin üzerinde sabit tutsalardı, T'ang İmparatorluğu'nun en iyi üç ordusundan birinin Talas Vadisi'nde Araplar, diğerinin Mançurya'da Kitanlar ve üçüncüsünün Yunnan ormanlarında Tibetliler ve mahalli kabileler tarafından nasıl tarumar edildiğini görmüş olacaktı. Bir başka beş yıl zarfında isyan eden sınır muhafız birliklerinin sadece T'ang İmparatorluğu'nun tahtını yıkmakla kalmayıp, ayrıca Çin halkını belki de ancak Üç Hükümdarlık döneminin vahşetiyle mukayese edilebilecek felaketlere dūçar ettiğini de göreceklerdi. Bir yanlış zamanlama daha!

Ama Çin'de daha fazla kalmaya vakit yok. İran'ın muhteşem kulesinin yükselişini ve Bizans'ın altın sarayının parça parça oluşunu bilmek daha önemli değil mi? Oküler Yakın Doğuyu tarıyor. Evet, işte İran görüldü!

İran'ın yerinde şimdi Şam'ı başkent edinen ve Pamir'den Pirenelere doğru uzanan Arap Halifeliği var. Fakat Konstantinopolis yine önceki gibi. Ayasofya Kilisesi'ndeki kalabalık, âteşgide (Pers)lere, pagan (Bulgarlar)a ve Suriye, Kuzey Afrika ve Kafkas-ötesi'ni fetheden Müslüman Araplar'a karşı Ortodoks Hristiyanlara zafer bahşedecek Meryem ana şerefine Odigitriya okuyor.

Ama üç yüz yıl önce göçebe çobanların ve bedevîlerin bir gün gelip dünya gündeminde ilk sırayı işgal edecekleri, küçük Mekke ve Medine şehirlerindeki miskin tacirlerin sabık krallıklarda sahib-i taht olacakları kimsenin aklından bile geçmezdi. Anlaşılan kehanet, yukarıdan en gelişmiş cihazlarla kaydedilemeyen çok önemli bazı şeyleri nazar-ı itibare almamıştı.

Muzaffer Arap ordularının Terek ve İtil'in aşağı akımlarında, bu nehirlerin bükülmesinde yaşayan küçük Hazar kabileleri tarafından durdurulması, hepsinden daha da şaşırtıcıydı. Kimdi bu Hazarlar? Bu dirençlerini nereden almışlardı? Başarıları ne kadar devam edebilirdi? Bunlar, her ne kadar tahminlerinden birinin teyid edileceğini umuyor idiyse de, uzaylının cevaplayacak durumda olmadığı sorulardır. Uzaylının tahminine göre barbarizmin fiili güçleri (sanırım Hazarlı vahşileri kastetmektedir) medeniyetin cıfcaflı güçlerine galip gelecektir. Dostumuz, ulaştığı bu sonucun doğru olup olmadığını kontrol etmek amacıyla teleskopunu batıya çevirdi.

Eyvah! Daha düne kadar, yani V. Yüzyılda, Afrika'da Vandalar'ın, İspanya'da Vizigotlar'ın, İtalya'da Ostrogotlar'ın, Aşağı Rhine boylarında Franklar'ın, Rhone Vadisi'ndeki Burgundlar'ın ve Britanya'daki Anglo-Saksonlar'ın krallıkları yerinde şimdi harabeler vardı. Vandal ve Ostrogot krallıkları Bizanslı Grekler, Vizigot krallığı ise Araplar tarafından yakılmıştı. Galya'dan Pirenelere kadar uzanan toprakları zaptederek, Burgundlar'ı itaat altına almış bulunan Franklar, çok şiddetli bir kargaşa içine düşmüşlerdi. Peki neyin kargaşası? Her şeyin! Devletin, Merovingien hanedanının, ahlakın, geleneklerin, ekonominin, askeri gücün ve manevî kültürün.

Cesur fâtilhlerin torunlarına karşı tüm komşuları saldırıya geçmişlerdi: Britanya'da Keltler, Gasconya'da Basklar, Hollanda'da Frizyalılar, Yukarı Germany'a'da Avarlar ve Akdeniz sahillerinde Araplar. Franklar, kendilerini ellerinden geldiğince savunmuşlardı; bazen başarılı (732'de Poitiers'de Arapların Ebro'dan Loire'a düzenledikleri saldırıyı püskürtmeleri gibi), fakat çoğu defa beceriksizce. İlk etapta vahşetleriyle Keltler'i şaşırtan Angle ve Saksonlar, savunmayı çökterttikten sonra güçlerini birleştirecekleri yerde, birbirine düşman yedi krallık kurmuşlardı. Harabe haline gelen İtalya, gaddar ve korkunç çehreli Langobardlar'ın eline geçmiş; o dönemin diğer Germanları gibi onlar da fethettikleri topraklarda düzen sağlamayı becerememişlerdi.

Bu hengâme içinde barbarlığın da sıkıntılardan kurtuluş şansı yoktu ve yaşama şansı olan bir kültür yaratılması gerekiyordu. Ama burada astronota görünmeyen ve vazih olmayan bir şey vardı. Yorumcu, bir tahminde bulunmayı reddederek, XII. Yüzyılın birinci yarısında yer alacak bir seansı beklemeyi tercih etti. Eğer o zaman da gelecekle ilgili bir tahminde bulunamazsa, araştırma metodu bütünüyle değiştirilecek.

Dördüncü Gözlem. 'XII. Yüzyıl. Gün Batımına Doğru Seyir. Paramparça olmuş Batı Avrupa, feodalizm yokuşunu tırmanıyor. Her yerde savaş var. Büyük savaşlar, orta hacimli muharebeler, küçük çarpışmalar, sınır ve deniz ötesi savaşları. Bu savaşların sonuncusu, uzaylının tepeden bakışıyla göze çarpan Kudüs Krallığı – Avrupalıların ilk kolonisinin yer aldığı Filistin'e düzenlenen 'Haçlı Seferleri' adıyla düzenlendi. İberyia Yarımadası'nı Arap ve Berberiler'den istirdat için başlatılan şiddetli savaş, Kastilya, Aragon, Portugal [Portekiz] ve Navarra'yı salladı. 'Reconquest' hareketi denilen bu savaşlar, münavebeli üstünlüklerle geçti. Kuzeydoğu Avrupa'da Germanlar doğuya doğru sarmaya başladılar. Elbe sahillerindeki Slavlar'ı katleden Germanlar, Prusyalılar'ı da Baltık kıyılarında kılıçtan geçirdiler. Bu arada Fransız Normanlar, İngiliz ve Sicilya krallıklarıyla Antiochia Prensliği'ni ele geçirmişlerdi. Refah içinde yaşayan Normanlar, dirayetli ve müteşebbistiler; edebiyat ve sanat birikimlerini güneyli komşuları Provansallar'a aktarıyorlardı. Toulouse ise Paris ve Roma'nın en azılı rakibiydi.

Kasabalılar feodal lordlarla rekabete girmişlerdi. Venedik ve Ceneviz kadırgaları, Akdeniz'in mavi sularını yarararak geziniyor; gemi sa-

hipleri, deniz ötesindeki lüks malları ve zamanın en çok ihtiyaç duyulan eşyalarını taşıyorlardı. Florensiyalı tefeciler, bütün Avrupa başkentlerine ağlarını atmışlardı. Romalı rahip ve patricienler Papa'dan Katolikler'e sadece kendi hayat tarzlarını ve legal normlarını dikte etme hakkı değil, klise gelirlerinden bir miktarının da kendilerine tahsis edilmesi talebinde bulunuyorlardı. Her yer kaynıyor, her yer çalkalanıyor; her şey hızlı bir şekilde harabeye dönüşüyor ve yenileniyordu. Artık uyanık uzağı gözlemci olacaklar konusunda kehanette bulunmaktan kaçınıyordu ki, yapabileceği en iyi şey de bu idi.

Fakat incelenen objeye olan uzaklık, yakinken kaybedilen bir fırsatı yakalama imkanı sağlamıştı. Bu, dar bir konunun derinliğine inmek için gerçek ve zaruri, aynı zamanda detaylı bir tümlemeyi genelleştirmektir. İnsanoğlunun ancak zihnen kavrayabileceği olgular, uzağı gezgin için açık seçiktir. Yukarıdan bakıldığında, İspanyollar, İsveçler, İskoçlar, Napolitenler, İngilizler ve Çekler'in 'Hristiyan Dünyası' adı altında bir bütünlük teşkil ettikleri, Grekler'i, Bulgarlar'ı, Ruslar'ı ve İrlandalıları bilerek bu tanımlamanın dışında tuttukları ayan beyan görülüyor. Dinî dogmalar birliği, onları sıkıntıya sokmuyor; çünkü onlar, bu birliğe oldukça gayr-ı dinî bir anlam kisvesi giydirmişler. Dolayısıyla Baltık sahillerinde yaşayan doğulu paganları, prensip olarak (kendilerinin dahi Papalığı tanımak istemedikleri bir zamanda) Papa'nın hâkimiyetini tanımayan schismatikleri ve Müslümanları kendilerine düşman görüyorlardı.

Müslümanlar da, kendi içlerindeki Şiilere karşı kanlı savaşlar sürdürmekle birlikte, bütün 'kâfirleri' kendilerine düşman görüyorlardı. Bu arada Şianın siyasî kisveye bürünmüş konfesyional bir akım ve parti olduğunu belirtmiş olalım. Her iki durumda da etnik parçalanma, unsurlara karşı kesin bir zafer kazanılmasını engellemiş; uzağı da zaferin Bizans'ın arada sıkışıp kaldığı çalkantılı 'Hristiyan Dünyası'nın mı, yoksa kendi içinde parçalanmış 'İslam Dünyası'nın mı olacağı konusunda tahmin yürütmemeyi tercih etmiştir.

XIII. Yüzyılda Konstantinopolis Avrupa'nın en zengin şehriydi. Robert de Clari "Dünya nimetlerinin üçte ikisi Konstantinopolis'dedir; üçte biri de diğer ülkelere dağıtılmıştır"¹¹ diye yazmıştır. İnce sanat işçiliği ve gözalcı tezyinatla süslenmiş muhteşem binalar, lük-

11 Charles Diehl. *Les grands problèmes de l'histoire Byzantine*. Librairie Armand Colin, Paris, 1947, s. 9-10/X.

sün sembolü halindeydi; pazarlar Alan topraklarından gelen tahıl, Rusya'dan gelen kürk, havyar ve köleler, Bağdat ve Çin'den gelen ipekler, Greky'a'dan gelen şaraplar, Macaristan ve Bulgary'a'dan gelen atlarla doluydu. Okullarda küstah Digenes Acritas'ın poemalarıyla Romalı Sweet Singer'in mısraları Homer ve Eflatun'la birlikte okutuluyordu. Şaşaalı tapınaklar ve muhkem surlar, şehri küçük ve özel bir dünya, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun parlayan incisi haline getirmişti.

Fakat başkentin bütün çevresinde, Bosphorus'un her iki yakasında, Trakya ve Bithynia'nın güneşli tepelerinde keçiler geziniyor, ağustos böcekleri ötüşüyor, güneşten kavrulmuş köylüler şaraplık üzüm topluyor, icara aldıkları tarlalarda veya yarıcı çalıştıkları çiftliklerde zeytin devşiriyorlar; Epirus ve Taurus'un yarı vahşi dağları Katolik ve Müslüman düşmanları defetmek için kılıç ve ok yapıyla uğraşıyorlardı. Başkentteki lüks onlar için değildi. Onların behre-i nasibesini, sadece çalışmak ve savaştı.

Başkent ve varoşlar, birlikte düşünmeyi, birlikte hissetmeyi, dolayısıyla uyum içinde icra-i faaliyette bulunmayı kesmişlerdi. Başkentteki eğitilmiş bürokratlar, topraklarını ne şekilde savunacaklarını bilen eyalet toprak ağalarının işini bitirmek amacıyla sivil bir parti kurmuşlardı.¹²

Romano-German 'Hristiyan Dünyası'nın aksine, genç ve çok acı çekerek de olsa yolunda ilerleyen Bizans Ortodoks Dünyası, XIII. Yüzyılda hayatının hazan mevsimini yaşıyordu. St. John Chrysostom'un ateşli nutukları, Justinian'ın büyük idealleri, Suriye, Mısır ve İtalya'nın kaybedilişi, putkırıncıların tehevürü ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun harebeleri üzerinde II. Basil zamanında Yakın Doğu'nun bütün Ortodoks ülkelerini birleştiren güçlü Grek Krallığı'nın yeniden kurulması gibi çözüm bekleyen pek çok problem vardı önünde. Fakat bu mutlu günlerin ardından Küçük Asya'nın 1071 yılında Selçuklu Türkleri'nin eline geçişi, Fransız Normanlar tarafından Güney İtalya'nın yolunup alınışı, Grekler'e karşı isyan eden Sırbistan, Bogomiller'in 1086'da Ortodokslara karşı çarpışması için Peçenekler'den yardım isteyişi gibi felaketler sükun etmiş ve herşey bir anda kaybedilmişti. Bunca felaketin birbirini takip edişi bir tesadüf olamazdı. İçeride bir şeyler dönüyordu, ama ne?

¹² Age., s. 87-88.

Acaba uzaylı dostumuz bu konuda ne düşünebilirdi? Herhalde olayı hem muhteşem şehir medeniyetin zaferi ve hem de kendi arasında ihtilafa düşmüş Bizanslı bürokratların mahvı şeklinde değerlendirebilirdi. Tabi ki her ikisi de yanlıştı.

Bir yandan kültürün zerafeti hayatlarını iyi idealler uğruna feda etmekten çekinmeyen samimi kalpleri ve müttefikleri kendisine çekerken, bir yandan da medeniyetin hipertropisi Bizans'ı ölümün kollarına atmıştı.

Habeşistan platosunda, güneşli Nubya'da, Rusya'nın yeşil ormanlarında ve Moğolistan'ın karlı ovalarında dostları da vardı. Khalke-donlu (Ortodoks) Nesturilerle Monofizitler arasındaki eski düşmanlık artık aktüalitesini kaybetmişti. Siyasî yönden parçalanmış bulunan Ortodoks Dünyası, uzaydan ebedi imiş gibi gözükken kültürel bütünlüğünün farkındaydı.

Peki bu arada Arap Halifeliği nereye gitmişti? O yoktu artık. Gerçi Müslümanlar hâlâ Bağdat'ta hâkimiyeti ellerinde tutuyorlardı, ama Bağdat'a dirsek çevirenler de vardı. Endülüs ve Kuzey Afrika emirleri bağımsız yöneticiler olmuşlardı. Merkezî Asya, İran ve Suriye, Selçuklu sultanları tarafından fethedilmiş; Arabistan'da ise Müslümanların en eşeddi düşmanları Karmatîler büyük zayıatlar verdirmişlerdi. Lübnan dağları Karmatîler'in kalesi haline gelmişti. Onlarla aynı görüşleri paylaşan İsmailîler, İran kasabalarında ve Pamir dağlarında pusuda bekliyorlardı. Yoldaşları Fatımîler ise, Mısır'da iktidarı ele geçirmişlerdi.

Siyasî buhran, feodal Avrupa'dakinden daha az değildi, ama öte taraftan İslam kültürü ve ilim gelişmişti. Çünkü ilim adamları her yerde saygı görüyor, sultanlar tarafından engellenmiyorlardı. İslam kültürü Afrika içlerine, Malay Takımadaları'na ve İtil'den Büyük Bulgar'a kadar yayılmıştı.

İyi de, Hazarya'ya ne olmuştu? Neden orada artık hayat emaresi yok? Yine bir gözlem hatası, yine bir yanıltıcı analiz eksikliği. Artık, astronotumuzun kullandığı metodun, -her ne kadar tüm Yeryüzü'ndeki saldırgan diletantizmle örtüşüyor ise de,- yanlış olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Tarihin yıl be yıl takip edilmediği, anlatılan olayların, zaman ve mekan farklarına rağmen, birbiriyle ilişkilendirilmediği her yerde, işe yarar bir sonuç çıkarılamaz.

Ancak, sistem bağlarının gözden kaçırıldığı sınırlı uzmanlaşmada kullanılan metot, bilimsel gibi gözükmesine rağmen daima faydasızdır. Sebep-sonuç ilişkisinin bir bütün olarak ele alınmadığı yerde, elde edilecek herhangi bir detay şüphelidir.

Benim muhayyel uzaylı seyyahlarım zeki varlıklar oldukları için, muhakkak yaptıkları gözlemlerden benzeri bir sonuç çıkarmışlardır. Artık XII. Yüzyıl Uzak Doğusunu gözden çıkarak âlet çalışmasına son verip, bilgiçlik taslayan dünyalı kardeşlerini İtil'in aşağı sahillerinde, yani çok iyi bilinen bir bölgenin tam ortasında araçtan indirdiler. Ve ona neyin ne olduğunu anlaması için gözlemlenen dönemin tarihini incelemesini salık verdiler. Aksi takdirde bir araştırma görevlisi haline geleceği uyarısında bulundular. Onlar, araştırma görevlisiyle ilim adamı arasındaki farkı gayet biliyorlardı.

Hazar mezarlarını ve Hazar çanak çömleklerini aradığım sıralarda, büyük bir tepenin eteğinde başka bir gezegenden gelen bu adamla karşılaştım. Görünüşü ürkütücü olduğu için önceleri bayağı korktum, ama sohbe başladıgımızda bana Hazarlar'ın tarihi ve yaşadıkları dönemle ilgili bir çok ilginç şeyler anlattı. Şaşırmadım. Thor Heyerdahl da A'khu'yla konuşmuştu. Tek farkı, onun görüşmesinin benden önce olmuş olmasıydı. Leningrad'daki şarkiyatçılar benden metnin kaydını, yazarın adını, imzasını isteyecekleri ve bende de bunlar olmadığı için, bu sohbeti Rusça çevirisiyle yayınlamaktan uzun süre çekindim.* Telepati yoluyla iletişim kurmuştuk. Adı öyle sesliydi ki onu yazıya geçirecek harfler yoktu. Delil toplayacak durumda değildim. Çünkü sohbetimizin tam orta yerinde gürleyerek gelen bir uçan daire muhatabımı alarak gözden kayboldu. Ben de meczuplukla veya mistik olmakla suçlanmamak için sessiz kaldım. Bu şarkiyatçılardan her şey beklenir.

Her nedense daha sonra cesaretimi topladım. Ben inanıyorum ki, aramızda 'edebî gezinti'nin ne olduğunu bilen pek çok insan vardır. Ama şarkiyatçılar beni okumayacaklar; çünkü onlar kitap okumaz, metin tercüme ederler. Sonra aklımı başıma devşirdim ve gezegen kelimesini ağzıma bile almadan, fakat onun yerine bizim 'olabilir' sözcüğünü kullanarak, elinizdeki eserde anlatılan etnik tarih yorumunu ve etnogeneze sebeplerini açıklamak için onun sahip olduğu imkanları kaleme aldım.

* Bu kitap 1989'da Rusça olarak yayınlanmıştır (Nauka, Leningrad). - Ed.

Bir *Homo Sapiens* Türü Olarak İnsan

Gerçi henüz ortaokul sıralarındayken ‘İnsan ve Yeryüzü’ ve ‘İnsan ve Tabiat’ terimlerinin erken Orta Çağ’dan miras kalmış elementer ve ilkel antroposantrizm olduğu söylenirse de, artık bunları kullanmaya alıştık. Tabi ki insanoglu ne Mesozoic devir dinazorlarının, ne de Cainozoik devrin kılıç dişli kaplanlarının beceremedikleri bir teknik geliştirdi. Fakat XX.Yüzyılda gerçekleştirilen bütün başarılarla rağmen hepimiz, içimizde gerek birey ve gerekse tür hayatının özünü oluşturan bir tabiat taşıyoruz. Diğer şartların eşit olduğu hallerde, hiçbir insan nefes almadan, yemek yemeden, ölümden kurtulmanın çarelerini aramadan ve neslini korumadan edemez. İnsan, bir tür olarak, yeryüzü tabakalarından birini teşkil eden biyosfer sınırları içinde kalmıştır. İnsan, tevarüs ettiği hayat kanunlarını teknoloji ve kültürün spesifik olaylarıyla kombine eder. Gerçi bu teknoloji insanı zenginleştirir, ama onu teknolojinin yol açtığı felaketlerle yüz yüze gelmekten korumaz.

İnsan, biyolojik bir tür olarak buzul çağının sona ermesinden itibaren yeryüzünün bütün sathına yayılmış, pek çok versiyonları bulunan yegâne türdür. Bu türün yayılma kesafeti birbirinden farklı olmasına rağmen, kutuplardaki buzullarla kaplı bölgeler hariç, tüm yeryüzü insanın habitatıdır. İnsanoğlunun ayak basmadığı “bakir” bölgeler olabileceğini düşünmek yanlıştır. Şu anda çöl ve ormanlarla kaplı bölgeler, Paleolitik devre ait insan meskenlerinin izleriyle doludur. Amazon ormanları, bir zamanlar eski sakinlerinin tarım faaliyetlerinin kurbanı olmuş topraklarda yetişmektedir. Hatta And ve Himalaya dağlarının sert kayalıklarında bile ne olduğunu anlıyamadığımız yapıların izleri bulunmuştur. Başka bir deyişle, *homo sapiens* türü, hayatı boyunca, değişik zamanlarda yeryüzünün değişik yerlerinde gezinip durmuştur. Herhangi diğer bir tür gibi o da imkanları dahilinde geniş arazileri mümkün olduğu kadar popülasyon kesafetiyle iskan ve ihya etmeye çalışmıştır.¹³ Fakat bir şeyler ona engel oluyor ve imkanlarını sınırlıyordu. Ama ne?

Pek çok memeliden farklı olan *homo sapiens*, ne toplu olarak, ne de tek başına yaşayan bir türdür. İnsan, bakış açısına göre bazen sosyum, bazen de etnos olarak değerlendirilen toplum içerisinde yaşar.

13 V. I. Vernadsky. Biosphere. *Izbrannye sochineniya v 5 tomakh*, Vol. 5. Izdatelstvo Akademii Nauk-SSSR, Moscow-Leningrad, 1960, s. 24-31.

Daha açık söylemek gerekirse, her insan, aynı zamanda hem toplum üyesi, hem de milli bir etnik grubun temsilcisidir. Fakat bu iki kavram birbiriyle kıyaslanamaz. Çünkü uzunluk, ağırlık veya örneğin ısı seviyesi ve elektrik akımı gibi farklı alanlarla ilgilidir.

İnsanoğlunun sosyal gelişimi enine boyuna incelenmiş, kanunları da tarihî materyalizm tarafından formüle edilmiştir. Sosyal şekillerin sosyo-ekönomik formasyonların yol açtığı spontan gelişimi, yalnız toplum içerisinde yaşayan insana özgüdür ve insanın biyolojik yapısıyla hiçbir şekilde ilgisi yoktur. Bu mesele, üzerinde durmaya bile değmeyecek kadar açıktır. Buna karşılık, kavram kargaşasına yol açmamak için, etnos adını verdiğim millî etnik gruplar konusu, başlı başına bir saçmalaktır ve Arap saçı gibi karmaşıktır. Yeryüzünde herhangi bir etnosa mensup olmayan tek bir insanın bile bulunmadığı şüphesiz. Her insan “Sen kimsin?” sorusuna bir an bile düşünmeden “Rusum”, “Fransızım”, “İranlıyım”, “Masaiyim” vs. cevabını verir. Demek ki, etnik mensubiyet şuuru ünerseldir. Ama her zaman böyle olmamıştır.

‘Etnos’ Kavramının Tanımlanması

Biraz önce milliyetleri belirtilen insanların etnik mensubiyetleri konusunda verdikleri cevap ne ifade eder, daha doğrusu ne anlamı vardır? İnsan, benim halkım, benim milletim, benim soyum derken neyi kastetmektedir ve neden kendini komşularından farklı görmektedir? İşte etnik mensubiyetin şimdiye kadar çözülmemiş problemi budur. Nasıl hiç kimse gece ile gündüz, sıcakla soğuk, acıyla tatlı arasında fark aramayı aklından bile geçirmezse, bu mesele de günlük hayatta dikkatimizi çekmez. Başka bir deyişle, duygu fonksiyonlarımız bir kriter niteliğindedir. Bu fonksiyonlar günlük hayat için yeterlidir, ama anlamak için kafi değildir. Bir tanımlama yapılması gerekir. Farklı görüşler de tanımlamalarda ortaya çıkar. Kimine göre etnos, ortak orijinle belirlenen bir fenomendir. Kimine göre, ortak dil bazında ortaya çıkan bir kültür ürünü; kimine göre birbirine benzeyen insanlar topluluğudur. Kimisi onu genel olarak aynı şüura sahip insanlar kümesi olarak gösterirken, kimisi de şu veya bu formasyona istinaden insanları indî ve geleneksel sınıflandırmaya tâbi tutar ve bu sınıflardan her birine etnos adını verir (ki bu da etnos katego-

risinin gerçek olmadığını gösterir). Bir de, etnos coğrafî çevrenin, yani tabiatın ürünüdür diyenler var. Etnosu sosyal bir kategori olarak görenler de mevcut.

Sovyet bilim adamlarının tabiat ile sosyal insan arasındaki ilişkilerle ilgili detaylarda farklılık arzeden görüşlerini genelleştirmek suretiyle üç bakış açısı belirlemek mümkündür: 1- “Tek tip” coğrafya, insanın bütün faaliyetlerini tabii kanunlara dönüştürür; 2- Bazı tarihçi ve etnoğraflar, insanoğluyla ilgili bütün fenomenleri sosyal sayarak, yalnızca anatomi ve kısmen de fizyolojiyi istisna olarak algılamaktadırlar; 3- Antropojen süreçlerde madde hareketinin sosyal ve tabii (mekaniksel, fiziksel, kimyasal, biyolojik) şekilleri farklı tezahür eder. Son teori, kanaatimizce tek doğru kavrayıştır.

Tanınmış arkeolog ve Hazar tarihinin ünlü araştırmacısı M.İ. Artamonoff’un görüşleri özel bir öneme sahiptir. Artamonoff, arkeolojik, yani ölü kültürler ve gelişmeden yoksun, zamanın akışı ile bozulan âbideler üzerinde yaptığı uzun çalışmalardan sonra şu sonuca ulaşmıştır: “Sınıf gibi etnos da sosyal bir kurum değil, insanın tabiata bağımlılığının kültür seviyesinin yüksekliğine bağlı olarak azaldığı bir durumdur ve bu kabul edilmiş bir gerçektir.” Yazarla aynı fikri paylaşmak biraz zor.

Son görüşten başlayalım. İnsan vücudu, dünyanın biyosferinde yer alır ve biyosenoz değişikliklerine uyum sağlar. Hiç kimse kanıtlayamaz ki, bir profesör, bir Bushmen’den [Güney Afrika yerlisinden] farklı şekilde nefes alır, ya da cinsel olmayan bir yolla neslini arttırır veya sülfürik asidin cilde etkisini hissetmez, yemek yemeden yaşayabilir veya tersine bir kerede 40 kişilik yemek yer, yahut yerkürenin çekimi onu farklı şekilde etkiler. Aslında bütün bunlar faaliyette bulunan ve düşünen, çevreye uyum sağlayan ve onu kendi isteklerine uygunlaştıran, toplumlar şeklinde birleşen ve devletler kuran aynı organizmanın tabiata bağımlılığıdır. İnsan, kişisel düşünebilme yeteneği organizmayla bir bütünlük teşkil ettiğinden, Yeryüzü sathının tabakalarından biri olan canlı tabiatın dışına çıkamaz.

Fakat insan diğer hayvanlardan farklıdır. Aletler yapar; farklı keyfiyette bir tabaka, yani teknofer oluşturur. İnsanın el emeği göz nuruyla canlı ve cansız maddelerden faydalananarak yaptığı üretim (örneğin aletler, sanat eserleri, evcil hayvanlar, kültür bitkileri) biyosenozun çevrim alanı dışında kalır. Bu eşyalar ya korunacaktır, ya da

muhafaza edilmediği takdirde tahrip olmaya mahkumdur. Sonuncu durumda tekrar tabiatın bağrına dönerler. Çöle atılan bir kılıç paslanarak, demir oksidine dönüşür. Yıkılan bir kale tepe halini alır. Vahşileşen köpek yırtıcı bir dingoya, at da mustanga dönüşür. Bu, eşyanın (teknosferin) ölümü; tabiatın, kendisinden çalınan malzemeyi geri almasıdır. Nitekim kadim medeniyetler tarihi de, tabiatın teknolojiden zarar görmüş olsa bile, sonuçta galip gelerek kendisine ait olanı, dönüşümü mümkün olmayanlar dışında, geri aldığını göstermektedir. Paleolitik devrin taş âletleri, Baalbek'teki perdahlanmış levhalar, betonlaşmış meydanlar, plastik eşyalar, dönüşümü mümkün olmayan şeylerdir. Bunlar, ölü ve hatta mumya durumunda olduğu için biyosfer onları koynuna alamıyor. Fakat gezegenimiz bir kozmik felakete uğrarsa, cansız maddelerdeki kimyasal ve termik süreçler onları ilk hallerine döndürebilir. Tabi o zamana kadar bunlar uygarlık âbideleri olarak adlandırılacaktır; çünkü bizim teknolojik ürünlerimiz de zamanla âbide haline gelecektir.

Demek ki 'etnos' kavramı, medeniyetin hamili insanın, her bir durumda kendine has ve dinamik davranış kalıbı sergileyen tüm benzeri toplumlardan ayrılan farklı bireylerin meydana getirdiği sabit bir topluluk anlamında tabii çevreyle ilişkisi meselesinin içindedir. Etnosun bizzat kendisi tabii bir olay olduğu için, insanlığın tabii çevreyle ilişkisi etnik kolektifler vasıtasıyla gerçekleşir.

Bir adım daha atarak etnosun, biyosferle sosyosfer sınırında yer alan ve dünyanın biyosfer yapısında yeterince özel bir fonksiyon üstlenen bir olay olduğunu belirtelim. Söylediklerimiz bir bildiri havası veriyorsa da, kendisi için bu kitabın yazıldığı okur, müellifin sadece bir formülasyon sunmaya çalışmadığını, aksine katettiği mesafeyi göstermeye, teklif edilen konsepsiyonun çağdaş bilim seviyesine uygun olarak ilmi hipotezlere yöneltilen tüm sorulara ikna edici cevaplar vermeye gayret ettiğini bilmektedir. Artık kanıtlar sistemine geçebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖRÜNENLER VE GÖRÜNMEYENLER ÜZERİNE

Bu bölümde yüzeysel gözlemlerin araştırmacıyı yanlış yola götüreceği ispat edilerek, oto-kontrol ve denetim yolları gösterilecektir.

I

KONU VE ÖNEMİ

1. Sükût-u Hayal Endişesi

Bir tarih veya etnoğrafya kitabı satın alan günümüz okuru, ilk sayfayı çevirdiği zaman, onu yarısına kadar okuyacağından dahi emin değildir. Kitap sıkıcı ve anlamsız gelebilir veya sadece zevkine uygun düşmeyebilir. Yine de sadece birkaç bin lira dışında kaybedeceği fazla bir şey yoktur. Ya peki yazar? Topladığı malzemeler, meselelerin ortaya konması için yıllarca süren araştırmalar, masa başında geçen yıllar, eleştirmenlere yapılan açıklamalar, redaktörle girilen ağız dalaşı sonunda kitap ilgi çekici bulunmamışsa, hepsi boşa gitmiştir! Kitaplığın bir köşesine itilir ve hiç kimse onu alıp okumaz. Yazık; boş yere harcanan bir ömür..

Bu öyle korkunç bir şeydir ki, böylesine bir sonuçtan kurtulmak için her türlü önlemin alınması gereklidir. Fakat hangisinin? Üniversite, yüksek lisans, doktora eğitimi sırasında müstakbel yazara, geleceğin bilim adamına sık sık şöyle bir fikir telkin edilir: Senin görevin kaynaklardan mümkün olduğu kadar çok not almak, onları belli bir şekilde sıralamak ve sonuç çıkarmaktır. Eski çağlarda efendiler ve köleler vardı. Efendiler kötü olsalar bile güzel yaşarlardı; ama iyi kişiler de olsalar, köleleri kötü şartlar beklerdi. Köylülerin hayat şartları ise daha da ağırdı.

Bütün bunlar elbette doğrudur; fakat işin kötü tarafı, hiç kimse-nin, hatta yazarın bile bunları okumak istememesidir. Çünkü bunlar zaten bilinen şeyler. Dahası, mesela bir ordunun niçin kaybettiği, diğerinin neden galip geldiği yahut neden bazı ülkeler güçlenir-

ken diğerlerinin zayıfladığı konusuna açıklık getirmezler. Ve en nihayet, güçlü etnik toplulukların ortaya çıkışına neyin sebep olduğu ve üyelerinin tamamının yok olması söz konusu olmamakla birlikte, neden ortadan kalktıklarını da açıklamazlar.

Ortaya atılan bu soruların hepsi, inceleyeceğimiz konuyla, yani şu veya bu halkın birdenbire kuvvetlenip bilahere yok olmasıyla ilgilidir. Bunun en bariz örneği, XII-XVII. Yüzyıl Moğollarıdır; ama diğer halklar da bu kanunun dışında değildirler. Müteveffa Ord. Prof. Dr. B.Y. Vladimirtsoff “Ben bütün bunların nasıl ve niçin olduğunu anlamak istiyorum!” diyerek meseleyi net bir şekilde ortaya atmış, fakat kendisi bu soruya bir cevap vermediği gibi, diğer araştırmacılar da susmayı tercih etmişlerdir. Biz ise okuyucunun işbu kitabı ikinci sayfadan sonra bir kenara atmayacağına kesinlikle inanarak tekrar tekrar bu konuya döneceğiz.

Şurası muhakkak ki, konunun aydınlanması için ilk yapmamız gereken şey, araştırma metotlarını incelemektir. Öbür türlü bu mesele çoktan beri çözülmüş olurdu. Çünkü ele alınması gereken olaylar o kadar çok ki, mesele onların bir bir sayılıp dökülmesi değil, sadece konumuzla ilgili olanların seçilmesidir. Olayların çağdaşları olan vakayiname yazarları bile bu haber denizinde boğulup kalmışlar, bu yüzden de meselenin çözümüne yaklaşamamışlardı. Son dönemlerde arkeologlar birçok bilgiler elde etmişler, vakayinameler toplamışlar, yayımlamış ve yorumlamışlar; şarkiyatçılar ise Çin, Fars, Latin, Yunan, Ermeni ve Arap dillerindeki kaynakları derleyerek bilgi rezervlerini daha da çoğaltmışlardır. Bilgi dağarcığımız şişmiş, ama yeni bir niteliğe kavuşamamıştır. Çünkü bunca bilgiye rağmen küçük bir kabilenin nasıl olup da dünyanın yarısında hâkimiyet sağladığı, nüfusunu artırdığı ve daha sonra da ortadan kaybolup gittiği bir türlü açıklanamıyordu.

Bu kitabın yazarı, bilgilerimizin, daha açık söylemek gerekirse, üzerinde durulacak olan konuyla ilgili bilgisizliğimizin hangi noktada olduğunu ortaya koymuştur. İlk bakışta basit ve kolay gibi görünen şeyler, okuru ilgilendiren konular haline getirilmek istendiğinde muammaya dönüşür. Bu nedenle konuyla ilgili esaslı bir kitap yazılması gerekiyordu. Ne yazık ki biz de ilk ağızda kesin tanımlar sunamıyoruz. (Genelde bu tanımlar araştırmayı gayet kolaylaştırır). Fakat hiç değilse, genel bir giriş yapma imkanına sahibiz. Bu, mese-

lenin bütün karmaşıklığını ortadan kaldırmazsa da, ilk yaklaşımda gelecekte yazılması gereken etnik tarih yorumları için yararlı sonuçlar almaya imkan verecektir. Kitabın hemen başında “etnos” kavramının kesin açıklanmasını talep eden titiz bir eleştirmen çıksaydı, vereceğimiz cevap şu olurdu: Etnos – termodinamiğin ikinci kaynak prensibine uygun olarak canlı maddenin jeobiyokimyasal enerji ile çalışan biyosfer fenomeni, yahut tarihî olayların diyakronik kronolojisinin de gösterdiği gibi, diskretif sistem bütünlüğüdür. Eğer meseleyi bu kadarcık bir tarifile anladıysanız, gerisini okumanıza gerek yok.

II

ETNOĞRAFYANIN FAYDALARI VE
AŞILMASI GEREKEN GÜÇLÜKLER

2. Etnos Farklılıkları

Herhangi bir halk, eğer uzun süre kendi topraklarında istikrar içinde yaşarsa, kendi davranış şekillerinin, hayat tarzının, zevklerinin, örf-âdetleri, dünya görüş ve sosyal ilişkilerinin, kısacası “davranış kalıbı” dediğimiz davranışlarının emsalsiz ve en doğrusu olduğu düşüncesine kapılır. Eğer herhangi bir yerde bir sapma olursa, bunun “cehaletten” kaynaklandığı sanılır. Cehaletten murat, başkalarının kendilerine benzememesidir. Hâlâ hatırimda; çocukluk çağlarımda Mayne Reid’le ilgileniyordum. Gayet kültürlü bir hanımefendi bana “Zenci erkekleri de bizimkiler gibidir; sadece renkleri farklıdır” dedi. Melanezya sahillerindeki Malezyalı büyücü kadının da aynı düşünceyle “İngilizler de bizim gibi kelle avcısıdırlar; sadece renkleri beyazdır” diyebileceği onun aklına bile gelmezdi. Küçük burjuva görüşleri, gerçeğin inkârı esasına dayansa da, bazen iç mantıklı görünebilir; ama gerçeğe yüz yüze gelindiğinde bu görüşler birden uçup giderler.

Orta Çağda Batı Avrupalı bilim adamları için etnoğrafya aktüel bir konu değildi. Çünkü Avrupalıların diğer kültürlerle temasları, Akdeniz havzasıyla sınırlıydı. Akdeniz sahillerinde ise Roma İmparatorluğu’nun bir kısmı Müslümanlığı kabul eden tebaalarının halefleri yaşıyorlardı. Bu durum, elbette ki onları “Franklar” ve “Latinler”, yani Fransız ve İtalyanlar’dan ayırıyordu; fakat ortak kültür köklerine sahip olmaları sebebiyle, söz konusu ayrılık anlaşmazlığa dönüşmüyör-

du. Ne var ki, büyük coğrafi keşifler döneminde durum tamamıyla değişti. Zenciler, Papualar ve Kuzey Amerikalı Kızılderililer'den bahsedilirken "vahşi" sözcüğünün kullanılması mâkul gibi görünse de, aynı kelimeyi Çinliler, Aztekler ve İnkalar hakkında kullanmak mümkün değildi. Başka açıklamaların yapılması gerekiyordu.

XVI. Yüzyılda uzak ülkeleri keşfeden Avrupalı kâşif ve gezginler, oralarda, gayr-ı ihtiyarî, alışmış oldukları hayat tarzının benzerini aramaya başladılar. İspanyol konkistadorlar, Kızılderili soyluları saydıkları kasıklara [şeflere] vaftiz olduktan sonra "Don" ünvanı vermeye başlamışlar; zenci kabile şefleri ise "kral" mertebesine yükseltilmişlerdi. Tungus şamanlarına "papaz" diyorlardı; halbuki onlar, hastalığın sebebini kabile fertleri veya hayvanlar gibi maddî yaratıklar olarak kabul ettikleri kötü 'ruhlar'da gören sıradan tabiplerdi. Bu karşılıklı anlaşmazlık, esasen anlaşılacak bir şeyin olmadığı düşüncesiyle artıyor ve tabi yerlilerin duygularını tahkir eden Avrupalıların öldürülmesine kadar varan çatışmalar meydana geliyordu. Elbette bu çatışmaları, İngiliz ve Fransızlar'ın düzenledikleri acımasız misilmeler takip ediyordu. Uygar Avusturalyalı Waipuldanya veya Philippe Roberts, gözle görülür hiçbir sebep olmadığı halde yaşanan korkunç trajedilerle ilgili öyküler yazmışlardır. Örneğin yerliler, sigara içen bir beyazı bedeninde alev bulunan bir ruh sandıkları için öldürmüşler; bir başka beyaz ise cebinden saatini çıkarıp güneşe baktığı için katledilmişti. Tabi bu tür anlaşmazlıkların arkasından bütün bir kabileyi imha eden tenkil müfrezeleri yola çıkarılıyordu. Beyazlarla bu tür trajik çatışmalara girenler sadece Avusturalya yerlileri ve Yeni Gine Papuaları değildi. Malezya yerlileriyle de sık sık bulaşıcı hastalıkların taşınması sebebiyle trajik çatışmalar yaşanıyor.

30 Ekim 1968'de, Amazon'un kollarından Rio Negro sahilinde, Atroari yerlileri, Peder Cagliari ve sekiz arkadaşını katlettiler. Sebep çok basitti: Saygısızlık. Anlaşıldığı kadarıyla Peder Cagliari, Atroari topraklarına geldiğini duyurmak için havaya ateş açmış, fakat yerliler bunu bir tür edepsizlik olarak görmüşlerdi. Bu peder, ayrıca, ev sahibinin itirazına rağmen onun malokasına, yani kulübesine girmiş, çocuğun kulağını çekmiş ve çorba tenceresinin kullanılmasını yasaklamıştı. Ekipte bulunanlar arasından sadece bir orman bekçisi kurtulmuştu. O da yerlilerin geleneklerini bildiği için, bir türlü tavsiyelerine kulak asmayan ve Po Nehri sahillerinde yaşayan insanların Amazon sahillerindekilere benzemediğini unutan Peder Cagliari'yi terketmişti.

“Yerlileri imha etmektense onları asimile etmek daha iyi olmaz mı?” sorusu soruluncaya kadar aradan uzun bir zaman geçti. Ne var ki bunun için de diğer kültürlerle mensup halkların sadece Avrupalılardan değil, birbirlerinden dahi dil ve inanç konusunda ayrıldıklarının kabul edilmesi gerekiyordu. Bundan başka olur olmadık sebepler yüzünden çıkacak çatışmalardan uzak kalabilmek için birbirinden tamamıyla farklı olan “davranış kalıpları”nın incelenmesi de şarttı. Halklar arasındaki farkları inceleyen bilim dalı etnoğrafya işte böyle ortaya çıktı.

Kolonializm, milli kurtuluş hareketlerinin darbeleriyle ortadan kalkmakta, fakat etnoslar arası temaslar [intraethnic contacts] geçerliliğini korumakta ve genişlemektedir. Dolayısıyla, karşılıklı anlaşılabilir meselesinin halli, hem uluslararası siyaset alanında global, hem de bize benzemeyen sempatik kişilerle karşılaşma anında bireysel boyutta giderek daha da âcil hale gelmektedir. Bu durumda pratik önemine rağmen yeni bir teorik soru ortaya çıkmaktadır: Birbirimize benzemeyen biz insanlar, niçin birbirimizle “uyum sağlamalıyız”, niçin yabancı âdet ve gelenekleri öğrenmeliyiz? Ve neden bize tabii görünen, kendi iç etnik iletişimimiz için fazlasıyla yeterli olduğu kadar komşularımızla kurduğumuz ilişkiler için de kafi gelen davranış kalıplarımız dururken, makbul iletişim yolları aramak zorundayız? Etnik farklılıklar bazı hallerde coğrafi şartların farklılığıyla açıklanabilir; ama aynı şey, iklim ve landşaft özelliklerinin birbirine benzer olduğu yerlerde de müşahade edilmektedir. Sanırım tarih bilimine başvurmadan edemeyeceğiz.

Esasen farklı çağlarda farklı halklar ortaya çıkmışlar ve farklı tarihî kaderlerini yaşamışlardır. Bu tarihî kaderler, tıpkı çeşitli insanların karakterlerini şekillendiren kişisel biyografiler kadar silinmez izler bırakmışlardır. Coğrafi çevrenin etnosları, doğanın da kendisiyle sürekli temas halinde bulunan insanları etkilemesi tabiidir. Ama hepsi bu değil. Atalarımızdan miras aldığımız gelenekler, komşularımızla sürdürdüğümüz dostâne veya hasmâne ilişkiler (etnik çevre), kültürel tesirler ve din de hayatımızı etkilerler. Bütün bunlardan başka tüm doğa olayları gibi etnosları da içine alan bir tekamül veya gelişim kanunu vardır. Halkların şekillenışı ve tarih sahnesinden silinişinin çeşitli süreçlerine ben *etnogenesis* diyorum. Madde hareketinin bu şeklinin özellikleri göz önünde bulundurulmadan, ne teorik, ne de pratik olarak etno-psikolojinin mahiyetini açıklayabili-

riz. Her ikisi de bize gereklidir; ama benim seçtiğim yolda beklenmedik zorluklarla karşılaşabiliriz.

3. Terminoloji Karmaşası

Temel bilgilerin fazlalığı ve sistematizasyon prensiplerinin zayıf bir gelişim seyretmesi, özellikle tarih ve etnografya bilimini kötü yönde etkilemektedir. Sadece bibliyografya için dahi ciltler dolusu kitap yazmak gerekir; bazen bunları gözden geçirmek bile bilimsel bir problemi halletmekten daha kolay değildir. Okuyucu ise, artık çoğu eskimiş makale adlarının ciltler tutan listesini okumayı değil, olmuş olayların tamamını (aktüalizm prensibi) veya formasyon şekillerinin tümünü (evrim prensibi) eş zamanlı olarak takip etmek istiyor. Marksist teorisyenlerin eserlerinde tarihî süreçlerin anlaşılması konusunda sistemli bir yaklaşım programı mevcut ise de, bu program henüz etnogeneze uygulanmış değildir.

Eski ve kısmen unutulmuş tarih yazımcılığı biliminde, bu konuda bazı sistematik metotlar geliştirme denemeleri yapıldığı bilinmektedir. Ancak, tabii bilimlerle uğraşanların aksine, bu yazarlar ne anlayışla karşılanmışlardır, ne de sempati toplamışlardır. Günümüzde Polybius'un konsepsiyonu zarif bir antika, İbni Haldun (XIV. Yüzyıl) konsepsiyonu ise tuhaf bir şey olarak görülmektedir. Giovanni Battista Vico, yalnız bilim tarihinde hatırlanır. N.Ya. Danilevsky, Oswald Spengler, A. Toynbee'nin muhteşem, fakat o kadar da başarılı olmayan konstrüksiyonları, tarihî modeller geliştirilmesinden tamamen vazgeçmek için bir sebep teşkil etmişti. Bu sürecin sonucu tek anlamlıdır. Tarihî olayların tamamını akılda tutmak imkansız olduğu ve bir sistem olmadığı için, – genel bir terminoloji de olmadığından ve olamayacağından, – tarihçilerin kendi aralarında bilgi alış verişinde bulunmaları dahi yıldan yıla zorlaşmaktadır.

Tarihçiler, terimlere çeşitli nüanslar kazandırarak ve onları farklı bir şekilde kullanarak çok anlamlı [polysemantic] kelimelere dönüştürürler. Bu sürecin ilk aşamalarında metne, vurgulamaya ve tartışmanın geçtiği ortama bakarak muhatabınızı anlamanız mümkün olabilir; ama daha sonraki aşamalarda zaten yeterli olmayan bu kavrayış da ortadan kalkar. Örneğin Rusçadaki *rod* (tür, aile) kelimesi, genel olarak “klan” veya “gentile sistemi”ni ifade etmek için kulla-

nılır; ama “Boyar Şuysky rodu” ifadesi, bariz bir şekilde bu tanımlamaya uymuyor. Çeviri esnasında daha da güçlükler yaşanır. Örneğin klan kelimesini bir Kelt kabilesinden bahsederken kullanabilirsiniz, ama aynı kelimeyi Kazaklar’ın Büyük Cüz, Orta Cüz veya Küçük Cüzlerinden herhangi birini ifade etmek, yahut Altaylar’daki bir kemiği (seok) belirtmek için kullanamazsınız. Bunun tersi de mümkün değildir. Çünkü bunlar gerek fonksiyonları ve gerekse genezisleri itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar. Ne var ki, birbiriyle ilgisi olmayan bu fenomenler aynı kategoriye sokulmuş ve daha da kötüsü birbirine eşit duruma getirilmiştir. Bu durumda tarihçi, konuyu değil, ister istemez, artık gerçek fenomeni yansıtmayan, asıl anlamlarını kaybetmiş kelimeler öğrenir. Bir an için üç tarihçinin aynı konu üzerinde tartıştığını düşünelim. “Soy” kelimesini birisi klan, bir diğeri seok, üçüncüsü de boyar ailesi anlamında kullanacaktır. Sanırım birbirlerini anlamayacakları gibi, hangi konudan bahsettiklerini de anlamayacaklardır.

Terimler konusunda bir anlaşma sağlanabileceği şeklinde itirazlar gelebilir elbette. Ama unutmamak gerekir ki, bilgi birikimi arttıkça kavramların sayısı da artacak, bir sistemin olmayışı sebebiyle yeni yeni polysemantic terimler ortaya çıkacak ve bunlar, analiz ve sentezde hiçbir işimize yaramayacaktır. Yine de bir çıkış yolu bulunabilir.

Şimdiye kadar araştırma şartlarından, istenilen normlardan bahsettik; şimdi ise araştırma perspektiflerinden bahsetmeme izin verin. Herhangi bir konunun araştırılması, konuyu ancak bütünüyle inceleme imkanı olduğu takdirde pratik önem taşır. Örneğin bir elektrik mühendisi, iyonizasyon, termal etki, elektromanyetik alan vs. hakkında bir fikir sahibi olmak zorundadır; ama bu bilgilerinin hepsi aynı seviyede değildir. Bir fiziki-coğrafyacı yeryüzü tabakalarından bahsederken tpoposfer, litosfer, hidrosfer ve hatta biyosfer hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Fakat tarihçi, bir yandan terminoloji konusunda mutabakat sağlarken, bir yandan da birbiriyle alakalı olaylar zincirini bir tek argüman içinde takdim etmek suretiyle okuyucuya sadece önemli ve enteresan sonuçlar sunabilir. Bu zordur; ama imkansız değildir. Önemli olan, sonucun göz önünde bulundurulmuş olgulara uygun olmasıdır. Eğer biri çıkar da benim bu kitapta sunduğum olguların açıklaması konusunda daha tutarlı ve daha ikna edici bir görüş ortaya koyarsa, karşısında saygıyla eğilirim. Buna karşılık bir

başkası, benim tespitlerimi en doğru tespitler olarak görür, onların yeniden gözden geçirilerek, üzerinde çalışılmaya gerek olmadığını belirtirse, onunla aynı görüşü paylaşamam. Ne yazık ki, pek çok kitabın ömrü insanların ömründen daha uzun değildir, ama bilimin gelişmesi, insanlığın şekillenişinin nev-i şahsına münhasır bir kanunudur. Dolayısıyla ben de, halkların kendisine bigâne kalamayacakları Güzel Hanımefendi Tarih'e ve onun insanları öz anneleri biyosferle akraba yapan Bilge Kızkardeşi Coğrafya'ya elimden geldiğince yardımcı olmayı kendime bir vazife addediyorum.¹

4. Genelleştirmeler ve Önemsiz Şeyler

Kürre-i arzın tüm sathına ve denizin önemli bir kısmına yayılan *homo sapiens* türleri, yeryüzünün çehresinde öylesine önemli değişiklikler yapmışlardır ki, bu değişiklikler küçük ölçekli bir jeolojik devrime benzetilebilir.² Buradan bizim tarihî-coğrafya kanunlarını özel bir kategoriye ayırdığımız anlaşılabacaktır. Bu kategori, gözlemleme ve araştırma yapılabilmesi için tarihî-coğrafi araştırma yöntemlerini birleştiren özel metotlar gerektirmektedir. Aslında bu dahi yeni bir şey değildir, ama bugüne kadar meseleye eklektik açıdan yaklaşılmıştır. Örneğin arkeolojik bulguların yaşını belirlemek için kullanılan C^{14} uygulaması, elektro tarama (pratik uygulama için fazlasıyla zahmetli bir iş) ve "taş heykeller" in incelenmesinde kullanılan sibernetik yöntemler (ki o da pratik uygulamalar için uygundur) vb. Hulbuki bu arada en önemli olan şey gözden kaçırılıyor! İşte bu "önemli olan şey", kanatımızca, dilsiz kaynaklardan bilgi edinebilme becerisidir. Tümevarım metodu, başkalarının söylediklerini aynen veya tenkit süzgecinden geçirerek tekrar etmek olduğu için, tarihçinin imkanlarını sınırlar ki, bu sınırlı araştırma yöntemi kaynağın

1 Biyosfer, V. İ. Vernadsky tarafından bilime kazandırılmış bir kelimedir. Canlı organizmalara ilaveten, bunların hayat faaliyetinin ürünleri, yani toprak, tortullar ve atmosferdeki serbest oksijeni ihtiva eder. Etnogenezin biyosferin biyokimyasal süreçleriyle olan bağlantısı, benim tezime itirazda bulunanların zannettikleri gibi "biyolojizm" değil, deyim tam yerini bulmuyor olsa da, "coğrafyacılık"tır. Tabi ki yeryüzündeki her şey, gerek fizikî, gerek iktisadî ve gerekse tarihî coğrafyayla bağlantılıdır.

2 Vernadsky, V. İ., *Himiçeskoyestroyeniye biosferi Zemli i yeye okrujeniya*. M., 1965, s. 273.

sunduğu donelere güvensizlik doğurur. Fakat bu negatif bir sonuçtur ve dolayısıyla kesin değildir. Pozitif olan ise, kaynaklardan derlenerek kronolojik tabloya geçirilen ve tarih haritasına yerleştirilebilen muayyen sayıdaki tartışma götürmez vakıaların tespitidir. Ama bunları yorumlamak için de filosofema ve postülatlar gerekir ki, elbette bu, endüktif araştırmanın kabul edilen prensibine zarar verir. Çıkmaz bir sokak vesselam!

Bu böyle! Ama coğrafyacı, jeolog, zoolog, yerbilimci, hiçbir zaman fazla verilere sahip olmasalar dahi bilimleri gelişir. Çünkü doğa bilimcileri felsefî postülatlar yerine “ampirik genelleştirmeler”e yer verirler. V. İ. Vernadsky’ye göre ampirik genelleştirme yoluyla elde edilen sonuç, gözlemlenen olguya eşittir.³ Başka bir deyişle, doğa bilimleri, kaynaklarda daima rastlanan ve farklı kavrayışlar sebebiyle bizim kendisine istinat ettiğimiz yalanlardan kurtuldukları için, kaynakların suskunluğu problemini çözerek bundan bilime faydalı olacak şeyler dahi buldular. Madem öyleyse, tarihçiler niçin bundan imtina etsinler? Doğayı kaynak olarak alırken, uygun bir araştırma metodu da seçmemiz gerekmektedir. Bu metot bize, İzida’nın yüzündeki örtüyü birazcık açmaya imkan sağlayacak mükemmel perspektifler kazandıracaktır.

Bilimin görevlerinden biri, en az veriden mümkün olduğunca fazla bilgi edinmek, birçok vakıayı tek bir bakış açısından bakarak kavramak ve bu vakıaları gelecekte değerlendirebilme imkanı sağlayan kesin kanunların tespitinde kullanmaktır. Bu kanunlar, gözle görülüp elle tutulan şeyler değildir, ama genelleştirme yoluyla tespit edildikleri için uydurma da sayılmazlar. Biyolojiden bir örnek verelim:

Yıldızlar ve gezegenler, gökyüzünde hareket ederler. Balon, yukarı yükselir; kayadan kopmuş bir taş, uçuruma yuvarlanır. Nehirler, denize akar; okyanuslardaki tortular, zamanla üst üste yığılarak kayaları oluştururlar. Farenin pençeleri çok ince; filin ayakları ise çok büyüktür. Karada yaşayan hayvanlar, balina ve devâsâ mürekkep balığı kadar büyüklükte olamazlar. Peki, belirtilen bu olguların ortak yönü nedir? Bu anlatılanların tamamı yerçekim kanununa tabidir. O da, gerçek, gözle görülmeyen, ama akılla kavranabilen diğer kanunlarla iç içedir.⁴

3 Verdnadsky, V. İ., *Biosfer*. İzbranniye soçineniya v 5 tomax, Vol. 5. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad, 1969, s. 19.

4 Melinovskiy, A. A. *Put tavorçeskey biologii*. Moskova, 1969, s. 7.

Yerçekimi, her zaman vardı; fakat insanlar, onun varlığından haberdar olabilmek için, Newton'un elmanın daldan düşüşünü gözlemlediği güne kadar bekleyeceklerdi. Bizi çevreleyen ve kaderimizi yönlendiren tabiatın kimbilir daha ne kadar akıl almaz güçleri idrakimiz dışındadır. Bizler, henüz tamamıyla keşfedilmemiş bir dünyada yaşıyor ve çoğu zaman el yordamıyla hareket ediyoruz. Bu durum, bazen trajik sonuçlara neden oluyor. Dolayısıyla bizler, çevremizi saran dünyayı ve oradaki yerimizi kavramak, davranışlarımızın hiç olmazsa yakın gelecekte ne gibi sonuçlar doğuracağını bilebilmek için bilimin sihirli gözlerine, yani dâhî bilim adamlarının parlak fikirlerine ihtiyaç duymaktayız.

Merkezî Asya tarihi ile Aşağı Volga arkeolojisi arasında fizikî-coğrafya ve paleontolojik yönden nasıl bir fonksiyonel ilişki bulunduğu konusunda yapılan çalışmalar bizi şu üç sonuca götürdü: 1) Etnosun kendi ekonomik faaliyetinin sonucu olan tarihî kaderi, çevresini sarmalayan yerel şartların dinamik durumu ile doğrudan bağlıdır; 2) Bir etnosun tarihî kaderinin kristalleşmiş izi sayılan arkeolojik kültür, bir bölgenin tarihi kesin tespit edilemeyen bir devirdeki paleontolojik durumunu yansıtır; 3) Tarihî ve arkeolojik materyallerin kombinasyonu, bir bölgenin şu veya bu devirdeki özelliği, dolayısıyla da geçirdiği değişim özellikleri konusunda fikir yürütmemizi sağlar.

Elbette burada nisbî bir kesinlik söz konusudur; fakat muayyen sınırların olmadığı bir yerde ± 50 yıllık bir tolerans, sonuçları etkilemeyeceği için zararsızdır. Kelimenin düz anlamıyla aşırı evhamlılık (scrupulousness) daha fazla zararlıdır. Eski Romalılar, sandaletlerine girerek tabanlarına batan küçük çakıl taşlarına Scrupulus (Lat.) derlerdi. Bu yüzden onlar, bu küçük taşın nerede olduğuna bakmayı bile anlamsız sayarak, sandaletlerini çıkarıp silkelemeyi yeterli görürlerdi. Dolayısıyla "scrupulousness" önemsiz şeyler için lüumsuz itina göstermek anlamında geliyordu. Şimdilerde aynı kelime "superexact" (aşırı titizlik) ile karşılanıyor.

Ne yazık ki, "aşırı titizlik" göstermek, her zaman, örneğin tabiat olaylarının tarihî olaylarla karşılaştırılması yapılırken, makbul 50 veya 60 yıllık bir sapma daha aşağıya çekilemeyeceği için, zararsız ve gereksiz değildir. Çünkü aradığımız bağlantı, eski dönemlerin ekonomik coğrafyasıyla ilgilidir. Tarım, hayvancılık ve hatta avcılığa dayalı ekonomik sistemlerin ise atâlet dönemleri vardır. Kuraklığın bu

atâleti sarstığını düşünelim. Bu durumda o atâlete dayalı devlet, sadece rezervleri tükeneceği ve gıdasızlık (kısa süreli kıtlık değil) sıkıntısı çekeceği için, müstahsil popülasyonun zayıflaması sebebiyle gücünü kaybeder. Bu süreç, tabii ve tarihî olay arasındaki önemsiz bir ilişkiyi irdeleyerek değil, bir dizi tarihî olayın geniş açıdan incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Bir doğa bilimcisinin bu konudaki ilginç sözlerini hatırlayalım:

Farenin hücrelerini mikroskop altında dikkatle incelemekle onun neye benzediğini hiçbir zaman öğrenemezsiniz. Keza gotik stille inşaa edilen bir yapının bütün taşlarını tek tek kimyasal analizden geçerseniz de onun güzelliğini anlayamazsınız.⁵

Eğer biz, diğer olaylarla ilişkileri göz ardı edilmiş bir iki olayı müstakil olarak gözden geçirmeye kalkarsak, tabi ki akıl ve kabiliyetleriyle okucuyucularını kendi değerlendirmelerine râmeden eski dönem yazarlarının esiri oluruz. Ama kaynaklardaki dolaysız bilgileri ayıklayabilir ve iki olay yerine iki bin olayı ele alırsak, o takdirde sadece kendi aralarında değil, bizim teklif ettiğimiz metotla da ilişkisi bulunan birkaç sebep-sonuç ilişkisi yakalayabiliriz. Bu, XVIII. Yüzyıl coğrafi determinizm taraftarlarının, - örneğin Charles de Sekondat Montesquieu,- aradıkları sıradan bir fonksiyonel ilişki değildir. Aksine burada biz, insanlıkla tabiat arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalının temelindeki sistematik bağlantıyı buluyoruz.

Belirttiğimiz etkileşimin üniverselliği ve özelliği, onu, bilimin bağımsız alanında yer alan ve tarih ve coğrafyanın kombinasyonundan oluşan etnoloji olarak ele almamızı sağlamaktadır. Ancak, burada da yeni bir nazik mesele ortaya çıkıyor: Etnosun elle tutulabilir bir tārifi yapılabilir mi?

5. Sınırlar

Etnos hakkında kesin olarak ne biliyoruz? Bu konuda bildiklerimiz, hem yeterinden fazla, hem de gereğinden azdır. Etnosun bir fenomen olarak Alt Paleolitik devirde var olduğunu iddia etmek için hiçbir mesnedimiz yok. Neanderthal insanın iri kafatasının içinde ve kalkık kaş kavislerinin altında düşünceler ve duyguların var olduğu

5 Selye, H., *From Dream to Discovery*. On Being a Scientist. McGraw-Hill Book Company, Now York, London, Toronto, 1964, p. 68.

söylenbilir. Ama bilimsel gerçekler çerçevesi içinde kalmak istersek, bu düşünce ve duyguların neler olduğu konusunda tahmin yürütme hakkımız bile yoktur. Üst Paleolitik devir insanları hakkındaki bilgilerimiz ise daha fazla. Mükemmel birer avcıydılar; mızrak ve harbe yapar; hayvan derisinden elbise diker ve Parisli impresionistlerden pek de kötü olmayan resimler çizerlerdi. Muhtemelen kolektif hayat tarzları da bildiğimiz insanların hayat tarzlarına benziyordu. Ne var ki bunların tamamı sadece birer tahmindir ve bilindiği gibi bilimsel hipotezler tahminler üzerine kurulamazlar. Eski devirlerde günümüze kadar yetip gelememiş bazı özelliklerin olması ihtimali de elbette vardır.

Bununla birlikte Geç Neolitik ve Bronz Çağı (MÖ III-II. Binyıllar) halklarını mümkün olabilirdiğince tarihî sayabiliriz. Ne yazık ki o devirlerdeki etnik farklılıklarla ilgili bilgilerimiz, fazlasıyla bölük pörçük ve yarımardır. Dolayısıyla bunlara dayanarak bir hüküm vermeye kalkarsak, şu anda bizi ilgilendiren şablonları bölgesel özelliklerden ayıramamak ve parçayı bütün, bütünü parça olarak algılamak gibi bir yanlışlığa düşme riskiyle karşı karşıya kalırız.

Tarihî zaman dediğimiz şey, yazılı kaynakların etnosların ve etnoslar arası ilişkilerin tarihine ışık tuttuğu dönemden itibaren bize güvenilir analiz malzemeleri sunar. Ancak tarihî zamanın bu kesitini inceledikten sonra elde ettiğimiz bilgileri, daha erken devirlere uygulama ve araştırmanın birinci aşamasındaki bilgilerimizde göze batan boşlukları genelleştirme yöntemiyle doldurma hakkımız vardır. Tarih tenkitçiliğinde en sık görülen uzak sapma [aberration of distance] hatasından ancak bu şekilde kurtulabiliriz.

Şablonun ortaya konulabilmesi için yalnızca bitmiş süreçlere ihtiyacımız olduğundan, XIX. Yüzyıl başlangıcını üst tarih olarak almak amaca daha uygundur. Henüz tamamlanmamış süreçlerden ise tahmini olarak bahsedilebilir. Ancak, bunun için dahi aradığımızın aynısı olan bir kural formülünün bulunması gerekir. Diğer yandan, XX. Yüzyıl olaylarını gözden geçirirken, uzak sapmada olduğu gibi olay açısını kaybedeceği yakın sapma [aberration of propinquity] ihtimali de vardır. Bu nedenle meselenin tespiti için 3000 yıllık, yani M.Ö. XII. Yüzyıldan M.S. XIX. Yüzyıla kadar veya daha açık bir tanımla, Truva'nın düşüşünden Napolyon'un yenilişine kadar olan dönemle yetiniyoruz.

Başlangıç için güvenilirliği konusunda herhangi bir şüphe bulunmayan bilgileri birbiriyle kıyaslayarak, senkronik metotlarla bol miktarda malzemeyi gözden geçireceğiz. Getirmek istediğim yenilik, olayların teklif ettiğim kalıp içinde kombinasyonu olacaktır. Buna ihtiyaç var; çünkü çeşitli kronolojik tablolaradaki tarih kaleydoskopu, okuyucuya, halkların tarihleri boyunca başlarına neler geldiği konusunda hiçbir fikir vermemektedir. Önerdiğimiz metot, sosyal bilimler kadar fen bilimleri için de geçerlidir. Fen bilimlerinde istatistiki ihtimaller ve iç mantık esasına dayanılarak olaylar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, gözlemlenen olayın kendisi kadar güvenilir olan ampirik genelleştirme yapmanın tek yolu sayılmaktadır. Ampirik genelleştirme, ham malzemenin (deneme, gözlem, birinci elden kaynakların okunması) değil, daha önce derlenerek, test edilmiş vakıalara istinat etmekle birlikte, ne hipotezdir, ne de popülarizasyondur. Malzemenin sistematizasyonu ve konsepsiyon teşkili, problemin kavranılmasının felsefî genelleştirmeden önce gelen orta basamağıdır. Bizim araştırmamız için gerekli olan da bu orta basamaktır.

Göründüğü kadarıyla, herhangi bir konuyla ilgili bilgiler ne kadar geniş ve kapsamlı olursa, onun hakkında etraflı bir fikir edinmek de o kadar kolay olur; ama, acaba gerçekten de böyle midir? Büyük bir ihtimalle hayır. Sibernetik ve sistemolojide “gürültü” veya “parazit” dediğimiz şeyler, manzarayı genel olarak bozmayan çok küçük teferruatlardan kaynaklanır. Halbuki diğer konularda bu ince nüanslara ihtiyaç vardır. Kısacası, olayın mahiyetinin açıklanması için sadece bilim dağarcığımızda hazır olanları değil, söz konusu olaylarla benzerlik arzeden bütün vakıaları gözden geçirmek gerekmektedir.

Fakat neler “konuyla ilgili” sayılabilir? Anlaşılan, farklı durumlarda cevap farklı olacaktır. İnsanlık tarihi ile meşhur bir insanın hayat hikayesi, birbirine eşit olaylar değildir. Çünkü her ikisinin gelişim şablonu farklıdır ve bunlar arasında haddinden fazla basamak vardır. Herhangi bir tarihî olayın - bir savaş veya bir kanunun çıkışı, mimarî bir âbidenin dikilişi, bir prenslik veya cumhuriyetin kuruluşu vs.- farklı açılardan incelendiği ve bunların ilk bakışta birbirine zıt sonuçlar verdiği düşünülecek olursa, meselenin daha da karmaşık olduğu anlaşılacaktır. Avrupa’nın herkesce bilinen tarihinden bir örnek verelim. Reform hareketinden sonra Protestan Ünioni ile Katolik Ligi arasında bir mücadele başladı (A yaklaşımı). Bu durumda

tüm Batı Avrupalı Protestanların bütün Katoliklere karşı savaşıması gerekirdi. Oysaki, Katolik Fransa, Protestan Üniyonu'nun üyesiydi ve Protestan Danimarka da 1643 yılında Protestan İsveç'i sırtından vurmuştu. Yani politik çıkarlar ideolojik çıkarlardan daha üstün tutulmuştu (B yaklaşımı). Peki, bizim birinci tespitimiz yanlış mıydı? Kesinlikle hayır. Birinci tespit, sadece daha genelleştirilmiştir. Bunun dışında, her iki tarafın ordusunda da çoğunluğu dine karşı ilgisiz, soygun ve çapulculuğa düşkün paralı askerler vardı. Demek ki, bir sonraki yaklaşımda (C yaklaşımı) Otuz Yıl Savaşları sefiş bir çete savaşı gibi değerlendirilebilir ve bu, belli bir dereceye kadar doğru olabilir. Nihayet, dinî sloganlar ve kralların altın taçları altında gerçek sınıf çıkarları yatıyordu. Bunları nazar-ı itibare almamak da yanlış olurdu (D yaklaşımı). Buraya çeşitli bölgelerdeki poleoetnoğrafya metoduyla gün ışığına çıkarılan separatist eğilimler de (E yaklaşımı) ilave edilebilir vs.

Verilen örnekten de anlaşılacağı gibi, zincirleme yaklaşım sisteminin uygulanması, tek bir bölgesel olayın incelenmesinde dahi karmaşık bir iştir. Yine de başarı ümidini kaybetmemek gerekir. Çünkü daha bilimsel bir dedüksiyon metodumuz vardır. Örneğin Yerküre hareketi nasıl birçok hareketlerden (kendi çevresinde ve güneş etrafında dönüşü, güneş sistemindeki bütün uydularla birlikte galakside hareket edişi vs.) müteşekkil karmaşık bir hareket ise, insanlık da antroposfer geliştikçe çeşitli bilim dalları tarafından araştırılmakta olan bazı etkilere maruz kalır. Sosyal gelişime yansıyan spontan hareket, tarihî materyalizm tarafından incelenmektedir; insan fizyolojisi biyolojinin alanıdır; insanın yerel şartlarla olan ilişkisi tarihî-coğrafya ve coğrafya bilimleri; savaş, kanun ve kurumların araştırılması siyasî tarih; fikir ve düşüncelerin araştırılması kültür tarihi; dillerin öğrenilmesi lengüistik, edebî yaratıcılığın öğrenilmesi filoloji sahasına girer vs. Peki, bizim konumuzun yeri neresidir?

Başlangıç için şunu söyleyelim ki, etnos (herhangi birisi), örneğin bir dil gibi, sosyal bir olay değildir; çünkü bir kaç formasyonda var olabilir. Spontan sosyal gelişimin etnosların oluşumuna etkisi ekzogendir. Siyasî ve kültürel alandaki sosyal gelişmeler, etnosların şekillenmesine veya parçalanmasına etki edebilirler. Dolayısıyla etnogenez meselesinin, tarih bilimiyle tabii ilimlerin birbirlerine yaklaşıkları kesişme noktasında yer aldığı söylenebilir.

Tüm etnogeneiz olayları belli coğrafi şartlar içinde yeryüzünde meydana geldiğine göre, bölgesel coğrafi şartların tabii surette şekillenen toplumlara, yani etnoslara bir takım ekonomik imkanlar sunan bir faktör olarak nasıl bir rol oynadığı meselesi ortaya çıkmaktadır.⁶ Ancak, canlı organizmalar ya evolüsyon (gelişme), ya involüsyon (geriye gidiş) ya da monomorfizm (tür içi denge) durumunda bulundukları ve diğer canlı organizmalarla ilişki kurarak gruplar ve jeobiyosenozlar oluşturdıkları için tarihle coğrafyanın kombinasyonu, bizim ele aldığımız konuda yeterli değildir.

Dolayısıyla ben, meseleyi üç bilim dalının kesişme noktasına yerleştirmek zorundayım: Tarih, coğrafya ve biyoloji (ekoloji ve genetik). Bu durumda 'etnos' kavramının tarifine ikinci bir yaklaşımda daha bulunabiliriz: Etnos, *homo sapiens* türünün kendine özgü var olma şeklidir; etnogeneiz ise, tarihî ve choronomic (landshaft) faktörlerin kombinasyonu ile belirlenen tür içi şekillenmenin lokal varyantıdır.

İnsanlığın bir antropofauna olduğu görüşü, bir tür ifrat olarak görülebilir; ama meseleye bu yönden yaklaşımın temelleri Darwin ve F. Engels tarafından atılmıştır. Ben, bilimsel çizgiyi takip ederek, insan aktivitelerinin seleflerimizden birçoğunun gözden kaçırdığı yönüne dikkat çekmek istiyorum.

6. Coğrafya Bilmeyen Tarihçi Tökezler

İnsanın çevresindeki tabiata, daha doğrusu coğrafi çevreye bağımlı olduğu konusunda en ufak bir şüphe olmamakla birlikte, bunun hangi boyutlara ulaştığı hususu farklı bilim adamları tarafından çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, yeryüzünde geçmişte yaşamış ve halen yaşamakta olan halklar, yerleştikleri bölgelerin toprak yapısına ve iklimine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Eski devirlerdeki ekonomik yapıların yükseliş ve çöküşlerini takip etmek oldukça zordur. Çünkü ilk kaynaklardan elde edilen bilgiler yeterli değildir. Ama mükemmel bir gösterge var: Askerî güç. Yeni döneme gelince, kimsenin o konuda şüphesi yok; ama iki bin yıldır yerleşik halkların problemi ne ise, göçebelerinki de odur. Savaş için tok ka-

6 Kalesnik, S. V. *Osnovi obşçevo zemlevedeniya*. Moskova, 1895, s. 412-416.

rınlı, güçlü ve dinlenmiş, sert yayı “kulaklarına kadar” çekebilen (yay kulaklara kadar çekilirse ok 700 metre, göze kadar çekilirse 350-400 metre mesafeye kadar gidebilir) ve ağır kılıçla yahut kullanımı ondan daha zor eğri kılıçla savaşmayı beceren kişilerin bulunması yeterli değildi. Ağırlıkları taşıyan hayvanlar da hesaba katılırsa, kişi başına 4-5 atın dışında yedek okların da olması gerekirdi (okların yapımı da zor bir işti). Gıda stoku şarttı. Göçebelerin gıda stoku koyun sürüleriydi. Sürüyü güdecek çobanlar, kadınları ve çocukları korumak için yedek askerler gerekirdi. Kısacası savaş, eski zamanlarda da büyük paralara mal oluyordu. Savaşı düşman hesabına sürdürebilmek ilk, hem de küçümsenemeyecek bir zaferden sonra mümkün olabilirdi. Bu zafer içinse sağlam lojistik, gelişmiş ekonomi ve elverişli optimal doğa şartları gerekiyordu.

Coğrafi şartların, - örneğin askerlik tarihi için arazi yapısının - öneminden geçmişte de bahsedilmiştir, bundan sonra da bahsedilecektir. Eski tarihten birkaç örneği hatırlatmak yeterlidir: Hannibal, Trasimène Gölü yanında yapılan savaştaki zaferi, Roma askerlerinin ilerledikleri 90 derecelik göl kıyısını ve yola yakın birkaç derin vadiyi kullanarak kazanmıştı. Bu mevki sayesinde o, Roma askerlerine üç yönden darbe indirdi ve savaştan galip çıktı. Cynoscephalae açıklarında Makedonya safları engebeli araziye dağılmış; Romalıların ağır silahlarla donanmış ve safları bozulmuş olan düşmanlarını kolayca tepelemişlerdi. Bu ve benzeri örnekler, her zaman tarihçilerin dikkatini çekmiştir ve Rus bilim adamı İvan Boltin’e meşhur yorumunu yapma imkanını vermiştir: “Coğrafyayı iyi bilmeyen tarihçi, tökezler.”⁷ Ancak, benim amacım, XX.Yüzyılda böylesine iyi bilinen bir konu üzerinde durmak değildir. Çünkü günümüzde tarih, öncekilerden çok daha derin meseleleri ortaya koyarken, coğrafya da yer yüzündeki tuhaflıkları gözler önüne sermeyi bir yana bırakmış ve atalarımızın sahip olmadığı imkanlar yakalamıştır.

Bu sebeple ben, “coğrafi çevre insanları nasıl etkiler?” sorusuna ilaveten “insanlar günümüzde yeryüzünün biyosfer denilen şeridinin neresindedirler?” şeklinde daha değişik bir soru soracağım. Coğrafi çevre, insanlık hayatını düzenleyen kanunların hangilerini etkiler, hangilerini etkilemez? Böyle bir soru, araştırmanın daha rahat

7 Boltin, İ. N. *Primeçaniya na istoriyu drevniya i nineşniya Rosi g. Leklerka*, soçineniye general-mayorom İvanom Boltinim v 2 t. T. 2, SPb, 1788, s. 20.

yapılabilmesi için meselenin yapay olarak birkaç parçaya ayrılmasını gerektirir. Dolayısıyla bizim çalışmamızın amacı sentez olduğu için, bu konu tarihi anlamamıza sadece yardımcı olacaktır. Ancak, nasıl temel olmadan bir bina yapılamazsa, bir ön gruplandırma yapmadan da genelleştirmeye gitmek imkansızdır. En azla yetinelim. Biz, insanlık tarihinden bahsederken, genel olarak tarihî seyrin sosyal yönünü, yani bir bütün olarak helezonik tekamülü göz önünde bulunduruyoruz. Bu, spontan bir harekettir ve dolayısıyla herhangi bir dış etkenin fonksiyonu söz konusu olamaz. Ne coğrafî, ne de biyolojik tesirler tarihin bu yönünü etkileyebilirler. Peki, o halde neyi etkileyebilirler? İnsanlar da dahil bütün organizmaları. Halklar da dahil tüm organizmalar için geçerli olan bu sonuç, henüz 1922 yılında L. S. Berg tarafından tespit edilmiştir:

Coğrafi landşaft, tüm bireyleri kaçınılmaz şekilde etkileyerek, organizmayı, türün yapısının elverdiği ölçüde belli bir yönde değişmeye zorlar. Tundralar, ormanlar, çöller, bozkırlar, dağlar, su kaynakları, ada hayatı vs., tüm bunlar organizmaları kendine has bir şekilde etkilerler; uyum sağlayamayan türler ya başka coğrafi landşaftlara göç etmek, ya da yok olmak zorundadırlar.⁸

“Landşaft”la kastedilen şey,

Yeryüzünün, nitelik yönünden tabii sınırlarla çevrili diğer bölgelerinden ayrılan, karşılıklı olarak belli şartlarla sınırlı; muayyen bir bütünlük ve önemli bir kesimindeki tipik olay ve nesneleriyle tabii bir yeknesaklık arzeden ve topoğrafik şeridin her yönden ayrılmaz bir parçası olan kesimidir.⁹

Genel anlamda buna “tekamül alanı”da denilebilir. L. S. Berg, bu teze coğrafya ile biyolojiyi birbirine bağlayarak *choronomic tekamül prensibi* adını vermiştir. (Choronomic kelimesi Yunanca ‘choros’ “yer” sözünden gelmektedir). Bana kalırsa bu iki bilim dalına tarihin de eklenmesi halinde prensip bozulmaz. Hatta beklenmedik bir teyit bile alır ve bu da bizi etnosların gelişim şablonunu incelemeye devam etmeye, ama artık dinamik zaman dilimini de göz önünde bulundurarak, etnogeneiz aşamalarının izahı bazında yeni etnosların şekillenişini, yani etnogeneiz kanunlarını araştırmaya zorlar. Fakat biz, bu konuyu başka bir bölümde ele acağız.

⁸ Berg, L. S., *Homogeneiz*, Moskova, 1992, s. 180-181.

⁹ Kalesnik, age., s. 455.

III. TABİAT VE TARİH

7. Tabiat Bilimi ve Tarihin Uyuşumu

Eski zamanlarda, insanın, bariz farklılıklara rağmen yeryüzünü bir bütün olarak gördüğü devirlerde, tabiat bilimiyle tarihin birleştirilme meselesi söz konusu bile değildi. Kayda alınmaya değer görülen tüm olaylar vakayinamelerde yerini alırdı. Savaşlar, büyük su taşkınları, salgın hastalıklar, bir dâhînin doğuşu, kuyruklu yıldızın kayışı.. tüm bunlar, gelecek kuşaklar için aynı derecede önem ve ilgi taşıyan olaylar sayılırdı. O zamanlar “benzerlik benzerliği doğurur” görüşünden hareket eden bilimsel düşüncede büyü önemli bir yere sahipti. Bu prensip, geniş benzetmeler yapmak suretiyle tabiat olaylarıyla halkların veya kişilerin kaderleri arasındaki ilişkileri yakalama imkanı verirdi. Aynı prensip, astroloji ve mantık (kehanet)de daha da yaygınlaştı. Fakat çeşitli bilimlerin gelişmesiyle birlikte bilgi birikimi arttıkça, zaten temeli olmayan ve pratikte kendini savunamayan bu prensipten vazgeçildi.

XVIII-XIX. Yüzyıllarda bilimlerin tasnifi sonucunda muazzam miktarda bilgiler toplandı; XX.Yüzyılın başlarında ise bu bilgiler tahmin edilemeyecek kadar çoğaldı. Mecazi bir ifade ile söylersek, coşkun bilim nehri su kanallarına akmaya başlamıştı. Gerçi hayat bahşeden bu mâî geniş arazileri suluyordu, ama daha önceleri onun doldurduğu “göl” kurumuştı. Artık sonbahar rüzgarları göl dibindeki teressübatı havaya savuruyor, sürülmüş tarlalara tuzlu toz serpştiriyordu. Kısa bir süre sonra kuru da olsa hayvan sürülerini besleyecek kadar ot bitiren bozkırın yerine çorak araziler ortaya çıkacak ve hayat şeridi de yerini kemik yığınlarına bırakacak. Elbette bu durum ebediyen sürmez, ama uzun süre devam eder. Çünkü insanlar bere-

ketsiz toprakları terkettikçe, arklar çamurla dolacak, nehirler tekrar kendi mecralarına dönerek tabii çukurları suyla dolduracak. Rüzgar, çorak arazilerin üzerini ince bir toprak tabakasıyla kapatacak ve burada hayvanların yemedikleri otlar bitecek. Birkaç asır sonra vadilerde hümüs tabakası, göllerde plankton oluşacak. Demek ki, otobur hayvanlar dönecek; su kuşlarıysa göle ayaklarında balık yumurtası getirecekler... Ve hayat yeniden bütün renkliliğiyle galip gelecektir.

Bilimde de böyledir. Dar alanda uzmanlaşmak yalnızca bilgi birikim aracı olarak faydalıdır. Konuların ayrılması, mutlak gerekli ve kaçınılmaz bir aşamaydı. Bu kaçınılmazlığın uzun süre devam etmesi zararlı olurdu. Geniş genellemeler yapılmadan, sistematizasyona gidilmeden bilgi toplanması abesle iştigal olacaktır. Peki eski bilim prensipleri gerçekten bu kadar yalan mıydı? Acaba onun temelsizliği postülatlarda değil, onların beceriksizce kullanılmasında mıydı? Halbuki “tabiat tarihi ile insanlık tarihi” karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler ve yığılan bilgi birikimi ve gelişimine şahit olduğumuz araştırma metodlarından yararlanmak suretiyle onu yakalamak mümkündür. Bu yolla ilerlemeye çalışalım ve meseleyi şöyle ifade edelim: Tarih eğitimi, tabiat fenomeninin yorumlanmasında faydalı olabilir mi?

Sosyal olaylarla tabiat olaylarının aynı olmadığı mälumdur. Fakat onların bir yerlerde temas noktaları vardır. İşte o noktaları arayıp bulmak gerekir. Çünkü bu, bütünüyle antroposfer olamaz. Antroposferi biyo-kitle olarak kabul edersek, o zaman olayın iki yönüne değinmemiz gerekir: 1) *Mozaik yapı*. Çünkü çeşitli insan toplulukları, çevreleriyle farklı şekilde etkileşim kurarlar. Son beş bin yılın iyi bilinen tarihi göz önüne alınırsa, çeşitlilik ve onun sebeplerinin araştırılması ortaya koyduğumuz problemin anahtarına dönüşecektir; 2) İncelenen obje insanın *çok yönlülüğü*. Bundan şunu anlamak gerekir: Her insan (veya bütünlüyle insanoğlu) hem fiziki bir bedendir, hem organizmadır; hem herhangi bir biyosenozun en üst halkasıdır, hem de toplum üyesidir vs. Saydığımız örneklerin her birinde obje (verdiğimiz örnekte insan) ilgili bilim dalı tarafından incelenir; ama bu, araştırmanın diğer yönlerini engellemez. Bizim araştırmamızda ise bir bütün olarak insanlık ve özellikle de onun etnik yönü önemlidir.

Epistomoloji alanında küçük bir gezinti yapalım. Kendimize soralım: Doğrudan bir gözlemlerle nereye ulaşabiliriz? Muhtemelen ob-

jenin kendisine değil, obje sınırlarına. Biz, denizdeki suyu, başımız üzerindeki gökyüzünü görürüz. Çünkü onlar kıyılarla, havayla, dağlarla sınırlıdır. Fakat balıklar, yalnızca yakalanarak sudan çıkarıldıkları zaman suyun varlığından haberdar olabilirler. Yani biz, bir kategori olarak zamanın varlığından haberdar olsak da, onun sınırlarını göremediğimiz için, herkes tarafından anlaşılan bir niteleme yapamıyoruz. Tezat ne kadar güçlü olursa, göremediğimiz, yalnızca tahmin edebildiğimiz objeler bizim için o kadar açık olacaktır.

Biz, tarihi, bir olaylar zinciri olarak sürekli izlemekteyiz. Demek ki, tarih bir sınırdır. Neyseki madde hareketinin sosyal şekli ile dört unsurun sınırının ne olduğunu biliyoruz.. Eğer böyleyse, o zaman sosyosfer ve onun doğurduğu teknosferin yanı sıra insanların yalnızca etrafında değil, onların dahilinde de canlı bir varlık vardır. Bunlar öylesine tezat dolu unsurlardır ki, insan şuuru zorlanmadan onları kavrayabilmektedir. Bu yüzden sosyal konsepsiyonlar gereksiz, daha doğrusu yetersiz sayılmıştır. Çünkü onlar tarihî sürecin veya coğrafi, biyolojik, sosyal yahut (idealist sistemlerde) manevî faktör süreçlerinin etkisi üzerinde durup, bunların birbiriyle olan ilişkisini görmezlikten geldikleri için hem ampirik genelleştirmenin alanını, hem de prosesi ve onu meydana getiren unsurları sınırlamaktaydılar.

Burada teklif edilen yaklaşım, sadece ve sadece tarihin karanlık noktalarına ışık tutmak için gerekli bir analiz, yani “gruplandırma” yapmak, arkasından çeşitli araştırma metotlarının sonuçlarını göz önünde bulundurmak suretiyle bir senteze geçmek içindir.

XIX. Yüzyıl tarihçiliğinde sosyal bilimlerle tabii bilimler arasındaki ilişki her zaman da dikkate alınmamıştır.¹⁰ Fakat artık tabii süreçlerin dinamiği, onların tarihî olaylarla karşılaştırılabilme imkanı sağlayacak şekilde gayet iyi incelenmiştir. Biyosenoloji, insanın landşaft biyosenozuna en üst tamamlayıcı halka olarak dahil olduğunu göstermiştir. Çünkü, insan iri bir yırtıcıdır ve buna rağmen tabiattaki gelişmelere tâbidir. Yine de bu durum, başka bir unsuru, yani kendi kendine gelişemeyen ve ancak bozulabilen teknosferi oluşturan üretim güçlerinin gelişimini engellemez.

¹⁰ Plehanov, G. V. *Some Remarks on History*. Selected Philosophical Works, vol. II. Progress Publishers, Moscow, 1976, p. 227.

8. Formasyonlar ve Etnoslar

Bununla birlikte, bütün insanlık tarihini gözden geçirirsek, formasyonun değişmesiyle yeni halkların şekillenişinin aynı ana tesadüf etmesinin ender rastlanan bir istisna olduğunu görürüz. Oysaki, bir formasyon dahilinde sürekli birbirine benzemeyen etnoslar oluşur ve gelişir.

Örnek olarak feodalizmin Atlantik'ten Pasifik'e kadar başarılarla geliştiği XIII. Yüzyılı alalım. Acaba Fransız baronları İskandinav-ya'nın özgür köylülerine, Mısır Memlûklerine – köle askerlerine, Rus şehir Veçe'lerinin coşkulu sakinlerine, dünyanın yarısını ele geçiren dilenci istilacılara – Moğol nükûrlerine veya Sung İmparatorluğu'nun Çinli toprak ağalarına benziyorlar mıydı? Bunların hepsinde ortak olan tek yön, feodal üretim tarzıydı; ama diğer konularda çok az ortak özelliklere sahiptiler. Bir toprak sahibi ile göçebenin tabiatla olan ilişkisi birbirine benzemez; Çin'e nazaran Avrupa'da, başkasında bulunan bir şeyi benimseme veya yabancı kültürü alma isteği daha güçlü idi. Bu duyarlılık Avrupalıyı toprak işgaline sevk etmiş, hatta Haçlı Seferlerine teşvik etmiştir. Rusya'daki ormanları keserek açılan topraklarda yapılan tarıma oranla Suriye ve Peloponnes'deki üzümcülükten birazcık emek sarf etmekle görülmemiş ölçüde fazla mahsul alınıyordu. Diller, dinler, medeniyet, sanat, eğitim - hiçbirisi diğerine benzemiyordu. Fakat bu çeşitlilikte düzensizlik yoktu: Her halkın kendine has bir hayat tarzı vardı. Bu, etnosların oluştukları ve yaşadıkları landşaftlarla olan ilişkilerinde de açık bir şekilde görülmektedir.

Fakat etnik orijinallik derecesinin yalnızca doğayla belirlendiği düşünülmemelidir. Yüzyıllar geçtikçe etnosların oranı da değişti. Kimi etnoslar bütünüyle ortadan kayboldu ve yerlerini yenileri aldı. Bu sürecin Sovyet bilim literatüründe etnogeneze olarak adlandırılması kabul edilmiştir. Bütün insanlık tarihinde etnogeneze ritimleri sosyal gelişmenin nabzına bağlıdır. Fakat bu bağlılık, eşzamanlılık ve özellikle de yeknesaklık anlamına gelmez. Tarih tek bir süreçtir, ama faktörleri çeşitlidir. Bizim görevimiz, yani yapmaya çalıştığımız analiz ise, doğrudan etnogenezele bağlantısı bulunan fenomenleri bir kenara ayırarak, etnosun ne olduğunu ve insanlık tarihinde nasıl bir rol oynadığını açıklığa kavuşturmadır.

Önce terimlerin anlamı ve araştırmanın sınırları konusunda anlaşmamız şart. Yunancadan alınan etnos kelimesinin sözlükte birçok anlamı vardır. Biz, bu anlamlar arasından bir tanesini, *insan türü* ve *halk* anlamını aldık. Üzerinde durduğumuz konuda “kabile” veya “ulus” gibi kavramların farklı anlamlar ifade etmesinin herhangi bir önemi yoktur; çünkü bizi ilgilendiren şey, parantez dışına alınabilecek bir ortak bölen, yani İngilizler’de, Masailer’de, eski Yunanlılar’da ve çağdaş Çingeneler’de aynı anlamı ifade eden bireydir. *Homo sapiens* türünün bu özelliği, bireyin kendisini veya yakınlarını (bazen uzak akrabalarını) dünyanın geri kalan insanlarından farklı görerek gruplaşmasını sağlar. “Biz ve onlar” - “conditio sine gua non est” karşılaştırılması, her devirde ve her ülkede görülmüştür: Helenler ve Barbarlar; Yahudiler ve sünnetsizler; Çinliler (Orta Vaha insanları) ve Hu’lar (barbarlar, bu cümleden Ruslar); ilk halifeler devrinde Müslüman Araplar ve “kâfirler”; Orta Çağ Katolik Avrupalıları (“Hıristiyan Dünyası” olarak adlandırılan birlik) ve Grek ve Ruslar’ın dahil olduğu “Allahsızlar”; (aynı dönem) Ortodoksları ve vaftiz olmayanlar (Katolikler dahil); Tavarık [Tüareg] ve gayr-ı Tavarıklar; Çingeneler ve kalan diğerleri vs. Böyle bir karşılaştırma ünerseldir ve bu, onun derin kökleri olduğunu gösterir. Fakat tek başına bu, gür ve hızlı akan nehir üzerinde oluşan köpükten başka bir şey değildir. Daha derinlere dalmamız gerekiyor. Daha önce yapılan gözlemler, etnik (halk, kitle anlamında) etki denilen ve etnik insanlık tarihinin konstrüksiyonu için bir temel teşkil eden etkinin karmaşıklığını göstermek için yeterlidir. Benim amacım, her şeyden önce, buradaki sürecin sebebini ortaya çıkarmaktır.

Etnik tarihin coğrafyayla ilişkisi olduğu şüphesiz. Fakat bu, çeşitli tabiat olaylarıyla etnosların tarihinde görülen zikzaklar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını bütünüyle ortaya koymaya yetmez. Dahası, “Etnosların tasnifine temel teşkil eden işaret [attribute/sign], belirli bir çevreye uygulanabilir” tezi, etnogenezin sürecinin yalnızca bir yönünü yansıtır. Hegel’in dediği gibi, “İyonya’nın mütedil havası Homère şiirlerinin lefetine katkıda bulunmuştur; ama tek başına bu, Homère’i yaratamaz.”¹¹

Fakat landşafıta intibakın çok yüksek olduğu belirli bir bölgede şekillenen etnos, göç dönemlerinde kendisini yerli etnoslardan ayı-

¹¹ Hegel, G. W. F., *The Philosophy of History*. Translated by J. Sibree. Dover Publications, New York, 1956, p. 80.

ran ilk özelliklerinin birçoğunu muhafaza eder. Mesela Meksika'ya göç eden İspanyollar, Kızılderili – Aztek veya Maya olmadılar. Onlar, kendileri için yapay bir mikro-landşaft, yani şehirler ve muhkem haciendalar kurarak, Yucatan'ın nemli tropikleri ve Anáhuac'ın yarı sahraları Endülüs ve Kastilya'dan çok farklı olmasına rağmen, kendi maddi ve manevî kültürlerini korudular. Meksika'nın (o zamanki adıyla Yeni İspanya'nın) XIX.Yüzyılda-İspanya'dan ayrılması da, esasen İspanyol dilini ve Katolikliği kabul eden, fakat Rio-Grande'den kuzeye doğru saçılan özgür Komançi kabilelerinin desteklediği Kızılderililer'in torunlarının çabaları sonucunda gerçekleşmişti.

Artık daha sonra anlatacağımız için basamak teşkil edecek ilk hükmü ortaya koyabiliriz. Tarihî zaman içinde sürekli değişen ve yeryüzü topoğrafyasıyla etkileşimde bulunan mozaik antroposfer, etnosferden başka bir şey değildir. İnsanoğlu yeryüzünün her tarafına farklı kesafetlerle saçıldığı ve tabii çevreyle çeşitli şekillerde sürekli temas halinde bulunduğu için, onu, etnik farklılıkları hesaba almak şartıyla yeryüzü tabakalarından biri olarak gözden geçirmek amaca daha uygundur. Böylece “etnosfer” terimini de devreye sokmuş olalım. Diğer coğrafi olaylar gibi etnosferin de biyolojik ve sosyal kanunlardan farklı kendi gelişim kanunlarının olması gerekir. Etnik kanunlar mekan (etnoğrafya), zaman (etnogenez ve antropojen landşaftların paleocoğrafyası) dahilinde gözlemlenir.

9. Tarihî Kaynaklara Güvenilir mi?

XV-XVIII.Yüzyıllardaki coğrafi görüşleri mükemmelen özetleyen V.K. Yatsunsky, haklı olarak şöyle yazar: “Tarihî-coğrafya, geçmişteki insanların coğrafi görüşlerini değil, geçen asırların somut coğrafyasını inceler”.¹² Anlaşılan bu inceleme için temel verileri, geçmiş dönemlerde yazılan tarih eserlerinde aramak gerekiyor. Fakat nasıl? Ne yazık ki, uygulanabilir bir araştırma metoduyla ilgili herhangi bir işaret yok. Sebebini de izah edelim.

Tarihî malzemeler, eski dönemlerdeki iklim şartlarının araştırılmasında daima geniş ölçüde kullanılmıştır ve kullanılacaktır. L. S. Berg'le¹³ G.Y. Grumm-Grjimaşlo¹⁴ arasında geçmişte Merkezî As-

¹² Yatsunsky, V. K. *Istoričeskaya geografiya*, Moskova, 1955, s. 3.

¹³ Berg, L. S., *Klimat i jizn*, Moskova, 1947.

ya'da yaşanan kuraklık konusunda önemli bir tartışma çıkmıştı. Onlar bu meseleyi, eski dönem yazarlarının M.S. I. Binyılda Hazar Denizi'nin su seviyesinin değişmesiyle ilgili verdikleri bilgilerden alınırlar yaparak çözmeye çalışmışlardı. Doğu Avrupa'daki iklim değişiklikleriyle ilgili bir sonuca varmak için ise Rus vakayinamelerinden faydalanılıyordu. Fakat bu çeşitli ve çetin araştırmaların sonuçları beklentilere cevap vermedi. Kaynaklardaki bilgiler bazen onaylanır, bazense onların başka yollarla tahkik edilmesi tekziye sebep olur. Demek ki, elde edilen verilerin gerçeğe uygun olması bir tesadüf sonucudur. Tabii bu da kullanılan metotların mükemmel olmadığını gösterir. Gerçekten de, Eski veya Orta Çağ yazarlarının tanıklığına dayanmak, bizi sahte bilgilere ve en iyimser durumda, yanlış sonuca götürür. Böyle de olması gerekir. Vakayiname yazarları, tabiat olaylarından ya üstünkörü bir şekilde satırlar arasında bahsetmişler, ya da yaşadıkları dönemin inanışlarına uygun olarak tufan, su taşkını ve kuraklığı ilâhî bir uyarı veya işlenen günahların keffareti olarak göstermişlerdir. Her iki ahvalde de eğer tabiat olayları tesadüfen yazarın dikkatini çekmişse vakayinamede yerini alırdı. Bu olayların ne kadarının dikkate alınmadığını Allah bilir vesselam. Bunu tahmin etmek mümkün dahi değil. Çünkü bir yazar kendi döneminde olan bir olaya dikkat etmişse, ondan bir asır sonra yaşayan bir başkası benzeri bir olayı dikkate bile almamıştır. Mümkündür ki kurak geçen dönemlerdeki yağmurlar, rutubetli dönemlerdeki yağmurlardan daha çok dikkate alınmıştır. Burada tarih tenkit metodunun da bir yardımı olamaz. Çünkü o metot, sebep-sonuç ilişkisiyle bağlantısı olmayan olayların tespitinde işe yaramaz.

Eski yazarlar, eserlerini daima belirli bir amaçla yazar ve genellikle kendilerini ilgilendiren olayların önemini abartırlardı. Mübalağa veya küçültmenin derecesini belirlemek ise çok zor, bazense imkansızdır. Mesela L. S. Berg, tarihî eserlere dayanarak mâmur toprakların sahralara dönüşmesinin savaşların bir sonucu olduğu kanısına varmıştı. Günümüzde bu temel görüş hiçbir eleştiri yapılmadan kabul edilmekte ve çoğu zaman, P.K. Kozloff tarafından ortaya çıkarılan ve Hara-Hoto denilen ölü Tankut şehri İdzin-ay örnek olarak gösterilmektedir.¹⁵ Bu örnek öylesine çarpıcıdır ki, biz dahi dikkati-

14 Grumm-Grjımaylo, G. Y., *Rost pustın i gibel pastbişnix ugodiy i kulturnıx zemel v Tsentralnoy Azii za istoričeskiy period*// Izv. GO. 1933, T. XI, vıp. 5.

15 Merpert, N. Ya., Paşuto V. İ., Çereplin, L. V., *Çingis-xan i yego naslediyel*// İstoriya SSSR. 1962. No. 5, s. 56.

mizi bir probleme – şehrin coğrafi konumuna ve mahvoluş şartlarına yönelteceğiz.

Tankut Hükümdarlığı, şimdilerde kumlu sahraların bulunduğu Ordos ve Alashan'da kurulmuştu. Bu devletin fakir ve az nüfuslu olduğu tahmin edilebilirdi. Halbuki bu devletin 150 bin atlıdan oluşan ordusu, üniversitesi, akademisi, okulları, adliyeleri ve hatta açık veren ticareti vardı; ithalatı ihracattan daha çoktu. Bu açık, kısmen Tibet'deki eyaletlerden elde edilen altın kumla, ama daha ziyade Tankut Kükümdarlığı'nın ana serveti olan hayvanlarla kapatılırdı.

P.K. Kozloff'un ortaya çıkardığı şehir, Etsin-göl'ün aşağı akımında yer alan ve şimdilerde susuz arazilerden oluşan bir alandır. Bölgeyi doğudan ve batıdan çeviren iki kurumuş nehir yatağının mevcudiyeti, buralarda bir zamanlar su olduğunu, fakat nehirlerin yataklarını batıya doğru çevirdiğini göstermektedir. Bunlar günümüzde iki kol halinde, biri tuzlu suyla Haşun-nor, diğeri tatlı suyla Sogo-nor göllerine dökülmektedir. P.K. Kozloff, Sogo-nor'u çevresi sahra ile çevrili güzel bir vadi olarak tasvir etmiş; ancak, burada çok fazla insanın yaşaması için gerekli imkanların bulunmadığını kaydetmiştir. Oysaki, Idzin-ay şehrinin sadece kalesi, kenarları 400 metre gelen kare şeklindedir. Kalenin etrafında ise, daha küçük yapıların kalıntıları ve saksı kırıkları bulunmuştur ki, bu da şehir etrafında bir kasabanın olduğunu gösterir. Çoğu zaman şehrin dağıtılmasına Moğollar'ın sebep oldukları düşünülmektedir. Vakıa 1227 yılında Çingis-han Tankutlar'ın başkentini ele geçirmiş ve Moğollar şehir sakinlerini gaddarca cezalandırmışlardı. Fakat P.K. Kozloff'un açığa çıkardığı şehir, XIV. Yüzyılda da ayakta idi ki, araştırma ekibindeki kişilerin buldukları çok sayıdaki belgelerin tarihleri de bunu ispat etmektedir. Dahası, şehrin nehir yatağından değişmesi yüzünden harab olduğu kaydedilmektedir. Çünkü Torgout halk rivayetlerine göre, şehri kuşatanlar, toprak doldurulmuş çuvarlarla bent yaparak nehrin mecrasını değiştirmişlerdi. O bent hâlâ mevcuttur. Galiba, gerçekten de böyle olmuştur. Fakat bunun Moğollar'la hiçbir ilgisi yoktur. Urahai (Moğolca) veya Ho-shui-cheng (Çince) şehrinin zaptının tasvirlerinde bu yönde bilgilere rastlanılmıyor. Zaten bu mümkün olamazdı da. Çünkü, Moğol atlılarının uygun araç-gereçleri yoktu. Şehrin mahvının Moğollar'a yüklenmesi, Orta Çağdaki bütün felaketlerin onlara atfedilmesi gibi kötü bir geleneğin sonucudur. Aslında Tankutlar'ın şehri, 1372 yılında mahvolmuştur. O dö-

nemde son Çingiziler'le savaşıyan Çinli Ming hanedanı askerleri, şehri ele geçirerek, Moğollar'ın Çin'i batıdan yağmalamak için onu üs olarak kullanmamaları düşüncesiyle yerle bir etmişlerdi.

Peki, neden şehir sonraları yeniden canlanmadı? Nehrin mecrasının değişmesi sebep değildir; zira şehir, Etsin-göl'ün diğer mecrasına göçebilirdi. P.K. Kozloff'un kitabında bu soruya cevap bulunabilir. Yazar, kendisine özgü bir gözlemcilikle Sogo-nor Gölü'nün git-tikçe sığlaştığını ve kamış yığınlarının istilasına uğradığını dikkate almıştır. Nehrin mecrasının batıya doğru değişmesi burada belli bir rol oynasa da, bu, XIII.Yüzyılda çok sayıda insanı doyuran ülkenin XX.Yüzyılın başlarında çöle dönüşme sebeplerini açıklamak için yeterli değildir.

Demek ki, Asya'nın mâmur topraklarının çöllere dönüşmesinin suçlusu Moğollar değil, iklim değişiklikleridir; bu olayı ayrı bir araştırmamızda anlatmıştık.¹⁶

10. Abidelere Güvenilir mi?

Peki, niçin tarihte daha büyük olaylar varken (örneğin 841-846 yıllarında Uygurlar'ın Kırgızlar tarafından tarumar edilişi, 1756-1758 yıllarında Kalmıklar'ın Mançur imparatoru Ch'ien Lung tarafından soykırıma tâbi tutulması) Asya'nın yakılıp yıkılışı, Çingis-han ve onun oğullarına hamledilir de,¹⁷ diğer olaylar tarihçilerin dikkatinden kaçır?

Bu sorunun cevabının halkların tarihinde değil, tarih biliminde aranması gerekir. Her olayla ilgili mükemmel tarihî eserler her zaman da yazılmıyor. Dahası, bu eserlerin hepsi günümüze kadar ye-

16 Gumilëv, L. N., *Geteroxronnst uvlajleniya Yevrazii v drevnosti* (Landşaft i etnos, IV)// Vestn. Leningr. un-ta. 1966, no. 6, s. 64-710 2) *Geteroxronnost uvlajleniya Yevrazii v Sredniye veka* (Landşaft i etnos, V)// Vestn. Leningr. un-ta, 1966, no. 18, s. 81-90.

17 Çin imparatoru Ch'ien Lung, Oyratlar'ın topluca katledilmesi emrini verdi. Ayrıca Mançurlar da kadın, çocuk ve yaşlı insan avına çıktılar. Kimseye acımadılar. "Bir milyondan fazla Oyrat öldürüldü." Bu büyük olay, bürokratism sistemi içinde kaybolup gitti. Sadece bu mu?! Hayır. Ne yazık ki insanlık tarihi, tıpkı bir plançetede 1: 200.000, diğerinde 1:1000 ölçekli coğrafya haritaları gibi, detaylar açısından farklı ölçülerde bilinmektedir.

tip gelmemiştir. XIV-XV.Yüzyıllar, Yakın Doğu'da edebiyatın gelişme dönemi idi. Aynı sıralarda İran ve Rusya'da en önemli problem Moğol istilası ile mücadele olduğundan, bu konuda çok sayıda eser yazılmış ve onların çoğu günümüze kadar gelmiştir.

Bu eserler arasında mükemmel ve titiz olanları da vardır. Biz bunları biliyoruz. Bunların çoğu taklit ve tekrardan ibarettir ki, bu da aynı meseleyle ilgili eserlerin genel sayısını artırmıştır. Oyratlar'ın kılıçtan geçirilmesini kaleme alan bir tarihçi çıkmamış veya aynı kişi, soykırımda helak olmuştur. Böylece, görülüyor ki, olaylar eşit olmayan bir şekilde aydınlatılmış ve onların önemi tahrif olunmuştur. Zira onlar, sanki farklı ölçülerdeymiş gibi sunulmuşlar. Çingis-han'ın yaptığı savaşlarda istila ettiği ülkelerin ahalisinin hemen hemen hepsinin kılıçtan geçirilmesi ve onların landşaftının değiştirilmesi faraziyesi de buradan ortaya çıkmıştır. Bu, tamamen yanlış bir faraziye-dir ve gerçeğe uygun değildir. Kaydetmemiz gerekir ki, en büyük kuraklık, savaşın viran ettiği ülkelerde değil, genellikle savaş yüzü görmeyen Uyguristan'da ve hiç kimsenin mahvetmeyi dahi düşünmediği meralarla bezeli Cungarya'da meydana gelmişti. Demek ki, kaynakların verdikleri tarihî ve coğrafi bilgiler güvenilir değildir.

Bir de, muazzam tarihî olayları, örneğin Moğollar'ın XIII. Yüzyıl-daki seferlerini göç olarak kabul etme eğilimleri vardır. Ünlü bilim adamlarından Ellsworth Huntington ve C. E. P. Brooks bu eğilimin etkisi altında kalmışlardır. Oysaki Moğol seferleri, hiç de göçlerle ilgili değildi. Zaferleri kazananlar, sayısız göçebe kitleleri değil, askerî seferlerden sonra kendi bozkırlarına geri dönen, fazla büyük olmamakla birlikte iyi teşkilatlanmış, hızlı hareket edebilen birlikler-di. Kendi bozkırlarını terk edenlerin sayısı, XIII. Yüzyıl için dahi çok azdı. Mesela Cuçiler'e mensup olan Batu, Orda ve Şeyban hanların her biri Çingis-han'ın vasiyetine binaen 4000, yani toplam 20 bin süvari almışlardı. Bunlar da, Karpat dağlarından Altay'a kadar uzayan arazilerde mesken tutmuşlardı. Halbuki, Kalmıklar'ın XVII. Yüzyıl-daki göçleri umum dünya tarihi eserlerine fazla yansımadığından, tarihçilerin çoğunun dikkatinden kaçmıştır. Dolayısıyla söz konusu meselenin halli için karma tarih kaynaklarındakilerden daha ciddi bilgilere sahip olmak; coğrafi konularda ise tarihçilerin veya genellikle iktisatçıların yeterli gördüklerinden daha derin, daha detaylı bilgiler elde etmek gerekiyor. Diğer güvenilir bilgileri ise, Herodot'tan bugüne kadar gelip geçmiş birçok yazarın sübjektif kavrayış-larından ayırdetmek lazımdır.

Güvenilir bilgiden maksat, titiz bir tarih tenkit süzgecinden geçirilen ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde yorumlanan kaynakların verdikleri bilgilerdir. Bu tür bilgiler çoktur; ama çoğu siyasî tarihle ilgilidir. Önemli savaşların, barış antlaşmalarının, saray darbelerinin, büyük keşiflerin tarihlerini ve ayrıntılarını iyi biliyor olabiliriz; fakat tabiat olaylarının izahı konusunda bunlardan nasıl faydalanmalıyız? Tarihî olayların doğadaki değişikliklerle karşılaştırılması metotları, ancak XX.Yüzyılda oluşmaya başlamıştır.

İklim tarihçisi Le Roy Ladurie'ye göre, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ekonominin yükseliş ve çöküşlerini rutubetin artması veya azalmasına, soğuma ve ısınma devirlerine bağlama çabası, sosyo-ekonomik krizlerin kesin rolüne karşı kayıtsızlıktan kaynaklanmaktadır. Örneğin, XVI. özellikle de XVII.Yüzyılda, Akdeniz bölgesine Pribaltık (yani Rus) tahılı ihracının artması ve İspanya'da koyun sayısının azalmasını reformcuların ve anti-reformcuların Avrupa ülkelerinde yaptıkları tahribatlarla ilişkilendirmek, yıllık sıcaklık oranındaki önemsiz değişikliklerle ilişkilendirmekten daha kolaydır.¹⁸ Ladurie haklı! O yıllarda, sadece Otuz Yıl Savaşları'na (1618-1648) sahne olduğu için ıssızlaşan Almanya'da değil, hiçbir yıkıma maruz kalmayan İspanya'da da nüfusun azaldığını kaydetmek yeterlidir. Öyle ki 1600 yılında 8 milyon olan nüfus, 1700 yılında 7.3 milyona düşmüştür. Bu durumun genç erkek nüfusun büyük bir kısmının Amerika veya Hollanda'ya gönderilmesi sonucunda ekonomiyi ve aile hayatını ayakta tutacak gerekli iş gücü sıkıntısından kaynaklandığı şeklinde geçiriliyor.

Ladurie, "Avrupa'nın 1850'den itibaren kaydettiği ekonomik gelişmeyi Alp Dağları'ndaki buzulların önemli ölçüde azalmasıyla izah etmeye çalışan tarihçiye bilmem ki ne demeli?" diye yazmıştı.¹⁹ Onun bu görüşüne katılmamak mümkün değil. Dolayısıyla yazarımızın düşüncesine göre, sadece tarihleri kılı kırk yararcasına tespit edilmiş, mesnetsiz yorumlardan uzak olayları toplamak gerekmektedir. Başka bir deyişle, bizi ilgilendiren faktörün kesinlikle ekonomik, sosyal ve etnoğrafik faktörler, hatta sadece istisnâî tesadüflerle açıklanmayacağından emin olmalıyız. Coğrafyada kesin tarih belirlenmesinde kullanılan dakik yöntemler yoktur. Burada bin yıllık bir ya-

¹⁸ Ladurie, E. Le Roy. *Histoire du climat depuis l'an mil*. Flammarion, Paris, 1967. pp. 16-17.

¹⁹ *Age*, s. 17

nılgı makbul sayılır. Örneğin herhangi bir bölgede çamurun kil tabakasıyla kapandığını belirlemekle, bir zamanlar bu yerleri su bastığını açığa çıkarmak çok kolaydır. Fakat bu olayın ne zaman, beş yüz mü yoksa beş bin yıl önce mi olduğunu söylemek imkansızdır. Mesela, polen analizleri, şu anda rutubetten hoşlanan bitkilerin bulunduğu bir bölgede bir zamanlar kuru havayı seven bitkilerin yetiştiğini gösterir ise de, vadinin bataklığa dönüşmesinin iklim şartlarından değil, o civardaki bir nehrin mecrasını değiştirmesinden kaynaklanmadığı konusunda hiçbir garantimiz yoktur. Moğolistan ve Kazakistan bozkırlarında kalıntılarına rastlanan ormanların kuraklık yüzünden mi, yoksa insanların tahribatı sebebiyle mi ortadan kalktığı konusunda kimse kesin bir şey diyemez. Bu ormanların insanlar tarafından mahvedildiği kanıtlanırsa bile, insanın landsafta karşı gerçekleştirdiği katliamın tarihi yine de belirsiz kalacaktır.

Acaba arkeoloji bize yardımcı olabilir mi? Maddi kültür yadigârları, halkların yükseliş ve çöküş dönemlerini gösterdikleri gibi, yeterince kesin tarihler de verirler. Toprak altından çıkarılan eşyalar veya eski mezarlar, araştırmacıları yanılgıya götürmek yahut gerçekleri tahrif etmek sevdasında değiller. Ama bunlar, arkeoloğa geniş bir hayal dünyası açmak için susarlar. Çağdaşlarımız ise, fantazi kurmaya bayılırlar. Gerçi onların düşünce tarzları Orta Çağdakilerden hayli farklıdır, ama yine de gerçeklere ne derece yakın oldukları konusunda herhangi bir güvence yoktur. XX. Yüzyılda bazen arkeolojik bulguların kudretine körü körüne güvenildiğini görüyoruz. Bu güven, Mısır, Babil, Hindistan ve hatta dağlık Altay'daki kazılar sırasında ortaya çıkarılan ve unutulmuş sayfaların yeniden açılmasına, geçmişin yeniden araştırılmasına imkan sağlayan cidden başarılı bulgular sonucu oluşmuştur. Fakat bunlar istisnadır ve çoğu zaman arkeolog, kızgın çöllerin kuru tozları arasından çıkardığı kafatasları, yağmalanmış mezarlıklardaki kemikler ve yüksekliği bir kerpiç boyu kadar olan duvar kalıntıları ile yetinmek zorundadır. Bulunanların, kaybedilenlerin çok küçük bir kısmı olduğunu da unutmayalım. Yeryüzünün birçok bölgesinde ağaç, kumaş, deri, kağıt (veya aynı görevi yapan ağaç kabuğu) vs. gibi dayanıksız malzemelerin hemen hemen hepsi mahvolup gitmiştir ve hiçbir zaman da neyin kaybolduğu bilinmez. Kayıpları önemsememek ve bunları göz önünde bulundurarak düzeltme yapmamak ise, kesinlikle yanlış sonuçlara götürür. Kısacası, tarihsiz arkeoloji, araştırmacıyı yanılgıya düşürebilir. Problemin çözümüne farklı bir şekilde yaklaşmaya çalışalım.

IV. ETNOS VAR MI?

11. Etnosu Belirlemek İçin Bir İşaret Yoktur

Benim teklif ettiğim tanıma göre *Homo sapiens* türünün var oluş şekli, kendilerini diğer bütün toplulukların karşısında gören bireyler topluluğudur. Bu topluluk, tarihî zaman içinde şekillenip yok olması sebebiyle etnogenezin ilgi alanı içinde bulunmakla birlikte, daha az veya daha çok dayanıklıdır. Bütün toplumlar, bazen dilleri, bazen gelenekleri, bazen ideolojik sistemleri cihetinden birbirlerine belli ölçülerde benzerlerse de, tarihî kaderleri her zaman farklıdır. Dolayısıyla etnos, bir yandan tarihin bir ürünüdür, diğer yandansa üretim faaliyeti veya ekonomisiyle içinde bulunduğu landşaft yahut ülkenin biyosenozuna bağlıdır. Ancak, etnik bir grup, bilahere bu ilişki şeklini değiştirebilir; bu durumda tanınmayacak derecede değişikliğe uğrar ve artık onun selefiyle olan bağlantısı ancak tarihî yöntemler ve kaynakların ciddi şekilde tenkit süzgecinden geçirilmesiyle öğrenilebilir. Çünkü kelimeler aldattıcıdır.

Daha ileri gitmeden, henüz tam bir tanımı yapılmamış bulunan “etnos” kavramı konusunda anlaşmamız gerekiyor. Yeryüzünde herhangi bir etnik gruba mensup olmayan tek bir birey dahi bulunmasına rağmen, herhangi bir etnosu belirlemek için hiçbir işarete [attribute/sign] sahip değiliz. Tespit edilen tüm işaretler, etnosun ne olduğunu ancak “bazen” tanımlarlar. Fakat genellikle bu işaretlerin çoğu hiçbir şey ifade etmezler. Bu tezi negatif metot uygulayarak gözden geçirelim.

Tarihî materyalizm teorisine göre cemiyetin [society] temelini, sosyo-ekonomik formasyonlarla gelişen üretim şekli teşkil eder. Do-

layısıyla tabii gelişme [self-development] önemli bir rol oynayacağı için, tabii faktörler de dahil ekzogen faktörlerin etkisi, sosyal gelişmenin genesiz temeli olamaz. “Cemiyet” kavramı, maddî hayatın somut tarihî şartlarının bir araya getirdiği insanlar topluluğunu ifade eder. Şartların meydana getirdiği bu sistemin temel gücü, maddî ürünler üretme şeklidir. İnsanlar üretim sürecinde birleşirler. Bu birleşmenin sonucu, ilkel komünal hayat, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve komünizm gibi beş formasyondan herhangi birinin şekillendirdiği sosyal ilişkilerdir.

Şu veya bu etnosa mensubiyet, sübjenin bizzat kendisi tarafından doğrudan algılandığı ve çevredekiler de bunu şüpheye mahal bırakmayan bir husus kabul ettikleri için, “bir etnosda birleşmek” mümkün değildir. Demek ki, etnik kimlik temelinde duygu veya his vardır. Birey, çocukluğundan itibaren kendi etnosuna mensuptur. Bazen yabancıların da katılımı mümkündür; ama bu katılım oranının yükselmesi, etnosun parçalanmasına sebep olur. Bir etnos parçalanabilir; ama o durumda dahi çok sayıda bâkiye şekilleri [relict forms] oluşturarak diaspora halinde kendini muhafaza eder. Tarihî şartlar, etnosun hayatı boyunca defalarca değişebilir ve hatta tek tip üretim tarzının benimsenmesi çoğu kez etnosun farklılaşmasına yol açar. Karl Marks’ın tarihî sürecin, doğa tarihiyle insanlık tarihinin birbiriyle etkileşiminden ibaret olduğu fikrinden²⁰ yola çıkılarak şöyle bir temel, hatta genel bir taksim teklif edilebilir: Teknosferde oluşan sosyal dürtüler ve coğrafi çevrenin sürekli gönderdiği tabii dürtüler. Her birey, sadece tekamülün belli bir aşamasında bulunan herhangi bir toplumun üyesi değil, aynı zamanda yerçekimine tâbi fiziki bir beden, herhangi bir biyosenozun tamamlayıcı halkası, intibak edebilen ve hormonal etkiyle belirlenen bir yaşa kadar gelebilen bir organizmadır. Aynı şey, sosyal yönden farklı özelliklere sahip sınıf yapısına dayalı devlet ve kabile federasyonları (sosyal organizma), tabii yönden ise etnoslar (halklar, uluslar) oluşturan uzun ömürlü toplumlar için de söylenebilir. Bunların eş zamanlı olmadıkları açıktır.

20 Karl Marx and Frederick Engels, *The German Ideology*. Progress Publishers, Moscow, 1976, p. 34.

12. Etnos Topluluk Değildir

Ancak, “Etnos, genesis ve tekamül tabii biyolojik kanunlarla değil, toplumun kendine özgü tekamül kanunlarıyla belirlenen bir sosyo-tarihsel kategoridir” diyen bir başka görüş daha var.²¹ Bunu nasıl anlamalı? Tarihi materyalizm teorisine göre, üretim güçlerinin spontan gelişimi, üretim ilişkilerinin değişmesine yol açar ve bu da yerini sınırsız toplum sürecine bırakan diyalektik sınıf formasyonu sürecini başlatır. Bu, maddenin tekamülünün sosyal şekline özgü global bir fenomendir. Peki, etnogenезin bununla ilgisi ne? Acaba Fransızlar veya İngilizler gibi ünlü etnosların teşekkülünün, kronolojik veya bölgesel açıdan feodal yapılanmayla örtüştüğü söylenebilir mi? Veya bu etnoslar feodalizmin çöküşü ve kapitalizme geçişle birlikte ortadan mı kalktılar? Halbuki “sosyo-tarihsel bir kategori” olan Fransa’daki Fransız Krallığı XIV. Yüzyılda Fransızlar’dan başka Kelt-Bretonlar, Basklar, Provansallar’ı ve Burgundlar’ı da bünyesinde bulunduruyordu. Bunlar etnos değil miydi? Benzerleri arasında sadece bir örnek teşkil eden bu olay, V. I. Kozloff’un tanımlamasının tek yönlü olduğunu göstermiyor mu? İşte size bilimsel bir tartışma sebebi.

Diyalektik materyalizm, maddenin hareketini çeşitli gruplara ayırır. Mekanik, kimyasal, fizikî, biyolojik olanlar, tabii kategoriye girerler; sosyal olanlar ise, başlı başına bir kategoridir ve bütün tezahürleriyle insanlığa özgüdür. Teknik ve domestikaya (evcil hayvanlar ve kültür bitkileri) sahip olan her birey ve toplum, maddenin zaman (tarih) ve mekan (coğrafya) ile daima iç içe olan tabii hareket şekillerinden etkilenir. Maddeyi gözlem ve incelemeye uygun bir bütünlük (tarihi-coğrafya) halinde genelleştirmek istersek, sosyal ve tabii olmak üzere iki ayrı şekilde incelememiz gerekir. Birincisinde sosyal kurumları, yani kabile federasyonları, devletler, dinler, siyasî partiler, felsefî ekolleri; ikincisinde ise etnosları, yani daha kısa sürede oluşan ve dağılan, fakat her defasında orijinal yapıya, tekrarı olmayan davranış kalıplarına sahip, son sınırı homeostaz olan, kendine özgü ritimli bir insan topluluğunu görüyoruz.

Bilindiği gibi sınıflar, sosyo-tarihsel kategorilerdir. Sınıflı toplumlardan önceki toplumlar da, Keltler’deki klanlar gibi, bunlara

21 Kozlov, V. I., Pokişevskiy, V. V. *Ethnography and Geography*. Sovetskaya etnografiya, 1973, 1:3-13.

mümasil kabile veya boy birlikleridir. “Sosyal kategori” kavramı, geniş anlamda, sabit kurumlara, örneğin devlet, kilise teşkilatı, polis (Hellas’da) veya feodallere işaret edebilir. Fakat bu tür kategorilerin, etnosların sınırlarıyla nadiren örtüşmesi, yani doğrudan bir ilişkinin olmaması tarihi bilen herkesin málumudur. Acaba Moskova’da işçi, memur ve Tatarlar’ın yaşadıklarını söylemek ne derecede uygundur? Bizim bakış açımızdan bu bir saçmalaktır. Fakat V.İ. Kozloff’un mantığına göre doğrudur. Demek ki yanlış, faraziyenin kendisinde. Bunu bir yana bırakalım; fakat madde hareketinin sosyal şekliyle ilgili olan ekonomi, milli sınırları aşmaktadır. Galiba Avrupa Birliği’nin kurulmasıyla birlikte tek tip teknolojiye ve benzer eğitim sistemine sahip birçok ülkenin yer aldığı XX. Yüzyıl Avrupasında, komşu dillerin de kolayca öğrenilmesiyle *etnik farkların ortadan kaybolması gerektiği* düşünülmüştü. Acaba gerçekten öyle miydi? Eski ve hemen hemen unutulmuş dillerini yeniden öğrenmek için olanca güçlerini sarf eden İrlandalılar, artık Büyük Britanya’dan ayrılmışlardır. İskoçya ve Katalonya son üç yüz yılda kendilerini hiç de esaret altında saymasalar bile, özerklik iddiasındalar. Belçika’da son zamanlara kadar uyum içerisinde yaşamış Flaman ve Walloonlar, her iki etnosa mensup öğrencileri sokak çatışmalarına kadar götüren amansız mücadeleye başlamışlardır. Sosyo-politik ve etnik yükselişlerin (veya çöküşlerin) aynı ana rastlaması eski dönemlerde de gözlemlendiğine göre, biz, gelişimin iki hattının veya matematiksel bir dille söylersek, iki bağımsız değişenin birbirine karıştığını görüyoruz. Bunu sadece görmek istemeyen görmeyebilir.

13. Dil

Etnosların varlığının gözle görülen özelliklerini – kendini herkeşe karşı olarak görmenin (“Biz” ve “Bizden olmayanlar”) ne olduğunu açıklamaya çalışalım. Bu karşı çıkışı doğuran ve besleyen faktör nedir?

Bu, dil birliği değildir. Çünkü iki-üç dilde konuşan birçok etnos olduğu gibi, aynı dili konuşan çeşitli etnoslar da vardır. Mesela Fransızlar dört dilde, Fransız, Kelt, Bask, Provansal dillerinde konuşuyorlar; ama bu durum, Fransa’nın Paris kralları tarafından birleştirilmesi, daha kesin bir ifadeyle Rhine’den Pirene Dağları’na kadar uza-

nan toprakları hâkimiyet altına alma çabaları uzun ve kanlı bir geçmişe sahip olmakla birlikte, onların şu anki etnik birliğini engellemiştir. Diğer yandan Meksikalılar, Perulular ve Arjantinliler İspanyolca konuşmalarına rağmen, İspanyol değiller. XIX. Yüzyılın başlarında savaşların paramparça ettiği Latin Amerika'nın İngiltere ve ABD'nin ticarî şirketlerinin eline geçmesi için akıtılan kanlar boşuna değildi. Northumberland'da oturan İngilizler, Norveççeye yakın bir dil konuşurlar. Çünkü onlar, İngiltere'ye yerleşen Vikingler'in torunlarıdır. Son döneme kadar sadece İngilizce bilen İrlandalılar ise, sonuçta İngilizleşmediler. Arapçayı birkaç halk konuşmaktadır. Birçok Özbek için ise ana dil Tacikçedir... vs. Bundan başka zümre dili de vardır. Örneğin; XII-XIII. Yüzyıllarda İngiltere'de Fransızca, M.Ö. II-I. Binyıllarda Partya'da Grekçe, VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla kadar İran'da Arapça... vs. Demek ki, halkların bütünlüğü bozulmadığı için, meselenin dil olmadığı sonucuna varılabilir.

Dil ayrılığı çoğu kez pratikte kullanılır ve bu durum, bazen halkları birbirine yaklaştırır. Bir örnek vermek gerekirse, Japonya-Amerika savaşı sırasında Japonlar Amerikan radyo yayınlarının şifresini çözmekte öyle ustalaşmışlardı ki, sonunda Amerikalılar gizli mesaj gönderme konusunda adeta elleri kolları bağlı hale gelmişlerdi. Ama onlar, akıllıca ve kimsenin aklına gelmeyecek bir çıkış yolu buldular. Askerî hizmete aldıkları Kızılderililere Mors alfabesini öğrettiler. Böylece bir Apaçi gizli haberi Atabask dilinde Navajo'ya; bir Assiniboin, Dakota dilinde Sioux'ya ulaştırıyor, haberi alan ise İngilizceye çeviriyordu. Şifreleri çözen Japonlar, metinler karşısında şaşkına döndüler. Askerî hizmet, insanları birbirine yaklaştırdığı için Kızılderililer evlerine dönerken “beyaz” savaş arkadaşları kazanmışlardı. Bu durum karşısında Kızılderililer'in asimilasyonu düşünülmedi bile. Çünkü, kumandanlık özellikle onların etnik özelliklerini, bu arada iki dil bilmelerini değerlendirmişti. Şu halde dil, bazı hallerde etnik birlik endikatörü vazifesi görebilir, ama onun sebebi değildir.

Bilindiği gibi Wepsler, Udmurtlar, Kareller, Çuvaşlar, halen evlerinde kendi dillerini konuşurlar. Okullarda ise Rusça eğitim alır ve daha sonra kendi köylerini terk ettiklerinde hemen hemen Ruslar'dan farksız olurlar. Ana dillerini bilmeleri, kesinlikle onları engellemiyor.

Gelelim Osmanlı Türkleri'ne.. Türkmen yolbaşısı Ertuğrul-bey, XIII. Yüzyılda Moğollar'dan kurtulmak amacıyla takriben 500 atlıyı aileleriyle birlikte Küçük Asya'ya götürdü. Konya sultanı "kâfir" Grekler'le savaşmak için onları İznik sınırına-Bursa'ya yerleştirdi. İlk sultanlar döneminde para ve yerleşmek için toprak elde etmek arzusunda olan gönüllüler-gâziler, Yakın Doğu'nun her tarafından akın akın Bursa'ya gelerek, süvari birlikleri, yani sipahileri oluşturdular. XIV. Yüzyılda Bulgaristan ve Makedonya'nın fethi, Türk sultanlarına Hristiyan çocuklarından oluşmuş piyade ordusu kurma imkanı verdi. Küçük yaştaki çocukları ailelerinden ayırarak onlara İslamiyeti ve savaş sanatını öğretiyor ve Yeniçeri saflarına alıyorlardı. Böylece XV. Yüzyılda Akdeniz'in bütün kıyılarından akın akın gelen maceraperestlerden oluşan bir donanma kuruldu. XVI. Yüzyılda fethedilen Diyarbakır, Irak ve Kürdistan'dan toplanmış süvariler – akıncılar da ordu saflarına eklendi. Fransız dönmeleri diplomat; Grekler, Ermeniler ve Yahudiler ise maliyeci ve iktisatçıydılar. Bu insanlar, eşlerini köle pazarlarından alırlardı. Köle kadınlar arasında Polonyalılar (Lehler), Ukraynalılar, Almanlar, İtalyanlar, Gürcüler, Yunanlılar, Zenciler... vs. bulunuyordu. Bu kadınlar, XVII-XVIII. Yüzyıllarda artık Türk ordusu saflarındaki askerlerin anne ve nineleriydiler. Türkler, bir etnos olmakla birlikte, genç asker, kumandayı Türkçe alır, annesiyle Lehçe, ninesiyle İtalyanca konuşur, pazarda Yunanca alış-veriş yapar, şiirleri Farsça, duaları Arapça okurdu. Fakat o, Osmanlı idi. Çünkü, bir Osmanlı gibi, İslamın mü'min ve cesur savaşçısına yakışır bir şekilde davranırdı.

XIX. Yüzyılda bu etnik bütünlük, çok sayıda Avrupalı dönmeler ve Paris'de eğitim görmüş Jön Türkler tarafından bozuldu. XX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çöktü ve etnos parçalandı. İnsanlar, başka etnosların terkiğine girdiler. Yeni Türkiye'yi Küçük Asya'nın uçralarında yaşayan Selçuklular'ın torunları yüceltti. Osmanlı baki-yeleri ise, ömürlerini İstanbul'un dar sokaklarında sona erdiriyorlardı. Demek ki, 600 sene zarfında Osmanlılar'ı dil değil, din birliği birleştirmişti.

14. İdeoloji ve Kültür

İdeoloji ve kültür de birer işaret [attribute] sayılır; ama bir mecburiyet değildir. Örneğin yalnız Ortodoks Hristiyanlar Bizanslı ola-

bilirdi. Ve bütün Ortodokslar, Konstantinopolis İmparatorluğu'nun tebaası ve kendi halkı sayılırdı. Ama vaftizli Bolgarlar, Yunanlılar'la savaşa tutuşup da, Ortodoks Rus Devleti Çargrad'a [İstanbul] tâbi olmayı kesinlikle reddedince bu kural bozuldu. Muhammed'in halefleri olan halifeler de buna benzer bir ümmet umdesi geliştirmeye çalıştılar, ama bu idea gerçek hayatla rekabete dayanamadı ve İslam Dünyası'nda da etnoslar oluştu. Daha önce bahsettiğimiz gibi, vaazlar bazen kitleleri birleştirerek etnosa dönüştürür. Buna örnek olarak Osmanlı Türkleri veya Kuzeybatı Hindistan'daki Sikhler gösterilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sultana itaat eden Sünni Müslümanlar vardı. Kendilerini Türk saymayan Araplar ve Kırım Tatarlarıydı bunlar. Kırım Tatarları için Osmanlılar'la dil yakınlığı da bir rol oynamadı. Demek ki, dinî inanç da etnik kimliğin ortak işaretlerinden değildir.

Etnosun kendisini konfessional birlik olarak takdim etmesinin bariz örneği, Hint kökenli bir tarikat üyesi olan Sikhler'dir. Hindistan'daki kast sistemi, bütün Hintliler için zorunluydu. Bu, etnosun özel bir yapısıydı. Hintli demek, herhangi bir kasta - en alt tabakadan dokunulmazlara kadar- mensubiyet demekti. Esir İngilizler de dahil olmak üzere bu sistemin dışında kalanlar, hayvanlardan bile aşağı sayılıyorlardı. Bu bir siyasi birlik değildi; ama davranış kalıpları, çok katı biçimde de olsa, sıkı bir şekilde korunuyordu. Her kast, belirli türde işlerle uğraşabilirdi. Askerî hizmete alınma hakkı olanların sayısı ise azdı. Bu durum, Müslüman Afganlar'a Hindistan'ı ele geçirerek, savunmasız insanlara zulmetme imkanı vermişti. Bu zulümden en çok nasibini alanlar, Pencap sakinleriydi. XVI. Yüzyılda burada başlangıçta zulme karşı koymamayı, fakat daha sonra Müslümanlarla savaşı amaç edinen bir öğreti ortaya çıktı. Kast sistemini kaldıran Sikhler, bu öğretiyle kendilerini Hintliler'den ayırdılar. Ayrıca endogami yoluyla kendilerini Hint toplumundan tecrit ederek, kendilerine özgü davranış kalıpları geliştirdiler ve kendi cemaat yapılarını kurdular. Bizim kabul ettiğimiz prensibe göre Sikhler, Hintliler'den farklı, yeni şekillenmiş bir etnos olarak incelenmelidir. Zaten onlar da kendilerini Hintliler'den ayrı ve yeni bir etnos olarak görüyorlar. Din unsuru onlar için bir sembol, bizim için ise etnik farklılık endikatörüdür.

Sikh öğretisi yalnızca bir doktrin sayılamaz. Çünkü bir Moskova'lı, bu dini çok iyi öğrense bile, Sikh olamaz ve zaten Sikhler de onu

kendilerinden saymazlar. Sikhler, din; Moğollar, akrabalık; dört dil konuşan İsviçreliiler ise ülkelerini istila eden Avusturyalı feodallere karşı verdikleri başarılı savaşlar sayesinde etnos haline geldiler. Etnoslar, çeşitli yollarla şekillenirler; bizim görevimiz ise ortak şablonu yakalayabilmektir.

Büyük halkların birçoğu, uyumlu bir sistem teşkil eden, ancak kendi arasında gerek zaman ve gerekse sosyal strüktür açısından farklılıklar gösteren bazı etnoğrafik tiplere sahiptirler. Örnek olarak boyar şapka giyen sakallı erkekleri ve mika pencereler önünde oturarak ip eğiren kadınlarıyla XVII. Yüzyıl Moskova'sıyla, peruklu, kamzollu soyluların hanımlarını baloya götürdükleri XVIII. Yüzyıl Moskova'sını, sakallı nihilist öğrencilerin artık birbiriyle kaynaşmaya başlayan farklı topluluklara mensup bayanlara ders verdikleri XIX. Yüzyıl Moskova'sını birbiriyle karşılaştırarak, XX. Yüzyıl döküntülerini de buraya ilave edelim. Onların tek ve aynı etnos olduğunu bilerek hepsini çağımızla kıyaslarsak, tarih bilgisiyle desteklenmeyen etnoğrafyanın araştırmacıyı yanlış yola götürdüğünü görürüz. Zaman dilimi olarak herhangi bir yılı, mesela 1869'u alalım, o bile daha az bir gösterge değildir. Pomorlar [Beyaz Deniz Rusları], Petersburg işçileri, Volga-ötesindeki eski inançlılar, Sibiry'a altın arayıcıları, orman ve bozkır köylüleri, Don ve Ural Rus Kossakları, dış görünüşleri itibarıyla kesinlikle birbirlerine benzemiyorlardı, fakat bu durum halkın birliğini bozmuyordu. Buna karşılık Greben Rus Kossaklarıyla Çeçenler'in hayat tarzları arasındaki yakınlık, onları birleştirmiyordu.

Tuhaftır ama, burada belirtilen görüş tasvip edileceği yerde sert bir itiraza maruz kaldı. Bazı etnoğraflar, benim görüşüme karşı çıkarak, gerek etnoğrafyanın coğrafyayla olan ilişkisi ve gerekse histioğrafik konusunda itirazda bulundular. Gerçi polemige girmek gibi bir niyetim yok, ama yine de gerekli dayanağı olmadan genel kurala karşı çıkan bir konsept dayatmasına sessiz kalırsam, bilime karşı saygısızlık etmiş olurum.

V.I. Kozloff ve V.V. Pokşışevsky, etnoğrafyanın bir bilim olarak şu şekilde oluştuğu görüşündeler: Coğrafya ve etnoğrafya, XIX. Yüzyıl ortalarına kadar birlikte gelişti ve daha sonra etnoğrafya, sosyo-tarih ve sosyo-coğrafya olarak ayrıldı. Lewis Morgan, J. J. Bachofen, E. B. Tylor, Sir James Frazer ve L. Ya. Sternberg birincisine, Friedrich Ratzel, L. D. Sinitsky, A. A. Coubert ve Fransız "Beşerî Coğrafya" ekolü

ikincisine intisap ettiler. Teklif olunan bu tasnif, esasen kendi değerini hiçe indiren bir eksiklik içermektedir. Çünkü söz konusu ekollerin temsilcileri farklı konularla ilgilendikleri ve dikkatleri farklı yönlerle çektikleri için onların birbirleriyle kıyaslanması gereksizdir. Örneğin F. Ratzel, etnoğrafik taksimin coğrafi özellikler içerdiğini belirtirken, animizm, sempatik büyü ve kurban takdim merasimlerini, yani Frazer'in "Altın Dal" adlı eserinde bahsettiği konuları kesinlikle yadırgamıyordu. Fakat yazarlar, etnoğrafyanın coğrafyadan ayrılarak yeni bir sosyal bilim dalı olarak şekillenmesinin, özellikle çok yönlü bilim adamlarının çeşitli meraklarından kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Burada üzücü sonuçlara götürebilecek kesin bir karışıklık göze çarpıyor. Her bilim dalı, sadece konuların değiştirilmesiyle değil, araştırma alanlarının genişletilmesiyle gelişir. Demek ki, eğer coğrafi etnoğrafyanın başarılarına tarihî renkler de eklenirse, bu, bilimin gelişmesidir; ama sujelerden birinin diğerinin yerini alması, yerinde saymak demektir ki, oldukça zararlıdır.

Diğer yandan etnoğrafyanın, takriben sosyo-ekonomik gelişmenin aynı seviyesinde bulunan ve benzeri tabii coğrafi şartlarda yaşayan (örneğin deniz hayvanları avlayan Kuzey Kutbu avcıları, çorak bozkır avcıları vs.) halklara özgü "ekonomik-kültür tipleri"yle ilgili teoremin yerine konulması da gerekmez.²² Bu eğilim, paleo-ekonomik coğrafya için geçerlidir; ama etnoğrafya ile yakından uzaktan bir ilgisi yoktur ve olamaz da. Örneğin, geyik yetiştiren çoban Çukçeler'le denizde avlanan avcı Çukçeler (geyiklerini kaybettikleri zaman bununla uğraşırlar), teklif edilen tasnife göre farklı gruplara ayrılmalıydılar. Oysaki onlar tek etnostur. Yoksa, Moskova yakınlarında oturan Rus köylüleri, Beyaz Deniz Rusları (Pomorlar) ve Sibiryalı samur avcıları tek etnos değiller mi? Bu türden örneklerin sayısı istenildiği kadar çoğaltılabilir. V.I. Kozloff'un teklifi, etnoğrafyanın kaldırılması ve yerine ahalinin meşguliyeti göz önünde bulundurularak demografyanın getirilmesinden başka bir şey değildir. Fakat bu konu bizim ilgimizi çekmiyor.

Etnosu biyolojik taksonomik birimlerle, yani ırk ve popülasyonla aynı şey saymak da yanlıştır. Irklar, insanın yaşamını sürdürmesi için o kadar da önemli olmayan fizikî işaretlerle birbirlerinden ayrı-

²² Andrianov, V. N., Çeboksarov, N. N., *Xozyayistvenno-kulturnıye tipı i problemi ix karbografirovaniya*//Sovetskaya etnografiya, 1972, no. 5.

lırlar.²³ Popülasyon, belirli bir bölgeye yerleşerek kendilerini komşu popülasyonlardan belli bir ölçüde tecrit eden ve serbest çaprazlama ile varlığını sürdüren bireyler topluluğudur. Benim kavrayışıma göre ise etnos, ortak iç yapıya ve kendine özgü davranış kalıplarına sahip bireyler topluluğudur ve her iki component de dinamiktir. Dolayısıyla etnos, sosyolojik, biyolojik ve coğrafi fenomenlerden herhangi birine indirgenemeyen elementer bir fenomendir.

Etnogenezin “lengüistik-kültür süreçlerine” indirgenmesi, realiteye ters düştüğü gibi, Yu. V. Bromley’in konuya açıklık getirmek için ‘etnikos’ ve ‘eso’ (etno-sosyal kurum) ilave terimlerinin girdirilmesini teklif ettiği etnik tarih bütünlüğünü de ortadan kaldırır.²⁴ Onun teklifi kabul edilemez belki, ama bütünüyle reddedilmesi de doğru değildir. Sonuç olarak, V.I. Kozloff’un tezini bilinen genel olaylara uygulamak suretiyle tahkik edelim. Kozloff’un mantığına göre, dil öğrenme yeteneği olan insanlar aynı zamanda birkaç etnosa mensup olmalıymış. Böyle saçmalık olmaz! İki, hatta üç dilde konuşan birçok etnos vardır, ama onlar lengüistik tasnif bazında kaynaşmazlar. Nitekim A.S. Puşkin ve arkadaşları Fransızlaşmadılar! Tam aksine, Meksikalılar ve Perulular İspanyolca konuşurlar, ama Katolik mezhebindendirler. Cervantes’i okurlar, fakat kendilerini İspanyol saymazlar. Dahası, “özgürlük savaşı” olarak adlandırdıkları savaşta yüz binlerce insanı feda ettiler. Halbuki aynı günlerde Yukarı Peru ve Çako sahrasındaki Kızılderililer, kültür, ekonomi ve dil yönünden kendileriyle hiçbir ortak noktaları bulunmayan İspanyollar’ın saflarında savaşıyorlardı. Bunun sebebi oldukça basit: Kızılderililerin düşmanı uzaklarda yaşayan İspanyollar değil, yerli sakinler, yani kısmen İspanyollaşan, ama XIX. Yüzyılın başlarına doğru artık müstakil etnoslar olarak şekillendikleri için kendilerini eski soydaşlarından ayıran melezlerdi. V.I. Kozloff’un mantığıyla böylesi geç bir etnogeneze açıklanamaz.

²³ Roginsky, Ya. Ya., Levin, M. G., *Osnovi antropologii*. M., 1955, s. 325-329.

²⁴ Bromley, Yu. V. *Opıt tipologizatsii etničeskix obščnostey//Soveytskaya etnografiya*. 1972, no. 5, s. 61.

15. Tek Atadan Türeyiş

Eski dönemlerde bir atadan türemiş olmak, etnos için zorunlu sayılıyordu. Gerçek figürler olmadığı için, bazen totem olarak görül-mese bile, çoğu defa yırtıcı hayvanlar ata yerine konuluyordu. Bu ata, Türkler ve Romalılar'da, süt emziren dişi kurt; Uygurlar'da prensesi hamile bırakan erkek kurt, Tibetliler'de maymun ve dişi rakşasa (orman perisi) idi. Fakat çoğu zaman ata, efsanenin tanınmaz derecede değiştirdiği bir insandı. İbrahim Yahudiler'in, oğlu İsmail ise Araplar'ın atası sayılmaktadır. Cadmus, Thebai şehrinin bânisi ve Boeotyalılar'ın cedd-i âlisidir vs.

Gariptir ama, bu kadim görüşler ölmüş değil; sadece şimdilerde bir etnosun cedd-i âlisi olarak şahıslar yerine eski bir kabile konuluyor. Fakat öncekiler gibi, bu da doğru değildir. Yalnızca babası veya yalnızca anası olan bir insan olamayacağı gibi, çeşitli atalardan türemeyen etnos da yoktur. Etnosları, birçoklarının hiçbir mesnede dayanmadan yaptığı gibi, ırklarla karıştırmamak gerekir. Bu yanlışlığın temelinde “ırkî orijinalite süreçlerinin (tıpkı etnogenez süreçleri gibi – L. G.) muhtemelen dünyanın bazı bölgelerinde geliştiği ve tabii çevrenin spesifik doğası (yani iklim, flora ve fauna) tarafından yönlendirildiği”²⁵ şeklindeki peşin hüküm yatmaktadır. Burada konunun kabul edilemez şekilde saptırıldığı görülüyor. Yani ana ırk keyfî bir şekilde etnosla eşit tutulmaktadır. Bakalım.

Avrupa'da oldukça çorak süb-arctic iklimin mevcut olduğu Üst Paleolitik çağda Rhone Nehri vadisine Grimaldi Negroid ırk yerleşmişti. Aynı dönemde Afrika'nın tropikal ormanlarında ise Mongoloid ve Negroid çizgilerin karışımından meydana gelen Khoisan ırkı meskundu. Bu eski ırkın kökeni tam olarak bilinmiyor, ama melez olduğunu var saymak için herhangi bir mesnedimiz yok. Tarihin bir döneminde, M. S. I. Yüzyıl başlarında itibaren Negroid Bantular Khoisanlar'ı Afrika'nın güney uçlarına ittiler ve bilahere bu süreç, XIX. Yüzyıla kadar Bechuanalar'ın Bushmenler'i Kalahari Çölü'ne sürmeleriyle devam etti. Yine de iklimi Afrika iklimine benzeyen Ekvatorial Amerika'da Negroid işaretler oluşmadı.

Avrasya'nın çorak bölgelerinde Cromagnon Avrupaî (Europeoid) lerle Mongoloidler yerleştiler, ama ne yazık ki herhangi bir ırkî işa-

²⁵ Kozlov, V. I., Pokşışevskiy, V. V., Age.

ret yakınlaşması olmadı. Tibet'de Mongoloid Bot (Budyul)lar, Avrupaî Dart (Dardi)ler ve Pamirliler; Himalayalar'da ise Gurkhalar ve Pathanlar komşu idiler. Ama buralardaki iklim şartlarının birbirine yakın oluşu ırkî görünümü etkilemedi. Kısacası, itiraf etmemiz gerekiyor ki, çeşitli popülasyonlarla onların yerleştikleri bölgelerin coğrafi şartları arasındaki antropolojik farkların fonksiyonel ilişkisi henüz tam açıklık kazanmamıştır. Dahası, -bu ilişkinin doğadan kaynaklandığı konusunda herhangi bir kanıt olmadığı gibi, ırk tasnifini enlemlere göre değil, meridyen bölgelerine göre yapanlar var. (Avrupaîler ve Afrikalı Negroidler Atlantik, Doğu Asyalı ve Amerikalı Mongoloidler ise Pasifik bölgelerine dahil edilmektedir). Bu bakış açısına göre tabii şartların ırk genesizine etki etmesi mümkün değildir. Çünkü her iki grup da farklı iklim bölgelerinde şekillenmiştir.

Halbuki etnoslar, tam aksine, biri çevreye uyma, diğeri çevreyi kendine uydurma şeklinde gelişen fiili ekonomik aktivitelerle tabii çevreye bağlıdırlar. Ancak, her iki durumda da, ortaya çıkış sebebi bilinmemekle birlikte etnos, gerçek bir var oluş fenomeni olarak karşımıza çıkıyor.

Üzerinde durduğumuz bu çok yönlü konunun tek bir başlık altında toplanması gerekmez. Bazı faktörlerin rolünün basitçe tespiti daha iyidir. Örneğin, yeni bir etnik topluluğun imkanları, onun ortaya çıkışı sırasında çevre tarafından belirlenir; yeni doğan bir etnos, landşaftı ihtiyaçlarına göre değiştirir. Bu karşılıklı adaptasyon, ancak yeni doğmuş etnosun gücünün taşıdığı, o gücü harcayacak bir yer aradığı zaman mümkündür. Bunu oluşturan ortama adaptasyon dönemi takip eder ve bu ortam sonraki nesiller tarafından daha yakın ve değerli bulunur. Bunun inkârı, kaçınılmaz olarak, halkların çevre unsurlarını yürekten sevip bağlandıkları bir vatanlarının olmadığı hükmüne götürür. Böyle bir şeyin kabul edilmesi elbette beklenebilir. Sadece bu vakıa dahi etnogenezin sosyal bir süreç olmadığını göstermektedir. Çünkü sosyosferin spontan gelişimi, tabiat olaylarının bir ürünü değil, onlarla karşılıklı etkileşimin bir sonucudur.

Ancak, etnogenezin bir süreç, dolaysız gözlemlenen etnosun ise etnogenezin bir aşaması ve sonuç olarak değişken bir sistem olduğu vakıası, etnosların antropolojik ırklarla, bununla birlikte herhangi bir ırk teorisi ile karşılaştırılmasına imkan tanımaz. Çünkü antropolojik sınıflandırmanın temeli, benzerlik prensibidir; etnosları oluşturan

ran insanlarsa çeşitlidir. Etnogenez sürecinde daima iki veya daha fazla komponent bulunur. Farklı etnosların karışımı, bazen sağlam ve yeni bir yapı ortaya çıkarır, bazen de soysuzlaşmaya yol açar. Örneğin, Slav, Ugor, Alan ve Türkler'in birbirleriyle kaynaşması Velikoroşsları doğururken, son iki bin yıl zarfında Çin Seddi boyunca Moğol-Çin, Mançur-Çin melezlerinin oluşturdukları toplumlar, kalıcı olmadıkları gibi, bağımsız bir etnik birim olarak da varlıklarını sürdüremediler.

VII. Yüzyılda Orta Asya'da Soğdlar yaşıyordu; "Tacik" kelimesi ise henüz VIII. Yüzyılda "Arap", yani halifenin askeri anlamına geliyordu. 733 yılında Nasr ibn Seyyar, Soğdlar'ın isyanını bastırırken ordusunun seyrelen saflarını artık İslam dinini kabul etmiş olan Horasan Farslarıyla doldurmak zorunda kalmıştı. Tabii bu durum bir süre sonra Arap ordusunda Farsçanın hâkim dil olmasına yol açtı. Zafer kazanıldıktan ve Soğdlu erkekler öldürölüp, çocukları köle olarak satıldıktan, güzel kadınları, çiçekli bahçeleri galipler arasında paylaştırıldıktan sonra Soğdiyana ve Buhara'da Horasanlılara benzer Fars dilli bir halk ortaya çıktı. Fakat 1510 yılında İran'la Orta Asya'nın kaderi birbirinden ayrılacaktı. Koyu bir Şii olan Türk İsmail Safevî, İran'a hâkim oldu ve Persleri Şii mezhebine soktu. Orta Asya ise Sünnî Özbekler'e kaldı ve orada yaşayan Fars dilli ahali, eski Tacik ismini korudu. Bu durum, 1918 yılında Mangıt Buhara sülalesinin çöküşüne kadar kimsenin dikkatini çekmiyordu. Ancak, kadim Türkistan topraklarında Özbekistan ve Tacikistan cumhuriyetleri kurulunca, VIII. Yüzyılın Horasanlı fâtipleri Persler'in Buhara ve Semerkand'da yaşayan torunları nüfus kaydına Özbek; XI ve XVI. Yüzyıl fâtipleri Türkler'in Duşanbe ve Şehrisebz'e yerleşen torunları ise Tacik olarak geçirildiler. Bunlar, çocukluklarından itibaren çift dilli ve Müslüman oldukları için, nüfusa hangi ad altında geçirildikleri fark etmiyordu. Ama son kırk yılda durum değişti ve bu iki halk iki ayrı devlet haline geldi. Fakat 20'li yıllara kadar dinî mensubiyetin etnik mensubiyeti belirlediği, Tacikler'de ise boyların olmadığı devirde onları nasıl değerlendirmeli? Bilindiği gibi, her iki etnik substrat – hem Türkler, hem de İranlılar,– bundan bin yıl önce Orta Asya'ya "dışarıdan gelmiş" etnoslardı, bu süre adaptasyon için yeterliydi. Anlaşılan, burada açıklanması ve tasvir edilmesi gereken belirli bir kanun rol oynamaktadır. Ancak, aynı orijine sahip olmanın, bir etnosun belirlenmesinde endikatör olamayacağı açıktır. Çünkü bu, eski devirlerin ilkel biliminden şuuraltımıza miras kalmış bir efsanedir.

16. Bir İllüzyon Olarak Etnos

Peki, etnos, sadece herhangi bir toplum şekillendiği zaman oluşan sosyal bir kategori olabilir mi?²⁶ Eğer öyleyse, etnos sanal bir nitelik, etnoğrafya ise boşuna zaman harcanan bir bilim dalıdır. Çünkü, doğrudan sosyal şartları araştırmak daha kolaydır. Soyut muhakemeleri, doğal süreçler üzerine düşünme yeteneğine sahip bir insan için anlaşılır gözlemlerle değiştirirsek, bu bakış açısının kesinlikle yanlış olduğu ortaya çıkar. Bunu gerçek örneklerle gözden geçirelim. Fransa'da Kelt-Bretonlar ve Iber-Gasconlar yaşarlar. Bunlar, Vendée ormanlarında ve Pirene eteklerinde kendilerine özgü giysilerini giyer, kendi dillerinde konuşur ve öz vatanlarında kendilerini Fransızlar'dan açık bir şekilde ayırırlar. Fakat kimse Mareşal Mürat veya Lannes'in Fransız değil, Bask olduklarını söyleyebilir mi? Veya Duma'nın romanının tarihi kişileri ve kahramanı D'Artagnan konusunda ne diyebiliriz? Breton'lu soylu Chateaubriand'ı, Jeanne d'Arc'ın silah arkadaşı Gilles de Retz'i Fransız saymamak mümkün mü? Acaba İrlandalı Oscar Wilde bir İngiliz yazarı değil midir? Ünlü Doğu bilimcisi Çokan Velihanoff kendisini eşit derecede Rus ve Kazak saydığını söylüyordu. Bu tür örnekler sayısızdır; fakat bu örneklerin hepsi, insanların bilincinde açığa çıkan etnik mensubiyetin, bilincin kendi ürünü olmadığını göstermektedir. Muhtemelen etnik mensubiyet, insan tabiatının yüksek sinirsel faaliyetinin bir şekli olarak anladığımız bilinç ve psikolojisinin dışındaki derin tarafı yansıtmaktadır. Çünkü diğer durumlarda, etnoslar, nedense çevrelerinin etkisine karşı güçlü bir direniş göstermekte ve asimile olmamaktadırlar.

Çingenelerin Hindistan'daki kendi toplumlarından koparak doğdukları topraklarla ilişkilerini kesmeleri bin seneyi bulmuştur, ama onlar ne İspanyollar'la, ne Fransızlar'la, ne Çekler'le, ne de Moğollar'la karışmışlardır. Çingeneler, Avrupa toplumlarının feodal kurumlarını kabul etmediklerinden, geldikleri bütün ülkelerde yabancı gruplar olarak kaldılar. Çirkin kapitalizmin kapsamında olan İrokezler [Iroquois], halen küçük bir etnik grup (ki toplam sayıları 20 bindir) halinde yaşıyor ve "Amerikan hayat tarzı"na katılmıyorlar. Moğolistan'da yaşayan Türk Soyonlar (Uranhalar), Kazaklar vb. "toplum içindeki maddî ve manevî gelişimin" benzerliğine rağmen

26 Kozlov, V. İ. *Dinamika çislennosti narodov*. Nauka. Moskova, 1969, s. 56.

Moğollar'la kaynaşmamakta ve ayrı etnoslar olarak yaşamaktadırlar. Demek ki toplumun tekamül seviyesi ve müstahsil güçlerin durumu da herhangi bir rol oynamamaktadır. Hatta aksine XVIII. Yüzyılda Kanada'ya yerleşen Fransızlar, kendi orman köyleriyle Fransız şehirlerinin kaydettiği gelişmeler arasında hayli farklar olmasına rağmen, etnik kimliklerini günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. İspanya'dan kovulan Yahudiler'in, 400 yıldan fazla Selanik'de endogam halde yaşamalarına ramen, 1918 yılı verilerine göre komşuları Yunanlılar'dan çok Araplar'a benzedikleri anlaşılmıştır. Aynı şekilde Macaristan'daki Almanlar, dış görünüşlerine göre Almanya'daki soydaşlarına, Çingeneler ise Hintliler'e benzerler. Etnik işaretlerin oranı çok yavaş değişir. Bilindiği gibi mutasyonlar çok nadirdir. Dolayısıyla alıştığı landşaftta yaşayan herhangi bir etnos, denge durumunu muhafaza eder.

Hayat şartlarının değişmesinin etnosları hiçbir zaman etkilemediğini düşünmek de doğru değildir. Bazen bu şartlar o kadar güçlü bir şekilde etkiler ki, bir takım belirgin yeni işaretler ortaya çıkar ve yeni yeni etnik varyantlar oluşur. Sanırım bu süreçlerin nasıl geliştiğini ve neden farklı sonuçlar doğurduğunu açıklamak zorundayız.

17. Batı ve Doğu Arasında

Akdeniz kültürleriyle tanıştığımız zaman kendimizi âşına kavram ve değerler arasında buluruz. Orada din Tanrı'ya iman; devlet, belli bir düzen ve iktidarın hâkim olduğu toprak demektir. Ülkelerin adları, halkların etnik mensubiyeti vardı ve nehir ve göller belirli yerlerde yerleşmişlerdi.

Ama alışılmış “Batı” ve “Doğu” tanımlaması, pek de coğrafi görünmüyordu; Marakeş, “Doğu”, Macaristan ve Polonya ise “Batı” sayılıyordu. Fakat herkes buna şartlanmış olduğundan, bir kavram kargaşası yaşanmıyordu. Edebî eserlerin okunması ve mevcut gelenekler, hatta uzman olmayanların dahi bildiği bu konunun tâlim edilişi de buna yardımcı oluyordu.

Fakat Orta ve Doğu Asya'yı birbirinden ayıran dağ geçitlerini geçer geçmez, başka bir bakış açısının hâkim olduğu dünyaya varıyoruz. Burada sadece Tanrı'yı değil, içinde yaşadığımız dünyanın varlığını dahi inkar eden dinlerle karşılaşırız. Buradaki düzen ve sos-

yal yapı, devlet ve hâkimiyet prensiplerine karşı çıkacaktır. İsimsiz ülkelerde dil, ekonomi, bazen coğrafî birliği dahi bulunmayan etnoslara rastlayacağız. Nehirler ve göller, göçebe çobanlar gibi yerlerini değiştirecek. Göçebe saydığımız kabilelerin yerleşik hayat yaşadığını, orduların gücünün sayıya bağlı olmadığını göreceğiz, ama etnogenez kanunları burada da değişmeyecektir.

Farklı konu, kendisine farklı bir şekilde yaklaşılmasını, dolayısıyla farklı bir araştırma boyutu gerektirir. Aksi halde konu anlaşılmaz; kitap da gereksiz hale gelir. Okuyucu, Avrupa terimlerine alışkıdır. O, “kral”, “kont”, “şansölye” veya “burjuva toplumu”nun ne anlama geldiğini biliyor. Fakat Oykümenanın doğusunda bunlara benzer terimler yoktu. “Hakan”, ne kral, ne de imparatorudur. Ömür boyu seçilmiş başbuğdur; bunun yanı sıra atalara saygı âyinlerini de yerine getirir. Acaba Aslan Yürekli Richard’ı, kendisini ölüme kadar götüren II. Henrieck’nin ruhuna dua okurken düşünmek mümkün müdür? Hele hele dua merasiminde Gascon ve İngiliz asilleri de orada bulunabilirler mi? Olacak iş değil! Ama eğer Richard Büyük Bozkır’ın doğusunda yaşıyor olsaydı, bunu yapmak zorunda kalırdı. Yoksa onu orada öldürürlerdi.

“Çinliler” veya “Hintliler” gibi adlar, “Fansızlar” veya “Almanlar” a değil, bütün Batı Avrupalılara eşdeğerdir. Çünkü bunlar etnos sistemleridir, ama farklı kültür prensiplerine bağlıdırlar. Hintliler’i kast sistemi, Çinliler’i ise hiyeroglif yazısı ve sosyal eğitim birleştirmişti. Hindistan’da doğmuş birisi Müslümanlığı kabul ettikten sonra Hintli olma vasfını kaybediyordu. Çünkü artık soydaşları nezdinde dine ters düşen biriydi ve dokunulmazlar kastına dahil ediliyordu. Konfüçyüs’e göre barbarlar arasında yaşayan Çinliye bir barbar olarak bakılırdı. Buna karşılık, Çinli kimliğini benimseyen yabancı, Çinliye eşit tutulurdu.

Doğu ve Batı etnoslarını mukayese etmek için aynı kıstaslara sahip eş boyutlu bölgeler bulmak gerekiyor. Bunun için de etnosun özelliklerini bütün ülkeler ve dönemlerde gözlemlenen bir tabiat olayı olarak gözden geçirelim.

Hedeflenen amaca ulaşmak için dünya hakkındaki geleneksel eski bilgilere mesafeli durmak, fakat sırf çağdaş bilgilerimize uymuyor diye bunları peşin hükümle bir kenara atmamak gerekir. Bizler, binlerce yıl önce yaşayan insanların da günümüz insanları gibi bilinç ve

yeteneklere sahip olduklarını, gerçeğe ve bilgiye ulaşma çapaları sarfettiklerini unutuyoruz. Halbuki farklı zamanlarda yaşayan farklı halklardan günümüze kadar ulaşan risaleler buna şahitlik etmektedir. İşte bu yüzdendir ki etnoloji, pratik olarak vazgeçilmez bir bilim dalıdır. Eğer onun metotlarından yararlanılmasaydı, eski dönemlere ait kültür mirasının önemli bir kısmından mahrum kalırdık.

Klasik yaklaşım tarzı, Doğu Asya tarih ve kültürünü anlamak için yeterli değil. Avrupa tarihini incelerken, bölümlere ayrabiliyoruz: Fransa tarihi, Almanya tarihi, İngiltere tarihi vs; yahut Eski Çağ tarihi, Orta Çağ tarihi, Yeni Çağ tarihi gibi. Daha sonra, örneğin Roma tarihini araştırırken, komşu halklarla ancak Roma ile girdikleri çatışma oranına göre ilgileniyoruz. Bu yaklaşım, elde edilecek sonuçlar itibariyle Batı ülkeleri tarihi için yeterli olabilir, ama Orta Vaha tarihini aynı yaklaşımla incelersek tatminkâr bir sonuç alamayız. Bunun önemli sebepleri var. Bir defa “halk” kavramı Asya ve Avrupa’da tamamıyla farklıdır. Etnik birlik de Asya’da farklı şekillerde anlaşılır. Konumuzla doğrudan ilişkisi bulunmayan Doğu Akdeniz’i ve Indo-Çin’le birlikte Hindistan’ı bir tarafa bıraksak bile, yine de geriye Çinli, İranlı ve göçebelere ait üç farklı anlayış kalır. Göçebe kavramı, zamana bağlı olarak bariz bir şekilde değişir. Hunlar dönemindeki göçebe kavramı, Uygur veya Moğollar dönemindekine benzemez.

Bir etnonim, Avrupa’da sabit, Orta Asya’da belirli bir derecede yaygın, Çin’de emici, İran’da dışlayıcı bir kavramdır. Başka bir deyişle, Çin’de Çinli sayılmak için insanın Çin ahlak, eğitim ve davranış kurallarının esaslarını kavraması, benimsemesi gerekirdi. Milliyet ve dil hesaba alınmıyordu. Çünkü eskiden de Çinliler çeşitli dillerde konuşturlardı. Dolayısıyla Çin, küçük halk ve kabileleri içine alarak kaçınılmaz bir şekilde genişlemişti. İran’da ise tam tersi. Pers sayılmak için Pers kökenli olmak, Ahura Mazda’ya mutlak inanmak ve Ehrimenden [Ahriman] nefret etmek gerekirdi. Bunu yapmadan “Ari” olmak mümkün değildi. Orta Çağ (Sâsânî) dönemi Persleri ise, aralarına birilerini kabul etmeyi akıllarından bile geçirmezlerdi. Çünkü kendilerini “asil” (nâmdârân) olarak kabul eder; başkalarını bu sınırın dışında tutarlardı. Sonuçta halkın sayısı durmadan azalıyordu. Partlar’ın düşünce tarzı hakkında fikir yürütmek zordur. Muhtemelen prensipte Persler’in düşünce tarzından farklı değil, sadece biraz daha değişti.

Hunlar'da Hun sayılmak için herhangi bir boyun üyesi olmak gerekirdi. Ancak, evlilik yoluyla veya shan-yü (yabgu)nun buyruğuyla boy üyeliğine kabul edilmek mümkündü ve bu durumda o kişiyi kendilerinden birisi olarak görürlerdi. Hunlar'ın halefleri olan Türkütler (Göktürkler), bütün kabileleri bünyelerine kabul etmeye başladılar. Bünyeye kabul etme uygulaması sonucunda kabile federasyonları (mesela Kazaklar ve Yakutlar) ortaya çıkmıştır. Türk ve Hunlar'a genel olarak hayli yakın sayılan Moğollar'da ise ordalar, yani disiplin ve liderliğin birleştirdiği insan grupları teşekkül etmiştir. Ordalarda insanın milliyeti, dili ve dinine değil, sadece cesaret ve emre itaatkârlığına önem verilirdi. Orda adlarının etnonim olmadığı âşikâr. Zaten ordalar varlığını sürdürdüğü sürece ihtiyaç kalmadığı ve "halk" kavramı "devlet" anlamı içerdiği için, etnonimlere ihtiyaç duyulmuyordu.

Bahsettiğimiz bütün hallerde "devlet" kavramının farklı anlam ifade ettiğini ve çeviri sırasında tam karşılığı verilemediğini mutlaka göz önünde bulundurmalıyız. Çince "guo" kelimesi hiyeroglif yazı sisteminde bir avlu ve elinde mızrak tutan bir insanla gösterilir. Ama bu işaret, hiçbir şekilde İngilizler'in "state", Fransızlar'ın "état" ve hatta Latinler'deki "imperium" ve "respublica" kelimesini karşılamaz. Hatta İranlılar'ın "şehir" ve Moğollar'ın "orda"sının ifade ettiği anlam da "guo"nun anlamından uzaktır. Bazen nüanslar, benzerlik unsurlarından daha önemlidir ve tarihî kişilerin davranışlarını belirlerler. Örneğin, Avrupalının müthiş bulduğu bir şey, Moğol için tabiidir veya tersi.

Avrupa'dakilere benzemeyen devlet yapılarını, kamu kurumlarını, etnik normları, hatta ifade tarzlarını geri kalmış, nâkıs, işe yaramaz olarak niteleyen yaygın görüşler elbette bizi üzüyor. Banal Avrupa merkezîyetçiliği, küçük burjuva mantalitesine göre yeterlidir, fakat gözlemlenen olayın farklılığının ilmî yönden kavranması için uygun değildir. Elbette bir Çinli veya Arabın bakış açısına göre de Batı Avrupalı insan düşük seviyeli. Tabii bu da yanlış bir görüştür ve perspektif değildir. Anlaşılan, bütün gözlemlerin kesinlikle aynı seviyede yapılacağı bir referans sistemi [system of reference] bulmamız gerekmektedir. Ancak böyle bir yaklaşım, benzeri olmayan olayların kıyaslanması ve böylece güvenilir sonuçlar çıkarılması imkânını verir. Araştırmanın burada sıralanan bütün şartları, yalnız tarih için değil, insan ve coğrafi tanımlarla ilgili olduğundan coğrafya için de zorunludur. Batıda ülkeleri isimleri ile ayırırlar. Peki ya Doğuda?

18. İsimsiz Ülke ve Halk

İslam Dünyası'nın doğu sınırıyla, bizim Çin olarak adlandırdığımız Orta Vaha İmparatorluğu'nun kuzeybatı civarları arasında belli bir ismi olmayan bir ülke yer alır. Daha tuhafı, bu ülkenin coğrafi sınırlarının yeterince açık belirlenmesi, fizikî iklim şartlarının orijinal ve emsalsiz olması, nüfusunun kesafeti ve eskiden kültürle iç içe bulunmasıdır. Bu ülke, Çin, Yunan ve Arap coğrafyacıları tarafından iyi bilinmekteydi. Rus ve Batı Avrupa gezginleri orayı ziyaret ediyordu. Orada defalarca arkeolojik kazılar yapılmıştı... ve herkes bu ülkeyi tasvirî bir isimle adlandırıyordu, ama ülkenin kendisinin bir ismi yoktu. Bu yüzden, sadece ülkenin nerede yerleştiğini gösterelim.

Pamir'den doğuya doğru iki dağ silsilesi uzanır: Güney tarafında Tibet'in bulunduğu Kun-lun ve T'ien-shan. Bunların arasında bol sulu Tarım Nehri'nin aktığı Taklamakan Çölü yatar. Tarım Nehri'nin ne kaynağı, ne de doğduğu yer vardır. Başlangıcı "Aral", yani Yarkend-Derya, Aksu-Derya ve Hoten-Derya adlı üç nehrin kolları arasındaki "ada" sayılmaktadır. Nehrin sonu, bazen kumluklarda kaybolarak gider, bazen Karaburun Gölü'ne kadar uzanır, bazense sürekli yer değiştiren Lob-nor Gölü'nü besler.²⁷ Bu tuhaf ülkede nehirler ve göller yer değiştirir; insanlarsa dağ eteklerinde barınırlar. Dağlardan tatlı sulu pınarlar akar. Bunlar, dağ göçükleri altında kaybolarak, bir hayli uzakta yeryüzüne çıkarlar. Oralarda vahalar oluşur; daha sonra dereler yeniden göze çarpar, fakat bu defa artık kumlar arasında kaybolurlar. Okyanus seviyesinden 154 metre aşağıda yerleşen en derin çukur bu ülkededir. Eski bir kültür merkezi olan Turfan Vadisi de bu çukurdadır. Yazın 48 °C'ye varan sıcakta, kışın -37 °C'ye varan soğukta, inanılmaz derecede kuru sonbahar havasında ve güçlü ilkbahar rüzgarları esen bu yerde bilim ve sanatla nasıl uğraşmışlar? Ama uğraşmışlar. Hem de küçümsenmeyecek başarılar kazanarak.

Bu ülkenin eski insanların, kendilerine edindikleri bir adları yoktu. Şimdi onlara Toharlar deniliyorsa da, bu bir etnonim değildir. Çünkü bu, Tibetçe "Akbaş" anlamına gelen "tha gar" lakâbidir. Çeşitli vahaların sakinleri, Hint-Avrupa grubunun farklı dillerinde konuşurlardı. Onların arasında Avrupa'da bilinenlere benzemeyen

²⁷ Murzayev, E. M., *Priroda Sintszyana i formirovaniye pustyn Tsentralnoy Azii*. M., 1968, s. 185-190.

Batı Ari dili de vardı. Ülkenin güneybatısında Kun-lun'un eteklerinde Hoten ve Yarkend sakinleriyle sıkı temasta bulunan, fakat onlara karışmayan Tibetli göçebe kabileler yerleşmişlerdi. Miladın ilk asırlarında Kaşgar'dan güneye doğru Hoten'e kadar olan alanda yerleşmiş Sakalar ve ülkelerindeki nüfus yoğunluğundan kaçan Çinli muhacirler batıdan ülkeye sızarak Turfan Vadisi'nde Kao-ch'ang ismini verdikleri koloniyi kurdular. Bu koloni, IX. Yüzyıla kadar dayandı, daha sonra hiçbir iz bırakmadan kayboldu.

Görüldüğü üzere, etnonime göre ülke için isim seçmek mümkün değildir. Halbuki bu ülke insanları, eski dünyada iyi sayılabilecek bir ekonomi oluşturmuş kültürlü bir halktı.

Merkezî Asya vahalarının tabiatı, eskiden beri insan ihtiyaçlarına cevap verecek bir duruma getirilmişti. Turfanlılar, İranlılar'ın yeraltı su teçhizatı sistemini-kehrizler kurmayı öğrenmişlerdi. Bu kehrizler sayesinde sulanan alan, çok sayıda ahaliyi besliyor; yılda iki defa ürün alınıyordu. Turfan üzümü, haklı olarak, dünyanın en iyi üzümü sayılabilir. İlkbahardan sonbahar sonuna doğru kavun, karpuz, kayısı yetişir; uzun lifli pamuk tarlalarını piramit biçimli kavaklar ve dut ağaçları rüzgarlardan korurdu. Çevre ise çatlamış kaya parçaları, çay taşları ve keseklerle kapanmış, ağaç ve çalının dahi bitmediği taşlık bir sahra idi. Bu vaha büyük orduların sağlayacağı güvenliğe nispetle daha emin bir savunma alanıydı. Piyade orduyu sahradan geçirmek çok zordur. Çünkü, sadece yiyecek değil, su da götürmek gerekirdi. Bu ise kervana çok fazla yük getirirdi. Göçebe hafif süvari birliklerinin hücumları ise kale surları için hiçbir tehlike oluşturmazdı.

Ülkenin ikinci büyük merkezi Karaşar, dağlarda, tatlı sulu Bagraş-kul Gölü yakınlarında yer alır. Bu şehrin "verimli toprakları vardır. Balığı boldur. Tabiat tarafından da takviye edilen bu şehirde korunmak çok kolaydır."²⁸ Lob-nor'u besleyen Konçe-Derya, Bagraş-kul'dan doğar. Onun kıyısı boyunca ilerlenerek, susuzluk azabı çekmeden, bol sulu Tarım Nehri'ne varılabilir. Tarım Nehri'nin etrafını, cins geyik ve vahşi çöl domuzu sürülerini saklayan uzun kamışlar, çay dikenleri, kavak, ılgın makileri çevirmekteydi.

²⁸ Biçurin, N. Ya. (Yakinf). *Sobraniye svedeniy po istoričeskoj geografii Vostočnoj i Sredinnoj Azii*/Sost. L. N. Gumilev i M. F. Xvan. Çeboksarı, 1960, s. 558.

Bu ülkenin yerleşik sakinlerinin eski ideolojisi, Budizmin Hinayana öğretisiydi. Budda'nın daha ortodoksal ve katıksız öğretisi olan Hinayana, "Küçük Geçit" veya "Küçük Savaş Arabası" anlamına geliyordu; ama bir din sayılmazdı. Tanrıyı inkâr eden Hinayanacılar, "Karma" (manevi sebeplilik ilkesi) ahlak kanununu en yüksek mertebeye çıkartırlar. Budda, mükemmelliğe ulaşmış bir insandır. O Nirvana'ya – mutlak huzura – erişme yolu ile ızdırap ve yozlaşmadan kurtulmak isteyen herkes için örnek insandır. Nirvana'ya yalnızca azimli, sebatkâr insan – Arhat (aziz) erişebilir. Arhatlık ne kutsal merhamete, ne de etraftakilerin yardımına bağlı bir şeydir. Hinayanacılar şöyle derler: "Kendine kendin ışık tut" (Kendi yolunu kendin aydınlat).

Tabii ki "kemale erişmek" çok az kişiye nasip olurdu. Peki, diğerlerinin ne yapması gerekirdi? Onlar, sadece günlük işleriyle uğraşır; arhatlara (azizlere) saygı gösterir; boş zamanlarında vaaz, nasihat dinler ve bir dahaki dünyaya gelişlerinde kendilerinin de kutsal bir aziz olabileceklerini ümit ederlerdi. Fakat biz, daha önce verilen başka örneklerde dogmaların, etnik davranış kalıbını ne kadar etkilediğini görmüştük. Turfan, Karaşar ve Kuça arhatları, tacirleri, askerleri ve çiftçileri, tek sistem oluşturmuyorlardı; Budizm ise bu sistemin sadece rengiydi.

Ama bazen konunun rengi önemli bir rol oynayabilir de. Hinayanacılar, XV. Yüzyıla kadar bir cemaat olarak varlıklarını sürdürdüler. Belirli bir şekli bulunmayan, müphem, farklı özellikli, karmaşık bir öğreti olan Mahayana'nın henüz XI. Yüzyılda Yarkend ve Hoten'de yerini İslam'a bırakması, belli ki, bir tesadüf eseri olmamıştır.

Turfan'a gelen göçebe Uygurlar, Maniheizm'e inanıyorlardı; fakat anlaşılan, onların Maniheizmi de Turfanlılar'ın Budizmi gibi şekilciydi. Maniheizm, bağımsız bir dinî itikat olarak henüz XII. Yüzyılda ortadan kalkmışsa da, Maniheist görüşler bazı Budist felsefî akımlara ve XI. Yüzyılda bütün Merkezî Asya'da altın çağını yaşamış bulunan Nesturîliğe hülûl etmiştir. İşte bu çağlarda Turfan, Karaşar ve Kuça sakinleri, kendilerini Uygur olarak adlandırmaya başladılar.

Uyguristan'da Nesturîler kendilerine özgü müsamahasızlığa rağmen Budistlerle iyi geçindiler. Herhalde, Hristiyanlık Hinayana'nın ateistik soyutluluğundan uzak olan dinî eğilimli insanlar için makbuldü. Tacirler, daha ziyade Hristiyanlığı tercih ediyorlardı. Çünkü

Budizm, “mükemmellik yoluna ayak basanlara” altın, gümüş ve kadınlara dokunmayı yasaklıyordu. Bu sebepten, ekonomi hayatına aktif şekilde katılan dindar insanlar, yaşamaya ve çalışmaya engel olmayan bir dinî akaid aramak zorundaydılar. Şu halde, her iki ideolojik sistem için uygun bir ekonomik sığınak bulunduğu sonucuna varılabilir.

Bu ülkenin zenginliği genel olarak uygun coğrafi yerleşiminden kaynaklanıyordu. Buradan birisi, T'ien-shan'dan kuzeye, diğeri ise güneye doğru uzanan iki kervan yolu geçiyordu. Bu yollarla Çin ipekli kumaşları Provence'a götürülüyor, Fransa ve Bizans'da üretilen süs eşyaları ise Çin'e getiriliyordu. Kervanlar, çetin sahra yolculuğundan sonra vahalarda dinlenir; develer ve atlar bakıma alınırdı. Bu arada söz konusu vahalarda yaşayan kadınlar arasında dünyanın en eski sanatı fahişelik hayli yaygınlaşmıştı. Erkekler de paraların bir kısmını kendi ceplerine indirdikleri için kadınlarının bu para kazanma yöntemine izin veriyorlardı. Uygur kadınları bu işe öylesine alışmışlardı ki, Moğollar'la yapılan ittifak sayesinde Uyguristan görülmemiş derecede zenginleştikten sonra dahi yerliler Moğol hanı Ügeday'a müracaatta bulunarak, kadınlarının seyyahları eğlendirmesini yasaklamamasını rica ettiler.²⁹

Bu gelenek, daha doğrusu, etnik davranış kalıbı, dil, din, siyasî yapı ve kendini tanımlama unsurlarına nazaran daha fazla kökleşti. Davranış kalıbı, tıpkı adaptasyon işareti, yani etnosun coğrafi çevreye uyum sağlaması gibi biçimlenir. Adlar, burada onları taşıyan etnoslardan daha sık değişiyor; üstelik etnonimlerin değişmesi siyasî yapıyla izah ediliyordu.

Bu bereketli vahaların zengin ve kalabalık nüfusu, savaşçı göçebeleri zorlanmadan doyurabiliyordu. Özellikle, önce Uygurlar, daha sonra ise Moğollar, tebaalarının dış düşmanlardan korunmasını üstlenmişlerdi. Gerçi Uygurlar, üçyüz yıl zarfında yerli ahali arasında eriyip gidiyorlardı, ama bu arada onları Toharca'yı Türçeyle değiştirmeye mecbur bırakmışlardı. Mamafih, bu iş fazla çaba gerektirmiyordu; çünkü XI. Yüzyılda Marmara Denizi kıyılarından ve Karpat Dağları'nın ormanlı eteklerinden Bengal cangıllarına ve Büyük Çin Seddi'ne kadar uzanan topraklardaki tüm halklar, Türkçenin farklı

29 *The Book of Sir Marco Polo*. Translated and edited, with notes by Sir Henry Yule, 2 vols. 3erd ed. London, 1903.

lehçeleriyle konuşuyorlardı. Türkçenin bu kadar geniş alana yayılmış olması, bu dili ticari operasyonlar için uygun kılıyordu. Orta Asya'nın her iki kısmındaki vaha sakinleri ticareti seviyorlardı. Bunun için de az kullanılan ana dillerinin herkesçe anlaşılabilir bir dille değiştirilmesi yalnız Tarım Havzası'nın kuzeydoğu kısmında değil, güneybatısında da fazla bir zorluk çıkarmadı. Güneybatıda Uygurlar'ın rolünü Türk Yağma ve Karluk kabileleri üstlenmişlerdi. Fakat onlarla Uygurlar arasındaki fark çok büyüktü. Uygurlar, kendi tebaalarının ne günlük yaşamına, ne dinlerine, ne de kültürlerine dokunmuşlardı. 960 yılında İslam dinini kabul eden Karluklar ise Kaşgar, Yarkend ve Hoten'i Semerkand ve Buhara'ya benzetmişlerdi.

Böylece coğrafi yönden bir bütün olan bölge, birbirine karşı hiç de dostça münasebet sergilemeyen iki etnik-kültür bölgesine ayrılmış oldu. Güçler eşitti; vahalar arasındaki mesafeler ise hem uzak, hem de zor aşılabilen yollardı. Bu yüzden durum uzun bir süre değişmeden kalacaktı.

Ülkenin tek bir isimle kalmamasını bu durum açıklayabilir. Eski zamanlarda onu Hsi-yu [Hi-yu], yani "Batı ucu" diye adlandıran Çinliler, "Yay Dağları" dedikleri Pamir ve Altay'ı onun sonu olarak sayıyorlardı. Helenler, bu ülkeyi "Serika", oradan getirilen kıymetli malı ise "Serikos" (ipek) diye adlandırıyorlardı. Bu kelimenin etimolojisini açıklamayı üstlenemem.

Yeni devirde de klasik adlar kullanıldı: Kaşgar, Doğu Türkistan, veya mot-a-mot olarak XVIII. Yüzyılda Mançurlar tarafından verilen ve "Yeni Sınır" anlamına gelen Sinkiang.

Ama artık günümüzde bu adlardan hiçbiri kullanılabilir halde değildir. Çünkü eski Çinliler için "Batı" olan kısım, XII-XIII. Yüzyıllarda "Orta" oldu. Türkçe konuşmayı öğrenen Hint-Avrupailer'in yerleştiği ülkeyi "Türkistan" olarak adlandırmak saçmalaktır. Çünkü Kaşgar asla başkent olmadı ve Sinkiang (Yeni Sınır) kelimesi ise ufukta bile gözüküyor. En iyisi biz klasik bir coğrafi isim olan Tarım Havzası'nda karar kılalım. Nehir, güvenilir bir kerteriz noktasıdır; hem tarafsız, hem de uzun ömürlüdür. Kaldı ki "Sinkiang" kelimesi T'ien-shan'dan daha kuzeyde yer alan ve tamamen başka bir tarihi kadere sahip bulunan Cungarya'yı da (bu da klasik ve sonraki devirlere ait bir addır) içine almaktadır.

Uyguristan'ın doğu sınırını belirlemek zordur. Çünkü geçen asırlar içerisinde önemli derecede değişmiştir ve değişikliklerden çoğunun tarihi belli değildir. Hami Vadisi'nin, belki Budist sanat hazinesi olan mağara şehri Tun-Huang'ın da Uygurlar'a ait olduğu düşünülebilir. Fakat Tankutlar, biraz daha doğuya doğru uzanan toprakları, Nan-Shan eteklerindeki vahaları Uygurlar'dan yolup aldılar. Kendilerini Tankut olarak adlandırmalarına rağmen Uygurlar gibi onlarda, artık günümüzde hayatta olmayan bir halktır. Fakat bu da bir seraptır. Çünkü şu anda Uygur dediğimiz insanlar, XV-XVIII. Yüzyıllarda Doğu'ya göç eden Fergana Türkleridir. Tankut sayılanlar ise, daima Tankutlar'ın eşeddi düşmanı olan bâkiye etnos Tibetli göçebelilerdir.

Görüldüğü gibi, yaptığımız tarihi bir eleştiri, Asya'da adların anlam ve telaffuzlarının her zaman birbiriyle metenasip düşmediğini ortaya koymuş oldu. Sık sık rastlanan bu tür hatalardan uzak durabilmek için, Avrupa, Asya, Amerika, hatta Okyanus ülkeleri, Afrika ve Avusturalya için anlamın fonetikten üstün olduğu, yani temelinde dilbilimin değil, tarihin yattığı bir sistemin hazırlanıp işlenmesi gerekiyor.

19. “Durumlar” ve “Süreçler”

Başından beri üzerinde durduğumuz olgular, sosyo-ekonomik formasyonları baz alan referans sisteminin prensipte etnogeneze uygulanamayacağını göstermektedir. Bu sistem, kendi içinde müstahsil güçlerin, diğer bir deyişle teknosferin seviyesine bağlı olan üretim tarzıyla belirlenen toplumun “durumu”nu tespit eder. Bu referans sistemi, maddî kültür tarihi, devlet kurumları, sanat stilleri, felsefî ekoller, kısacası insan elinden çıkan her şeyi incelemek için son derece elverişlidir. Son bir yüzyıl zarfında bu sistem öylesine yaygınlaştı ki, otomatikman etnogeneze tahliline de soktular.

“Durum” kavramının tabiatda da, toplumda da yeri vardır. (Maddelerin) tabiatda dört durumu (hali) vardır: Katı, sıvı, gaz ve plazma. Atıl maddenin moleküllerinin bir durumdan diğerine dönüşmesi, erime veya buharlaşmanın gizli hareketine eşit oranda enerji gerektirmektedir. Süreç dönüşümlü olduğu için, bu değişim küçük sıçramalarla gerçekleşir. Biyosferin canlı maddesinde böyle bir geçiş, or-

ganizmanın ölümüne bağlıdır ve geri dönüşümsüzdür. Bunu organizmanın sadece hayat ve ölüm gibi iki anlamı olduğu şeklinde düşünmek mümkündür; ama ölüm organizmanın bir bütün olarak anihilasyonu anlamına geldiğinden, bu dönüşüm anını “durum” olarak adlandırmak saçmalaktır. Organizmanın yaşamına gelince, bu bir “durum” değil, süreçtir; doğuştan itibaren olgunluk ve yaşlılık safhasını geçerek ölümle noktalanmış bir süreç. Atıl maddenin yaşam sürecinin bir benzeri, minerallerin kristalleşmesi ve onların daha sonra amorf kütle halinde metamorflaşmasıdır.

Biz, “durumlar” ve “süreçler”i incelerken sürekli farklı metotlar uyguluyoruz. “Durumlar” için makûl bir klasik prensip esas alınarak tasnif yapılması; özellikle türlerin tekamül veya formasyonu ile ilgili olan “süreçler” için ise, hiyerarşi prensibine, başka bir deyişle, farklı kategorideki gruplar için idantik olmamakla birlikte, benzerlerin birbirleriyle ilişkileri esasına dayalı sistematikler uygundur. Darwin tarafından geliştirilen Linnae sistematikası böyledir. Organik dünya sisteminin hiyerarşik niteliği, yaşamdan ayrılmaz olan ve kendisi de yaşam için zorunlu bulunan evrim süreçlerinin seyri ve karakterine bağlıdır. Fakat yaşam durunca çevrenin etkisi ile az veya çok bir tezlikle aşındırılan “durum” ortaya çıkar. Burada çevrenin dönüşümsüz deformasyonlara uğramış, ölü “durum”lardan oluşması önemli değildir. Demek ki, organizma, yani o bildiğimiz insan vücudu için “durum” a dönüşmenin tek yolu mummyya dönüşmektir. Etnos için ise bu yol, arkeolojik kültür haline gelmektir.

Teknosfer ve onunla bağlantılı bulunan üretim ilişkileri ise tamamen farklı bir meseledir. Burada “durumlar” vardır. Bir traktör kolayca metal parçalarına, metal parçaları da bir traktöre dönüştürülebilir. Yalnızca belirli (maalesef, bir hayli) miktarda enerji harcanması gerekir. Sosyal yaşamda da “durumlar” vardır. Günümüzde onlar vatandaşlık durumları olarak adlandırılır ve nüfus kayıt dairelerinde kaydedilir. Eskiden onlara esnaf (estates) denirdi. Mecazi anlamda sınıf mensubiyeti de “durum” olarak adlandırılabilir; ancak, onun üretim ilişkileri ve üretim güçlerinin, yani teknoferin bir ürünü olduğu unutulmamalıdır. Bu durum, son derece değişkendir. Esir düşmüş bir asker köle olur, kaçarak kurtulduktan sonra ise toprak ağasına dönüşebilir. Böyle bir insanın kaderinde hiyerarşik prensibin yeri ve gereği yoktur. Sıradan bir kayıt yeterlidir. Demek ki, sosyal durumların değişmesi, tamamen aynısı olmasa da, tabiat durum-

larının değişmesine benzer. Bu durumlar dönüşümlüdür ve birinden diğerine geçiş için ilave bir enerji harcanması gerekir. Peki etnos da böyle midir? Çaba harcayarak kendi etnik kökenini değiştirmek mümkün müdür? Sanırım, hayır! Sadece bu bile etnosun “durum” [state] değil, süreç [process] olduğunu göstermektedir.

Etnogenez sürecinin dış müdahaleler olmaksızın tamamen sönmesi, 1200 -1500 yılda tamamlanır. İlmî araştırmacı ise, bir konuyu planlamaya iki, en fazla üç sene ayırabileceği için olup bitenler ona, hiçbir sistem ve kanunu olmayan bir kaleydoskop gibi görünür. Aynı araştırmacı, sınırlı bir bölge ve devirde birkaç değişikliği kayda almakla “durumlar” ancak yekûn olarak tespit edilebilir. Bu “durumlar” toplamı, birbiriyle bağlantılı değildir. Sadece zaman ve mekana göre birbiriyle örtüşür. Mesela jeomorfoloji ortaya çıkana kadar insanlar, dağlık yerlerde terasların oluşmasını aşağılarda bir yerde akan nehirlerin erozyon faaliyeti ile bağdaştırmıyor, dağları ise röl-yefin ebedi, hatta ilk şekli sayıyorlardı. Maalesef, bilimde bütün kanıtlar yalnızca karşı tarafın sınırlı bilgi düzeyine bağlıdır. Nitekim Copernicus-Kepler’in heliocentric sistemi, XVII. Yüzyılda sadece astronomiyi yeterince bilen kişileri inandırmıştı. G. Mendel’in keşfi ise De Fretz tarafından tekrar edilmişti.

“Durumlar” konsepsiyonuna karşı ikinci kanıt, etnik temas bölgelerinde etnoslar arasındaki sınırların erozyonudur. Örneğin, bir kural olarak, insanın sosyal durumu asalet ünvanı verilerek veya rütbesiz asker yapılarak, yahut köle olarak satılarak veyahut da azat edilerek derhal değiştirilebilir. Huang-ho Vadisi’nde, Konstantinopolis’de veya Kuzey Amerika’daki etnik temaslar ise her zaman yorucu, uzun süreli ve melezleşme sonuçları çoğunlukla beklenmedik ve her zaman kontrol edilemez olması bakımından çok varyantlıdır. Sonuncusu, genellikle, işlenerek hazırlanmış bir etnolojik teoremin olmaması ile açıklanır ki, böyle bir teori, körü körüne değil, etnik süreçlerin sonuçlarını da hesaba katmakla faaliyet göstermeye imkan sağlar.

İKİNCİ BÖLÜM

ETNOSUN ÖZELLİKLERİ

✓ *Bu bölümde, etnosların ortaya çıkıp kayboldukları etnogeneze sürecine genel bir açıklama getirmek amacıyla etnik fenomenin ana çerçevesi ele alınmaktadır.*

V

ETNOS VE ETNONİM

20. İsimler Aldatıcıdır

Etnolojinin temel kuralları incelenirken, öncelikle okuyucunun gerçek etnos adıyla, etnosa mensup insanların benimsedikleri etnik adın (etnonimin) aynı olmadığını göz önünde bulundurması gerekir. Çoğu defa, aynı adı taşıyan birkaç değişik etnosa, veya tersine, farklı adlar taşıyan tek etnosa rastlıyoruz. Mesela, “Romalılar” (Romani) kelimesi, ilk başlarda Roma polisi (şehir devleti) vatandaşlarını ifade ediyordu, fakat onların komşuları – İtalikler ve hatta Latium’un diğer şehirlerinde yaşayan Latinler, bu kelimenin kapsamı dışındaydılar. I-II.Yüzyıllarda Roma İmparatorluğu döneminde Romalılar, bütün İtalikleri, yani Etrüskler, Samnitler, Ligurlar, Galyalılar ve eyaletin hiç de Latin kökenli olmayan birçok sakinlerini kendi bünyelerine almak suretiyle nüfuslarını artırdılar. Caracalla’nın 212 yılındaki fermanından sonra ise, Roma İmparatorluğu sınırları dahilindeki beldelerde yaşayan tüm ahali (Grekler, Kapadokyalılar, Yahudiler, Berberîler, Galyalılar, İlliryalılar, Germanlar vs) “Romalı” adını kullanmaya başladı. “Romalı” kavramı sanki etnik anlamını kaybetmiş gibiydi, ama aslında kavramın sadece anlamı değişmişti. Menşee ve dil birliğinin yerini alan ortak unsur ise, kültür birliği değil, tarihî kaderdi. Böylece etnos, küçümsenmeyecek bir süre – üç asır kadar parçalanmadan varlığını sürdürdü. Hatta tam tersine aynı etnos, IV-V. Yüzyıllarda dördüncü Ekümenik konsilden sonra Hristiyanlığın belirleyici unsur olarak devlet dini kabul edilmesiyle birlikte şekil değiştirdi. Devletin izniyle toplanan bu konsillerden çıkan

kararları kabul edenler Romalı, kabul etmeyenlerse düşman sayılmaya başlandı. Böylece bizim geleneksel olarak “Bizanslı” dediğimiz yeni bir etnos şekillendi. Ancak, unutmamalıdır ki, Bizanslı dediğimiz bu insanlar, Grekçe konuşmalarına rağmen, kendilerini “Romaic” (Romalı) olarak adlandırıyorlardı. Zamanla Romaicler arasına çok sayıda Slav, Ermeni, Suriyeli katıldı ve bunlar “Romaic” adını ancak Konstantinopolis’in 1453’de düşüşüne kadar muhafaza edebildiler. Romaicler, kendilerini Romalı sayıyor, ama feodal kesimi teşkil eden Langobardlar’la, şehirli ahaliyi meydana getiren ve I-III. Yüzyılda boşalan İtalya’ya yerleşen Suriyeli Samiler’i ve Roma İmparatorluğu’nun fetih dönemlerinde koloni haline getirilen bölgelerdeki tüm köylüleri Romalı kabul etmiyorlardı. Florensiyalılar, Cenevizliler, Venedikliler ve diğer İtalya sakinleri, Grekler’i değil, kendilerini Romalı saymakla sadece harabeleri kalmış antik şehir Roma’nın üstünlüğünü kanıtlamayı amaçlıyorlardı.

“Romalı” etnoniminin üçüncü kolu, Dacia (Romanya)nın Roma tarafından istilasından sonra sürgün bölgesi haline getirilen Danube’de (Tuna’da) ortaya çıktı. Frigyalılar, Kapadokyalılar, Trakyahılar, Galatlar, Suriyeliler, Grekler, İlliryahılar ve kısacası imparatorluğun tüm doğulu tebaaları, Roma hâkimiyetine karşı giriştikleri baş kaldırı hareketlerinin cezasını burada çekerlerdi. Latince, ortak anlaşma diliydi. Ancak, Roma lejyonları Dacia’yı terkettikten sonra buraya yaşayan sürgünlerin torunları yerlerinde kalarak yeni bir etnos uluşturdular. Bu etnos, XIX. Yüzyılda Romen yani “Romalılar” adını aldı.

“Romalı” kavramının tedricî yayılışı, fonksiyonel olarak kültür alanıyla ilişkili ise de, Cumhuriyet dönemi “Romalıları” ile imparatorluğun geç dönem “Roma vatandaşları” arasında bir devamlılık söz konusu olmasına rağmen, Bizanslılar’la Romalılar arasında birbirinin devamı olma düşüncesi mevcut değildir. Buradan anlaşılıyor ki, kelime, anlam ve içeriği değişeceği için etnosun belirleyici alâmeti olamaz. Demek ki, kelimeler zaman içinde anlam değiştirdiği için, bir kelimenin herhangi bir anlamda kullanıldığı metni ve daha önemlisi, o devri de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu durum, “Türk”, “Tatar” ve “Moğol” etnonimleri incelenirken daha çarpıcı bir şekilde görülür ve dolayısıyla “Türk”, “Tatar” ve “Moğol” etnonimleri bu konuda vazgeçilemeyecek örneklerdir.

21. Kamuflej Örnekleri

VI. Yüzyılda Altay ve Hanghai dağlarının doğu eteklerinde yaşayan küçük bir halka Türk denilirdi. Birkaç başarılı savaş sonucunda Türkler Kingan'dan Azak Denizi'ne kadar uzanan bozkırı kendi topraklarına katmaya muvaffak oldular. Büyük Hakanlığın tebaaları, kendi etnik adlarını korumakla birlikte, Türk hakanına bağlı oldukları için, Türk olarak adlandırılmaya başlandılar. Araplar, Soğdiana'yı istila ettiklerinde göçebelerle karşı karşıya geldiler ve göçebelerin hepsini, bu cümleden Ugor-Madyarları da Türk olarak kabul ettiler. Avrupalı bilim adamları, XVIII. Yüzyılda bütün göçebeleri "Les Tartars" diye adlandırırlardı. XIX. Yüzyılda ise, lengüistik tasnifin moda olduğu günlerde, "Türk" kelimesi belli bir dil grubu ailesine ıtlak edildi. Böylece daha önce Türkler'in ter kibine dahil olmayan birçok halk, örneğin, Yakutlar, Çuvaşlar ve Osmanlı Türkleri de Türk sınıfına dahil edildiler.

Tatar etnoniminin değişmesi de doğrudan bir kamuflej örneğidir. Tatar adı, XII. Yüzyıla kadar Kerulen sahillerinde yaşayan ve 30 büyük boydan oluşan bir grubun etnik adı idi. XII. Yüzyılda bu halk güçlendi ve Çin coğrafyacıları bu ismi bizzat Moğollar da dahil olmak üzere Merkezî Asya'nın Türk, Tungus ve Moğol dilli bütün göçebelerine ıtlak ettiler. Fakat komşuları, Çingis-han 1206 yılında Moğol adını kendi tebaaları için resmi ad olarak kabul ettikten sonra da Moğollar'ı bir süre daha alıştıkları şekilde Tatar diye adlandırmaya devam etmişlerdi. Bu şekilde Tatar kelimesi, Moğol kelimesine eş anlamlı olarak Doğu Avrupa'ya geldi ve Volga boyuna misafir oldu. Volga boyunun yerli sakinleri Altın Orda hanına rağbetlerinin işareti olarak kendilerini Tatar diye adlandırmaya başladılar. Buna karşılık, bu adın ilk taşıyıcıları – Keraitler, Naymanlar, Oyratlar ve Tatarlar da kendilerini Moğol diye isimlendirmeye başladılar.¹ Böylece, isimler yer değiştirdi. Tatar antropolojik tipinin Mongoloid, Volga boyundaki Türk-Kıpçaklar'ın dilinin Tatarca diye adlandırıldığı ilmi terminoloji de bu dönemde ortaya çıktı. Başka bir deyişle, biz dahi literatürde kamufle edildiği gün gibi aşikâr olan terimlerden faydalaniyoruz.

1 Grumm-Grjimaýlo, G. E. *Kogda proizoşlo i çem bilo vızvano raspadeniye mongolov na vostočnix i zapadnix*. Izv. Geografičeskogo obščestva, vol. 16, no. 2, 1933.

Bundan sonrası sadece bir bulanıklık değil, etnonimik fantazmadır. Altın Orda'nın tüm göçebe ahalisinin iktidarla arası pek de iyi değildi. Urallardan batıya doğru uzanan bozkırlardaki âsiler Nogay diye adlandırılmaya başlanmıştı. Cuçi ulusunun doğu sınırlarında, Tarbagatay'da ve İrtiş sahillerinde yaşayanlar ise, başkentten uzak olmaları sebebiyle hemen hemen bağımsızdılar. İşte, Kazaklar'ın ataları da bunlardır. Her üç etnos da, XIV-XV. Yüzyıllarda çeşitli etnik parçaların güçlü karışımı sonucu ortaya çıkmıştı. Nogaylar'ın ataları, Batu'nun indirdiği darbeden kurtulan Kıpçaklar, bozkırlı Alanlar, Moğol ordusuyla birlikte gelen Orta Asya Türkleri ve o sıralar Rusya'nın güney kesimlerinde etnik birlik sembolü İslamı kabul eden sakinleri idi. Kama Bulgarları, Hazarlar, Burtaslar, keza Kıpçaklar'ın bir kısmı ve Ugor-Mişarlar "Tatar" adını kullanıyorlardı. Ak Orda ahalisi böylesi bir karışımdan ibaretti. XV. Yüzyılda ise Ak Orda'nın terkiibinden üç Kazak cüzü oluştu. Daha bitmedi.

XV. Yüzyıl sonlarında Volga'nın yukarı akımlarından gelen Rus birlikleri, Orta Volga boyundaki Tatar şehirlerine baskın yapmaya başladılar. Sonunda ahalinin bir kısmı, vatanını terketmek ve Şeybani Han'ın öncülüğünde (1500-1510) Orta Asya'ya göç etmek zorunda kaldı. Fakat bu insanlar, orada menfur bir düşman olarak karşılandılar. Çünkü, o dönemde Çağatayî denilen yerli Türkler, 1395-1396 yıllarında Volga boyunu yakıp yıkan, bozkır ve Volga boyu Tatarları'nın düşmanı Timurîler tarafından yönetiliyordu.

Kendi topraklarını terkeden Altın Orda askerleri, İslamı resmî devlet dini olarak kabul eden Özbek-han'ın (1312-1341) anısına kendilerini Özbek olarak takdim ettiler. Bunlar, XVI. Yüzyılda Timurîler'in son temsilcisi Babür'ü mağlup ettiler. O da kendisine bağlı olanlarla birlikte Hindistan'a geçerek, orada yeni bir devlet kurdu. Böylece Semerkand ve Buhara'da kalan Türkler, kendilerini fethe-denlerin adını, yani Özbek ismini taşımaya başladılar. Hindistan'a geçmiş olan Türkler ise, üçyüz yıl önce Moğol prensine tabi olmalarının hatırasına Mogul [Mugal] olarak adlandırıldılar. XIII. Yüzyılda Doğu İran'a yerleşen hakiki Moğollar'a gelince, onlara da Hezare denilmeye başlandı.

İyi de, 240 yıl Rusya'yı boyunduruk altında tutan Moğollar nereye kayboldular? Onlar, zaten bir etnos değillerdi. Çingis-han'ın vasiyetine binaen Cuçi'nin tüm çocuklarına üç ordada düşen asker sayı-

sı sadece dörder bindi. Bunların ancak bir kısmı Uzak Doğu'dan gelmiş; bunlara da Tatar değil, Curçen Kin (Ch'in) İmparatorluğu'nun Çince'deki adlandırmasından hareketle Kinler denilmiştir. Demek ki Ruslar'ın esaret altına alınışı, sadece Moğollar değil, göçebe Özbekler'in ataları tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, göçebe Özbekler'i yerleşik düzene geçen Özbekler'le karıştırmamalı. Çünkü göçebe ve yerleşik düzende yaşayan Özbekler, XIX. Yüzyılda birbirleriyle kaynaştılar ve günümüzde, XVI. Yüzyılda birbirinin amansız düşmanı olan Timuriler ve Şeybaniler'e eşit şekilde saygı duyan vahid bir etnos haline geldiler. Aralarındaki adavet de zaten XVII. Yüzyılda anlam ve önemini kaybetmişti.

22. Filoloji ve Tarihin Aczi

Verilen örnekler, etnik adın, hatta kendine ad edinmenin ve *homo sapiens* türü bireylerinin sabit topluluğu olarak etnos fenomeninin birbiriyle örtüşmediğini tespit etmek için yeterlidir. Dolayısıyla, kelimeleri inceleyen filolojik metotlar etnolojiye uygulanamayacağı için, biz de bu kuralın problemi ortaya koyma konusunda ne kadar yardımcı olabileceğini anlayabilmek amacıyla tarihe dönmek zorundayız. Ancak, burada dahi beklenmedik zorluklarla karşılaşacağız. Tarih bilimi tarafından kullanılan etüt birimleri, devlet, kabile federasyonu, tarikatlar, ticarî şirketler (mesela Ost India), siyasî partiler, kısacası her asır ve her halkta olması arzu edilen sosyal kurumlardır. Eğer modern tarzda bir devlet görüyorsak, bilin ki orada devlet kurumu ile etnos birbiriyle örtüşmüştür. Fakat bu, XIX-XX. Yüzyıllar için geçerli bir durumdur; eski zamanlarda ise bu tür örtüşmeler çok enderdi. Bazen dinî bir tarikatın aynı fikri paylaşan insanları birleştirip, onları bir etnos haline getirdiği de oluyor (Örn. Hindistan'daki Sikhler). Bu gibi hallerde o topluluğun bünyesinde yer alan fertlerin hangi milletten olduğuna bakılmaz. Fakat çoğu zaman bunlar sabit topluluklar olmadıkları için, etnoslara ayrılırlar. Muhammed'in VII.Yüzyılda oluşturduğu İslam ümmetinin kaderi buna bir örnek olabilir. İlk dört halife döneminde İslam ülkelerinde Arap kavimleri, Suriyeliler ve kısmen de Farslar'ın tek bir etnos şeklinde birleşmeleri süreci devam ettiği halde, Emevîler döneminde (661-750) bu süreç durdu. Abbasiler döneminde ise, galiplerin ve mağlupların hallefleri yeni etnoslarda birleşmeye başladılar. Hristiyanlar ve putpe-

restlere karşı ortak dili Arapça olan bir kültür çevresinde birleşerek tek bir medeniyet meydana getirmişlerse de, geleneksel olarak 'Müslüman' adını alan etnosların tarihî kaderleri ve davranış kalıpları farklıydı. Nitekim bu farklılık, çeşitli mezhepler ve ideolojik akımların ortaya çıkmasında âmil olmuştur.

Etnosların ayrılmaları sonucu oluşan emîrlik ve sultanlıkların etnik sınırlarla ayrılmaları gerekirdi, fakat böyle olmadı. Çeşitli dillerin konuşulduğu toprakları kısa bir süre içinde itaat altına alan kabiliyetli kumandanlar, daha sonra komşularının kurbanı oldular. Yani siyasî kurumların kaderi, etnik birliklerin kaderinden farklıydı. Elbette kader birliği, etnosun oluşumu ve korunmasında bir faktördür, fakat iki-üç halkın tek bir tarihî kaderi² ve bir halkın farklı tarihî kaderleri olabilir. Örneğin, Anglo-Saksonlar'la Wells Keltleri XIII.Yüzyıldan itibaren devlet olarak birleşmiş olmalarına rağmen, vahid etnos oluşturmamışlar; ama bu, onların barış içinde yaşamalarına engel teşkil etmemiştir. Diğer bir örnek: Henüz III. Yüzyılda İran'a bağımlı olan Doğu Ermenileri ile aynı dönemde Bizans'a bağlı olan Batı Ermenileri'nin kaderi farklı idi, ama etnik birlikleri bozulmamıştı. XVI-XVII.Yüzyıllarda Fransız Huguenotları ile Fransız Katolikleri, Nantes fermanına kadar ve hatta ondan sonra bile gerek tarihî kader ve gerekse kültür özellikleri cihetinden hayli farklılıklar gösteriyorlardı. Fakat kanlı savaflara ve dragonnades'lara rağmen Fransa'nın etnik bütünlüğüne hiçbir hâlel gelmedi. Demek ki, etnosların oluşumu-etnogenez, kaynaklarda belirtilen tarihî süreçlerden daha derindedir. Tarih, etnolojiye yardım edebilir, fakat onun yerini alamaz.

2 Tarihî kaderden maksat, kendi iç mantığına göre geçici olarak birbirine bağlanan olaylar zinciridir.

VI

ETNOS ÖZELLİĞİ OLARAK MOZAİK YAPI

23. Boy Sistemi Olmadan da Yaşanabilir

Birçok etnos, kabile ve boylara ayrılır. Bu taksim, etnosun zorunlu bir vasfı veya en azından şekillenişin ilk aşaması, yahut en çok bizzat etnosun doğuşuna öncülük eden bir toplum şekli sayılabilir mi? Elimizde bulunan güvenilir malzeme hayır dememizi gerektiriyor.

Her şeyden önce, bütün çağdaş halklar, boy veya kabile taksimine sahip değildir; kendi varlıklarının herhangi bir döneminde de sahip olmamışlardır. İspanyollar, Fransızlar, İtalyanlar, Romenler, İngilizler, Osmanlı Türkleri, Velikorosslar, Ukraynalılar, Sikhler, Yunanlılar (Helenler değil) ve diğer birçokları buna örnektir. Buna karşılık kabile veya boy sistemi Keltler, Kazaklar, Moğollar, Tunguslar, Araplar, Kürtler ve bazı diğer halklarda mevcuttur.

Bizanslılar veya Sâsânî Persleri Moğollar'dan 1000 yıl ve Kazaklar'dan 1200 yıl önce şekillenmiş, boy sistemi ve kabile federasyonuna ihtiyaç duymadan yaşamış halklar olduğuna göre, klan sistemini daha erken dönemde var saymak zordur. Elbette, eski zamanlarda boy sisteminin her yerde var olduğu ileri sürülebilir. Öyle de olsa, bunun, halkların (etnosların) tarihçinin gözleri önünde olduğu tarihi dönemle ilgisi yoktur. Klan-boy-halk-ulus şemasının sosyal gelişmeyle, yani başka bir boyutla ilişkili olduğunu kabul etmek daha doğrudur. Cemiyet hayatının temel formları, *Homo sapiens* türünün var oluş sürecinde görülen aile yapıları, yani grup birlikleri, puna-

luan evlilik, çift evlilik ve monogamidir.³ Bunlar, iyi bilinen ve detaylı olarak üzerinde durulan konulardır; ama etnik bütünlüğün aile çekirdeğinin, üretim ve kültür düzeyiyle bir ilişkisi olmadığı için, bizim konumuzla doğrudan ilgisi yoktur. Dolayısıyla, araştırmamızda başka kriterler ve başka tanımlama şekilleri aramak zorundayız.

Bunun yanı sıra, boy-kabile yapısına sahip olan halklarda klanlara (Keltler'deki gibi), federasyonlara, kemiklere (Altaylarda seok) ve kabile birliklerine (Kazaklarda cüz) vs. ayrılmanın yapıcı nitelikte olduğu kaydedilmelidir. Bu etnos içi [intra-etnik] birimler, etnik birliği sürdürmek için gereklidir. Gruplara ayrılma yolu ile hem bağımsız bireylerin bir bütün olarak etnos içerisinde, hem de boy veya aile toplumlarının kendi aralarındaki ilişkileri düzenlenir. Kan akrabaları arasında nikahları önleyen ekzogami, yalnız böyle bir bölünme sayesinde korunur. Boy temsilcileri, halk toplantılarında kendi soydaşlarının iradesini ifade eden hücum ve savunma nitelikli dış savaşların yapılması için sabit birlikler kurarlar. Örneğin, İskoçya'da klan sistemi, X. Yüzyılda Viking baskınlarına, XI-XV. Yüzyıllarda feodal hücumlarına, XVII-XVIII. Yüzyıllarda İngiliz burjuvası ile yapılan savaşlara karşı direnebilmiş, fakat kapitalist ilişkiler neticesinde yıkılmıştır. Klan sisteminin daha zayıf olduğu yerlerde ise, örneğin Elbe Slavlarında, German ve Danimarkalı şövalyeleri iki asır (XI-XII. Yüzyıl) zarfında onların üstesinden geldiler. Bodriçler'in, Lütichler'in ve Rügen Adası sakinlerinin tartışılmaz kahramanlığı, gıpta edilecek cesaretleri bile bunun önünü alamadı.

Etnosun kabilelere ayrılması bir iskelete benzetilebilir. Bilindiği gibi iskelet kas ve adaleyle örülmek suretiyle çevreyle mücadele edebilecek güç sağlanır. Gözlemlenen çatışmaların bir kısmına değil, tamamına uygulanabilecek başka bir değerlendirme sistemi sunmayı deneyelim.

24. Kabile Sisteminin Yerini Ne Alabilir?

Yeterince gelişmiş, sınıflı toplum aşamasında bulunan halklarda boy-kabile gruplarının yokluğu ne ile telafi edilir? Kölecî, feodal ve kapitalist toplumlardaki sınıf yapısı ve sınıflar arası çatışmalar, her-

3 Frederick Engels. *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Lawrence and Wishart, London, 1941, s. 38-65.

kesce bilinen, bu yüzden tekrar üzerinde durulmaya ihtiyaç bulunmayan vakialardır. Ancak, sınıflara ayrılma, fonksiyon açısından kabilelere ayrılmanın aynısı olamaz. Gerçekten de, toplumun sınıflara ayrılmasına paralel olarak etnosların, sınıf ayrılmaları ile aynı zamana rastlamayan gruplara ayrılışına tanık oluyoruz. Bu gruplar, klasik bir biçimde “korporasyon” diye adlandırılabilir; ama bu kelime, konuya yaklaşımın ilk aşamasında-kullanılacak ve daha sonra değiştirilecektir.

Örneğin, feodal Avrupa’da bir etnos içinde (diyelim ki Fransızlar’da) hâkim zümre, çeşitli korporasyonlardan müteşekkildi. Bunlar, 1) Kelimenin düz anlamıyla feodaller, yani taht sahibi süzerene yeminle bağlanan tımar sahipleri; 2) Ordenlerde birleşen şövalyeler; 3) İktidar-hâkimiyet mekanizmasını oluşturan asiller (Noblesse des robes); 4) Üst düzey din adamları; 5) Bilim adamları (Sorbonne profesörleri gibi); 6) Bölgesel özelliklere göre gruplara ayrılan aristokratlar ve benzerleridir. Gerçi mâkul bir yaklaşımla bu grupların sayıları daha da artırılıp, azaltılabilir, fakat XV. Yüzyıl başlarındaki Armagnac ve Burgund partileri gibi birliklere mensubiyetin de mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir. Halk kitleleri ile ilgili bu tür gruplandırmalar daha yüksek derecelere de uygulanabilir. Çünkü her derebeylik, o zamanlar nevi şahsına münhasır mutantan özellikler taşırdı. Örneğin, XI. Yüzyılda Ruanlılar, kendilerini İngilizler’den kurtaran Philippe II. Auguste’e düşmanlık gösterdiler. Provansallar ise IX. Louis’nin Mısır’da esir düştüğünü öğrendiklerinde Sires’den kurtulma ümidi ile Te Deum’u söylüyorlardı.⁴ Burjuva toplumunda artık bu tip korporasyonlar göremiyoruz, ama prensip aynıdır. Etnoslarda sınıfların yanı sıra, her ferdin kendinden ve kendinden olmayan - yabancı bir çevresi vardır. Fakat dış saldırılara karşı bu grupların hepsi, bir bütün halinde, yani Fransızlar olarak karşı koyarlardı.

Geleneksel olarak korporasyonlar dediğimiz grupların, boy-kabile birliklerine nazaran mukayese kabul etmez derecede daha dayanıksız ve kısa ömürlü oldukları tartışılmaz bir vakıa. Ancak, boy-kabile birlikleri de ebedî değildir. Demek ki bunlar arasında prensipte bir fark yoktur; ama iç görev taksimi yolu ile etnosun birliğini koruyarak aynı yükü taşımaları cihetinden bir benzerlik arzederler.

4 Augustin Thierry. *Letter No.2. Lettres sur l’histoire de France*. Jouvot et Cie, Paris, 1881, s. 32.

En önemli ve ilginç olanı ise, korporasyonların oluşumları sırasında birbirlerinden yalnızca psikolojik nüanslarla ayrılmalarıdır. Ama zamanla ayrılıklar derinleşir ve kristalleşerek töre ve geleneklere, yani etnoğrafların araştırma objelerine dönüşürler. Örneğin, eski Slavlar'ın öpüşme töreni, Rusya ve Polonya'da evli bayanların elini öpme şekline dönüşerek yalnızca soylularda kalırken, diğer zümrelerin günlük hayatından silinmiştir.

Volga boyunun büyük şehirlerinde küçük burjuva ve aydınların günlük yaşamını gözlemleyen A. M. Gorki, onlar arasında öylesine derin farklar tespit etmiş ki, bu gruplara mensup olanların yakın dönemde şekillenmiş farklı kabileler olarak değerlendirilmesi teklifinde bulunmuştu. Gorki'nin günlük hayat, ahlak ve düşünce tarzları arasındaki farkları kastederek yaptığı bu tespit, doğru ve yerinde bir tespittir. Ancak, bu farklar, günümüzde artık neredeyse ortadan kalkmıştır. Zaten seksen yıl gibi kısa bir süre var olabilmıştır. Fakat biz, bir olayın süresinin konunun temel yönünü etkilemeyeceğini söylemiştik.

25. Süb-etnik Grupların Oluşumu

Korporasyon kavramı, önerdiğimiz anlamda açık ise de, herhangi bir birimin sadece etnoğrafik özelliklerden oluşmaması, aynı zamanda sosyal duvarlarla diğer 'korporasyonlar'dan ayrılması hasebiyle, bizim yapacağımız analiz için yeterli değildir. Süb-etnik alt birimler, çoğu kez sosyal birimlerle uyuşmazlar. Dolayısıyla verilen örnek, aradığımız genel kuralın cüzi bir kısmını gösterir.

Tekrar Fransız etnogenezine dönelim. XVI. Yüzyıldaki Reform hareketi, Fransız halkını etkileyerek, eski 'korporasyonlar'ın tamamını tanınmayacak şekilde değiştirdi. Feodal aristokrasi, küçük zâdegânlar, burjuvalar ve köylüler, "Papa yanlıları" ve "Huguenot"lar olarak bölündüler. Her iki grubun sosyal temelleri farklı değildi; ama etno-territorial farklılıklar, bariz bir şekilde göze çarpıyordu. Calvinizm, Loire Nehri'nin aşağı akımlarında Keltler arasında başarı kazanmış ve ticaret merkezi La Rochelle, reformcuların kalesi haline gelmişti. Gascogne senyörleri ve Navarre kralları Calvinizmi kabul ettiler. Burgundlar'ın torunları, Cévennes köylüleri ve Albigeoisların varisleri – Languedoc burjuvaları da harekate katıldılar. Fakat

Paris, Lorraine ve Merkezî Fransa, Roma kilisesine sadık kaldılar. Çünkü artık bir “cemaat”e veya “kilise”ye mensubiyet, ikiyüz yıl boyunca şu veya bu süb-etnik bütünlüğe mensubiyetin endikatörü haline geldiği için, eski korporasyonların tamamı ortadan kalkmıştı.

Burada teolojinin nihai rolü oynadığı söylenemez. Fransızlar’ın büyük bir kısmı siyasetle iç içeydi ve dolayısıyla Sorbonne’la Cenevre arasındaki tartışmalarla ilgilenmiyorlardı. Eğitimsiz Gascogne baronları, yarı vahşi Cévennes dağlıları, La Rochelle’in cesur korsanları veya Paris ve Angérs civarının zanaatkârları, kader veya transubstantiation (âyin şarabının İsa’nın kanına dönüşmesi) inceliklerini anlamıyorlardı. Gerçi klise âyinleri ve İncil uğruna hayatlarını feda ediyorlardı ama bu, söz konusu âyin ve İncil’in kendi varlıklarını ispat sembolü veya taraflar arasındaki adavetin endikatörü haline gelmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu bir sınıf çatışması değildi. Çünkü her iki tarafta da asiller, köylüler ve burjuvalar savaşıyordu. Fakat Katolikler ve Huguenotlar, gerçekten de davranış kalıpları açısından birbirlerinden farklıydılar. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu, sağlam temellere dayanan etnik özelliklerin ana prensibidir.

Acaba şayet Huguenotlar bir miktar araziye ele geçirip, orada sözlü İsviçreli veya Kuzey Amerikalılar gibi bağımsız bir devlet kurarsalardı ne olurdu? Muhtemelen, onları tarihî kaderin zikzakları sonucu oluşmuş özel bir etnos olarak görmek gerekecekti. Bu takdirde onların kendilerine has hayat tarzları, kültürleri, düşünce yapıları ve belki de ayrı bir dilleri olacak ve büyük bir ihtimalle Paris şivesiyle değil, mahalli bir lehçeyle konuşacaklardı. Yani bir nevi Amerikalılar’ı İngilizler’den ayıran sürecin aynısı gerçekleşecekti.

İskoçyalılar, hiç şüphesiz ki bir etnosdur, ama Highlander (Kelt) ve Lowlander (Tweed Vadisi sakinleri) lerden oluşurlar. Kökenleri farklıdır. Ülkenin vücutlarını dövmelemlerle süsleyen eski ahalisi Kaledonyalılar (Piktler), M.S. I-II. Yüzyıllarda Romalılar’ın saldırılarına karşı koydular. III. Yüzyılda İrlanda’dan göç eden İskoçlar da onlara katıldı. Her iki kabile Romalılaşmış Britanya’ya, daha sonra ise İngiltere’nin kuzey sınırlarına şiddetli akınlar düzenliyor ve adanın doğusundaki Norveç Vikingleriyle savaşıyorlardı. 954 yılında İskoçlar’ın şansı yaver gitti. Lothian topraklarını – Sakson ve Norveç Vikinglerinin torunlarının yerleştiği Tweed sahillerindeki ovayı – ele geçirdiler. Pek çok zengin tebaaya sahip olan İskoçya kralları, onla-

rın yardımıyla Kelt klan şeflerinin bağımsızlıklarını sınırladılar. Fakat onlar, kendi tebaalarının birçok geleneğini, özellikle feodal kurumlarını ve âdetlerini benimsemekte bir sakınca görmediler. Lothian'ın zengin ve enerjik sakinleri, başlarındaki Kelt yöneticileri Iskoçya'yı küçük bir krallığa dönüştürmeye zorladılar. Çünkü İngiltere ile sınırın savunmasını onlar üstlenmişlerdi. XIV. Yüzyılda Kral John Baliol ve Robert Bruce'un silah arkadaşları olan Fransız mace-raperestler İngiltere'yle savaşmak için Iskoçya'ya akın ettiler. Fransızlar, sınır baronlarının sayısını artırdılar. Yeniden yapılanma daha ziyade Keltler'i etkilerken, Katolikler vadilerde Calvinistler'le birlikte tutunmayı başardılar. Kısacası, bu halkın oluşumunda ırklar, kültürler, klan sistemi ve feodalizm birbirine karışmıştı. Fakat bu karmaşıklık, onların etnik bütünlüğünü bozmadı. Bu etnik bütünlük, önce İngilizler'le, ardından İrlandalılar'la yapılan çarpışmalarda kendisini gösterdi.

Rus Eski Ayincileri, değişik düzenin daha karakteristik bir örneğidir. Bilindiği gibi bunlar, XVII. Yüzyılda Patrik Nikon'un kilise âyinleriyle ilgili yaptığı bazı reformları kabul etmeyen Velikoross-lar'a mensup küçük bir gruptur. O dönemdeki kilise âyinleri sadece dinî değil, aynı zamanda suni sanat fonksiyonunu da yerine getiriyordu. Yani estetik boşluğu dolduruyordu. Dolayısıyla âyinlerin icra edilmesi yönünde büyük bir talep vardı. Tıpkı günümüzde kötü şiirlerin okunuşu veya çirkin resimlerin seyrinin hiçbir zevk vermemesi gibi, âyinlerde yapılan değişiklikler ve kararmış ikonların pembe-mavi renkli yenileri ile yer değiştirmesi de dua edenlerin belirli bir kısmını şoka sokmuştu. Onlar, sadece kendilerini sinirlendiren bu duruma uyum sağlayamıyorlardı.

Aslında bu, reform döneminde Batı Avrupa'da olandan daha küçük ölçülerde bir etnos parçalanması idi. Bununla birlikte Ortodoks Hristiyanların tamamı eski âyinlerden yana değildi, ama karşı çıkanlar idam ve işkencelerden çekinmeyerek zorlu bir mukavemet gösterdiler. Onlar da fırsat buldukça karşı tarafa hücumla geçiyor ve Nikoncularla sert bir şekilde hesaplaşıyorlardı. Çariçe Sofya'nın naibeliği dönemindeki Strelets isyanları buna bir örnektir. İtirazlar her iki tarafta da eşit şekilde yüksekti. Eski Ayinciler, günlük hayat tarzı, eğitim sistemi ve diğer geleneklerde halktan ayrılmadıkları için, XVII. Yüzyıldaki tartışma, sadece kilise âyinleriyle ilgiliydi. Eski Ayinciler, esasen I. Petro dönemine rastlayan ikinci kuşakta ahalinin

belli oranda tecrit edilmiş bir kesimini oluşturuyorlardı. XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru ise, artık genel olarak kabul edilenlerden bariz şekilde ayrılan gelenekler, âyinler ve giyim kuşamlar oluşturmuşlar veya kısmen koruyup saklamışlardı. II. Yekaterina, Eski Ayinciler'e karşı yapılan takibâtı durdurdu, ama bu dahi onların etnosun ana kitlesiyle kaynaşmalarını sağlayamadı. Zengin tacirler, Kossaklar [Rus Kazakları] ve İtil-ötesi'nin yarı dilenci köylüleri bu yeni oluşan intra-etnik bütünlüğün bünyesinde yer almışlardı. Başlangıçta kader birliği, yani uğrunda ölüme bile hazır oldukları prensiplere bağlılık esasında birleşen bu fertler, bir süre sonra aynı hayat tarzı tarafından bir araya getirilen ve başında farklı mezhep ve tarikat öncüleri bulunan bir gruba dönüşmüştü, ama XX. Yüzyılda yavaş yavaş eriyerek mevcudiyetine son verdi. Çünkü doğmasına yol açan sebepler artık ortadan kalmış ve geriye sadece atâlet [inertia] kalmıştı.

Bunlar, dikkat çekici, nadir örneklerdir. Intra-etnik grupların fonksiyonlarını, çoğu kez tabii olarak teşekkül eden territorial birleşimler, yani hemşehrilik üstlenir. Tıpkı boy yapısındaki bölünmeler gibi, bu tür gruplaşmalar da etnik bütünlüğü bozmadığı gibi, istikrar bile sağlar.

Artık bir hüküm çıkarabiliriz: Intra-etnik bütünlüğün iç içe girdiği sosyal formlar, hayli geniştir ve etnos alt birimleriyle her zaman örtüşmezler. Çünkü intra-etnik parçalanma, etnosun bütünlüğü sağlayan ve onu sağlamlaştıran şartlardan biridir. Bu şart, tüm devirler ve toplumsal tekamül aşamaları için karakteristiktir.

26. Etnik Temas Varyantları

Şu ana kadar büyük etnosların bünyesindeki dağınık grupları gözden geçirdik, ama mesele halledilmiş sayılmaz. Reel bir tarihî süreçte, bir etnosun saf şekilleri gözlemlenmez; ancak, çok etnikli bir devlette siyasî gruplar oluşturan değişik etnosların yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan farklı etnik temas varyantlarına rastlanır. Bunlar arasındaki ilişkiler gözden geçirildiğinde şu dört varyantla karşılaşabiliriz: a) *Bir arada yaşama* [coexistence]. Bu varyantta etnoslar birbirleriyle karışmaz ve birbirlerini taklit etmezler, ama teknolojik yenilikleri alırlar; b) *Asimilasyon*, yani bir etnosun bir diğerrinin bünyesinde atalarını ve sabık geleneklerini unutarak eriyip gitmesi; c) *Me-*

lezleşme. Bu varyantta sabık etnosların gelenekleri ve atalarla ilgili yadigârlar muhafaza edilir. (Bu varyantlar genellikle istikrarlı değildir ve müteakip yeni melezlerle takviye edilerek varlığını sürdürür); d) *Kaynaşma*. İlk iki şıktakilerin gelenekleri unutulur ve önceki iki etnosla birlikte (veya onların yerine) üçüncü bir yeni etnos oluşur. Aslında bu, etnogenezin esas varyantıdır, ama nedense buna diğerlerinden daha az rastlanır.

Bu dört aşamalı şemayı şahit olabileceğimiz örneklerle açıklayalım. A varyantı daha fazla yaygındır. Tramvaya bir Rus, bir Alman, bir Tatar ve bir de Gürcü'nün bindiğini var sayalım. Hepsini Avrupaî ırka mensup, aynı tarzda giyinen, aynı lokantada yemek yiyen, koltuk altlarında aynı gazeteyi taşıyan kişilerdir. Kişisel özellikleri göz önüne alınmasa bile, onların aynı olmadığı herkesce malumdur. "Ne yani?- diye itirazda bulundu bir defasında muarızlarımdan birisi. - Eğer o tramvayda sert bir millî tartışma yaşanmazsa, dördü de sessizce yoluna devam eder, kendi etnoslarından kopmuş insanlara örnek teşkil ederlerdi." Hiç de değil! Meydana gelecek herhangi bir olay, aynı yönde hareket etmelerine rağmen, farklı tepkiler göstermelerine yol açacaktır. Diyelim ki, tramvaya sarhoş birisi binip bayanlara sataşmaya başladı. Kahramanlarımız nasıl bir davranış sergilerler acaba? Muhtemelen Gürcü olanı, onu yakasından tutup tramvaydan aşağıya atmaya çalışır. Alman, küçümseyerek yüzünü buruşturur ve polis çağırmaya başlar. Rus, birkaç kinayeli söz söyler. Tatarsa münakaşadan uzak durmayı tercih eder. Farklı davranışları gerektiren ortam değişimi, değişik etnos veya süper-etnos üyelerinin davranış kalıplarındaki farkları özellikle öne çıkarır.

Bunun izahı kolay. Tüm nesne ve olaylar, başka şeylerle etkileşim halinde kavranır. Örneğin bir kap içine serptiğimiz soda ve nitrik asit, ancak su döktüğümüz zaman güçlü bir cızırtıyla nötralizasyon tepkisi verir. Tarihte de, su çözeltisinde olduğu gibi, sürekli reaksiyonlar oluşur ve bu reaksiyonların sonunun geleceği konusunda herhangi bir ümit yoktur.

Farklı etnoslar, normal olarak bir arada yaşarken dahi nötr olamazlar. Bazen bu, öylesine gereklidir. Mesela Kongo Nehri'nin yukarı akımında Bantu ve Pigmeler simbioz [symbiosis] halde yaşarlar. Pigmeler'in yardımı olmadan zenciler ormanda dolaşırken patikanın dışına çıkamazlar. Bu patikalar temizlenmediği zaman, kısa bir süre

içinde otlarla kaplanır. Zenci Bantu da, bir Avrupalı gibi ormanda kaybolabilir ve evinin yirmi metre ötesinde hayatını kaybedebilir. Pigmelere ise bıçak, kapkacak ve diğer günlük eşyalar gereklidir. Bu iki etnos için birbirine benzememe, iyi yaşamın, refahın garantisidir ve onların dostluğu da buna dayanır.

Greben Kossakları ile Çeçenler'in kavgalarını gözlemleyen L. N. Tolstoy, onların aralarındaki daimi düşmanlığa rağmen uzun süredir yanyana yaşamalarını mükemmel bir şekilde tasvir etmiştir. Ayrıca Tolstoy, bu iki komşu etnosun birbirine saygılı davrandığını ve Kossaklar'ın, Terek Nehri boyunca Ruslar tarafından asimile edilen öncü Kossak askerlerine karşı tetikte olduklarını da doğru bir şekilde kaydetmiştir. Sonuncuların asimilasyonu XX.Yüzyılın başlarında tamamlanmıştı.

B varyantı (asimilasyon), çoğu zaman kan dökülerek değil, kırıcı yöntemlerle gerçekleşmiştir. Asimile edilecek kişiye şu iki şıktan birini seçme hakkı sunulur: Ya vicdanını yok etmek, ya da hayatını kaybetmek. Kurtulmak isteyenlerin tek çıkış yolu, değerli ve alışılmış her şeyden kendini mahrum ederek, galipler arasında ikinci sınıf insan durumuna düşmektir. Galipler de esasen riyakâr ve genellikle pek değerli olmayan soydaşlara sahip olmanın ötesinde bir kazanç sağlayamazlar. Çünkü, mağlup etnosun halet-i ruhiyesi değil, davranışlarının dış tezahürleri kontrol edilebilir. XIX. Yüzyılda İrlandalılar'ın İngilizler'e, Simon Bilovar'a bağlı gerillaların İspanyollar'a ve Dunganlar'ın Çinliler'e karşı sergilediği davranışlar, bu fikrin doğruluğunu ortaya koymuştur. Örnekleri çoğaltmak mümkün, ama sanırım mesele anlaşılmıştır.

C varyantı (melezleşme) sık sık müşahade edilirse de, ekzogam nikahlardan türeyenlerin melezliği ya üçüncü dördüncü kuşakta ortadan kaybolur, ya da bireyler, baba veya anne tarafından birine çekerler. Örneğin, XVI. Yüzyılda Türkler, Müslüman olmanın birinci şartı olan kelime-i şهادet getirmenin ve sultana tâbi olmanın gerçek bir Türk olmak için yeterli olduğunu düşünüyorlardı. Başka bir deyişle, onlar etnik mensubiyeti, istendiği zaman değiştirilebilen bir durum olarak algılıyorlar; bu nedenle de herhangi bir sanatkârı veya savaşmayı iyi bilen her türlü maceraperesti hizmete alıyorlardı. Bunun sonuçları, kendisini yüz sene sonra göstermeye başladı.

XVII. Yüzyılda Bâb-ı Âli'nin düşüşü, o dönemin Türk yazarlarının dikkatini çekti. Onlara göre düşüşün sebebi, acemi oğlanlar yani dev-

şirmelerin (dönmelerin) çocukları idi. Bu fikrin taraftarlarının samimiyeti, hiçbir şüphe doğurmuyordu. Devşirmelerin bazıları, örneğin Fransız Köprülü ve Yunanlı Hayrettin Barbaros gibi, enerjik ve faydalı insanlar olsalar da, onların büyük çoğunluğu sıcak bir yuva arıyor; vezirlerin Polonyalı, Hırvat, İtalyan, Yunanlı vs. kadınlarla dolu haremeleri vasıtasıyla yüksek maaşlı vazifelere kapağı atmaya çalışıyorlardı. Bu dinsiz imansız (ni foi ni loi) türediler, Osmanlı etnosunu parçalıyorlardı ve gerçek Osmanlılar, artık XVIII. Yüzyılda kendi ülkelerinde ezilen, zulme uğrayan bir etnosa dönüşmüşlerdi. Yabancı akını, ahlak ve davranış kurallarını zedeliyordu. Bu zedelenme, kendisini, vezirlerin ihanetinde, kadınların rüşvetçiliğinde, ordunun savaş kabiliyetinin düşüşünde ve ekonominin dağılmasında gösterdi. XIX. Yüzyılın başlarına doğru Türkiye artık hasta adam durumuna gelmişti. Güçlü bir halkın, tuhaf bir şekilde zayıf bir duruma düşme sebeplerini araştıran ve devşirmelerin rolünden bahseden ünlü Rus Doğu bilimcisi V.D. Smirnoff, şöyle yazıyordu: “Acaba kim şakayla bile olsa Slav, Yunanlı, Macar, İtalyan vs. asıllı Bay Çaykovsky’lerin, Bay Langeviç’lerin ve benzerlerinin gerçekten inandıkları için İslam dinini kabul ettiklerini iddia edebilir? Şüphesiz ki, hiçkimse. Buna rağmen Osmanlılar’ın şanlı zaferlerinin sonuçlarından faydalanmak bu tür devşirmelere kısmet oldu. Hiçbir dini inancı olmayan bu insanlar, her türlü ahlak kurallarına da yabancı idiler. Başında yönetici olarak bulundukları halka karşı hiçbir sempati duymayan bu insanlar, bir hayvan gibi yaşıyorlardı. Harem entrikaları, onlar için, her asli vatandaşla ilgilendiren gerçek politikanın yerini alıyordu. İğrenç hayatlarında ya ailenin hiç yeri yoktu, ya da tiksindirici ahlaksızlıklarla uğraşıyorlardı. Refah kavramı, sadece kendi cebini doldurmak olarak algılanıyordu. Sorumluluk ve vazife duygusu, yapılan kanunsuzlukları örtbas için yasal boşluklar arayıp bulmak, kendilerine benzer devlet adamlarının üçkağıtçılığının kurbanı durumuna düşme tehlikesinden kurtulmaya çalışmakla sınırlıydı. Kısacası, adları Osmanlı olsa da, onlar aslında Osmanlı değillerdi.” Acaba, esasî rolü oynayan tabiat mıdır, yoksa medenî durum mudur?

27. Ekzogaminin Rolü

Yabancıların Türkiye’de yerleşmesi, zaten artmakta olan sınıf çatışmalarını daha da şiddetlendirdi. Etnik bütünlüğün kimeraya [chi-

mera] dönüşmesi bu çatışmalarda katalizatör rolü oynuyordu. Çünkü, samimi ve dürüst memurların riyakâr ve prensipsizlerden daha değerli olduğu herkesce bilinir. Halbuki sınıf çatışmalarının artması, Osmanlı etnosunun etnogenezinde vektör rolü oynuyordu. Etnik ve sosyal süreçlerin bir bölgede yoğunlaşması, bir zamanlar “Bereketli Hilal” ülkeleri denilen ve eskiden beri dünyanın en zengin beldeleri sayılan bu memleketlerin antropojen parçalanma faktörüne dönüşmüş; I. Selim’in XVI. Yüzyılda yaptığı fetihler sayesinde Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya, Osmanlı sultanlarının yönetimine geçmişti. Adı geçen bölgelerde yapılan yoğun tarım, bölgenin M. Ö. III. binyıllardaki tabii landşaftını değiştirmişti.

Sümerler, Dicle ve Fırat’ın aşağı akımlarında suyu karadan ayırmışlardı ve çağdaşları onların yarattığı ülkeyi Eden adını vermişlerdi. Akkadlar, Babil’i, yani “Tanrı Kapısı”nı kurmuşlardı. Babil, yeryüzünde bir milyondan fazla nüfusu olan, uzak ülkelerden gıda maddesi getirilmesine ihtiyaç duymayan bir şehirdi. Antiochia (Antakya), daha sonra ise Şam, kendi öz kaynaklarıyla gelişen neşeli ve kültürlü şehirlerdi. Küçük Asya, dev Konstantinopolis’i besliyordu.

Fakat, bu uygar landşaft sürekli şekilde takviye edilmeyi gerektiriyordu. Bunu, Mezopotamya’daki sulama sistemini korumak amacı ile Zanzibar’dan köleler satın alan Arap halifeleri; aynı doğa şartları için en uygun saydıkları küçük çaplı köy çiftliklerinin tahkimine yönelik özel fermanlar veren Bizans otokratları; hatta Kuzey Mâverâ-ünnehir’in çorak kesiminde su kanalları açılmasını organize eden Moğol İlhanlı hanı Kazan da anlıyordu. Ön Asya’nın uygar landşaftının bozulması, daha geç dönemde, yani Osmanlı İmparatorluğu’nda fetret devrinin yaşandığı XVII-XIX. Yüzyıllarda baş gösterdi. Çünkü ağır vergilerden bıkan Suriye, Irak ve Kilikya köylüleri, kendi topraklarını bırakarak, korsanlığın hâkim olduğu kıyı şehirlerinde iyi bir gelecek yakalama peşinde koşuyorlardı. Bu şehirlerde ya kolayca zenginleşir, ya da bu yolda hayatlarını feda ederlerdi. Tembellik veya korkaklık yüzünden evde kalanlarsa, sulama sistemini yüzüstü bırakıyor ve bir zamanlar zengin olan ülkeyi harabeye çeviriyorlardı.

Bu korkunç ve mahvedici sürecin başlangıcı, artık çağdaşları tarafından farkediliyordu. Fransız maceraperesti ve Aureng-Zebe muhafız alayının doktoru François Bernier, aynı düzeni Büyük Mugallar’ın hâkimiyeti altındaki Hindistan’da da gözlemleyerek Colbert’e

yazdığı mektubunda, üç büyük Müslüman devletinin, Hindistan, Türkiye ve İran'ın kaçınılmaz zayıflayışına önceden işaret etmişti. İran konusunda, oradaki düşüşün daha ağır olacağını belirtmiş ve bunun da nedenini Pers aristokrasisinin yerli kökenli olmasına bağlamıştı.⁵ Sanki Gümülcineli Koçibey'le önceden sözleşmiş gibi, her ikisinin tahmini de aynı ana rastlamıştı. Esasen bunun yegane sebebi, tahlil ve teşhis koyabilen iki akıllı kişinin aynı süreci gözlemlemesiydi. Belli bir bölgede, aynı formasyonlara sahip olmakla birlikte, etnik unsurların siyasî sistemde farklı roller üstlendikleri devletlerin sabit sosyal yapısının, tıpkı hassas bir barometre gibi, iniş çıkış ve istikrar dönemleri yaşadığını kabul etmemiz gerekir.

Demek ki, adlarını verdiğimiz yazarların bir sistemde yeni etnik grupların ortaya çıkışının bölge landşaftıyla ilgisi olmadığı ve ekzogam evliliklerle alakası bulunmadığı şeklindeki hükümlerini reddetmek için hiçbir mesnedimiz yoktur. Anlaşılan, tabiat ve kültürü mahveden şey, özgür ilişkiyle özgür aşkmış!

Bu, beklenmedik ve ürkütücü bir sonuçtur, ama Newton'un sosyal özgürlükle kazanılanın, tabiatla, daha doğrusu coğrafi çevre ve bireysel fizyolojik temaslarla kaybedildiği şeklindeki ikinci kanununun değişik bir ifadesidir. Çünkü tabiat insan vücudunda da vardır.

Benzeri olaylar, Roma, eski İran ve birçok başka ülkelerde de görüldüğünden, genel kanun kolayca farkedilebilir: Endogaminin etnik bir engel olarak mevcut olduğu hallerde, süreçler daha ağır ve daha problemsiz seyrederek. Elbette bir etnos için 300 yıl veya 1000 yıl var olmak aynı şey değildir. Dolayısıyla, Y.V. Bromley'in, endogaminin inkorporasyona karşı engelleyici stabilizatör rolü oynadığı şeklindeki görüşü tartışmasız doğrudur.⁶

28. Bir Yorum Denemesi

Anlatılan olayı yorumlamayı deneyelim. Eğer etnoslar bir süreçse, o takdirde iki benzemez sürecin çatışması halinde, her iki komponentin ritmini bozan bir enterferans ortaya çıkar. Bu durumda

5 François Bernier, *Travels in the Mogul Empire* (1656-1668). S. Chand and Co., Delhi, 1968, s. 200-238.

6 Bromley, Yu. V. *Etnos i endogamiya/Sovetskaya etnografiya*, 1969, No. 6, s. 84-91.

oluşan toplum, dış etkilere karşı dayanıksız ve kısa ömürlü bir kimer olacaktır. Kimerik sistemin çöküşü, onu meydana getiren komponentlerin annihilasyonuna [annihilation] ve sistem bünyesindeki insanların mahvına yol açar. Ana şablonun bozuluşunun genel mekanizması budur. Ancak, istisnaları vardır. Özellikle başlangıç ritimlerinin laçkalığı, yeni bir ritmin, yani yeni etnogenetik atâlet sürecinin ortaya çıkmasına yol açar. Bunun neden kaynaklandığı konusuna şimdilik girmeyeceğim. Çünkü bu, öyle birkaç cümleyle geçiştirilecek bir konu değildir. Etnik geleneklerin korunması için endogami gereklidir. Zira endogam ailede çocuğa geliştirilmiş davranış kalıpları; ekzogam ailede ise, karşılıklı olarak biri diğerini sindiren iki davranış kalıbı aşılır. Şu halde, bütünüyle “sosyal durumlar”la ilgisi olmayan ve değişik bir boyutta yer alan ekzogami, etnogenez faktörlerindendir. Yani süper-etnik boyuttaki temaslarda gerçek bir yıkıcı faktördür. Temas bölgesinde yeni bir etnosun oluştuğu istisnâî durumlarda bile bu faktör, önceki etnosların her ikisini de yutar, yani annihilasyona uğratar. Demek ki, gerek verdiğimiz örnekte ve gerekse pek çok olayda, ırk prensibinin herhangi bir rol oynamadığı anlaşılıyor. Yani asıl rolü oynayan unsur, somatik farklar değil, davranış farklarıdır. Örneğin, bozkır sakinleri, Tibet dağlıları ve Çinliler, ilk kuşakta birinci dereceden Mongoloid ırka mensuptular; ama ikinci kuşağa inildiğinde Kuzey Çinliler’in ırkî yönden Güney Çinliler’den ziyade Siyenpiler’e ve Tibetliler’e daha yakın oldukları görüldü. Ne var ki, kafatası, göz rengi, saç rengi ve epikantus vb. dış benzerlikler, etnogenez süreçleri için önemli değildir.

Verilen örnek de gösteriyor ki, etnosla topoğrafya arasında, bazen şüpheli olmakla birlikte, gerçek bir ilişki vardır. Huang-ho Vadisi’ni ele geçiren Hunlar, orada hayvan otlatıyor; Çinlilerse tarlalar ve sulama kanalları açıyorlardı. Bunların kaynaşmasından türeyen hibritler, çarvacılık ve çiftçilik istidadından yoksun oldukları için, komşularını ve kendi vatandaşlarını vahşice yağmalarlardı. Bu durum, her ne kadar hükümdarların avlanmaları esnasında ormanlar vahşice kesiliyor ve tırnaklı hayvanlar katlediliyorsa da, toprağın kendine haline bırakılmasına ve tabii biyosenozun restorasyonuna yol açıyordu. Herşey birbiriyle uyum halindeydi.

Demek ki sadece teorik düşünceler değil, aynı zamanda vakıalara dayanan bilgilerin de yorumlanma zarureti, bizi etnosun bir durum [state] olduğu görüşünü reddetmeye zorlamaktadır. Bununla

birlikte, şayet bir etnos uzun mesafeli bir etnogeneze sürecinin sonucuysa, yeryüzü biyosferinin bir parçasıdır. Çevrenin teknolojik araçlarla değiştirilmesi etnosla bağlantılı olduğuna göre, etnoloji, ana malzemesini kelimenin düz anlamıyla tarihten, yani olayların sebep-sonuç ilişkilerinin incelenmesinden sağlamasına rağmen, coğrafi bilimlerden sayılmalıdır.

VII

ETNİK DAVRANIŞ KALIPLARI

29. Bir Prensip Olarak Benzemezlik

Her etnosun kendine özgü iç yapısı ve yine kendine has davranış kalıpları [stereotype of behaviour] vardır. Bazen etnosun yapısı ve davranış kalıpları kuşaktan kuşağa değişebilir. Bu, etnosun geliştiğini ve etnogenezin devam ettiğini gösterir. Bazen de yeni kuşak kendinden öncekinin hayat tarzını benimsediği için etnosun yapısı sabit kalır. Bu tür etnoslara “persistent” yani normalinden fazla yaşamış etnoslar denilebilir. Bu konu biraz sonra ele alınacaktır. Şimdilik davranış kalıplarının sabitlik ve değişkenlik boyutlarına bağlı kalmadan, “strüktür” kavramının anlamını belirleyelim.

Etnik davranış kalıplarının yapısı, a) toplumla birey arasında; b) bireylerin kendi aralarında; c) intra-etnik grupların kendi aralarında; d) etnosla intra-etnik gruplar arasındaki ilişkilerde çerçevesi kesin çizgilerle belirtilmiş bir normdur. Her defasında kendine özgü bir özellik arzeden bu normlar, her zaman ve her etnosta genel yaşamın yegâne şekli kabul edildiklerinden, bazen hızlı, bazense çok yavaş değişerek hayatta ve günlük yaşamın her alanında varlığını gizlice sürdürürler. Bu yüzden de etnos üyeleri için sıkıcı ve bıktırıcı olmazlar. Herhangi bir etnosa mensup bir birey, başka bir etnosun davranış normlarıyla karşılaştığında hayrete düşer, ne yapacağını şaşırır ve kendi soydaşlarına diğer halkın tuhafliklarını anlatmaya çalışır. Aslında, etnoslar arası ilişkilerin kendisi kadar eski olan etnoğrafya bilimini de bu türden hikayeler oluşturur. Onun temel durumu ile bilimsel genelleştirme arasındaki fark, yalnızca bilgilerin kapsam ge-

nişliğinden ve sistematize edilmiş olmasından ibarettir. Bununla birlikte bir etnoğraf, başka etnosun gelenek ve törenleri karşısında şaşkına dönmez.

Örneklerle açıklayalım. Olvia'ya yolu düşen eski bir Atinalı, İskitler'in evlerinin olmadığını, bayramlarda kendilerinden geçinceğe dek içki içtiklerini nefretle anlatıyordu. İskitlerse, Grekler'in baccanaliaslarını (curcunah içki ve eğlence şölenlerini) izlerken, nefret derecesinde tiksiniyorlardı. Hatta bir keresinde Olvia'da misafir olarak bulunan kendi hükümdarlarını elinde tirs (defne yaprağından örülmüş asa) ve başında defne yapraklı taçla eğlenmekte olan Helenler'in arasında gördüklerinde öldürüvermişlerdi. Yahudiler, domuz eti yedikleri için Romalılar'dan nefret ederler; Romalıların, sünnet geleneğini doğal olmayan bir âdet sayarlardı. Filistin'i ele geçiren şövalyeler Araplar'ın çok eşliliğine karşı çıkar; Araplıların Fransız bayanların yüzü açık bir şekilde gezmelerini utanmazlık olarak algıladılar vs. Örnekler istenildiği kadar çoğaltılabilir.

Etnoğrafya bu tür olayların rahatlıkla üstesinden geldi ve bireyler arasındaki ilişkilere bir takım standartlar getirerek, gözlem prensipleri koydu. Konulan bu prensipler, hem bireyler arasındaki ilişkileri, hem de bireylerle toplum arasındaki münasebetleri düzenlerler. Örneğin seksî ilişkilerin en basiti olan nikaha göz atalım. Kaba bir deyişle, monogam aileden cinsel ilişkilerin tamamen serbest olduğu ailelere kadar bu ilişkilerin çeşitli şekilleri vardır. Mesela bazı halklarda bir kıza nikah yapılması için muhakkak bakire olması, diğerlerinde ise, daha önce aşk tecrübesine sahip olmuş olması şarttır. Boşanma, bazen kolay, bazen zor, bazense imkansızdır. Bazı halklarda, evli bir kadının başka erkeklerle ilişkisi evlilik hayatına ihanet sayılarak ölümle cezalandırılır. Bazılarında ise, buna teşvik edilir.

Yükümlülük duygusunu algılama şekillerini de aynı şekilde inceleyebiliriz. Feodal İngiltere veya Fransa'da vassal, yalnızca benefice (ödeme) aldığı sürece efendisine hizmet etmekle yükümlüydü. Benefice yapılmadığı zaman ise başka bir süzerenin (örn. İspanya kralının) yanına geçme hakkı vardı. Ancak, başka bir dinden olanın, örneğin bir Müslüman hükümdarın himayesine girmek ihanet sayılırdı. Ama bu durum öyle yaygınlaştı ki, sonunda efendi değiştirenler için özel bir terim-renegat (dönme, mürted) bile oluştu. Halbuki Roma'da veya Yunanistan'da sosyal yükümlülüklerin yerine getirilmesi için bir ödeme yapılmaz, aksine bu iş polisin (şehir devletin) her bir

vatandaşının vazifesi addedilirdi. Aslında bu vatandaşlar sosyal faaliyetleri sayesinde öylesine zenginleşmişlerdi ki, kendilerini fazlasıyla ödüllendirmiş sayılırlardı.

Etnik davranış kalıplarının gücü öyle büyüktü ki, etnos üyeleri kendi davranış kalıplarını saygı duyulmaya en layık davranışlar olarak görür, başkalarınınkini “vahşilik” veya “barbarlık” olarak nitelelerlerdi. Avrupa’lı sömürgeciler, sırf bu düşünceyle hareket ederek Hintlileri, Afrikalıları, Moğollar’ı, hatta Ruslar’ı da vahşi olarak adlandırıyorlardı. Oysaki, aynı mantıkla İngilizler için de aynı şeyi söylemek mümkündü. Çinliler, daha da kendini beğenmiş kişilerdi. Örneğin, Ch’in dönemine ait coğrafi bir belgede Fransa hakkında şöyle yazılıyordu: “Güneybatı denizi kıyısındadır... 1518 yılında kralları, birçok hediyeyle elçi göndererek kendisini kral olarak tanımamızı rica ediyordu.”⁷

30. Davranış Kalıplarının Değişkenliği

Bir etnosun davranış kalıbı, etnosun kendisi kadar dinamikdir. Merasimler, âdetler ve etkileşim normları, bazen ağır, bazen tedricî, bazen çok hızlı bir şekilde değişir. İngiltere’yi ele alalım. Acaba, Kelt çocuklarını öldüren acımasız Sakson’la, neşeli avcı Robin Hood veya White Bands avcısı arasında ata-torun ilişkisi görülebilir mi? Veya bunlarla, bunların torunları durumundaki korsan Sir Francis Drake veya Cromwell’in “Ironsides” askerleri benzeşebilir mi? Peki, onların Viktoria devrinde düzenli ve kendini beğenmiş, XX. Yüzyılda ise uzun saçlı, sefiş ve uyuşturucu bağımlısı gibi ortaya çıkan hallefleri London City katiplerine ne buyrulur? Halbuki İngiltere her zaman tutucu bir ülke olmuştur. Ya peki, simasını yalnız iç gelişmelerin değil, aynı zamanda dış etkenlerin, mesela kültür taklitlerinin, zorunlu gelenek değişimlerine yol açan istilaların, meslek türlerini değiştiren ve etnosun taleplerini zor kullanarak tanzim eden ekonomik baskıların etkilediği başka etnoslar hakkında ne demeli?⁸

7 Biçurin, N. Ya. (Yakinf). *Sobraniye svedeniy po istoričeskoj geografii Vostočnoj i Sredinnoy Azii/* Sost. L. N. Gumilev. M. F. Xvan. Çeboksarı, 1960, s. 638.

8 Örneğin ondukuzuncu asırda Çin’e afyonun getirilişi. Afyona duyulan talep, özellikle zayıf insanlarda uyuşturucu bağımlılığına sebep oldu. Kanada yerlilerine kürk karşılığı alkollü içkiler satışı da aynı sonuca yol açmıştı.

Bir etnosun davranış kalıbından bahsederken, daima hangi dönemden bahsedildiğini belirtmek zorundayız. Vahşi veya basit diye adlandırılan kabilelerin uygar milletlerden daha tutucu oldukları düşünülmemelidir. Bu fikir, Kızılderililerin, Afrikalıların ve Sibirya halklarının sadece çok az incelenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kanada'da viski, Tahiti'de ise kobra yılanı karşılığında konserve satışının organize edilmesi, Dakota ve Polinezyalıların davranış kurallarının hemen değişmesi, hem de genellikle kötüye doğru değişmesi için yeterli olmuştur. Fakat her halükârda değişiklikler, artık şekillenmiş alışkanlık ve düşüncelerden güç alarak kendi yolunda ilerliyordu. Etnosların birbirlerine benzememesinin ve keza etnogenez süreçlerinin hiçbir zaman birbirinin kopyası olmamasının sebebi de budur. Doğrudur; burada da bir kural vardır, ama onu keşfetmek gerekir.

Karmaşık oluşlarına bakılmaksızın, hukuk, ekonomi, günlük hayat, din ve sosyal sahalardaki davranış standartlarıyla ilgili verilen örnekler, istenildiği kadar çoğaltılabilir. Ancak belirtilmesi gereken tek husus, intra-etnik yapının sağlam olmasının temel prensibinin bu kompleks etkileşim olduğudur. Üzerinde durulan konu, hümaniter bilimler jargonunda gelenek veya sosyal ilişkilerin modifikasyonu; tabii bilimlerde ise, bir kural olarak, bölgelere ve tür içi popülasyonlara göre değişen davranış kalıbı şeklinde yorumlanır. İkinci bakış açısı, alışılmış olmamakla birlikte, daha sonra da göreceğimiz gibi, faydalıdır.

Şu halde etnos, kendisini bütün diğer toplumlardan ayıran bireyler topluluğudur. Etnos, tarihî zaman içerisinde oluşarak kaybolda dahi, şu veya bu şekilde sabittir. Etnosu belirlemek için bilinen bütün durumlara uygulanabilecek bir tek gerçek işaret bile yoktur. Dil, köken, gelenekler, maddî kültür ve ideoloji bazen belirleyici unsurlar olabilir, bazense olamaz. Her ferdin "Biz böyleyiz, diğerleri bizden değildir" şeklindeki değerlendirmesini parantez dışına alabiliriz. Bu vakıa genel olduğu için, aradığımız nicelikte fiziki veya biyolojik realiteyi yansıttığı düşünülebilir. Bu nicelik, ancak etnosların var oluş ve yok oluşlarının analizi ile bir etnosu diğerlerinden ayıran temel farkların tespitiyle yorumlanabilir. Etnoslar arasındaki farkları açığa çıkarmak için herhangi bir etnosun davranış kalıbının sürekli tespiti gereklidir. Fakat bir etnosun davranışının, onun tarih arenasına çıkışından itibaren mâkul bir şekilde hesaplanan yaşına bağlı

olarak değiştiği unutulmamalıdır. Bu yüzden etnos kavramını ikinci aşamada belli bir yere koymak için etnodinamiğin tespit yöntemlerinin analizi yapılmalıdır. Bir yandan istisnasız bütün insanlara özgü olması, diğer yandan etnodinamiğin yani etnosun bir bütün olarak zaman kategorisiyle ilişkisini değişik yönleriyle ele alan bir belirleyici gibi kullanılabilmesi hasebiyle, psikolojik faktör böyle bir özellik olabilir.

31. Etnos ve Dört Zaman Algılaması

Nedir bu “zaman” dediğimiz şey? Bunu kimse bilmiyor; ama insanlar onu ölçmeyi öğrenmişler. Herhangi bir indî tarihin – örneğin Roma’nın kuruluşu, dünyanın yaratılışı, Milat, Hicret vs. – linear zaman ölçüsüne ihtiyaç duymayan en primitif toplumlar bile, gece ile gündüzü, mevsimleri, özel hayatlarının “yaş kronolojisini” ve nihayet devreleri – haftayı, ayı ve herbiri bir hayvanın adını taşıyan (Türk-Moğol hayvan takvimi gibi) oniki yıllık çevrimleri birbirinden ayırırlar. Mukayeseli etnoğrafya verilerine göre linear zaman hesabı, bir etnosun kendi tarihini istisnai bir olay olarak değil, aksine onu komşu ülkelerin tarihiyle bağlantılı şekilde kavramaya başladığı an ortaya çıkar. Bilgi birikimi arttıkça insan bilincinde zaman tahdidi, yani uzunluk açısından birbirine eşit olmayan, ama olayların tamamlanış süresine eşit olan çağ veya devirlere ayırma başlar. Burada, ‘zaman’ kategorisi, ‘güç’ kategorisiyle, yani bazı hallerde tarihi sürecin hızlanmasını stimüle eden sebeple çatışır.

Böyle bir farklı hesaplama sistemi, onun, etnosun gelişim dönemlerini gösteren ciddi etno-psikolojik değişiklikleri izah ettiğini gösterir. Ancak, bizim için önemli olan, herhangi bir hesaplama sistemi değil, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman kavramlarındaki farklardır.

Herhangi bir etnik toplum, bazı üyelerinin gayretleriyle, bütün bir sistemi etnik gelişim yönünde ilerleterek oluşumunun birinci yaratıcı aşamasına adım attığı zaman, maddî ve manevî değerler de birikmeye başlar. Bu birikim, etik alanında imperative dönüşür ve zaman konusunda “passeizm” diyebileceğimiz duyum şeklini alır. Bu demektir ki, etnik butünlüğün her aktif bânisi, kendisini atalarının yolunda yürüyen bir kişi olarak görür ve ona bir şeyler ekler: Bir zaffer daha, bir bina daha, bir yazına daha, bir çelik kılıç daha. Bu ‘da-

halar' geçmişin geçip gitmediğini, insanın içinde yaşadığını ve bu sebepten de ona yeni bir şeyler eklenmesi lazım geldiğini gösterirler. Çünkü geçmiş, bunlarla birikerek ilerler. Yaşanan her dakika, yaşayan geçmişe (passé existante) bir ilave olarak kabul edilir.

Hayatlarını seve seve vatanları için feda eden kahramanlar, bu tür bir algılamamanın meyvesidirler. Örneğin Thermopylae'de İspartalı basileüs Leonidas, Kartaca'da konsül Marcus Attilius Regulus, Roncevalles Geçidi'ndeki Roland. Hatta Breton kontu Marches ve Roland Şarkısı'nın edebî kahramanı da tarihî şahsiyetler olarak kabul edilebilir. Kulikova savaş meydanında ölen St. Sergi Radonejsky'nin hallefleri kahraman rahipler – Peresvet ve Osliablya; kendi hanına kaçma fırsatı yaratmak için Çingis-han'ın askerlerinin dikkatini başka yöne çeken Kerait bahadırı Kadak-Ba'atur da bu kahramanlar arasında yer alırlar. Kendi adlarını ebedileştirmeden Avrupa'da gotik katedraller kuranlar, Hindistan'da mağara tapınakların içine muazzam heykeller dikenler, Mısır'da piramitler yükseltenler, işte bu tip insanlardır. Polinezyalılar, soydaşları için Amerika'yı keşfetmiş ve adaya kumara (patates) getirmişlerdir. Şahsî çıkarlar peşinde koşmamak, bu kahramanların ortak özelliği idi. Yaptıkları işi, kendilerinden daha fazla seviyorlardı. Fakat bu bir altruizm değildi. Sevgi, sadece bedenlerini değil, ruhlarını da sarmalamıştı. Kendilerini muhteşem geleneklerin sadece vârisi değil, aynı zamanda bir parçası olarak görüyor; hayatlarını bu gelenekler uğruna askerler gibi kısa sürede veya mimarlar gibi zaman içinde feda etmekle kalmıyor, davranışlarını yönlendiren nöropsiko-fizyolojik özelliklerine uygun şekilde hareket ediyorlardı. Bu tür insanlara her dönemde, özellikle de etnogenezin başlangıç aşamalarında daha sık rastlanır. Bu tip insanların sayısı azaldığında, "yükseliş", daha doğrusu "mirasyedilik" olarak adlandırılması gereken çağ başlar.

Böylece passeizmin yerini aktüalizm alır. Bu tür insanlar geçmiş unuttur; geleceği düşünmek istemezler. Onlar, sadece gününü gün etmeyi ve keyif çatmayı düşünürler. Cesur, enerjik ve yeteneklidirler. Fakat yaptıklarını sadece kendileri için yaparlar. Onlar da kahramandırılar; ama sırf kendi hırslarını tatmin etmek, insanlara hükmetme zevkini tatmak için yüksek mevkiler peşinde koşarlar. Çünkü onlar için gerçek olan, sadece bugündür. Buradaki bugünden maksat, kendilerine ait olan şu andır. Roma'da Gaius Marius ve Lucius Cornelius Sulla, Atina'da Alcibiades, Fransa'da Great Condé prensi,

XIV. Louis ve Napolyon, Rusya'da İvan Groznyi (Korkunç İvan), Çin'de Sui İmparatoru Yang-ti (605-618) bu türden insanlardı. Yalnızca kendi isimlerini duyurmak için bazen muhteşem birşeyler yapan yazar, ressam, profesör vs. ise sayısızdır. Neşeli, eğlenceli hayat taraftarları da bu türdendirler ve onlar uzunluğu bir ömür boyunca olan bugünü yaşamak hayalindedirler. Yeter ki, günlerini gün etsinler. Bir etnosun bünyesinde bu yapıda olan insanların yüzdesi artınca, atalarının fedakârlıkla biriktirdikleri mirası hızla israf ederler. Bu israf aldatici bir bolluk izlenimi oluşturduğu için, "yükseliş" olarak telakki edilir.

Okuyucuda, yazarın bu tür insanları yargıladığı düşüncesi oluşabilir. Asla! Onların zaman algılayışı, biraz önce bahsedilenlerin aynısıdır ve kendi isteklerine değil, yüksek sinir sistemi aktivitelerine bağlıdır. Onlar, isteseler de başka türlü olamazlar. Ünlü "Bir gün beylik, bir gün beyliktir" ve "Benden sonra Nuh tufanı!" türünden ifadeler arsızlık değil, samimiyettir ve etnos içerisinde bu tür insanların bulunması etnosun kayboluşuna değil, sadece gelişimden geri kalmasına neden olur ki, bunun bazen faydası da görülür. Çünkü kendilerini feda etmeyen bu insanlar, komşularını da kurbana dönüştürmezler. Böylece, etnik yerleşim bölgesini sınırsız şekilde genişletme çabası, yerini doğal sınırların tespitine bırakır.

Zaman ve dünyaya bakış konusunda muhtemelen üçüncü ve gerçekten var olan diğer bir varyant, gelecek uğruna sadece geçmişe değil, bugüne karşı da kayıtsız olmaktır. Geçmiş, geçip gitmiş olduğundan; bugün ise, kabul edilemezliğinden dolayı reddedilir. Sadece hayal ve arzu gerçek sayılır. Dünyayı bu şekilde kavramanın daha parlak örnekleri Helen Devleti'nde Etlaton idealizmi, Roma İmparatorluğu'nda Yahudi kiliazımı, Maniheizm (Albigoies) ve Marcionit (Bogomilizm) mezheplerinin sekter faaliyetleridir. Arap hilafeti de fütürist (onu böyle adlandırmak daha doğrudur) etkilerden yakasını kurtaramadı. IX. Yüzyıldan itibaren Bahreyn bedevîleri Karmatîlik ideolojisini kabul ettiler ve Suriye, Mısır ve İran'da yaygınlaştılar. Mısır'da Karmatîler kendi hanedanları, Fatımî Devleti'ni kurdular. İran'da dağ kalelerini yani Alamut, Girdekuh ve Lumbasar'ı ele geçirerek oradan Müslüman sultan ve emîrlere kendi isteklerini kabul ettirdiler. Persler onları İsmailîler, Haçlılar ise Assasinler diye adlandırdılar.

Karmatî ideolojisi samimi bir idealizmdi, ama dinî bir hareket değildi. Onların görüşlerine göre dünya, birbirini ayna gibi yansıtan iki cüzden oluşmuştur. Bu dünya Karmatîler'in çile doldurma yeridir. Onları dövüyor, yağmalıyor ve incitiyorlardı. Halbuki karşı âlemde herşey tersine olmak zorundadır: Onlar, yani Karmatîler, diğer Müslüman ve Hristiyanlara zulm edip incitecek ve yağmalayacaklar. Karşı âleme geçiş ise, yalnız canlı tanrının ve onun görevlendirdiği pirlerin yardımı ile gerçekleşebilirdi. Bunun için bu adamlara kayıtsız şartsız tabi olmak ve para ödemek gerekirdi. Bu sistemde dinî olan hiçbir şey yoktu. Karmatî hareketini ezilenlerle feodallerin mücadelesi şeklinde yorumlayan görüşler, konunun bir tarafını, hem de önemli olmayan tarafını yansıtır. Kahire'de Fatimiler, Alamut'ta Hasan Sabbah da köylülere en az onların kendi düşmanları kadar zulmederlerdi. Sosyal çalkantılardan kendi çıkarları doğrultusunda faydalananlar, sadece onlardı. Acaba bir çete veya mezhep, geniş kitlelerin çıkarlarını ifade edebilir miydi?

Fakat Eski Çin'de III. Yüzyılda ortaya çıkan fütürist düşünce, halkı "Sarı Türbanlılar" adı verilen köylü isyanlarına götürdü. Küçük Han sülalesinin hâkimiyet dönemindeki (25-220) müessir sınıf çatışmalarına paralel olarak, Konfüçyüsçüler tarafından bütün devlet görevlerinden atılan Daoistler geçinebilmek için hastalıkları tedavi etmeye ve hava durumunu tahmin etmekle meşgul olmaya başladılar. Böyle bir dilenci yaşamı onları tatmin etmediği için, aralarında güçlü mavi gökyüzünün adaletin sarı seması ile yer değiştireceği şeklinde bir teori oluşturdular. Gerçekten de sema, yani gökyüzü, dökülen kanlarla al renge boyandı. İsyanın sonraki karmaşa döneminde Çin'in nüfusu elli milyondan yedi buçuk milyona kadar azaldı. Bütün belaların müsebbibi olarak Daoizm propagandasını aramak düşüncesizlik olurdu. Çünkü herhangi bir felsefi teori, olaylara iştirak edenlerin büyük çoğunluğu için yabancıdır. Bizim bakış açımız için fütürist algılayışın varlığı ve onun, sanki halkın hayatından yolunup alınmış passeistik düşünüş ile aynı zamana rastlayan aktivitesi önemlidir. III. Yüzyılın Eski ve Orta Çağ Çinini birbirinden ayıran bir dönem sayılması, tesadüfî değildir. Hem ideolojik, hem de maddi değerlerin yeni birikimi, VI. Yüzyılda Sui sülalesi döneminde başladı ve VII. Yüzyılda T'ang hanedanı döneminde passeistik akım olarak şekillendi. N.I. Konrad, bu olayı Çin Rönesansı olarak adlandırmıştı. Bu dönemde eskiye dönüş sloganı altında oluşan yeni orijinal

kültür, “Beş Barbarlar” diye adlandırılan dönemin asker ve göçebelere mahsus hükümdarlıklarının manevi parçalanmasına ve saldırıganlığına karşı duruyordu.⁹

Fütürist zaman algılamasının bu kadar nadir görülmesi onun bir tür anomali olduğu şeklinde bir hüküm çıkarılmasına yol açabilir. Bu doğru değildir; zira diğer ikisi gibi o da kurala uygundur, fakat etnik birliğe öylesine mahvedici etki yapar ki, ya etnos tamamen mahvolur, ya hayalperestler yok olur; ya da onlar, kendi hayallerinin gerçekleştiğini ilan ederek aktüalistlere dönüşürler, yani herkes gibi yaşamaya başlarlar. Fütürist algılama, etraftakiler için yalnız saf halinde ve yüksek konsantrasyon durumunda tehlikelidir. Ancak, dünyayı algılamamanın diğer şekilleriyle karıştığında sempati bile uyandırabilir. Örneğin, John of Leiden, Münster’de ihtirasları coşturmayı ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak kan akıtmayı başarabildi. Fakat çağdaş Baptistler küçük burjuva oldukları için, kabul ettiğimiz sınıflandırmada kendi idea ve manevi atalarına değil, küçük burjuva olan Katoliklere, Protestanlara ve ateistlere daha yakındılar. Başka bir deyişle, idea inancı, zamanla olan ilişkiyi yansıtmaz ve onunla bağlantısı olamaz. “Fütürizm”in bir diğer özelliği de, bu türden insanların mevcudiyetinin etnik dezente-grasyon sürecini başlatmasıdır. Bu tür süreçler, araştırdığımız bütün dönemlerde gözlemlendiğinden, etnosların yok oluşları tesadüfi değildir; laf aramızda, yenilerinin ortaya çıkışı da. Çünkü her ikisi de aynı ve tek diyalektik sürecin-etnogenezin birer parçasıdır ve biz, bir insan olarak herhangi bir düşünce tarzına sempati duyabildiğimiz gibi, bir bilim adamı olarak da sadece araştırılan hareketin genel seyrinin boyutunu oluşturan oran ve vektörleri belirlemeliyiz.

Passeizm, aktüalizm ve fütürizm, etnik dinamiklerin üç aşamasını yansıtır. Fakat bundan başka, etnosun statik durumuyla mütenasip zaman kategorisinin referans çerçevesi [frame of reference]nin de olması gerekir. Ve böyle bir sistem gerçekten de vardır. Bu, zamana karşı kayıtsızlıktır. Bu tür insanları zaman ilgilendirmez. Çünkü onlara göre zamanın bütün boyutlarıyla değerlendirilmesi ticarî faaliyetlerinde hiçbir yarar sağlamaz. Bu insanlara (yukarıda biz onları küçük burjuva olarak adlandırmıştık) bütün aşamalarda rastlanır, ama diğer kategorilerin mevcudiyeti halinde pek farkedilmezler. “Fütürizmin” veya “obskürantizmin” zaferiyle tüm rakipleri ortadan

9 Conrad, N. İ. *Zapad i Vostok*. M., 1966, s. 129-149, 152-281.

kalkınca, hayatta kalmayı başaran orta vasıflı insanlar barınaklarından sürünerek çıkarlar; tarihî zaman durur, topraksa kendi haline bırakılır.

Böylece tahlilimizin bütün çizgilerini birleştirerek etnik oluşumun dört unsurlu yapısı hakkındaki hipotezin ispatını yapmış olduk. Bu, tesadüfî bir uygunluk, serbest bir kurgu değil, etnik dezentegrasyon sürecinin bizzat yansımasıdır. Fakat eğer mesele bizim tahlilimizle halledilmiş olsaydı, sadece etnoloji değil, etnoslar dahi çoktan yok olurlardı. Çünkü tüm etnoslar, akıp giden zaman içerisinde dezentegrasyona uğrarlardı. Demek ki, intra-etnik tekamülün yıkıcı olanlara karşılık yaratıcı süreçleri de vardır ve bunlar sayesinde yeni etnik birlikler teşekkül etmektedir. Dolayısıyla insanlığın etnik tarihi bitmemiştir ve yeryüzünde insanlar var olduğu sürece bitmeyecektir de. Çünkü etnos, insanların matematiksel bir yekünü değil, üzerinde etraflıca durulması gereken bir kavram ve sistemdir.

VIII

BİR SİSTEM OLARAK ETNOS

32. Sistemin Popüler Açıklaması

Sosyal sistemin en iyi bilinen örneği, bir evde yaşayan ailedir. Sistemin unsurları: Aile üyeleri ve onların kullandıkları eşyalar; bu cümleden koca, kadın, kayınvalide, oğul, kız, ev, kuyu, kedi, vs.dir. Onlar, eşler birbirinden ayrılıncaya kadar, çocuklar ekmeklerini eline alıp evden kopuncaya kadar, kayınvalide ile damat kavga edinceye kadar, kuyu kûf tutuncaya kadar, kedi çardakta yavrulayıncaya kadar bir aile oluştururlar. Bütün bunlardan sonra, eve su borusu döşetip, kuyuyu adamakıllı temizleyerek aynı evde kalmaya devam ederlerse, orası artık bir aile değil, bir yerleşim birimidir. Yani canlı ve cansız doğanın bütün unsurları yerinde kalacak, ama aile sistemi ortadan kalkacaktır. Olaya tersinden bakalım. Eğer kayınvalide ölürse, ev yeniden kurulursa, kedi evden kaçarsa, ailenin sevgili erkek evladı okumaya giderse, unsurlarının sayısında değişiklik olmasına rağmen aile korunacaktır. Demek ki sistemin gerçek faal unsuru objeler değil, hacmi, ağırlığı ve sıcaklığı olmamasına rağmen, ilişkilerdir.

Karşılıklı benzerlikler sebebiyle birbirinden ayrı yaşayan insanlar arasındaki iç ilişki, sistematik ilişkilerin gerçek bir tezahürüdür ve bunu belirleyen başka herhangi bir endikatör de yoktur.

Bir sistemdeki ilişkiler, pozitif veya negatif olabilir ve hatta bazı alt-sistem ilişkileri birey hayatındaki işaretleri değiştirebilirler. Verdiğimiz örnek üzerinde durmaya devam edelim. Yeni doğmuş çocukla büyükler arasındaki ilişkiler, bazı yönlerde yoğunluk kaza-

nır.¹⁰ Onunla ilgilenir; eğitir ve okuturlar. Çocuk büyüyüp yetişkin bir kişi ve aile babası olduğunda, her ne kadar ebeveyni ile ilişkilerini kesmez ise de, ilişkilerin şekli zıt yönde değişir. Bu defa ebeveyniyle ilgilenen ve çocukları eğiten kendisidir. Ve nihayet ihtiyarlayınca yeniden ilgi ve bakım ister. Bu şablon, statik bir sistemin olmadığını, aksine sistemlerin dinamik denge (homeostaz) [homeostasis] durumunda bulunduğunu veya sistem dışı impulsun herhangi bir itkinin yol açtığı bir hareket olduğunu göstermektedir. Bu impulsun üst düzey bir sistemde sınırlı olması, elbette istisna değildir, ama etki mekanizması değişmez.

Sistemin müşahhas örneği ailedir. Ama, söz gelimi, etnos, sosyal organizma, türler ve jeobiyosenoz gibi daha komplike sistemler de, alt-sistemlerin sistematik bütünlüğü, yani süper-sistemi, onun da hiper-sistemi vs. oluşturduğu şeklinde hiyerarşik bir prensip üzerine kurulmuş olsalar bile, aynı kurala tâbidirler. Demek ki dinamik stereotipleri oluşturan genel ilişkiler, nispeten sabit olmakla birlikte, hiçbir zaman ebedî değildir.

Etnosun bir sistem olarak istikrar ölçüsü onun kitlesiyle, yani nüfusu ve ataların aynen taklit edilmesiyle değil, farklı yoğunluk ve işaretler arasındaki ilişkilerin statik ortalamasıyla belirlenir. Belirli sınırların bariz şekilde dışına çıkılması, ya mahvolmaya, ya da fırtınalı bir gelişime sebep olur. Bunlar, bir etnosa dış etkileri bertaraf edebilme ve bazen rejenerasyonu gerçekleştirebilme imkanları sağlayan elastikiyet kazandırır. Çünkü çok ilişkili sistem, ilişkilerin yeniden yapılandırılması anında ortaya çıkan zararı telafi eder.

Bu popüler açıklamadan sonra bilimsel tanımlamaya, yani bize gerektiği oranda sibernetik ve sistemolojiye geçelim.

33. Etnolojide Sistem

Amerikalı bilim adamı Norbert Wiener, sibernetiği kontrol ve iletişim bilimi olarak tanımlamıştır. Sibernetiğin önemi, kompleks sistemlerin inceleme metodunu kullanmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla basit sistemlerin incelenmesinde herhangi bir

¹⁰ Veya sibernetik anlamda bağlantı katsayısı. Örneğin bir babanın çocuğuna duyduğu ilginin ölçülmesi.

avantaj sağlamaz. Sibernetik, objenin davranış şekillerinin incelenmesiyle ilgilenir. “Bu nedir?” diye sormaz, “Neye yarar?” diye sorar. Tüm davranış formlarıyla; onların düzenli veya muayyen veyahut tekrarlanabilir olup olmadıklarıyla ilgilenir. Alışılmış fizik kurallarını göz önünde bulundurmak veya bulundurmamak gibi, maddilik de [materiality] onun için önemli değildir.

Verdiğimiz örnekler gösteriyor ki, etnos fenomeninin özüyle ilgilenen ve kendi gözlemlerini mâlum tabiat kanunlarıyla uygunlaştırmak zorunda olan etnolog, Wiener sibernetiğinin metotlarına tamamen güvenmemelidir. Sibernetik inceleme metotlarının uygulanması, yalnız ampirik genelleştirmenin ekstrapolasyonu için düzeltici olarak kullanılabilir. Bu sebepten, sistematik etnos araştırma metotlarının temel ilkelerini Wiener’in düşünceleri değil, sibernetiği fizikokimya ve termodinamikle kombine eden L. Bertalanffy’nin görüşleri oluşturmalıdır.

L.Bertalanffy’nin sistematik yaklaşımına göre,¹¹ “Sistem, karşılıklı etkileşimde bulunan elementler bütünüdür”. Yani enformasyonun ana unsurları, farklı olgular değil, bu olgular arasındaki ilişkilerdir. A. A. Malinovsky’ye göre ise,

bir sistem, istenilen seviyede bir araştırma yapmamıza imkan sağlayan hiyerarşik sisteme bağlı alt kombinezon ünitelerinden ve her biri kendi başına bir anlam ifade eden komponent, blok ve alt-sistem birimlerinden oluşur.¹²

Bu prensipten yola çıkarak, etnosu, kendine özgü unsurlara sahip ‘sosyal ve tabii birimler sistemi’ olarak gözden geçirme hakkına sahibiz. Etnos, bazı özellikler açısından birbirine benzeyen sıradan insanlar topluluğu değil, zevk ve kişisel yetenekleri, aktivite ürünleri, gelenek, coğrafi alan ve etnik çevreye göre farklılıklar arzeden, aynı zamanda sistemin gelişiminde hâkim rol oynayan belirli eğilimlere göre birbirinden ayrılan bireylerin meydana getirdiği bir sistemdir. Tekamül (gelişim) trendi özellikle önemlidir; çünkü,

11 Bkz. Ludwig von Bertalanffy. *General System Theory. A Critical Review.* General Systems, 1962, 7:1-20.

12 Malinovskiy, A. A. *Obşçe voprosı stroyeniya sistemi i ix znaçeniye dlya biologii/Problemi metodologii sistemnogo issledovaniya pod red. I. V. Blauberga i dr. M., 1970, s. 145-150.*

kümelerin tüm halleri için genel olan, elementlerin statik veya dinamik yapıların formasyonunu sağlayan her tür aktiviteye sahip olma özelliğidir.¹³

Bu yaklaşımın etnogenez süreçlerine uygulanması, gözlemlenen tüm olgular tarihî gelişimin dinamik sistemi içinde yer aldığı için, historisizm probleminin çözümüyle bağlantılıdır. Artık bizim yapacağımız şey, umum dünya tarihinin konumuzla ilgili olan kısmını araştırmaktır.

Böylece gerçek etnik bütünlüğü, yalnız insanları değil, landşaft unsurlarını, kültür geleneklerini ve komşularla etkileşimi de kapsayan dinamik bir sistem olarak belirleyebiliriz.¹⁴ Bunlar, sadece biyolojik değil, aynı zamanda sosyal sistemlerdir. Çünkü biyolojik ve sosyal sistemlerin analogları, henüz genel kabul görmüş değildir. Böyle bir sistemde ana enerji kaynağı, zaman içinde tükenir gider; ama entropi sürekli artar. Dolayısıyla cevher veya sistem, enerjiyi ve çevreyle teati ederek biriken entropiyi sürekli yok etmek zorundadır. Bu teati, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi rezervini kullanan düzenleyici sistemler tarafından kontrol edilir. Bizim araştırdığımız durumda yönetici sistem rolünü, madde hareketinin sosyal ve doğal şekliyle eşit derecede etkileşim içerisinde bulunan gelenek oynar. Tecrübenin bir sonraki nesle aktarımı, sıcak kanlı canlıların çoğunda görülmektedir. Aletler, konuşma yeteneği ve yazının icadı, insanı diğer memelilerden ayıran unsurlardır. Dolayısıyla etnos, sadece insana özgü kolektif yaşam şeklidir.

34. Etnik Sistemlerin Boyut ve Tipleri

Uyguladığımız yaklaşım, etnik sınıflandırmayı etnik sistematika ile değiştirme imkanı sağlar. Sınıflandırma, kişisel özelliklerden (dil, ırk, din, meslek, uyruk) herhangi birine göre yapılabilir. Her halükârda bu, fazlasıyla indî bir taksim olacaktır. Halbuki sistematika kesin olarak eşyanın tabiatında bulunanları yansıtır; insanlığı, tekniği ve domestikatları belirli bir obje olarak inceler. Bir bütün

13 N. Rashevsky. *Finite Sets. Essays in the General Theory of Biological and Social Organisms*. Issledovaniya po obşçey teorii sistem, Nauka, Moskova, s. 445.

14 Malinoskiy, age., s. 182.

halinde insanlıktan (amorf antroposfer-yeryüzü tabakalarından birisi olarak) sonraki en büyük birim, süper-etnos, yani bir bölgede aynı anda ortaya çıkan ve kendisini etnoslardan oluşmuş mozaik bir bütünlük olarak tarih sahnesine takdim eden etnoslar grubudur. Bir başka deyişle doğrudan gözlemlenebilen taksonlardır. Etnoslar, yeri geldiğinde süb-etnoslara, yani etnos bütünlüğünün bir parçası oldukları için var olan ve etnostan kopmaları halinde parçalanarak yok olan birimlere bölünürler. Taksonominin şu veya bu kategorisine mensubiyet, bireylerin salt kimliğiyle değil, belirli bir düzeyde birbirlerine benzeyiş boyutuyla belirlenir. Örneğin Orta Çağda Müslümanlar (Arap, Pers, Türk ve Berberiler) birbirlerine süper-etnos [ümme] boyutunda Batı Hristiyan süper-etnos üyelerinden (tüm Batı Avrupa Katolikleri Frank adıyla anılıyordu) daha yakındılar. Diğer yandan, genel süper-etnosun birer parçası olan Fransızlar, Kastilyalılar ve İskoçlar da birbirlerine diğer süper-etnos üyelerinden (Müslüman, Ortodoks vs.) daha yakındılar. Keza Fransızlar, etnos boyutunda İngilizler'le olan ilişkilerine nazaran birbirlerine daha fazla karabet duyuyorlardı. Buna rağmen Burgundlar, olayların aleyhlerine gelişeceğini anlamalarına rağmen, V. Henry'yi desteklemekte ve Jeanne d'Arc'ı esir almakta tereddüt etmediler. Ancak, bilinen tarihin tüm varyetelerini sadece *bazen* birey davranışını belirleyici ana faktör olan etnik birlik şuuruna bağlamak, kesinlikle doğru olmaz. Çünkü etnik yakınlık duygusu *her zaman* vardır ve belki de tarihî süreçlerin diğer değişenlerine (variant) nispetle insanları gruplandırmayı sağlayan sabit (invariant) bir föktördür. Başka bir deyişle, etnos ne kadar mozaik ve yapısı ne kadar çeşitli olursa olsun, yine de belirli boyutta bir bütünlüktür.

Tarihçilerin bu yaklaşımı pratikte el yordamıyla bulmuş olmaları da oldukça ilginç. Onlar, farkına varmadan, etnosları yapılarına göre gruplandırarak, “kültürler”, “uygarlıklar” ve “dünyalar” olarak ayırırlar. Örneğin, XII-XIII. Yüzyıllar fiilen var olan bütünlüklerin tanımlanmasında kullanılan bu tür kavramlarda gerçek anlamları buluyoruz. Mesela ideolojik yönden Roma papasına, hiçbir zaman fiiliyata dökülmeyen şekli yönden ise German imparatoruna bağlı olan Batı Avrupa, kendisini “Hristiyan Dünyası” olarak adlandırıyordu. Böylece Batı Avrupalılar kendilerini sadece İspanya ve Filistin'de çarpıştıkları Müslümanlar'ın değil, aynı zamanda Ortadokslar'ın, Grek ve Ruslar'ın, hatta daha garibi İrlanda ve Wells Keltleri'nin düş-

manları olarak görüyorlardı. Onların “Hristiyan Dünyası” kavramıyla düşündükleri şeyin dinî birlik olmadığı, aksine adını sadece indî olarak seçilmiş bir endikatörden alan sistem bütünlüğü olduğu son derece açık.

Keza İslam Dünyası da Grekler’i, Fransızlar’ı ve pagan Türkler’i kendisine düşman olarak görüyordu, ama onda da dinî birlik yoktu. Şii (teist), Karmatî (ateist) ve Sufî (panteist) görüşleri hem birbirine, hem de İslam ortodoksiyası Sunnîliğe çok az benziyordu. Bununla birlikte, birbirine pek de dost olmayan Hristiyan Avrupalılar, Müslümanlarla veya paganlarla savaş söz konusu olduğunda, hemen ortak bir dil ve anlaşma yolu buluyorlardı. Yani Venedikliler Cenevizliler’le savaşıbiliyordu, ama bu adavet Arap veya Berberî bir düşman ortaya çıkıncaya kadar devam ediyor; müşterek düşmana karşı tek cephe oluşturuyorlardı.

Tarihen sabittir ki, acımasız savaşlar çoğu zaman yakın akrabalar arasında yapılır. Ancak bu savaşlar, ana sistemler düzeyinde yapılan savaşlardan temelde ayrılırlar. Ana sistemler düzeyinde yapılan savaşlarda düşman yabancı, engel olan ve def edilmesi gereken bir şey olarak görülürdü; ama öfke, nefret, gıpta vb. gibi kişisel duygular, vahşet sebebi değildi. Sistemler birbirinden ne kadar uzak olursa, karşılıklı katliamlar, bir o kadar soğukkanlılıkla yapılır ve tehlikeli bir ava benzemeye başlar. Peki, bir kaplan veya timsaha kızılabilir mi?

Tam tersine, bir sistem içindeki çatışma, komponent unsurlar olmadan sistem mevcut olamayacağı için, düşmanı tamamıyla yok etmek değil, ona karşı zafer kazanmak amacına yöneliktir. Örneğin, Florentine Ghibellinleri’nin lideri Farinata degli Uberti, düşmanın şehri zaptetmesine yardımcı olmuş, ama onun Florentine’i tahrip etmesine izin vermemiştir. Hatta bu konuda yaptığı açıklamada “Ben bu şehre karşı savaşıyorsam, bu orada yaşamak içindir” demiştir. Gerçekten de Uberti, Arbia şehri düşmanları Florentine Guelphe’lerinin kanlarıyla sulandıktan sonra orada son nefesini verinceye kadar yaşamıştır.

Bu daha bir şey değildi! Venedikliler, ünlü Ghibelline Eccelino da Romano’nun kardeşi Alberigo’ya çok daha sert davrandılar. 1260 yılında Alberigo, Tréviso yakınlarındaki şatosunu Venedikliler’e teslim ettikten sonra altı oğlu gözö önünde katledildi. Kendisinin kafası

kesildi; karısı ve iki kızı ise, Tréviso meydanında diri diri yakıldı. Böylesi bir canavarlığın sebebi ne idi?

Bu durumu anlamak için Guelphe ve Ghibelline adlarının bir takım anlamlar ifade eden cebir işaretleri olduğunu kavramak gerekir.¹⁵ Ghibelline'lerin feodal, Guelphe'lerin ise şehirli [burgher] olduğu düşünülür. Fakat, bazı şehirlerin popolanları, Ghibelline'lerin tarafındaydılar. Bazı Guelphe'ler, Ghibelline olurlardı veya tersi. Ancak her iki parti de Araplar'a ve Grekler'e karşı birlikte hareket ederlerdi. Ceneviz veya Venedik gibi büyük cumhuriyet şehirler, sırf bir takım politik hesaplarla defalarca bir taraftan diğer tarafa geçmişlerdi. Peki, niçin kan akıtılıyordu?

Bir sistemin bütünlüğünü koruma vasıtaları, çağlara, daha doğrusu etnogenez safhalarına bağlıdır. Genç sistemlerde unsurlar, oldukça gergin ve hatta bazen çatışmalara yol açacak kadar ihtiraslı temaslarda bulunurlar. Bu kanlı çatışmaların çoğunun ideoloji ve sınıf kavgalarıyla ilgisi yoktur. Örneğin İngiltere'deki Güller Savaşı [War of the Roses] veya Fransa'daki Armagnac ve Burgundlar arasındaki savaşlar, sosyal sınıflar sınırında vukû bulan çatışmalardır. Fakat bu iç çekişmeler, etnik sistemin ve devletin bütünlüğünü popülasyonun kayıtsız [apathetic] olduğu döneme nispetle daha iyi muhafaza eder. Popülasyon, kayıtsız olduğu zamanlar belki daha kolay yaşar, ama etnoslar parçalanır ve bütünlük olarak varlığını kaybeder.

Etnik sistemler, daha önce belirttiğimiz gibi, çoğu kez devlet formasyonlarıyla eşdeğerli değildir. Yani bir etnos farklı devletlerde veya birkaç etnos tek bir devlette yaşayabilir. O halde bunları hangi anlamda sistem olarak yorumlayabiliriz?

Sistemler, genel olarak iki ideal tipe ayrılırlar: Katı ve korpüsküler veya diskret [corpuscular or discrete]. Katı sistemlerde tüm parçalar (elementler) birbirine öylesine sıkı bir şekilde tutturulmuştur ki, sistemin normal fonksiyonunu yerine getirebilmesi için bunların hepsinin aynı anda var olması şarttır. Diskret sistemlerde ise unsurlar, birbirleriyle serbestçe etkileşimde bulunurlar veya sistemin işleyişi durdurulmadan analoglarıyla değiştirilebilirler. Hatta bilahere yenileriyle değiştirilmek üzere bazı parçaların sistemden çıkarılması da mümkündür. Ancak, alınan parçaların yerine yenileri konulmazsa, sistem mahvolmanın eşiğine gelecek kadar basitleşir.

¹⁵ *Istoriya Italii*, vol. I Nauka, Moskova, 1970, s. 223.

Sistemlerin, biri sürekli enerji alan ve çevreyle pozitif ve negatif entropi alışverişinde bulunan açık; diğeri, potansiyeli çevreyle dengeli hale gelinceye kadar orijinal enerjisini kullanan kapalı sistemler olarak gruplandırılması da mümkündür. Bu iki özelliği karşılaştırdığımızda şu dört varyant söz konusu olabilir: 1) Katı açık; 2) Katı kapalı; 3) Diskret açık; 4) Diskret kapalı. Bu taksim indîdir. Çünkü faaliyette bulunan herhangi bir sistem, farklı tiplerin özelliklerini kombine edebilir, ama şu veya bu kutba yakın olacağından bu taksim pratikte doğrudur. Çünkü sistemlerin elementlerin birbirine bağımlılık derecesine göre tasnif edilmesine yardımcı olur.

Gerek etnik tarihi, gerek kurumlar tarihini ve gerekse sosyal ve kültürel tarihi araştırırken, bu saydığımız tiplerden yalnızca katı ve diskret olan ekstremler hariç, diğerlerinin tamamına rastlarız. Çünkü her ikisi de mevcudiyetini sürdürme yeteneğine sahip değildir. Katı sistemler, darbe aldıklarında kendi kendini tamir edemezler. Diskret olanlarsa, zaten dış darbelere karşı dirençsizdir. Dolayısıyla pratikte katılık dereceleri farklı sistemlerle karşılaşırız. Bu sistemler, insan emeği ne kadar fazla karışırsa o kadar katı; sistemi meydana getiren elementleri sürekli yenileyen tabii süreçlerin müdahalesi ne kadar fazlaysa o kadar elastikidir. Bunun sınırını, tekno-sfer ve biyosferin mukavemeti belirler.

Peki, eğer insan vücudu da doğanın bir parçası ise, biyosferle tekno-sferin sınırı nerededir? Bellidir ki, sosyosferle (tekno-sfer) biyosferin sınırı insan vücudunun, yalnız dışından değil, içinden de geçer. Fakat bu, farkların ortadan kalkmasını sağlamaz. Aksine burada biz, sosyal ve biyolojik olanların gerçek etkileşim unsurunu aramaktayız. Bu, tabiatın, herkesin iyi bildiği bir deyişle etnosun bağımsız bir fenomenidir.

İdeal olarak etnos diskret bir sistemdir, ama komşuları tarafından mahvedilmemek için, süratli bir şekilde, örneğin klan içinde yaşlıların otoritesi, av veya savaş anında kumanda, aileye karşı yükümlülükler ve en nihayet devlet teşekkülü gibi katı sistemlere yardımcı olacak sosyal formlar geliştirir. Devlet, kabile birlikleri, klanlar, muhafız alayları gibi sosyo-politik kurumlar, katı sistemlerdir. Her iki sistemin, yani etnos ve devlet yahut kabile birliği sistemlerinin birbiriyle örtüşmesi, tabii görünmekle birlikte, zorunlu değildir. Sanırım bunların terkiplerinin tuhaflığı örtüşmelerinin tabiiliği kadardır.

Her iki sistem de dinamiktir, yani tarihî zaman içinde oluşur ve kaybolurlar. Değişimlerin sadece dış etkenlere bağlı olduğu homeostatik etnik sistemler, bir istisna gibi görünüyor. Unutulmamalıdır ki homeostasis, ancak sistemi oluşturan ve hareket ettiren güçler ortadan kalkınca gergin bir tekamülden sonra ortaya çıkar. Dolayısıyla statik, pratikte sonsuz sıfır sınırına sahip yavaşlatılmış âtil bir hareket olarak kabul edilmelidir.

IX

SÜB-ETNOSLAR

35. Etnosun Yapısı

Etnosun yapısı, her zaman az veya çok karmaşıktır; ama etnosun dayanıklılığını sağlayan da özellikle bu karmaşıklıktır. Etnos, bu karmaşıklık sayesinde isyan, kargaşa, fesat ve barış rehavetiyle dolu yüzlerce yıl ayakta kalma imkanını yakalar. Etnik yapı prensibi, süb-etnik grupların karşılıklı hiyerarşik bağımlılığı olarak adlandırılabilir. Süb-etnik gruplardan maksat, müşahhas bir bütün teşkil eden etnosun bünyesinde yer alan ve onun birliğini bozmayan taksonomik birimlerdir. Bu tez, ilk bakışta, etnosu elementer bir bütün olarak kabul eden görüşümüzle tezat teşkil etmektedir. Ama bir molekülün bile atomlardan, onların da elementer parçalardan oluştuğunu; maddenin molekül, atom veya sübatom boyutunda parçalanmasının onun bütünlüğünü bozmadığını unutmayalım. Ve bu, herhangi bir moleküler atom ve hatta sübatom seviyesinde, bütünlükle ilgili iddiaları yalanlamaz. Mesele, strüktürel bağların niteliğindedir. Bunu örneklerle açıklayalım.

Tver eyaletinden bir Karel, köyünde kendisini Karel, Moskova'ya okumaya geldiğinde ise Rus olarak tanıtır. Çünkü şehirde değil ama, köyde Kareller'in Ruslar'la mukayesesi önemlidir. Bunun sebebi, şehirdeki günlük yaşam ve kültür farklarının hissedilmeyecek düzeyde az olmasıdır. Fakat o bir Karel değil de Tatar olsaydı, kendisini Tatar olarak tanıtmaya devam ederdi. Çünkü farklı dinlere mensubiyet, Ruslar'la olan etnografik farkları daha da güçlendirmiştir ve bu,

kendisini samimi bir şekilde Rus olarak takdim etmesini engelleyecek kadar önemlidir. Batı Avrupa veya Çin'e giden Tatar, orada Rus sayılabilirdi ve kendisi de buna itiraz etmezdi. Yeni Gine'de ise onu İngiliz veya Hollanda halklarından olmayan bir Avrupalı gibi kabul ederlerdi. Bu örnek, etnik teşhis, dolayısıyla da demografik istatistikler ve etnoğrafik haritalar için çok önemlidir. Çünkü bu tür haritaları çıkarırken, grupların mensubiyeti ve bunların birbirleriyle olan yakınlığı konusu mutlaka iyi tespit edilmelidir. Aksi takdirde, etnosu meydana getiren asıl süb-etnoslar, mevcut etnoslardan ayırt edilemezler.

Şimdi de etnosların birbirlerine bağımlılıkları üzerinde duralım. Mesela, monolit etnosun parlak bir örneği sayılan Fransızlar, yukarıda bahsedildiği üzere Breton Keltlerini, Bask kökenli Gasconyalıları, Alemannlar'ın torunları olan Alsaslıları ve Romen grubunun bağımsız birimi Provansalları bünyelerinde bulundurmaktadırlar. IX. Yüzyılın ortalarında Fransız etnik adının dökümanlarda geçtiği dönemde, adı geçen bütün halklar, aynı zamanda diğerleri – Burgundlar, Normanlar, Akvitanyalılar, Savoie'lar henüz tek etnos oluşturmuyorlardı ve şimdi bizim Fransız dediğimiz etnosu ancak bin yıllık bir etnogenez sürecinden sonra oluşturdular. Fakat bu 'kaynaşma süreci, yerel âdet, gelenek, âyin vs.nin törpülenmesine sebep olmadı. Onlar, Fransızlar'ın etnik bütünlüğünü bozmayan eyalet özellikleri gibi korundular.

Özellikle Fransa'da etnik entegrasyon sonuçlarını açık bir şekilde gözlemleyebiliriz. Çünkü reform devri olaylarının seyri, XVIII. Yüzyılda Huguenot Fransızları kendi vatanlarını terketmeye zorladı. Gerçi bunlar hayatlarını kurtardılar, ama etnik kimliklerini kaybederek Alman soylularına, Hollanda burgherlerine, Güney Afrika'yı sömürgeye çeviren kalabalık Boerlere dönüştüler. Onları zaten çok renkli yapısının fazladan bir unsuru olarak kabul eden Fransız etnosu, böylece onlardan kurtuldu. Fakat Fransa, sosyo-politik bir bütün olarak zayıflamadı, hatta güçlendi. Katı Huguenotlar'ın bırakıp gittikleri tarlalar ve bahçeler, tarafsız insanlara geçti ve bu insanlar, XVIII. Yüzyılda henüz iç savaşıardan zarar görmeyen ekonomiyi ayağa kaldırdılar. Napolyon, bu etnik bütünlükten kalabalık ve itaatkâr bir ordu kurmayı başardı. Napolyon'un yenilgisinden sonra ise, eyaletçi separatistlerin kalıntılarına rağmen Fransa parçalanmadı.

36. Etnosun Kendi Kendini Düzenlemesi

Bizim, etnosa kendi kendini düzenleme özelliği atfetmemiz tuhaf karşılanabilir. Ama etnos, tarihî gelişim içinde dinamikdir ve dolayısıyla o da, uzun süreli herhangi bir süreç gibi, varlığını sürdürmesini sağlayacak enerjiyi temin etme yollarını bulur. Enerji tüketimini hızlandıran diğer alternatifler ayıklama yoluyla atılır ve körelirler. Bütün canlı sistemler, yok edilmeye karşı direnirler. Yani onlar, anti-entropiktirler ve dış şartlara mümkün olduğu kadar uyum sağlarlar. Etnosun yapısı ne kadar karmaşıksa, dış darbelere karşı o kadar mukavimdir. Bu yüzden, örneğin XIV-XV. Yüzyıllarda Velikorossya'da olduğu gibi, doğuşu sırasında yeterince mozaik bir yapıya sahip olmayan bir etnosun, bazen zümreler halinde şekillenen süb-etnik grupları kendisinden ayırmaya başlaması şaşırtıcı değildir.¹⁶ Güney sınırlarında Kossaklar, kuzeyde ise Pomorlar ayrıldılar.¹⁷ Bilahere yeni toprak kâşifleri (ilk bakışta sıradan bir iş kolu)¹⁸ bunların nüfusunu artırdılar. Onları Sibiryaya yerlileriyle karışarak Sibiryaya süb-etnosunu veya Çeldonlar'ı teşkil eden köylüler takip ettiler. Kilisenin parçalanması, başka bir süb-etnik grubun – etnografik açıdan Ruslar'ın ana kitlesinden ayrılan Eski Ayinciler – ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu süb-etnik gruplar, zamanla ana kitle içinde eriyip gittiler, ama aynı sıralarda yeni kopmalar devam etti.

Örneğin, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında bazı zengin soylular, çocuklarına Fransız dadı ve öğretmenler tutmaya başladılar. 1789 yılından sonra Fransızlar'ın Rusya'ya akını güçlendi; dil, zevk ve davranışların yanı sıra, Fransız bakış açısı da yaygınlaşmaya başladı ve bu da süb-etnik boyutta yeni davranış stereotipleri oluşturdu. Muhacirler, Napolyon'la savaş yıllarında Ruslar'ı desteklediler. Sonraları ise Avrupa kültürünü öğrenme geleneği, kendi atâletiyle devam etti. Çünkü hayatın, yani etnogenezin temel akımı eski mecrasına dönmüştü. Avrupalılaştırmış Oneginler'in torunları, ömürlerini Çe-

16 Biz tabii süreçlerden bahsederken, antropomorfizme zemin hazırlamıyoruz. Yaptığımız sadece "Nehir kendine bir yatak açmış, bir dirsek meydana getirmiş" kabilinden bir ifadeyi kullanmaktan ibarettir.

17 Pomor (Maritimer), aslen Novgorod'dan muhaceret ederek Beyaz Deniz ve Barents Denizi sahillerinde yaşayan Ruslar'a verilen ad.

18 Kaşifler denilen bu insanlar, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Rusya'nın Sibiryaya ve Uzak Doğu'ya sızmasını organize eden, bu işte bizzat görev alan maden arayıcıları, kürk tacirleri vb.dir.

hov'un "Vişne Bahçeleri"nde sona erdirerek, yerlerini diğer süb-etnoslara bıraktılar.

Süb-etnosları ayırmak çok kolaydır, çünkü XIX. Yüzyıl sonunun etnoğrafyası özellikle bu seviyede işlerdi. Etnoğraflar, günlük gelenekleri, yani davranış kuralları başkenttekinden belirgin bir şekilde ayrılan grupların, örneğin Olonets köylülerinin hayatını araştırıyorlardı, ama Petersburg profesörlerinin hayatını gözden kaçırıyorlardı.

Kısacası, süb-etnoslar doğrudan gözlemlenebilir; çünkü hem etnos bünyesinde bulunurlar, hem de süb-etnik davranış kalıplarının taşıyıcıları olarak, hayat tarzları, davranışları ve duygularını ifade etme şekilleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Süb-etnoslar, farklı tarihî sebeplerle oluşurlar. Bazen toplum katmanlarıyla tetabuk ederler, ama sosyal sınıflarla kesinlikle örtüşmezler. Süb-etnoslar, nispeten fazla müşkilat çıkarmadan eriyip giderler. Onların yerini ise kendilerine benzememekle birlikte, aynı fonksiyonları icra eden, aynı kaderi paylaşan başkaları doldurur. Bu süb-etnik formasyonların görevi, dahili fakat antagonist olmayan bir direnç sergilemek suretiyle etnik birliği korumaktır. Görüldüğü gibi bu karmaşıklık [complexity], etnik sistem mekanizmasının organik bir detaydır ve bunlar, etnos veya etnogenez formasyonunun her sürecinde vardır. Çöküş sürecine giren etnik sistem basitleştiğinde, süb-etnosların sayısı bire kadar düşer. Bu durum, bir etnosun persistent (bâkiye) haline dönüştüğünü gösterir. Peki ama, etnosların oluşum mekanizması nasıldır? Bu soruyu cevaplandırmak için, konsorsiyum ve konviksiyum adını verdiğimiz taksonomik birimlerin bulunduğu daha alt basamaklara inmemiz gerekir. Küçük kabileler, klanlar, yukarıda bahsettiğimiz korporasyonlar, yerel gruplar ve her devirde görülen diğer insan grupları bu basamaklarda yer alırlar.

37. Konsorsiyumlar ve Konviksiyumlar

Terimler konusunda anlaşalım. Ben, aynı tarihî kaderin birleştirdiği insan gruplarını konsorsiyum [consortia] olarak adlandırıyorum. Dernekler, ortaklaşa çalışmak üzere kurulan birlikler, tarikatlar, çeteler ve bunlara benzer diğer sabit olmayan birlikler, bu gruba dahildir. Bunlar çoğu hallerde parçalanmakla birlikte, bazen varlıklarını birkaç kuşak sürdürürler. Konsorsiyumlar, parçalanma veya

varlığını sürdürme halinde, konviksiyumlara [convicinities], yani aynı tarz-ı hayat ve ailevi ilişkilere sahip gruplara dönüşürler. Fazla mukavim değildirler. Ekzogamiyle yutulur; süksession, yani tarihî çevrenin sert değişimiyle alt üst olurlar. Ayakta kalmayı başarabilenler ise, süb-etnoslar içinde varlıklarını sürdürürler. Yukarıda bahsettiğimiz yeni toprak kâşiflerinin, yani persistent Sibiryalılar neslini yaratan cesur seyyahların ve Eski Ayınciler'in [Old Believers] konsorsiyumları bunlardandır. Amerika'daki ilk kolonileri, İngilizler'in konviksiyonlara dönüşmüş konsorsiyumları kurmuştu. Yeni İngiltere'nin temelini Puritanlar, Massachusetts'in temelini Baptistler, Pennsylvania'nın temelini Quakerler, Maryland'in temelini Katolikler, Virginia'nın temelini Royalistler, Georgia'nın temelini ise Hanover hanedanı taraftarları atmışlardı. İngiltere'den ya Cromwell'le, ya da Stuartlar'la geçinemeyen konsorsiyumlar ayrılmış, eski tartışmaların aktüel olmadığı yeni bir zeminde kendilerini yeni komşularına – Kızılderili ve Fransızlar'a karşı olarak gören konviksiyumlara dönüşmüşlerdi.

Yeni toprak kâşifleri ve Eski Ayınciler, kendi etnoslarının terkinde kaldılar; fakat İspanyol konkistadorlar ile İngiliz Puritanlar'ın torunları, Amerika'da özel etnoslar oluşturdular. Sanırım bu boyut, etnik farklılaşmanın [ethnical divergence] sınırı sayılabilir. Ve kaydetmemiz gerekir ki, en eski kabileler de muhtemelen aynı yöntemle oluşmuşlardır. Enerjik insanların ilk konsorsiyumu, tecrit şartlarında ilk dönemler için "kabile" dediğimiz etnosa dönüşür.

Konsorsiyumların taksonomik düzeyinde etnoloji biter; fakat gerektiğinde karşılıklı hiyerarşik bağımlılık prensibi daha sonra da icra-i faaliyetini sürdürür.

Bir alt basamakta çevresiyle bağlantılı olan münferit şahısları buluruz. Bu, büyük insanların biyografileri için faydalı olabilir. Bir basamak daha aşağı inersek, insanın bütün özgeçmişiyile değil, onun hayatının bir epizodu ile, örneğin açılması gereken bir cinayetle karşılaşırız. Biraz daha aşağıda, önemli sonuçlar ihdas etmeyen tesadüfî heyecanlar yer alır. Fakat, unutmamamız gerekir ki, eşyanın tabiatında yatan bu sonsuz taksim, problemin çözümü için verilen boyuttaki bütünlüğü bulma zorunluluğunu ortadan kaldırmaz.

X

SÜPER-ETNOSLAR

38. Süper-etnosun Gerçekliği – Franklar

Belirli bir bölgede aynı zamanda ortaya çıkan; ekonomik, ideolojik ve siyasî temaslarla karşılıklı ilişki içinde bulunan etnoslar grubunu “süper-etnos” olarak adlandırıyoruz. Karşılıklı bağımlılığa rağmen aynı etnoslar arasında askerî çatışmaların istisna sayılmayacağını belirtelim. Fakat sonuçları soykırıma veya köleliğe götüren savaşların, süper-etnik boyuttaki çarpışmalardan (örn., Avrupalıların XVI.-XIX. Yüzyıllarda Amerika yerlileriyle temasları) farklı olarak süper-etnos dahilindeki savaşlar, karşılıklı anlaşma çabaları ile yalnızca geçici üstünlük elde edilmesiyle sonuçlanır (Örn., Orta Çağ Avrupa’sında Guelphe’lerle Ghibellinler’in çarpışması, yahut eski Rus knâzlarının iç savaşları). Etnos gibi süper-etnos da, temsilcilerinin şahsında kendisini bütün diğer süper-etnoslara karşı görür. Fakat etnostan farklı olarak süper-etnos, farklılaşma yeteneğine sahip değildir. Ben, bu tezi şimdilik kanıtsız kabul etmenizi rica ediyor, kitabın sonunda kanıtlar göstereceğime söz veriyorum.

Süper-etnosların nereden çıktıkları belli olmadığı için bu tespit, ilk bakışta tuhaf görünebilir. Muhtemelen onların teşekkül şekli de, etnosların ve hatta süb-etnik bütünlüklerin oluşum şekline farklıdır. Eğer bu doğruysa, o zaman etnosların teşekkül muammasının, çözümün bir basamak, bir derece daha yukarıda olması sebebiyle halledilmediğini tahmin etmek gerekir. Dolayısıyla tarafımızdan müşahade ve tespit edilen şu veya bu etnos fenomeni, mozaik sistem bütünlüğünün bir unsuru gibi, dahil olduğu süper-etnosun varyan-

tından başka bir şey değildir. Bunu, kolonların veya caryatidlerin* bir şatonun heyet-i umumiyesinde yer almasına benzetebiliriz. Ama biliyoruz ki, bir caryatidi yakından seyretmek mümkün olduğu halde, şatoyu bir bütün olarak ancak uzaktan seyredebiliriz. Ve yine biliyoruz ki, bir şato, caryatidi olmadan da şatodur; heykel ise en iyi ihtimalle müze eşyasına, en kötü ihtimalle de moloza dönüşür. İster-seniz bu konuyu tarihten birkaç örnekle izah edelim.

Süper-etnik birlik de süb-etnik birlik kadar reeldir. Fransız etnosu, henüz Orta Çağ başlarında Chretiené denilen ve sekenesinin bir kısmını Aryani (Burgundlar) ve paganların (Frizler) teşkil ettiği Katolik Avrupa ülkelerini bünyesinde birleştiren bir bütünlüğe dahildi. Fakat bu tür detaylar o dönemde kimseyi ilgilendirmiyordu. Carolingienler'in birleştirdikleri topraklarda iki büyük etnik grup yaşıyordu: German dilli Teutonlar ve Latin dilli Walloonlar. Bu etnoslar, Charlemagne'in torunları döneminde hükümdarlarını imparatorluğun demir halkasını kırmaya mecbur ettiler ve 841'de Fontaine yakınlarında amaçlarına ulaştılar: Charles le Chauve ve Alman Ludwig (Ludowic), 842 yılında, Strasburg'da imparatorluğun milli sınırlarını koruyacaklarına yemin ettiler.

Fakat bu, yalnızca ilk bakışta göze çarpan bir parçalanma idi. Bretanya, Akvitanya [Aquitania] ve Provence, Batı Frank Krallığı'ndan ayrıldılar; küçük Fransa ise, Meuse ve Loire arasına yerleşti. Bu "toprak devrimi"¹⁹, Carolingienler'in meşrû hanedanı Teutonlar'ın Robert d'Anjou'nun oğlu Eudes de Paris zamanında 895'de Paris'de yıkılmasıyla sonuçlandı. Gerçi Carolingienler bir yüzyıl boyunca ülkelerinin parçalanmasını engellemek için didiniyorlardı, ama kaynaşmanın en üst seviyesinde oluşan etnoslar inat ve ısrarla onların hâkimiyetini reddediyorlardı. Batı Avrupa, X. Yüzyılda sona eren feodal devrimler neticesinde parçalanmakla birlikte, Müslüman Araplar'a, Ortodoks Grekler'e, İrlandalılar'a ve hatta pagan Slav ve Normanlar'a karşı süper-etnik bir bütünlük olarak direnmeye devam ediyordu. Daha sonraları bu birlik, önce Anglo-Saksonlar'ı, arkasından Batılı Slavlar'ı, İskandinavlar'ı ve Macarlar'ı Katolikliğe kazanmak suretiyle daha da genişledi. Etnik mozaiklik, süper-etnosun gelişmesine engel değildi.

19 Augustin Thierry. Letter No.2. *Lettres sur l'histoire de France*. s. 169-172.

39. Süper-etnosun Doğuşu – Bizans

Başka bir örnek verelim. Eski zamanlarda, Akdeniz Havzası'nda, gelişim sürecinde Latium ve Fenikya şehirlerini de içine alan tek bir Helen kültürü vardı. Ana Helen çekirdiği çok yönlü Helen kültürünün tüm varyantlarını ihtiva etmediği için, etnik yönden Batı Avrupa'yı hatırlatıyordu. Elbette Roma, Kartaca ve Pella kendi yerel özellikleriyle müstakil etnoslardı, ama süper-etnik anlamda Helen kültürünün geniş çevresi içindeydiler. Gerçi bu yeni bir tespit değildir, fakat bizim için start noktası olarak önemlidir. Roma Krallığı etnik yükselişleri teşvik ediyordu, fakat Grekçenin Latinceyle eşdeğer görülmesi, hemen hemen tüm Akdeniz halklarını tek etnos halinde birleştirdi.

M.S. I. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda sonraki ikiyüz yıl zarfında yeni bir kimlikle komşularından hiçbirine benzemeyen yeni halklar ortaya çıktı. Ortaya çıkışlarının başlangıcında kendilerini putperestlere, yani bütün diğerlerine karşı olarak gördüler ve gerçekten de onlardan ayrılmaya başladılar. Elbette bu, anatomik, fizyolojik belirtilere göre değil, davranış karakterine göre bir ayrılma idi. Onlar birbirine farklı bir şekilde yaklaşır, farklı şekilde düşünür ve hayatta kendilerine çağdaşlarına göre anlamsız olan amaçlar edinirlerdi: Onlar ahiret saadetine can atarlardı. Asketizm (inziva) Helen dünyasına yabancıydı. Yeni insanlar, Thebes'i kurdular; Grekler ve Suriyeliler, akşamlarını tiyatrolarda geçirir ve arı dansından (eski striptiz) zevk alırlardı; bunlar ise, sohbet etmek için toplanır ve sessizce evlerine dağılırlardı. Helenler ve Romalılar, artık birkaç asırdır, kendi tanrılarını edebi figürler sayarak onların kültünü devlet geleneği olarak muhafaza ediyorlardı. Günlük hayatta ise bu kült birçok batıl inanç tarafından yönlendiriliyordu. Yeni vaizler ve neofitler, tüm samimiyetleriyle ahiret hayatını gerçek kabul ediyor ve kendilerini öbür dünyada yaşamaya hazırlıyorlardı. Gerçi Roma'ya karşı sadaketlerini muhafaza ediyorlardı, ama onun kutsallığını reddediyor ve çoğu kez hayatlarına malolmasına rağmen imparatorların heykellerine tapınmaktan kaçınıyorlardı. Bu davranış farkları toplum yapısını bozmamıştı; ancak, yeni insanlar etnik bütünlükten kopmuşlar ve kendine benzemeyeni yok et prensibinden hareketle onları ortadan kaldırmak isteyen aşağı tabakaya mensup şehirlielerin teskin olunmaz nefretini kazanmışlardı.

Bu yeni mantaliteyle oluşan insanlar arasına karışmış bulunan cahil paganların da sabit ve belirli bir inançları olmadığı için, söz konusu adavetin sebebinin inanç farklılığından kaynaklandığını düşünmek yanlış olur. Fakat her nedense Mitra, İsis, Cybele ve Helios için tartışmaya dahi girmeyen Helenler ve Romalılar, Christ [İsa] söz konusu olunca kavga etmekte tereddüt göstermiyorlardı. Muhtemelen bunun sebebi, İsa'nın ideolojik ve politik bir sembol değil, Helen kültürüne gerçekten yabancı ve yeni bir etnolojik, yani davranış sembolü olmasıydı.

Yeni bütünlüğün çok büyük kayıplara rağmen galip geldiği mâlum. Gnostikler ortadan kaybolmuş; Maniheiztler dünyanın dört bir yanına dağılmış; Markionitler (bilahere Bogomiller) küçük bir cemaat arasında tutunmayı başarmışlardı. Sadece Hristiyan kilisesi ayakta kalabildi ve adı konulmayan bir bütünlük oluşturdu. Biz onu, klasik bir biçimde, Bizans veya Ortodoks Hristiyanlık diye adlandıracağız. V. Yüzyılda Roma İmparatorluğu sınırlarını aşarak bazı komşu ülkelere de yayılan ilk Hristiyan cemaatinden kendine Romanic (Gr. Rhome) adını alan bir etnos teşekkül etti. V.Yüzyıldan X. Yüzyıla kadar Bulgarlar, Sırlar, Macarlar, Çekler, Ruslar ve Alanlar Ortodoksluğu kabul ettiler ve böylece Ortodoks dünyasının süper-etnik kültür bütünlüğü şekillendi. Ne var ki bu bütünlük XIII. Yüzyılda Frank,²⁰ Türk ve Moğollar'ın indirdikleri dış darbelerle parçalandı, ama Ortodoks kültürü gibi Ortodoks geleneği de XIV. Yüzyılda Velikoross halkının şekillenmesiyle birlikte canlandı.

Fakat Moskova Rusyası'nı Bizans'ın kenar mahalle kültürü olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü güçlü mahallî gelenekler Rusya'da zaten müstakil bir bütünlük meydana getirmişti. V. Yüzyılda Ekümenik Kilisesi'nden kopan akımların (Nesturiler ve Monofizitler), Ekümenik konsillerde afaroz edilmelerine rağmen, kendi cemaatlerini Ortodoks kiliselerine bağlı görmeye devam etmeleri önemli bir husustur. 1054'de kiliselerin sıradan parçalanışı sırasında münazaalı tarafların birbirini eretizmle [itizal] suçlamaması, süper-etnik bütünlüğün parçalanma sürecini tamamladı ve böylece Katoliklik, "Hristiyan Dünyası" sisteminin yeni yapısı halini aldı. Katolik Avrupa ile Bizans'ın sınırları, bu topraklar üzerinde yaşayan insanların davranış karakterlerine istinaden ayrılır. Bugünkü milletlerin doğu-

20 Yakın Doğuda XIII. Yüzyılda tüm Doğu Avrupalılara "Frank" (Frenk) denilirdi.

şuna yol açan Orta Çağ “Nationes”ları, şövalyelik, şehir komünleri ve Avrupa süper-etnosunu dünyanın diğer süper-etnoslarından ayıran her şey, Batı Avrupa’da ortaya çıkmıştır.

1054 parçalanmasından sonra da Hristiyanlık dogması eskisi gibi kaldığına göre, meselenin püf noktası dogmalar değildi. Demek ki, hassas bir endikatör olan dinler tarihi, sadece sosyal ve etnik tarihin derin süreçlerini yansıtmaktadır.

40. Süper-etnos Kırılması –VII.-X. Yüzyıllarda Araplar

Araplar, öylesine eski bir halktır ki, Miladın başlarında eski etnik birlik duygusunu artık kaybetmişlerdi. Daha eğitilmiş Araplar, ya Bizans Suriyesi’nde, ya da Irak-ı Acem’de bu imparatorlukların siyasi ve kültürel hayatına iştirak ederek yaşıyorlardı.

Eski Araplar’ın kökenine sadece Tekvin Kitabı’ndaki efsaneler tanıklık etmektedir. Tarihî kaynaklar ise, yaklaşık olarak bin yıl boyunca Arabistan’da ara sıra ticaretle uğraşan, ama herhangi bir adları olmayan bedevilerin ve tarımla uğraşan kabilelerin yaşadığını göstermektedir. Bunların hayat tarzları ve boy-kabile yapıları, öncelikle tabii ekonomi, dolayısıyla yaşadıkları bölgelerin landşaftıyla belirlenirdi. Ama birleşme konusunda en ufak bir temayül dahi yoktu. Ordunun savaş kabiliyeti, en düşük seviyedeydi. Bu yüzdendir ki Arabistan, VII. Yüzyıla kadar bir yandan Roma İmparatorluğu, diğer yandan Part (Sâsânî) İranı ve Habeşistan’ın (Aksum) rekabet alanı haline gelmişti. Arabistan’ın en aktif ve dirençli insanları, Hicaz ve Yemen’deki Yahûdi cemaatleriydi.

M.S. VI. Yüzyılda, bütün Arabistan’da şiirin aktiviteleşmesinin modüsü gibi değerlendirilmesi gereken yükselişi dikkat çekmektedir. İhtiras çizgisi yükselmeden iyi bir şiir yazmanın mümkün olmadığına kanıtlanmaya ihtiyacı var mı? VII. Yüzyılda Muhammed, ciddi şekilde tek tanrıcılığı tebliğ etmeye başladı ve etrafına oldukça cesur, metin, mert ve fanatik derecede sadık insanlardan oluşan küçük bir taraftar grubu toplayarak, ilk önce bir rakip gibi gördüğü şairleri pasifize etti. İslamî cemaatin üyeleri, eski kabile bağlarını kopararak, yeni ve özel bir toplum oluşturdular. Bizans’da olduğu gibi, bu toplum da konfesyional mantalite ve etnogenetik bir özelliğe sahipti. Çünkü Muhammed, Müslümanların köle olamayacaklarını ilan ede-

rek, kelime-i şehâdet getiren köleleri kendi cemaatine kabul etmişti. Yeni inancın tebliğinden önce, etnik enerjinin biriktiği inkübasyon [kuluçka] dönemi hâkimdi.

Teşekkül eden bu konsorsiyum, henüz Muhammed ve Ebû Bekir hayatta iken süb-etnosa dönüştü. Beş-on kişiden binlere ulaşan Müslüman süb-etnosu, bütün Arabistan'ı ele geçirdi ve Araplar'a tek tanrılılığı aşıladı. Eyyamcı Mekke tacirleri ve çöl bēdevileri, İslamı riyakârca kabul etmeyi ölüme veya köle olmaya tercih ettiler. Böylece davranış kalıpları değişen ve kendini Arap diye tanıtan yeni bir etnos oluştu. II. Halife Ömer, fethedilmiş ve görünüşte İslamı kabul etmiş güçleri kullanarak, Suriye, Mısır ve İran'ı ele geçirdi. Fakat III. Halife Osman döneminde İslamı kabul etmiş gibi görünenler, yeni devlette yüksek görevlere sızdılar ve ilk toplumun dinî çırpınışlarını şahsî zenginleşme amaçları için kullandılar. Din gayretine düşenler Osman'ı katlettiler; bu olay, fanatik olmayanlar arasında büyük tepkilere yol açtı ve sonuçta Peygamber'in damadı Ali ile düşmanı Muaviye arasında iç çekişmeler başladı. Bu mücadele, sahte Müslümanların zaferiyle sonuçlandı; fakat onlar devlet politikası ve resmi ideolojide herhangi bir değişiklik yapmayarak, fetihlerini İslam sancağı altında sürdürdüler. Muaviye'nin halefi olan Emevîler, Atlas Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na kadar yayılarak, sadece Arabistan'ı değil, Suriye, İran, Soğdiyana, İspanya, Afrika, Kafkasya ve diğer birçok ülkeleri de fethettiler.

Araplar, Hilafet'in çeşitli etnoslardan oluşan ahalisine kendi dillerini ve manevi kültürlerini (İslamı) aşıladılar. Fethedilen halkların çoğunluğu Arapçayı kabul etti; kendi dillerini koruyanlarda ise (örn., Persler'de) yazı dilindeki kelimelerin yarından çoğu Arapça idi.

Artık X. Yüzyılda hilafet toprakları, kabilelerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere uygun isimler alan vilayetlere bölündü. Berberîler, İdrisî (789-926), Rüstemî (777-909) ve Zirîler'i (972-1152) ; Gilan ve Deylem dağlıları Büveyhîler'i (932-1062) ; Tacik ve benzerleri de Sâmânîler'i (819-999) desteklediler. Araplar dahi kendi aralarında bölündüler. İspanya Arapları Emevîler'in yeşil bayrağını, Irak Arapları Abbasîler'in siyah bayrağını, Mısır Arapları Fatîmîler'in beyaz bayrağını yücelttiler. Bahreyn'in Bedevî kabileleri ise önce bir cemaat, daha sonra Karmatî devletini kurdular. Bunların tamamı, fiilen ayrı etnoslar haline gelerek, hasmâne duygularla birbirlerinden ayrıldılar.

Kısacası, IX.-X. Yüzyıllarda Hilafet de, Carlos Mangus imparatorluğunun akibetine uğradı; ot ve çayırın asfaltı parçalaması gibi, etnoslar da Hristiyan ve Müslüman imparatorluklarının demir halkalarını kırdılar. Ancak, politik parçalanma, her iki tarafta da kültür ve yazı dilinin (Arapça ve Latince) pek çok benzer unsurlarını yansıtan süper-etnik birliği bozmadı. İslam süper-etnosu, kendisini doğuran Arap etnosundan çok daha dayanıklı çıktı. Artık XI.-XII. Yüzyıllarda hilafet ideasını Türkmen-Selçuklular, XIII. Yüzyılda ise köle pazarlarından satın alınan ve orduya kabul edilen Kumanlar (Kıpçaklar) ve Sudanlı zenciler savunuyorlardı. Muhammed taraftarlarının oluşturdukları sistemin atâlet gücü oldukça muhteşemdi.

İmdi bir soru: Din konsepsiyonu, anlatılan sürecin mantalitesi olarak görülebilir mi? Dıştan bakınca, elbette; ama meselenin içine girip, konuyu enine boyuna didikleyince, durum hayli karmaşık. Örneğin Karmatilik, Hristiyanlık ve hatta Yahûdiliğe nispetle İslamdan çok daha farklı olmasına rağmen,²¹ süper-etnik yapının -İslam kültürünün- değil, bizzat Arap etnosu çerçevesi dahilinde yer alır. Türk paralı askerleri ve Marakeş çeteleri dine o kadar önem vermiyorlardı, ama XI. Yüzyılda Sünnî itikadı kılıçları ile ayakta tutan da yine onlardı.

Ancak, Arap etnosunun (süper-etnik anlamda tüm İslam kültürünün) teşekkül sürecinin dominantı, her hülakârda Arap şiirinin gelişmesiyle birlikte uygun zemini hazırlanan ve Muhammed tarafından tebliğ edilen İslam dini olmuştur. İslam, bir sembol olarak, kendini tanıtımın fanatik bir objesi ve vahdet aracı haline gelmiştir. Genel olarak yeni bir dinin hızlı yayılışı sırasında (ona karşı bir anti-tez oluşturan) bir takım sapık akımlar ve dinî ideolojik görüşler ortaya çıkar ve temel sürecin fırtınalı ilerleyişini stimüle ederler. Daha sonraki günler, gerek Arap etnosu ve gerekse süper-etnik kültür sınırları içinde entellektüel hayatı canlandırdı ve böylece bilim ve sanatta hızlı bir gelişme yaşandı. Sözünü ettiğimiz süreç, dıştan bakışta dinî-ideolojik dominantı esas alan bir süper-etnosun şekilleniş örneğidir. Bu tür bütünlükler bilime yabancı değildir; bunlara bazen “kültür tipleri”, bazen “medeniyetler” adı verilir.

Ekonominin gelişmesine, sosyal ilişkilerin normalleşmesine, felsefe, edebiyat, coğrafya ve tıp dalında çok sayıda şaheserler vermesi-

21 Bertels, A. E. *Nasir-i Khosrov and Ismailism*, M., 1959, pp. 202-247.

ne rağmen, X. Yüzyıla doğru Arap-Müslüman etnosunun enerjisi tükenmeye başlamıştı. Şavaşçı kimliğinden şair, ilim adamı ve diplomat kisvesine bürünen Araplar, artık parlak mimari nûmuneler veriyor, muhteşem pazarlar kuruyor, medreseler açıyor, sulama sistemleri geliştiriyor ve artan nüfusu besleyecek göz alıcı bahçeler meydana getiriyorlardı; ama kendilerini düşmana karşı savunmayı unutmuşlardı. Tabii olarak fetih dönemi kapanmış, kayıp çağı başlamıştı.

Fransız Normanları, Sicilya'yı Müslümanların elinden yolup aldılar; Avusturya dağlıları, Merkezî İspanya'yı ele geçirerek onu şatolar ülkesine – Kastilya'ya dönüştürdüler. Bizanslılar, Şam dışında Suriye'yi istirdat ettiler. Gürcüler, Tiflis'i Arap garnizonundan temizlediler. Araplar'ın kurtuluş için Türkmenler'e, Berberiler'e ve Tavarıklar'a baş vurmaktan başka çareleri kalmamıştı. Fakat onlardan umdukları yardımı aldılar. XI. Yüzyılda El-Moraviyyûn, İspanyollar'ı kuzeye sıkıştırırken, Selçuklular da Ermenistan ve Küçük Asya'yı ele geçirdiler. Fakat bu yeni fâtiplerin savundukları şey, zerrece değer vermedikleri Arap halkı değil,²² süper-etnos, yani İslam Dünyası'ydı. Çünkü sonuncusu, onlar için bir kültür dominantıydı. Parçalanmakta olan hilafetin bünyesine dahil olan Orta Asya Türkleri, Sudan zencileri ve vahşi Kürdler, oradaki yaygın âdet, gelenek, görüş vs.yi benimseyerek Muhammed'in oluşturduğu ümmet davasının savunucuları haline geldiler. Haçlı seferlerini durduranlar da özellikle onlar olmuştur. Bütün bunlara rağmen kendi kendilerine gelişemediği için ancak bozulabilecek olan kültür, ayakta kalmayı başardı. Bozulma yavaş seyrediyordu; dolayısıyla kültürün cazibesi Afrika, Hindistan, Malay Adaları ve Çin'de yeni bölgelere yayılıyordu. Aynı kültür, kendisini doğuran etnosun yükselişinden sonra geçen bin yıllık bir zamana göğüs gererek, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

X-XII. Yüzyıllarda inkorporasyon yoluyla bünyeye katılan etnosların taşıdıkları pek çok yabancı unsur emen bu kültür, genel görünümünü değiştirerek, tanınmayacak şekilde çirkinleşmesini sağlayan yeni formlar oluşturdu. Etnik yönden Araplar'a yabancı olan Müslümanlar, Şii, İsmailî, Sûfî, yahut zahiren mü'min, bâtinen Mu-

22 Yakın Doğuda Arapça konuşan herkese Arap denilir, ama bu doğru değildir. Suriye, İran ve Kuzey Afrika halklarının büyük bir çoğunluğu temas bölgelerindeki eski etnoslarla kaynaşmanın ürünüdür. Gerçek Araplar'ın torunları Suudi Arabistan bedevileridir.

hammed'in ashabının ve ilk halifelerin dünya görüşlerine uzak fikirlerin peşinde koşan insanlara dönüşüyorlardı. Bu dönemde etnik farklılıklar konfesyional şekiller altında görüldüğünden, kültürden etnogeneze doğru ters bir seyir takip edersek, "İslam Dünyası"nın etnik temaslarını keşfederek, niceliğini ortaya koyabiliriz. Yazar, okuruyla birlikte etnolojik metodun birkaç tekniğini daha öğrendikten sonra, kitabın ileriki sayfalarında bu karmaşık ve cazibeli konuya tekrar özel olarak dönecektir.

Yukarıda verilen bütün örnekler, süper-etnosların, tarihçilerin teorik kontrüksiyonları değil, en az etnoslar kadar gerçek bütünlükler olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte süper-etnosların aşağıda gözden geçireceğimiz bazı özellikleri vardır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, süper-etnos da etnoslar gibi bir sistem bütünlüğüdür ve etnostan bir derece, bir basamak daha yukarıda yer alır. Kendilerini diğer gruplara karşı olarak gören birkaç süper-etnosun oluşturduğu daha yüksek – hiperetnik boyutlu bütünlük şekli de mevcut olabilir. Fakat bunlar genellikle geçici, kısa ömürlü olurlar ki, onları araştırma konusu yapmak dahi gereksizdir.

XI

ETNOGENEZİN ALGORİTMASI

41. Etnik Bâkiyeler

Etnik tarihçilikte, tarihî zaman içerisinde kaybolan ve artık yerini başkalarına bırakmış bulunan yirmiden fazla süper-etnosun adı sayılabilir. Biz şimdilik süper-etnosların tarihten silinme mekanizmasının nasıl işlediğini ele alacağız. Süper-etnosların teşekkül ve yayılış konusuna ise ileride özel biçimde temas edilecektir. Önemli bir detay olarak şunu kaydedelim ki, çoğu zaman tarihî süreçlerin aşındırdığı muazzam süper-etnosların yerinde kendi gelişim ve çöküş devirlerini yaşamış olan adacıklar kalır. Bu türden küçük etnoslara Basklar, Arnavutlar, Kafkasya'daki bazı etnoslar ve Kuzey Amerika'daki ilginç ve çok dayanıklı İrokez [Iroquois] etnosu örnek olabilir. Kuzey ve Merkezî Amerika'da tarihten silinen veya asimilasyona uğrayan birçok kabileden farklı olarak İrokezler, nüfuslarını (20 bin kişi) ve dillerini korumuş; kendilerini başkalarından farklı görme özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Bununla birlikte hayat tarzlarını değiştirdikleri ve savaşçı insanlardan 'müze eşyalarına' dönüştürüldükleri de bir vakıadır.

Bâkiye etnosların sayısı bir hayli fazladır; ancak, onların bir kısmı tarih sahnesinden silinmekte, bir kısmı diğer etnoslar tarafından imtisal edilmekte, İrokezler gibi bazıları ise kimliğini, mahdut miktardaki nüfusunu ve yaşadıkları toprakları muhafaza etmektedirler. Biz bunlara persistent, yani haddinden fazla yaşlanmış ve homeostaz [çevreyle denge sağlamış] safhasına girmiş etnoslar diyoruz. Etnoğrafya, coğrafi yerleşimi sayesinde diğer etnoslarla temasa geçmemiş veya sadece son 100 yıl zarfında geçmiş olan çok sayıda izole etnos

tespit etmiştir. Kanada'da kürk ticareti yapan şirketler ortaya çıkınca kadar oradaki birçok kabile, insanları kauçuk heyecanı sarınca kadar Brezilya'nın iç bölgelerindeki Kızılderililer, Avrupalıların gelişine kadar Avusturalya yerlileri, (hatta Dağıstan'daki Gunib platosunun Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra bile) Kafkasya'daki bazı dağlı halklar, bu tür etnoslardır. Hindistan, Afrika ve hatta Avrupa'da da şu veya bu şekilde izole olmuş birçok halk ve kabile [izolat] vardır. Ancak burada en önemli husus, izolatların tarihçinin gözleri önünde ortaya çıkışıdır. Vikingler'in torunları İzlandalılar bunlardandır. IX. Yüzyılda adaya yerleşen İzlandalılar, 300 yıl zarfında atalarından mevrus savaşçı ruhunu kaybetmişlerdir. Norveç, Danimarka, İsveç Vikingleri ile İrlanda'dan ele geçirilen köle kadınların evliliğinden türeyenler, artık XI. Yüzyılda küçük de olsa bağımsız, geçmişin bazı geleneklerini koruyan ve kendi ada sakinleriyle evliliğe önem veren bir etnos oluşturdular.

Başka kabile mensuplarıyla yakın temasların olmayışı, zorunlu olarak etnos içi ilişkilerin stabilizasyonuna yol açar; "durağan" diyebileceğimiz bir yapı ortaya çıkar ve etnos içinde 'sistem basitleşmesi' [simplification of the system] başlar. En iyisi, bunu bir örnekle açıklayalım.

Eski Mısır'da birleşik Hami kabileleri güçlü bir etnos halinde kaynaşarak, çok yönlü bir sistem meydana getirdiler. Bu sistemde Firavun ve danışmanlar, Nom soyluları ve askerler, kahinler ve katipler, tacirler, çiftçiler ve para karşılığı çalışan fakir işçiler yer alıyordu. Sistem, yabancılarla herhangi bir çatışma vukûunda komplike hale geliyordu. Nubya ve Suriye istilalarını profesyonel savaşçılar yapıyordu; Babil'le olan müzakereleri tecrübeli diplomatlar yürütüyor; su kanalları ve saraylar ise küçük yaştan itibaren eğitilmiş uzman mühendisler tarafından kuruluyordu. Bu çok yönlü sistem Hiksoslar'ın istilası sırasında ayakta kalmayı başarmış ve adeta takviye bir enerjiyle beslenmiş gibi yenilenmişti. Fakat M.Ö. XI. Yüzyıldan itibaren basitleşme süreci başladı ve sistemin direnç gücü zayıfladı. M.Ö. 950 yılında Mısır'da hâkimiyet, Libyalılar'ın, 715'de ise Habeşiler'in eline geçti. Fakat Asurlular'la yapılan savaş kaybedilince, Asyalılar, artık kendisini savunamayan Mısır'ı istila ettiler. Sais hanedanı ülkeyi kurtarmakla birlikte gücünü Libyalı ve Helenler'in mızraklarından alıyordu. M.Ö. 550 yılında bu hanedan da düştü ve akabinde Mısır'da Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Araplar, Berberiler, Memlükler ve Türkler

sırayla hâkimiyeti ele geçirdiler. M.S. I. Yüzyıla doğru mevcut sosyal gruplardan yalnızca çiftçi – fellahlar ve Helenleşmiş şehirliler, yani Kıptîler'in küçük bir grubu ayakta kalabildi. Fellahlar, izolatlara dönüştüler. Çevrelerinde aktif bir tarihî yaşantı akıp gidiyordu, ama bunun onlarla bir ilgisi yoktu. Onlar, etnik açıdan kendilerine yabancı bir toplumla iç içe yaşamalarına rağmen, 2 bin yıl boyunca kendi hallerinde kaldılar. Biz bunu, etnik statik veya 'sükunet' olarak adlandırabiliriz. Bunun anlamı, gelişimin artık dikkat çekmeyecek ölçüde zayıflamış olduğudur.

42. Statik ve Dinamik

Önce terimler konusunda anlaşalım. Bizim teorik olarak 'statik' veya 'persistent' dediğimiz halklarda hayat, nesilden nesile değişmeden aynen tekrarlanır. Bu, elbette bu türden olan halkların dış tesirlere maruz kalmadığı anlamına gelmez. Hatta çoğu zaman çevrenin değişmesi onların mahvına dahi yol açabilir. Örneğin, Tasmanyalılar'ın ve Patagonya'daki Araucanlar'ın kaderi böyle olmuştur. Sabit etnik gruplar, kabileler veya halklar, uygar komşularından birşeyler almaktan bazen kaçınılırlar, ama çoğu zaman, alıştıkları hayat ritmini değiştirmemek şartıyla, kendilerine uyan şeyleri kolayca kabul ederler. Örneğin Algonquin kabileleri, daha XVII. Yüzyılda misketlerle [kaval tüfeği] silahlanmayı kabul etmiş, Fransız ve İngiliz sömürgecilerinden hiç de fena sayılmayacak şekilde ateş etmeyi öğrenmişlerdi. Patagonyalılar, XIX. Yüzyılda bir kuşaklık süre içinde yaya avcılardan atlılara dönüştüler. Tunguslar, içinde yaşadıkları tabiat şartlarına son derece elverişli olan demir soba ve kibriti benimsemişlerdi. Fakat bu halkların etnik imajları, XX. Yüzyıla kadar eskisi gibi kaldı ve ne Algonquinler, ne de Araucanlar Fransız veya İspanyol oldular.

Dinamik halklarda sürekli 'babalar ve oğullar' problemi ortaya çıkar. Genç nesil, öncekilere benzemez. İdealler, zevkler, gelenekler değişir; moda kategorisi ortaya çıkar. Yeninin ortaya çıkmasıyla birlikte eskinin unutulması da başlar. Buna 'kültür değişimi' denir.

Dinamik halklar da ebedî değildir. Ya hiçbir iz bırakmadan kaybolur, ya da belirli bir gelişim aşamasından sonra statik dönüşürler. Bazı transformasyonlardan sonra statikler de dinamik olurlar; fakat bu, artık farklı bir durum sayılır. Tarihten silinmek, bazen etnosu

oluşturan insanların tamamen mahvolması ile, fakat çoğu zaman etnik birliğin parçalanması ile alakalıdır. Bu durumda kurtulabilenler, komşu etnik birlikler tarafından asimile edilirler: İnsanlar kalır; etnos ise, bir sistem bütünlüğü olarak kaybolur. Belki etnosun bir kısmı bâkiye [relict] olarak kalır, ama o da izolata dönüşecektir.

Verilen örnekler son derece açık. Ama yine de geleneklere bağlılığın pek çok derecesi vardır ve bildiğimiz etnosların tamamını muhafazakârlığın tedrici surette aşağı doğru küçülen derecelerine göre sıralarsak, hiçbir etnosun sıfır noktasına, yani geleneklerden bütünüyle kopma noktasına varmadığını görürüz. Çünkü bu noktaya ulaşan bir etnos, komşuları arasında eriyerek varlığını kaybeder. Gerçi zaman zaman bu tür hallere rastlanmaktadır, ama böyle olaylar etnik topluluğun kendi istek ve gayretiyle olmaz. Yine etnoslar hayatlarını noktalarlar. Demek ki, buna yol açan tahripkâr faktörler vardır. Dış tesirlere karşı bütünüyle tecrit edilmiş etnoslar olmadığına göre, tüm etnosların ölümlü olduğunu kabul etmek gerekir. En tuhafı da etnosların bazen ölümü şerefsiz saydıkları bir hayata tercih etmeleridir. Peki, nedir bunun sebebi?

Çevreyle homeostatik denge durumunda bulunan bir etnosu şu veya bu popülasyon türünden ayıran şey, sanırım ölümü seçme hakkıdır. Bir etnosun ölümü, ona mensup bulunan bütün fertlerin tek tek kırılması değil, sistem bütünlüğünün parçalanmasıdır. Tarihte çeşitli Kızılderili kabilelerinin Amerikalılar, küçük Hun etnosunun Çinliler tarafından soykırıma tabi tutulduğunu gösteren insanlığın yüz karası sayfalara rastlanılmakla birlikte, çoğu zaman son nefesini veren etnosun üyeleri yeni komşu etnosların bünyesine karışırlar. Dolayısıyla etnik eksterminasyon, biyolojik değil, daha ziyade sosyal bir olaydır.

Diyalektik materyalizme göre ölüm, kaçınılmaz bir andır ve bir organizmanın hayat aktivitesinin kurala uygun sonucudur. F. Engels şöyle yazıyordu:

Hayatın inkârı, aslında hayatın içinde mevcuttur. Bu yüzdendir ki hayat, kendisini doğuran ana çekirdek daima ölüme mahkum olduğu için, kaçınılmaz sonla her zaman ilişkili olarak düşünülmüştür.²³

²³ Frederick Engels. *Dialectics of Nature*. Translated by Clements Dutt, with a preface and notes by J. B. S. Haldane, F. R. S. Lawrence and Wis-hart, London, 1940, s. 164.

Diyalektiğin bu üniversal kanunu, etnogenezi süreçleri için de geçerlidir

Bir insan nasıl herhangi bir yaşta öldürülebilirse, etnogenetik süreç de herhangi bir safhasında durdurulabilir. Ancak, etnogenezi ya etnosun henüz tüm gücünü toplayamadığı başlangıç aşamasında, ya da bütün enerjisini harcayıp tükettiği final aşamasında durdurmak daha kolaydır. Üstelik bu aşamalarda hangi kültürel veya teknolojik seviyede bulunduğu, nüfus oranının ne merkezde olduğu pek de önemli değildir. XV. Yüzyılda İrokezler, toplumsal hayatın, yani beş kabile ittifakının orijinal şekli sayılabilecek bir cumhuriyet kurdular. Aztekler'in asıl ataları Nahualar'dı. XIV.-XVI. Yüzyıllarda Montezuma II devleti ise, (tam olarak 1325'den, yani Tenochtitlan tarafından temelini atılmasından 1521'de şehrin Cortes tarafından ele geçirilmesine kadar) hiç de geri kalmış sayılmazdı. Bunlar, gelişimlerinin henüz başlangıcında dışarıdan indirilen darbelerle durdurulan etnogenetik süreçlerle ilgili örneklerdir.

Eski Yahûdiler'le ilgili örnek daha dikkat çekicidir. Göçebe Habiru kabileleri, M.Ö. XV. Yüzyılda Filistin'e girerek Ürdün'de bir bölgeyi ele geçirdiler. Bunlar, teknik yönden, tarım konusundaki maharetleri ve askerî kabiliyetleri açısından Suriye ve Arabistan'ın diğer Sami kabilelerinden daha üstün değildiler, ama Mısır ve Babil halklarından geri sayılırlardı. Fakat bu halk, etnik boyutta hızla gelişen bir halk olduğu için, etnik bir toplum olarak Roma piyadelerinin kısa kılıçları altında son nefesini verinceye kadar diğer komşularından daha fazla hayatta kalabilmişti. Ancak Part topraklarına sığınanlar ve Roma İmparatorluğu'nun Rhenish sınırlarına ulaşabilenler hayatta kalmıştı. Ne var ki, bu ölümün Yahûdi halkını etnik farklılaşma sürecinde yakalaması bir tesadüf değildir. Çünkü o sıralar Ferisiler, Sadukiler ve Essenler, kendilerini toplumun birer üyesi olarak görmeye, birbirlerini hainlik ve mürtetlikle (Ferisî ve Essenler'in Sadukiler'e karşı tavrı) veya vahşilikle (Sadukiler'in Essenler'e veya tüm topluma karşı tavrı) yahut halktan kopmuş kahin sınıfı olmakla (Sadukî ve Essenler'in Ferisiler'e karşı tavrı) suçluyorlardı. Halbuki Yahûdiler, kültür seviyesi açısından I. Yüzyılda Romalılar'dan ve Greklerden hiç de geri değildiler.

Verilen örneklerden, kültürel gelişimle birlikte yok olan güçlerin bizzat barbarlığın kendisinde gizli olduğu düşünülebilir, ama tarih

böyle bir görüşü desteklemiyor. Avrupa halkları, Afrika ve Güneydoğu Asya'yı XIX. Yüzyılda ele geçirerek, XX. Yüzyılın başlarında hemen hemen bütün yeryüzünü kapsayan sömürge imparatorluklar sistemi kurdular. Her zaman değilse bile, bazı hallerde bu durum askerî teknik üstünlüğüyle açıklanabilir. Mesela Hindistan'da Sepoılar İngiliz silahlarıyla donatılmış olmalarına rağmen, sayıca kendilerinden daha az olan İngilizler karşısında mağlup oldular. Türk ordusu, XVII-XVIII. Yüzyıllarda Rus ve Avusturya ordularının elinde bulunan silahlardan pek de geri sayılmayacak silahlarla mücehhez olmasına rağmen, Prens Eugene of Savoy ve Suvoroff'un ana karargahtan uzak düşen daha az sayıdaki orduları karşısında hezimete uğradı. Fransızlar, Cezair ve Annam'ı sadece yüksek teknolojinin sağladığı avantajla değil, gerilla taktiklerine göre eğitilmiş Zouavlar'ın cesareti sayesinde ele geçirdiler. Bazen de tam aksi oldu. Örneğin İtalyanlar 1896'da son derece modern silahlara sahip olmalarına rağmen, Negus Menelik'in ok ve mızraklardan başka silahı olmayan, ama kültür mirası cihetinden İtalya sakinlerinden pek de geri sayılmayan ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldılar. İşte böyle!

Bu fetih hareketlerinin tamamı, Batı Avrupa'da, sonuçları itibariyle temeli henüz feodalite döneminde atılmış milletlerin ve sömürgeci imparatorlukların kurulmasına zemin hazırlayan etnogenetik sürecin birer parçasıdır. Avrupa etnoslarının alan genişletme faaliyetleri, XX. Yüzyılda sona erdi ve anlaşıldı ki bu, sadece dünya tarihinin değil, Batı Avrupa tarihinin de önemli, kanlı, cesurane, fakat tezat teşkil eden bir epizodu, hem de gelişimin zirvesi değil, sıradan bir epizoduydu. Sömürge imparatorluklarının seyretmekte olduğumuz yıkılışı, etnogeneiz sürecinin yükseliş safhasını geride bıraktığını ve tarihin de önceki seyrine döndüğünü, yani Avrupa'nın tekrar kendi coğrafi sınırlarına rücu ettiğini göstermektedir. Anlaşılan meselenin teknoloji veya kültür seviyesiyle ilgisi yok. Dolayısıyla etnik tekmül prensibi, başka prensipler üzerine kurulmalı.

Hiçbir halk, hiçbir ırk değişmeden kalmaz. Onlar, sürekli başka halklarla ve ırklarla karışır ve mütemadiyen değişirler. Bazen bütünüyle ölmüş gibi görünebilirler; fakat daha sonra yeni bir halk veya öncekinin bir varyantı olarak tekrar canlanabilirler.²⁴

24 Juwaharlal Nehru. *The Discovery of India*. Asia Publishing House, Bombay, Calcutta, New Delhi, 1964, p. 56.

Bununla birlikte, tecrit olunmuş etnosların düşman çevreye karşı mukavemet yeteneğini neden kaybettiği konusu açıklığa kavuşmamış durumda. Arnold Toynbee'nin "meydan okumaya" "karşılık verme" konseptiyonuna göre bunlar, düşmanın meydan okuyuşuna güçlü bir karşılık vermek zorundaydılar; ama ya teslim oluyorlar, ya da kaçıyorlardı. Galiba bir etnosa izolat halde yaşama imkanı sağlayan hemoostaza geçiş, onun erken aşamalarda direncini stimüle eden herhangi bir işaretin kaybolmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür etnoslar, sadece yabancıların kendi çevrelerine girmesini engelleme konusunda dirençlidirler.

43. İnkorporasyon

Etnik fenomenin tespit ve tasvir olunan özelliği, yabancıların inkorporasyonu sırasında her zaman müşahade edilen zorlukları açıklamaktadır. Yabancı bir etnosun ferdi olabilmek için, sadece bireyin böyle bir istekte bulunması ve hatta kabul eden toplumun basit onayı yeterli değildir. Yabancı bir ortamda çok iyi şartlarla yerleşmek mümkündür; ama yine de yabancı yabancıdır. Mesela bir İskoçyalı Peru vatandaşlığını alır, ama Perulular'ın kendileri dahi nispeten yakın bir dönemde, XIX. Yüzyıl başlarında şekillenmiş karmaşık yapı-lı bir etnos olmasına rağmen, Perulu olamaz.

Tabii ekonomi şartlarında yaşayan küçük etnoslar arasına girmek, bazı istisnalara rağmen, daha zordur. İrokezler etnoğraf Lewis Henry Morgan'ı, Huronlarsa Fransız gezgini ve kürk taciri Etienne Brulé'yi kendilerinden biri olarak kabul etmişlerdi. Bu tür örnekler çoğaltılabilir; ama dürüstlük namına kaydetmek gerekir ki, Morgan, hâlâ Amerikalı bir bilim adamı olarak hayatını devam ettirmesine rağmen, 1609-1633 yıllarında Kızılderililer arasında faaliyet göstermiş olan Brulé, gençleri eski geleneklere karşı kıskırttığı için kabile büyüklüğünden ötürü öldürülmüştü. V.G. Bogoraz, Çukçeler tarafından bakılıp büyütülen, ama Rusça bilmeyen yetim bir Rus çocuktan bahseder. Çukçeler ısrarla onu Rus sayıyor, çocuk da bu fikri benimsiyordu.

Demek ki, çok eskilerden beri pratik amaçlı olarak uygulanagelen inkorporasyon, şuur ve bilinç sınırları dışında oluşan his faktörünün muhalefetiyle karşı karşıyadır. Bilindiği gibi his, bilinç merkezi tarafından her zaman doğru değerlendirilmeyen tabiat olayla-

rını yansıtır. Mesele çok komplike olmakla birlikte, artık bir hükme varabilirim: Etnik fenomen, maddîdir; vücudumuz ve yüksek sinir sistemimizce lokalleştirilmekle birlikte şuur dışıdır ve ona bağlı değildir. İnsanların karakter detaylarında ve davranışlarında tezahür eder; dolayısıyla etno-psikolojiyle bağlantılıdır. Sonuncusunu, “insanların eylem, anlam, kişisel rol ve grup gibi beş fonksiyonel birimin özelliklerine binaen sergilediği davranışları araştırma yoluyla açıklamaya çalışan”²⁵ sosyo-psikolojiyle karıştırmamak gerekir. Sosyal gruplar “bir bütün olarak, birlikte faaliyet gösteren insanlardan oluşurlar”²⁶, yani burada insanlar “kollektif bir eylemin”²⁷ katılımcıları olarak görülürler. Örneğin bir futbol takımı oyuncularını veya bir “linç mahkemesi” üyeleri bu tip insanlardır. Amma velakin, bunlar bir etnos sayılmazlar! Shibutani’nin söylediklerine kulak verelim:

Amerika’ya yerleşen Avrupa aydınları, çoğu zaman bu ülkenin tarihini, kanunlarını ve geleneklerini Amerikalılar’dan daha iyi bilirler. Yine de kendilerini şiddetli bir tepki denizinin içinde buldular. İlim adamları, William James’in ön plana çıkardığı ayrışma kuralından hareketle Amerikan hayatı hakkında ‘bilgi sahibi’ idiler, fakat onunla ‘tanışmış’ değillerdi. Kısacası onlar, ABD’de büyüyen herhangi bir çocuğun içgüdüsel olarak hissettiği pek çok şeyin anlamını kavriyamıyorlardı.²⁸

Yine de bazılarının Amerika’ya yerleşip kalmalarına rağmen, bir kısmının bol kazanç sağladıkları halde geri dönmeye can atması enteresandır.

Görülüyor ki, etnik uyumun da çeşitli dereceleri vardır. Bunlardan bazılarında inkorporasyon kolay, bazılarında zor, diğer bir kısmında ise imkansızdır. Böylesi tuhaf bir fenomenin sebebi nedir?

Neoanthropların yeryüzünde ortaya çıktığı günden bu yana daima etnoslar var olmuşlardır. İnsanlık tarihinde görüldüğü üzere, etnosların var oluş şekli hep aynıdır: Doğuş, yayılma, aktivite seviyesinin koyboluşu ve ya desentegrasyon, ya da çevreyle denge durumuna geçiş. Çevresiyle sürekli olarak nevi şahsına münhasır bir

25 Tamotsu Shibutani. *Society and Personality*. Prentice-hall, Inc., New York, 1961, p. 25.

26 Age., s. 33.

27 Age., s. 34.

28 Age., s. 44.

tarzda ve orijinal şekilde enformasyon ve entropi alış verişinde bulunan bir sistemin tipik atâlet süreci budur. Inkorporasyonu sınırlandıran da odur. Bir kişinin “bizden biri” olabilmesi için sürece katılması, yani etnosun gelenek ve ideallerini tevarüs etmesi gerekir ki, bu da ancak ya bebeklikten itibaren ebeveyni tarafından eğitilmesi veya inkorpore olan kişinin gerçek anne babasını bilmemesi ile mümkündür. Bunun dışındaki tüm hallerde inkorporasyon, etnik temastan ibarettir.

44. Denge ve Tekamül Arasındaki Fark

Şimdi ‘izolat etnoslarla hızlı bir şekilde gelişen etnoslar arasında ne fark vardır?’ şeklinde bir soru yöneltmemi izin verin. Bâkiye etnoslar sisteminde, etnos üyeleri arasında kavga olmaz. Rekabetin olduğu anlarda ise, kaybeden tarafın ölümüne yol açmaz. Sadece, yenilikler takip edilir; bunları da genellikle hiç kimse istemez. Buna rağmen tekamül faktörlerinden doğal seçim faktörü önemini kaybeder. Geriye zemininde sadece sosyal gelişme veya çöküşün yer alabileceği etno-rölyef denge kalır. Ancak, readaptasyon şartlarının zorluğu ve davranış kalıplarının değişimi esnasında, doğal seçim yeniden oluşur ve şekillenen popülasyon da ya mahvolur, ya da yeni bir etnosa dönüşür.

Etnoslar, oluşum şekilleri itibariyle farklı işaretler açısından birbirine kesinlikle benzemeyen iki tip halinde tasnif edilirler. Bkz. Tablo I.

Yaptığımız bu taksim, şimdiye kadar uygulanan antropolojik, lengüistik, sosyal ve tarihi-kültürel taksimlerden farklı bir prensibe dayanmaktadır. Tablo I’de gösterilen fark işaretleri, bütün devir ve bölgeler için geçerlidir. Sınıflı toplumda persistent etnoslar var olabileceği gibi, gentile sisteminde (boy yapısında) belli bireylerin yeniden gruplaşmaları da yeni kabile ittifaklarında veya askeri demokrasi topluluklarında ortaya çıkabilir. Birinci varyanta örnek olarak, Arabistan bedevileri, Batı Afrika’daki Benin, Dahomey, vs., Kuzeybatı Amerika Tlinkit’leri, XIX. Yüzyıla kadar esir Gürcüleri köle olarak kullanan Kafkas dağlıları gösterilebilir. XIX. Yüzyılda duraklama dönemine giren feodal ilişkiler, Batı ve Kuzeydoğu Tibet’de, Dağıstan’da, Yakutlar’da ve Malayahılar’da gözlemleniyordu. Halbuki, XV.

Tablo I Etnosun persistent ve statik durumları arasındaki fark işaretleri		
İşaret	Persistent Durum	Statik Durum
Kuşaklararası ilişki	Yeni kuşak bir önceki- ni taklit etmek ister.	Yeni kuşak bir önceki gibi olmak istemez. (Babalar ve oğulları meselesi.)
Zamana bakış	Çevrimsel zaman algı- laması	Linear zaman algılama- sı.
Tabiata bakış	Rölyefe uyarlanan eko- nomi.	Landşaftın ekonomik ihtiyaçlara uyarlanması.
Komşulara karşı tavır	Sınırların müdafaası, misafirperverlik.	Alan genişletme arzu- su, fetih savaşları.
Torunlara karşı tavır	Nüfus artışının sınır- lanması ; çocuk katli.	Sınırsız çoğalma arzu- su.
Dine bakış	Genotizm, yabancıları kendi kültürüne sok- mama eğilimi.	Proselitizm ve dinî hoşgörüsüzlük.
Sosyal kurumlara karşı tavır	Yaşlıların hâkimiyeti.	İktidar.
Sosyal meselelere karşı tavır	Daha önce şekillenen popülasyon grupları- nın muhafazası.	Sınıfların veya yeni klanların oluşumu.
Diğer kültürlerle karşı tavır	Başka ideallere ve ya- bancı teknoloji transfe- rine muhalefet.	Yabancı görüşlerin, taklidin aktif asimilas- yonu.
Hayat çevrimi uzunluğu.	Sadece elemental veya antropojenik orijinin dış etkisiyle sınırlıdır.	1500±2000 yıldan da- ha az. (Gözlemlere gö- re)
Etnogenez	Tarihî bir etnosun uzun süre devam eden gelişim sürecinin sonu- cu olarak.	Mutasyonun ve etno- genetik işaretli bir po- pülasyonun zuhuru- nun sonucu olarak.
Akrabalık	Tarihî durumdaki sü- reklilik, duygusuzluk ve güçlerin gayr-ı tabii artışı olarak düşünül- müştür.	Persistent durum 'me- deniyetsizlik', 'dura- ğanlık' ve 'basitlik' ola- rak değerlendirilmiştir.

Yüzyılda ortaya çıkan İrokez federasyonu, sınıflı toplum öncesi şart-
larında yeni bir etnosun şekillenişinin bariz örneklerindendir. Aynı
süreç, M.Ö. III. Yüzyılda Hun Devleti'nde ve M.S. VI.-VIII. Yüzyıl-

larda askerî-demokrasi sistemine sahip Türk Mengü El'inde mevcut idi. Keltler de M.Ö. I. Binyılda sosyal ilişkiler esasına dayalı klan sistemiyle etnik bir bütünlük oluşturmuyorlardı. Örneklerin sayısı artırılabilir, ama bu kadarı da yeterlidir. Tasnif sırasında malzemenin herhangi bir şekilde taksimi indirdir ve araştırmacının önüne dikilen problemin çözümünde kullanılacağı için faydalıdır da. Bizim amacımız, bir fenomenin farklı gözlemlerindeki etnik oluşumun-yerini tespittir. Netice itibariyle, bir etnosun ortaya çıkışının, genel etnoroşyef dengenin arka planındaki nadir bir olay olduğu görülmektedir. Bu denge, şu veya bu halkın güya yararsızlığından kaynaklanan "gerilik" veya "durağanlık" şeklinde değerlendirilemez. Çünkü bugün durağan olan tüm etnoslar, bir zamanlar gelişmiş etnoslardı ve dolayısıyla şu anda gelişmekte olan etnoslar da, eğer yok olmazlarsa, daha sonraları duraklama dönemine gireceklerdir.

45. Etnogenez ve Doğal Ayıklanma

Yukarıdan beri etnos fenomeniyle ilgili olarak anlattıklarımızdan, sosyal ve etnik süreçlerin tabiaten farklı oldukları sonucu çıkmaktadır. Safhaların çakışması sırasındaki müdahale etkiyi artıracağından, sathî bir gözlemlerde ilk göze çarpan özellikler olmasına rağmen, sosyal ve etnik ritimler arasındaki örtüşme tesadüfidir. Karşımıza çıkan problem şu şekilde formüle edilmelidir: Etnosları oluşturan güçler nereden kaynaklanıyor? Böyle güçlerin olması gerekir; öbür türlü doğal ayıklanmayla ortaya çıkan entropi, çok eskilerde ve henüz Palaeolitik devirde, tüm etnik farkları ortadan kaldırır ve böylece ırk farklılıklarını değişik özellikleri olmayan tek tip antroposfere dönüştürürdü.

Tabii ayıklanmanın bireyleri var olma mücadelesine daha iyi adapte ederek hayatta kalmalarını sağlamak zorunda olduğu şeklindeki görüş genel kabul görmüştür. Fakat J.B.S. Haldane'e göre bu görüş, kendisini diğer türlere ve inorganik doğaya karşı savunmak zorunda olan nadir ve dağınık türler için geçerlidir. Popülasyonun yoğun olduğu hallerde ise, farklı türlerin temsilcileri birbirleriyle rekabete girerler. Ancak, taraflardan birinin bu mücadeleden zaferle çıkması halinde dahi, çıkan çatışma bizzat türler için biyolojik yönden zararlıdır. Örneğin erkek hayvanlarda aşırı büyük boynuzlar ve iğne-

ler onlara şahsî zaferler kazandırabilir, ama çoğu zaman bunlar, türlerin yok oluş sürecinin başlangıcıdır.²⁹

Bu husus, hâkim tür ve biyosenozun en üst tamamlayıcı halkası olan insan için de geçerlidir. Haldene'e göre tür dahilindeki bireylerin mücadelesinin tür içi beslenme mücadelesiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Bu şablon, insan toplulukları için geçerli değildir. Burada tamamen başka bir şey, sürü içinde üstünlük elde etme mücadelesi söz konusudur. Üstelik galipler, hiç beklenmedik bir şekilde, kendilerinden sonra hiçbir nesil bırakmazlar. Dolayısıyla burada Darwin'in en fazla adaptasyon gösteren bireylerin hayatta kalacağını belirten kuralıyla değil, genel olarak toplumun gelişmesini etkilemeyen belirli sapmalarla karşı karşıyayız. Yaşlı erkek hayvanların kavgaları veya büyümekte olan yavruların sürüden kovulması sırasında gerçekleşen seçim, yeni popülasyonların oluşumuna yol açmaz. Aksine bu, sıradan davranış stereotipleri de dahil fertlerin çoğunluğunun işaretlerini koruyan güçlü bir faktördür. Bilindiği gibi belirli bir bölgede yerleşen her tür, onun biyosenozuna dahildir ve en elverişli şekilde ona uyum sağlar. Bu durum, ancak uzun süreli bir kuraklık veya zeminin alüvyonlarla kaplanmasına sebep olan güçlü taşkınlar gibi fiziki-coğrafi şartların değişmesi yahut bölgeye biyosenozdaki dengeyi bozan başka hayvanların göçüyle bozulur.

Fakat, herhangi bir ekzogen faktörün etkisi, etnosların felaketler yaşanmadığı durumlarda bile, torunlarına sadece mimarî harabeler, heykeller, edebî eserler, kapacak parçaları ve ataların şöhretiyle ilgili yadigârlar bırakarak neden birbirinin yerini aldığı konusunu açıklamıyor. Seçim, muhtemelen insan için farklı bir önem taşımaktadır ve Haldane de özellikle buna dikkat çekmiştir:

Biyolojik seçim, etnosun her bir üyesinin bir sonraki kuşakta diğerinden daha çok çocukla temsil edilmesini sağlayan özelliklere tevcih edilmiştir. Bu özellikler, hastalığa karşı direnç ve belli bir ölçüye kadar fiziki güçtür. Ancak, aynı özellikler, etnosun (veya türün) bir bütün olarak nüfus yönünden çoğalmasıyla ilgisi yoktur.³⁰

29 Haldane, J. B. S. *The Causes of Evolution*. Longmans, Green and Co., London, New York, Toronto, 1932, s. 139-140.

30 Age., s. 128-129.

Haldane'e göre fikir ve bilim şehitlerinin, cesur savaşçıların, şairlerin ve sanatkârların genlerine müteakip nesillerde giderek daha az rastlanır. Bizim analizimiz için etnosun daha sonraki kaderinde bu durumun nasıl bir sonuca yol açacağı önemlidir. Elbette ki sosyal boyutta nasıl bir sonuç doğuracağı değil, popülasyon, yani genetik yönden doğuracağı sonucu kastediyorum. Haldane, bu durumu şu şekilde formüle etmekte:

Tabii ayıklanma, sadece muhtemel varyasyonlara etki eder.. ve bu varyasyonlar her yönde gelişmez.. pek çok mutasyon bütünlüğün yok olmasına.. veya bazı organların boylarının küçülmesine yol açar ki, gelişim değişikliklerinin büyük çoğunluğu dejeneratiftir.³¹

Sibernetik metodu kullanılmak suretiyle de benzeri sonuçlar elde edilebilir:

Varyetenin düşüşüne gelince, bir küme takımını ve tek değerli bir transformasyonu ele alalım.. Zaman içinde kümedeki varyete miktarı artmaz, aksine çoğu kez azalır.³²

Haldane'nin ileri sürdüğü bu tez, ilk bakışta, okul sıralarında tekamülün progresif bir gelişme olduğu şeklinde dikte edilen görüşe terstir. Fakat bu terslik, diyalektik metot uygulanınca, bir duman gibi yok olacaktır. Türler, ya dejenere olurlar, ya da stabilize hale gelerek persistentlere dönüşürler. Ancak, öncekilerden daha mükemmel türler ortaya çıkar ve onlar da gökkubbe altındaki yerlerini bir sonraki nesile bırakırlar. Sürüngenler devâsâ amfibianların, memeliler dinazorların ve modern insan da Neanderthal insanın yerini almıştır. Her yükselişten önce müthiş bir çöküş yaşanmıştı.

Bu anlatılanları etnolog diliyle ifade etmek için basit bir örnek modelini ele alarak konumuza uygulayalım. Bu modelde etnik kolektifler, lokalize (territorial), kapalı (genetik olarak) ve (sosyal açıdan) kendi kendine oluşan (self-forming)lardan ibarettir.

31 Age., s. 139.

32 W. Ross Ashby. *An Introduction to Cybernetics*. Chapman and Hall Ltd., London, 1956, s. 136.

46. Altruizm veya Anti-egoizm

Yeni doğan bir etnos, mevcudiyetini duyurduğu andan itibaren otomatikman dünya tarih sürecine katılır. Yani o etnos, kendisine karşı daima hasmâne tavır besleyen komşularıyla etkileşime başlar. Zaten başka türlü de olamaz. Çünkü yeni, aktif ve alışılmadık bir şeyin ortaya çıkışı, tabii seyrinde akıp giden, benimsenmiş hayat tarzını bozar. Etnosun üzerinde doğduğu bir bölgenin zenginliği, genellikle sınırlıdır. Bu durum, öncelikle gıda stokuyla bağlantılıdır. Mâlumdur ki, müstekâr bir düzen içinde huzurlu bir hayat süren insanlar, kendilerini sıkıntıya sokmak, yerlerini kendilerine yabancı, nâ-mâlum ve antipatik kişilere bırakmak istemezler. Yeniliğe karşı çıkış, tabii kendini savunma tepkisi [natural self-defence reaction] şeklinde ortaya çıkar ve daima şiddete, çoğu defa da tenkil savaşlarına dönüşür. Zafer kazanmak veya en azından kendisini korumak için, etnos içinde toplum çıkarlarını kendi çıkarından üstün tutan altruist ahlakın var olması şarttır.³³ Bu etik, sürü halinde yaşayan hayvanlarda da gözlemlenmektedir, ama sadece insanlarda yegâne tür koruma faktörü olarak ön plana çıkmıştır. Altruizm, bireyin ve ailenin toplumdan daima önde tutulduğu egoist etikle komşudur. Fakat birey çıkarlarıyla toplum çıkarları genellikle örtüştüğü için, sert çatışmalar nadiren vukû bulur. Tür taksonunun, yani etnosun insan analogunun korunması bakımından, her iki etik kavramının kombinasyon halinde olması, optimal bir durum oluşturur. Böylece görev taksimi yapılır. Altruistler, etnosu bir bütün olarak korurken, egoistler de nesil çoğaltmakla meşgul olurlar. Ne var ki doğal seçim sebebiyle altruistlerin sayısı azalırken, etnik toplumun savunması zayıflamaya başlar ve zaman içinde müdafilerden mahrum kalan etnos, komşuları tarafından yutulur. Egoistlerin torunlarına gelince, onlar artık hayatlarını başka etnosların bünyesinde sürdürürler ve altruistleri kendi halklarının kahraman müdafileri olarak değil, ters, geçimsiz, kötü karakterli insanlar olarak hatırlarlar.

33 Altruizm ve egoizm kavramlarını kullanırken, onlara herhangi bir nitelik yüklemiyoruz. “İyi” ve “kötü” kavramlarının yukarıdakilerle herhangi bir ilgisi yoktur. Yani altruizmin iyi, egoizmin kötü yahut aksi gibi bir anlam söz konusu değil. Alışılmış kelimelerin bilimsel terimler olarak kullanılmasından maksat, ileri sürdüğümüz tezin okuyucu tarafından daha iyi kavranmasını sağlamaktır. Dolayısıyla altruizmi “antiegoizm” olarak adlandırmak daha doğru olur.

Bu formülün tarih materyali üzerinde test edilmesinin tek bir yolu vardır. Bu yöntem üzerinde detaylıca durmak zorundayım. Etik, var olanın olması gerekenle ilişkisini inceler; olması gereken ise, var olan gibi, her devirde değişir. Bu değişiklikler, diğer konularda sıkılmadan vakıaları tahrif eden kaynak yazarları tarafından çok hassas bir şekilde kayda alınırlar. Kaynak yazarları bu gibi durumlarda samimidirler; çünkü gerçeği değil, her ahvalde kendilerine kuşkusuz gibi gözüken ideali tasvir ederler. Dolayısıyla, davranış imperatifindeki değişiklikleri tespit için histioğrafi ve eski edebiyatı bir bilgi kaynağı olarak değil de, daha ziyade tenkitli araştırmaya tâbi tutulması gereken vakıalar şeklinde değerlendirmek suretiyle sürecin gerçekte nasıl işlediğini ortaya koymak maksadıyla kullanabiliriz. Örnek olarak, okurun çok iyi bildiği bir halkın (devletin, siyasi kurumların ve sosyo-ekonomik ilişkilerin değil, sadece etnosun) tarihinden tamamlanmış bir kesitini ele alarak, geçirdiği safhaları sathî bir şekilde gözden geçirelim. En uygun örnek, Eski Roma site-devletidir. Efsanevî, dolayısıyla itimada şayan olmayan krallar dönemi ni bir yana bırakırsak, sosyal sistemin ana hatlarını belirleyen ilk secession [inziva]dan (avamın patrisienlerle anlaşmasıyla sonuçlanan Kutsal Dağa çekilişi) Caracalla fermanına (Roma'ya bağlı eyaletlerdeki sekenenin de Roma vatandaşı kabul edilişi) kadar olan dönemde, yani M.Ö. 494–M.S. 212 yılları arasında altruistlerle egoistler arasındaki ilişkilerin gelişimini takip etmek mümkündür. Esasen böyle bir inceleme, Roma tarihçilerince çok önceleri yapılmıştır. Onlara göre bu süreç, ahlakî çöküntü merhalesiydi.

Kaynaklara göre, ilk safhada, Pön Savaşları'nın sonuna kadar, canlarını vatan uğruna feda etmek isteyenlerin sayısı bir hayli fazlaydı. Quintus Mucius Scaevola, Alarcus Atilius Regulus, Lucius Quinctius Cincinnatus, Emilio Paolo ve birçok benzerleri, muhtemelen, dikkat çekecek ölçüde vatanseverlik efsaneleri yaratmışlardır; ama önemli olan, bu tür şahsiyetlerin davranış ideali olarak benimsenmesidir. Ne var ki bu durum, iç savaşlar sırasında birden değişti. Kahramanlar, parti liderlerine dönüştüler: Marius veya Sulla, Pompey, Crassus veya Sezar, Sertorius, Brütüs yahut Octavian bunlardır. Bunlar, artık hayatlarını vatan uğruna feda etmiyor; sadece kendi çıkarları veya partileri için risk alıyorlardı. Prinsipatlık döneminde de kahraman ve enerjik kişilerin sayısı az değildi. Fakat bunlar, alenen şahsi çıkarları için çalışıyorlardı ve kamuoyu da bunu sıradan,

hatta yegâne mâkul davranış olarak değerlendirdi. Bu dönemde imparatorlar ve komutanlar, kendi görevlerini gereğince yerine getirdikleri, yani şerefsizlik ve hiçbir anlam taşımayan acımasızlıklara yol vermedikleri için övülürlerdi. Halbuki bu, onların “akıllı egoist” olarak görüldükleri anlamındaydı, ama kendileri de bu durumdan memnundular. Patricien ve Pleb partileri artık maziye karışmış, onların yerini Suriye, Galya, Pannonya vb. eyalet lejyonları almıştı; ama bunlar da sırf iktidar ve para için savaşıyorlardı. Severius hanedanı döneminde hâkimiyet ve çıkar ideali yerleşmiştir. Bu dönemde, *Populus Romanus* denilen Roma etnosunun, fethettiği halklar arasında eriyip gitmesi bir tesadüf değildir.

Benzeri manzarayı, Müslümanlarla savaşmanın geçerli akçe olduğu Orta Çağ Batı Avrupası'nda da görüyoruz. İlk destan kahramanları olan Roland ve El-Cid Campaedor, Hristiyanlığın sadık savaşçılarıdır. Aslında Roland, Breton Marches kontuydu ve Mauriler tarafından değil, Basklar tarafından öldürülmüştü. El-Cid ise sadece prensipsiz bir maceraperestti. Ama bunlar önemli değildi; önemli olan, sadece altruizm ve kahramanlık idealiydi. Müteakip ikinci dönemde, artık kahramanlar kendilerini unutmuyorlar. Cortes ve Pizarro, Vasco da Gama ve Albuquerque, Francis Drake ve Juan of Austurias bunlardandır. Bu insanlar cesur oldukları için, menfaatperest olmaları kimsenin umurunda değildi ve hatta kimse onları bu yüzden suçlamıyor, aksine takdir ediyordu. Aradan bir süre geçtikten sonra kahraman kişiler paralı askerlere dönüştüler. Bu paralı askerler, akıllı, dayanıklı ve soğukkanlı olmakla birlikte, yine de tek düşündükleri kendi canlarıydı.

Gördüğümüz gibi, idealin belli yönlerde farklı şekiller alışı, toplum şuuraltındaki sapmaların göstergesidir. Fakat sosyal şuuraltı, daha derindeki cevheri, yani toplumun etnik yapısının gerçek temeli olan davranış kalıbındaki değişimleri yansıtır.

Bununla birlikte bilinç alanı görmezlikten gelinemez. Çünkü kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılmayan durumlarda optimal çözüm yolunu bulmayı sağlayan odur. Atâletin artmaya devam ettiği sırada yeni bir etnik sistem oluşuncaya kadar, süreç dış müdahaleyle bozulabilir; dolayısıyla determinizme (fatalizme) yer yoktur.

47. Bâkiye Etnosların Eksterminasyonu

Meselenin bu şekilde ortaya konuluşu, etnosların neden yok oldukları, M.Ö. III. Binyılda yazılı tarihin başlangıcından bugüne değin adları bilinen halkların birbiri ardınca tarihten silinerek hiçbirinin hayatta kalmadığı, Miladi çağın başlangıcında hayatta kalan ve faaliyette bulunanların ise çok nadir olduğu konusunu aydınlatma imkanı sağlayacaktır. Daha da önemlisi, eski Romalılar'ın, Helenler'in, Asurîler'in dolaylı torunlarının tanınmayacak derecede değişerek günümüzde dahi varlıklarını sürdürdükleri; atalarından gen havuzu tevarüs etmenin dışında artık Romalı, Helen ve Asurîler'le hiçbir ilgilerinin kalmadığıdır. Biyolojik taksonların (ele alınan objenin büyüklük boyutu önemli değildir) yok oluş meselesiyle de ilgilenen paleoantolojiden bir örnek göstermeme izin verin. Çünkü sanırım yok oluş süreciyle ilgili bir şablonumuzun olması gerekiyor.

Hayatın eski kralları dinazorlar, mastodonlar, mahayrodlar, mağara ayıları ve arslanları, rakipleri olmamasına rağmen, tamamıyla yeryüzünden silinirken, geçmiş çağlarda en az gelişmiş, dolayısıyla tabii çevreye en az uyum sağlamış türlerin hayatta kalmış olmaları ilk bakışta tuhaf görünebilir. Türlerin yok oluşu sırasında, bir yandan alanın daralışı, diğer yandan onları hapsolundukları biochordan söküp atmaya çalışan komşu türlerin rekabeti birbirini izler. Ancak, bu hapsolünmanın sebebi açıklığa kavuşturulmuş değildir. Ben meselenin çözümünü paleobiyolojide arayacak değilim, ama etnolojide bu olayın sebebinin etnosun yapısında olduğunu söyleyebilirim. Diğer şartların (nüfus, teknoloji vs.) eşit olması durumunda, yapının komplikasyonu düşman çevreye karşı mukavemeti artırır, basitleşmesi ise azaltır. Fizikî ve kültürel açıdan kusursuz olan halkların, –örneğin Kızılderililer ve Polinezyalılar, – kendi halklarının hiç de iyi temsilcileri olmayan sömürgeciler karşısında zayıf kalmalarının sebebi budur. Dolayısıyla, gelişme sürecinde adaptasyon yeteneğini kaybetmeyen ve bu yüzden alanını sürekli genişleten komşular, hem etnoslar, hem de tabiat için en büyük tehlikedirler. Bâkiye (relict) etnos, eğer böyle bir düşmanla karşılaşmazsa, sınırsız bir ömür sürebilir. Ancak gelişmiş etnosların, kendilerinden daha yırtıcı komşularla karşılaşması halinde ölmesi (tamamen imha edilmesi) de bir istisna sayılmaz. Bu konuda, M. S. VI-VIII. Yüzyıllarda Türküt (Türk)leri bariz bir örnek göstermekle yetinelim.

550-581 yıllarında küçük bir Altay etnosu olan Türkütler, bütün Büyük Bozkır'da, Çin'den Don'a, Sibirya'dan İran'a kadar hâkimiyet sağladılar. "Mengü El" adını verdikleri sistem, çok elastik ve geniş açılıydı. Bozkırlı ve dağlı kabileler, Soğdiana vahaları ve o sıralarda İtil'in son derece geniş olan aşağı akımlarında yaşayan insanlar, tarcirler, çobanlar, Budistler ve âteşgideler Kök-Teñri ve Kara Yer'e tapın Türk-savaşçıları arasında kendilerine bir yer bulmuşlardı. Fakat, Sui hanedanı (589-618) ile muzaffer Tabgaç T'ang hanedanı (616-907) tarafından birleştirilen Çin, daha güçlü ve saldırgandı. Çinliler, Türkler'in direncini askeri güçle kıramadılar; ama onlar, diplomasi yoluyla tek hakanlığı, Doğu ve Batı Türk Hakanlıkları şeklinde ikiye ayırmayı başardılar. Daha sonra, bozkır sakinlerini Tarım Nehri vahalarından ve Soğdiana'dan tecrit ettiler. Tarım vahalarını kendileri istila ettiler; Sogdiana ise Araplar'a peşkeş çekildi. Bilahere Çinliler, Uygurlar'ı, Karluklar'ı ve Basmallar'ı Türkler'e karşı kışkırttılar ve 747 yılında Türk ordasının yerle bir edilmesi ideasını gerçekleştirdiler. Galipler, o sıralar esir almazlardı. Ama Çinliler, Türk esirleri kabul ettiler ve onlardan sınır muhafız alayları teşkil ettiler. Bunlar, hayatta kalmayı başaran şanslı insanlardı, ama 756-763 yılları arasındaki An Lu-shan isyanına katılınca hayatlarından oldular. Bir yandan Çinliler, diğer yandan bozkırlı Uygurlar'la dağlı Tibetliler arasında sıkışıp kalan kıyamcıların, hiçbir şansları yoktu. İzole edilmiş ve basitleşmiş bir sistem böylece yıkıldı. Buna benzer çatışmaların vukû bulduğu her yerde süreç mekanizması değişmez.

XII

ETNİK TEMASLAR

48. Etnik Taksonomi Hiyerarşisi

Etnik sistematikler, elbette sosyal sınıflandırmadan farklıdır ve nadiren birbirleriyle örtüşürler. Bu ikisine duyulan ihtiyaç, araştırma şekline, yani tarihî olaylar zincirine bakış açısına bağlıdır. Bu bakış açısı ise, araştırmacının amacına ulaşmak için seçtiği yaklaşım boyutunda ele alacağı konuyla belirlenir. Bu konu şimdiye kadar defalarca ele alınmış ve tatminkâr bir açıklama getirilememiş ise de (Vico, Spengler, Toynbee), araştırma ve tüm zorluklara rağmen ampirik genelleştirme denemelerinden çekinmemelidir. Ben, sürecin nasıl işlediğini açıklamaya çalışan diğer yazarlardan farklı olarak, prensipte fenomenin sadece bazı yönlerini ortaya koyan tek yönlü bir model ileri sürmekle birlikte, neyin bilhassa değişime uğradığı konusuna cevap verebilecek durumdayım. Bununla birlikte, faraziye ileri sürmenin temelinde tarihi (gerçeği aramayı) kroniklerden veya olayların sıradan anlatımından farklı kılan tarihî yorum vardır. Ben, tarih biliminin biriktirdiği çeşitli malzemeyi kullanacağım için, araştırma konusu, Spengler'in "kültür ruhu" ve A. Toynbee'nin "akılla kavranabilir araştırma alanı" değil, şu veya bu çağdaki herhangi bir kesitte yer alan etnogeneze safha sistemi olacaktır. Ancak tarihî zaman içinde akıp giden bir sonraki dönem için kullanılacak komponentler farklıdır.

Artık genel şekliyle bir etnik hiyerarşi teşkil edebilir ve aynı şekilde terimlerin anlamını kesinliğe kavuşturabiliriz.

Antroposfer : Tüm insan organizmalarının biyolojik kütlesi.³⁴

³⁴ Genel kabul görmüş bir terim, ama konuyu kavramadan perspektif bir tarafı yoktur.

- Etnosfer** : Mozaik antroposfer³⁵ + sosyosfer, yani daima dinamik etno-landşaft sistem unsurlarının kombi-nasyonu.
- Süper-etnos** : Bir bölgede aynı zamanda ortaya çıkan ve kendi-ni tarihte mozaik bir bütünlük olarak takdim eden etnoslar grubu.
- Etnos** : Kendisini diğer toplumlardan farklı gören, tarihin akışı içinde regüler değişiklikler geçiren ve nevi şahsına münhasır davranış kalıpları olan insanlar topluluğu. Daha kesin bir tanımlama ile, yeryüzü biyosferinde tabii olarak şekillenen ve etnogeneze safhalarına göre değişiklikler geçiren dinamik sistem.
- Süb-etnos** : Birbiriyle etkileşim halinde bulunan etnos yapısının bir unsuru. Etno-sistemin kırılma safhasında basitleşmesiyle birlikte süb-etnosların sayısı bire kadar düşer ve o da bâkiye haline dönüşür.
- Bir düzenin taksonomik birimleri:
- Konsorsiyum** : Tarihi kaderin bir araya getirdiği insanlar grubu. Bu grup ya parçalanır, ya da konviksiyuma dönüşür.
- Konviksiyum** : Aynı tarz hayat şeklinin ve ailevi bağların bir araya getirdiği insanlar grubu. Bazen süb-etnosa dönüşür. Ancak, tarihin değil, etnoğrafyanın ilgi alanına girer.

Etnogeneze terimiyle, bir etnosun sadece tarih sahnesine çıkışını gösteren başlangıç anını değil, onun bâkiye haline gelişi ve yok oluşuyla sonuçlanan (ki bu konudan ayrıca bahsedilecektir) tüm gelişim sürecinin kastedildiği konusunda anlaşıldıktan sonra, şu tanımlamayı yapabiliriz: Doğrudan gözlemlenen herhangi bir etnos, etnogenenin şu veya bu aşamasıdır. Etnogeneze ise, etnosferde ancak madde hareketinin sosyal şekliyle etkileşim sırasında gözlemlenebilen çok uzun bir süreçtir. Yani etnogenenin incelenebilir dış tezahürleri sosyal karakterlidir.

³⁵ Mozaiklik (mosaicism), antroposferde etnik prensipe göre strüktürel taksimi ön görür.

Gelelim asıl meseleye: Etnoğrafların inceledikleri etnosların teşekkülünü sağlayan etnogeneze süreçleri neden tezahür eder? Genel kabul gören bir bakış açısına göre yeni etnoslar, yakın temas halinde yan yana yaşandığı dönemlerde ana etnik sübstratların karşılıklı asimilasyonu neticesinde oluşurlarmış.³⁶ Bütün banal konsepsiyonlar gibi bu görüşün de ciddi bir tenkit süzgecinden geçirilmesi gerekir. Fransızlar ve Germanlar, bin yıldan fazla bir süre Rhine Nehri sahillerinde komşu olarak yaşadılar. Aynı dine mensup olmalarına, aynı hayat tarzını paylaşmalarına ve birbirlerinin dillerini öğrenmelerine rağmen kaynaşmadılar. Avusturyalılar, Macarlar, Çekler, keza İspanyollar, Katalonyalılar ve Basklar; Ruslar'la Udmurtlar, Wepsler ve Çuvaşlar da böyledir. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Çok nadiren de olsa, bazen bir bölgede yaşayan etnoslar birbirleriyle kaynaşabilirler; ama o takdirde bu etnoslar ortadan kalkar ve onların yerine hiçbirine benzemeyen tamamen yeni bir etnos ortaya çıkar. Yeni etnos üyeleri, ilk başlarda kendilerinin farklı olduklarını kabullenemezler, ama ikinci veya üçüncü kuşakta artık atalarına benzemediklerini vurgulamaya başlarlar. Bu tür vakıalar her zaman vukû bulmadığı, vukû bulduğunda da çok hızlı ve ânî bir patlama gibi gerçekleştiği için, bunları karşılıklı asimilasyonun neticesi olarak görmek doğru değildir. Dolayısıyla bu olayların aslını ortaya koymak için herhangi bir ilave faktöre ihtiyacımız vardır.

Bir etnosun menşei konusunda anlatılanların dışında öncekine benzemeyen başka bir teşekkül modu daha vardır. Anî tarihî değişikliklerin bir neticesi olarak, sık sık, bir grup insan kendi halkından kopar ve yaşadığı çevreyi değiştirir. Zaman içinde kendilerine has davranış kalıpları geliştiren bu insanlar, metropolle bağlantılarını kaybederler. Bu tür gruplar, kimi zaman yok olur giderler; ama çoğu defa yerlilerle veya diğer muhacirlerle kaynaşarak müstakil etnoslar oluştururlar.

İkinci varyanta örnek olarak XVII. Yüzyıl sonlarında İngilizler'le bağlarını kesen Anglo-Sakson orijinli Amerikalılar'ı; İspanyol konkistadorlarının torunları Kreollar'ı; Alman, Fransız ve Kuzey German köylülerinin torunları Boerler'i, XVI. Yüzyılda tüm Hintliler'den ayrılarak kast sistemini bir kenara atan Sikhler'i; 1688'de Moğol kurultayında Mançurlar'a tâbi olmaktansa, Ruslar'la beraber

36 İts, R. F. *Vvedeniye v etnografiyu*, s. 43-46.

yaşamayı tercih eden Moğol-Büretler'i [Buryatlar] ve tarihi kaderin cilvesiyle kendi etnoslarından kopan başka birçok halkı göstermek mümkün.

Her iki varyantdaki genesizin farklı olduğunu ve her ikisindeki değişim karakterinin ortak bir noktaya sahip olmadığını kaydetmek kolaydır, fakat mutlaka gereklidir. İkinci varyantta, yeni oluşan etnoslar, kendi kültürlerinin orbitinde kalarak, yalnızca mahalli özellikler kazanırlar. Birinci durumda ise, tamamen yeni bir olay söz konusudur. Bu yeni olay, onu doğuran halkların kurumlarını sadece bir kalıntı veya alıntı olarak korur. Muhtemelen, birinci varyant, gerçek etnogeneze – yeni süper-etnosların doğuşudur. Oysaki, ikinci varyant, sadece mevcut halkların reproduksiyonundan ibarettir. Örneğin ABD, kesinlikle bir süper-etnos değil, sadece Romano-German Avrupası'nın ve kısmen köle ticareti hesabına Afrika'nın Okyanus'un öbür tarafındaki devamıdır. Amerika süper-etnosunun kırıntıları ise, Atabasklar, Siyular [Sioux], Algonquinler ve diğer kabilelerdir. Bu yüzden ben, sadece birinci varyant üzerinde duracağım. Tarih, olaylardan bahseden bir ilim olduğuna ve olaylar da temaslar sırasındaki çatışmalardan kaynaklandığına göre, bu temaslar üzerinde detaylı durmak gerekir. Bu konuya daha önce biraz değinmiştik, ama bu yeterli değil.

49. Temasın Farklı Boyutları

Etnik temaslar konusuna dönerken, öncelikle, temasların hangi boyutta gerçekleştiği sorusunun sorulması gerekir. (Bkz. Tablo 2). İki ve daha fazla konsorsiyum ve konviksiyum kombinezonu, istikrarlı değildir. Böyle bir kombinezon, ya parçalanmaya, ya da süb-etnosun dayanıklı şeklinin oluşumuna yol açar. Süb-etnik seviyede kaynaşma, “bizden olmayan” biriyle eşit olmayan nikah gibi yorumlanır. Üstelik bu kaynaşma sırasında sosyal merdivenin hangi basamağında bulunduğu herhangi bir önemi yoktur. Örneğin, henüz XIX. Yüzyılda Kossaklar, kendilerinden çok zengin ve soylu olsalar dahi, köylüler ve hatta soylularla aktedilen evliliği gayr-ı eşit evlilik olarak görürlerdi. Sanırım Kargaşa Dönemi'ne³⁷ ait olan bir

37 Kargaşa Dönemi (Smutnoye vremya), Rusya'da XVI. Yüzyıl sonu ile XVII. Yüzyıl başlarındaki olayları ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

veceziyi dinlemek bana nasip olmuştu. Güya Kutsal Kitap'ta "Yahudiler! Samaralılar'la evlenmeyin! Kossaklar! Soylularla düşüp kalkmayın!" diye buyurulmuş. Elbette hiçbir kutsal kitapta böyle bir şey yok. Fakat Kürtler'in Acemler'e ve Ermeniler'e karşı davranışı bu vecizeye o kadar çok uyuyor ki! Çünkü fakir bir Kürt çoban, eğer karısı ünlü ve asil bir Acem ailesine mensup değilse, onu akrabalarına tanıştırmaya cesaret edemez. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutlar, İspanya'da Basklar, Büyük Britanya'da İskoç Highlander'ler, Hindukuş'ta Pathanlar kendilerini bu yolla muhafaza ettiler. Bu halklar, diğer süb-etnoslarla endogami yoluyla tahkim edilen simbiyozlar sayesinde dayanıklı etnik bütünlükler kurdular. Etnosların simbiyoz şekilleri, eskiden beri Avrasya'nın merkezî kesimlerinde daha net olarak tezahür etmiştir. Etnoslar, kendi kültürel ve ekonomik alışkanlıklarıyla mütenasip landsaftlara yerleşir; birbirlerine engel olmaz, aksine yardımlaşırldı. Örneğin, Yakutlar, Lena Nehri'nin geniş subasasına, Evenkler ise tayganın sulak masiflerine yerleştiler. Velikorosslar, geniş bozkırları Kazak ve Kalmıklar'a, sık ormanları ise Ugor halklarına bırakarak, nehirli-vadilere saçıldılar. Böyle bir etnik bütünlük, ne kadar kompleks olur ve ne kadar çok kollara ayrılırsa, o kadar dayanıklı ve mukavimdi.

İki ve daha fazla etnosun tek sosyal organizmada kombinasyonu, başka bir meseledir. Bu tür sosyal organizmaların özelliği, pek çok halde aynı bölgede yaşamak; birbirinden bıkmalarına rağmen, yan yana yaşamaya katlanmak zorunda olan karma etnosların etkileşimine kendi damgasını vurmaktır. Bunları "kseniya" olarak adlandırabiliriz. Walloonlar'la Flemingler'in kucak kucağa yaşadığı Belçika bir kseniya örneğidir. İngilizce konuşanların, Fransızlar'ın, Frank-Kızıl-derili melezlerinin ve hatta şimdilerde Slavlar'ın yaşadığı Kanada da böyledir. Bu halklar bir arada, yan yana yaşamalarına rağmen birbirleriyle kaynaşmaz ve simbiyozlara özgü görev taksimine yanaşmazlar. Benzeri bir durum, Norveç'in İsveç'ten ayrıldığı -ki iki tarafın da lehine olmuştur- İskandinavya'da da vardı.

Fakat iki ve daha fazla süper-etnosun teması, çok daha acıdır. Çünkü bu durum sadece etnik annihilasyona değil, çoğu kez demografik gerilemeye, yani zayıf tarafın fiziki olarak yok edilmesi veya müsamahasızlık sebebiyle kanlı bir şekilde imhasına yol açar. XVIII-XIX. Yüzyıllarda Kızıl-derili kellesi için para ödenen ABD'de, kauçuk fırtınasının yaşandığı günlerde Brezilya'da, İngilizler'in istila

Tablo II Etnik Hiyerarşi			
Taksonomik birim	Hibrid	Gelişim yönü	Verimsizliğin sınırı
Konsorsiyum	İstikrarsız kombinasyon	Sosyal bir kuruma doğru	Konviksiyum
Konviksiyum	Kombinasyon. Müdahaleyle bozulan	Bölgesel topluluğa doğru	Süb-etnos -
Süb-etnos	Simbiyoz*	Etnik ayrışmaya doğru	Etnos
Etnos	Kseniya**	Sosyal organizmanın teşekkülü	Yapının korunuşu
Süper-etnos	Kimera***	Annihilasyon****	Relikt*****
İnsanoğlu	Mezolitik çağda Carmel dağındaki paleoantroplarla hipotetik çapraz üreme.	Etnogenez	?
Hominidler	?	Filogenez olarak evrim	Türlerin yok oluşu

* Simbiyoz (Symbiosis) – Etnosların bir arada yaşama şekli. Bu durumda taraflar birbirlerinden faydalanırlar.

** Kseniya (Xenia) – (Yunanca Xenos/misafir). Jeolojide ksenolis (xenolith) bir kayaya yapışan, fakat onunla bütünleşmeyen, yahut hibrit şeklinde temasta bulunan başka bir kaya parçası demektir.

*** Kimera (Chimera) – Arslan kafalı, keçi vücutlu ve ejderha kuyruklu mitolojik bir hayvan; farklı etnosların inorganik kombinasyonu.

**** Annihilasyon (fiz.) - Farklı işaretli elementer parçaların başka bir madde şekline, yani kütlesini kaybederek fotonlara dönüşmesi.

***** Relikt – (Lat. relictus) Etnogenez süreci bittikten sonraki etnik sistem kalıntısı

ettikleri Avusturalya'da, eski Çin uygarlığının kadim Jung (Tankut) kabilelerinin kültürüne karşı çıktığı Huang-ho Vadisi'nde bu tür durumlar müşahade edilmiştir. Şu var ki, bu sonunculardan eser kalmamıştır.

Bununla birlikte tarihte her zaman barış içinde yaşamasalar da, süper-etnosların birbirlerini soykırıma tabi tutmadığı, hayatlarını yan yana yaşayarak idame ettikleri dönemler de olmuştur. Bazen de aynı süper-etnos bünyesinde yaşayan süb-etnoslar, birbirlerinden

nefret etmek için sebepleri olsun veya olmasın, kendi aralarında savaşır dururlar. En iyisi ben size daha net bir örnek vererek, bunun nasıl olduğunu göstermeye çalışayım. Acaba, devletler tarihi, olayların seyriyle ilgili daha doyurucu bir açıklama getirebilir mi?

50. Farklı Kategorideki Etnik Bütünlükler Arasındaki İlişkiler

Teklif edilen etnos taksimi, sadece bugünkü modern etnoğrafya için değil, artık tarihî sayılan etnoğrafik bakış açısı için de faydalıdır. Ben bunun örneğini üzerinde ciddi çalışmalar yapılan ve artık derin mazide kalan XII. Yüzyıl Avrasyasından vereceğim. Bazen Batılı, bazen Doğulu sayılan ve ateşli tartışmalara sebep olan Eski Rusya'dan da bazı örnekler sunacağım. Bu mantıksız taksim, ideolojik yönden Roma Kilisesi tarafından birleştirilen ve kendisini dünyanın geri kalan kısmının tamamına karşı gören Romano-German Dünyası'nın süper-etnik bütünlüğünde ortaya çıkmıştı. Kısacası bu, Orta Çağ'da geçer akçe olmakla birlikte Batı Avrupa'da ve onun transatlantik uzantısı Amerika'da hâlâ geçerliliğini koruyan burjuva karakterli Avrupamerkezciliğidir.

Eğer Batı Hristiyan Dünyası'nı bir süper-etnik ölçü olarak kabul edersek, kesinlikle dinî değil, ama Endülüs'den Kaşgar'a kadar etnik kültür bütünlüğü teşkil eden Levant veya İslam Dünyası; İslamî hâkimiyet dönemi hariç Hindistan; kendisini barbar çevresiyle birlikte "Orta İmparatorluk" sayan Çin; politik sınırları daima süper-etniksel görünüm arzeden Doğu Hristiyan Dünyası Bizans; XIV. Yüzyıla kadar kendi orijinal geleneklerini İngiliz feodallerine karşı savunan Kelt Dünyası; XII. Yüzyılda artık bâkiye haline dönüşen Baltık Slav-Litvan pagan bütünlüğü ve Doğu Avrupa süper-etnik bütünlüğü olan Rusya toprakları onun muadilleri olacaktır. Ben, dikkatimi bu sonuncusu üzerinde yoğunlaştıracam, ama onun etnik kaderi yukarıda adları sayılan tüm süper-etnosların yaşadığı çatışmaların ana şablonu üzerinde gözden geçirilecektir. Çünkü izolasyon, Avrasya'da ancak Sibirya'nın circumpolar halklarının süper-etnik bütünlüğü için mümkündü ve hatta bu bütünlük Evenkler veya Yakutlar tarafından sık sık bozuluyordu.

Bilindiği gibi Slavlar Doğu Avrupa'da arz-ı endam ettiklerinde, XII. Yüzyıl başlarında artık sadece "ilk vakayiname" yazarlarının ha-

fızasında kalan kabilelere bölünmüşlerdi. Bunda anormal bir şey yok. Etnik entegrasyon, kadim kabile farklılıklarının yeni şartlar altında giderek önemini yitirdiği büyük şehirlerin çevresinde gerçekleşmekteydi. A.N. Nasonoff, XI-XII. Yüzyıl Rusyasını, Rus Toprağından bir kademe aşağıda yer alan 'yarı devlet'ler³⁸ olarak tavsif etmiştir: (1) Novgorod Cumhuriyeti ve civarı; (2) Polotsk Knâzlığı; (3) Smolensk Knâzlığı; (4) Rostov-Suzdal toprakları; (5) Ryazan Knâzlığı; (6) Turov-Pinsk toprakları; (7) Kiyef, Çernigov ve Pereyaslavlı knâzlıklarını içine alan Rus toprakları; (8) Volinya; (9) Kızıl Rus veya Galiçya Knâzlığı. Vladimir Monomah'ın zaptettiği Don-Karpatlar arasında uzanan Deşt-i Kıpçak'ı da bu listeye ilave etmek gerekir. Ancak, Büyük Bulgar, Kıpçaklar'ın Don-ötesi göç bölgeleri, Kuzey Kafkasya'da Alan toprakları, İtil Hazaryası ve Saksin şehri, XII-XIII. Yüzyıllarda Rusya sınırları dışındaydı.

Bulgarlar ve Hazarlar, bu dönemde Levant veya İslam süper-etnosuna mensuptular. Çevreye adaptasyon konusunda komşularından farklı değillerdi; ama Bulgar şehrinin İran'la olan düzenli ticarî ve kültürel temasları, coğrafi çevrenin etkilerinden daha tesirliydi. İtil Bulgar Devleti'ni İslam süper-etnosunun ön karakolu ve Vladimir knâzlarının rakibi haline getiren de bu temaslar olmuştur.

Benim uyguladığım ve gözlemlediğim kuraldan hareketle, Alanlar'ı ve Kırım Gotları'nı Bizans süper-etnosuna; Litvan, Leton ve Yatvaglar'ı ise Baltık süper-etnosuna dahil etmek mümkündür. Polaklar ve Macarlar, henüz X. Yüzyılda Batı Avrupa süper-etnosu bünyesine girmişlerdi. German haçlılarının Elbe Slavları'na karşı kazandığı zafer ise, Katolik Batı Avrupa'yı etnik yönden mozaikliğini muhafaza etmekle birlikte kültür yönünden monolit bir bütünlüğe dönüştürdü. Bu etnik bütünlük, gerçi XII. Yüzyılda bazı başarısızlıklara rağmen alanını sürekli geliştirmiştir, ama bu genişleme XIII. Yüzyılda bir krize dönüştü ve Haçlı seferleri hezimetle sonuçlandı.

Bir basamak daha aşağı inip, Rus süb-etnoslarından birini, örneğin Kiyef'i ele alırsak, orada üç aktif konsorsiyum buluruz: Kiyef-Peçora Manastırı da dahil Knâz II. Svyatopolk taraftarlarının temsil ettiği Batı yanlıları; Vladimir Monomah ve Ayasofya'ya yerleşen Metropol taraftarlarının temsil ettiği Grekofiller; ve Kiyef'ten kovulan Vseslav'a sempati besledikleri için çok azap çeken milliyetçiler.

³⁸ Nasonov, A. N. "Russkaya zemlya" i obrazovaniye territorii drevnerusskogo gosudartstva. M., 1951.

Kolayca farkedilebileceği gibi, konsorsiyumlar, birer müstakil referans sistemi olarak, sınıf, cemaat ve dinî ve kabilevî gruplara benzemezler. Fakat bu sistem çok faydalıdır; çünkü yukarıda adları sayılan siyasî akımları destekleyenlerin aksiyon motiflerini yakalamamızı sağlar. Halbuki sınıf çatışmalarını analiz ederek bu sonuca ulaşamayız; çünkü olaylara iştirak edenlerin tamamı aynı sınıfa mensuptu. Sadece halk içindeki sempatizanlarından destek alıyorlardı; ama çatışmalar şiddetli ve fiilî idi. Neden? Ve ne uğruna?

51. Beş Kabile ve Orta Vaha Sakinlerinin Temasları

M.Ö. III. Yüzyıldan M. S. III. Yüzyıl sonuna kadar, tarım ülkesi olan Çin’le, çarvacılıkla uğraşan Hyung-nular’ın yaşadığı Büyük Bozkır, yan yanaydı. Her iki etnos da kendi coğrafî alanlarında yaşamaktaydı, ama komşularıyla birlikte göçebe kültürü ve Uzak Doğu medeniyetinin süper-etnik bünyesine dahildiler. Çünkü her ikisi de, çok etnosluydu. Hyung-nular’ın yanı sıra Siyenpiler (eski Moğollar), Ch’ianglar (göçebe Tibetliler), Küçük Yüeçiler, Wu-sunlar, Kıpçaklar ve diğer kabileler göçebe dünyasına mensuptular. Çin’de ise Çinliler’den başka, konuştukları diller itibariyle Tibeto-Birma, Tay ve Malay gruplarına mensup bulunan Jung, Ti, Man ve Yüehler gibi yerli kabileler yaşamaktaydı.

Aynı kültür kuşağında bulunan bu süper-etnosların mevcudiyetlerini sürdürmeleri, çağdaşlarına bu tarihî hareketi bir “dinginlik” olarak değerlendirme vesilesi sunmuştur; ama esasen bunlar, yavaş seyreden süreçlerdi. Çin’in tek bir devlet halinde birleştirilmesi ve M. Ö. III. Yüzyılda antagonist sınıf çatışmalarının artması, ülkede yaşayan insanların %60’nın ölümüne; imparatorluğun yine aynı yüzyıl içinde parçalanması ise halkın %80’nin kırılmasına yol açmıştı. Ancak, harabeye dönen ve fakirleşen ülke, M.S. III. Yüzyıl sonlarında Ch’in hanedanı tarafından birleştirildi ve daha önce 50 milyondan 7,5 milyona düşen nüfus, IV. Yüzyıla doğru tekrar 16 milyona ulaştı.

Ancak, en şiddetli sosyal sarsıntılar döneminde dahi Çin etnosunu içten çokertebilecek yeterli sebepler mevcut değildi. Boş arazi mesahası geniş olduğu için, nüfus artabilirdi. Devlet, görevinin başındaydı ve kültürlere karşı sürdürülen takibata son verilmişti. Eğer

göçebelerle oldukça yakın temaslarda bulunulmamış ve Ch'in hanedanı iktidarına karşı sürdürülen beklenmedik muhalefet hareketleri tuhaf bir şekilde sona ermemiş olsaydı, eski Çin etnosu varlığını sürdürebilirdi.

Bozkırda ise kabile sistemi hâkimdi ve bu sistemin parçalanma süreci yavaş seyrettiği için göçebelere fazla bir zarar vermiyordu. Ama onun yerine I. Yüzyılda kendini gösteren ve III. Yüzyılda en yüksek seviyesine ulaşan kuraklık, göçbeleri perişan etmişti. Meraların önemli ölçüde azalması, Hyung-nular'ı ve Siypenpiler'i Huangho ve Leao-ho nehir sahilleri civarına yönelmeye ve Çinliler'le temas geçmeye mecbur bıraktı. Ch'in hükümeti, sınır bölgesindeki topraklar zaten boş olduğu için 400 bin göçebenin ve çeşitli kabilelerden oluşan yaklaşık 500 bin Tibetlinin buralara yerleşmesine izin verdi. III. Yüzyılda, Çinli siyasîler, etnik mensubiyetin sadece sosyal bir durum olduğunu ve önemsiz bir yabancı kitlenin kolaylıkla asimile edilebileceğini düşünüyorlardı. Onlara göre prenslere kültür aşılabilir; kabile bireyleri ise vergi ödeyen haraçgüzarlar haline getirilebilirdi. Oldukça küstahça ve kötü bir hesaptı bu. Kabile mensupları devlet memurlarının hodgâmlıklarına ve toprak ağalarının sömürüsüne tahammül ediyorlardı, ama kimse Çinli olmaya yanaşmıyordu. Bu arada kabile beyleri hiyeroğlif yazıyı ve klasik şiiri öğrenmişlerdi, ama 304 yılında beklenen an gelince tekrar kendi kabiledeşlerine döndüler ve kaybedilmiş haklarını silah zoruyla istirdat etmek için başlatılan isyanlara öncülük ettiler. Kurallara karşı ortaya atılan yanlış teori, bir felakete yol açmıştı. 40 bin Hun, 316 yılında tüm Kuzey Çin'i, iki başkenti, iki imparatoru ve bunlara ait servetleri ele geçirdiler. Böylece o sıralar Çin'in kenar mahallesi durumundaki Yang-tse Nehri sahillerine itilen Çinliler, tropik ormanlarda yaşayan Man kabileleriyle kaynaşmak zorunda kaldılar. Bu kaynaşma, söz konusu insanların fizikî görünümlerinde ve psikolojik yapılarında önemli değişikliklere yol açtı. Burada, bilahere Güney Çin etnosunun teşekkülüne yol açan özel bir etnogenezi süreci başlamıştı. Vatanlarında kalan Çinliler'e gelince, onlar da Hyung-nular'la kaynaştılar, fakat bu kaynaşma Hyung-nular için felaketin başlangıcı oldu. Fatih Hyung-nular'la Çin kadınlarının evliliğinden doğan çocuklar, bir süre sonra bozkır geleneklerini unuttular. Saraylarda eğitilen bu kuşak, gerçi enerjik ve cesurdu, ama milli kimlik duygusunu, tesanüt ve sadakat imperatifini kaybetmişti. İç çekişmeler

tüm güçlerini alıp götürmüştü. Halbuki onların ataları, barış içinde bir arada yaşamasını becerebilmişlerdi. Böylece torunlar, vahşet ve yakınlarına ihanetle uğraşan kürtizanlara dönüşmüştü. Anî saldırı savaşları artık sıradan şeylerdi, ama Hyung-nular müdafaa savaşlarında dahi yenilmeye başlamışlardı. 350 yılında ise, imparatorun evlatlık edindiği bir Çinli, tüm taht varislerini öldürerek hâkimiyeti ele geçirmiş ve ülke sınırları dahilindeki bütün Hyung-nular'ın kılıçtan geçirilmesi emrini vermişti. Bu emir, öylesine bir coşkuyla yerine getirildi ki, fiziki açıdan Hyung-nular'a benzeyen pek çok sakallı ve kıygır burunlu Çinli de kılıçtan geçirildi.

Ama uygulanan bu soykırım gâsıbı kurtaramadı. Siyenpiler–Muyunlar, onun Çinli ordusunu kılıçtan geçirerek, kellesini kestiler. Sayı üstünlüğü de Çinliler'e bir fayda sağlamadı. Çünkü kültürleriyle birlikte savaş geleneklerini de kaybetmişlerdi. Muyunlar'ın kaderi de Hyung-nular'ınki gibi oldu. Onlar da Çinlileştirildi ve Bozkır Tabgaçları tarafından yenildiler. Tabgaçlar, önce göçebeleri kendi etraflarında birleştirmiş iseler de, (etnik melezleşme boyutunda kaynaşma) sonradan ahalisi serâpâ Çinlilerden teşekkül eden Ho-nan'ı zaptetmekle başlarına bela aldılar. V. Yüzyıl sonlarına doğru ise Çinliler'le öylesine fazla kaynaştılar ki, başlarındaki hanları dahi imparator ünvanı alarak, ana dilini, Tabgaç giyim tarzını, saç bırakma şeklini ve hatta Tabgaç adlarını yasakladı. Kendilerine özgü davranış kalıplarını kaybeden tebaalar, hanedanı deviren ve ülkeyi güçsüz hale düşüren kondotyerlerin kurbanı oldular. Bu arada yaşanan kıtlık da sekenenin % 80'ni alıp götürmüştü. İki süper-etnosun kaynaşması halkları bu şekilde etkilemişti. Ama hayatta kalmayı başaranlar, VI. Yüzyılda âniden yeni bir etnos halinde birleştiler. Siyenpiler'in Tabgaç dediği bu yeni etnos, eski Çince'den farklı bir dil konuşuyordu. Yabancı bir ideolojiyi, Budizmi kabul etmişlerdi. Orta Çağ Çin etnosunun temelini atan muhteşem T'ang hanedanıydı bu. Fakat o da, XVII. Yüzyılda Mançurlar'ın Çin'i istila etmesiyle birlikte bağımsızlığını kaybedecekti. Bu olay, tıpkı Bizans'ın Eski Roma'nın bir devamı oluşu gibi, eskiye ait yeni bir etnogeneze çevrimiydi.

52. Barbarlarla Romalıların Temasları

Etnosların düzensiz kaynaşımının benzer örneğini, aynı dönemde, kıtanın batı civarında, Roma İmparatorluğu'nun parçalandığı

verde de görebiliriz. Bu konuda birçok görüş ileri sürülmüşse de, bunların hemen tamamı E. Gibbon'un ünlü tezi karşısında çok sönük kalır: "Antoniuslar döneminde şahika devrini yaşayan Roma İmparatorluğu'nda etkinliğini artıran Helenler, biri Tuna ve Rhine ötesindeki bozkırlardan gelen barbarlar, diğeri yenilmelerine rağmen asimile olmamış doğu eyaletlerindeki Hristiyan kilisesi tarafından aynı anda düzenlenen iki saldırı ile çökertildiler." Bakalım, Gibbon haklı mı?

Roma İmparatorluğu'nun I. Yüzyıldan IV. Yüzyıla kadar Germanlar'la sürdürdüğü savaş, Roma'nın zaferiyle sonuçlanmış, ama ne Rhine, ne de Tuna sınırlarına dokunulmamıştı. Gotlar'la sürdürülen savaşlar sırasında maruz kalınan bazı yenilgiler ve Got donanmasının Ege sahillerini talanı ise Theodosius'un zaferiyle telafi edilmişti. Roma, sadece German topraklarının Rhine ötesindeki şehirlerini kaybetmiş, Dacia'yı ise kendi isteğiyle terketmişti. Çünkü zaten İtaliye buralara yerleşmek istemiyorlardı. Buralar genellikle taşralıların sürgün yeri idi. Bunlar ise ne senatonun, ne de Roma halkının umurundaydı. Ama yabancı saldırılarına karşı direnişin bariz bir şekilde düştüğü V. Yüzyılda durum birden değişti. Stilicho ve Aetius, Germanlar'a ve Hunlar'a karşı zafer kazanmışlardı, ama ülke içindeki dejeneratlar ve bizzat Romalılar tarafından öldürülmüşlerdi. Demek ki Roma'nın belası dış kaynaklı değil, bizzat içindeydi

Barbarların da zaten Roma kültürünü mahvetmek gibi bir niyetleri yoktu. Vizigot kralı Ataulf, her ne kadar tüm Roma topraklarını kendi imparatorluğuna dönüştürme niyetindeyse de, zaman içinde edindiği tecrübe, kanun yönetimi olmadan bir devletin ayakta duramayacağını, bu yönetim düşüncesinin bir kenara atılmasının cinayet sayılacağını göstermişti. Bu yüzden kral, Got enerjisini Roma'nın ihtişamını ihya etmek için sarfederse büyük bir üne kavuşacağı düşüncesine kapıldı. Peki, madem böyle idi de, neden Roma kültürü yok olup gitti? Hatta aynı şekilde neden kültür âşığı cesur ve güçlü Gotlar da dünya etnik haritasından silindiler?

Germanlar'ın zaferlerinin o sırada Roma İmparatorluğu'nun tüm topraklarındaki Hristiyanlığın zaferleriyle aynı ana rastlaması, bunun adeta halk ve devlet için mahvedici bir doktrin olduğunu kanıtlamaktadır. Bu görüş, henüz 393'de Capitole'de Zafer altarını yeniden ihyaya teşebbüs eden Eugenius ve Arbogast tarafından ileri sür-

rülmüştü. Fakat Hristiyan lejyonları, 312 yılında olduğu gibi, dirençli olduklarını bir kez daha ispat ettiler. Putperst ordu kumandanları savaş meydanında kahramanca öldüler, ama böylece gelişim perspektifinin şu veya bu inanç şeklinde değil, dünyevî meselelerle ilgili olduğunu ispat ettiler. İşin en enteresan tarafı, kilise babalarının da aynı şeyi onaylamalarıdır.

St. Augustine veya herhangi bir V. Yüzyıl Hristiyan düşünürü şöyle diyebilirdi: "İmparator Aurelius'a Dacia'yı terketmesini, sınır boylarında güçlü askeri bölgeler oluşturulmasını öneren politika-dan vazgeçmeyi biz tavsiye etmedik. Her önüne geleni Roma vatandaşlığına layık görmeyi veya askerî ve sivil görevler için insanları tehcire zorlamayı da Caracalla'ya biz tavsiye etmedik. Vatanseverlik duygusuna gelince, acaba onu bizzat imparatorlarınız mahvetmediler mi? Galyalıları, Mısırlıları, Afrikalıları, Hunları, İspanyolları ve Suriyelileri Roma vatandaşlığına alırken, böylesine çeşitli halklardan oluşan kitlelerin, kendilerini fetheden Roma'nın çıkarlarına sadık kalacağını da nereden çıkardılar? Vatanseverlik, sırt sırta vermekle sağlanır, ama asla tefrikaya dayanamaz." Elbette St. Augustine haklı çıkardı, ama hemen başka bir soru kendini gösterirdi: Peki, madem öyle ise, neden farklı kabilelerden oluşan Hristiyan cemaatinde fedakârlık, dayanışma, kaynaşma ve gelişim imkanları var olabildi?

Bu sorunun cevabı oldukça basit: Farklı ırklara mensubiyet, meselenin çözümü değildir ve hatta bir kural olarak genelde fazla önemi haiz sayılmaz; ama etnik farklılık, davranış alanında kendini gösterir. Hristiyan cemaatlerinin davranış kalıpları kesin çizgilerle belirlenmişti. İnanan kişi, ya bu kurallara uymak, ya da cemaatten ayrılmak zorundaydı. Demek ki, ikinci kuşakta Hristiyan konsorsiyumları bazında heterozigot, ama monolit bir süb-etnos şekillenecekti. Halbuki patpurest, daha kesin bir ifadeyle, dinsiz bir imparatorlukta tebaanın yeniden şekillenmesi gerçekleşmiyordu. Farklı etnoslara mensup insanlar, vahid toplum halinde bir arada yaşıyorlardı, ama bu toplum kendi ağırlığını kaldıramıyordu. Çünkü Roma Hukuku bile tabiat kanunları karşısında âcizdi.

St. Augustine'in sözünü ettiği imparatorluk içi göçler de daha az tahripkâr değildi. İnsanla onun tabii çevresi arasındaki ilişki, her halükârda adaptasyonla belirlenen muayyen bir durumdur. Suriye ve

Britanya, Galya ve Trakya'nın landşaftları birbirinden hayli farklıdır. Dolayısıyla muhacirler şehirlerde yaşamayı tercih ediyorlardı. Çünkü burada, kale surları onları alışkın olmadıkları ve ısınmadıkları tabiatı ayırıyordu. Demek ki, onların tabiatla olan münasebetleri, âmiyâne bir tabirle, vahşice idi. Neticede Galya'daki ormanların 2/3'lük kısmı, Apenine'deki fıstık ormanları harap edilmiş; Atlas dağlarındaki vadiler sürülerek verimsizleştirilmiş, Hellas ve Frigya'daki tepeler keçilerin kurbanı olmuştu. En tahripkâr yıkımlar ise, askerî tribunlar değil, onların kolonileri, yani esaretten kaçmalarını önlemek için öz vatanlarından uzak bölgelere iskan edilen savaş esirleri tarafından yapılmıştı.

Başka bir ifadeyle etnik ilişkiler, Roma İmparatorluğu'nun siyasi düzeninin katı sosyal ilişkilerinin dokunulmazlığının bozulmasıyla birlikte aynı anda, yani IV. Yüzyılda artık tamamıyla bozulmuştu. Germanlar'ın V. Yüzyılda gerçekleştirdikleri saldırı bu süreci daha da hızlandırdı. Çünkü fiili melezleşme, Got, Burgund ve Vandal etnoslarını aşındırarak, tamamını genel parçalanma sürecinin içine çekmiş ve bu arada imparatorluğun doğu kesiminde yeni bir etnos oluşmuştu. Demek ki burada bir "X" faktörü rol oynuyordu. O halde bizim "X" faktörünün ne olduğunu açıklığa kavuşturmamız gerekiyor.

53. Etnoslar Her Zaman Temaslardan Oluşur

Süper-etnoslar birbirinden nasıl ayrılırlar? Ve onların birbiriyle kaynaşmasını engelleyen yahut atalarının zengin mirasından faydalanmayı engelleyen nedir? Halbuki süper-etnos bünyesinde yer alan etnoslar çok sık ve herhangi bir engelle karşılaşmadan kaynaşırlar. Süper-etnoslardaki bu aşırı direnç, tüm süper-etnoslarda tek anlam ifade eden, sistem içindeki tüm etnoslar için de benzeri semantik dinamik anlamlar içeren bazı ideallerin verbal ifadelerinden, yani etnik dominantlardan kaynaklanmaktadır. İdeal, ancak riyakârlıkla değiştirilebilir. Fakat o zaman da süper-etnosların kaynaşması aldatıcı olacak; farklı süper-etnoslara mensup bireyler, kendilerine tabii ve yegâne doğru olarak görünen şeyleri ruhlarının derinliklerinde saklayacaklardır. Çünkü ideal, peşinden sürüklenen kişi için sadece bir endikatör değil, aynı zamanda hayata tutunma sembolüdür. Şu halde ben dominantı, etnogenez sürecinin başlangıç noktası olan etno-kültürel farklılıktan amaçlanan tekbiçimliliğe geçişi belirleyen

bir fenomen veya dinî, ideolojik, askerî ve günlük tarz-ı hayat gibi fenomenler kümesi olarak tarif ediyorum. Bu arada etnos fenomeninin onu oluşturan bireylerin davranışından ibaret olduğunu, yani bireylerin fizikî görünümlerinde değil, genotiplerinde yoğunlaştığını hatırlatmış olalım. Diğer bir deyişle fenomen, bireylerin bedenlerinde değil, eylem ve ilişkilerinde tezahür eder. Dolayısıyla, yeni doğmuş bebeklerden başka etnos dışında olan kimse yoktur. Her insan, belirli davranış kalıpları sergilemek zorundadır ve bu davranış şekilleri onun etnik kökenini belirler. Demek ki, yeni bir etnosun ortaya çıkışı, öncekinden farklı ve yeni davranış kalıplarının yaratılışı demektir. Yeni davranış kalıplarının insanlar tarafından yaratıldığı âşikârdır, ama burada hemen karşımıza bir takım müphem noktalar belirmektedir. Öncelikle, acaba yeni davranış kalıpları sergileyenler, bu davranışları bilinçli olarak mı yaparlar, yoksa gayr-ı ihtiyari mi? Diğer yandan, acaba yeni olan daima eskisinden daha mı iyidir? Üçüncü bir husus: Acaba yeniler, bir önceki etnosun aynı kandan, aynı ırktan gelen devamı olduklarına göre, kendileri de dahil olmak üzere soydaşlarının gelenek atâletini nasıl yenecekler? Bu şüpheler teorik olarak izale edilemez; ama ampirik bir genelleştirme yapmamıza imkan tanıyan paleoetnoğrafik gözlemlerden sağlanacak malzeme imdadımıza yetişir: Her etnos, iki veya daha fazla süstratın, yani daha önce var olan etnosların kombinasyonundan ortaya çıkar.

Örneğin bugünkü İspanyollar, nispeten geç Orta Çağda eski Iberler, Keltler, Romalı kolonistler, German kabilelerinin (Suevler ve Vizigotlar) kombinasyonundan etnos haline gelerek bu adı almışlar; onlara Basklar (Iberler'in dolaysız torunları), Alanlar (Sarmatlar'ın torunları ve Osetinler'in çok yakın akrabaları), Sami Araplar, Mauriler, Hami Tavarıklar, Normanlar ve kısmen etnik özelliklerini muhafaza eden Katalonyalılar karışmıştır.

İngilizler ise, Angleler, Saksonlar, eşlerini savaşlarda kaybeden Kelt kadınları, Danimarkalılar, Norveçliler, Anjou ve Poitou'dan gelen Batılı Fransızlar'dan oluşmuş karma bir etnostur.

Velikorosslar, Kiyef Rusyası'ndan gelen Doğu Slavyanları ile Batı Slavyanları (Vyatiçler), Finler (Merya, Muroma, Ves ve Çudlar), adları sayılan Fin kabileleriyle karışan Ugorlar, Baltlar (Goladlar), Türkler (vaftizli Kıpçaklar ve Tatarlar) ve az miktarda Moğollar'dan oluşmuşlardır.

Eski Çinliler, Huang-ho vadisindeki Mongoloidlerin çeşitli antropolojik tiplerine mensup birçok kabilenin karışımıdır. Onların arasında Avrupalı “Ti”ler de vardır. Japonya’da da benzeri manzara görülebilir. Burada daha eski dönemlerde Polinezyalılar’a benzeyen uzun boylu Mongoloidler, Kore’den gelmiş kısa boylu Mongoloidler, sakallı Ayniler ve Çin’den göç etmiş insanlar monolit bir etnos halinde kaynaşmışlardır.

Hatta, tarihleri yüzyılların karanlığına gömülmüş az nüfuslu, izole etnoslar da, relikti halinde, antropolojik ve lengüistik özelliklerinde etnik substratların eski farklarını korurlar. Eskimolar, Eastern Island sakinleri, Mordvalar, Mariler, Evenkler ve Hindukuş eteklerinde yaşayan Pathanlar bunlardandır. Bunlar, antik dönemde karmaşık bir kompozisyonun etnik topluluklarıydılar ve bugün gözlemlenen tekbiçimlilikleri de farklı geleneklerin pürüzlerini temizleyen uzun süreli etnogenetik süreçlerin neticesidir.

Ne var ki bu durum, birbiriyle ilgisi olmayan etnosların karışımının felakete yol açtığı şeklinde daha önce ileri sürülen tezle tezat teşkil etmektedir. Halbuki birinci ve ikinci gözlemin her ikisi de tartışılmaz vakıalardır. Peki, iç tezat teşkil eden bir sonuç doğru olabilir mi? Sadece bir durumda, o da şayet ne olduğu açıklığa kavuşturulmadan probleme çözüm getiremeyeceğimiz çok önemli bir detayı, “X” faktörünü görmezlikten gelirse. Bu yüzden, bilinen tüm faktörleri izah eden gayr-ı mütenakız versiyonu bulmak için deneme-yanılma metodunu uygulayarak yolumuza devam edeceğiz.

54. “X” Faktörü

Bir teklif daha sunmama izin verin. Belki de yeni etnosların oluşma sebebi, uzun bir süreç değil, ânî bir sıçrayıştır. Bunu sadece olayların yeterince iyi bilindiği modern tarihteki örneklerle test edebiliriz. Latin Amerika tarihine bakalım. İspanyol konquistadorları, savaşlarda acımasızlardı; ama Kızılderililer’i aşağılık bir ırk olarak değil, saygıdeğer rakipler olarak görüyorlardı. Hayatta kalan Kızılderili şeflerini vaftiz ederek bünyelerine alıyorlar, sıradan Kızılderilileri ise hasiendaslarında gündelikçi olarak çalıştırıyorlardı. İşte, Meksika ve Peru popülasyonunun iki yüz yıl zarfındaki oluşumu bu şekilde gerçekleşmiştir. Ancak, dağlarda ve tropikal ormanlarda saf kan Kızıl-

derili kabileleri de berhayat idi. Köle tacirleri Amerika'ya zencileri taşıdılar. Irkçılığın olmayışı, mulat ve sambo (zencilerle Kızılderili evliliklerinden doğan)ların ortaya çıkmasına yol açtı. XIX. Yüzyılda metropole, yani Fransızlar'ın işgal ettiği İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi başladığında ise, isyana elebaşılık edenler İspanyollar değil, bu melez veya mulatlar olmuştur.³⁹ Nitekim General Bolivar 1819'da bu konuda bizzat şu sözleri söylemiştir:

Unutmayın ki, halkımız ne Avrupalı, ne Kuzey Amerikalıdır, aksine Avrupalılar'dan ziyade Afrikalılar'la Amerikalılar'ın karışımıdır. Çünkü bu halk, taşıdığı Afrikalı kanı, sahip olduğu kurumları ve karakteriyle Avrupalı olmaktan çıkmıştır. Bizim, insanlığın hangi ailesine mensup olduğumuzu kesin olarak söylemek imkansızdır. Kızılderili ahalinin büyük bir kısmı mahvedilmiş; Avrupalılar Amerikalılar'la, Amerikalılar ise Kızılderililer'le ve Avrupalılar'la karışmıştır. Bizler, aynı batından doğmuş insanlarız. Babalarımız ise, soy ve kan yönünden farklıydılar; yabancıydılar ve deri renkleri de bariz şekilde farklıydı.⁴⁰

Tarihçilerin gözleri önünde oluşan bu halk, çok dayanıklı ve diğer komşu halklara benzemeyen bir halk olduğunu ispat etti. Venezüella ve Kolombiya sakinleri, dil, kültür, din vb. dış belirtiler itibarıyla İspanyollar'ın kopyası durumundadır. Bağımsızlık mücadelesi sonucunda İngiliz ve Kuzey Amerikalı ticarî şirketlere bağımlılığın İspanyol himayesinin yerini alması, ekonomik yönden bu insanlara büyük zararlar İka etti. Bağımsızlık savaşı öylesine şiddetli oldu ki, zaten nüfus yönünden fakir olan bu topraklarda bir milyon civarında insan hayatını kaybetti. Kalabalık nüfuslu Avrupa'da dahi Napolyon savaşları sırasında bu kadar insan helak olmamıştır. Ama isyancılar, bunca insanı kurban verirken, tek bir amaç peşinde koşuyorlardı: "Biz İspanyol değiliz; bağımsız yaşamak zorundayız!" İsyân sırasında Kızılderililer'in İspanya'yı desteklemeleri de ayrı bir tuhafılık. Demek ki, karma köken, monolit etnosların oluşumuna engel teşkil etmiyormuş.

Peki, gerçekten öyle mi? Bildiğimiz kadarıyla hayvanlarda melez cinsler, çoğu kez dayanıksız ve anne ve babalarının özel yeteneklerini edinme kabiliyetinden yoksundurlar. Bu yetenek eksikliği ilk kuşakta aşırı dinçlikle telafi edilebilir, ama çoğu kez sonraki kuşaklar-

³⁹ Lavretski, I. *Simon Bolivar*. Editorial Progress, Moscow, 1982, s. 80.

⁴⁰ Age., s. 89.

da o da kaybolur. Karma evliliklerden doğan çocuklar, ya orijinal tiplerden birine (anne veya babaya) çeker, ya da ölüp giderler. Çünkü şu veya bu çevreye adaptasyon, gelişimini birkaç kuşakta tamamlar. Artık o bir tradisyondur, fakat iki tradisyonun bir organizmada karışımı dayanıksız genotipler doğurur.

Bu durum, genellikle hayvanlarda böyledir ve bazen insanlarda da müşahade edilir. Ancak, bu durum sürekli olmuş olsaydı, tek bir yeni etnos dahi oluşmaz ve ilk günden bu yana karma evliliklerden türeyen insanlık, henüz Erken Neolitik çağda hayat sahnesinden silinirdi. Esasen etnoğrafik haritadan silinen etnik grup sayısı azdır ve bir tür olarak insan ırkı öyle hızlı çoğalmaktadır ki, günümüzde buna demoğrafik patlama denilmektedir. Demek ki, doğal seçilimin destruktiv etkisini dengeleyen, kalıtım veya tradisyon işaretinin rolünü stabilize eden bir faktör vardır. Bu, "X" faktörüdür. Bu faktör, davranış değişimlerinde kendini gösterir. İnsanlar da onu psişik yapının bir özelliği olarak algılamak zorundadır. Demek ki, etnogenez süreçleri dürten ve stimüle eden de odur. Biz, "X" faktörünü bulmak ve bilinmeyen özelliğin içeriğini açmak suretiyle, her münferit etnogenez sürecinin ve bir bütün olarak tamamının gelişim mekanizmasını açıklayacağız.

Belirlediğim hedefe ulaşmak için, insanlık tarihinin adamakıllı tetkik edilmiş ve tarihleri tam olarak saptanmış materyallarına ihtiyacım var. Eğer bu materyalları tabii ilimlerde kullanılan metotla ararsak, önümüzdeki problemin çözümünü sağlayacak bilgilere ulaşabiliriz. Şimdilik, şu şekilde formüle edilebilecek muammaları cevaplandırmakla yetiniyorum.

1) Yeni bir davranış kalıbı icat edilemez. Aklından zoru olan biri çıkıp da böyle bir şey yapmaya kalksa bile, kendisi dahi etnik topluluğun var oluş şartlarına en iyi adaptasyon aracı olan eski davranış kalıplarına göre hareket edecektir. İnsanın mensup olduğu etnostan ayrılması, içine düştüğü bataklıktan kendi saç perçemini yakalayarak çıkmaya çalışması gibi bir şeydir. Biliyorsunuz, bunu sadece Baron Munchausen yapabilmişti.

2) Yeni bir davranış kalıbı, insanın elinde olmadan oluştuğu için, onun iyi veya kötü olduğu meselesini tartışmak bile anlamsızdır. Böyle bir şeyin mukayese ölçeği yoktur. O, sadece farklı bir davranış kalıbıdır, o kadar.

3) Eğer davranış kalıplarımıza yansıyan günlük geleneği kırmak imkansızsa ve kimse de bunu bilinçli olarak yapmak istemiyorsa, demek ki böyle bir şey, ancak tesadüflerin özel bir şekilde örtüşmesinin sağladığı güçle mümkün olabilir. Peki, hangi tesadüflerin? Bu sorunun cevabı bulunmalı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHTE ETNOS

Bu bölümde etnik fenomenin genel araştırma yöntemleri ele alınmış ve aranılan sonucun elde edilemeyeceği gösterilmiştir.

XIII

UMUM DÜNYA TARİHİ

HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER

55. Umum Dünya Tarihinin İki Yüzü

Herhangi bir bilimin görevi, araştırdığı konuyu bir bütün olarak gözden geçirmektir; tarih de bu kuralın dışında değildir. Dolayısıyla uygun bir bakış açısı bulmak gerekir ki, bu durumda uygulamayı, yani bakış açısı seçimini yönlendirecek bir teoriye ihtiyaç vardır. Bakış açısı ise herhangi bir felsefi kurgudan doğmaz. Sadece pratik telakkiler tarafından dikte edilir. Dolayısıyla biz, seçimi toplanan materyala göre değil, araştırmanın başlangıcında tespit edilen amaca göre yapıldığı için, onu bilim teorisi alanına alıyoruz. Amacım, umum dünya tarihini yeryüzü tabakalarından birinin, yani etnosferin oluşumu olarak anlatmaktır.

Tarih bilinci teorisi konusunda eskiden beri mevcut bulunan iki görüş, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır: Umum dünya tarihi ve kültürel tarih. Birincisi, halklar tarihini, insanların yaşadığı tüm bölgeleri bir şekilde içine alan yegâne progresiv gelişim süreci olarak görür. Bu görüş, ilk önceleri Orta Çağda geçmişteki dört imparatorluğu (Asurîler, Persler, Makedonyalılar ve Romalılar) ve beşinci olarak da papalık tahtı ile M. S. VIII-IX. Yüzyıl civarında Batı Avrupa'da ortaya çıkan Katolik Birliği (Hristiyanlık) tarafından yönetilen "German Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu"nu inceleyen bir konsepsiyon olarak formüle edilmişti.

Olayların bu şekilde yorumlanmasını baz alan sistemde, imparatorluk hâkimiyetindeki toprakların sürekli genişletilmesi "progres"

(ilerleme) olarak telakki ediliyordu. XIV-XVI. Yüzyıllarda Reformasyon, Batı Avrupa'nın ideolojik birliğini parçalayıp, Habsburg hanedanı imparatorlarının siyasî egemenliğini bozduğunda da umum dünya tarihi konsepsiyonu geçerliliğini korudu ve sadece biraz değişik bir şekilde basitçe formüle edildi. Artık "uygarlık" 'progres' olarak algılanıyordu ve bu kelimeyle doğrudan kastedilen şey de yine Batı kültürü ve Romano-German Avrupasıydı. Sabık "paganlar" ve "schismatikler" ise, sadece "vahşi" ve "geri kalmış" halklar olarak görülüyordu. Hatta bu iki grubu "gayr-ı tarihî" insanlar olarak adlandırmaya bile kalkıştılar. Tam isabetle "Avrupamerkezciliği" [Eurocentrism] adı verilen bu sistem, XIX. Yüzyılda çoğu kez, gayr-ı ihtiyari bir şekilde, kendiliğinden anlaşılan ve herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymayan bir şey gibi algılanıyordu.

Kültür tarihi konsepsiyonu, ilk defa Avrupa'yı Asya'nın karşısına diken Herodot tarafından ileri sürülmüştü. Onun Avrupa'yla kastettiği şey Helen polis [site devlet] sistemi, Asya'yla kastettiği ise Pers monarşizmi idi. Daha sonra bu taksime hem Persiya'ya, hem de Hellas'a benzemeyen İskitya ve Habeşistan'ın ilave edilmesi gerekli görüldü. Arkasından da kültür bölgelerinin listesi, Oykümenanın tamamı kültürel tarih bölgeleri olarak işaretlenerek genişletildi. Batı Avrupa'nın dışında kalan şu bölgeler, ilk etapta Eski Dünya bölgeleri sayıldı: Yakın Doğu veya Levant, Hindistan, Çin, Pasifik Okyanusu'nun kültürel ada bölgesi, Avrasya bozkırı, Afrika'nın Sahara'dan güneye doğru uzanan şeridi ve rudiment etnosların yaşadıkları circumpolar bölge.

Kültürel tarih ekolünün, umum dünya tarihi ekolünden ayrıldığı temel nokta şu iddiadan ibarettir: Her kültür bölgesinin kendine has gelişim şekli vardır; dolayısıyla Avrupalı olmayan halkların "geri kalmış", "durağan" olmaları söz konusu değildir. Onların gelişimi, sadece nevi şahsına münhasır olarak kabul edilebilir. XIX. Yüzyıl kültürel tarih ekolünün en önde gelen temsilcileri Friedrich Ratzel, N. Ya. Danilevsky ve K. N. Leontiev; XX. Yüzyıl öncüleri ise Oswald Spengler ve Arnold Toynbee'dir.

56. A. Toynbee İle Neden Aynı Fikirde Değilim?

Bizi asıl konumuzdan uzaklaştıracığı için bu mevzunun tarihine inmeyeceğim; ama yine de bir yazarı görüş alanı dışında bırakamam.

A. Toynbee, medeniyetin ortaya çıkışını coğrafi kaynakların kullanılmasına bağlamaktadır. Onun ileri sürdüğü bu konsepsiyon kısaca şöyle:

Tarih birimi “toplum”dur. “Toplumlar” ikiye ayrılır: Gelişmemiş olan “primitiv” toplumlar ve 16 bölgede 21 olarak tespit edilen “uygarlıklar”. Dolayısıyla, bir bölgede iki üç uygarlık birbiri ardına gelişebilir ve daha sonrakilere “uydu uygarlıklar” denilir. Mezopotamya’daki Sümer ve Babil uygarlıkları, Balkan Yarımadası’ndaki Minos, Helen ve Ortodoks Hristiyan uygarlıkları, Hindistan’da Hint (eski) ve Hindus (Orta Çağ) uygarlıkları bu tür uygarlıklardır. Bundan başka, İrlanda, İskandinavya, Merkezî Asya Nestur’leri gibi “abortive” ve Eskimolar, Osmanlı Türkleri, Avrasya göçebeleri, İspartalılar ve Polinezyalılar gibi “geri kalmış” uygarlıklar, model dışı kesitlerde yer alırlar.

A. Toynbee’ye göre toplumlar mimesis, yani taklit [imitation] yoluyla gelişirler. Primitiv toplumlarda büyükleri ve ataları taklit ederler. Bu taklit, toplumu “statik” hale sokar. Halbuki “uygar” toplumlarda gelişim dinamiğini yakalamak için yaratıcı kişiler taklit edilir. Dolayısıyla tarihin temel problemi, dinamizm faktörünü ortaya çıkarmaktır. A. Toynbee, ırkçılığı reddeder. Bu durumda geriye sadece coğrafi çevrenin etkisi kalmaktadır ki, yazarımız onun için de oldukça orijinal bir çözüm yolu teklif etmektedir:

Sarihtir ki, şayet uygarlık genезleri birbirinden bağımsız olarak etki eden biyolojik faktörlerin veya coğrafi çevrenin bir sonucu değilse, bunlar arasındaki etkileşimin herhangi bir sonucu olmak zorundadır.¹

Böylece, yetenek ve yaratıcı kapasite, organizmanın dışarıdan gelecek bir stimülasyona karşı reaktif durumu olarak görülmektedir. Nitekim yazarın kitabının bir bölümünün başlığı da “Eziyetlerin Teşviki”dir. “Meydan okuma” üç gruba ayrılır.

1. Elverişsiz tabiat şartları. Örneğin, Nil deltasının bataklıkları eski Mısırlılar için; Yutacan’ın tropikal ormanları Mayalar için; Ege Denizi dalgaları Helenler için; ormanlar ve soğuklar Ruslar için birer “meydan okuma” olmuştur. Bu fikre göre, İngiliz kültürünün doğu-

1 Toynbee, A. J., *A Study of History*. Abdedgemen of Vols I-IV by D. C. Somervell. Oxford University Press, New York, London, 1947, p. 60.

şuna da yağmur ve sisler yol açmış olmalı. Fakat A. Toynbee, buna değinmiyor.

2. Yabancıların saldırıları. Bunlar da coğrafi bir unsur, yani kısmi göç olarak telakki edilebilir. A. Toynbee'nin fikrine göre, Avusturya'nın Bavarya ve Baden'den daha çok gelişmesine Türkler'in saldırısı sebep olmuştur. Halbuki Türkler, Avusturya'dan daha önce Bulgaristan, Sırbistan ve Macaristan'a da saldırmış ve onlar da bu "meydan okuma"ya teslim olmakla cevap vermişlerdi. Avusturya'yı ise Türkler'in meydan okumadıkları Jan Sobiessky'nin hussarları korumuşlardı. (Bu örnek, yazarın ileri sürdüğü görüşü desteklemekten ziyade çürütmektedir).

3. Önceki uygarlıkların çöküşü de tepki gösterilmesi gereken bir meydan okumadır. Örneğin Heleno-Roma uygarlığının çöküşü, Bizans ve Batı Avrupa uygarlıklarının Eski Grekler'in bozulmasına bir tepki olarak doğmasına yol açtı. Eğer zaman koordinatlarını (biyosenoz değişiklikleri) göz önünde bulunduracak olursak, bunu da coğrafi şartlar grubuna sokabiliriz. Ama ne yazık ki, Bizans'taki tefessüt Roma'dakinden hiç de geri değildi. Batı Roma İmparatorluğu'nun düşüşü ile ayakta kalabilecek feodal krallıkların oluşumu arasında 300 yıldan fazla bir zaman geçmiş; tepki biraz geç kalmıştı.

Bu anlatılanlardan çıkarılacak en önemli sonuç, insanın landşaft ve rölyeferle olan ilişkisinin Toynbee'nin konsepsiyonuyla çözülemeyeceği, aksine meselenin karmaşık bir hal alacağıdır. Katı tabiat şartlarının insanı daha yüksek aktiviteye sevkettiği şeklindeki tez, hem coğrafi determinizmin bir varyantıdır, hem de açıkçası doğru değildir. Eski Rus Devleti'nin olduğu Kiyef civarı iklimi hiç de sert değildi. "Göçebeler bozkıra hâkim olmak için o kadar fazla enerji harcarlardı ki, artık sarfedecek enerjileri kalmazdı"² şeklindeki görüş de yazarımız Toynbee'nin cehaletinin bir başka örneğidir. Türkler'in ve Moğollar'ın teşekkül ettikleri Altay ve Onon ormanları, onların istirahat alanlarıydı. Eğer Yunanistan ve İskandinavya kıyılarını yıkayan denizler, bir 'meydan okuma' ise, o zaman Grekler neden ona yalnızca M.Ö. VIII-VI. Yüzyıllarda, İskandinavlar M.S. IX-XII. Yüzyıllarda "tepki verdiler"? Halbuki diğer devirlerde oralarda ne muzaffer Helenler, ne vahşi Fenikeliler, ne de korkunç Vikingler vardı. Aksine oralarda yaşayanlar, sadece basit sünger ve ringa avcılarını-

2 Age., s. 167-169.

dı. Sümerler, “suyu karadan ayırmak suretiyle” Mezopotamya’yı Eden’e çevirirken, Türkler bölgeyi ihmal ederek yeniden bataklığa dönüşmesine zemin hazırladılar. Halbuki T. Toynbee’ye göre Türkler Dicle ve Fırat’ın “meydan okuma”sına tepki vermeliydiler. Bunlar bütünüyle yanlış.

Uygarlığın bölgelere göre coğrafi sınıflandırılması da, indî bir görüşten başka bir şey değil. Toynbee, Grekler ve Arnavutlar değil de sadece Osmanlılar “geri kalmış” olarak gösterildiği halde, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu’nu aynı bölgede yer aldıkları için tek bir uygarlık olarak nitelemektedir. Yazar ayrıca Jüdea Krallığı’nı, Ahemenid İmparatorluğu’nu ve Arap Halifeliği’ni Suriye uygarlığı çerçevesi içine almakta, Sümer ve Babilonya ise “ana-kız” gibi gösterilmektedir. Anlaşılan, yazarımızın sınıflandırma kriteri tamamen keyfidir.

Bu konu üzerinde bu kadar ayrıntılı durmamın sebebi, iyi işlenebilecek bir görüşün zayıf argümanlar ve sakil prensipler uygulanarak ortaya sürülmesi halinde nasıl kolaylıkla çürütülebileceğini göstermekti. A. Toynbee’nin kronolojilere ve olayların seyrine az çok ters düşen sosyolojik kurgularına da kasten değinmiyorum. Okuyucuların bir çoğunun oldukça iyi bilmesine rağmen, ne yazık ki “meydan okuma ve tepki”yle ilgili bu coğrafi konsepsiyon, birçokları tarafından hâlâ ciddiye alınmaktadır. En üzücüsü ise, bunca tecrübeden sonra, coğrafi verilerin sürekli göz ardı edilmesi sebebiyle, tabiatı tarihî süreçleri etkilemeyen sabit bir kemmiyet gibi değerlendirme meyillerinin ortaya çıkmasıdır. Keyfi olarak seçilmiş bir postülatın spekülâtif kurgularla geliştirilmesi, bilimi daima çıkmaz sokaklara sürükler.

Görüldüğü gibi, her iki yaklaşımın da bazı doğru yönleri kadar temel eksiklikleri var. Bu eksiklikler, bizim ele aldığımız konunun incelenmesi sırasında özellikle hissedilmektedir. Mesela, umum dünya tarihi ekolüne göre, Türk-Moğol halkları ile onların kendilerine özgü göçebe kültürleri ne Doğu uygarlıklarına sokulabilir, ne de “vahşi” kategorisine. Dolayısıyla teoretik tarihçilerin görüş alanı dışında kalırlar. Halbuki Türkler ve Moğollar insan tarihine kendi damgalarını bariz bir şekilde vurdukları andan itibaren, sürekli olarak onları Çin, İran ve Bizans’ın “barbar kenar mahallesi” şeklinde gösterme teşebbüsleri olmuştur. Elbette bu yaklaşım, henüz meseleyi ortaya koyarken bilimsel anlayışa uygun düşmeyen tahrif edilmiş bir manzara sunmaktadır. Çıkmaz bir sokak!

Buna karşılık, Türkler'in ve Moğollar'ın insanlık tarihinde oynadıkları role bir yer bulan kültürel tarih ekolü, onların tarihî gelişiminin ana şablonu için bir açıklama getiremez. Çünkü bu şablonlar, sadece bölgesel değil, aynı zamanda üniversal kanunların varyantlarıdır. Genel olan göz önünde bulundurulmazsa, ayrıntılar da anlaşılmaz. Çünkü böyle bir yaklaşımla kıyaslanamaz ve ölçülemezler. İnsanlık tarihi anlayışında gereksiz çatlaklar oluşuyor. Bir çıkmaz sokak daha!

57. N.İ. Konrad'la Neden Aynı Görüşte Değilim?

Belki üçüncü bir doğru yol vardır; yani her konsepsiyonun rasyonel çekirdeğini alarak, bunları hedefe maksimum yaklaşım sağlamak için birleştirmek. Örneğin, meşhur Rus tarihçisi N. İ. Konrad, bir formasyondan diğerine götüren geçiş dönemlerinin şu şekilde adlandırılmasını teklif etmiştir: (1) Eski toplumdan Orta Çağ toplumuna geçiş dönemi–Helenizm; (2) Orta Çağ'dan Modern Çağ'a geçiş dönemi–Rönesans; (3) Modern Çağ'dan yakın geçmişe geçiş dönemi– XIX. Yüzyıl ortaları. Konrad, endikatör olarak edebiyat tarihini göstermekte ve şöyle demektedir:

... (üç dönemden) her biri, kendi gelişinin habercisi edebiyat şaheserleriyle başlar. Birincisini S. Augustine'in *The City of God*, ikincisini *The Divine Comedy*, üçüncüsünü ise *The Communist Manifesto* haber vermiştir.³

Bu yeni fikrin müellifi, yeterince mantıklı. O, benzeri dönemleri, kültürel yönden Batı Avrupa ile mukayese ederken, kesinlikle ondan daha değersiz olmayan ve ona bağımlı bulunmayan Avrupa dışı ülkelerin kültür gelişimlerinde arar ve şöyle der:

Çinliler'de ve İranlılar'da eski dönemlerden Orta Çağlara geçiş, Çin'de Taoizm, İran'da Maniheizm denilen fikir devriminden sonra gerçekleşmişti. Burada ayrıca bir de dış faktör, yani dışarıdan gelen ideolojik sistem devreye girmişti: Çin'de Budizm, İran'da İslam.⁴

3 Konrad, N. İ., *Zapad i Vostok*, Nauka, Moskova, 1966, s. 454.

4 Age., s. 455.

Buna bir tür 'yeniden doğuş' veya 'yenilenme' dönemi de denilebilirdi. Bu dönem Çin'de VIII. Yüzyıl, Orta Asya, Asya, İran ve Kuzeybatı Hindistan'da IX. Yüzyıl, İtalya'da ise XIII. Yüzyıldır.⁵ Üçüncü geçiş dönemi daha bitmediği için haklı olarak tartışma konusu yapılmamıştır.

N. I. Konrad'ın hacimli eserinden bu alıntıyı yapmamızın sebebi, yazarın görüşünü bu kısımda daha net ve açık ifade etmiş olmasıdır. Konrad'ın başka denemelerinde yalnız geçiş süreçleri değil, Antik Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ gibi yerleşmiş terimlerle karşıladığı 'sosyal varoluş'un sabit şekilleri de gözden geçirilmiştir.⁶ Yazar, bir yandan dünya uygarlık genesizinin çok merkezli [polycentric] karakterinde ve halkların gelişiminde mahalli özelliklerin rol oynadığını kabul ederken, diğer yandan tarihin ana trendini halkların konsolidasyonu ve kültür alanının genişlemesi olarak görmektedir.⁷ Bu görüş, içinde bulunduğumuz çıkmaz sokaktan bir kurtuluş yolu gibi gözünüyor; ama özetini yukarıda verdiğimiz tezin ana hatlarını yakından gözden geçirmeme izin verin.

Öncelikle, Konrad'ın konsepsiyonunda geçiş dönemlerinin kronolojik boyutlarının tespitindeki yanlışlık dikkatimizi çekmektedir. Helenizm çağı M.Ö. IV. Yüzyılda başlar ve gerçekte antik dünya görüşü krizi ile aynı döneme rastlar. Konrad ise, bu geçiş dönemini St. Augustine'e, M.S. V. Yüzyıla kadar götürüyor. Yani yaklaşık toplam 900 yıl. İtalya'da Rönesans dönemi 150-200 yıllı, 3. geçiş dönemi ise yarım asırla sınırlandırılmış. Bu durum, ister istemez yazarın yakın sapma hatasına düştüğü düşüncesini akla getiriyor. Yakın geçmişte olan bir olayı uzak geçmişteki bir olaydan daha önemli görme hatasıdır bu. Helenizm ve Rönesansın eşit süreli olmadıklarını ve hatta farklı boyutlar olduğunu göstermek için, bu ikisinin karşılaştırılması yeterlidir. Yeni bilgilere dokunmadan (onları yeri geldiğinde ele alacağız) eskileri tartışma kabul etmez yenileriyle, orijinal görüşlerle karşılaştırmakla yetinerek, problemi tekrar gözden geçirmeyi deneyelim. Eğer sonuncusu doğruysa, mutlaka bir örtüşme olacaktır.

5 Age., s. 457.

6 Aynı yer. "Kölecilik Formasyonu", s. 33-53 ve "Tarih Biliminde Orta Çağlar" s.89-118, bölümlerine bkz.

7 Age., 454.

58. Helenizm Üzerine

M.Ö. 336 yılından itibaren, yani Makedonyalı Iskender'in Thebes'in egemenliğini, Atina'nın özgürlüğünü, İran'ın muhteşemliğini, Hindistan'ın bağımsızlığını ve Mısır'ın eski kültürünü (Iskenderiye'yi kurarak) tahrip ettiği dönemden İlahî Komedyası'nın yazılış tarihine kadarki zaman diliminde aşağıdaki olaylar oldu:

Iskender'in uzun sürmeyen istilasından sonra Aral civarı bozkırlarından gelen Partlar İran'a yerleştiler. Önceleri Helen kültürünün ihtişamına hayran kalan Partlar, daha sonra Zerdüştiliğin (M.Ö. 250 - M. S. 224) etkisinde kaldılar. Bunu, günümüzde milliyetçilik diyebileceğimiz Pers tepkisi takip etti. I. Ardaşir, dehkan ve mōbed ittifakına sırtını verip, affettiği Part aristokratlarından süvari birlikleri teşkil ederek aristokrat hegemonyasına son verdi.

VI. Yüzyılın başlarında başvezir Mazdak hâkimiyeti ele geçirerek, halkın en entelektüel kesimini teşkil eden zâdegân ve din adamlarını tenkile girişti. 530 yılında Hüsrev Anuşirvan'ın yaptığı devrim, reforma ve onunla ilgili işkencelere son vermekle birlikte, kelimenin tam anlamıyla askerî hâkimiyet dönemini başlattı. Çünkü profesyonel savaşçılar paralı askerlere dönüşmüşlerdi. Başkumandan Behram Çubin 590 yılında tahtı ele geçirdiyse de, ayaklanan halk tarafından hezimete uğratıldı.

Son dönem (591-651), Arap istilasına kadar kültür ve devlet sisteminin sürekli kan kaybettiği gerileme dönemidir. Arap istilasını, tüm kültürlü Persler'in muhaceretine ve ölümüne yol açtı. Bunu, yeni bir kültür edinen ve hatta yeni bir dil konuşan yeni bir halkın oluşması takip etti. Sözü edilen dönemde, kültür alanında beş değişiklik gerçekleşti. Bu değişikliklerden her biri, sistem içinde, yani İran kültüründe İtalyan Rönesansına eşdeğer önemi haizdir. Gerçekte ise bunların gerek genesiz, gerek karakter ve gerekse sonuç itibarıyla Rönesansa benzer tarafı yoktur. Söz konusu değişiklikler şunlardır:

1. Bozkırlı Partlar'ın Helenleştirilmesi, yani yabancı uygarlığın kabulü
2. Part zâdegânların Persleştirilmesi. Kendi halkı ile yakınlaşma denemesi.
3. 224-226 yıllarında Zerdüştiler'in Part zâdegânlarına karşı zafiri: Taht ve altar birliği.

4. Mazdekizm.

5. Mitraizmin tepkisi; Ermeniler, Behram Çubin'i "Mitra'ya tapan mürted!" olarak adlandırıyorlardı. Bu dönemde soylu ve istikrarsız entellektüellerin çok küçük bir kısmını etkilemeyi başaran Hristiyanlık ve gnostisizm esintisi belli belirsizdir.

Hayır; bin yıllık bu yoğun yaratıcı yaşantı döneminin sadece Makedon ve Arap istilaları arasındaki bir geçiş dönemi olduğuna kesinlikle inanmıyorum. İran'daki bu Part-Sâsânî dönemi, İtalyan Rönesansına değil, ama Carolingienler'den Bonapartlar'a kadar Batı Avrupa'daki Romano-German kültürünün tamamına denk sayılabilir. Her ne kadar sözü edilen kültürlerin birbirine benzer yanı yok ise de, her ikisi de bin yıllık bir zaman dilimini kapsar. İşte, tıpkı benzerlik gibi bu "benzemezlik" de, Konrad'ın konsepsiyonunu oluşturan postülatlardan biridir.

Roma'da iki tarihten birisi, Helenizm için başlangıç tarihi olarak alınabilir:

1. Bir grup sürgün edilmiş adamın Yedi Tepe'de yerleşerek Grek polisi modelinde örgütlendiği Oniki Tablo döneminden (bu tarihten itibaren). Fakat bu durumda buraya Roma Cumhuriyeti'nin hemen hemen bütünü dahil olur ki, sanırım geçiş dönemine başlangıç olarak uygulanması mümkün değildir.

2. Roma'nın, genellikle Scipios derneğinin M.Ö. II. Yüzyıldaki faaliyetine atfedilen kültürel Helenleşmesi. Bu doğru bir fikirdir, ama Konrad, Roma Cumhuriyeti'ni geçiş dönemine değil, kölelik formasyonunun konsolidasyonu dönemine atfeder. Dolayısıyla, geçiş dönemi için yalnızca imparatorluk dönemi kalmaktadır. İmparatorluk dönemi Konrad tarafından "yükselişin zirvesi ve aynı zamanda parçalanmanın başlangıcı" olarak nitelendirilmiştir.⁸ Öyle olsun.

Fakat eğer öyleyse, bu durumda birkaç kültürel ve aynı zamanda sosyo-politik aşamayı birbirinden ayırt edebiliriz ve etmeliyiz. Bu aşamalardan her birisi, İtalyan Rönesansına eşittir. Tekrar ediyorum: Eşitlik hiç de olayların karakter benzerliği ile değil, yalnızca çağdaşları için ifade ettiği ehemmiyete binaen onaylanır.

Eski Romalılar'ın kendileri dahi, M.Ö. II-I. Yüzyıllardaki cumhuriyeti son şeklini almış siyasi bir kurum olarak görmüyorlardı. Ro-

8 Age., s. 37.

ma, M.Ö. 133 yılında Tiberius Gracchus'un katledilmesinden M.Ö. 30 yılında Marcus Antonius'un ölümüne kadar huzurlu bir gün görmedi. İç savaşlar Roma Senatosu ve halkını öylesine güçsüzleştirmişti ki, hayatta kalanlar herhangi bir katı hâkimiyete bile razıydılar.

Oktavianus Augustus'ün "altın orta yol"u siyâsî istikrar, askeri gücün konsolidasyonu ve eğitici örnekler için geçmişe dönüş sloganıydı. Bu dünya görüşü sistemi, Marcus Aurelius'un ölümüne kadar 200 yıl dayandı. Han Yü ve diğer Konfüçyüs taraftarlarının faaliyetini Çin'de Yeniden Doğuş olarak kabul edersek, Plinius, Titus Livius ve Suctonius'u da Roma'da "Antikitenin Yeniden Doğuşu" olarak adlandırmak doğru ve sıralı bir nitelendirme olur. Biliyorsunuz terimler konusunda öyle anlaşıştık.

İkinci dönem, Roma'nın Asya kültlerini hızlı bir şekilde asimile etme dönemidir. III. Yüzyıldan itibaren yüzünü örtüyle kapatan İzida [Isis], Hermes Trismegistos, Cybele, Magna Mater, büyüleyici Ashtar-té (Ishtar) ve en son olarak asker tanrısı Mithra-yenilmez güneş, Roma'da diğer tanrılara karşı hâkimiyeti ele geçirmişlerdi. Aurelian'dan, Julian the Apostate'a kadar Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nun devlet dini ve resmi dünya görüşü idi. Kültürdeki bu devrim, hümanizm ve hatta Reformasyon'dan daha önemliydi. İtalyanlar ve Germanlar, XVI. Yüzyılda, radikal bir şekilde de olsa, yalnızca estetik ve politik görüşlerini değiştirerek iyi Hristiyanlar olarak kaldılar.

M.S. I-IV. Yüzyıllarda, bütün Akdeniz havzasını kapsayan üçüncü sıçrama daha muhteşemdir. Bu durum, genel olarak Hristiyanlığın yayılması ile bağdaştırılır. Fakat bunu kabul ettiğimiz zaman da, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nu sarmalayan yeni fikir akımlarından sadece biri olduğu vakıasını gözardı etmiş oluruz. Hristiyanların Roma'da din propagandası yaptıkları sıralarda, Mısır gnostiklerinden maddeyi lanetleyen Valentinus ve Basilides, Suriye gnostiklerinden hayır ve şer unsurlarını eşitleyen Saturninus ve Mani; kötü Demiurgos Yahova'nın rakibi bilgelik getiren yılanı tapan Ofitler, Tevrat'ın kutsallığını inkâr eden Markionitler ve Tevrat'ın sembolik yorumunda ısrar eden Origenistler ve nihayet, yüksek Monizmi - var olan herşeyin üstünlüğünü - kutsal Pleroma olarak takdim eden Neo-Platonistler de propaganda yapmaktaydılar. Orijinal görüşleri için Eflatun'un adını kullanmakla birlikte Neo-Platonistler, Hristi-

yan teologlardan St. Basil ve Gregory of Nazianzus'a daha yakın ve antik Platonist olan her şeye daha uzaktılar. Konrad, dikkatli bir şekilde şöyle demektedir:

Düşünce devrimi, Roma'nın doğusunda kendini göstererek yayılmış olmakla birlikte, Roma topraklarının mevcut eski dünya görüşünün yol açtığı kriz sebebiyle çöküş dönemini yaşayan Greko-Roma kısmını içine almıştı.⁹

Doğru bir tespit; fakat bu durumda söz konusu kaos da Avrupa kültür tarihi için bir geçiş dönemi olarak alınamaz. Gerçekten de Hristiyanlık veya Maniheizmin Seneca'nın rasyonel düşünceleri, Aurelianus'un Mitraea'daki kanlı sırları veya Heliogabalus'un rezil eğlenceleri ile ne alâkası var? Üretici yeni dünya görüşü akımı, her ikisini aynı şekilde reddediyordu. Gerçekten de bu görüş, yaşlı antik görüşleri savunmayı bir yana bırakmış ve kaldırıp bir kenara atmıştı. Başka bir deyişle, burada bir "geçiş dönemi" değil, eski geleneğin bozulması ve yenisinin oluşumu gerçekleşmişti.

Hristiyan ve Maniheist kiliseler, çağdaşlarını şaşırtan, ama aslında mantıkî açıdan antik geçmişten tam olarak kopmaktan kaynaklanan bir uyumsuzluk sergiliyorlardı. Hatta İmparator Constantine putperestliği bütünüyle ortadan kaldırma kararını aldığı anda dahi, Hristiyan cemaati bir ikilemele karşı karşıya idi. Kilise meselelerinde oy kullanma hakkına sahip olması için imparatora *diakonos* ünvanı verilmeli mi, yoksa Kartacalı Donatus'un talebine uyup, "İmparatorun kilise ile ne işi var?" diyerek imparatoru dünyevî bir kişi olarak mı görmeliydi? Önceleri Maniheist, daha sonra ise Hristiyan olan yetenekli yazar ve büyük tartışma ustası St. Augustine işte böyle bir ortamda - yani V. Yüzyıldan itibaren barbarların imparatorluğu parçalandığı bir dönemde - yaşıyor ve faaliyet gösteriyordu. Şunu kaydetmek gerekir ki, Augustine'in temel fikirleri katolisizmle değil, eretiklerin fikirleriyle benzeşmekteydi. Katolisizmin irade-i cüziyye konusundaki dogmasını fiilen ortadan kaldıran kader görüşü, dünyada vukû bulan her tür nâhoş olayın sorumluluğunu Yaratan'a yüklemekteydi. Augustine'in bu tezi, bin yıl sonra Calvin tarafından kullanılacak ve geliştirilecekti. Fakat bu konu, Orta Çağda o kadar da önemli değildi.

9 Age., s. 455.

Yaşadığı dönemdeki görüşleri çürütemese de çağdaşlarından şikayetçi olan Dante'den farklı olarak, Augustine, yeteneğinin tüm gücünü, kendisiyle daha önce aynı görüşleri paylaşan Maniheiztler'le ve Britanyalı rahip Pelagius'un hümanizm konsepsiyonunu tartışmaya harcadı. Pelagius'a göre, günah insanın aptalca davranışlarının bir sonucu olduğu için, iyi bir pagan günahkâr bir Hristiyandan daha iyidir. Augustine ise "ilk günah" tezini ileri sürerek, tüm paganları değersiz olarak gösterdi ve dinî hoşgörüsüzlüğünü bir yere dayandırmış oldu. Augustine'in bu görüşü kendinden sonraki beş yüz yıl boyunca fazla rağbet görmedi, ama Dante'nin şiirleri henüz kendisi hayattayken eşsiz olarak değerlendirildi ve şairi layık olduğu şöhrete kavuşturdu. Augustine ve Dante, ne oynadıkları tarihî rol, ne sebep oldukları yankı, ne de kişisel özellikleri açısından birbirine benziyordu. Hatta yaşadıkları dönemler dahi birbirine benzemiyordu. Ama Dante'ye benzeyen biri vardı: Büyük şair ve ahlaksızlıklarla mücadele adamı St. John Chrysostom. Bu düzeltme kabul edilirse, argümanın bir sonraki aşaması daha farklı olacak ve her ne kadar bu yeni yol daha verimli ise de, birazcık sürpriz sayılacaktır.

59. Bizans Üzerine

Üzerinde durduğum ve Erken Hristiyanlık veya teorik olarak siyasî değil, sadece kültürel anlamda Bizans diyebileceğimiz kavramın seküler tarihte ancak II. Yüzyılın ortalarında, yani kilise tarihinden 150 yıl sonra kaydedildiğini hatırlayalım. Roma filozofları ile Hristiyan vaiz Justin arasındaki ünlü tartışma özellikle o zaman olmuş; fakat tartışmadan zaferle çıkan Justin işkence edilerek öldürülmüştür. Eğer herhangi bir tartışmaya yol açmadığı ve kuşku doğurmadığı için uygun bulunan bu tarihi nirengi noktası olarak alırsak, o takdirde IV. Yüzyıl sonunda (Julian'ın irtidadından sonra) oluşan yeni fikir akımının sadece Roma İmparatorluğu topraklarında değil, imparatorluk sınırlarının dışında da etkili olduğu görülecektir. Bu fikir akımı, batıda İrlanda, güneyde Habeşistan, doğuda Orta Asya, kuzeyde Rusya, daha doğrusu Dinyeper Nehri civarında yaşayan Gotlar arasında etkili olmuştu.

Kelimenin gerçek anlamıyla, Bizans İmparatorluğu ile – ana kültür çekirdeğiyle – herhangi bir siyasî bağı bulunmayan çevre Hristi-

yan kültürleri, örneğin İran, Greko-Roma dünyası ve sonraları Batı Avrupa Chretiené'si, kendilerini bir bütün olarak görüyorlardı. Buna karşılık Fırat-ötesi Asyası'nda Nesturîlik; Suriye, Ermenistan ve Afrika'da Monofizitizm hâkimdi.

Bizans kültürü, İmparator Mauricius döneminde Grekçenin Latinceyi devlet dairelerinden uzaklaştırdığı günlerde Helenistik antikitenin "rönesansı", onun Reformasyonu İkonaklasmus ve Makedon hanedanı zamanında 'aydınlanma çağı' yaşamıştır. Bu kültür ocakları hemen hemen aynı zamanda söndü: XIII. Yüzyılda İrlanda düştü, Merkezî Asya Nesturîleri dağıtıldı, Konstantinopolis geçici olarak vahşi Haçlılar'ın eline geçti. Habeşistan ise İslamı kabul eden Somalîliler'in ve Gallaslar'ın kuşattıkları dağ kalesine dönüştü. Nikea İmparatorluğu'nun kendi durumunu korumak için sarfettiği son çaba, mahvolma sürecini bir yüzyıl daha uzattıysa da, XIV. Yüzyılda Paleologlar batıya tam bağımlılık anlamına gelen "Union"u kabul etmek zorunda kaldılar. Batı, Charlemagne'ın fetihleri sonucunda oluşan kültür bütünlüğü anlamına geliyordu. Bu bütünlüğün özellikle Avrupa tarihçiliğinde etnik kültürün devamı olarak benimsenmesi genel kabul görmüştür. Hatta ders kitaplarında da bu şekilde işlenmiştir. Fakat fikrimizce, "Antik Çağı" Rönesans'tan ayıran bin yıllık bir devri, geçiş dönemi olarak değil, kültür tarihinin bağımsız bir bölümü olarak ele almak gerekir. Çünkü Katolik şövalyeler ve din adamları, Bizans kültürünün Grek ve İrlanda varyantlarındaki mirasını almamış, sadece yakıp yıkmışlardır. Dolayısıyla Avrupa'daki Rönesansı, ondan önce vukû bulan Haçlı seferleri ile onu takip eden sömürü fetihlerinin bir sonucu olarak görmek ve bu ana şablon içine oturtmak gerekiyor. Gerçekten de öyleydi!

Batı Avrupa kültürü, oluştuğu zamandan beri genişlemeye çalışıyordu. Charlemagne'ın baronlarının halefleri Batı Slavları'nı, Anglo-Saksonlar'ı, Keltler'i yendiler; Araplar'ı Pirene Yarımadası'ndan kovdular ve Müslümanlarla yapılan savaşları Hint Okyanusu havzasına taşıdılar. Orta Çağ Burgherlerinin halefleri ise, Amerika, Avusturalya ve Güney Afrika'yı ele geçirdiler. Her ikisi de Hindistan, tropikal Afrika, Güney Amerika, Polinezya vb.ni istila ettiler. Alan genişletme işlemiydi bu. Peki ya hümanistler? Onları da aynı gaspetme dürtüsü harekete geçirdi. Fakat onların genişlemesi zaman içine yayılmıştı. Kendilerine geçmiş, üstelik de kendilerinin olmayan, başkalarının geçmişini istila etmeyi amaç edinmişlerdi. Bu amaçlarına

ulaştılar da! Bu çabalarının sonucu ise, filolojik bazda bir umum dünya tarihi oldu. Bu, diğer kültürlerde benzeri olmayan bir olaydı; çünkü tarih, bir kural olarak, her yerde halkların kendi atalarının anlatımı, yani somut genealojidir. Eğer böyle ise, o halde “Çin Rönesansı” Avrupa’dakinden temelden ayrılmalı; benzer özellikler ise tesadüfî uyuşmalar sayılmalıdır. N.İ. Konrad, karşı bir görüş ileri sürmektedir. Dolayısıyla, bu esas meselenin çözümü için Doğu Asya tarihine başvurmamız gerekecektir.

60. Çin Üzerine

Konuya Doğu Asya’da iki etno-landşaft bölgesi bulunduğunu belirtmekle başlayalım. Bunlar, tarımla uğraşan Çin ve göçebe halkların yaşadığı Merkezî Asya ile Tibet Yaylası’dır. Çin nüfusunun yoğunluğuna ve bozkırlıların, yani Türkler ve Moğollar’ın nüfusça az olmalarına rağmen, bu iki kültür bölgesi tarihî devirler boyunca eşit şartlarda etkileşimde bulunmuşlardır. Bu daimi mücadele göz önüne alınmadığı takdirde Asya tarihi, her zaman yanlış yorumlanacaktır.

Geçen yüzyılda, Çin kültürünün sabit ve durağan, Batı Avrupa kültürünün ise inişli-çıkışlı gelişmeler kaydettiği şeklinde bir fikr-i sabite mevcuttu. Bu bir uzak sapma örneğidir. Çünkü güneş de uzaktan avuç içi kadar görünür. Bu sapma, Çin tarihinin yeterince kapsamlı bir şekilde araştırılması sonucu birdenbire ortadan kalkar ve gelenek kırılması ile obskürasyon dönemlerinin, Doğuda da, Batıda da aynı şekilde vukû bulduğu anlaşılır. Eski dönemlerin iki önemli tarihçisi sayılan Polybius ve Sih-ma Ch’ien, tarihî gelişimin diskret olduğunu belirterek, gözlemlenen olayların o devirlerin bilimsel gelişim seviyesine dayanılarak değerlendirilmesini teklif etmişlerdir. Sih-ma Ch’ien “Tarih Notları” adlı eserini M.Ö. I. Yüzyılda yazmış ise de, kendisi için artık “antik” sayılan gelenek kırılmasına uğramış eski dönemi kaydetmiştir. Sih-ma Ch’ien’e göre eski dönem, Hsia [Hia], Yin ve Chou hanedanları dönemidir. Chou hanedanının çöküşünden sonra politik ve kültürel dezentegrasyon dönemi başlar. “Üç krallığın yolu, bir daire gibiydi: Bitti ve yeniden başladı.”¹⁰ Bu, elbette Han sülalesinin eskiyi olduğu gibi tekrarlama-sı anlamına gelmez. Hayır; o, yeterince bağımsız, kendine özgü, ye-

¹⁰ Age., s. 76.

rel çizgilere sahipti. Sih-ma Ch'ien'e göre aktüel realite, olayların benzerliği değil, tarihin tabii kanunu sayılan iç şablondur.

Tarihçinin keşfettiği bu şablon, sadece geçmişe ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda tahmin yürütme imkanı da sağlıyordu. Eğer arkaik Çin, kaçınılmaz iç ritimler sonucu dağılmışsa, Sih-ma Ch'ien'e göre çağdaş, bizim için ise Eski Çin, yani Han İmparatorluğu da aynı kaderden kaçamazdı. Elbette Sih-ma Ch'ien, kendi ülkesinin mahvolmasının detaylarını önceden kestiremezdi, ama sonucun aynı olması gerekirdi. Öyle de oldu! III. Yüzyılda çıkan iç savaş Çin'i zayıflattı. 312 yılında ise Çin'in başkenti, Hyung-nular'ın kalabalık ordusu tarafından fethedildi. Daha sonra Hyung-nular, Huang-ho Nehri havzasındaki tüm tarihî Çin topraklarını hâkimiyet altına aldılar. İnâtçı Çinli vatanseverler ise yabancıların yaşadığı taşraya-Yang-tse Nehri havzasına kaçtılar. Orada Eski Çin kültürünün can cekişmesi 250 yıl daha devam etti. Yani Roma kültürünün can cekişmesinden yaklaşık iki misli daha uzun sürdü. Bu sıralarda Çin topraklarında göçebeler, dağlılar, Hyung-nular, Tabgaçlar ve Ch'ianglar (Tibetliler) geziniyorlardı.

Çin'in yeniden yükselişi VI. Yüzyılda başladı. Çin vatanseverlerinin önderi Yang Ch'ien, çaptan düşmüş eski göçebe prenslerin haleflerinin üstesinden geldi ve Sui hanedanının temelini attı. Bu, Çin'de Orta Çağın kapanmasıydı. Yeni bir çöküş dönemi ise, Mançurlar'ın hem Ming hanedanı birliklerini ve hem de Li Ch'i-cheng'in asî köylü birliklerini tepelediği XVII. Yüzyılda gerçekleşecekti. Önlerini göremeyen Avrupa bilim adamlarının, Çin'in sürekli durumu saydıkları ve "durağanlık" olarak adlandırdıkları çöküş dönemi de işte o zaman başladı. Böylece Sih-ma Ch'ien'in tahminleri doğru çıkmış oldu.

Fakat Batıya kıyasla Doğuda kültürlerin nispeten daha sağlam bir şekilde tevarüs edilmesini sağlayan bir unsur vardı: Hiyeroglif yazısı. Alfabe yazısıyla karşılaştırıldığında bazı eksikleri olmasına rağmen, hiyeroglif yazısının bir avantajı vardı ki, o da semantemaların dilin gelişimi ve ideolojik nosyonların değişmesi halinde dahi anlaşılır olarak kalmasıydı. Mahdut sayıdaki eğitilmiş Çinliler'den bazıları Konfüçyüs ve Lao-tsu'yu okumaya devam ediyor ve onların büyüleyici fikirlerine kendilerini kaptırıyorlardı. Kelimeler, a) çeviri; b) tonlama; c) okurun kavrama yeteneği; d) onun fikirler arasında ben-

zerlikler oluşturma sistemine bağlı olarak farklı anlamlar kesbettiklerinden, Incil'i öğrenen (ezberleyen) Orta Çağ rahipleri bile onlarla karşılaştırılamazlardı. Hiyeroglifler ise matematik sembolleri gibi tek anlamlıdır. Dolayısıyla Çin'de kültürler arasındaki kopukluklar, antik (Greko-Roma) ve Orta Çağ (Romano-German) veya yine Orta Çağ Pers ve Arap, yani Müslüman kültürleri arasındaki kopukluklardan daha azdı.

Bu durum, Çin'in hem politik hem de ideolojik tarihine yansımıştır. İşte Çin'in durağanlığını onun hiyeroglif yazı sistemini muhafaza etmesine bağlayan tarihçilerin gözünden kaçan da özellikle bu dış benzerlik olmuştur. Halbuki Çin tarihi, Akdeniz havzası ülkelerinin tarihinde kaydedilen gelişmeden daha az yoğun bir gelişme kaydetmiş değildir. Fakat Çin toprakları üzerinde bir görünüp bir kaybolan etnosların dehşetengiz gergin hayatlarını görebilmek için sanat eşyalarının cazibesinden ve soyut düşünce zikzaklarından uzaklaşarak Çin Seddi sınırında Büyük Bozkır göçebeleriyle sürdürülen bin yıllık savaşın izlerini aramak gerekmektedir. "Bozkır Üçlemesi" adlı eserimiz* tamamen bu konuyu ele almaktadır.

* Yazarın Hunlar, Eski Türkler ve Muhayyel Hükümdarlığın İzinde adlı eserleri.

XIV ETNİK TARİH HAKKINDA DÜŞÜNCELER

61. Etnolojide Belirsizlik Prensibi

Yukarıda verilen örneklerin, kültür-tarihi ekolünün haklılığını kanıtladığı düşünülebilirdi. Fakat yine aynı örneklerde farklı görüşlerin doğru olduğunu gösteren bir detay da vardır. Benim araştırdığım tüm kültürler, mahallî özelliklerine rağmen, öylesine tekdüze gelişmiş ve yok olmuşlardır ki, buradaki genel diyalektik süreci farketmemek mümkün değildir.

Ama şayet böyle ise, demek ki biz, ortaya attığımız problemi çözmek şöyle dursun, daha da çetrefil hale getirmişiz. Yoksa yeni bir açmaz mı? Hayır; bir çıkış yolu vardır ve bu yol, diğer bilimlerden yararlanarak bir analogi yaptığımızda hemen açılacaktır. XVII. Yüzyıldan itibaren fizikte tartışmalar doğuran bir soru vardı: Işık moleküller (corpusküler)den mi oluşur, yoksa havadaki dalgalar mı ışığı meydana getirir? Her iki görüş de önemli eksiklikler içerdiği için ciddiye alınmadı ve konuyla ilgili tartışma, ancak 1920 ortalarında quantum mekaniklerinin gelişmesiyle çözülebildi. Çağdaş fizikçilere göre ışık, ne dalgadır, ne de korpuskül. Aksine bu ikisi aynı anda bulunur ve ışık da her iki unsurun özelliklerini yansıtır. İşte, mahut belirsizlik [indeterminacy/uncertainty] prensibi bu şekilde ortaya çıkmıştır. Buna göre, birbiriyle bağlantılı bir çift değişkenden (örneğin enerji ve zaman, yahut impuls ve koordinat) sadece birinin değeri tespit edilebilir. Ama aynı anda ikisinin değeri belirlenemez.

Etnik fenomenlerde de iki hareket şekli vardır: Sosyal ve biyolojik. Dolayısıyla, komplike bir fenomenin şu veya bu yönünün önemi,

şu veya bu yöntemle tespit edilebilir; yahut anlamların kesinliği mütekabil olarak bir başka ihtimali ortadan kaldırır. Bu hususu göz önünde bulundurarak, belirsizlik prensibini konumuza uygulayalım.

Öncelikle bakış açımızı değiştirelim ve her iki ekolün metotlarını birleştirmek yerine, kullanım alanlarını ayıralım. Malumdur ki, doğrudan gözlemlenen tarihî olaylar, kültürel tarih prensibine göre gruplandırılır. Umum dünya tarihi şablonu ise, olgular için Prokrust yatağıdır.*

Yine malumdur ki, mücerret müşahedeye dayanmayan bir fenomenin özü, mahalli özellikler bir kenara bırakıldığında, umum dünya tarihi ekolünün yetki alanına girer; tekamülün kültürel tarih ekolü tarafından kaydedilen ve kanıtlanan diskretliği (kopukluğu) ise, çift ama oldukça kompleks bir sürecin özelliklerindendir.

Konuya şimdi başka bir açıdan yaklaşacağız. Geçtiğimiz yüzyılda tarih, liselerde coğrafya, üniversitelerde ise filolojiyle birlikte olmak üzere iki şekilde öğretilirdi. İkinci yöntem günümüzde daha fazla revaçtadır ve kaynaklara dayalı araştırma bilhassa önemsenmeye başladı. Fakat burada büyük bir tehlike söz konusu. Çünkü kaynak yazarının esiri haline gelen tarihçi, sadece okuduklarını nakletmeye ve metne sadık kalmaya çalışır. Halbuki eski dönem müellifi bize ters gelen düşünceler tarafından yönlendiriliyor, o dönem okurları da kendilerine göre bizimkinden farklı bir terkip sistemine sahip olduklarından yazılanları günümüz okurlarından daha değişik bir tarzda algılıyorlardı. Demek istediğim şu ki, Herodot veya Reşidüddin bizim için yazmış olsalardı, düşüncelerini daha farklı bir biçimde ifade ederlerdi. Kısacası biz, bu metinlerin mot-a-mot çevirilerinden asıl verilmek istenilen mesajı yakalayamıyoruz. Bir diğer husus, eski kaynak yazarının tabii olarak kendi döneminde herkesin bildiği sıradan gerçekleri göz ardı ettiğidir. Mahiyetini tam bilemediğimiz bu olaylar bizim için ilginç şeylerdir. Dolayısıyla her kaynak, sonraki nesiller için kriptogramdır; metnin gerçek anlamının tespiti zordur ve çoğu kez mümkün değildir. Bu konuda "İgor Alayı Destanı"yla ilgili yapılan tartışmaları hatırlatmak yeterlidir. Şu andaki hi-

* Prokrust yatağı: Eski Yunan mitolojisinden alınmış bir deyimdir. Prokrust bir hayduttur ve yakaladığı kadınları bir yatağa yatırır. Sonra boyu uzun olanın bacaklarını keser veya kısa olanları bir başka yöntemle yatağa göre ayarlardı.

totetik yorumlara, onlar kadar belli esaslara müstenit ve inandırıcı başka yorumların da ilave edilmeyeceğinin garantisi yoktur. Kısacası, önümüzdeki meseleye, yani tarihî sürecin anlaşılması konusuna bir daha dönmek için, kaynakların incelenmesi (menbaşinaslık) en iyi metottur.

Gramer ekolü metodu ise farklı bir konudur. Kaynaklardan tartışmasız olanları, çıplak, sağır olguları alalım ve onları zaman ve mekan kanvasına yerleştirelim. Malzemeyi doğrudan doğa gözlemleri yoluyla elde eden bütün doğa bilimciler böyle hareket ederler. Bu durumda metinlerden alınan vakıaların kendi iç mantıkları olduğu, statik kanunlara tâbi bulundukları, mukayese metoduyla incelenmelerini mümkün kılacak şekilde benzerlik ve adem-i benzerlik derecelerine göre gruplara ayrılacakları görülecektir.

Bu yaklaşım mantıklıdır; çünkü tarihî hayatın, yani tarih bütünlüğünün tespit edilmiş standardını kavramamızı sağlar. Ama acaba hangi bütünlüğü? Ben bu bütünlüğü, halkalar arasındaki bağlantıları illiyet kanunuyla tespit edilen vakıalar ve hadisât zinciri olarak algılıyorum. Doğrudan gözlem, bu zincirin bir başlangıç ve sonu olduğunu gösteriyor. Yani burada çevrenin mukavemetiyle sönen bir atâlet patlaması söz konusudur. İşte, kültür tarihi ekolünün tüm tartışmasız gözlem ve genelleştirmelerini açıklayan mekanizma budur. Fakat patlamalar nereden hasıl olur ve neden atâlet süreçleri birbirine bu kadar çok benzerler? Bu soruya umum dünya tarihi ekolünün cevap vermesi gerekir, fakat ne yazık ki, tarih biliminin tasarrufunda bulunan araçlar onu sadece tasvir etmeye yetiyor. Tasvir, sosyal bilimler için bir sınırdır; fakat spekülatif felsefe yoluyla yapılan yorumlar, günümüzde hiç kimseyi tatmin etmemektedir. Bu durumda yapılacak tek şey, bütünüyle tabii bilimlere müracaat ederek, “kültür” kavramının içeriği ve belirtilen değişikliklere maruz kalan özülle ilgili meseleye parmak basmaktır.

62. İki Referans Sistemi

Gözlemlenen bir fenomenin akla ilk gelen en basit ve kolay açıklaması, onu, herhangi bir üretim yöntemine dayanan bir formasyonla kıyaslamaktır. N. I. Konrad da aşağıdaki görüşe açıklık getirirken bu yolu tercih etmiştir:

Köleciliğin ortaya çıkmasına sıradan köle edinme hevesi değil, aksine kölelerin, köle emeğinin bir halkın tarihinin herhangi bir aşamasındaki sosyal hayatın ekonomik temelini belirleyen üretim aracı rolü oynadığı sosyal bir kurum olması yol açmıştır.¹¹

Yazar, bu aşamayı doğrudan “antikite” veya tüm dünyanın kadim tarihiyle kıyaslamaktadır.

“Orta Çağlar” kavramı da yine kolayca “feodalizmin oluşum, konsolidasyon ve gelişme dönemi” ve hatta tüm Oykümenanın oluşum dönemi olarak tarif edilebilir. Burada yeni olan, sadece sosyo-ekonomik kategorileri kurallar alanına veya hadisât zincirinin sebep-sonuç ilişkilerine hamletme çabasıdır. Ama bu doğru değil. Sebebine gelince; tarihî materyalizm teorisi, hanedan değişiklikleri, askerî zaferler, salgın hastalıkların yayılışı veya dinî kavramlar arasındaki farkların izahı için değil, özellikle toplumun helezonik progre-siv gelişimini yansıtmak için ortaya atılmıştır.

Mücerretten müşahhasa doğru ilerleme metodu, düşüncenin müşahhas olanı hazmederek, onu müşahhas bir mental kategori olarak yeniden üretmesidir.¹²

Sosyal gelişimin kendi mantığı olduğu gibi, hadisât teselsülünün de kendi mantığı vardır. Her iki sistem arasında etkileşim ve mütakabil ilişkiler mevcuttur. Ancak, özellikle mütakabil ilişkilerin mevcudiyeti, burada bir değil, en az iki referans sisteminin olduğunu gösterir. Dolayısıyla bir kültürün iki veya üç formasyonda, bazen de yukarıda “geçiş dönemleri”ni anlatırken gösterildiği gibi, bir formasyonda bulunduğu sık sık gözlemlenmektedir. Ayrıca “kültür” bir formasyondan çok daha büyüktür. Bu da söz konusu görüşlerin doğru olmadığını gösterir. En önemlisi ise, her iki referans sisteminin birbiriyle tenakuz teşkil etmemesi, aksine birbirini tamamlıyor olmasıdır.

Konuya biraz açıklık getirelim. Mısır, Babil, Hellas, Hindistan ve Çin’de görülen kölelik formasyonu özellikleri, bu toplumları taksonomik bir gruba dahil etme imkanı vermekte, ama kesinlikle genetik yönden birbirinin devamı oldukları veya aralarında herhangi bir ilişki bulunduğu düşüncesine mahal bırakmamaktadır. Ne var ki bu

¹¹ Age., s. 33.

¹² Karl Marx. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Progress Publishers, Moskova, 1977, p. 206.

devletlerin her biri, birer “kültür” olarak, sosyal tekamülün farklı basamaklarında bulunan komşularıyla çok yönlü etkileşimde bulunmuştur. Örneğin Atina ve Corinth gibi kölecilik merkezleri, tarımla uğraşan Thebes ile hayvancılıkla uğraşan Aetolia ve Thessalia, hatta mütecanis gentile sisteminin kaybolmaya başladığı Epirus [Yanya] ve Makedonya ile bir bütün oluşturmuyorlardı. Bunların tamamı, eski Grekler’in bir bütün olarak kabul ettikleri Hellas’ı teşkil ediyorlardı. Ama neyin bütünlüğü?

Bu soruyu, araştırmamızın sonunda cevaplandırmak şartı ile cevapsız bırakalım. Şimdilik, sosyal ve etnik referans sistemleri arasındaki farkı göstermekle yetinerek, kültürel süreçler meselesine dönelim. Çünkü sürekli olarak etnogeneze problemlerinin çözümünü maddî ve manevî kültür tarihinde arama eğilimleri görülmektedir.

63. Kültür Tarihi ve Etnogeneze

Bir etnosun faaliyeti, onun el emeği ve akıl semeresi eserlerine, yani kültürüne yansıdığı için, yerel kültürler tarihini öğrenmekle onları meydana getiren etnosların tarihinin ve dolayısıyla etnogenезin de kavranılabileceği düşünülebilir.

Eğer bu doğru olsaydı, araştırmacının işi oldukça kolaylaşmış olurdu. Fakat ne yazık ki, her ne kadar etnogeneze etnoslar tarihi ve kültür tarihi arasında böyle bir ilişki var ise de, söz konusu ilişki her üç durumda da farklılık arzeden bir fenomenle karmaşık bir hal almıştır. Özel tarihî sentez metotları uygulanmadan da farkedilebileceği için kültür tarihiyle başlayalım.

Kültür ve etnos yahut süper-etnos kavramları birbirine uyar mı? Bir kural olarak, hayır. Tabii eğer kurala uyan bazı durumları istisna edersek. Bunun en basit, herkesçe bilinen örneği Hellas’tır.

Hem kıta Yunanistan’da hem de kolonilerdeki Helenistik polis kültürü, henüz M.Ö. VI-IV. Yüzyıldaki klâsik dönemde, Helen olmayan topraklarda, örneğin İskender zamanında “Helen davası”nın bayraktarlığını ve savunmasını üstlenen Makedonya’da yayılmıştı. Helen kültürünün sonraki yayılışı, Makedonlar tarafından istila edilen Yakın Doğu, Mısır, Orta Asya ve Hindistan’ı ve halklarını kapsadı. Helen kültürünü Atina’dan ödünç alan Latium da buna dahildir.

Bu, güya “Helenizm”in, yani muhteşem süper-etnosun şekilleniyşiydi.

Ne var ki, Helen kültürünü benimseyen etnosların tamamı bu süper-etnos bünyesinde yer almadılar. Partlar Yunanca konuşmayı öğrendiler; hükümdarlarının saraylarında Euripides’in trajedilerini sahnelediler, şehirlerini Helen mimarların planlarına göre kurdular ve onları Atina ve Milet’dekine benzer heykellerle süslediler. Ama yine de İran hükümdarı, Makedonyalıların, yani Suriyeli Seleucidler’in “Turanlı”¹³ düşmanları olarak kaldılar. Kartaca Helen polisi tipinde organize edilmişti; ama ahali, Suriyeliler’den ve Küçük Asyalılar’dan farklı olarak Grekleşmeyi reddetti. Halbuki Hellas’ı zapteden Romalılar, kendi etnik çizgilerini mahalli özellikler olarak korumakla birlikte, Helen kültürünün varisleri ve koruyucuları haline geldiler. İşte, Helen kültürünü hâkimiyetleri altındaki tüm eyaletlere, Roma’nın siyasi olarak çöküşünden sonra ise Avrupa’nın Romen ve kısmen German etnosuna taşıyanlar da yine bu Romalılar olmuştur.

Gördüğümüz gibi, kültür tarihini incelerken sürekli etnik sınırların dışına taşan kesintisiz bir tradisyon çizgisiyle karşılaşırız. Germanların ve Slavların torunları, geometriyi, Eflatun ve Aristo’nun idealist felsefe sistemlerini, Hipokrat tıbbını, yapı sanatını, klasizmi, tiyatroyu, edebî türleri, hukuk normlarını (Roma hukuku) ve hatta eski tanrılara dinî dramalardan çok operetlerde rol vermelelerine rağmen mitolojiyi benimsediler.

Tabii bu arada Helenler ve Romalılar artık tarihe karışmışlardı, ama demek ki yaratılan muhteşem kültür, kendisini yaratan etnostan daha uzun ömürlüydü. Aşikâr bir zaman ve mekan uyuşmazlığı.

Ama acaba, sıradan bir alışkanlık halini almasına rağmen, kültürün “daha uzun ömürlü” olduğu şeklindeki bir ibareyi kullanmak doğru mudur? Kültür, insan emeğinin ürünüdür. Bu bir teknoloji ürünü, bir sanat şaheseri, bir felsefî sistem, siyasi bir doktrin, bilimsel bir konsepsiyon veya sadece geçmiş zamanlarla ilgili bir efsane olabilir. Kültür vardır, ama canlı değildir. Çünkü insanın yaratıcı enerjisi enjekte edilmediği zaman, ya varlığını sürdürür, ya da yok olur gider. Yine de kültür, “cansız olması”na

13 İran’ın, yani Zerdüştişmi benimseyen yerleşik Arilerin devlere tapınma kültürünü benimseyen Turanlı bozkır Arileriyle olan rekabeti, Arap fetihlerinin başladığı VII. Yüzyıla kadar önemini korumuştur.

rağmen, kendisini yaratanların bilincini etkiler; onun değişik, tuhaf modeller yaratmasına yol açar ve bu değişiklikler, halefler seleflerin yaptıklarını benimsemeye son verinceğe kadar devam eder. Bu sonuncusuna, önemini kaybetmiş eski dünya görüşlerinden veya Roma İmparatorluğu'ndaki Olympus tanrıları gibi çaptan düşmüş normlardan kurtuluş değil de, "dejenerasyon" denilmesi genel kabul görmüştü. Gerçekten de, M.Ö. I. Yüzyılda her köşede bu tanrıların heykellerine rastlanıyordu, ama artık onlara kimse inanmıyordu. Çeşitli şeylere inanan, kendi kumandanlarını sadece güç ve hâkimiyetleri sebebiyle tanrılarla bir tutan iki yüzlü ve riyakâr Helenler ve Romalılar, yine de boş mabetlerini koruyorlardı. Çünkü mevcut kültürü kaybetme korkusu, ona duyulan nefretten daha güçlüydü. İnsanlar, altıncı hissin etkisiyle kültürün ağır bir yük olduğunu, fakat onsuz yaşanılmayacağını tahmin ediyorlardı. Dolayısıyla çok büyük çöküşler bile kültür seviyesini sıfıra düşüremiyor ve zaman içinde yeni bir yükseliş başlıyordu. Ne var ki bu yükseliş, eski kültürün değil, eskinin kırıntılarını toplayarak onları kendi ihtiyaçlarına uyduran, onlardan yeni imkanlar yaratan yeni bir etnosun yükselişiydi. Kültür değişimlerinin ana şablonu işte budur.

Peki ya etnogenezi?.. Etnogenezi, kültürün yaratılışının veya ihyasının lazım-ı mutlak şartıdır. Bilindiği gibi kültür, insanoğlunun el emeği göz nurunun bir eseridir ve yeryüzünde muayyen bir etnosa mensup olmayan insan yoktur. Bir etnosun şekilleniş ve gelişimini, yani etnogenezi, stop eden bir motorun elektrik verildiği zaman yeniden çalışmaya başlamasına benzetebiliriz.

Etnogenezi, tabii bir süreçtir ve dolayısıyla bir kültürün oluşumu sonucunda ortaya çıkan durumla bir ilgisi yoktur. Her hangi bir anda başlayabilir ve etkin kültür bütünlüğünün yolunu kesmesi halinde, ya o bu kültür birliğini parçalar, ya da kendisi yok olur gider. Eğer "nadasa bırakılmış topraklarda" başlarsa, şekillenen etnos kendi kültürünü kendisi yaratır ve onu var oluş ve gelişim aracı olarak kullanır. Her iki durumda da impuls, bilinçle kontrol altına alınamayan tabii enerjinin kör gücüdür. Problemin bu şekilde çözümü, yukarıda sözü edilen prensiplere ters değildir.

Bununla birlikte farklı görüşte olanlar da var.

Etnik bilinç de dahil olmak üzere etnosu meydana getiren sosyal unsurlar, etnosla birlikte popülasyonun da oluşmasını sağlarlar. Demek ki, L. N. Gumilëv'un sunduğu tabloya doğrudan ters düşen bir manzarayla karşı karşıyayız.¹⁴

Tartışılan konu, yaşamın temelinde bilinç mi, yoksa bilincin temelinde yaşam mı olduğu hususudur. Gerçekten de ortaya böyle bir sorunun atılması, tartışılacak bir şeylerin olduğunu göstermektedir. Bakalım.

Her bilim adamı, kendi mantık kuramı için herhangi bir postülatı uygulama hakkına sahiptir. Bir etnosun gerçek varlığının kendi bilinciyle belirlendiği, hatta doğuşuna da bu bilincin yol açtığı şeklinde bir görüş ileri sürse bile, bu hakkını muhafaza eder. Doğru; onun fikirlerini ne inançlı Hristiyanlar, ne de materyalistler kabul edeceklerdir. Maddî varlığın yaratılmasının Yaratıcı'dan daha yükseğe veya onun yerine konulan insan bilincine atfedilmesi halinde, inançlı bir Hristiyan bu görüşe karşı çıkacak; materyalist bir filozof ise bilincin üstünlüğü tezini kabul etmeyecektir.

Hatta ampirist bilim adamları bile yukarıda bahsedilen tezi kabul edemezler; çünkü bu tez, enerji sakınım kanununa ters düşer. Halbuki etnogenez kendisini işlevle (fizikî anlamda) takdim eden bir süreçtir. Seferler düzenlenir; tapınaklar ve saraylar kurulur; landşaftların şekli değiştirilir; işte ve dışta oluşturulan sisteme karşı çıkan aleyhtarlar susturulur. Bunların yapılması için enerji gerekir. Kilogram-metre veya kaloriyle ölçülebilen sıradan enerji. Hatta etniksel dahi olsa bilincin enerji jeneratörü olduğunu varsaymak, ancak fantazilerde yer alabilen telekinesisin doğruluğunu kabul etmek demektir.

Açıklamama müsaade edin. Pramitlerin tepesine çıkarılan taş bloklar, etnik bilinçle değil, "bir-iki, haydi!" prensibiyle çalışan Mısırlı işçilerin kas gücüyle kaldırılmıştı. Mısırlılar'ın yanı sıra Libyalı, Nubyalı ve Kenaniler'in de halatları çeken işçiler arasında yer alması, yapılan işi etkilemiyordu. Burada bilincin rolü, fakat bizim üzerinde durduğumuz konuda etnik bilinç değil, kişisel bilincin (mühendisin, işçinin) rolü, kontrol altında tuttuğu güçlerin koordinasyonunda görülür. Bir sürecin yönlendirilmesi veya kontrolü ile onu hareket ettiren enerji arasındaki fark ise açıktır.

14 Bromley, Yu. V., *Etnos i etnografiya*, Nauka, Moskova, 1973, s. 122-123.

Farklı etnogenezlerin geçmiş dönemlerden miras alınan çeşitli kültürler ve halkı besleyen toprakların geri planında sosyal süreçlerle kombinasyonu, birbiriyle oldukça iyi kaynaşan etnik tarihler meydana getirir. Etnik tarih, etnogenezden farklı olarak çeşitli tesirlere açıktır ve onlara karşı hassas tepkiler gösteren çok faktörlü bir süreçtir. Bununla birlikte kültürler, devletler, sosyal kurumlar ve sınıf çatışmaları tarihi gibi çıplak gözle gözlemlenebilir değildir. Çünkü etnogenez safha değişimleriyle ilgili olaylar kaynaklara geçirilmez. Bir başka deyişle etnik tarih, diğerlerine nazaran, R. Grousset'nin kaydettiği gibi, farklılıkları doğuran biyosfer coğrafyasına daha yakın bir tarihî disiplindir. Grousset, XX. Yüzyıl ortalarının tarihî panoramasını yıldızlarla bezeli gökyüzüne benzetir. Bilindiği gibi gökyüzünde çoktan kararmış olmakla birlikte ışıkları yeryüzüne henüz ulaşan yıldızlar olduğu gibi, ışınları kozmik uzayda hareket halinde olmakla birlikte bize kadar ulaşmadığı için rasathaneler tarafından gözlenemeyen pek çok yeni yıldızlar da vardır. Benzetmesini ülkelere uyarlayan Grousset, İslam ülkelerini, XIV. Yüzyıl Avrupa ülkeleri-“Trecento” ile aynı yaşta kabul ederek, Almanlar'ın 1940 yılında Fransa'ya düzenledikleri saldırıyı V. Yüzyıldaki Alaric ve Gaseric seferleriyle kıyaslar; Japon askerlerini ise çağdaş askerî üniforma giymiş samuraylar olarak adlandırır.

Fakat eğer bir Fransız oryantalisti XX. Yüzyılın uygarlıklar arasındaki farkları kaldıran şehirleşme ortamında dahi bu kadar önemli uyumsuzluklar tespit edebildiğine göre, demek ki teknoferin farklılıkları daha az giderebildiği diğer dönemlerde bu uyumsuzluklar daha büyük boyutta idi. Grousset “başımıza gelen felaketlerin çoğunun sebebinin aynı dönemde yaşayan halkların genel mantık ve ahlak kurallarını hiçe saymaları” olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵ Ona göre gayr-ı eşit etnik gelişme, pek çok savaşın, Almanlar'ın ölüm kampları gibi dehşet verici olayların sebebidir. Gerçekten de vicdanı sızlamadan işlenen bu cinayetler için insanın ancak patolojik sayılabilecek bir halet-i ruhiyeye sahip olması gerekir. Fakat bunlar tesadüfî kişisel sapmalar değil, kitlelerin etnogenez normu olarak kabul ettiğimiz ilk nirengi noktasıyla uyuşmayan aşamasına ait sabit temayülleri gösteren etnik sapmalardır. Peki acaba nirengi noktasını aksi yönden başlatırsak, normal saydığımız bir şey patolojik mi görünecektir?

15 Grousset R., *Bilan de l'Histoire*. Plon, Paris, 1955, p. 92.

Eğer böyleyse, o takdirde, sosyo-ekonomik formasyonların sosyal tarih için ölçü kabul edilmesi gibi, etnik tarihin sınırlarının belirlenmesi için de başka bir ölçü bulmamız gerekecektir ki, bu durumda meselenin çözümünde karşımıza çıkacak ilave bir zorlukla karmaşık hale gelecektir. Bu ilave zorluk, etnosla onu çevreleyen, fakat bazen ondan daha hızlı değişikliğe uğrayan coğrafi çevre arasındaki ilişkidir. Burada Calliope güçsüzdür ve kızkardeşi Urania'dan yardım istemek zorundadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇİMİZDEKİ DOĞA

Bu bölümde insanın hangi parçasının doğaya ait olduğu, insan vücudunun dışındaki dünyanın hangi kısmının doğanın dışında kaldığı; burada ve daha önceki bölümlerde anlatılanların henüz etnogenез probleminin çözümü anlamına gelmediği konuları üzerinde durulacaktır.

XV ETNOS VE POPÜLASYON

64. Etnos, Popölasyon Değildir

Bazen sıradan olaylar, perspektiflerini okul sıralarında edindiğimiz düşüncelerden çok daha geniş sonuçlara varmak için temel oluşturabilir. Halk biliminde ise, birçok şeyleri yeniden düşünmemiz ve alıştığımız birçok şeylerden vazgeçmemiz gerekecektir.

İyi eğitim almamış bir okur, bizim, etnosu sadece biyolojik fonksiyonlara sahip bir organizmaya benzettiğimizi düşünebilir. Ama burada benzerlik, sadece dış görünüş itibariyledir; farklar ise temeldedir. Etnos, bazen koloniler kurar, bazen dağınık bir şekilde yaşar; halbuki vücuttan kopan el veya kulak çürür gider. Organizma, mutlaka kendisine benzer bir nesil üretir, halbuki etnos (her bir etnos) emsalsiz ve tekrarsızdır. Gelenekler ise, süper-etnik bütünlüğün sınırlarını aşamaz. Organizma, er veya geç, mutlaka yok olur gider; oysaki hayatını idame ettiren persistent etnoslar vardır...

Etnos ile (hayvanlar arasında) onun analogu olarak kabul edebileceğimiz popölasyon, kesinlikle birbirine eşit tutulamaz. Çünkü benzerlikten öte bir fark söz konusudur. Popölasyon, birkaç jenerasyon boyunca belli bir bölgede yerleşen bireyler topluluğudur. Komşu popölasyonlardan belli bir dereceye kadar izole halde yaşayan bu bütünlük dahilinde serbest çapraz dölleme gerçekleşir. Halbuki etnos, daha önce gördüğümüz gibi, benzer bireylerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütün değildir. Aksine, gerek genetik ve gerekse fonksiyon açısından farklı bireylerin oluşturduğu bir sistem ve aynı zamanda onların pek çok jenerasyon boyunca sürdürdükleri (tek-

nik, antropojenetik çevre ve kültürel tradisyon) faaliyetinin bir ürünüdür. Tarihî zaman duygusu, dinamik etnosun bir özelliğidir. Bu özellik, farklı referans sistemleriyle takvimlere yansıtılır. Fakat etnopsikolojik bir kategori olarak, homeostaz safhasında bulunan etnoslarda tarihî zaman duygusunun olmayışı, bize, onları sadece bir popülasyonmuş gibi değerlendirme hakkını vermez. Hatta statik bir etnos bile, coğrafi çevrenin değişmesi halinde, belirli sınırlar dahilinde alışmış olduğu şartları bulmak amacıyla muhaceret edebilir ve yerleşim alanını değiştirebilir. Etnos içi çapraz döllenme ise, ya sınıflar arası ilişkiler, ya kan akrabaları arasındaki geleneksel evlilik yasakları, ya da hukuk ve dinî normlar tarafından düzenlenir. Bu yasakların bazı hallerde gevşemeye başlaması, daima etnosun yaklaşmakta olan parçalanmasının habercisidir.

En son olarak, komşulardan etnik izolasyonun bölgeyle ilgisi yoktur. İki popülasyonun bölgelerinin birbirine girmesi halinde, aralarında mutlaka bir kaynaşma olur; ama iki veya daha fazla etnos bir bölgede süper-etnos meydana getirerek veya belli bir oranda etnik temas bölgesi oluşturarak asırlarca yan yana yaşayabilir. Buna karşılık, etnoslar arasında kaydedilen çatışmalar sık sık vukû bulan bir olay olmakla birlikte, bunun hayatta kalma mücadelesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı açıklanmıyor; çünkü çoğu kez bir bölgedeki nüfus yoğunluğunun savaşırlara sebep olmadığı görülmektedir. Korpüsküler (diskret) sistemler oldukları için popülasyonlar arasında bir çatışma söz konusu değildir; çünkü popülasyonda bireyin amacı, hayatta kalabilmek ve nesil üretmektir.

Yüksek memeli popülasyonun sürü ve grup halindeki türleri, ilk bakışta elementer etnoslara benzerler; ama bu benzeyiş yanıltıcıdır. Sürüler, monogam, poligam, yahut mevsimlik aile gruplarıdır. Sürünün lideri durumundaki erkek zayıflayıp yavruları üzerinde etkisini kaybedince bu gruplar parçalanır. Etnos ise konsorsiyumdan, yani aynı kaderin birleştirdiği insanlar grubundan oluşur. Bu grubun sadece erkeklerden oluşması halinde, bunlar kendilerine dışarıdan kadınlar getirirler. Aile ilişkileri ise, ikinci üçüncü kuşakta ortaya çıkar. Aile ilişkileri, gelişen etnosu birbirine kenetlenmeye sevkeder, ama bu ilişkiler bir zorunluluk değildir. Çünkü bilhassa haremelerin teşkilinde geniş çapta ekzogami halleri müşahade edilmiştir.

Demek ki etnos, zoolojik bir popülasyon değil, aksine sadece insana özgü olan ve daima orijinal sosyal formlarla kendini gösteren

sistematik bir fenomendir. Bu orijinalliğin kaynağı ise, ülke ekonomisini besleyen landşaft, teknolojik gelişme boyutu ve istihsal ilişkileridir. Elbette bu, bir etnoloğun popülasyon genetiğine kayıtsız kalacağı anlamına gelmez. Çünkü unutmamak gerekir ki, meselenin bu yönü, araştırdığımız sürecin sadece bir kısmını, üstelik de bel kemliğini teşkil etmeyen kısmını yansıtır. Ama biz yine de araştırmamızın sonraki kısmı için bundan faydalı bilgiler elde etmeye çalışalım.

Öncelikle, önemli bir not olarak, her popülasyonun bünyesinde birçok farklı genotipleri barındırdığını kaydedelim. Genotiplerin yoğunlaşması değişik popülasyonlarda farklılıklar arzeder; fakat her popülasyon grubu, her türde rastlanan tüm genotip kombinasyonlarına sahiptir. Bununla birlikte küçük popülasyonlar, değişkenlik seviyesinin düşmesi ve bunun sonucu olarak adaptasyon kabiliyetinin azalması sebebiyle bazı genotiplerini kaybederler. Buna dejenerasyon denilir. Genetik kurallarına göre pek çok popülasyon, kapladığı alan, strüktür ve genetik kompozisyon açısından birbirinden farklılık arzeden dinamik denge durumundadır. Bu denge, gelişim faktörlerinin etkisi, mutasyon süreci, izole olmanın ve tabii seçilimin yol açtığı karışıklığın bir sonucu olarak kemmiyet veya 'hayat dalgaları'nın flüktüasyonu sebebiyle bozulur. Bu etkenlerin bir sonucu olarak, gerek genotipler ve gerekse tüm popülasyon, ya alanını genişleterek yayılır, ya da içeri doğru büzülür. Bazı hallerde ise mutasyon ve flüktüasyonlar, türlerin birbirine karışmasına ve yeni türlerin ortaya çıkmasına yol açarlar. Etnosun tür içinde yer aldığı düşünülecek olursa, onun oluşması için, diğer türlere nispetle, kısmen küçük bir izolasyon ve hafif bir flüktüasyon değişikliği halinde ufacık bir mutasyon basıncı yeterlidir. Dolayısıyla etnoslar türlere göre daha sık oluşurlar, fakat ömürleri gerçekten çok kısadır. Ancak, bu dahi süreçlerin tarih tarafından kaydedilmesi için yeterlidir.

65. Monomorfizm

Etnik tarihi gözden geçirdiğimizde, kesintisiz transformasyon sürecinde, bir etnosun şu veya bu çevreye adaptasyon konusunda maksimum seviyeye ulaşmasının yanı sıra, durağanlık dönemleri de yaşadığı kolaylıkla farkedilir. Bu gözlem, popülasyon genetiği bazında ihtiolog [ichthyologist] Y. P. Altuhoff ve antropolog Y. G. Rıçkoff'un vardıkları sonuçlarla uyusmaktadır. Onların "Türler arasın-

da etkin olmayan irsî değişiklikler, türlerin kendi içinde önemli bir yer tutar” şeklindeki tezinden “Reel hareket, direnç sağlar”¹ sonucuna ulaşılır ki, izolatları uzun süre ayakta tutan da budur. Fakat sürekli olmasalar dahi, karşı süreçler vukû bulmamış olsaydı, o zaman ne hayvanlar âleminde yeni türler oluşur, ne de izolatları iterek onların yerini alan yeni etnoslar ortaya çıkabilirdi. Yukarıda adları belirtilen iki yazar, bu konuda şu çözümü teklif ediyorlar:

Türlerin başkalarında bulunmayan özelliklerinin değişmesi, nadir hallerde yeni türlerin ortaya çıkması anlamına gelmelidir. Fakat bu, popülasyon boyutunda gerçekleşen ihtimal kurallarına bağlı bir süreç değil, muayyen bireylerin üretken izolasyonunun yol açtığı nevi şahsına münhasır bir olay olarak düşünülebilir.²

Yukarıdaki tezi etnolojiye uygularsak, bunun anlamı excess, yani sonuçları özellikle değişken çevre şartlarında kendini gösteren bir impuls [itki] konsepsiyonudur. Diğer durumlarda itki atâleti söner ve “bazı bireyler” soydaşlarının kurbanı olurlar. Bu noktada kendisine benzemeyen insanları bünyesinde barındıran bir etnosun persistent bâkiye -homeostaz- durumunda olmasıyla, etnik oluşum dalgası tarafından farklı safhaların tamamından geçirilmiş olması arasında fark yoktur. Çünkü her iki durumda da, kendi bakış açısına göre haklı olarak, soysuz ve yozlaşmış saydığı insanları yok edecektir. Yine de yeni etnoslar ortaya çıkacaktır. Demek ki, “bazı bireylere” sadece hayatta kalma imkanı değil, zafer kazanma olanağı dahi sağlayan şartlar mevcuttur. Muhtemelen bunlar, basit bir dille ifade edecek olursak, söz konusu bireyle komşuları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı mahallî etnik çevre şartlarıdır. Ancak, kendi soydaşlarının veya vatandaşlarının kıskançlığı, aptallığı ve zalimliği yüzünden eski insanların biyoğrafilerini rahatlıkla incelememiz zor ise de, birkaç basamak yukarıdaki sistemlerin, yani etnosların araştırılmasına geçtiğimizde, excess konsepsiyonunu etnogenezin başlangıç anı olarak almamıza imkan sağlayacak verileri bulabiliriz. Araştırılan sistemin bulunduğu basamak ne kadar yüksek olursa, fodulluk ve hata yapma ihtimali de o kadar azalır. Yukarıdan beri anlatılanlar, etnosların daima şu veya bu sosyal kisveye bürünmüş biyofiziksel re-

1 Yu. P. Altukhov, Yu. G. Rychkov. *The Genetic Monomorphism of Species and Its Possible Biological Significance*. Jurnal obşçey biologii, 1972, 3:282.

2 Age., s. 296.

aliteler olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla yeni bir etnosun oluşumu sırasında biyolojik şartların mı, yoksa sosyal koşulların mı öncelikli olduğu konusundaki tartışma, yumurtanın akının mı, yoksa kabuğunun mu önemli olduğu tartışmasına benzer. Bunlardan biri olmadan diğerinin olamayacağı gün gibi açık iken, bu konuda bir tartışmaya girmek akla ziyandır.

Esasen madde hareketinin tüm şekillerinin daimi konjügasyonu, sadece büyük toplumlarda (yeryüzünü doğrudan etkileyen, soyut olmayan somut etnoslarda) değil, tek bir bireyde dahi gözlemlenmektedir. İnsan davranışının tüm detaylarının sosyal çevresi tarafından dikte ettirildiğini kabul etsek bile, bireyin genetik kodu biyolojik, en düşük adrenalin salgısı ise kimyasal bir olaydır. Ve bu ikisi, sosyal faktörlerin yanı sıra, insan faaliyetinin niteliğini etkiler.

Tarihi görmezlikten gelen sathî bir gözlemci, insanın tabii çevresiyle etkileşiminden söz ederken basitleştirme [simplification] kuralına sadık kalacaktır. İstihsal gücünün ve nüfus artışının hızlı yükselişine elverişli şartların bulunduğu yerde toplumun da hızlı bir gelişme kaydettiği, bu şartların olmadığı anlarda ise toplumun gerilediği zannedilir. Peki, elverişli sayılan şartlar nelerdir? Endülüs ikliminin İngiltere ve Kastilya'dakinden daha ılıman olmasına rağmen, Granada, Kastilyalılar tarafından 1492 yılında istila edilmiş, İngiltere ise 500 yıl boyunca denizlere hâkim olmuştur. İki bin yıl zarfında Norveç'te şartlar değişmemiştir, ama Vikingler, denizlerde yalnızca IX-XII. Yüzyıllarda dolaşmışlardır. IX. Yüzyıla kadar Norveç durağan bir haldeydi, ama Kalmar Üionu'ndan sonra Danimarka tarafından istila ediliverdi. Neden?

Bütün bunları anlatmaktan maksadımız, etnogenez patlamalarının tekamül veya durağanlık safhasında bulunan halkların kültür ve hayat tarzlarıyla, irkî yapılarıyla, ekonomik ve teknik kalkınma düzeyiyle ve etnosun ekolojisini değiştiren iklim değişimleriyle değil, çevrenin ve zamanın özel şartlarıyla ilgili olduğunu göstermektir. Landşaft, kendi başına yeni bir etnos türetmez; çünkü bazen elverişli şartları haiz herhangi bir yerde binlerce yıl boyunca bir tek etnos dahi oluşmayabilir. Etnogenez bölgeleri sürekli değişir. Bizi ilgilendiren süreç, kâh şurada, kâh burada başlar. Demek ki, onu bizim bildiğimiz yerüstü güçleri değil, arayıp bulmamız gereken başka şeyler doğurmaktadır.

66. Arka Plan ve Faktör

Etnosun bağımsız bir fenomen olarak landşaftla olan etkileşiminin tahlili, bunların içten birbirine bağlı olduğunu ortaya koymak için; ama ne etnos sürekli olarak çevreyi şekillendirmeye çalışan faktördür, ne de çevre, bir dış tesir olmadan, etnogenezin oluşumuna sebep olur. Etnik ve sosyal şablonlar arasındaki ilişki, karşılıklı etki dahi devre dışı bırakır. Çünkü yeryüzü etnosferi sadece sosyal gelişimin arka planıdır; ama kesinlikle bir faktör değildir.

En basit varyantı, bir bireyi ele alalım. Bireyde anatomi, fizyoloji ve psikoloji birbiriyle iç içe geçmiştir. Bunlar birbirine öylesine bağımlıdır ki, benim yaptığım analizde insan varlığının bu yönlerindeki farklılıklara ihtiyaç dahi kalmıyor. İnsanın sosyal bir varlık olduğu mâlum. Çünkü onun kişiliği, atalarının ve diğer insanların eliyle oluşturulmuş eşyalarla (teknikle) sürekli temas sonucunda şekillenir. Peki, ya spermatozoon? O, omurgalıların evrim kanunlarına göre gelişen salt biyolojik “birey”dir. Fakat insan kişiliğinin kendi embriyonu ile bağlantısı olduğu kuşkusuz. Dolayısıyla, yüksek sinir sistemi aktivitesi de dahil olmak üzere insan vücudu, maddenin sosyal ve doğal hareket şekillerinin birleştiği bir laboratuardır.

İnsan, kuluçka döneminden geçip sosyal çevreye tam olarak girdikten sonra dahi bazı tabiat kanunlarına tâbidir. Cinsel olgunluk ve yaşlılık devirleri, sosyal gelişme aşamalarından ziyade tür içi gelişme sürecinde oluşan irsi özelliklere bağlıdır. Örneğin tropikal kuşakta yaşayan insanlarda cinsel olgunluk, kuzeydekilere göre daha erken başlar. Negroidlerin (zenci ırkına mensup olanların) reaksiyonu, Avrupalı ve Mongoloidlerden daha hızlıdır. Bazı hastalıklara - örneğin kızamık hastalığına- karşı Polinezyalıların dayanıklılığı, Avrupalılardan daha zayıftır vs... Bu özelliklerin sosyal gelişmeyle hiçbir ilgisi yoktur, ama çeşitli ülkelerdeki insanların davranışlarını etkiler. Elbette ki bu farkların kökeni, şu veya bu popülasyonun atalarının farklı coğrafi şartlara adaptasyonu, geçmişte yaşamış ve şu anda yaşamakta olan etnosların oluşumuyla ilgilidir. İnsanlığın özdeş gelişme aşamalarını, yani sosyo-ekonomik formasyonları geçtiği zaman ortaya çıkan etnik farklılığı, özellikle uzun süreli adaptasyon süreçleri sonucunda şekillenen işaretler kümesi oluşturur. Fakat etnogenez konusunun karmaşıklığı sosyal formasyonlarla çözülemez. Çünkü bu durumda etnoğrafya sosyolojinin basit bir parçası, aynı for-

masyonda - mesela kölecilik- yaşayan topluluklardaki insanların davranışları aynı olurdu. Halbuki Çin antikitesi sadece Helen değil, Japon, Hint, veya Mısır antikitesinden de farklıdır. Sosyal benzerlik, etnik orijinaliteyi ortadan kaldırmaz.

67. Komplimantarizm

Etnosun biyolojik bir değer olduğunu savunan görüş kabul edilebilir mi? Hayır. O da bir çözüm değildir; çünkü etnik süreçler, monomorfik tür şartlarında cereyan eder.

Ama yine de, muhtemelen insanın bazı biyolojik özellikleri belirli bir rol oynuyor. Global bir fenomen olarak etnogenezin genel ekolojinin salt münferit bir durumu olduğunu kabul edelim. Bu “münferitlik” son derece önemlidir. Çünkü biz, ilk etnik bütünlüğün farklı özelliklere sahip, değişik kültür seviyesinden gelen karma orijinli insanlardan oluştuğu meselesini ileri sürerken, kendi kendimize şöyle bir soru sorma hakkımız vardır: Onları birbirine çeken nedir? Burada bilinçli bir çıkar ve kâr elde etme amacının olmadığı açık; çünkü birinci kuşak çok büyük güçlüklerle karşılaşır, yani kendisine yeni bir düzen kurmak için daha önce mevcut bulunan ilişkileri koparmak zorundadır. Bu, her zaman riskli bir iştir ve ona ilk girişenler çabalarının semeresini toplayamazlar. Sosyal yakınlık prensibi de söz konusu olamaz. Çünkü yeni bir etnos eski kurumları ortadan kaldırır. Demek ki bir insan, yeni bir etnosa oluşum esnasında intisab edebilmek için eskileri bütünüyle bir kenara atmak zorundadır. Yedi Tepe sakinlerinden Romalılaşmış Kvirit kurt kabilesi, ilk Hristiyan ve Müslüman konfessiyonal cemaatler, İskoçya, İzlanda, Normandiya ve İngiltere’ye yerleşen Viking savaşçıları, onları mağlup eden feodaller, XIII. Yüzyıl Moğolları, kısacası bildiklerimizin hepsi özellikle bu şekilde oluşmuştur. Peki, acaba konuyu bireyler arasındaki bilinçaltı sempatisinden kaynaklanan komplimantarizm [cemile] prensibine bağlarsak ne olur? Sevgiye dayalı evlilikler bu prensipten doğar; ama komplimantarizmi sadece seksle sınırlayamayız. Seks, bu prensibin tezahürlerinden yalnızca biridir. Etnosun çekirdeği olan ilk topluluğun oluşumunda ana rolü oynayan unsur, belli özelliklere sahip insanların birbirine karşı duydukları bilinçaltı cazibedir [unconscious attraction]. Böyle bir cazibe her zaman

vardır, fakat o güçlendiği zaman etnik geleneğin oluşumu için gerekli şartlar ortaya çıkar. Bunu sosyal kurumların oluşumu takip eder.

Herhangi bir sosyal kurumun doğuşuna bir çekirdek, birbirine sempati besleyen belli sayıdaki insanların teşkil ettiği bir topluluk öncülük eder. Seçtiği amaç ve tarihî kaderle birbirine sıkıca kenetlenen bu topluluk, harekete geçerek tarihî sürecin bir parçası haline gelir. Bu insanların kaderi ne olursa olsun, o bir *sine qua non*'dur. Bu tür gruplar, bir Viking korsan çetesine, Mormon dinî tarikatına, Templier Şovalyelerine, Budist rahip cemaatine, empresyonizm ekolüne vs. dönüşebilirler. Ancak burada, birbiriyle tartışmak amacıyla da olsa, karşılıklı bilinçaltı cazibenin ortak nokta olduğu bilhassa belirtilmelidir. Bu sebeple biz, bu tür “çekirdek” toplulukları daha önce *konsorsiyum* olarak adlandırmıştık. Bunların hepsi uzun ömürlü değildir ve birçoğu henüz bânileri hayattayken parçalanır. Fakat ayakta kalmayı başaranlar toplum tarihine girerler; kısa sürede sosyal formlarla büyüyerek, çoğu kez tradisyon teşkil ederler. Bunlardan dış darbelerle parçalanmayan küçük bir grubu, yüksek aktivitelerini tabii bir şekilde kaybedinceye kadar ayakta kalır ve dünya görüşleri, zevkler vb. genel alışkanlıklarla tezahür eden karşılıklı caziye atâletini muhafaza ederler. Ben, komplimantarist birliğin bu aşamasına *konviksiyum* [convicinity] adını vermiştim. Artık sıradan bir hayatın birleştirdiği bu grup, sosyolojiden çok etnoğrafyanın yetki alanına girer. Konviksiyumlar, elverişli şartlarda dayanıklıdırlar, ama çevreye karşı dirençleri giderek sifıra iner ve rezistansları minimum seviyeye geldiği için de kendilerini çevreleyen konsorsiyumlar tarafından yutulurlar.

Komplimantarizm prensibi etnos boyutunda da mevcuttur. Hatta fazlasıyla aktiftir. Bu durumda ona vatanseverlik denilir ve tarihin yetki alanına girer. Çünkü atalarına saygı göstermeden bir halkı sevmek mümkün değildir. Bir kural olarak, etnik içi komplemantarizm kudretli bir koruyucu güç olduğundan etnos için faydalıdır. Bununla birlikte bazen çirkin ve negatif bir şekil alarak yabancı olan her şeye karşı nefrete dönüşür ki, biz ona şovenizm diyoruz.

Fakat komplimantarizm, süper-etnos boyutunda ancak spekülâtif olabilir ve genellikle kibirlilik şeklinde tezahür eder. Bunlar, tüm yabancıları ve kendilerine benzemeyenleri “vahşi” olarak adlandırırlar.

Komplimantarizm prensibi, sosyal olaylardan sayılmaz. Vahşi hayvanlarda gözlemlenir; evcil hayvanlarda olanı ise, gerek pozitif (köpek veya atın kendi sahibine bağlılığı) ve gerekse negatif şekilleriyle herkesçe bilinir.

Görüldüğü gibi, bu prensip, ancak kollektif hayatın sosyal şekillerinin olmadığı durumlarda önemli rol oynar; ama istikrarlı sosyal kurumların bulunması halinde dahi ikinci derecede rol oynamaya devam eder. Bu durum beni, şansımızdan enine boyuna araştırılmış bulunan insan biyolojisine dönmeye zorlamaktadır.

68. Araştırmanın Biyolojik Boyutları

Terimler konusunda anlaşalım. Sadece anatomi ve genetik değil, organizmanın çevreyle ilgili tezahürlerini araştırarak bilim dalları olarak refleksoloji, ekoloji, biyosenoloji ve etoloji (davranışını inceleyen bilim dalı) de biyolojik bilimlere girer. Fikrimizce, organizmanın faaliyeti ile ilgili olan herşey, kendi doğasına göre sosyal değildir. İnsan dışında hayvanlar ve kuşlar da, kendi yavrularını eğitir ve öğretirler. Sürü şeklinde yaşayan bütün hayvanlar, sinyal sistemine, sürü içinde cinsel ilişkilerin tanzimi ve düşmanlara karşı savunurken cins-yaş farkının gözetilmesi düzenine sahiptir. Erkek hayvanlar, dişileri ve yavruları korurlar. Bu tür sosyal ilişkileri maddenin sosyal devinimi olarak adlandırabilir miyiz? Sovyet bilminde kabul edilen anlamına göre hayır; çünkü sosyal gelişme, ekonomik gelişmeye dayalıdır ve üretim güçlerinin gelişimine bağlıdır. Demek ki sosyal ilişkiler, daima şu veya bu formasyona bağlıdır. Bu, Sovyet bilminde kabul edilmiş bir terminolojidir ve onu değiştirmek hem kendimizin, hem de okurun kafasını karıştırmak demektir. İnsan, sosyal varlık olmadan önce sürü halinde yaşayan bir canlı türü idi; ama bu, onun insanî değerlerini kesinlikle azaltmıyordu.

Günümüzde toplumun birey fizyolojisine yaptığı etki yeterince araştırılmıştır. Bir farenin dahi sinirlerine dokunmak suretiyle hipertansiyon oluşturulabilir. Fakat fare, laboratuvar görevlisi ve deney yapımıcısından oluşan kompozisyonu, bizim kabul ettiğimiz anlamda “sosyal” olarak adlandırmak herhalde imkansızdır.

Peki, biyoloji benim çalışmama nasıl katkıda bulunabilir? *Ab ovo* ile başlayalım. Sosyal hayatın kollektif şekilleri, yeryüzünde yaşayan

bir çok canlı türüne, karıncalara, tırnaklı ve vahşi hayvan sürülerine vs. özgüdür. Fakat her türün kendine özgü kollektif hayat oluşturma şekli vardır. Bu şekil, *Homo sapiens* türünde etnostur; fakat bu, hiçbir zaman etnosun karınca yuvası veya sürünün aynısı olduğu anlamına gelmez. İnsan diğer omurgalılarından bariz şekilde ayrıldığı gibi, etnoslar da diğer canlı topluluklarına benzemezler.

Hayvan toplulukları ile etnoslar arasında pek çok farklar vardır; fakat kültür geleneğinin rolü meselesini ele almak için elementer bir şemaya ihtiyacım olduğunu belirtmekle yetineyim. Bir kabile düşünelim. Bu kabile ortak atalara sahiptir; eski, normal bir arazide yaşamaktadır ve hayat tarzı, gelenek, din ve uğraşı açısından komşularından bariz bir şekilde farklıdır. Elbette bu durumda evliliklerin büyük bir kısmı aynı etnos üyeleri arasında gerçekleşecektir. Çünkü aileyi ayakta tutmak için gerekli emek ve yaşam tarzına sahip olmayan birini topluma kabul etmek, amaca uygun değildir. Bilindiği gibi başka hayat şartlarından kaynaklanan alışkanlıkların uygulanması kabul edilemez. Yabancı güçlerin fethine maruz kalmadan izole olan bir etnosun kültürel imajı nispeten istikrarlıdır. Çünkü her yeni kuşak, bir öncekinin hayat tarzını sürdürmeye çalışır. Biz buna etnosun kültür geleneği diyoruz.

Geleneğin kesinlikle biyolojiyle bağlantılı olamayacağı düşünülebilirdi. Fakat Prof. M.Y. Lobaşyeff, özellikle hayvanları incelemek suretiyle jenerasyonlar arasındaki etkileşim mekanizmasını keşfetmiş ve hayvanlarda “işaret kalıtımı”³ süreçlerini tespit etmiştir. Tradisyonun başka bir isimle adlandırılmasından başka bir şey değildir bu. Hayvanlar dünyasında bireysel adaptasyon, hayatta kalma ve kendini savunma için optimum şartların aktif seçimini sağlayan şartlı refleks mekanizmasının yardımı ile gerçekleşir. Davranış kalıbının en yüksek adaptasyon şekline dönüşmesini sağlayan bu şartlı refleksler, ana-babadan yavrulara, yahut büyüklerden küçüklere geçerler. Bu olaya insanlarda “medeniyetin sürekliliği” denilir. O da konuşma dediğimiz “sinyallerin sinyali”yle sağlanır. Hayat tarzları, düşünce kalıpları, sanat algılayışı, büyüklere karşı davranış kuralları ve cinsler arası ilişkiler de bu “sürekliliğe” dahildir. Bütün bunlar, çevreye en iyi uyumu sağlar ve işaret kalıtımı aracıyla aktarılır. Bu gele-

3 M. Ye. Lobaşhev. *Signalnaya nasledstvennost. Issledovaniya po genetike*, Vol. I. Nauka, Leningrad, 1961.

nek, endogami yoluyla kombinasyonla, yani gen havuzunun yapısını stabilize eden izolasyonla etnik topluluğun stabilitesini sağlayan bir faktör vazifesi görür.

En nihayet, biyolojik zamanlarda, yani jenerasyon değişim dönemlerinde *Homo sapiens* türlerinin popülasyonlarını inceleyen antropojenetik ve antropolojinin de önemli bir yeri vardır. Bir etnosun hayatı, biyolojik zamanın tarihî zamanın önüne geçmesi; jenerasyon değişimi ise, biyolojik zamanın illiyet teselsülündeki olaylar zincirinden önce yer almasıdır. Bu öncelik, genetik hafızanın tarihî teselsülle kombinasyonu sayesinde illiyet kanunu bozulmadan gerçekleşir ve bunun sonucu olarak da etnos bütünlüğünü muhafaza eder.

Fakat benim mecazî anlamda “X-faktörü” dediğim işaretin popülasyonda ortaya çıkışı daha önemlidir. Çünkü bilahere sönecek olan etnogenez süreçleri bu işaret sebebiyle başlar. Bu işareti bulabilirsek, önümüzdeki problemi de halletmiş olacağız. Ama onu bulmak çok zordur ve sürekli aramak gerekir.

XVI

FİLOGENEZ Mİ, ETNOGENEZ Mİ?

69. İnsanın Gelişimi ve Evrimi

Kabul edilmiş evrim teorisine göre, *homo* türü, dördüncü devrin başlarında, bazen aynı anda var olabilen, ama muhtemelen birbiri peşi sıra varlık gösteren hominidlerin birkaç farklı şekli olarak ortaya çıkmıştır. Varsayılan ataları *Australopithecus* gibi hominidler de iri yırtıcılardı ve kannibalizm (insan yeme) onlara yabancı olmadığından biyosenozlarda en yüksek ekolojik nişe sahiplerdi. Son Buzul Çağı arefesinde bu türün bütün dalları mahvoldu ve yalnız *homo sapiens* türü, yani çağdaş insanların ataları kurtuldu. Fakat *homo sapiens*, gezegenin tüm kuru bölgelerine yayılarak, tarihî zaman içerisinde hidrosferin yüzeyini de benimsedi ve yeryüzünde öyle değişiklikler yaptı ki, günümüzde Dünya'nın bütün rölyef örtüsü, haklı olarak, "antropojenik" olarak adlandırılır. Kutup buzulları istisna olmak kaydıyla, yeryüzünde Taş ve Demir devirlerine ait arkeolojik âbidelerin bulunmadığı bir bölge yoktur. Paleolit döneme ait habitatları bugünkü sahra ve ormanlarda, Neolit döneme ait olanları ise tundra ve taygalarda bulabiliriz. Bu, bazı bölgelerin bir zamanlar insanlar tarafından iskan edildiğini göstermektedir. Her ne kadar insanlar buraları terketmiş iseler de, şimdi tekrar teknolojiler uygulayarak oralara geri dönmeye çalışmaktadırlar. Elbette, geçen 17-20 bin yıl içerisinde farklı bölgelerde iklim şartları değişmiştir. Lakin omurgalıların diğer türlerinden farklı olarak, *homo sapiens* türünün belirli bir bölge ile sınırlanmaması, farklı iklim şartlarına uyum sağlaması, bir olgu olarak kalmaktadır ve bu da ona omurgalılar ekolojisinde özel bir konuma sahip olma hakkı vermektedir.

Teknolojinin XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyıl başlarında kaydettiği gelişme, tabii zenginlik rezervlerini vahşice yok etme imkanları sağladı ve gelişme yolunun özellikle bu olduğu düşünöldü. Artık günümüzde sanayi ihtiyaçları için temiz su yetişmiyor; bitki örtüsü [flora] tahrip edilmiş durumda. ABD’de toz kasırgaları, meraların biyosenozunun yok edilışinin intikamını almaktadır. Aral Gölü kurudu. Büyük şehirler oksijen azlığı ile karşı karşıya. Son üç yüz yılda 110 omurgalı türü mahvedildi ve 600 tür de tehlike altında. Henüz yakın bir zamana kadar bu sürece “gelişme” ve tabiata karşı zafer deniliyordu. Şimdi anladık ki, tamamıyla farklı (gayr-ı sosyal) bir olaya, Dünya’nın biyosfer unsurlarından biri olan *Homo sapiens*in yüksek adaptasyon ve saldırganlığına şahit olmaktadır.

İşte, ilk soru burada karşımıza çıkıyor: Sözüünü ettiğimiz bu olay, *homo sapiens* türünün de mensup olduğu omurgalıların evrim çerçevesine ne derecede uygundur? En az birincisi kadar önemli bir diğer soru: Aletler yapan ve ateşten yararlanmayı öğrenen insan, biyosenozun en üst tamamlayıcı halkası olarak kalmaya devam mı ediyor, yoksa doğayla etkileşimin başka bir alanına geçerek evcilleştirilmiş hayvanları, kültür bitkilerini de kendisiyle birlikte oraya mı çekiyor? İşin bu tarafının önemli olmasının sebebi şudur: Evrimin geriye döndürölmezlik kanununa göre, insanın faaliyetleri sonucunda tanınmaz derecede değışime uğrayan hayvan ve bitkiler, çok nadir hallerde yabani türlerle rekabet edebildikleri için, özgür hayata geri dönemezler. Neticede biyosferde özel bir substrat [tabaka] oluşmuştur, ama acaba burada doğal seçilim kanunları geçerli midir?

Aralarında Darwin’in de bulunduğı evrim teorisi taraftarlarının birçoğı, çağdaş insanın, atalarını etkileyen doğal seçilimin etkisi altında bulunduğunu düşünmüşlerdi. Buna şüpheyile yaklaşanlar ise, görüşlerini aşağıdaki temele dayandırmışlardı:

Vor oluş mücadelesinin tedricî surette zayıflaması, insanı kaçınılmaz olarak biyosenozdan çıkmaya götürmekteydi. Ağır işleyen bu süreç, önce insan için doğal seçilimin zayıflamasına, ardından bu sürecin tamamen yok olmasına yol açtı... Fakat doğal seçilimin olmaması, evrim faktörlerinden birisinin etkisinin kesilmesine eşdeğerdi... ve insanın biyolojik evriminin durması gerekiyordu. Bu, bundan 50. 000 yıl önce Kromanyon insanı şekillendiğı zaman olmuştu.⁴

4 A. P. Bystrov. *Proshloe, nastoyashchee, budushchee cheloveka*. Nauka, Leningrad, 1957, s. 299.

Ya. Ya. Roginsky ve M. G. Levin, 1955'te "biyolojik evrim sürecinin çağdaş insanın çehresine evrimin bitmesine yol açan tür özelliklerinin taşıyıcısı damgasını bastığını" yazmışlardı.⁵ Bu açıklama, insanın evrim gelişmesinin uzun zaman önce durduğu konusunda hiçbir şüpheye mahal bırakmıyordu. Ancak, tür içindeki modifikasyonlar devam ettiğinden, meselenin bu şekilde kestirilip atılması durumunda-dahi konu kapanmış sayılmaz. Araştırmaların devamı için yeni bir bakış açısı ve yeni metotlar gerekmektedir. Çünkü ancak olayın özellikleri anlatıldıktan sonra şu veya bu bakış açısına katılmak mümkündür.

70. Bölgesel Mutasyonlar

A. P. Bistroff'un monoğrafisi yayınlandıktan dört yıl sonra G. F. Debets, şok edici çıkışlar içeren çalışmasını yayınladı. Debets'e göre eskiden çok kalın olan insan kafatası incelmış (gracilization); üstelik de bu olay tedricî surette değil, sıçramalarla ve tüm yeryüzünde değil, enlem bölgelerinde gerçekleşmiştir.⁶ Yani gracilization, sübtropikal bölgelerde M.Ö. VI. Binyılda, ılıman iklimli orman bölgelerinde ise M.Ö. I. Binyılda olmuştur. G. F. Debets, bu tarihleri avcılık ekonomisinden tarıma geçiş tarihleriyle karşılaştırarak, "tarıma geçişin kafatası yapısının değişmesine neden olabileceği" kanaatine varmıştır. Halbuki değişen insanın aynı şekilde başka bir yeni mesleğe geçmesi de mümkün. Araştırmacının diğer bir görüşü ise, tamamen haklı bir iddia: "... ne mukayeseli anatomi, ne de etnoğrafya, bize gracile şekillerinin *homo sapiens* türünde daha mükemmel olduğunu iddia etme hakkı vermez". Yüzde yüz doğru bir görüş! Fakat işaretlerden birindeki değişikliğin sadece insan anatomisine değil, davranışına da yansıdığı gayet iyi bilinmektedir. G. F. Debets, "meselenin biyolojik nitelikli değişimler olduğu" görüşündedir.⁷ Demek ki, insan topluluklarında iskelet değişimine dahi yol açan biyolojik süreçler devam etmektedir. Fakat bu durumda fizyolojimize ve davranışlarımıza yansıyan daha küçük çapta varyasyonların da olması

5 Ya. Ya. Roginsky, M. G. Levin. *Osnovy antropologii*, Moscow University Press, Moscow, 1955.

6 G. F. Debets. *On Certain Directions of Changes in the Constitution of the Modern Type of man*. Sovetskaya etnografiya, 1961, 2:9-23.

7 Agy.

gerekir. Bunları açığa çıkarmak daha zordur; ancak, onların varlığı konusunda - ki artık örnekleri de mevcuttur - ileri sürülen teklif, sosyal aktiviteyle yan yana bulunan insan aktivitesi faktörünü aramaya başlamamıza imkan tanımaktadır. Sosyal kuralların etkisiyle kendine özgü bir şekil alan bu tür içi gelişim, acaba türlerin kendi aslı bölgelerinin dışına yayılması mıdır? Yoksa henüz araştırma safhasında olan yeni bir-şey midir? Bakalım.

Evrin teorisinin temel kaynağı paleontolojidir. Ancak, unutmamak gerekir ki, paleontolojinin kronolojisi tam değildir ve türlerin menşei ve yok oluşu konusu halen tartışılmaktadır. Sözü edilen kronolojinin adem-i vuzuhiyeti özellikle bir takım zorluklar yaratmaktadır ki, bu durumda türlerin oluşumu ve yok oluşu arasındaki sürenin tespitinde bazen milyonlarca yılı bulan hatalar yapılmaktadır. *Homo sapiens* türünün bazı somatik bölümlerinin, özellikle Avrupaî, Mongoloid, Australoid ve Negroid ırkların oluşumunun araştırılması sırasında benzeri zorluklarla karşılaşırız. Anlaşılan, meseleye belli bir zaman dilimiyle de olsa sadece biyolojik açıdan yaklaşmakla hiçbir avantaj elde edemeyiz. Bunun yanı sıra, ırk mensubiyetin insana yeryüzünün şeklini değiştirme imkanı veren daha yüksek adaptasyon yeteneği ile hiçbir ilişkisinin olmadığı da unutulmamalıdır. Ayrıca ana ırklar, özellikleri tam belirlenmemiş topluluklardır ve antropolojide bazı dış işaretlere (pigmentasyon, kafatası yapısı vb.) göre sınıflara ayrılırlar. En önemlisi ise, bireylerin büyük bir kesiminin, birinci değilse de, ikinci kuşak atalarının farklı ırklara mensup olmasıdır. Dolayısıyla bugün fiilen var olan ve doğrudan gözlemlenen insan toplulukları daima heterojendir. Ama bizim halklar veya etnoslar dediğimiz topluluklar da, yerleştikleri çevreyle, yani elementer tür içi ekolojik taksonlarla etkileşimde bulunan *Homo sapiens* türünün toplu var oluş şekilleridir.

71. Biyosenozun Dönüşümü ve Süksesyon

Relikt (bâkiye) etnosun komşuları ve landşaft için bir tehlike teşkil etmediğini daha önce belirtmiştik. Şimdi bunun sebebini biraz daha kapsamlı olarak açıklamaya çalışalım. Eğer etnos, jeobiyosenozun en üst tamamlayıcı halkası ise, artık o biyosenozun dönüşüm çevrimi içine girmiş demektir.

Bu konuya biraz açıklık getirmeme izin verin. İngiliz biyolog Julian Huxley, bu konuda şu tezi ileri sürmektedir: “Dönüşüm çevrimi, aynı habitatta bulunan bitki örtüsü ve hayvanlar arasındaki enerji sirkülasyonunu sağlayan mekanizmadır. Başka bir deyişle, bu habitata ait ekolojik topluluk metabolizmasıdır. Bir habitatın korunması için enerji sirkülasyonunun sağlanması ve yoğunlaştırılması şarttır.”⁸ Bu nokta benim için oldukça önemli. Eskiden bâkiye etnoslarda tabii nüfus artışı, genellikle yüksek oranda çocuk ölümleri sebebiyle sınırlı kalırdı. Evli çiftlerin maksimum yaşa ulaşmaları ise, ancak mensup oldukları etnosun çevreyle muvazene içinde bulunduğu, savaş, salgın hastalık ve tabii âfetler gibi dış etkilere karşı belli önlemlerin alındığı dönemlerde mümkün olurdu. İzole etnosun tüm enerjisi, sürekli kendini gösteren bu felaketlerin önünü almak için harcanır. Dolayısıyla böyle bir etnos, saldırgan olamayacağı gibi, tabiatı değiştirmeyi de beceremez. Yani yerleştiği bölgenin doğasını değiştiren felaketlerin müsebbibi o değildir.

Çoğu kez birbirine taban tabana zıt fikir çatışmaları yaşanmaktadır. Fairfield Osborn, 1949 yılında şu satırları yazmıştı: “Biz Amerikan halkının orman, yeşil alan, su ve tabii kaynakların kullanılması konusundaki son bir yüzyıllık tarihi, uzun medeniyet tarihi boyunca yazılan en yıkıcı ve vahşet dolu tarihtir. Esasen bu, düşüncesiz ve kontrolsüz insan enerjisinin tarihidir.”⁹ Amerikan tarihi, etnik çatışmalar açısından da aynı vahşetle doludur! Kızılderililer’in tenkili, köle ticareti, Texas’ın 1836’da ilhakı, California ve Alaska’nın altın arayıcıları tarafından yutulması, 1885’de Kanada melezlerine karşı düzenlenen saldırılar.. bütün bunlar gayr-ı organize ve kontrolsüz bir şekilde yapıldı. ABD ve Kanada hükümetleri bu oldu bittileri sonradan öylesine kınamış, fakat semerelerinden de faydalanmışlardır.

Araplar’ın Doğu Afrika’ya girişi ve Hollandalılar’ın Cape topraklarına girip, oradan Orange Nehri’ne doğru ilerlemesi de yine aynı metotla gerçekleştirildi. Rus kâşifleri Sibirya’yı, Çinliler ise Yang-tse Nehri’nden güneye doğru uzanan toprakları aynı yöntemle ele geçirdiler. Akdeniz havzasının Helenleştirilmesi ve Vikingler’in yürüyüşleri de anlattığımız olaylardan farklı değildi. Muhtemelen Keltler’in yürüyüşleri ve Kuzey Hindistan’ın Ariler tarafından ele geçirilmesi

8 Bkz. Jean Dorst. *Before Nature Dies*. Translated by Constance D. Sherman. Houghton Mifflin Company, Boston, 1970, p. 291.

9 Age., s. 41-42.

de aynı nitelikte olmuştu. Dolayısıyla, sık sık tekrarlanan bir olayla, yani etnosun veya onun bir kısmının dinamik duruma geçişiyle karşılaşırız. Dinamik duruma geçmiş bir etnosun saldırganlık ve adaptasyon yeteneği görülmemiş boyutta arttığı gibi, bu sayede daha önce alışık olmadığı yeni hayat şartlarına da uyum sağlar.

Anlatılan bu ve benzeri hareketlerin tamamında katılımcılardan gerek fizikî, gerek kültürel ve gerekse duygusal alanlarda büyük fedakârlıklar ve gayretler talep edilir. Yapılması istenilen herhangi bir iş, bir yerlerden toplanacak yeterli miktarda enerji harcanmasını gerektirir. Peki, nedir bu enerji? Onun elektrik, mekanik, termal veya yer çekimi enerjisi olmadığı bilinmektedir. Ölüm riskini göze alan insanlar, acaba bu enerjiyi nereden alırlar? Böylesine zararlı ve tehlikeli bir eğlence onlara ne lazım? Fakat eğer onlar bu enerjiyi harcıyor ve çoğu defa zafer kazanamadan ölüyorlarsa, bu durumda şu soruyu sorma hakkımız vardır: Acaba bahsedilen fenomen, benim ısrarla aradığım “X-faktörü”yle ilgili olabilir mi? Belki. Ama önce meseleyi biraz daha aydınlığa kavuşturmama izin verin.

72. Antroposüksesyon

Kimse benim burada anlattığım bazı tarihî olayların karakteristiklerini *tüm* olaylara teşmil etmesin. Öbür türlü, insan aktivitesinin *tüm* tezahürlerini sosyal kurallara indirgemek büyük bir hata olurdu.

Tarihçilerin öğretmek zorunda oldukları altın kural, olayları birbirine karıştırmak değil, birbirinden ayırt etmektir. Çok çeşitliliğin ortadan kaldırılması, bizi gerçeğe daha fazla yaklaştırmaz. Ne yazık ki orta dereceli akıllar, yeknesaklığa meyillidirler. Ah ne efsunkâr imiş şu yeknesaklık! Her şeyi çarpıtır ve sonunda her meseleyi çözüverir.¹⁰

Augustin Thierry bu satırları öfkeyle yazmış. Ama yerden göğe kadar haklı! Çünkü Yedi Yıl Savaşları’nı veya farzedelim Napolyon’un Prusya’yı işgalini Tanrı’nın gönderdiği birer felaket olarak nitелеmek son derece aptalca bir şey olurdu. Bu tür olayların, içgüdülerin değil, içtimâî suurun politikacılara dikte ettirdiği siyasî hesaplardan kaynaklandığı şeklinde mâkul bir açıklaması yapılabilir. Bu

¹⁰ Augustin Thierry. Letter No. 2. *Lettres sur l’Histoire de France*. Jouvot et Cie, Paris, 1881, p. 29.

bir sınıflandırma kriteridir. Tıpkı bir insanın davranışlarının bilinçli ve bilinçaltı davranışlar şeklinde sınıflandırılması gibi. Burada endikatör, karar almada irade özgürlüğü ve dolayısıyla sergilenen davranışın ahlakî ve hukukî sorumluluğudur. İnsanların pratik aktivitesinde bu iki davranış çizgisi hiçbir zaman birbirine karışmaz. Mesele genç yaşlarda âşık olmak tabii sayılır; serserilik ve fahişelik ise, bilinçli işlenen suçlar olarak telakki edilir ve cezalandırılır. Halbuki ihtiyarlıkta dişlerin ve saçların dökülmesi insan için bir kusur sayılmaz. Fakat bunlar, belli bir dereceye kadar sklerosisle açıklansa bile, sözgelimi iş yerinde entrikalara bulaşma hakkı vermez. Çeşitli tarihî olayları tefrik etmek için geçerli olan bu yaklaşım, bilimsel araştırmalarda da kullanılabilir. Biz, daha önce Avrasya'nın göçebe halklarının bozkır bölgelerindeki rutubet oranına bağlı olarak yer değiştirmelerini anlatırken, bunu özel bir örnek olarak göstermiştik. Şimdi ise, aynı oranın tüm *Homo sapiens* türleri için geçerli olduğunu rahatlıkla söylüyoruz.

Halkların alışıkları şartların olduğu yerlere göç etmesi, hem kendilerini etnik bir sistem olarak muhafaza etme ve hem de beslendikleri çevreyi tahrip olmaktan koruma gayretidir. Antroposüksesyon, yani her zaman yerleşilmeyen, yerleşmeye değmeyen, ama fethedilebilen bölgelerin istilası, negatif bir muhacerettir. İşin en kötü tarafı ise, fâtihterin de mağluplar kadar sıkıntı çekmesidir. Çünkü zaferlerini pekiştirmek için yeni şartlara adapte olmaları gerekir. Halbuki böyle bir şey, kendi tabiatlarını temelden değiştirmeleri demektir. Böylesi zor bir işi ise ancak genç, en elastik ve hareketli olanlar, yani yeni bir kalıba dökülmeye müsait bulunanlar başarabilirler. Ancak, süreç (süksesyon veya saldırganlık – okur nasıl isterse) başlayınca, bu unsurlar sadece tâli derecede rol oynayabilirler. Yönetici kesim için kanlı olaylar zincirinin başlamasına zemin hazırlamak, hem amaca uygun değildir, hem de arzu edilmeyen bir şeydir. Fakat antroposüksesyonlar her halükârda vukû bulduğuna göre, muhtemelen bunların sebepleri insan bilincinin kontrol sahası dışındadır. O halde etnogeneze dinamik ve statikleri de aynı şekilde kurala uygundur ve bu ikisinde suç ve sorumluluk kategorileri bulunmaz. Hayır! Bu kesinlikle her şeyin hoş görüleceği anlamına gelmez. Bazı kişiler, etnogenezin şu veya bu safhasında oluşa bakılmaksızın, işledikleri suçlarda, dolayı elbette suçludurlar. Etnik kanunlar her şeyin üzerindedir ve dolayısıyla bu insanlara, hem kalabalık kitlele-

rin statik kanunları ve hem de Newton'un 'etki tepkiyi doğurur' şeklindeki üçüncü kanunu uygulanır: Galipler, mağluplarla birlikte veya onlardan bir süre sonra mahvolurlar. Burada 'mahvolmak' bildiğimiz fizikî mahvolma değil, 'etnik reorganizasyon' anlamındadır. Çünkü etnoslar yılanlara benzemezler; derilerini değil, ruhlarını değiştirirler.

XVII ÖLÜMSÜZLÜK NEDEN ÖLÜMDEN DAHA KORKUNÇTUR

73. Filogenezin Etnogeneze Dönüşümü

Romantiklerin ve nihilistlerin aklını meşgul eden ‘insan hayvan mıdır, yoksa tanrı mıdır?’ sorusu üzerindeki tartışmalar, neyseki artık önemini kaybetti. Bilindiği gibi insan, yalnızca bir hayvan değil, hayvanlar âleminin bir parçasıdır; ama onun hayvan oluşu, sahip olduğu diğer vasıflar sebebiyle, değerini katiyyen azaltmaz. Çünkü o, etnos veya spesifik topluluklar halinde kollektif olarak yaşar. Benim ele aldığım konuda etnosun *Homo sapiens* türünün sınırları dahilinde özel bir fenomen olarak yerinin belirlenmesi, etnosun nisbi istikrarının neden kaynaklandığının açıklanması ve keza onun yok oluş ve var oluş (birincisi basit, ikincisi oldukça karmaşık bir meseledir) sebeplerinin anlaşılması önemlidir. Bu arada, gelişim aşamaları veya formasyonlarının global olduğu, bunların coğrafi çevreyle olan ilişkisinin mozaik antroposfer, yani tabiat bilimcisinin gözlemleyebildiği etnosfer sayesinde gerçekleştiği halde, etnik toplulukların şu veya bu mahalli şartlara adapte olduklarını da kaydetmek gerekir. Birden fazla olayla karşılaştığımız zaman, onları benzerlik ve sebep-sonuç ilişkileri kuralına göre tasnif edebilir, bir başka deyişle, tarihî malzemeye tabii bilimler metodunu uygulayabiliriz. İşte o zaman kesin bir sonuca ulaşırız: Etnoslar, çağdaşlarının mülâhazalarına bakmaksızın oluşur ve yok olurlar. Bunun anlamı şudur: Etnoslar, bazı insanların - her ne kadar onlar halkın kollektif aktivite formlarına bağlı iseler de, - sosyal kavrayışlarının ürünü değildir. Sosyal gelişimler insan-

larla ilgili olduğu için, madde hareketinin diğer tüm formlarına kendi damgasını vururlar. Bununla birlikte hiç kimse yerçekimini, elektrik akımını, salgın hastalıkları, ölümü veya irsiyeti sosyal açıdan yorumlamaya kalkışmamıştır. Çünkü bunlar tabii bilimlerin sahasına girer. Dolayısıyla biz, yukarıda sözü edilen ‘impulsları’ ve benzeri bazı olayları antropojen süksesyonlar olarak gözden geçirebiliriz. Bu arada göze çarpan anlaşmazlıklar ve ortaya çıkan kuşkuları biraz sonra, asıl muamma “X-faktörü”nü ve sebebini açıklarken ele alacağız. Şimdilik fenomeni anlatmaya devam edelim.

Son 5 bin yıl içerisinde antropojen landşaft değişiklikleri defalarca gözlemlenmiş, fakat bunlar farklı yoğunluklarda ve hep belli bölgelerde vukû bulmuştur. Bunları insanlık tarihiyle mukayese edince, tabiattaki antropojenik değişimlerle yeni etnosların oluşum devirleri arasında net bir bağlantı olduğu görülecektir.

Bir etnosun teşekkülü, landşaftın yeni taleplere göre yeniden tanzimi, pek çok insanın silah ve gereçleriyle birlikte muhacereti, fizikî anlamda enerji gerektiren birer “iş”tir. Dahası, etnosun bir sistem olarak ayakta kalabilmesi de çevrenin sürekli mukavemetinin üstesinden gelmek için enerji sarfetmeksizin mümkün değildir. Hatta etnosun çöküşü, yani gelişiminin yavaşlaması dahi, ivmeyi doğuran sebebe karşı sarfedilen güce bağlıdır.

Daha önce tarafımdan formüle edilen bu tez,¹¹ önce Yu. K. Yefremoff,¹² ardından Yu. V. Bromley tarafından desteklenmiş ve her ne kadar Bromley söz konusu tezi Yevremoff’a maletmişse de, sonuncusunun yaptığı samimi açıklamadan bu işte bir günahı olmadığı anlaşılmıştır. Fakat işin tuhaf tarafı, Prof. Bromley’in etnik süreçlerde ‘biyoenerjik kaynağın rolü’nü kabul etmekle birlikte, bunun ‘onların (etnik toplulukların) var oluşlarının somut tarihî şartlarına bağlı olduğunu’ ileri sürmesidir.¹³ Ne enerji sakınım kanunu savunulmaya muhtaçtır, ne de bu konuda tartışmaya girmek akıl kârıdır. Burada önemli olan, diğer akademisyenlerin de bir süreç olarak etnogenezi için gerekli gayret sarfedilirken bir tür enerjinin var olması lazım geldiğini kabul etmeleridir.

11 L. N. Gumilev, *Ethnogenesis and the Ethnosphere*. Priroda, 1970, 2:49-60.

12 Yu. K. Efremov, *An Important Element in the Chain of Man's Links with Nature*. Priroda, 1971, 2:79.

13 Yu. V. Bromley, *Etnos i etnografiya*, Nauka, Moscow, 1973, s. 163.

Enerjinin bu spesifik şeklinin karakteristiği, V. I. Vernadsky'nin mükemmel eserinde şu şekilde izah edilmektedir:

Her canlı, jeolojik zaman içinde gelişim sürecinden geçen, birbirine sıkı bir şekilde bağlı çeşitli canlı maddelerden oluşan, sürekli yoğun değişime uğrayan organizmalar kümesidir. Bu, zaman içinde statik denge durumuna geçmeye çalışan dinamik bir dengedir. Bu denge ne kadar uzun sürerse, - eğer ters yönde gelişen muadil bir fenomen yoksa, - "serbest enerji", yani entropiye karşı ters yönde yer alan canlı madde enerjisi sifıra bir o kadar yakın olacaktır. Çünkü iş yapma yeteneğine sahip serbest enerjinin gelişimi, canlı maddenin faaliyetinden neşet eder.¹⁴

Demek ki etnosun yapısı ve davranış kalıbı, sosyal ve biyolojik gelişimlere eşit oranda benzemeyen etnik içi gelişimle belirlenen dinamik kemmiyetlerdir.

Eğer bu hükmü etnoloji diliyle ifade etmemiz gerekseydi, şöyle dememiz lazım gelirdi: Her etnosun kaderi, tedricî olarak etno-rölyef dengesine geçiştir. Etno-rölyef dengeden maksat, etnik bir topluluğun, mesela bir klanın, bir bölgenin biyosenozunun bir parçası olması ve popülasyonunun biokor [biochore] imkanlarıyla sınırlanan nüfus artışının durmasıdır. Etnoslar, sözü edilen durumda jeobiyo kimyada kendilerine bir yer edinirler. Bir etnosun statik durumu, tabii çevreden aldığı enerjiyi bütünüyle sistem içi süreçlere harcamasıdır. Etnos bu süreçlerden çıktığında enerjisi sifıra yakındır. Dinamik durum ise, âniden büyük çapta enerjiyi emecek kapasitenin oluşması ve enerjinin "aksiyon" olarak etnik sistem dışına çıkarılmasıdır. Bir de tarihî durum vardır ki, o da etnos yapısının basitleşmesi sırasında ortaya çıkan etnogenik işaretlerin tedricî olarak kaybolmasıdır. Etnogenik işaretten murat, büyük miktarda enerji absorbe edip, onu bir amaç için aksiyon şeklinde dışa vurma yeteneğidir.

Her bâkiye (persistent) etnos, sadece bir zamanlar şekillenmiş olduğu, yani tekamülün dinamik ve tarihî safhalarını yaşadığı için vardır. Dolayısıyla o, bir yandan ilerleyen gelişimci sürecin kristalleşmiş şeklidir, diğer yandan da yeni etnosların ortaya çıkışı için bir sübstrattır. Her etnos, formasyon sürecinde, sadece ele geçirdiği bölgelerin doğası değil, aynı zamanda organizmasının yeni şartlara adaptasyonunda ifadesini bulan kendi psikoloji ve etolojisinin (davranış ku-

14 V. I. Vernadsky. *Khimicheskoe stroenie biosfery Zemli i ee okruzheniya*, Nauka, Moscow, 1965, s. 284-285.

rallarının) reorganizasyonu ve rekonstrüksiyonu için sancılı bir kırılma safhasından geçer. Bu kırılmalar her zaman olmayabilir. Daha önce gördüğümüz gibi bu kırılmalar, nispeten bazı çağlarda halkların spontan muhaceretleri esnasında vukû bulur ve arkasından etnoğrafya haritalarında yerini alan uzun süreli ve istikrarlı bir sistem kurulur.

Böylece, *homo sapiens* türü içindeki biyolojik evrim devam eder, ama diğer hayvan türlerine özgü olmayan karakteristikler kazanır. Filogenez, etnogeneze dönüşmüştür.

74. Evrim ve Etnogenez

Yeni etnoslar tür sınırları içinde kaldıkları için, tabi ki kimse filogenezele etnogenezi birbirine eşit tutamaz. Yaptığımız bu analogi, prensip olarak sınırlı bir analogidir ve bu yüzden makro ve mikro evrim süreçleri arasındaki farkları gösterir. Ancak, bir etnolog, modern insanın biyolojik bir evrim geçirdiğini kabullenmekle birlikte, Batılı çağdaşlarının beynin bilahere insanın tüm görüntüsünü değiştirecek surette belirli yönde bir gelişme kaydettiği şeklindeki peşin hükmünü kabul edemez.

J. B. S. Haldane yeni hominid türü *homo sapienstissimus*'un portresini çizerken, herhalde gelecekte gelişme, ama sadece gelişme görmek isteyen kitlelerin zevklerini göz önünde bulundurmıştı. Ama gerçekten öyle olsaydı, o takdirde bundan 2-5 bin yıl önce yaşamış insanlarla bizim aramızda belirgin somatik farklar olurdu. G. F. Debets'in keşfettiği gracilization göz önünde bulundurulabilir, ama ırkların değişkenliğini savunan aynı kişi şu satırları yazmıştı:

Bütün ırklarda bir takım "primitiv" ve "progresiv" işaretler bulunabilir; ama onlara karşı önyargılı davranılmadığında hiçbirinin "primitiv" veya "progresiv" işaretler kümesiyle ayrılmadıkları görülür. Eğer Anthropoid maymunun veya Neanderthal insanın kafatasını primitivlik kriteri olarak alırsak, o takdirde Rusya kırlarının Eneolithic devrine ait proto-European tipinin işaretler kümesi açısından eski Slav veya modern Ukraynalılar'dan daha primitiv olmadığı anlaşılabacaktır.¹⁵

¹⁵ Debets, age., s. 19-20.

Gerçekten de, insanlığın gelişimi, alanın genişlemesi ve tür içi farklılıkların, yani etnosların sayısının artmasına bağlı olarak yürümüştür. Bazı etnoslar, haleflerine maddî ve edebî eserler bırakarak tarihten silinirler. Bazıları bâkiye halinde kalır; bazıları da hiçbir iz bırakmadan yok olurlar. Ancak, tek tip davranış kalıbına sahip popülasyonun bilinçaltı hareketlerinin, - o toplum için yaratılan şartlar ne olursa olsun, - kendi doğasını maksatlı bir şekilde değiştirmeye yol açan herhangi bir durum söz konusu olmamıştır.

Görünen o ki, bazı hallerde insanlar, hayatlarını korumak uğruna şerefsizce yaşayıp zelil olmaktansa, şerefli bir ölümü seve seve tercih ederler. Çünkü zelil bir hayatın onlar için cazip bir tarafı yoktur. Tür içi psikolojik stereotipin bu özelliği, yerel bir süreç olarak etnogenезin imkanlarını sınırlar ve onun tekamülle benzerliğini şüpheli hale getirir.

Bu sonuç, tuhaf gibi görünse de doğrudur ve inandırıcıdır. Çünkü bir etnos sosyal formlar edinince, hiç de tabii fenomen sayılamayacak siyasî kurumlar yaratır. Mesela Romalılar senato, consilium [danışma meclisi], tribunluk ve hukuk sistemini; Franklar feodalizmi, Türkler VI. Yüzyılda kabile federasyonları ve askerî ordaların birleşimi olarak “el” sistemini; İnkalar, Kızılderili kabilelerinin köleleştirilmesine dayalı karmaşık bir düzen ve kendi hiyerarşilerini kurdular vs.. Fakat bütün bu kurumlar, insan faaliyetinin ürünü idi ve bu açıdan, muhteşem mabet ve saraylara, iş âletlerine ve giyim eşyasına benzerler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kendilerini geliştirmeden yoksun oldukları için, bunların hepsi zaman içinde ancak yok olur giderler.

İnsan dehası ve el emeğiyle teşkil edilen formlar, eşyaların tedricî surette yok olmasını önlerler, ama yeterince güçlü bir dış etken bu formu parçalayıp, muhtevasını bozabilir. Eğer böyle bir trajedi yaşanır ve akabinde âcil bir rejenerasyon gelmezse, bu durumda etnos, jeobiyosenozun komponentlerinden olan amorf popülasyona dönüşür. Etnosu bu felaketten ancak yeni bir etnogeneз patlaması kurtarır. Bu patlama, onu komşularla karışmaya ve yeni bir etnik mantalite belirlemeye zorlar. O, artık yeni bir etnostur.

75. Yaratıcılık mı, Hayat mı?

Bu katı hüküm, ilk bakışta insanı pesimist kılabilir; ama bu, sadece ilk bakıştadır. Bir düşünelim: 'Tanrının, ilhamın, göz yaşının, hayatın ve aşkın olmadığı'¹⁶ sonsuz bir bitkisel hayatın insanlara gereği var mı?

Acaba insanların en iyi özelliği yaratıcılık kabiliyeti değil midir? Ama o da insan organizmasının hayat enerjisini bir karşılık ödemeden harcar. Eğer söz konusu olan üst düzey bir sistemse, yani etnos ise, yine aynı kanun geçerlidir. Güçlü bir düşmana karşı kazanılan özgürlüğün, yahut savaşlarda elde edilen zaferlerin bedeli, birçok kahramanın hayatı ve doğanın onlara bahsettiği genlerle ödenir. Peki, acaba utanç verici bir kölelik, böylesine bir fedakârlıktan üstün görülebilir mi? Landşaftın değiştirilmesi, yeni ülkelerin, - günümüzde yeni gezegenlerin - keşfi, laboratuvar veya kütüphanede yalnız görev için değil, vicdanın sesine göre yapılan yıpratıcı çalışmalar, insanları ailelerinden uzaklaştırır, bazen de genellikle yuva kurulumasını engellerler.

Fakat biz Kolomb ve Magellan, Prjevalsky ve Livingston gibi kâşifleri, Evariste Galois ve Henri Poincaré gibi matematikçileri, A. Thierry gibi tarihçileri ve Dmitry Ivanoviç Mendeleyev gibi kendilerini tamamen işlerine vermiş olan insanların hatırasına saygı duyuyoruz. Peki ya ressamlar? Rembrandt ve Van Gogh, Andrei Rublev ve Mihayil Vrubel! Buraya şairleri ve bestecileri de ekleyelim. Vatan uğruna savaşmış kahramanlar ise saymakla tükenmez. Bu tür örnekler herkesçe bilinir. Onların birçoğu gen havuzunda iz bırakmasalar da, bugün bile haleflerini hayran bırakan kültür âbideleri onların fedakârlıkları üzerine kurulmuştur.

Bu tür insanların bazılarının ailesi olmuştur; fakat evlatları velilerinin yeteneğine sahip olamamışlardır. Peki, bu durum ulaştığımız sonuçla tezat teşkil etmiyor mu? Bakalım.

Yetenek, tek başına her şey değildir. Harikalar yaratmak için insanları gerçek veya hayali bir ideal uğruna kendini feda etmeye iteleyeni fitil gerekir. Bu fitil kesinlikle bir işaret, muhtemelen resestif bir belirti olarak düşünebilir. Çünkü her zaman irsi değildir. Eğer

16 A. S. Pushkin. *Selected Works*, Vol. I. Progress Publishers, Moscow, 1970, s. 33.

sözünü ettiğimiz kategoriye mensup bir şahsın yüz evladı olmuş olsaydı, söz konusu işarete sahip çocukların yüzdesi hesaplanabilir ve böylece de onun irsiyet olasılığı tespit edilebilirdi. Fakat ne yazık ki, nohut ve sineklere uygulanan araştırma yöntemleri insana uygulanamaz. Halbuki tarih, çeşitli etnosların farklı, fakat titiz bir şekilde tespit edilen dönemlerdeki aktivitelerin karakteristiklerini genelleştiren malzemeye sahiptir. Etnik tarih ve çeşitli etnogenezlerin analizi, bize şu karşılıklı bağımlılığı belirleme imkanı sağlar: Etnogenez yoğunluğu, etnik sistemin ömrüyle ters orantılıdır. Kaldı ki etnik sistemler sonsuz değildir.

(1) Depresyonlarla dolu bir hayatın monotonluğu, insanların yaşama şevkini öylesine azaltır ki, oluşan manevî boşluğu doldurmak için uyuşturucu kullanımı ve iğrenç alışkanlıklara karşı rağbet artar. Bu eğilim, bir sistem olarak etnosu daima zayıflatır. (2) Ekstremal genotipleri elimine edebilen etnos, çeşitliliğin azalması sebebiyle basitleşir ve bu basitleşme zamanla etnik topluluğun direncini bütünüyle zayıflatır. Bu durum, huzurlu günlerde fazla hissedilmez; ama biyolojik çevreyle, özellikle de komşularla çatışmalar başlayınca, aktif, uzmanlaşmış, fedakârlığa hazır unsurların eksikliği çok ciddi sıkıntılara yol açar. Etnosun 'kendini savunma içgüdüsüyle yönlendirilen ve en ön safta yer alan bireyleri entellektüel yönden sınırlamaya, onları kendi seviyesine indirmeye'¹⁷ çalıştığını öne süren S. M. Shirokogoroff'un sözünü ettiği süreç, bilinçli bir süreç kabul edilemez.

Hiçbir etnos, düşünen ve savaşmaktan hoşlanan insanları mahvetme konusunda bilinçli bir şekilde karar vermez; aksine onlar, katilimcılarının iradesi dışında gelişen eşyanın gücüne uygun bir tarzda mahvolurlar. İmparatorların hükmettiği Roma'da da böyleydi; askerî ayaklanmalar sırasında onların kurbanları en disiplinli senturiyonlar oluyor; daha sonra ise, öndersiz kalan lejyonlar kolayca barbarlara yem oluyorlardı. 1204 ve 1453 yıllarında ahalinin kale surlarına çıkarak kendi evlerini savunmaktan kaçındığı, cesur savaşçıların yardımsız bir şekilde mahvolmalarına kayıtsız kaldıkları Bizans'ta ve yine halkın da devletin de Curçen ve Moğollar'a teslim olduğu XII-XIII. Yüzyıl Çin'inde dahi durum böyleydi. Fakat bu gibi haller yalnızca çöküş dönemlerinde görülür. Çöküş zamanındaki ta-

¹⁷ Bkz. S. M. Shirokogorov. *Ethnos*. Izvestiya Dalnevostochnogo universiteti Shanghai, Vol. XVIII, Issue I, 1923, p. 130.

rihî olaylar mantığının vektörü, biyolojik yozlaşma ve sosyal krizlerle örtüşür. Her etnogeneze sistemin mahvolması ile sonuçlandığından, teleolojik prensip saçma gibi görünür. Acaba bir etnos kendi korkunç sonunu görmeye teşne olabilir mi? Korkunç âkibetin kaçınılmaz olduğunu kabullenmek, ancak yürekliğin harcıdır!

Görüldüğü gibi, ne Darwinci, ne anti-Darwinci ve ne de suni yeni gelişim teorileri etnogenezin ne olduğunu izah için uygundur.

76. S. İ. Korjinsky'nin Görüşleri

Yine de benim konuma uygun düşen bir konsepsiyon vardır; ama elbette onu da tashih etmek ve önyargılı kişisel tezlerden arındırmak şart.

Meşhur Rus bilim adamı S. İ. Korjinsky, 1899 yılında Petersburg'ta *Heterogeneze ve Evrim* adlı kitabını yayınladı. Ona göre hayatta kalma mücadelesi ve doğal seçilim, yeni formların oluşmasını sınırlayan ve varyasyon yığılmasını önleyen faktörlerdir. Çünkü bunlar, orta tiplerin hayatta kalmasını, yani *status quonun* muhafazasını sağlarlar. Yeni formların ortaya çıkışı, şu veya bu coğrafi bölgede nadir "sıçrama varyasyonları"nın sonucudur. Evrim süreci, yeni ırkla aynı ırkın temelini atan kişi arasında seks bariyeri [uncrossability] oluşmasına ve yeni heterojen varyasyonların ortaya çıkmasına yol açar.

Yazarın yeni bir coğrafi ırkın ortaya çıkışı konusundaki görüşü ise şu şekilde:

Herhangi bir tür yahut ırkın normal üyelerinden türeyen ve aynı şartlarda gelişen nesillerde, hiç beklenmedik şekilde, hem belli ölçülerde birbirine, hem de atalarına benzemeyen bireyler çıkar. Bu sapmalar, bazen oldukça önemli boyutlardadır ve pek çok işaretlerle tezahür eder; ancak, çoğu kez birkaç ve hatta bazen tek bir işaretle sınırlı kalır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu işaretlerin önemli oranda sabit oluşu ve nesilden nesile irsen geçmesidir. Çok eskiden beri var olan ırklar kadar sağlam ve istikrarlı yeni bir ırkın ortaya çıkışı bu şekilde olur.¹⁸

¹⁸ Bkz. K. M. Zavadsky. *Razvitie evolyutsionnoi teorii posle Darvina*, Nauka, Leningrad, 1973, s. 12.

Korjinsky'nin hipotezinin ırk ve tür oluşumuyla ilgili olduğunu; ancak, bu iki durum arasındaki ilişkinin görmezlikten geldiğini ve tür oluşumuyla genesiz adaptasyonu arasında ne gibi bir münasebet olduğu konusuna cevap vermediğini kaydeden K. M. Zavadsky haklıdır. Dolayısıyla bu hipotez, uygun işaretlerin oluşumu şeklinde kabul edilen evrimle doğrudan ilişkili değildir.¹⁹

S. I. Korjinsky'nin türlerin oluşumuyla ilgili hükmünün ne derece doğru olduğu konusunu tartışacak değilim; ama eğer bu görüş, birkaç basamak aşağıda yer alan süreçle, yani etnogenezele ilgili ise, bütünüyle kabul edilebilir. Etnosların oluşum süreçleri, evrim süreçleri değildir ve etnogenezin antropogenezden farkı da bu noktadadır.

77. Excess ve Etnogenezele Atâlet

Heterogenez konsepsiyonu, etnogenetik süreçlerin özelliğiyle ilgili tüm anlaşmazlıkları hemen hemen ortadan kaldırır. Doğal seçim, etnik sistemi stabilize eder ve bu da onun kaçınılmaz basitleşmesine yol açar. Bu durum, excess konsepsiyonunu, yani zaman zaman ortaya çıkarak bir etnosun şekillenişini düzenleyen enerji değişimlerinin tabii seyrini bozan itki (münferit mutasyon) görüşünün kabulünü gerektirir.

Ancak, sözü edilen süreçler aynı derecede güçlü, fakat ters yönlü süreçlerle dengelenmemiş olsaydı, yeni etnoslar oluşamaz ve tabii olarak insanlık, henüz Paleolit devirde birbirine benzeyen ve bir iklim kuşağında yerleşen amorf antropoid kitlesine dönüşürdü. Bu iki ayaklı yırtıcılar, diğer hayvanlar gibi, gıda yetmezliği sebebiyle son derece yavaş çoğalırlar; alıştıkları ortama adaptasyonun en üst düzeyine ulaştıklarında değişime ihtiyaçları olup olmadığını denemedikleri için zekaya da ihtiyaçları olmazdı. Kısacası, tamamı çağdaş bakiye izolatlar gibi yaşardı.

Aslında, zaman zaman etnogeneze patlamaları meydana gelir ve bunlar, alanın genişlemesine, "insanlık" dediğimiz hiper-sistemin bir çok unsurlarının yeniden karışmasına sebep olur. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, bu patlamalar sosyal gelişme ile açıklanamıyor; çünkü bunların evrimle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, formasyon de-

¹⁹ Age., s. 225.

şimleriyle de nadiren örtüşürler ki, zaten bu örtüşüm dahi tesadüfi kabul edilmelidir. Demek ki *homo sapiens* türünün biyolojik evrim konsepsiyonuna dönmek gerekiyor. Şu görüş genel kabul görmüştür: Üst Paleolit devirde gerçek insan topluluğu oluşuktan sonra, “seçim, tür oluşturunca bir güç olarak ortadan kalkmıştır” ve “konuşma ve düşüncenin yüksek gelişim düzeyine nispeten *homo sapiens*’in diğer özellikleri, tamamen farklı değil iseler de, çözümleyici önem taşıyorlardı”²⁰ Sonuncu tespit yeterlidir.

İnsan fizyolojisi ve anatomisini değiştirmeyen, yalnızca davranış kalıbını deforme eden *excess*in oluşması için güçlü olması gerekmez. Hatta tam tersi, yalnız zayıf *excess* yeni psikolojik duruşun ana çizgilerinin yansıdığı arka planı (coğrafî, fizyolojik ve sosyal) etkilemez. Böyle bir *excess* yahut itkiyi tetikleyen şey ise, yukarıda birkaç kez adını zikrettiğimiz “X-faktörü” olabilir.

20 Ya. Ya. Roginsky, M. G. Levin, age., s. 314.

XVIII TEZATLAR KÜMESİ

78. Cevap Henüz Bulunamadı

Etnik fenomenin aslının ne olduğu konusunda gayr-ı mütenakız bir açıklama bulmak amacıyla farklı bilimlere müracaat ettim ve her birinde bazı cevaplar buldum; ama bunların hiçbirini beni tatmin etmedi. Bu cevapların bana gerekli olmadığını söyleyemem; hatta gerekliydi de. Fakat onlar, etnogenezin gerçek sebebine değil, ele aldığım konunun şartlarına göre sabit, yani her zaman mevcut olmak ve fenomeni tek yönlü olarak etkilemek zorunda bulunan herhangi bir şartına ışık tutuyorlardı. Bu noktayı biraz açalım.

Etnosların ekzogami veya asimilasyon yoluyla ırk dışı yahut ırk içi karışımı, bazen yeni etnoslar doğurur, bazen geriye doğru ilk şekillere götürür, bazen ise popülasyonun yozlaşmasına, hatta mahvolmasına yol açar. Muhtemelen bu süreçlerde sonuçları köklü bir şekilde değiştiren, ama hiç hesapta olmayan bir husus vardır.

Endogaminin yol açtığı izolasyon, çoğu defa etnosları korur, ama bazen onları öyle zayıflatır ki, hem tabii, hem de etnik çevreye karşı dirençlerini kaybederler. Böylece komşuları tarafından yerinden oynatılan veya yıkılan etnos tarihten silinir.

Farklı özellikli çevre şartlarına adaptasyon, bazen etnik farklılaşmaya yol açar; ama bazen de açmaz. Hatta kimi zaman bir etnos farklı iklim bölgelerinde mozaik gelişim boyutunda monolitik kalabilir de. Bir de tam aksine, iki veya üç etnosun muhaceret yoluyla yerleştiği çevre şartlarının benzerliği, bazen karşılıklı asimilasyona

yol açabilir. Kimi zaman da etnoslar birbirlerine karışmadan yaşarlar. Muhtemelen bunun sebebi, bölgenin tabiatı değil, etnosların kendi yapılarıdır. Bu konunun da araştırılıp, aydınlığa kavuşturulması gerekir.

İki ve daha fazla landşaftın kombinasyonu, lokal etnogeneze sürecinin başlaması için lazım-ı mutlak şartlardandır, ama tek başına bu yeterli değildir. Etnoslar, sözü edilen şartlarda her zaman ortaya çıkmazlar. Demek ki, başka bir ilave faktör aramamız gerekiyor.

Tek bir kültür tipinin, örneğin bir dinî sistemin yayılması, bazen etnosların kaynaşmasını sağlar, ama bazen de bünyeye yeni katılanların bağımsız etnik gelişimini hiç etkilemez. Maddî kültürlerin benzerliği de bazen halkları birbirine yaklaştırır, bazen rekabete sevkeder, ya da kimi zaman ilişkileri hiçbir şekilde etkilemez. Aynı şeyin kültür tiplerinin ayrışmasında da geçerli olduğunu belirtmeliyim. Yeni bir tarikat veya doktrin ortaya çıktığında, bunların taraftarları bazen özel bir etnos olarak ayrılır, bazen inançlarını muhafaza ederek eskisi gibi kalırlar. Hoşgörüsüzlük, bütün devirler ve halklar için karakteristik değildir.

Sosyal şartların benzerliği ise etnosların asimilasyonuna yol açabilir, ama bu bir zorunluluk değildir. Çoğu kez etnos bünyesindeki insanların bazıları kabile, bazıları feodalizm, bazıları da kapitalizm şartlarında yaşarlar. Bu, bilinen bir vakiadır ve *multi-sectoral economy* adı verilir.

Peki acaba global tarihî süreç, devâsâ etnik mevcudiyetin oluşmasına yol açar mı? Bazen evet; ama bazen etnos birkaç parçaya bölünür ve bunlar da ya muhaceret ederek, ya da aynı bölgede yan yana yaşayarak yeni etnoslar oluştururlar. Yine de bu bir kural değil, ihtimaldir.

Burada zikredilen tüm bakış açıları, şu veya bu etnos içinde etnogenezin başlamasında belli oranda rol oynarlar. Demek ki bunları da faktörden ziyade parametreler olarak nazar-ı itibare almakta fayda vardır. Çünkü tüm etnogeneze süreçleri için geçerli olan gerçek X-faktörünü bulmak, ancak lokal varyasyonları göz ardı etmekle mümkündür. Zaten bu faktörü bulduğumuz zaman tüm muammaları da çözmüş olacağız.

79. Etnogenez ve Enerji

Herhangi bir etnosun ortak özellikleri şunlardan ibarettir, yani aşağıda belirtilen özellikler etnosu oluşturuşlar:

1) Kendisini herkese karşı görme, yani kendini takdim etme [self-assertion];

2) Mozaik gelişme veya mozaik yapı, daha doğrusu sistem bağlarıyla birbirine bağlı olarak sonsuz bölünme;

3) Başlangıç anından itibaren akmatik safhadan sonra dağılmaya yahut bâkiye haline gelinceye kadar devam eden tek tip gelişim süreci.

Daha önce etnosun “amorfi durum,” veya “sosyal kategori,” yahut “dil, ekonomi, alan ve psikolojik karakterin bir araya getirdiği bir kompleks” değil, aksine etnogenez sürecinin bir safhası olduğunu kaydettiğime göre, meselenin çözüm anahtarı üçüncü zorunlu özelliktedir.

Şimdi kendiliğinden oluşan bir hüküm çıkaralım. Yeni ortaya çıkan bir popülasyonun, gerek başlangıç anı, gerek akmatik safha ve hatta gerekse rejenerasyon için tabiatın transformasyonu veya göç vs. sırasında kendini gösteren aşırı gerginlik ve tansiyonlara tahammül kapasitesine sahip olması gerekir. İşte, aradığımız gerçek “X-faktörü” budur! Bilinen etnosların hemen hemen hepsi, kendine özgü yapılarda, yani süper-etnik bütünlüklerde birleşmişlerdir. Etnosların intişarı, ortaya çıktıkları yere, göçlere, tabii felâketlere ve komşularla girişilen çatışmalardaki zafer ve yenilgilere bağlıdır. Basit mücadeleler, yok olmamak için yeterli değildir. Çevrenin agregat halinin her türlüşü âtıldır. Onu bozmak için eritme veya buharlaştırmadaki ‘gizli sıcaklığın’ benzeri ek bir enerji harcanması gerekir. Sıkı bir gayretten sonra, ancak çevrenin mukavemetiyle yavaşlayan atâlet süreci başlar.

Benim bildiğim iki etnik ‘durum’ vardır: Hayat çevriminin jenerasyonlarda tekrarlandığı homeostatik durum ve dinamik durum. Dinamik durumda etnos, yukarıda belirtilen safhalardan geçer. Bu safhaların son aşaması homeostazdır. Her iki durumda da hareket vardır; fakat birincisindeki metaforik olarak rotatif, ikincisindeki ne titreşimli hareket denilir. Bunun yoğunluğu ise genellikle [ampli-

tude] ölçülebilir. Sosyal gelişim ileriye yönelik bir harekettir ve biz zaten onun etnogenezen farklılığını kaydetmiştik.

“Ne hareket eder?” sorusuna cevabım, Yeryüzü biyosferinin bir komponenti olan etnik sistemdir. “Nereye hareket eder?” sorusuna cevabım ise, ‘hiçbir yere’dir. Çünkü ‘ileri’ ve ‘geri’ kavramları titreşimli harekete uygulanamaz. Ancak ‘etnogenezen konusunda analizi kolaylaştıracak matematiksel bir tanımlama var mıdır?’ sorusuna bir kelimeyle cevap vermem mümkün değil. Müsaade edin de bunu biraz açıklamaya çalışayım.

Etnolojik problemlerle ilgili herhangi bir konuya dokunulduğu an karşılaştığımız zorluklar, fazla açıklanamayan herhangi bir teknik problemi modern bilgisayar teknolojisi yardımıyla çözmeye çalıştığımız zaman karşılaştığımız zorluklarla aynıdır. Sayısal metotlar her ikisinde de kullanılamaz. Fakat her ikisinde de bilinen modelling metotları kullanılarak bir çözüm yolu bulunabilir. Dikkatlerimizi bu süreç üzerine yoğunlaştırıp, güvenilir olgulara istinaden düzeltmeler yapmak suretiyle bir süreç modeli yaratılabilir. Daha sonra bu süreç, hem diğer olay ve olguların teşhisi, hem de gelecekteki süreçlerin veya geçmişte bilinmeyen bir sürecin durumunun özellikleri konusunda fikir edinmek için kullanılır. Doğru kabul ettiğimiz her model, hem heuristic değerlendirme bazındaki modeli, hem de maksada muvafık şekilde yürütülen araştırmalar sayesinde bulunan yeni faktörleri (ki mâkul çözüm şekli bellidir) netleştirerek, geliştirir.

Son olarak, hali hazırda mevcut tüm etnosların nispeten yakın devirlerin ürünü olduğunu biliyoruz. Eski dönemlerden kalma çok az bâkiye etnos hayattadır ve en eski etnoslardan hiçbiri bugün mevcut değildir. Bu da göstermektedir ki, etnogenezen, katı yapıli sistemler doğuran sosyogenezenle ilişkili olmakla birlikte, diğer tabii olaylar gibi kesintisiz devam eden bir süreçtir.

Şu veya bu tipte bir sistem yaratmak veya kurmak için bir emek sarfetmek, yani enerji harcamak gerekir. Elbette bu elektromanyetik, veya termal, yahut yer çekimi veyahut salt mekanik bir enerji değildir. Ancak, daha önce belirttiğim gibi, tabii çevrenin mukavemetiyle yavaşlayan antropojen süksesyonlar nispeten azdır; ama işi tamamlayabilecek güçlü enerji patlama ve itkileridir.²¹

21 L. N. Gumilev. *Ethnos as a Phenomenon*. Doklady otdelenii i komissii VGE, Leningrad, 1967, 3:106.

80. Etnik Tarihin Diskretliği

Bazı tarihî süreçlerin diskret olduğu eski tarihçiler tarafından daha önce kaydedilmiştir. Sih-ma Ch'ien bu kuralı son derece veciz bir şekilde formüle etmiştir: "Üç hükümdarlığın yolu bitti ve yeniden başladı."²² Bu görüş, Ibn Haldun ve Cambattista Vico'dan balayarak O. Spengler ve A. Toynbee'ye kadar birçok tarihçide de vardır. Ancak o, insanlığın sosyal tarihine uygulandığı zaman doğru değildir; farklı devletlerin tarihinin araştırılmasında kullanıldığında ise kesin değildir. Ama bazı radikal düzeltmeler yapılmak suretiyle elbette etnogenez süreçlerinin incelenmesinde kullanılabilir.

(1) 'Son' her zaman 'başlangıç'ın ortaya çıkışının habercisi değildir. Etnoslar ve süper-etnik kültürler, her zaman önceki gelişim çevrimi bittiğinde oluşmazlar; bazen çevrimin bitiminden itibaren uzun bir fasıla geçebilir. Olgular, sert ritimler yakalama çabasına imkan tanımıyor. Örneğin, Bizans etnosu Heleno-Roma etnosunun gelişme döneminde oluşmuş ve birkaç asır yan yana yaşamışlardır. Gerek Bizans, ve gerekse Romano-German süper-etnoslarını sıkıştıran Müslüman süper-etnosu, aynı sınırlarda Merkezî Pers etnosunu (Sâsânî İranı ve Soğdiana) bünyesine kattı. Hunlar'la Türkler ve Türkler'le Moğollar arasında yüzyıllar boyu süren durgunluk döneminde bozkırlara bâkiye etnoslar yerleşti. Anlaşılan, mesele görüldüğünden daha karmaşık veya daha doğru bir ifadeyle, etnogenezin sebebi, etnos tarihinin ritimleri arasında değildir.

(2) Bir sürecin klasik şekilde üç aşamaya (yükseliş, gelişme ve çöküş) taksimi, bizi, yükseliş ve düşüşün ne olduğu şeklindeki basit sorunun cevabına götürmüyor. Hayat düzeyinin değişiminin bu aşamalarla ilgisi yok; kültürlerin gelişimi, uygun ekonomik veya politik konjonktürlerle örtüşmüyor; devletin gücü ise, müreffeh hayatın göstergesi değil. Mesela Napolyon döneminde Fransızlar'ın durumu çok kötüydü; şeker, kahve ve yünlü kumaşlar bulunmuyordu. Kısacası keyfiyet değerlendirmeleri, ister istemez sübjektiftir ve dolayısıyla etnogenez de içine alan tabiat olaylarının tasvirinde dikkate alınamaz.

En nihayet, hem birey, hem de sosyal toplulukta biyolojik ve sosyal olanlar arasındaki sınır nerededir? Bu sınır, bir yandan insan be-

²² Cited from: N. I. Konrad. *Zapad i Vostok*, Nauka, Moscow, 1966, s. 76.

deninin içinde, diğer yandan ise onun çok uzağındadır. Anatomi, fizyoloji, refleksoloji ve genetik kod.. bütün bunlar sosyal değil, biyolojik, biyokimyasal, hatta biyofizikseldir. Halbuki devlet ilişkilerinin, siyasî istek ve taleplerin, etnik ve estetik edeallerin gelişim şekli, biyolojik ve coğrafi faktörlere bağlanamaz; çünkü bunlar sosyal gelişimin ürünüdürler. Bu iki gelişim hattıyla ilgili çalışmanın kombinasyonu, farklı etnosların tarihini yeniden teşkil imkanı sağlar; etnik tarih ise, çevre ve kültür tarihinin bunlara ilave edilmesiyle sağlanır.

81. Acaba Şu X-Faktörü Nerede?

Etnogenez fenomenini değişik açılardan anlattığıma göre, artık 'bu atâlet süreçlerinin ortaya çıkış sebebi nedir?' sorusunu sorabilirim. Enerji sarfedilmeden hiçbir hareket olmayacağına göre, insan davranışlarını doğrudan etkileyen enerji türü ile o enerjinin insan psikolojisi üzerindeki etkisinin aranması gerektiği âşikârdır. Bunun, tüm birey ve hatta türlerin organizmasındaki nevi şahsına münhasır kendini koruma içgüdüsünü bastırabilecek kadar güçlü bir itki [impulse] olması gerekir. Bir başka deyişle o, neslinin devamı için kendini feda etme şeklinde ifade edilir ki, böyle bir şey hiçbir hayvan türünde müşahade edilmez. Hayvanlarda etnos olmayışının sebebi de budur. Çünkü hayvanlar madde hareketinin sosyal formundan ve kendi kendine gelişen kurumlardan mahrumdurlar. Demek ki, beni ilgilendiren X-faktörü insan psikolojisindedir.

Etnosları doğuran ve yok eden faktörü ararken, onun, (1) coğrafi çevrenin değişiminde; (2) sosyal gelişimin evrim sürecinde; (3) tarihî ânî değişikliklerde; ve (4) kültürlerin yükseliş veya çöküşünde etkili olduğunu unutmamak gerekir. Bu saydıklarımızdan herhangi biriyle ilgili yapılan araştırma, elbette etnogenez de içine alır. Demek ki, mevcut problemin, yani bilimsel sentezin çözüm anahtarı, bilimler kümesi değil, onların problemler tarafından belirlenen sistemidir. Asıl konuya girmeden önce etnos fenomeni, onun tabiat, toplum ve en eski kültürlerden tevarüs ettiği geleneklerle etkileşimi konusunda yaptığımız bu detaylı açıklamaların sebebi de budur.

Sanırım bu "X-faktörü"nü farklı insan davranışlarında tespit girişimleri, başarısızlığa mahkumdur. Her şeyden önce, münferit durumlarda bireysel ve tesadüfî olanları, türlerin tamamına ve genel

şablona ait olanlardan ayırt etmemiz mümkün değildir. Ancak, kalabalık kitlelerin istatistikî kanunu devreye girince, ana şablondan ufak sapmalar karşılıklı olarak birbirini telafi eder ve bağlantı sistemleri, genel görünüşü bozmayan makûl artı-eksi sapmalarla tespit edilir. Bununla birlikte, münferit örnekler kuralın anlaşılması konusunda gerekli bilgiyi edinmemizi sağladığı için, ben de onlara karşı ilgisiz kalamayacağım. Fakat unutmamak gerekir ki, örnekler, her ne kadar gerekli iseler de, aklın yerini tutamazlar.

82. Clio Kronos'a Karşı

Artık biraz tarihten bahsedelim; çünkü söylenecek sözler var. Bilgisizlerin tarihi boş bir eğlence, zengin avare züppeliği, propaganda aracı, hatta 'maziye dönük politika' şeklindeki değerlendirmeleri, sadece her şeye şüphe ile bakılan XIX. Yüzyıla has değildir. Ama tarihle ilgili başka görüşler de var.

Bundan bir süre önce, astronom Kozireff, tarihi, zamanın akışı içinde büyük ve küçük olayların gerçekleşmesi için gerekli enerjiyi üreten bir zaman fonksiyonu şeklinde algılama girişiminde bulundu. Bu, tutarsız bir yaklaşımdır. Çünkü aktüel olarak zaman içinde akıp giden tarihî süreçler entropik ve âtıl olduğu için, kendi çocuklarını yiyen Kronos sayesinde değil, ona rağmen zuhur ederler.

Eğer bu böyle ise, o takdirde tarih bilimi, Helenler'in öz babası Uranus'u iğdiş eden ve şimşek tanrısı Zeus tarafından tahtından indirilen kötülük tanrısı Kronos'da kişiselleştirdikleri zamanla mücadeleden ibarettir. Fakat şimşek enerjidir ve benim tabirimce ölüm süreçlerini, yani kâinâtın entropisini bozan anti-entropik impulslardır. Akselerasyonu sağlayan güç, Kozmos'u Kaos'a dönüşmekten kurtarır. Bu gücün adı Hayat'tır.

Protojenik elementlerin ebedî savaşında Kronos'un hizmetçileri olan yüz kollu devler veya Sanskritçe deyimiyle *asuralar*, kaybedecekleri bir şey olmadığı için hiçbir şey kaybetmezler. Kronos, her saniye onların şekillerini değiştirerek, kendilerine özgü nitelik ve özelliklerden yoksun bırakır. Halbuki düzenli Kâinât-Kozmos'un paladinleri, bazı şekillere, dolayısıyla her seferinde değişmeyen bir kişiliğe sahiptirler. Kaosla girdikleri mücadelede ölümle karşı karşıya-

dırlar. Vernadsky, bu ölümü mekanın zamandan ayrılması olarak kabul eder.²³

İster mikrop, ister baobab ağacı, veya isterse insan ve rüşeym olsun, tüm ölümlüler için zaman fânîdir; ama biyosferdeki tüm organizmalar birbirine bağlıdır, yani birbirlerini tanırırlar. Bunlardan birinin ölümü, birçokları için kayıptır; çünkü bu ölüm, hayatın ebedi düşmanı Kronos'un zaferidir. Kaybı kabullenmek, cepheden çekilmek demektir. Burada Ölüme karşı duran şey, artık varlıktan çıkıp bilinç haline dönüşen ve entropiye karşı engel oluşturan hafızadır. Zamanı geçmiş, şu an ve gelecek diye ayıran da işte bu hafızadır ve bunlardan sadece geçmiş gerçektir.

Aslında şimdiki zaman, göz açıp kapayıncaya kadar maziye dönüşen bir lahzadır. Gelecek ise, henüz gelmemiştir. Çünkü herhangi bir sonucu belirleyen eylemler tamamlanmış değildir ve tamamlanıp tamamlanmayacağı da bilinmemektedir. Gelecek, ufak tefek hesaplama hatalarına rağmen, sadece istatistikî olarak hesaplanabilir. Ama geçmiş fiilen vardır ve var olan her şey geçmiştir; çünkü her müktesebat maziye dönüşür. İşte tarih biliminin, bize rağmen bizim dışımızda var olan salt gerçeği incelemesinin sebebi de budur.

Ancak cahil bir kişi, geçmiş bilmenin günlük hayatımıza hiçbir katkı sağlamadığını söyleyebilir. Eski dönemlerde gelecekte haber almak için falcı ve münecimlere müracaat edilir; bunlar da kehanette bulunurlar ve tuhaftır ama, bazen dedikleri aynen çıkardı. Peki falcılar bu işi nasıl beceriyorlardı? Elbette maziye gözden geçirmek, muhtemel olasılıkları hesap etmek ve teşhisleri netleştirmek suretiyle. Çünkü olasılıkların sayısı daima sınırlıdır. İyi bir satranç ustası, henüz kendisi dünyaya gelmeden yıllar önce oynanan oyunlardaki yüzlerce hamlenin sonuçlarını rahatlıkla tefrik edebildiği için, yapacağı hamleleri önceden hesaplayabilmektedir. Satranç tarihi ona en uygun oyunu kurma konusunda yardımcı olmakta, böylece zafer kazanmasını sağlamaktadır. Mazi bilimi, şimdiki zamanda, yani başarıda tecessüm etmiştir.

Bir fizikçi veya kimyagerin yaptığı deneme, jeolog veya botanikçinin gözlemi, bir teoristin mülâhazaları veya bir ekonomistin hesapları, kayda geçtiği andan itibaren tarihî kaynaktır, yani yerinde

23 Vernadsky, age., s. 283-288.

kullandığımız zaman hayalî gelecekteki amaçlarımıza ulaşmak için en faydalı davranış varyantlarını bulmamızı sağlayan sabit geçmiştir.

Kendini tanımak, dünyadaki yerini bilmek, gerçekten sadece para kazanma vasıtası mıdır? Hayır; pek çok saygıdeğer insan için bu sadece bir amaçtır. Acaba yaşadığımız şehirleri inşa eden, gezdiğimiz yeni ülkeleri keşfeden, zevk alarak seyrettiğimiz tabloları çizen, bizim için örnek eserleri yazan âtalarımıza karşı minnet duygusu, insanî duygularını yitirmemiş olanlar için bir borç değil midir? Acaba hayatlarını gelecek nesiller için feda eden kahramanlarla övünmek gericilik midir? Hayır! Sağolasın tarih!

Tarih, hakikatı aramaktır. Çünkü eski kaynaklardaki bilgiler, kokuşmuş çamuru andıran yalan damlacıklarıyla lekelenmiştir. Mazi, gerçeğin yerini alan yalanlarla, tahrif edilerek yanlış hale getirilmiş, anlamsız ayrıntılarla süslediği zaman gerçek olmaktan çıkar. Yalanın babası, saf cahillerin kulağına tarihte hakikatin olmadığını, sadece şahsî ve indî algılamalar bulunduğunu fısıldar. Ona göre olaylar, birbirine sebep-sonuç ilişkisiyle bağlı hâdisât silsilesi değil, akılda tutulması imkansız, anlamsız bir kaleydoskopdur; metinleri, güya vakanüvisler çağdaşları için değil, torunları için yazmışlar gibi, mot-a-mot anlamak gerekir; elhasıl, halkların tüm muhaceretleri, yükseliş ve düşüşleri, şöhret, azamet ve mahvoluşları.. bütün bunlar ay ışığının gölün yüzeyine yansıttığı gölgelerdir. Eğer böyle ise, o takdirde tarihi öğrenmek lüzumsuzdur. Geçmişte olmuş, hafızalardan silinmiş olaylar, hiç olmamış gibi olur ve Kaos, Kozmos'un yerini alır.

Miladi VIII. Yüzyıl sonlarında, Tibet'teki Budist rahipler, yani Mahayana taraftarları, dünyanın bir illüzyon olduğunu, kurtuluşun Nirvana'ya ulaşmakla elde edileceğini; Nirvana'ya giden yolun ise iyi ve kötü amelleri bırakmaktan geçtiğini; çünkü siyah bulutlar kadar beyaz bulutların da güneşi bizden sakladıklarını düşünüyorlardı. Tibetli shen, yani Bonze veya Budist rahip ise, bu iddialara cevaben şu görüşü ileri sürüyordu: "Mahayanacıların saçmalıklarını dinlemeyin; neyin ak, neyin kara olduğunu kalbiniz size haber verecektir!" Bedahat ve sezgi, bilim ve sanatın kesişme noktasındadır. İşte tarihin kendi perisi Clio'nun var olma sebebi de budur. Tarihî gerçeklere en küçük bir yaklaşım bile bir kahramanlıktır.

Fakat Klio, yalnız geçmiş Zaman'ın tozları ve Yalan'ın külleri altındaki kalıntıları korumaz. O, bu yırtıcıların elinden avını almasını

da bilir. Bunu gözümüzün önünde ve bizim aracılığımızla yapar. Truva harabeleri ve Babil kulesi bulunmuş, Tutankhamen piramitle-
rinin servetleri kurtarılmış, Maya hiyeroglifleri okunmuş, Ivan
Grozni'nin vakayinamede yaptığı sahtekârlık ortaya çıkarılmış, Mo-
ğollar hakkındaki kara efsaneye son verilmiştir. Şahısların değilse
de, onların muhteşem fiillerini canlandırma listesini sonsuza kadar
uzatmak mümkündür. Çünkü şurada burada büyük veya küçük ke-
şifler yapılmaktadır.

Acaba bu, Kronos'a karşı bir zafer değil midir? Acaba bu, etnos-
ların-ataların yeniden dirilişi sayılmaz mı?

Artık en önemli soruyu sorabilirim: Etnoslar neden ortaya çıkar-
lar ve neden tarihten silinişleri kaçınılmazdır?

BEŞİNCİ BÖLÜM

ETNOGENEZDE PASSİONERLİK

✓ Burada etnogeneş süreçlerinin başlayış ve devam edişinin mutlak şartı olan işaret-ten bahsedilecek; ayrıca, söz konusu işa-retin etnik sistemlerdeki önemi ve dış et-kilere karşı aktivite ve mukavemet birimi olarak sağladığı hissi katkının boyutu üzerinde durulacaktır.

XIX

ETNOGENİK İŞARET YAHUT X-FAKTÖRÜ

83. İşte “X” Faktörü

Okuyucu, kendisiyle uzun bir süre “orman ve sahralarda” dolaşıp, coğrafya, etnoğrafya ve biyoloji konusunda ahkam kesmeme rağmen, doğrudan işin püf noktasından bahsetmediğim için beni mazur görsün. Zaten bana pek inanmadı ki! Sanki bana şöyle diyordu: “Bunlar zaten bilinen şeyler. Etnos dediğin, ırk, dil, coğrafi çevre, sosyal ilişkiler, bilinç, evrim süreci, yahut bütün bunların kombinasyonu veya zikredilen faktörlerden zevke göre seçilen bazılarının karışımıyla belirlenir.” Sadece sathi bilgi sahibi olanlar değil, işin uzmanı olan birçok kişi de aynı görüşte. Halbuki bu görüşü etnogenizin incelenmesinde pratik olarak uygulama girişimleri her defasında başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Amacım, sözü edilen faktörlerden herhangi birinin değil, herhangi bir kombinasyonun da bir hipotez kurma imkanı sağlamadığını, yani şu anda bilinen tüm etnogeneze olgularının, (her ne kadar titizlikle kaydedilen olguların sayısı sınırlı ise de,) gayr-ı mütenakız bir açıklama getirmediğini göstermekti. Anlaşılan, sunulan çözüm yolları mükemmel değildi. Bu durumda yeni bir çözüm yolu arama, yani orijinal bir hipotez geliştirme hakkımız vardır. Bir hipotez, kabul edilebilmesi için, bilinen tüm faktörleri açıklamalıdır. Ne var ki, bir hipotezin teoriye dönüştürülmesi çok zor bir iştir. Çünkü hiçbir bilim adamının bu değerlendirme geçişi anını belirleme hakkı yoktur. Onun görevi farklıdır: Kendi bakış açısını tespit etmek ve onun doğruluğunu çağdaşlarının ve haleflerinin takdirine bırakmak.

Bugün bazıları psikoloji denilince, insanların davranışlarında kendini gösteren yüksek sinir sistemi aktivitesinin fizyolojisini anlıyorlar. İnsan psikolojisi çoğu defa sosyal ve etnik psikolojinin üst düzey sistemleriyle iç içe ise de, sistemin boyutu benim meseleye bakış açımı etkilemez. Dolayısıyla birey davranışlarını doğuran motivasyonlar etnik davranış kalıplarını belirledikleri için, benim yaptığım analizde önemli yer tutarlar.

Frederick Engels'e göre "hiç kimse, eğer kendi ihtiyacı veya bu ihtiyaca gereksinim duyan organ için değilse, hiçbir şey yapamaz."¹ İnsan ihtiyaçları sınıflandırılabilir ve bizim bunun için teklif edilen çok kademeli bir taksime ihtiyacımız yoktur. Benim analizimin hedeflediği amaç için bu taksimi farklı işarete sahip iki gruba ayırmakla yetinmek daha uygun. Bunlardan birincisi, bireyin ve türün kendini savunmasını sağlayan ihtiyaçlar kümesi –"ihtiyaç talepleri"; ikincisi ise, bilinmeyenlerin entellektüel özümzenmesini ve iç organizasyonun komplikasyonunu –"büyüme ihtiyacı"– sağlayan başka türlere ait motiflerdir ki, Dostoyevski bunu Karamazov Kardeşler'de "bilgi ihtiyacı" olarak tasvir eder. Çünkü 'insanın var oluş hikmeti, sadece yaşamak değil, bir şey uğruna yaşamaktadır.' Bu yüzden o, "tüm dünyaya yayılmaktadır"; çünkü benim etnik mantalite dediğim ortak ideallere ihtiyacı vardır. Fakat bu mantaliteler kendiliğinden oluşmazlar; etnogenez aşamalarıyla birlikte ortaya çıkar ve değişirler. Yani aradığımız X-faktörünün bir fonksiyonudur. Artık hedefe iyice yaklaşmış olduğumu söyleyebilirim.

Yukarıda verilen örnekler, etnogenez süreçlerinin hayli farklı şartlarda başladığını göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu süreçlerin daha sonraki seyirleri sırasında, bazen dış tesirler tarafından bozulmalarına rağmen, bir şekilde birbirlerine benzedikleri gözlemlenmiştir. Eğer global şablonu bulmak için sürecin dört aşamalı sabit şemasını kullanır da, dış impulsları tesadüfi engeller olarak değerlendirirsek, kaçınılmaz olarak yeryüzündeki tüm etnosların orijinlerinin tek bir sebebe müstenit olduğu sonucuna varırız. Bu, elbette aradığımız 'değişmezler' gibi kabul edilmesi gereken gerçek X-faktörüdür.

Keşfettiğim bu değer etnogenez itkisi olduğundan emin olmak için, yukarıda belirtilen üç tasnifin tek bir şemada yer aldığını gös-

¹ Karl Marx and Frederick Engels. *The German Ideology*. Collected Works, Vol. 5. Progress Publishers, Moscow, 1976, s. 255.

termek zorundayım. (a) Etnolojik tasnif. Burada ‘egoistler’ ve ‘anti-egoistler’ taksimi dikkate alınmıştır; (b) Coğrafi tasnif; (c) Tarihî tasnif. Burada yükseliş ve çöküş safhalarını geçen etnik topluluğun tabii ölümü ele alınır. Bu üç çizginin birbiriyle örtüşmesi, teklif edilen görüşün doğruluğunu ve X-faktörünün çözüldüğünü tastik etmektedir.

Amprik genelleştirme metoduyla başlayarak, birbirlerinden farklı oluşlarına bakılmaksızın, tüm etnogeneze başlangıçlarında hangi unsurun bulunduğunu görelim. Daha önce belirtildiği gibi, yeni bir etnosun şekillenışı, daima bazı bireylerin sosyal ve tabii çevrenin değiştirilmesine yönelik maksatlı faaliyete karşı engellenemez derunî istekleriyle başlar. Üstelik ulaşılmak istenilen hayalî hedefler de çoğu defa ya aldattıcıdır, ya da o hedefleri kendi hayatından daha değerli gören sübjeler için hayatî tehlike içerirler. Bunlar, elbette nadir nastlanır olaylardır ve türlerdeki davranış normu sapmalarıdır. Çünkü sözü edilen itki, kendini koruma içgüdüsüne terstir ve dolayısıyla ters yönlü işaretler. Bu itkinin hem üstün, hem de vasat kabiliyetlerle ilgisi olabilir. Bu da onun psikolojide sözü edilen diğer itkilerden farklı olduğunu gösterir. Şu ana kadar kimse bu işarete dikkat etmemiş, onu incelememiştir. Fakat toplum çıkarlarını, - bu çıkarlar yanlış anlaşılmış olsa bile, - bireylerin hayatından ve gelecek neslin tasasından üstün tutan anti-egoist ahlakın temelinde de bu işaret vardır. Bu işarete sahip bireyler, şartlar elverdiğinde öyle davranışlar sergilerler ki, - zaten başka türlü de davranamazlar, - bunlar bir bütün halinde gelenek atâletini bozarak, yeni etnosların doğuşuna yol açarlar.

Bu genetik işaretin doğurduğu etki, daha önce gözden geçirilmiş ve hatta ona “ihtiras” [passion] denilmiştir. Ama günlük hayattaki herhangi bir güçlü arzuya “passion” denildiği gibi, ironik olarak zayıf istekler için de aynı kelimeyi kullandılar. Bu yüzden ben, egoist ahlakı tetikleyen hayvanî içgüdüleri, bozuk psikoloji semptomlarının yol açtığı kaprisleri ve ruh hastalıklarını istisna tutarak, bilimsel analizler için yeni bir terim teklif ediyorum: *Passionarizm* [drive]. Çünkü passionarizm (passionerlik) tür normlarından sapma sayılırsa da, kesinlikle patolojik bir sapma değildir.

84. Engels'in İhtiraslarla İlgili Görüşü

F. Engels, insan ihtiraslarının gücünü ve onların tarihteki rolünü açık bir şekilde anlatmıştır:

Uygarlık, eski gentile toplumunun hayal bile edemeyeceği şeyler gerçekleştirmiştir. Fakat bunları insanın en süfli istek ve ihtiraslarını uyandırmak, o istek ve ihtirasları tüm diğer yeteneklerin aleyhine geliştirmek suretiyle yapmıştır. Nefs-i levvâme, başlangıçtan günümüze kadar uygarlığa hareket kazandıran güçtür; servet, yine servet, yine servet.. ama toplum için değil, tek amacı servet biriktirmek olan şu zavallı birey için. Buna rağmen eğer toplum içinde bilim daha fazla gelişiyor ve sanatın zirve dönemleri tekrarlanıyorsa, demek ki bunlar olmadan servet yığılma alanında başarı sağlanamazdı.²

Bu düşünce Engels'in *Aile, Özel Mülkiyet ve Devletin Kökeni* adlı eserinde önemli bir yer tutar. Ona göre zıt sınıfların ortaya çıkmasının sebebi, salt maddî açgözlülüktür.³ Engels, toplumun homoastaz safhasında görülen gentile sisteminin çöküşü konusunda ise şu görüşü ileri sürmektedir:

Bu ilkel birliğin hükümranlılığı mahvedilmeliydi; edildi de. Fakat öyle izlenimlerle mahvedildi ki, dıştan bakışta bize bir çöküş, eski kabile sisteminin yüksek ahlak seviyesinden uzaklaşma gibi görünüyor. İğrenç açgözlülük, tiksindirici ihtiraslar, menfur cimrilik, şahsî çıkarlar için kamu mülkiyetini yağmalama isteği şeklindeki en süfli tahrikler, yeni sınıflı toplum medeniyetinin vaftiz babalarıdır. Hırsızlık, zorbalık, kin ve ihanet gibi en iğrenç araçlar ise, eski sınıfsız kabile sistemini zayıflatmakta, onun çöküşünü hazırlamaktadır.⁴

Engels'in insanlığın progresiv gelişimine bakışı budur. Açgözlülük ise, bilinçaltına kök salmış bir duygu ve yüksek sinir sisteminin psikoloji ile fizyoloji sınırında yerleşen bir fonksiyonudur. Engels'in sözünü ettiği açgözlülük, ihtiras, cimrilik, bencillik, keza hükmetme arzusu, kıskançlık, şöhret düşkünlüğü, birbirine eşit duygulardır. Bunlar, küçük burjuva açısından 'kötü duygular'dır; ama felsefî açıdan ancak aksiyon motifleri - bilinçaltı ve hür ira-

2 Frederick Engels. *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Progress Publishers, Moscow, 1973, s. 173-174.

3 Age., s. 161.

4 Age., s. 98.

deyle seçildikleri için - 'iyi' veya 'kötü'; duygular ise, yol açtıkları fiillere göre 'hoş' ve 'iğrenç, nâhoş' olabilir. Fakat fiiller, çok çeşitli olmak zorundadır ve olurlar da. Bunlar objektif olarak toplum için faydalı şeyler de olabilir. Örneğin şöhret tutkusu, sanatçıyı salondakilerin sevgisini kazanmaya ve bu amaçla da kendi yeteneğini geliştirmeye zorlar. Hükmetme isteği, bazen siyasetçilerin devlet için önemli kararlar alınması konusunda gerekli aktifliklerini artırır. Açgözlülük, maddî servetlerin birikimine yol açar vs. Bu gibi duyguların tamamı, aşağı yukarı bütün insanlarda mevcut, nevi şahsına münhasır passionerlik modlarıdır. Sadece çok farklı şekillerde tezahür eder. Passionerlik, kendini çok farklı özelliklerde gösterir; kimisinde kahramanlık, kimisinde canilik; bazılarında iyilik, bazılarında kötülük olarak tezahür eder; ama hareketsizliğe ve tınmazlığa mahal bırakmaz.

Hegel de tarih felsefesiyle ilgili okumalarında kategorik olarak aynı şeyleri ifade etmektedir:

Kaydetmek gerekir ki, hiçbir şey, o işte dahli olanların çıkarları olmadan gerçekleşmez; kişisel olduğu için passion dediğimiz çıkar, bireyi hedeflemiş olduğu ve olabileceği tüm amaç ve menfaatları ikinci plana atmaya sevk ediyorsa, bütün gücünü ve arzusunu o hedef üzerinde yoğunlaştırır. Bu yüzden kati olarak ihtiras olmadan yeryüzünde hiçbir büyük işin başaranlamayacağını belirtmek zorundayız.⁵

Tüm cazibesine rağmen, sosyo-psikolojik mekanizmanın tasviriyle ilgili bu örnekte önemli bir eksiklik göze çarpmaktadır. Hegel, ihtirası 'çıkâr'a bağlamaktadır. XIX. Yüzyılda bu kelime, fedakârlığı peşinen bir kenara iten servet elde etme gayreti olarak anlaşılmıştı. Kimi Hegel muakiplerinin bazı tarihî şahısların ihtiras davranış motifleri arasından samimiyet ve karşılıksız fedakârlığı istisna tutmaya başlamaları da tesadüf değildi. Ne yazık ki genel yanlışlığa dönüşen böyle bir bayağılaştırmanın sebebi, Alman filozofun düşüncesini açık bir şekilde ortaya koyamamış olmasıdır. Fakat Marksizmin bânileri bu engeli aşmayı başardılar ve her bireyin istisnasız her tür davranışında hodgâmlık ve egoizmi gören küçük burjuvanın sıradan banallıklarına cevaben, insan psikolojisinin de-

5 G.W.F. Hegel. *The Philosophy of History*. Translated by J. Sibree. Dover Publications, New York, 1956, s. 23.

ğişik tezahürlerine yer veren dolaysız determinizm görüşünü ileri sürdüler.

Evet; fikirler, hareket ve yaratıcılığı engelleyen demir zincirler değil, gece karanlığında bilim adamlarına yol gösteren parlak ışıklardır. Atalara saygı, onların yaptıklarını unutmamak, başarılarını devam ettirmektir.

85. Passioner Tipleri

Napolyon. Topçu teğmen Napolyon Bonapart, gençlik yıllarında kariyer peşinde koşan bir fakirdi. İşin bu kısmı sıradan bir hikaye. Augustin Robespierre'le olan samimiyeti sebebiyle yüzbaşılığa terfi etti. Toulon'un zaptından sonra general rütbesi ile ödüllendirildi. Ekim 1795'te Paris'te anarşistlerin isyanını yatıştıran Napolyon, artık bir mevki sahibi idi. Ne var ki bütün bunlar, hatta güzel Jozephine de Beauharnais ile evlenmesi, onu istediği servete kavuşturmadı. Ama İtalya çıkarması sonucunda zengin olmuştu. Hayatının geri kalanını hiçbir sıkıntı çekmeden yaşayabilecekken, bir şeyler onu Mısır'a çekti. 18 Brumaire'i ölüm tehlikesiyle yüz yüze getirdi. Peki onu iten güç neydi? Sadece ve sadece hükmetme isteği. Peki Fransızlar'ın imparatoru olmak onu tatmin etti mi? Hayır. Bilakis, savaş, diplomasi, kanun koyuculuğu gibi ağır yükleri sırtlandı. Yetmedi. İspanya savaşı ve Moskova seferi gibi Fransız burjuvasının çıkarlarına ters düşen işlere de girişti.

Napolyon, giriştiği hareketlerin sebeplerini tabii ki her seferinde farklı şekillerde açıklıyordu; ama fiillerinin gerçek sebebi, kendisini St. Helena Adası'nda dahi rahat bırakmayan dizginlenemez aktivite hırsıydı. Nitekim burada hatıralarını yazmasının sebebi de bir şeyler yapmadan duramamasıydı. Napolyon'u sürekli bir şeyler yapmaya itekleyen dürtü, çağdaşları için bir muamma idi. 1814'de Paris'e giren Rus ordusunu selamlayan yerli burjuvaların 'Biz savaş değil, ticaret istiyoruz' diye bağırması da sebepsiz değildi.

Gerçekten de büyüyen Fransız kapitalizminin sosyal taleplerini yerine getiren burjuva kral Louis Philippe, İngiltere'yle geleneksel savaşa dönüşen çarpışmalara son vererek, militanvari faaliyetlerini Cezair'e yöneltti. Çünkü Cezair seferi hem kârlı, hem daha tehlike-

sızdı ve barış ve refah isteyen Fransızlar'ın büyük bir kesimini etkilemiyordu. Peki ama, neden Napolyon da Amiens Barış'ından sonra böyle yapmamıştı? Çünkü Napolyon bir Louis Philippe değildi ve Fransız esnafı onu yönlendiremezdi. Fransız esnafı, imparatorun savaşa bu kadar düşkün oluşunu sadece şaşkınlıkla karşılamakla yetiniyordu. Makedonyalı İskender'in 'dostları' diye adlandırılan en yakın silahdaşları da aynı şekilde İskender'i anlamamışlardı.

İskender. Makedonyalı İskender, doğduğu günden itibaren, insana gereken her şeye, yemeğe, eğlenmeğe, eve barka, hatta Aristo ile sohbet imkanına dahi sahipti. Bununla birlikte, Boeotia'ya, Illirya'ya ve Trakya'ya saldırmasının tek sebebi, güya antik Grekler'in, kendilerinin dahi unuttukları Grek-Pers savaşları sırasında Persler'in yaptıkları tahribatın intikamını almak için başlatılan savaşta Grekler'e yardım etmeyi reddetmiş olmalarıydı.⁶ İskender, Persler'i yendikten sonra Orta Asya ve Hindistan'a yürüdü; ama son savaşın anlamsızlığı bizzat Makedonyalılar'ı dahi çileden çıkarmıştı. Porus'daki muhteşem zaferden sonra,

'biraz uysal olanlar kendi hallerine ağlarken, diğerleri İskender'in peşinden gitmeyeceklerini kesin bir dille açıkladılar...'⁷

En sonunda Polemocrates'in oğlu Coenus, cesaretini toplayarak İskender'e şunları söyledi:

'Seninle ne kadar Makedonyalının ve Yunanlının geldiğini ve onlardan ne kadarının sağ kaldığını görüyorsun. Senin kurduğun şehirlerde ikamet eden hemşehrilerin dahi şikayetçiler... Bazıları savaşta öldüler... Bazıları Asya'ya yayıldı. Hastalıktan ölenlerin sayısı daha çok. Çok az adamın kaldı; onlar da artık yorgun, manevi yorgunlukları ise ürkütücü boyutta. Hepsi ailelerini özlemiş; çoluk çocuk ve vatan özlemi içindeler. Bu özlemi anlamak mümkün. Vatandan ayrıldıklarında onlar fakirdi, şimdi ise sen onları yükselttin. Ve onlar ülkelerine zengin ve saygın insanlar olarak dönmek istiyorlar. Askerleri isteklerinin hilafına peşinden sürükleme.'⁸

6 Arrian. *Anabasis of Alexander in two volumes*. Vol. I. Harward University Press, Cambridge, Massachusetts; William Heinemann Ltd., London, 1946, s. 177, 287.

7 Age., V. 25 (Vol. II, s. 83).

8 Age., V. 27 (Vol. II, s. 93).

Bu sözler, ordunun moralini düşünen, onu dile getiren, akıllı ve çalışkan bir insanın düşüncesi idi. Coenus'un görüşlerinin reelpolitik açısından doğru olduğu kabul edilmelidir; ancak, Helenizm denilen ve Orta Doğu etnogenezindeki rolü konusunda herhangi bir şüphe bulunmayan fenomenin gerçekleşmesinde onun zekası değil, Iskender'in mantıksız davranışı önemli rol oynamıştı.

Bu bağlamda bizzat kralın askerlerini seferi devam ettirmeye teşvik etmek maksadıyla yaptığı konuşma ve ileri sürdüğü deliller benim için enteresandır. Iskender, zaferlerini tek tek saydıktan sonra konuşmasını şöyle sürdürür:

İki muhteşem amaç uğruna zorluklar ve tehlikelere göğüs geren insanlar için dünyada en tatlı şey, şöhret içinde yaşamak ve öldükten sonra arkasında ölmez bir ün bırakıp gitmektir. Makedonya'da âsude bir hayat sürüp, kendi topraklarımızı korusaydık ve sadece bize düşman olan komşularımızı defetmekle yetinseydik, başardığımız şu muhteşem ve emsalsiz işlerden hangisini yapabilirdik?⁹

Şöhreti kendi refahı ve ülkesinin çıkarlarından üstün tutan insanın programı budur. "Şahsen kendisi eğlenceye kayıtsızdı, kendi ihtiyaçları için fazla para harcamazdı; fakat ülkesinin çıkarları konusunda çok cömertti."¹⁰ Aristobelos'un anlattığına göre, eğlence meclislerini dostları için düzenler, kendisi az içerdi.¹¹ Ama onlar keyif çatmak için savaşa gitmemişlerdi. Askerler Hintliler'le savaşmayı hiç istemiyorlardı; çünkü zaten yağmaladıkları onca serveti o günkü nakil vasıtalarıyla ülkelerine götürmeleri imkansızdı. Buna rağmen yine savaştılar; hem de ölümüne!

Makedonyalı kralı bu fetihlere azmettiren sebebi ticaret siteleri için yeni pazarlar edinme isteğinde, yahut Fenikeliler'in rekabetini ortadan kaldırma çabasında aramak doğru değildir. Silah zoruyla henüz fethedilmiş olan Atina ve Corinth, Makedonya'ya karşı adavetlerini sürdürüyorlardı. Bu durumda kendisine dostluk göstermeyen düşmanın selameti için kendini feda etmeye değmezdi. Demek ki, Iskender'in davranış motiflerini onun şahsi karakterinde aramak gerekir. Gerek Arrian ve gerekse Plutarch, Iskender'in aşırıya kaçan iki özelliğinden bahsetmektedirler: Şöhret tutkusu ve gurur. Yani benim

⁹ Age., V. 27 (Vol, II, s. 87-88, 89).

¹⁰ Age., VII. 27 (Vol, II, s. 297).

¹¹ Age., VII. 29 (Vol, II, s. 301).

sözünü ettiğim passionerlik tezahürleri. İşte bu enerji fazlalığı, sadece zaferlere değil, aynı zamanda tebaaları gereksiz savaşlara zorlamaya da yetmişti.

Elbette Iskender'in Perdicas, Cleitus, Seleucus ve Ptolemy gibi silah arkadaşları da Makedonyalıları ve Grekler'i bu savaşların içine çeken passionerliğe sahiptiler. Pers monarşizmini yıkıp onun yerine birkaç Makedonya devleti kurmayı, hatta yeni bir etnosun -Suriye etnosunun- temelini atmayı sadece bir kişi değil, bütün bir Makedonya ordusundaki passioner insanlar başarmışlardı. Ama Makedonyalılar ve Persler, yeni ortamda tanınmayacak kadar değişerek, Romalılar'ın ve Partlar'ın kurbanı olacaktı.

Acaba Iskender'i bu kahramanlığa iten şey Helen Devleti'ni Doğu ile birleştirme düşüncesi miydi? Hayır, Iskender'in felsefe hocası Aristo ona böyle şeyler öğretmiyordu. Kronoloji açısından da bu düşünce Pers monarşizminin istilasından önce değil, sonra ortaya çıkmıştır. Böyle olmasaydı, Persepolis Sarayı yakılmaz, fethedilen bir milletin sanat incilerini yok etmek uğruna bu tehlike göze alınmazdı.

Demek ki passionerlik, çevreyi değiştirme, fizik dili ile söylersek, çevrenin agregat yapısının ataletini bozma yetenek ve isteğidir. Passionerlik dürtüsü o kadar kuvetlidir ki, bu özelliğin taşıyıcıları olan passionerler kendi davranışlarının sonuçlarını tahmin dahi edemezler. Bu çok önemli nokta, passionerliğin bilincin değil, bilinçaltının bir özelliği, sinir sisteminin kendine özgü yapısının önemli bir işareti olduğunu göstermektedir. Passionerliğin farklı boyutları vardır; ama onların tarih boyunca gözlenen tezahürlerinin kaydedilmesi için passionerlerin sayısının çok olması gerekir. Demek ki passionerlik sadece bireylere değil, popülasyona has bir özelliktir.

Lucius Cornelius Sulla. Ortaya çıkardığımız özelliğin doğruluğunu diğer birkaç kişiyi inceleyerek gözden geçirelim. Lucius Cornelius Sulla, Romalı bir patricien ve asilidir. Roma'da bir evi, şehir civarında villaları, sayısız köleleri ve müşterileri vardır. Iskender gibi o da müreffeh bir hayata ve eğlence imkanlarına sahiptir. Bütün bunlara rağmen, acaba onu nefret ettiği Gaius Marius'un ordusuna katılmaya iteleyen sebep ne idi? Sahip olduğu avantajlara rağmen sıradan bir kurmay subay olarak orduya katılmayı kabullenmekle kalmamış; savaşa katılmış; hayatını tehlikeye atmış. Jugurtha'yı yakalayarak Roma'ya getirip, Mamertine hapishanesinde ölüme mah-

kum etmişti. Bütün bu kahramanlıklarının ödülü, dostları ile gezinirken Marius'u serseri, kendisini ise kahraman olarak adlandırmak olmuştu. Pek çok insan buna inanıyordu; ama hepsi değil. Sulla tekrar savaşa katılarak, Roma'ya yürüyen barbarların liderini teke tek çarpışmada yendi; onu öldürdü ve daha fazla övünmeye başladı. Fakat bununla da yetinemedi. Doğrudur, Marius'dan üstün olduğunu göstermişti, ama İskender'in bir hatırası vardı. Bu yüzden Doğu'yu fethetmek ve Makedonyalı İskender'den de fazla ün yapmak hayalindeydi. İşte o zaman ona, "Yeter artık, bırak biraz da başkaları yap-sın!" dediler. Sulla'nın memnun kalması gerektiği düşünülebilirdi: Roma'ya yaptığı hizmetler ödüllendirilmişti; evi, serveti, saygınlığı ve kendisine hayranlık besleyen pek çok dostu vardı. Bir insan başka ne ister ki! Ye, iç, keyfine bak! Fakat Sulla başka türlü davrandı. Lejyonları kıskırtarak kendi şehrini işgal etti. Silah arkadaşlarına moral vermek niyetiyle barikalara miğfersiz saldırdı. Sonunda kendisini zorlu bir savaşa gönderttirmeyi başardı. Onu dürtükleyen neydi? Görüldüğü kadarıyla çıkar peşinde değildi. Bana göre passionerliğin iç basıncı, kendini koruma içgüdüsünden, hatta kültür ve geleneklerin koyduğu kanunlara saygıdan daha güçlüydü. Olayların bundan sonrası, hâdisât mantığının sıradan bir gelişmesi, yani A. S. Puşkin döneminde "eşyanın gücü" denilen şeydi. (İyi, fakat unutulmuş bir terim). Artık işin bundan sonrası etnolojiye destek veren tarih biliminin ilgi alanına girer. Marius, M.Ö. 87 yılında, gazilerden ve zafer kazanıldığı takdirde serbest bırakılacakları vad edilen kölelerden müteşekkil orduyla Sulla'ya karşı mücadeleye başladı. İtalik-leri, yani zulüm altında olan etnosları pleblerin safına çeken konsül Lucius Cornelius Cinna da onu destekledi. Marius, Roma'yı ele geçirdikten sonra en hümanist komutanına köle savaşçıları katletmesini emretti. Çünkü kölelere güvenmesi itibarını sarsabilirdi. Böylece dört bin savaşçı kendi silah arkadaşları tarafından uykudayken katledildi. Bu katliam, demokrasiden bahseden pleblerin düşmanları optimatlardan pek de farklı olmadıklarını göstermektedir.

Fakat yine de bazı farklar vardı. Sulla da ordusuna on bin köle almış; ama zaferden sonra her birini toprak ve Roma vatandaşlığı ile ödüllendirmişti. Marius ile Sulla arasındaki fark, parti programlarından ziyade kişisel niteliklerinde görülür. Bunun yanı sıra, Sulla, İskender'den farklı olarak, ikbalperest ve kibirli değildi; çünkü arzularını gerçekleştirince tatmin olmuş ve iktidarı kendi isteğiyle bırak-

mişti. Bu işaret, her ne kadar kendisi mağrur ve kıskanç birisi ise de, sadece passionerlik yansımasıdır. Şunu da not etmek gerekir ki, Sulla bu başarıları sadece kendi şahsî kabiliyetleriyle değil, çevresindeki insanlarla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde gerçekleştirmiştir. Pompeius, Lucullus ve Crassus gibi subayları kadar bazı lejyonerleri de passioner tiplerdi ve liderleriyle uyum içinde hareket etmişlerdi. Öbür türlü Sulla Roma diktatörü olamazdı.

Jan Huss ve Jeanna d'Arc. Bazen de passioner kişi, yakınlarını kendi ihtiraslarına kurban etmek yerine, kendini onların kurtuluşu için, yahut bir ideal uğruna feda eder. Prague Üniversitesi profesörü Jan Huss, böylesi samimi bir fedakârlık timsalidir. Şöyle diyordu Huss: "Daha önce söyledim, yine söylüyorum: Nasıl Fransızlar Fransa'da, Almanlar kendi topraklarında vazife taksiminde öncelikli işeler, Çekler de Çek krallığında kanun ve eşyanın tabiatı icabı görev dağılımında birinci sırada yer almalıydılar." Fakat belediye başkanını ve Lüksemburg hanedanının uyuşuk kralı IV. Vaslav'ın Alman danışmanlarını Noviy Gorod (Prague'in bir semti) belediyesinin penceresinden dışarı atan Jan Zizka, Prokop kardeşler, Prague Üniversitesi talebeleri, vatandaşlar, şövalyeler ve Çek rahipleri olmasaydı, Huss'un Constanza'da fedakârlığı bir işe yaramayacaktı. Çünkü öfke yumağı haline gelen bu insanlar, Almanlar tarafından dövüldükten sonra yakılan rektörlerinin intikamını almışlardı.

Her ne kadar yukarıda adları sayılan Napolyon, Iskender ve Sulla örneklerinde "kitleleri peşinden sürükleyen kahraman" tipini görme meyli hayli fazla ise de, buradaki olayların gelişim şeklinde benzerlik olmasına rağmen, meselenin kişisel kahramanlık değil, sistemi yönlendirerek hedeflenen amaca tevcih eden etnik mantalitenin yaratılması olduğu âşikâr. Halbuki kahramanlık ve vatanperverlik ruhuyla dolu bir liderin, vatandaşlarını kendilerini ve ailelerini acımasız düşmana karşı korumak için silahlanmaya teşvik edemediği pek çok haller de biliyoruz. 1204'de Konstantinopolis surları üzerinde Haçlılara karşı savaşan Alexius Murzuphlus bu konuda iyi bir örnektir. Alexius'un çevresinde sadece bir Viking (Vareg) koruma ile birkaç yüz gönüllü vardı. Bunların tamamı öldü; ama 400 bin kişiden ibaret Konstantinopolis halkı, Haçlılar'ın şehri yakıp yağmalaması karşısında kılını kıpırdatmadı. İşte, bir liderin oynadığı rol ile etnosun passionerlik boyutuyla belirlenen imkanları arasındaki fark bu noktadadır.

Roma'da 41'de vukû bulan olaylar daha da endikativdir. Augustus'un kurduğu rejim, tüm cumhuriyet kanunlarını oyuncağa, *princeps*in başına buyrukluğunu saklamak için gösterişli dekorasyona dönüştürmüş; Tiberius, özellikle de Caligula döneminde zengin vatandaşlara zulmedilmesi moda olmuştu. Bu insanların el konulan servetleri ise imparatorluk hazinesine irad kaydediliyordu. Bundan başka, paronaya hastalığına yakalanan Caligula, gözüne ters gözüken veya tesadüfen aklına düşen birinin işkenceyle yavaş yavaş öldürülmesini emrediyordu. Cumhuriyet döneminde böyle bir şey hiç kimsenin aklına bile gelmezdi. Ama iç savaşlar öyle çok *passioneri* mahvetmişti ki, senatörler ve *equates*ler korkuya kapılarak, evlerine çekilip ölümü bekler olmuşlardı. Neyseki Cassius Chaerea ve Cornelius Sabinus adında iki kahraman bulunmuş; Caligula öldürtülmüştü. Bu durumda kanuna göre yönetimi senato ele almalıydı, fakat senatörlerin çoğu evlerine kapanmış; halk ise meydanda biraz dikildikten sonra dağılmıştı. Tabi imparatorun German muhafızları da onu öldürülmüş halde görünce, dağılıp gittiler. Ne bir ihtilal oldu, ne de devlet darbesi.

Birkaç asker, Caligula'nın korkudan titreyen amcası Claudius'u bulup arkadaşlarına getirdi. Onlar da her lejyonere 15 bin sesters ödenmesi şartıyla onu imparator ilan ettiler. Fakat senatoda 'aykırı sesler' çıkmaya başladı ve 'cohorts'lar Claudius'un yanında yer alıncağa kadar kargaşa devam etti. Böylece suikastçı cumhuriyetçiler idam edilirken, despot yönetimi yeniden kuruldu.

Burada liderler 'kahraman', kitle ise kalabalıktı; ama Roma etnos sistemi, Romalılar'ı tüm komşularına karşı muzaffer kılan, Roma'yı dünyanın yarısından çoğunun başkenti haline getiren *passioner* enerji birikiminden yoksundu. Bu yüzden lejyonerlerin birine galebe çalma gibi bir problemleri yoktu; çünkü herhangi bir mukavemetle karşılaşmıyorlardı.

Her ne ise, biz tekrar Prague Üniversitesi rektörünü kaybeden Çekler'e dönelim. Çekler, Prinsipate dönemindeki Romalılar'dan çok Marius ve Sulla dönemindeki Romalılar'a benziyorlardı. Huss, elbette iyi bir profesördü ve öğrencileri tarafından seviliyordu. Fakat Çek halkının tüm kesimleri nezdindeki itibarı özellikle işkence edilerek öldürülmesinden sonra görülmemiş derecede arttı. Onun 'kahramanlığı' değil, ama kendini etnik tanımlama sembolü haline gelen

ruhu Çekler'i ayaklandırdı ve Almanlar'ın üzerine yürümelerini sağladı. Alman ve Macar savaşçılarından oluşan ordu, Çek gerillalar karşısında dehşet içerisinde kaçıyordu. Çekler'in, Prague'lı profesörün idealarından ilham aldığı söylenemez. Huss, İngiliz papazı Wicliffe'in fikirlerini savunuyordu. Onun taraftarlarından bazıları Eucharist'i kâseden yemek, yani Ortodoksluğa dönmek, bazıları Papalıkla ilişkileri kesmemek şartıyla millî bir kilise kurmak istiyor; üçüncü bir grup hiyerarşinin gerekliliğini kabul etmiyor; kendilerine "Adamites" adını alan dördüncü bir grup da çıplak gezmeyi tercih ederek, hemen herşeyi reddediyordu. (Bu beyinsizler yine bizzat Çekler tarafından elimine edilmişlerdir).

20 Yıl Savaşı'nda (1415-1436) Çekler'e zafer kazandıran şey, pozitif bir program değil, negatif etnik mantaliteydi: Almanlar'ı öldür! Çünkü onlar Katolik; çünkü onlar zâdegân; çünkü onlar savunmasız köylü; çünkü onlar sırtlarından servet sağlanabilecek zengin şehirli; çünkü onlar hoşuna giden her şey. Kısacası Çekler bin türlü bahane ile asıp kestiler ve zafer kazandılar. Ama, hangi bedele? Çekler nüfuslarının büyük bir kısmını; Saksonya, Bavarya, Avusturya ise tahminen yarısını kaybettiler. Pomeranya, Macaristan ve Brandenburg'un kayıpları kısmen az olmakla birlikte, önemli boyutlara ulaşmıştı.

Bohemya, bağımsızlık ve kültürünü korumuştur, ama bunun için bir iç savaş göze almıştı. Calixtine Utraquistler, Taborite Protestanları Lipany'den kovarak, acımasızca kırdılar ve ancak bu olaydan sonra Almanlar'la barış yapma imkanını sağladılar. O da Kral Jiri Poddebrad'ın (1458-1471) halkının savaş yorgunu olduğu bahanesiyle uyguladığı müsamaha politikası sayesinde mümkün oldu.

Bu kısa özet, passionerliğin tabii bir olay olduğunu, yine de şu veya bu etnik mantalite tarafından yönlendirilebileceğini göstermektedir. Fakat etnik mantalite, XV. Yüzyılda Bohemya'da olduğu gibi, bir kanalda birbirine karışmadan ayrı ayrı mecralarda akabilir de.

Mesela yine aynı yıllarda, Fransa'nın, İngiltere kralı VI. Henry ve dukeleri Valois ailesinden olmasına rağmen Fransa'dan kopmak isteyen müttefiki Burgundialılar'ın hâkimiyetinden kurtuluşu, tamamiyle değilse bile, buna benziyordu. Fransızca'yı Alman aksanıyla konuşan Lorraine'li Jeanna d'Arc, şayet sadece Dauphin zâdegânları gibi yalakaların ve sevgilisi Agnes Sorel'in arasında kalsa ve Jean Du-

nois, La Hire veya Mareşal Boussac, Yüzbaşı Jean Poton de Xaintra-illes, yahut o ana kadar İngiliz olmak istemediği için Dauphin uğruna çarpışmış olmakla birlikte, 'La Belle France' (bir etnik mantalite formülü) gibi iki kelimeden oluşan sloganı işitince zafere kadar savaşmaları gerektiğini anlayan fedakâr savaşçılar ve keskin okçularla birlikte olmasaydı, ne Orleans'ı, ne kralı ve ne de vatanını kurtarabilirdi.

Demek ki, muhteşem zaferleri münferit passionerler değil, passioner gerginlik düzeyi diyebileceğimiz kuvay-ı milliye ruhu kazanmaktadır. A. Thierry, Hugues Capet'in Carolingienler'e karşı kazandığı zaferi anlatırken bu fenomen mekanizmasını başarılı bir şekilde tasvir etmiştir:

Halk kitleleri, hareket halindeyken, kendilerini iten impuls üzerinde kafa yormazlar. İçgüdüyle ilerler ve ne olduğunu bilmeyi dahi denemedikleri hedeflerine doğru yürürler. Sathî bir değerlendirme ile onların sadece kendi adı tarihe geçecek olan herhangi bir liderin şahsî çıkarları peşinde körü körüne koştukları düşünülebilir. Bu isimlerin şöhret kazanmasının sebebi, onların kalabalık kitlelerin cazibe merkezi haline gelmeleridir. Kitleler, bu adları telaffuz ederken, onların ne anlama geldiğini bildikleri için, o anda kendi arzu, istek ve amaçlarını daha kesin bir şekilde ifade etme ihtiyacı duymuyorlar.¹²

Demek ki, benim gözden geçirdiğim tüm olayların temelinde, daha doğrusu en dibinde bir etnik dolgu vardır. Dolayısıyla İskender, Sulla ve Jan Huss, farklı bölgelerdeki farklı etnogenez safhalarının aktörleri olarak değerlendirilmelidir. Böylece bireysel psikolojik kesitlerin tek tek incelenmesi suretiyle, halkların tarihinin kaynağının temelindeki etnopsikolojiye ulaşmış oluyoruz.

Etnoğrafların topladıkları malzemeler yığını, gerçekten genelleştirilmeye muhtaçtır. Sovyet Rusya'dakiler başta olmak üzere birçok etnoğraf, bu malzemé yığınının anlaşılmasını sağlayacak bir kural bulmaya çalıştılar.¹³ Bunun bugüne kadar hiç kullanılmamış, gerçekten yeni ve üniversal bir kural olması gerektiği âşikâr. Bu talebe ise, gerçek anlamda, etnik toplulukların davranışını tabii olaylar gi-

12 Augustin Thierry. Letter No. 12. *Lettres sur l'histoire de France*. Jouvett et Cie, Paris, 1881, s. 182.

13 See. Yu. V. Bromley. *Etnos i etnografiya*, Nauka, Moscow, 1973.

bi etkileyen passionerlik olgusu karşılar; ama bu da etnosu “sosyal bir durum” olarak kabul eden genel kaniya ters düşer.¹⁴

Eski ve yanlış fikirlerin peşinden gitmek, tümevarım metodunun mâlum mantık hatası metaforik deformasyona yol açar. Beyin yeni fikir ve algılarla karşılaştığında, analogi yapmak ve eski bilinenle alışılmış kisveye bürünmüş yeni bilinmeyen arasında köprü kurmak için gerekli süreç tamponunda duraklar. Bu yol bana cazip görünmüyor. Bu yüzden bir sonraki aşamaya geçmek istiyorum. Ancak, bundan sonraki start noktalarım olacağı için, şu ana kadar vardığım sonuçları kısaca formüle etmeme izin verin.

86. Birikim mi, israf mı?

V. I. Vernadsky'nin canlı maddenin biyokimyasal enerjisini bir çekirge sürüsüyle bir maden yatağındaki filiz kütlesini karşılaştırırken bulduğunu hatırlayalım. Çekirge sürüsünün kütlesi filiz kütlesinden daha ağırdı ve buna rağmen çekirgeler sürüler halinde herhangi bir sebeple ölüme giden yolu seçiyorlardı. Peki onları buna iten ne idi? İşte Vernadsky bu soruya cevap ararken, biyosferin dünyanın anti-entropik özellikler içeren tabakasını oluşturduğu şeklindeki teorisini keşfetmişti. Ama insanlar da bu biyosferin bir parçasıdır. Dolayısıyla canlı madde enerjisi bizim, atalarımızın bedeninde vardı ve farklı etnogenezleri stimüle ederek torunlarımızın bedenlerinde de olacaktır. Benim şu andaki görevim, tarafımdan keşfedilerek açıklanan fenomenin önümüzdeki etnogenez ve antik tarih problemlerini çözüme kavuşturup kavuşturmayacağını ortaya koymaktır.

Yukarıda diskret bir süreç olarak etnogenezle ilgili sunulan şema, şu veya bu bölgede passioner etnos gruplarının âniden ortaya çıkışını, bu grupların daha sonra bulundukları çevrenin sınırları dışına yayılışlarını, etnik sistemin bütünlüğünü kaybederek, kendini meydana getiren bireylerin dağılmasını veya bâkiye haline dönüşmesini bir faraziye olarak ileri sürmektedir. Pek çok lokal varyantlarına rağmen bu şema, her yerde müşahade edilebileceği için, kıyas yoluyla da olsa yorumlanmaya gereksinim duymaktadır.

¹⁴ See. V. I. Kozlov. *Dinamika chislennosti narodov*, Nauka, Moscow, 1969, s. 56.

Aniden itilen bir küre düşünelim. İtme enerjisi önce âtıl hareket-sizliği bozacak, sonra küreyi harekete geçirecek ve çevrenin mukavemetiyle yavaş yavaş duruncağa kadar bu hareket devam edecektir. Kürenin ne kadar gideceği, güzergahının düz, engebeli ve çukurlu olmasına bağlıdır. Ancak, bu hareketi her yinelememizde hareket kuralı- itme atâleti, veya başka bir deyişle, alınan itme enerjisinin harcanma prensibi aynıdır.

Biyosferde bu tip olaylara süksesyon denilir. Süksesyonlar, süreklilik, nitelik ve neticeleri itibariyle farklıdırlar; ama hepsinin ortak bir yönü vardır: İnsanda passionerlik itkisinin harcanması şeklinde tezahür eden atâlet. Sadece insana özgü sosyal ve kültürel fenomenler farklı bir hareket özelliği sergilediği halde, insanlığı diğer biyosfer olaylarıyla bütünleştiren de bu özelliktir. Etnos fenomeni ise, bu iki hareket formunun kesişme noktasındadır.

XX

PASSİONER BASINÇ

87. Passionerliğin Biyokimyasal Yönü

Her bireyin ve topluluğun biyosferin bir parçası ve toplumu meydana getiren bir unsuru olduğu şüphesiz; ama madde hareketinin bu formlarının etkileşim şeklinin netliğe kavuşturulması gerekir. Tespit ettiğim hedefe varmak ve problemi çözmek için, kendini diğer tüm benzeri topluluklara karşı gören, her durumda kendine has iç yapıya sahip, dinamik davranış kalıpları olan istikrarlı bireyler topluluğuna işaret etmek amacıyla “etnos” kavramını medeniyetin taşıyıcısı insanın tabii çevreyle ilişkisi meselesinin içine dercettim. İnsanlığın tabii çevreyle ilişkisinin spesifik şekilleri, özellikle etnik toplumlar vasıtasıyla gerçekleştirilir. Ancak burada da tabii ve sosyal olanlar arasındaki ilişki ve sınır meselesi karşımıza çıkmaktadır. Tabiatın teknofer sınırları ötesinde egemen olduğu bilinen bir vakıadır; ama doğa, aynı zamanda insan vücudunda da vardır. Fizyoloji (patofizyoloji dahil), organizmanın sinirsel ve hormonal aktivitesinin ürünü olan psikoloji ile yakından ilişkilidir. İyot eksikliği geri zekallığa yol açar; adrenalin salgısı korku, yahut öfke doğurur; cinsiyet bezi hormonları aşk liriklerine, duygusal romantizme teşvik eder; doping olarak alınan kimyasal ilaçlar sporcuların yalnız fiziki değil, psikolojik durumunu da etkiler; uyuşturucu kullanımı tüm halkların giderek yozlaşmasına sebep olur vs. İnsanda madde hareketinin sosyal form şablonu, biyolojik, biyokimyasal ve biyofiziksel örgülerle öylesine birbirine geçmiştir ki, bunların birbirinden bariz bir şekilde ayrılması gerekmektedir.

Tek bir bireyi inceleme objesi olarak almak suretiyle bunu yapmak fevkaalede zor olduğu halde, kaçınılmaz analiz hatalarının birbirini dengelediği bir üst basamaktaki etnos sistemini birim olarak almak daha kolaydır. Ancak, geçmiş dönemlerde yaşamış insanların passionerliğini hesaplamak şöyle dursun, tasvir etmek bile çok zordur. Fakat her düşüncenin bir alternatifi vardır. Bir etnik topluluğun yaptığı iş, passioner basınç seviyesiyle doğru orantılıdır.¹⁵ Dolayısıyla, önemli oranda faraziyelere dayanarak da olsa, bir etnosun tarihindeki olayların adedini hesaplamak suretiyle, fazla enerji, yani passionerlik boyutu konusunda bir hüküm çıkarmamızı sağlayacak enerji tüketimi verilerine ulaşabiliriz.

Passionerliğin yol açtığı olaylar, gerek bireylerde ve gerekse türlerde, üniversal kendini koruma içgüdüğü sebebiyle sergilenen davranışlardan genellikle kolayca ayrılır. Bu olaylar, bir dış tahrikin, örneğin yabancı işgalin yol açtığı reaksiyonlardan da farklıdır. Bu reaksiyonlar, bir kural olarak kısa sürelidir ve dolayısıyla sonuç getirmezler. Passionerlere gelince, onlar kendilerini şu veya bu ideale adanmışlar ve bazen işi sonuna kadar götürürler. Bu durum, bir dönemin passionerlik açısından incelenmesine imkan sağlar. İncelenen bir etnosun farklı etnogenez safhalarını bu açıdan gözden geçirmek suretiyle, passioner basınç eğrisini takribî olarak çizmek için gerekli verileri elde ederiz. Çeşitli etnoslar, daha doğrusu süper-etnoslar için böyle bir takım hesaplamalar yapıldığında ise, genel etnogenez kanununu elde ederiz. Dolayısıyla bu kanunu tespit edebilmek için olaylar tarihini iyi bilmek zorundayız. Çünkü sosyal ilişkiler bilimi olarak tarih, bu kanunu değil, tamamen başka bir kanunu, yani madde hareketinin sosyal formunun spontan gelişim özelliğini yansıtır.

Madde hareketinin sosyal formunun kendi kendine gelişmesi fikrinin, Homo sapiens türü içinde entogeneze özgü bir varyant olarak giderek sönen bir hareketle excess konsepsiyonuna ters düşmesinin doğruluğu kuşkuyla karşılanabilir. Sanırım insandaki biyolojik değişimler, biyosferdeki canlı madde enerjisinin iniş-çıkışı ve passioner basıncın etkisi olmadan da gerçekleşebilir. Ancak, bu durumda şu veya bu şartlara optimal adaptasyon düzeyi, sonuçta popülasyonun

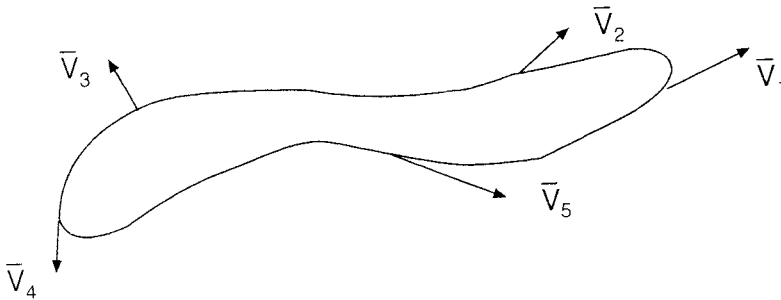
15 Bir etnosun passioner basınç seviyesi, etnik sistem içindeki passioner sayısının etnosu teşkil eden bireylerin total nüfusuna bölünerek elde edilen miktardır.

bütünüyle mahvına yol açacak herhangi bir gelişim tipi için çıkmaz sokak olabilir. Fakat tür (veya etnos), fizyolojik ve ekolojik açıdan yeniden yapılanabilmek için, gelişmiş organlarını (veya alışkanlıklarını) atarak, mahvolmaktan kaçmak ve yeni bir yol bulmak zorundadır. Hatta aksine, mutasyon başlangıcı çevre şartlarına bağlı değildir. Bir başka deyişle excess, popülasyonun değişen kısmını kaybolan cennete, yani vaktiyle Ovid'in 'altın çağ' dediği homeostaza tekrar dönmenin yollarını aramaya zorlayarak, onu etkiler.

88. Dış Hatları İtibariyle Etnik Sistemin Müti-Vektör Özelliği

Passionerlik olmadan etnogenezez olamayacağına göre, onu etnogenezin olmazsa olmazı kabul edebiliriz. Mecazi bir ifadeyle, içeride sadece şu veya bu etnosun lokal özelliklerini bırakarak onu parantez dışına alabiliriz. Tüm süreçlerde ortak olan bu özellik, ana şablonu veya genel kuralı tespit için önemlidir.

Bununla birlikte, hiç kimse bir olgu olarak passionerliği hiçbir zaman görmüş değildir ve göremez de. Dolayısıyla biz onu ancak tezahürlerine bakarak inceleyebiliriz. Ama asıl zorluk işin bu tarafında değil, etnos passionerliğinin yol açtığı değişik yönlü mantalitele-ri anlayabilmektedir. Etnosu birkaç gücün etkilediği bir vücut olarak kabul edelim (bkz. Şekil 1). Bu güçlerin total yekünü $V_E = V_1 + V_2 + V_3 + V_4 + V_5 = 0$ vektörü olacaktır.

Şekil - 1

Gözlemlenen hareketin reel etkisi, bu güçlerin aritmetik toplamına (V_E) değil, vektörler toplamına eşittir. Yani vücut yukarı doğru eğilmekle sağa hareket etmiş olacaktır. Eğer V_2, V_3, V_4, V_5 komponentlerini hareket ettirirsek, vücut V_1 yönünde daha fazla ivme kazanacak, yani hareketin etkisi daha büyük olacaktır. Bu durumda ivme, güçlerin büyümesiyle değil, bir kısmının kaybolması sebebiyle ortaya çıkacaktır. Çünkü güç bileşkesi daha büyük olduğu için, etkisi de daha fazla hissedilecektir.

Isterseniz bu anlattığımızı birkaç örnekle açıklayalım. M. Ö. VIII-V. Yüzyıllarda Hellas passionerliğin zirvesindeydi. Triremler Akdeniz ve Karadeniz sularında geziniyordu. Grek kolonileri Kafkaslar'dan İspanya'ya kadar yayılmış; İonia ve Magna Graecia (İtalya'da) metropolden daha kalabalık hale gelmişti. Fakat Grek şehir-devletleri bu güçleri koordine edemiyordu. Çünkü her site kendi başına buyruk olmak istiyor; bağımlı olmayı kölelikle eşit tutuyordu. Hatta Xerxes'in çok ağır tehlikeleri beraberinde getiren yürüyüşü sırasında dahi Thessalia ve Boeotialılar Grek olduklarını unutmamakla birlikte Persler'in safında çarpışmışlar; ama bunun bedelini ağır ödemişlerdi. Çünkü Plataea savaşından sonra Atina ve İspartalılar, Pers tutsakları affetmişler, ama Persofil Grekler'i infaz etmişlerdi.

Ne var ki Grekler, Peloponnesia ve Thebes savaşlarından sonra toparlanacak ve Büyük İskender İran üzerine bir sefer tertipleyecekti. Helenizm alanı¹⁶, Grekler'in kontrol altında tuttuğu bölgelerden daha genişti, fakat bu başarının bedeli Hellas'ın genel passionerlik seviyesinin düşmesi oldu. Çünkü bu sırada ekonomik ve kültürel yönden daha az gelişmiş olan Aetolia ve Achaia, Makedonya'nın yanı sıra birinci derecede rol oynamaya başladılar. Bunun sebebi onların güçlü olması değil, Atina, Thebes ve İsparta'nın zayıflamış olmasıydı. Başka bir deyişle, Hellas'ın umumi gücü sistem olarak zayıflamış, bu da onun Roma için kolay bir lokma olmasına yol açmıştı. Gerçi Helenler vaktiyle sahip oldukları potansiyel atâletleriyle dahi Roma sosyetesine Helen kültürünü aşılamayı başarmışlardı, ama çöküş Helen bâkiyelerinin Bizanslı Grekler'in çekirdeğini teşkil eden kütleye dönüşünceye kadar devam edecek ve I. Yüzyıldaki passioner itki onları bütünüyle değiştirecekti. Bundan sonrası başka bir süreçtir.

16 Helenizm, Helenistik unsurların Doğuyla sınırla kaldığı bir sırada, İskender'in fetihleri sonucunda ortaya çıkan kültür akımıdır.

Demek ki, gerekli düzeltmeler dikkate alınmadan yapılan basit gözlemler, yanlış sonuçlara götürebilir. Her iki durumda da birçok önemli olaylar vukû bulacağı için, passioner basıncın düşüşü yükselişin başlangıcı olarak kabul edilebilir. ‘Büyük olayların’ sayıca az olması, passionerliğin alt ve nispeten üst seviyeleri için geçerlidir. Çünkü bu durumda zıt kutuplu güçler ve geçici istikrar birbirini dengeleyebilirler. Bir etnosun hayatının farklı kesitlerini değil, sürecin tamamını incelemek gerekir ki, bu sayede passionerliğin artıp eksildiğini tespit edebiliriz.

Davranışları belirleyen zaman dilimlerinin değişik faktörler içermesi sebebiyle bazı bireyleri ciddi bir analize tâbi tutamayız, ama insanlık tarihinde tebarüz eden büyük toplumların aktiviteleriyle ilgili istatistiki bir çalışma yapmak mümkündür. (1) Önemli olmayan faktörler birbirini karşılıklı şekilde etkisiz hale getirirler; (2) Tarihi olaylar, mutlak zamanda, biyolojik ve jeolojik olanlar ise nisbi zamanlarda kayıt altına alınmıştır. O halde sadece tarih tabii bilimlere kesin kronolojiler sunabilir. Bu kronolojilerin yerini ampirik genelleştirme yöntemleri de alabilir. İşte, tabii bilim metotlarıyla hümaniter malzemeleri inceleyen etnoloji böyle ortaya çıkmıştır.

Passionerliğin temelinde tek bir gen mi, yoksa genlerden oluşan bir kombinasyon mu var; bu bir resesiv işaret mi, yoksa mantalite mi, veyahut passionerlik organizmanın sinirsel veya hormonal aktivitesiyle ilgili midir sorularına kesin bir cevap vermek benim işim değil. Bunların cevabını diğer bilim dallarının temsilcileri versinler. Ben, etnoloji açısından yapmam gerekeni yaptım ve sosyal gelişimin yanı sıra antroposferin jeobiyoğrafik gelişimini ve sebebini ortaya koydum. Pasisonerlik fenomeninin özünü ve onun diğer biyosfer unsurlarıyla olan ilişkilerini ise aşağıda gözden geçireceğiz.

89. Passioner Endüksiyon

Passionerliğin bulaşıcı olmak gibi oldukça önemli başka bir özelliği daha var. Yani passionerlerle doğrudan ilişkide bulunan uyumlular [harmonious people] da kendilerini passioner kişiler gibi gösterirler. (İmpulsiv olanlar bu konuda biraz daha ileri seviyededir). Ancak, bu insanlar passionerlerden uzaklaşınca, tabii psiko-etnik

davranışlarını tekrar kazanırlar.* Bu özellik detaylı bir şekilde incelenmiş değilse de, bilhassa askerî alanda kullanılmıştır. Passioner tipler orada hades yoluyla seçilerek, özel timler oluşturulur veya bilinçli bir şekilde diğer askerler arasına dağıtılarak “savaş ruhunun” yükseltilmesi sağlanır. Bazen de birkaç passionerin tüm bir alayın savaş kapasitesini artırmaya yeteceği hesaplanır. Gerçekten de öyledir.

F. Engels “Süvari” adlı makalesinde ‘iki süvari birliğinin baş başa çarpışmaya girmesinin çok nadiren vukû bulduğunu’ yazmaktadır. Genellikle onlardan biri savaşa katılmadan geri döner. Yani “manevî unsur olan cesaret, burada birden maddî güce dönüşmüştür.” İkna edici momentum ise askerin zaferi (ideal amaç) kendi hayatından daha değerli bulduğu “şevk” anıdır.¹⁷

Bir bölükteki süvarilerin psikolojik özellikler yönünden birbirinden fazlasıyla farklı olduklarını söylemeye bile gerek yok; ama savaş sırasında bütün bir bölük şu veya bu şekilde passioner bir kitleye dönüşür. Bu passionerlik, zaferi hayattan daha yüksek görmektir. Buradaki paradoks, daha az passioner olanların mahvolmasıdır. Çünkü süvariler kaçanları kolaylıkla kılıçtan geçirirler. Fakat birkaç yüz kişi, ancak endüksiyon yoluyla, yani her bireye passionerlik enerjisi enjekte edilmek suretiyle elektiriktendirilebilir. Mantıkî benzetmemizi sürdürelim: İnsanları bir popülasyon, bir de münferit grup halinde ele aldığımızda, passioner alan (bir nevi elektromanyetik alan) münferit olarak ele alınanların psikolojisine yaptığı tesire nispetle popülasyon olarak ele alınan kitleye daha değişik şekilde tesir edecektir.

‘Kahraman ve Kitle’ teorisinin çelişkisi, kahramanın askerî birliği kumanda etmesi değil, askerler arasında passionerlikten başka bir meziyeti bulunmayan birkaç kişi sayesinde birliğin F. Engels’in sözünü ettiği ‘şevk’e kapılarak defalarca beceriksiz kumandanı kurtarmasıdır. Mesela kimse Bennigsen, Wittgentein, Wellington ve Blücher’i Napolyon’la kıyaslamaz, ama Rus, İngiliz ve Prusya birliklerinin

* Örneğin ülkücü veya devrimcilerin bulunduğu atmosfer içinde kalan sempatizanlar, kendilerini ülkücü veya devrimci olarak gösterirler; ama onlardan uzun süre ayrı kaldıkları zaman tekrar eski hallerine dönerler. Dolayısıyla ülkücü ve devrimcilerin çoğu, yazarın sözünü ettiği passioner tiplerdir (çev).

17 K. Marx and F. Engels. *Collected Works*, Vol. 18. Progress Publishers, Moscow, 1932, s. 310.

1813-1814'deki şevki, neredeyse çocuk yaştaki Fransız acemi birliklerinininkinden daha güçlüydü.

En önemlisi, belkide böyle kritik anlarda, bir kural olarak, bilinci, yani insanların aklını etkilemenin anlamsızlığıdır. Aksini ispat edecek hiçbir mesnedimiz yok.

Eşit olmayan savaşta zafere erişmesine -ramak kalan Hannibal'ın trajedisini hatırlayalım. Cannae zaferinden sonra Roma'yı zaptetmek ve Kartaca'yı kurtarmak için bir piyade birliğinden müteşekkil küçük bir takviyeye ihtiyacı vardı. Hannibal'ın elçilerinin ve Barka ailesi taraftarlarının Kartaca ihtiyarlar meclisine sundukları deliller reddedilemeyecek şeylerdi. Fakat duymak istemeyen duymaz, anlamak istemeyen anlamazmış. Sonunda Kartaca ihtiyarlar meclisi kumandana şu cevabı gönderdi: 'Eğer yeneceksen takviye kuvvetlerini ne yapacaksın?' Ve böylece kendi torunlarını ölüme mahkum ettiler.

Yine de Kartacalı yöneticilerin aptal ve korkak olduklarını söyleyemeyiz. Sadece orada olmayan birinin tesir sahası dışındaydılar. Çünkü Hannibal galip olarak ülkesine döndüğünde, güçlü rakiplerinin dahi önünde eğilmesini sağlayacak kadar itibarlı olduğu anlaşıldı. Fakat Roma senatosunun ultimatomu karşısında ülkesini terketmek zorunda kalacaktı. Herhangi bir direnişin başarısızlıkla sonuçlanacağını anlayan Hannibal, böylece kendini feda etme kararı aldı.

Şimdi de edebiyat tarihinden bir örnek verelim. F. M. Dostoyevski, Rus Edebiyatını Sevenler Derneği'nin 8 Temmuz 1880 yılı toplantısında Puşkin hakkında bir konferans verdi. İştirakçilerin naklettiklerine göre konferans son derece başarılıydı; ama konferans metnini okurken özel bir heyecan duymuyoruz. 'Karamazov Kardeşler'le kabil-i kıyas değil. Anlaşılan, bizzat Dostoyevski'nin orada bulunması, konferans dinleyicilerinin etkilenmesinde küçümsenmeyecek bir rol oynamıştır.

Passioner endüksiyon her yerde tezahür eder. Bunu, müzik ve tiyatro sevenlerin konservatuar, yahut Moskova tiyatrolarının kapılarında toplandığı günümüzde açık bir şekilde görebiliriz. Çünkü onlar, bu eserlerin radyo veya televizyon gösterimlerinin doğurduğu etkinin tiyatro salonlarındaki etkisiyle aynı boyuta sahip olmadığını farketmemektedirler. Bu örnek, etnogenezi olaylarına kıyasen mikroskoptur, ama her iki durumda da aynı kural geçerlidir.

Passioner endüksiyonun en güzel örneklerinden biri de, 1796'daki Arcole Köprüsü savaşıdır. Burada Avusturya ve Fransa ordularını birbirinden sadece üzerinde köprü bulunan, sığ ve bataklığa dönmüş bir nehir ayırıyordu. Fransızlar üç defa saldırmışlar, fakat her defasında topçu ateşiyle geri püskürtülmüşler ve sonunda bir hücum daha gerçekleştirmenin imkansız olduğu anlaşılmıştı. İşte böyle bir anda General Napolyon Bonapart bayrağı kapığı gibi ileri fırlayınca, humbaracı askerler de tıpkı mıknaş tarafından çekilen demir tozları gibi köprüye doğru koştular. İlk saftakiler şarapnel parçalarıyla öldürüldülerse de, arkalarından gelenler Avusturyalıların toplarının bulunduğu mevkiye kadar ulaşmayı başararak, düşmanı süngülediler. Onları diğer Fransız askerleri takip etti ve böylece zafer Fransızlar'a müyesser oldu. Napolyon'un hayatta kalmasının sebebi ise, hücum sırasında köprüden nehre düşmüş olmasıydı.

Yukarıdaki örneği kendi bakış açımıza göre tahlil edelim. Bir ke-re o sırada İtalya'ya gönderilen birlikler, Fransız ordusunun cephe-deki en kötü birlikleriydi. Askerler, Parisliler tarafından defalarca tepelenmiş, zayıflatılmış güney bölgelerinden toplanılmış köylülerdi ve eğitimsiz oldukları gibi, donanım yönünden de çok kötüydüler. Kısacası savaşla ilgisi olmayan, profesyonel yetenekleri bulunmayan insanlardı. Levazımcılarının hepsi birer kaşarlı dolandırıcıydı. Hatta Napolyon, henüz savaşa girmeden önce bunların büyük bir kısmını hırsızlık sebebiyle kurşuna dizdirmiş, dolayısıyla orduda çok az passioner insan kalmıştı. Karşılarında ise Habsburg monarşizminin en seçkin birlikleri vardı. Buna rağmen Fransızlar dört büyük çarpışmayı da (Lodi, Castiglione, Arcole ve Rivoli) kazandılar. Çünkü Napolyon, rakibi General Alvinzi'nin yapamadığı bir şeyi başararak, kendi passionerliğini askerlerine endükte edebilmişti. Ama bir süre sonra bu endüklenmiş passionerlik yok olacak ve Suvorov üç çarpışmada (Adda, Trebbia ve Novi -1799) Fransızların İtalyada kazandıkları zaferi sıfıra indirecekti. Bunun suçlusu, kesinlikle Fransız generalleri (Jourdan, MacDonald ve özellikle Moreau) değildi. Kendi işlerini iyi bilen bu insanlar sadece çaba sarfetmiş, fakat çaba üstü bir gayret göstermemişlerdi. Suvorov ise Bonapart gibi kendisindeki aşırı pasionerliği sadece Rus askerlerine değil, diğerlerine de aktarabilmişti. Fakat Suvorov Viyana'da bulunan kraliyet askeri şurasını etkileme imkanından yoksundu. Çünkü passioner endüksiyon için belli bir mesafe şarttır ve yüzlerce km. uzaklıktan onu hissetmek mümkün değildir.

Yenilgiyle sonuçlanan İsveç seferi ve ricattan (kahramanca da olsa) sonra Viyana'ya dönen Suvorov tiyatroya gittiğinde, oradakilere esenlikler dilerken hiç kimse bunu komik, abes bir hareket gibi değerlendirmede. Tam tersi, Suvorov'a imparatora yakışır bir saygı gösterildi. Oysa henüz altı ay önce onun faaliyetlerini engellemek daha yararlı olurdu.

Bu örnek üzerinde genişçe durmamızın sebebi, buna benzer bir yığın hadiseyi tekrar anlatmamaktır. Aslında gelişmekte olan etnosların tüm askerî ve siyaset tarihi, uyumlu bireylerden müteşekkil kitleleri harekete geçiren passioner endüksiyonun şu veya bu varyantlarından oluşur.

Bu varyantlar farklıdır ve üstelik ikna edici momentum, etnik yakınlık derecesidir. Suvorov, vatanseverlik modüsü aracılığıyla Rus ordusunun maneviyatını, komutası altında bulunan Macar, Tyrol, Hırvat veya Çek askerlerinininkinden daha fazla etkileyebiliyordu. Napolyon'un Fransızlar üzerindeki etkisi, 1812-13'de askerî seferlerin de gösterdiği gibi, Vestfalyalılar, Saksonyalılar, Hollandalılar ve Napolitenler üzerindeki etkisinden daha güçlüydü. Denilebilir ki, tali şartlar aynı olmak şartıyla, passioner ve uyumlu bireylerden oluşan etnoslar birbirlerinden ne kadar uzaklaşırlarsa, passioner uyarı rezonansı da o ölçüde zayıflar. Bu durum, bir işaret olarak passionerlik meselesini etnik yeknesaklık meselesinin özüne yakınlaştırmaktadır. Fakat endüksiyon gibi rezonans da bir enerji kavramıdır. Aca bu bunlar etnosa ne ölçüde uygulanabilir?

Her etnogenez süreci, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çevredeki kitlelerin severek kendilerine katıldığı küçük grupların (konsorsiyumların) kahramanca ve bazen fedakârâne sergiledikleri hareketlerle başlar. Elbette bazı şüpheli veya egoist kişiler çıkabilir; ama gözleri önünde oluşan sisteme dahil olduktan sonra eski halet-i ruhiyelerinden eser kalmaz. Benim sözünü ettiğim passioner endüksiyon ve rezonans, çok iyi bilinen bu vakıayı açıklamaktadır. Bu iki kavram, organik passionerlerin passionerliğin kişilere bulaşmasında oynadıkları "mayalama" rolünün önemini anlamamızı sağlamaktadır. Birincilerin etkisi altında bulunan ikinci gruptakiler, passioner endüksiyon jeneratörü ortadan kalkıp, rezonans ataleti sönünce oraya buraya dağılırlar. Bu olay genellikle oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşir.

90. Passionerliği Kaybetme Yolları

Her etnogenez, sistem passionerliğinden az veya çok bir şeyler alır götürür. Bir başka deyişle her etnogenez, passionerlerin ve genlerinin ölümüdür. Bu durum, özellikle ağır savaşlar sırasında yaşanır. Çünkü passioner askerlerin büyük kesimi, kendi vasıflarını torunlarına aktarma fırsatı bulamadan genç yaşta ölür.

En dikkat çekici nokta ise, passioner basıncın sadece savaşlar sırasında azalmamasıdır. Bu durum, insanların savaşlar sırasında kendi toplumlarının zaferi için canhıraş bir fedakârlıkla ölmeleriyle izah edilebilir. Ancak, barış dönemlerinde de passionerlik sürekli olarak azalır. Üstelik bu azalma, savaş yıllarında olduğundan daha hızlıdır. Bir etnos için en korkunç olanı, barış döneminden diğer bir etnosun saldırısına karşı savunmaya geçiştir. Bu durumda etnos yok olmasa bile, daima acılarla geçen kırılmanın başlaması kaçınılmazdır. Bunu sosyal sebep ve faktörlere bağlayarak açıklamak mümkün değildir; ancak, yüksek passionerliği irsî bir işaret olarak kabul edersek, her şey açıklığa kavuşmuş olur.

Savaş zamanında kadınlar çarpışmaya giden kahramanlara değer verirler ve böylece erkekler, her zaman resmî nikah yoluyla değilse bile, evlenerek ölmeden önce arkada bir nesil bırakırlar. Çocuklar büyür ve babalarını tanımadıkları halde genlerinin sevkettiği davranışları sergilerler. Barış dönemlerinde ise, halim helim, evine barkına düşkün erkekler, ideal erkektir. Passionerlere gelince, onlar hayatta kendilerine bir yer bulamazlar. İ. A. Gonçaroff'un "Uçurum" adlı romanındaki genç kızın zengin toprak ağasını bir devrimciye ve sanatkâra tercih etmesi bunun tipik bir örneğidir.

Poligaminin egemen olduğu ve kadının hemen hemen haklarından mahrum bulunduğu yerlerde de aynı kural geçerlidir. Hilafet döneminde Araplar'ın, daha sonra Osmanlı Türkleri'nin nüfusunun hızlı artışı çok eşlilik sayesinde olmuştur. Fakat haremlerdeki cariyeler savaşlarda elde edilir; onlara savaş ganimeti, yahut işgal edilmiş ülkelerden alınan gelirlerle bakarlardı. Kendi memleketinden kız almak çok pahalıya mal oluyordu; çünkü ödenilecek başlık parası ailenin reissiz kalması halinde geçimini sağlamaya yeterli olmayıydı. Bu yüzden zengin olmayan göçebe bedevîler tek eşle yetiniyorlardı. Hatta bu kadının ayrılma hakkı da vardı; çünkü nikah, Hristi-

yan Avrupa'daki gibi sadece bir dinî âyinle kalmıyor, aynı zamanda vatandaşlık da sağlıyordu. Bu yüzden şeriat, kadına kendi zevkine uygun bir koca seçme serbestisi getiriyordu. Elbette kadınların genel meyli, ya savaştan bol miktarda ganimetle dönen kahramanlara, ya da evin ihtiyaçlarını karşılayabilecek aile canlısı erkeklerden yanaydı. Fakat her halükârda passioner tipler, gerek Doğu ve gerekse Batıda, istenmeyen, topluma baş ağrısı olan tiplerdi ve bunlar çoğu defa arkalarında varis bırakmadan ölüp gidiyorlardı. Onların popülasyon arasından çekilmeleri, dış darbeler etnosu sarsana kadar fark edilmiyordu. Yani ancak bir felaket anında uğranılan kaybın telafi edilemeyeceği anlaşıyordu. Bundan sonrası obskürasyon, bir başka tabirle can çekişme safhasıdır. Dolayısıyla biz, etnik süreçlerin, bir-biriyle sürekli etkileşimde bulunuyor olsalar da, bir fokus içinde birbirine sarılmış gibi tarihî coğrafya renkliliği oluşturan sosyal süreçlerin değişik bir türü olmadığını söyleyebiliriz.

Şu halde passionerlik, sadece “kötü eğilimler” değil, yeni etnik sübstratların kombinasyonuna hayat vererek, onları yeni süper-etnik sistemlere dönüştüren irsi bir işarettir. Artık ben, onun nedenini nerede aramam gerektiğini biliyorum. Önce ekoloji ve farklı kişilerin bilinçli davranışını bir kenara alıyorum, çünkü onlarda değil. Geriye geniş bilinçaltı alanı kalıyor. Tabi ki bireysel olanı değil, toplumsal bilinçaltısını kastediyorum. Çünkü burada passioner itki atâletinin etki süresi yüzyıllarla ölçülür. Dolayısıyla passionerlik, biyolojik bir işarettir; atâlet rehavetini bozan ilk impuls ise, aralarında bazı passioner bireylerin de bulunduğu bir jenerasyonun zuhuru demektir. İşte bu passioner kişiler alışılan ortamı değiştirirler; çünkü onlar, bir takım günlük dertler, kendilerini çeken bir hedef olmadan yaşayamazlar. Çevreye karşı mukavemet gösterme gerekliliği, onları birleşmeye ve uyum içerisinde faaliyette bulunmaya zorlar. Böylece çağın sosyal gelişim seviyesinin ortaya koyduğu şu veya bu sosyal formu çarçabuk benimseyen ilk konsorsiyum teşekkül eder. Passioner basıncın doğurduğu cevvaliyet, uygun ortam bulduğunda, bu konsorsiyumu en avantajlı pozisyona sokar. Halbuki eskiden beri tek başına hareket eden dağınık passionerleri “ya kabileden dışlarlar, ya da öldürürlerdi.”¹⁸ Sınıflı toplumlarda da durum aşağı yukarı böyledir.

18 V. I. Kozlov. *What is an Ethnos*. Priroda, 1971, 2:72.

Doğrudur; passionerler mahkumdur. Eğer onlar hiçbir şey yapmadan ölselerdi, bizler hâlâ çocukları kurban eder, yaşlıları öldürür, öldürdüğümüz düşmanların cesetlerini yer, akrabalarımızı ve dostlarımızı büyücüler aracılığıyla yok etmeye çalışırdık. Ne piramitler, ne mabetler, ne Amerika'nın keşfi, ne yer çekiminin icadı, ne de uzaya uçuşlar olurdu. Fakat bütün bunlar vardır ve henüz Paleolit devirden itibaren birikmeye başlamıştır. Yoksa, şu anda yer yüzünde çağdaş Fransızlar, İngilizler, Ruslar vs. değil, artık unutulmuş olan Sümerler, Piktler vb. yaşarlardı.

Passionerlerin en feci ölümü, etnogenezin son aşamasına rastlar. Sayıları azalır ve artık küçük burjuvaziyle anlaşılamaz olurlar. 1203'te Bizans'ta böyle olmuştur. Topu topu 20 bin kişilik küçük bir Haçlı ordusu, tahttan indirilen imparatorun oğlunu babasının yerine oturtmak amacıyla Konstantinopolis surlarına yaklaştığında, 70 bin kişilik ordu çıkaracak güce sahip bulunan Grekler, Vareg muhafızları ve bir avuç gönüllüleri kaderleriyle başbaşa bıraktılar. Böylece şehir iki defa zaptetildi: 18 Haziran 1203 ve 12 Nisan 1204. Fakat ikincisinde korkunç tahribat ve yağmalara maruz kaldı. Haçlıların tüm kaybı bin kişi kadardı. Passionerler savaşta, diğerleri ateşe verilen evlerinde öldüler. Korkaklık kurtuluş yolu değildir. Halbuki karşı koymak için yeteri kadar güce sahiplerdi. Hayatta kalmak bir yana, düşmanı mağlup dahi edebilirlerdi. Sonunda diğer şehirlerin savaşa katılmalarıyla düşman mağlup edildi de Konstantinopolis kurtarıldı. Tabii 1453'de tekrar aynı kâbusu yaşamak için. Hâlâ sabırla galipler tarafından öldürülmeyi bekleyen pek çok insan vardı. Peki bunlar ne menem insanlardı?

XXI

SÜB-PASSİONERLER

91. Uyumlu Tipler

Etnogenezde passionerlerin rolü ne kadar büyük olursa olsun, etnos içindeki sayıları daima sınırlıdır. Kelimenin tüm anlamıyla benim passioner dediğim kişiler, gerek tür ve gerekse bireylerdeki kendini koruma içgüdüsünden daha güçlü impulsa sahip olan kişilerdir. Normal insanların büyük bir çoğunluğunda bu iki impuls birbirini dengeleyerek, uyumlu, akli başında, çalışkan, titiz, fakat süperaktif olmayan bir kişilik yaratır. Ayrıca diğer insanların zaptedilemezliği, anlamsız bir atılganlıkla kendilerini feda edişleri, bunlara yabancı ve antipatiktir. Şunu da ilave etmemiz gerekiyor: Bâkiye etnoslarda olduğu gibi, gelişmekte olan etnoslarda da insanların çoğu zayıf bir passionerliğe sahiptir. Tek farkı, dinamik etnoslarda fazla enerjilerini kendi sistemlerinin gelişmesi için harcayan passionerlerin bulunmasıdır.

Kaydetmek gerekir ki, yoğun gelişme her zaman etnosun hayrına olmaz. Passionerlik bilinçli hedeften saparak kontrol altından çıktığında “aşırı ısınma”lar meydana gelip, yapıcı güçten yıkıcı güce dönüşebilir. Bu durumda uyumlu kişiler etnosun kurtaracısı haline gelirler; ama bu da bir noktaya kadar mümkündür.

Bu tür insanlar, etnosun bünyesindeki fevkalade önemli unsurlardır. Onu yeniden yapılandırır, passioner patlamaların şiddetini azaltır ve önceki nümüneleri örnek alarak maddî değerleri çoğaltırlar. Ve dış düşmanlar ortaya çıkıncağa kadar passioner tiplere ihtiyaç

duymadan toplumu rahatça yönetebilirler. Örneğin, Vikingler'in İzlanda'da yaşayan torunları, zamanla passionerliklerini kaybettiler. Bunlar, XII. Yüzyılda uzak ülkelere karşı sefer düzenlemeye son verdikleri gibi, XIII. Yüzyılda da kan davalarını durdurdular. Cezayirli korsanlar, 1627'de adaya saldırdıklarında hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Evlerinin yıkılmasına, kadınlarına tecavüz edilmesine, çocuklarının köle olarak alınıp götürülmesine seyirci kalan İzlandalılar, düşmana karşı koyma kararlılığını gösteremediler.

Böyle bir durumda farklı açıklamaların olabileceğini farzedelim. Cezayirli profesyonel katillerdi ve muhtemelen âni saldırının uyandırdığı panikten faydalanmışlardı. İzlandalılar, o sıralar Otuz Yıl Savaşı'na girip, yenilgiye uğradığı için zayıflayan metropol Danimarka'nın desteğinden tamamen yoksundular. Bir de bizim düşüncelerimize göre İzlandalılar'ın passioner geriliminin giderek azalması gerekirdi. Gerçekten de bu böyle miydi? İki asır sonraki İzlanda'ya bir bakalım.

1809'da Reykjavik'te otuz küsur asker, yüzbaşı, vali ve onun güzel kızından oluşan Danimarka garnizonu bulunuyordu. Aynı yılın Haziran ayında şehir sahiline siyah bayraklı bir gemi yaklaştı ve şehrin teslimini istedi. Danimarkalı subay bu talebe ateşle karşılık verdi, fakat gemiden atılan mermiyle yaralanınca askerler silahlarını bıraktılar. Sahile çıkan korsanların reisinin İzlanda asıllı, ünlü saat tirmircisi Jörgen Jörgenson olduğu anlaşıldı. Namussuz Jörgen, âşık olduğu valinin kızının dest-i izdivacını talep etti ve kendini İzlanda kralı ilan ettikten sonra adamlarına şehri yağmalama izni verdi. Şans eseri kız bu sırada ağır hastalandı... Hey gidi İzlandalılar! Bir avuç korsana kimse engel olamadı. "Denizleri titreten"lerin, İngiltere, Normandiya ve Finlandiya'yı istila edenlerin binlerce torunu bir avuç korsanın densizliği karşısında seyirci kalmış, onlara karşı koymak şöyle dursun, canlarını kurtarmak için kaçmayı dahi denemişlerdi. Halbuki karşılarındakiler hiç de İspanya ve Fransa kraliyet donanmalarına meydan okuyan cesur Mauriler değil, Kuzey Denizi limanlarında gezinen bir avuç çapulcuydu. Peki bu olay bir passionerlik azalması değil midir?

Ama herkesi aynı kefeye koymamak gerekirmiş. Çünkü soğukkanlılığını yitirmeyen bazı kişiler, korkaklık duygusunu ve âcizliklerini bertaraf edememekle birlikte, kendilerini korumayı başarmışlar-

di. Güzel Danimarkalı kızın sabık nişanlısı da bunlar arasındaydı. Balıkçı teknesiyle kaçıp kurtulmayı başaran delikanlı, rastladığı İngiliz donanmasına ait gemilerden yardım istedi. Hemen Reykjavik'e gelen İngilizler, top ateşi tehdidiyle korsanları teslim olmaya zorladı ve hepsini kelepçeledi. Vali ve güzel kızı da bu vesileyle kurtulmuş oldular. Fakat deniz korsanlarının reisini yargılayan İngiliz mahkemesi, İngiliz vatandaşlarının çıkarlarına zarar vermemiş olduğu gerekçesiyle onu serbest bıraktı. İzlandalılar ise, deniz korsanı kralın altı haftalık hâkimiyetinden sonra tekrar kendi işlerine döndüler. Uyumlu, uygar, kendileri dışında başkasına zarar veremeyen bu insanların yapabileceği başka bir şey yoktu.

92. “Serseriler”, “Serkeş Askerler” ve “Soysuzlar”

Etnosların içinde her zaman “negatif passionerliğe” sahip gruplar da bulunur. Bir başka deyişle bunların hareketlerini zıt yönlü passioner impulslar yönlendirir.

Örneğin İzlandalılar hiç değilse ailelerini geçindirmek, balık avlama bölgeleri, pufla topladıkları yaban ördeği kolonileri ve kayalık-lar arasında hayvanlarını beslemek amacıyla kullanılan küçük meralar gibi hayat kaynaklarını korumak için çalışma yeteneğini kaybetmemişlerdi. Fakat eski dönemlerin şehir yerleşim merkezlerindeki süb-etnik formasyonlar son derece kötü varyantlardı. Roma vatandaşlarının tarlalarını kaybettikleri için morali bozulan torunları, I. Yüzyılda Roma'da toplanmışlardı. Beş katlı evlerin küçücük odalarında barınıyor, cloacae (pis atıkların akıtıldığı Tiber Vadisi'nden yükselen kötü kokular) soluyor, sağlığa zararlı kurşun kupalardan şarap içiyor, ama tüm bunlara rağmen hiç sıkılmadan devletten “ekmek ve sirk” talebinde bulunuyorlardı. Devlet bu talebi karşılamak zorunda kalıyordu; aksi takdirde bu süb-passioner kitleler, ekmek paylarını artırmak ve sirkte daha muhteşem gösteriler sunma vadainde bulunmak suretiyle devlet darbesi yapmak niyetinde olan herhangi bir passioner maceraperestin peşine takılabilirlerdi. Fakat bu insanlar kendilerini düşmana karşı savunmayı öğrenmeyi istemiyor ve askerî eğitim zor olduğu için böyle bir şeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı. Süb-passioner kişinin şaşmaz mantığına göre kimse geleceği göremezdi. Devletin sırtından bedeva ekmek yiyen ve işi

gücü sirk gösterilerini seyretmek olan bu insanlar, ihtimali bir tahminde bulunmayı dahi beceremezler; bu yüzden kendilerine ulaşan bir haberi 'hoş haber' ve 'kötü haber' olarak ikiye ayırır, kötü haber getirenleri can düşmanları olarak görür ve bir fırsatını bulunca da onlarla hesaplaşırlardı.

Sonuç, Roma'nın Alaric tarafından işgaliydi (410). Üstelik de o sıralarda Gotlar'ın sayısı, İtalya şöyle dursun, sadece Roma şehrindeki eğitimli savaşçıların sayısından bile azdı. Ama bu ayıp dahi Romalılar'a hiçbir şey öğretmedi. Mağluplara iyi davranan Gotlar, bilahe-re çekip gittiler. Tabi Romalılar yine eski kayıtsızlık günlerine döndüler. Ama kendisine "Kartaca'nın intikamını alan adam" ünvanı veren Gaiseric, 455'de Roma'yı zaptedince, süp-passioner tipleri hiç zorlanmadan kılıçtan geçirdi. Çünkü tıpkı uyumlular ve zararsız İzlandalılar gibi, kimse bunları kurtarmayı dahi düşünmedi. Vandal katliam ve yağmasından sonra Roma bir daha kendini toparlayamadı. Ama bu bizi fazla üzmüyor.

Yabancı barbarların değil, bizzat halifenin satın aldığı Türk kölelerin hâkimiyet altında tuttukları Bağdat'ta da benzeri bir manzara yaşanmıştı. IX. Yüzyılda artık Arap savaşçı kalmamıştı. Onların torunları ise aldı-sattıyla uğraşüyor, pazarlarda çene yarıştırmaya bayılıyorlardı. Halifeyi ve bazen de hilafet sınırlarını korumak için profesyonel savaşçılara ihtiyaç vardı. Çaresiz kalan halife, Asya bozkırlarından ve Nubya çöllerinden parayla adam almaya başladı. Artık Bağdat'ta ipler bu insanların elindeydi; istedikleri kişiyi hilafet makamına oturtuyor, hoşlarına gitmeyen tahtından indiriyorlardı. Koca şehrin ahalisi ise sadece ağlamak, sitemler etmek ve fıkralar anlatmakla yetiniyor; ama yine de çalışmadan yaşamayı, diz çökerek ölmeyi tercih ediyordu. Yeter ki kimse onlardan kendilerini savunmalarını istemesin!

Sistemin passioner gerilimini kaybetmesi ve dolayısıyla ülkelerin değişmesi, bu tür sonuçlar doğurabiliyor. "Gününü gün et!" sloganı, şerefsiz ölüme götüren en kestirme yoldur.

Üstün, orta ve düşük kabiliyetli olmasına bakmaksızın, herkes passioner olabilir. Passionerlik iç dünyanın bir özelliği olduğu için, dış tesirlere bağlı değildir. Passioner insan, etik normlarına da bağlı olmadığı için kahramanlıklar sergilediği gibi, aynı rahatlıkla suç işleyebilir; yaratabilir, bozabilir; iyi ve kötü işler yapabilir. Onun kita-

bında sadece kayıtsızlık yoktur. Keza passionerlik, insanı “kitleleri” peşinden sürükleyen bir “kahramana” dönüştürmez; çünkü passionerlerin çoğu, zaman zaman başarı ve aktivite grafiğini belirledikleri “kitle”nin bir parçasıdır. Tarihte süb-passioner grupların en iyi temsilcisi “serseriler” ve profesyonel paralı askerler (landsknechts)dir. Üzerinde yaşayıp gittikleri dünyayı değiştirmek veya muhafaza etmek onların umurlarında değildir. Hareketli oldukları için, passionerlerle birlikte ülkelerin işgaline ve devlet darbelerine iştirak ederek, çoğu kez etnosların kaderlerinde önemli rol oynarlar. Passionerler onlarsız yapabildikleri halde, onlar passionerler olmadan bir hiçtir. Süb-passionerler dilencilik ve haydutluk yapabilirler ve sıfır passionerlik düzeyinde bulunanlar, yani nüfusun büyük bir kesimi bunların kurbanı olurlar. Yine de “mahkum” olanlar sefillerdir; çünkü onları takip eder, yakalar ve yok ederler. Ama buna rağmen onlar her jenerasyonda ortaya çıkarlar.

93. Passionerliğin Dereceleri

Passionerleri kitleleri peşinden sürükleyen “kahramanlar”la aynı keyefe koymak, “serkeş askerleri” de “kadro” olarak görmek cazip görünebilir; fakat gerçekte tarihî aksiyon mekanizması o kadar basit değildir. Hanedan bânilerini istisna tutarsak, İspanyol Habsburglar ile Fransız Bourbonlar, aralarında Fouquet ve Law veya Manuel Godoy gibi maceraperest bakanların da bulunduğu saray çalışanları gibi vasat insanlardı. Fakat hidalgolar, şövalyeler, tacirler, korsanlar, misyonerler, konkistadorlar, hümanistler ve ressamalar, bunların hepsi öyle bir iç gerginlik yarattılar ki, bunun neticesi olarak, eğer etnogenetik sürecin bir parçası gibi kabul edilebilirse, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İspanya ve Fransa bu etnosların yüksek passionerliğini yansıtan bir politika uygulayabildiler.

Dolayısıyla çoğu kez halk hareketlerine elebaşılık etmelerine rağmen, yine de passionerleri “peşinden sürükleyenler” değil, “arkadan itenler” olarak adlandırmak daha doğru olur. Çünkü çoğu meçhul bir şekilde ölüp giden bu insanlar olmasaydı, geleneği, yani kitlelerin ataletini kırmak imkansız olurdu.

Böylece biz, azalan passionerliğin üç derecesini kaydettik. Fakat, gerekirse dereceleme daha da artırılabilir. Bu açıdan üçüncü karak-

teristik tipe “süb-passioner” [alt-passioner] denilmesi doğrudur. Ancak, sözünü ettiğimiz tipleri, sınıf, zümre, tabaka ve alt etnik gruplarla karıştırmamaya bilhassa dikkat etmek gerekir. Çünkü bunlardan herhangi biri, her üç tipi de bünyesinde bulundurabilir. Tabi farklı terkip ve farklı mantalitelerle. Onların etnos içindeki oranını ise, gerek sayı ve gerekse vektör açısından, etnogenezi süreci belirler.

94. Hannibal ve Kartaca

Şimdi Hannibal'ın kişiliğini ve İkinci Pön Savaşı sırasındaki davranışını kendi bakış açımdan yeniden değerlendirmeme izin verin. Barka ailesi, Kartaca'nın en zengin ailelerindendi. Hannibal'ın babası Hamilcar, gerçi Numedya ve İspanya'yı kendine bağlamak suretiyle servetine servet katmıştı, ama gerçek iktidar Hannibal'ın elindeydi. Roma'yla girilecek bir savaş Hannibal'a hiçbir menfaat sağlamayacağı gibi, son derece riskliydi de. Esasen bu savaşın Hannibal'a hiç gereği yoktu, ama ata yurdu Kartaca için kaçınılmazdı. Çünkü ser-seri bir ok zaten paraya ihtiyacı olmayan Kartacalı generalin göğsüne saplanırsa, hiçbir ganimet bu kaybı telafi edemezdi. Acaba vatandaşlarının arzusunu mu yerine getiriyordu? Hayır. Onlar ondan savaşa girmesi talebinde bulunmadıkları gibi, en kritik anında yardım göndermemişlerdi ve burjuvanın kendisi için değil de toplum yararına bir iş yapılacağını hissettiği an duyduğu nefrete benzer bir nefretle ondan tiksiniyorlardı. Süb-passionerler, bu gibi hallerde hemen kendilerine herhangi bir yükümlülükten kaçma imkanı veren bahaneler aramaya başlarlar. Elbette bu, o kadar da basiretli bir görüş değildi, ama halklar bir takım felaketleri beraberinde getirecek konularda her zaman basiretli olamazlar. Kısacası, bir takım kişisel çıkarlar uğruna Hannibal Gades'te eğlenmekle vakit geçirmeli, Kartacalı ihtiyarlar bütün güçleriyle generallerini desteklemeli, Numedyalı savaşçılar nefret ettikleri Fenikeli sömürgeciler uğruna ölmek için firar etmeli ve İspanya çiftçileri kıyam ederek bağımsızlıklarını kazanmalıydı. Fakat tüm beklentilerin aksi oldu. Gelişen olaylar neticesinde Kartaca'daki Pön edebiyatı koyboldu. Nüfusu bir milyonu geçen Roma'nın buğday ihtiyacını karşılayan Atlas Dağları eteklerindeki verimli topraklar zayıflayarak, ıssızlaştı. Zalim Romalılar'ın zulmünden kurtulmaya çalışan hürriyetsever Berberiler, o zamanlar yeşilliklerle bezeli Batı Sahrası vadilerine muhaceret ettiler. Böylece

Berberîler'in sürülerinin tırnakları arazinin yeşil örtüsünü mahvettiği için, buralar taşlı sahralara dönüşmeye başladı. Hannibal zamanında nehirlerin gürül gürül aktığı, fillerin gezindiği, atların otladığı bu topraklardaki zengin hayvan sürüleri, Romalı ve Arap istilacıların iki bin yıllık antropojen etkisiyle artık yerini sadece develere bıraktılar.

Her ne kadar biz böyle büyük değişikliklerin sebebini etnoğrafya ve fizikî coğrafyada arıyor isek de, Barka ailesinin Kartacalı süb-passioner burjuvanın ağır baskısına maruz kaldığı âşikârdır. Önce savaşı kaybetmelerine, arkasından kuşatma altına alınan Kartaca surları dibinde ölmelerine, daha sonra da Numedya'nın istilas ve landşafın mahovolmasına yol açan olayların gelişmesine de bu baskı sebep olmuştur.

Peki, başka türlü olabilir miydi? Elbette! Hannibal'a zamanında yardım edilmesi Roma'nın mahvedilmesi, Samnitler ve Cisalpine Gallerinin kurtarılması, çok fazla abartılan yapay şehirleşmenin durdurulması, böylece Apeninnes bölgesindeki çam ormanlarının, Capua, Tarento, Arno vadisindeki küçük Etrüsk şehirleri çevresindeki üzüm bağlarının kurtarılması demektir. Gerçi Galya'nın zenginlikleri ve Hellas'ın hazineleri uzun bir süre tehlikeye maruz kalmazdı; ama ne Appian Yolu açılır, ne de okullarda Latince öğrenimi mümkün olurdu. Fakat her halükârda üretim ilişkileri gelişmesini sürdürecekti; can çekişmekte olan antik kölecilik döneminin yerini er veya geç feodal sistem alacaktı. Passionerliğin yükseliş ve düşüşü, insanlığın sosyal gelişimini etkilemez. Tabi, sosyal gelişme ile sosyo-ekonomik formasyonların birbiriyle yer değiştirmesi kastediliyorsa. Fakat acaba duygular, bilincimizde yani akılda nasıl bir değişiklik yapabilirler? Şimdi bunun nasıl olduğunu göreceğiz.

XXII

PASSİONERLİĞİN SÖNÜŞÜ

95. Ani Parlama ve Kül

Artık “başlangıç âni”nin, bir popülasyonun belli oranda passioner insanlarla birlikte âniden ortaya çıkışı olduğunu söyleyebiliriz. Yükseliş safhası, tabii çoğalma veya inkorporasyon sonucunda passioner bireylerin sayısının hızlı artışıdır. Akmatik safha, passionerlerin sayısının azalması ve süb-passionerlerin ortaya çıkışıdır. Kırılma safhası, süb-passioner tiplerin passioner bireylerin yerini almasıdır ki, süb-passionerler özellikleri sebebiyle ya etnosun bütünüyle yok olmasına yol açarlar, ya dıştan gelecek bir istila hareketi sırasında hiçbir varlık gösteremezler. Bu son durumda geriye sadece uyumlu bireylerden oluşan ve yaşadıkları bölgenin biyosenozun en üst tamamlayıcı halkası haline gelen bâkiyeler kalır.

Tarihleri yazıya geçirilmediği için asırların karanlığında kaybolan ve bu yüzden basit (ilkel) saydığımız tüm etnoslar, bu etnos içi evrim sürecinden geçerler. Aynı manzarayı tarihte de gözlemleyebiliriz. Bu gibi süreçler özellikle süb-etnik [alt-etnik] toplumlarda, mesela Sibirya Kossak (Kazak)ları'nda görülür.

XIV. Yüzyılda Ruslaşmış Hazarlar'ın torunları, Rusça “brodnik” olan adlarını Türkçe “Kazak” kelimesiyle değiştirdiler.* XV-XVI.

* Bugün Sibirya Kazakları denilen kitleyi, Kazakistan'da yaşayan Kazak Türkleri'yle karıştırmamak gerekir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgiyi, yine Gumilëv'un “Muhayyel Hükümdarlığın İzinde” adlı eserinin, 366. sayfasına koyduğumuz dipnotta, keza aynı yazarın “Eski Ruslar ve Bü-

Yüzyılda bozkır Nogayları'nın baş belası olan Kossaklar, daha sonra savaş alanını Sibirya'ya kaydırarak son Nogay hanı Küçüm'ü hezimetete uğrattılar. Moskova yönetiminden de destek alan Kossaklar, bir asır zarfında tüm Sibirya'yı fethederek, Pasifik Okyanusu sahillerine ulaştılar. Desteğe ihtiyaçları oldukları için Velikorosslar'ı aralarına almış olmakla birlikte, onları daima kendilerinden ayrı olarak gördüler. Bu Kossaklar'a kâşifler [explorers/zemleprohodtsı] denilmesi bilimsel literatürde genel kabul görmüştür.

XVII. Yüzyıl Rus kâşifleri, sert, taviz vermez ters insanlardı. Ne devletten, ne de kuzeyin ağır iklim şartlarından çekiniyorlardı. Kossak Yüzbaşı Pyotr Beketoff'un Lena Nehri sahilinde ilk askerî kışlanın temelini attığı 1632'den, Kossak Semyon Motora'nın Anadır çıkarmasını gerçekleştirdiği 1650'ye kadar geçen süre zarfında Kossaklar Sibirya'nın tüm kuzeydoğusunu ele geçirerek, samur kürküyü ödenmesini şart koştukları vergi [yasak] sayesinde konkistadorların Amerikan altınından elde ettikleri gelir kadar kazanç sağladılar. Fatih Kossaklar, son derece gözüpek ve doğuştan insiyatif sahibi insanlardı. Tüm kabilelerden tek tek vergi (yasak) topluyor, bazen de sanki deniz kazalarına davetiye çıkaran kaba teknelerle Kuzey Buz Denizi'ne dahi çıkıyorlardı. Ama XVII. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde karakterleri değişmeye başladı. Artık bir sefere çıkılması istendiğinde, "Teknelerimiz zayıf, yelkenlerimiz küçük; büyük gemiler yapmasını da bilmiyoruz.. " gibisinden kaçamak cevaplar veriyorlardı. XVIII. Yüzyılda ise Kuzey Sibirya'daki Rus popülasyon tebellür etmeye başlamıştı. Girişim ve aktivite tamamen kaybolmuş; kahramanlık, yerini korkaklığa bırakmıştı.¹⁹ Nihayet XIX. Yüzyılda Kossakların torunları Çukçeler tarafından mağlup edildiler ve görevini ihmalden dolayı cezasını çekmesi için güneyden kuzeye sürgün edilen herhangi bir devlet memurunun hiçbir hukuka sahip bulunmayan köleleri ve devlet serfleri haline geldiler. Ancak, İspanyol konkistadorlar, Kanada'daki Fransız kolonistler (Kızılderililerle karışmış olanlar hariç), Hint Okyanusu havzasında Arap ve Portekizli ta-

yük Bozkır Halkları" adlı kitabında; Muhammet Hakimov'un "Aykın Tarih"inde, bir de özellikle E. P. Savelyev'in "Drevnaya İstoriya Kazachestva" (Kazaklığın Kadim Tarihi) adlı eserinde bulabilirsiniz. Biz bu karışıklığı önlemek için Türk olmayan Kazakları Kossak, diğerlerini Kazak şeklinde yazdık. (çev.)

19 V. G. Bogoraz. *New Tasks of Russian Ethnography in Polar Regions*. Trudy Severnoi nauchno-promyslovoi ekspeditsii, 1931, 9:20-21.

cirler passionerliklerini aynı şekilde kaybettiklerine; daha eski dönemlerde ise Viking ve Helenler'in torunları da bu kaderden kaçamadıklarına göre, yukarıda anlatılan süreci kurala uygun bir olay kabul edebiliriz. Israf edilen passionerlik enerjisi, arkasında önce sıcak, sonra soğuk ve en nihayet nemli bir kül bırakır.

Konkistadorların açgözlülüğü, Makedonyalı Iskender'in mağruriyeti, Sulla'nın şöhret düşkünlüğü ve Jan Huss'un âteşin inancı, birbirine benzemeyen olaylar gibi görünebilir. Fakat ilk bakışta böyle görünen bu ve buna benzer birçok olayın temelinde passionerliğin olduğu görülür. Verilen tüm örneklerde özellikle altı çizilen passionerlik işareti veya istisna derecesinde aktivite impulsu, sadece birey için değil, popülasyon için de karakteristiktir. Farklı bireylerden örnek vermemizin sebebi ise, söz konusu işareti mümkün olduğunca bariz bir şekilde göstermektir. Esasen süreçler daha komplekstir, ama elbette sistemi uygulamayı ve dolayısıyla takip etmeyi engelleyecek boyutta değil.

Bireyin veya sistemin passionerliği ne kadar yüksek olursa, sosyal grubun yaratıcılığının daha zengin ve etnosun kültürünün de daha renkli olacağı düşünülebilir. İtalya'da Rönesans döneminde kabiliyetli insanlar kaynadığı için, onu etnogenezin en yüksek aşaması olarak kabul etmek gibi bir eğilim de oluşabilir. Halbuki İtalyan halkı, XV. Yüzyılda çok zor bir dönemden, kırılma safhasından geçiyordu. Milan'da kondottier Visconti ve Sforza, Florence'da ise Mediciler ipleri ele geçirmiş; Roma'da papazlar alenen nepotizm ve simony'yle (hisse senetleri alıp satmakla) uğraşıyor; Naples ve Sicilya'yı kaba, saldırgan ve hümanizmden bînasip İspanyollar yönetiyordu. Bir zamanlar İtalyanlar'a Alman imparatorların sert yönetiminden kendilerini kurtulma imkanı bahşeden site cumhuriyeti gelenekleri, vatanseverlik ve cesaret kaybolmuştu. İşte, böyle bir genel yozlaşmanın arka planında güzel sanatlar ve bilimin parlak çiçekleri açıldı. Ressamlardan Beato Angeliko ve Botticelli, hümanistlerden Giovanni Pontano, Lorenzo Valla, Marsilio Ficino ve Pico della Mirandola bunlardandır.

Fakat XVI. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen ve Leonardo da Vinci, Raphael, Michelangelo, Titian, Ariosto, Machiavelli'nin adlarıyla belirlenen "Yüksek Rönesans," İspanya ve Fransa arasındaki sürekli savaşların arka planında gerçekleşmiştir. Gerçi İtalya bu sa-

vaşa doğrudan katılmamıştır, ama toprakları savaş alanı olarak kullanılmıştır. 1494'de Fransa'nın İtalya sınırlarına sokulmasıyla başlayan savaşlar, 1525'e kadar Fransa'ya bu topraklar üzerinde belli belirsiz bir hâkimiyet imkanı sağlamıştı. Fransızlar'ı Paiva'da mağlup eden İmparator V. Charles, ordularını İtalyanlar'ın direnişini kırmak amacıyla göndermek zorunda kalmış ve olay 1527'de Roma'da barbara bir tahribatla son bulmuştur.

İtalyanlar'ın sessizce oturup, zalimlerin zulmüne boyun eğdiğini söylemek insafa sığmaz. Çünkü onlar, işgalden kurtulmak için zaman zaman yabancı orduların desteğinden de faydalanıyorlardı. 1494 yılında Fransızlar Florence'a yaklaşıncı, şehirde hâkimiyeti elde tutan Medici ailesi devrildi ve yerine Dominican rahip Savonarola geçti. Onun zamanında gerginlik bitmedi. Hatta ölümünden sonra dahi. Yeni kurulan cumhuriyetin aczi yüzünden 1512'de Medici'ler tekrar iktidara geldiler. 1527'de cumhuriyetin yeniden kuruluş denemesi bu defa ünlü sanatçı Michelangelo'nun iştirakiyle tamamlanmak istendiyse de, 1530'da o da emperyal güçler tarafından bastırıldı.

XVI. Yüzyılın ikinci yarısında ise İtalya İspanya'nın etki alanı içine girdi. 1563'de Trent Konsili'nin kabul ettiği Counter-Reformation prensipleri, yani aslında yeni Katolisizm, İtalyan halkının değil, sadece entellektüellerin sınırlı bir tepkisiyle karşılaştı. Katolik tepki onları kolaylıkla saf dışı etmişti. Giordano Bruno'nun yakılması, Campanella'nun hapsedilmesi ve Galileo'nun fikirlerinden dönmelerinden sonra 150 yıl kadar devam eden bir çöküş dönemi başladı. İtalya'nın passionerliği sönmüştü. Passionerliğin "altın çağlarıyla" yaratıcılığın birbiriyle örtüşmemesini nasıl açıklayabiliriz?

96. Zayıf, ama Aktif Passionerlik

Verdiğimiz örneklerin dışında, passionerlerin Huss ve Sulla misali kendilerini ateşe atmadığı, ama amaçları uğruna pek çok şeyi feda ettikleri daha zayıf başka varyantlar da olmalıdır. Gogol ve Dostoyevski'nin sanat uğruna yanıp tutuşmaları, Newton'un gönüllü olarak dünya zevklerinden el çekmesi, Vrubel ve Mussorgsky'nin sakatlanmaları da birer passionerlik örneğidir. Çünkü sanat ve bilimin gelişmesi de "doğrudan eylemler" gibi fedakârlıklar ister. Etnogenez

süreçlerinde ise bilim adamları ve sanatkârların önemli bir yeri vardır. Hatta siyasîlerden daha farklı bir yere sahiptirler. Çünkü onlar kendi etnoslarına özgün bir renk katarak, onları diğerlerinden ayırır veya süper-etnik bütünlük ve kültürlerin oluşmasına yol açan etnoslar arası temaslara yardımcı olurlar. Passioner basınç seviyeleri daha düşük olsa bile, gotik mabetleri bina eden adları meçhul ustalar, eski Rus mimarları, büyüleyici masalları üretenler ve daha pek çok zor mesleği kendi istekleriyle seçen kişiler de passionerdirler. Ben kabiliyetli vakanüvisleri de bu gruba dahil ediyorum.

Sistemin passioner basıncının nispeten daha zayıf, fakat daha yaratıcı boyutuna dikkat çekmeme izin verin. Birincisi, sistemin “akmatik safha” [acme phase] dediğimiz “aşırı ısınma”dan önceki yükseliş dönemi; ikincisi, “atâlet safhası” dediğimiz düşüş sürecine geçişi gösteren kırılma dönemi. Mecazî bir ifadeyle, bizi ilgilendiren her iki dönem, etnik sistemlerin passionerlik büyüme ($\pm$) eğrisinin iniş çıkışlarıdır. Bununla birlikte eğrinin düşüşe geçtiği anda dahi basıncın bütünüyle ortadan kaybolması söz konusu değildir. Passionerlik düzeyinin nispeten yüksek olduğu anlarda, bireyin davranış kalıpları ve toplumsal imperatifi, bizzat kendisi tarafından seçilmiş gerçek veya hayalî hedefler uğruna farkında olmadan tehlikeye atılması için yeterli değildir. Bununla birlikte bu dönemde kişinin sahip olduğu passioner gerilim, çevresindeki gerçeği birazcık değiştirme pahasına da olsa, amacına ulaşmaya gayret etmesi için yeterlidir. Bu durumda eğer yeterli kabiliyetlere sahipse, çevresindekileri büyülemek veya hayranlık uyandırmak için kendisini bilim ve sanata adanabilir. Ama böyle bir kabiliyeti yoksa, o zaman servet biriktirmek suretiyle kariyer yapmaya çalışacaktır. Sözüünü ettiğimiz passionerlik boyutunun hâkim olduğu tarihi dönemler, kültürün gelişme devirleri olarak görülür; fakat her birinin ardından daima şu iki felaketten birisi arz-ı endam eder: Ya passionerliğin yükselişi sırasında “aşırı ısınma” görülür, ya da passionerlik yavaş yavaş düşer ve çöküntü kendini gösterir. Mesela XIV.-XV. Yüzyıllardaki Rönesans, XVI-XVII. Yüzyıllarda yerini Reformasyonlara bıraktı; korkunç Otuz Yıl Savaşları’nın ardından Huguenot savaşları ve dragonnad boğuşmaları başladı; Engels’in tabiriyle Robespier ve Napolyon’u bir çehrede toplayan Kromwell’in²⁰ “yuvarlak kafalıları”nın sergiledikleri gaddarlık

20 K. Marx and F. Engels, *Articles on Britain*. Progress Publishers, Moscow, 1978, s. 13.

ların vektör itibariyle değilse de passionerlik boyutu itibariyle Rönesans'ı andırdığı nispeten sakin bir dönem (XVIII. Yüzyıl) başladı. Passionerlik düzeyi önce yükselmiş ve yaşanan umumî bir felaketin ardından düşüş başlamıştı. Yani passioner bireylerin sayısı azalınca, onların yerini emniyeti riske, serveti hızlı başarıya, rahat ve huzurlu bir hayatı maceraya tercih eden insanlar almışlardı. Bunlar, passionerlerden daha iyi veya daha kötü değildiler; sadece değişik tiplerdi.

Bu süreç hiçbir şekilde hiçbir kaynak tarafından tespit edilmiş değildir; çünkü ancak çağların ve ülkelerin özelliklerinin geniş açıdan birbiriyle karşılaştırılması sonucunda müşahade edilebilir. Dolayısıyla söz konusu süreç yalnızca etnoloji yardımıyla ve etnik tarih çerçevesi dalilinde anlatılabilir.

Ancak, daha az passioner olanların, - örneğin ressamalar, şairler, öğretmenler, emektar askerler vs.,- etnogenezde rol almadıkları veya bu rolün generallerin, konkistadorların, eretiklerin veya demagogların rolünden daha az olduğu söylenebilir mi? Hayır bu rol ne azdır, ne de farklıdır. Passioner basınç seviyesi en yüksek olan kişilerin dahi, kabiledaşlarının yardımını almadan hiçbir şey yapamayacaklarını daha önce belirtmiştik. İnsanları bir düşünce veya hareket çevresinde kenetlenmeye iten unsurlardan birisi de sanattır. Dolayısıyla Dante ve Michelangelo'nun İtalyan etnosunun entegrasyonu için yaptıklarının Cesare Borgia ve Machiavelli'nin yaptıklarından hiç de geri kalmadığını bir kez daha belirtmeliyiz. Helenler'in Homer ve Hesiod'u Lycurgus ve Solon'la aynı kefeye koymaları da tevekkeli değildi; hatta Persler, Zerdüşt'ü Darius Hystaspis'e tercih etmişlerdi. Passionerlik etnosu farklı dozajlarda etkilediği sürece, yaratıcı gelişme farklı şekillerde devam edecektir. Ancak, okuyucusuz şair, öğretmensiz ve öğrencisiz bilim adamı, cemaatsiz peygamber, subay ve eratsız general olamayacağına göre, gelişim mekanizması şu veya bu şahsa değil, passioner gerilimin farklı boyutlarına sahip etnosun sistem bütünlüğüne bağlıdır.

Persistent etnos üyeleri, komşularının ve Kızılderililer, Polinezyalılar, Eskimolar, Tankutlar, Evenkler ve Ayniler'in keşfettikleri yeni yönlerine övgüler yağdıran seyyahların dikkatini çeken ve değerli görülen meziyetleri vardır. Anatomik ve fizyolojik yönden bütünüyle değerli insanlardır; çevrelerine zarar vermemek için azami

dikkati gösterirler, ama passioner gerilimleri etnosların gelişim sürecini durduracak derecede zayıftır. Hatta aralarında tesadüfen passioner kişiler çıkarsa, bunlar kendilerini doğdukları topraklarda değil, komşu ülkelerde kanıtlamaya çalışırlar. Örneğin XV-XVIII. Yüzyılda Arnavutlar, ya Venedik’de, ya da İstanbul’da kariyer yaparlardı. Bugünkü Bushmenler, Veddalar, Gondlar ve Mayalar’ın Yucatan’daki torunlarında dahi az da olsa passionerlik vardır. Bunun bir alt seviyesi apati, yani dejenerasyon ve yok oluşturu, fakat bu teorik bir ekstrapolasyondur. Çünkü pratikte komşular zayıf etnoslarla ölmeden önce hesaplaşırlar.

Anlattıklarımızdan çıkan sonuç, bir etnosun hayatındaki en zor dönemin, passionerlik yüklü akmatik safhadan akıl ve düşünceye dayalı atâlet safhasına geçiş, yani kırılma dönemi olduğudur. Bunu aklın ve düşüncenin rol almadığı rahatlık dönemi homeostaz takip eder. Hedefler ve görevler aynıdır, ama güç azalmaya başlamıştır. Uyumlu ve süb-passioner kişilerin oranı artarken, “fanatik” denilen yaratıcı ve vatansever bireylerin sayısı azalır. Bir etnosun kendisinden sayıca az fakat passioner rakipleri tarafından yok edilmesinin asıl sebebi de “kendi bireylerinden” iç destek görememesidir. Nitekim XX. Yüzyıl yazarlarından Polonyalı Bruno Jasienski “Neme lâ-zımcılardan kork!” demiştir.

Yukarıda etnosun kırılma ve asimilasyon yoluyla yok olmasından önce, onun iç yapısının basitleştiğini ve davranış stereotipinin durağanlaştığını söylemiştik. Ekstreml bireyleri kendi ortamında eriten vasatlık, toplumu zorunlu olarak gerekli dirençten mahrum kılar. Bunun sonucu, o etnosun komşuların kurbanı olmasıdır. Nadir hallerde dağlara veya saharalara çekilerek bâkiye etnos haline dönüşenler bu kuralın dışındadırlar. Tarihî materyalizm teorisinde detaylı olarak anlatılan progresiv sosyal tekâmül başka kanun ve kurallardan tarafından yönlendiriliyor olmakla birlikte, filogenezele etnogenez arasında, tam değilse de belli ölçüde bir benzerlik vardır.

97. Bastardlar (Piçler)

Ekstreml bir işaret olarak, passionerliğin kayboluş süreci sosyal şartlar dışında gerçekleşseydi, hızlı ve gözle görülür bir şekilde gelişir ve pratikte akim kalırdı. Fakat etnik tarihin karmaşık çatışmalar-

rında, sosyo-ekonomik süreçlerin sürekli birbirini etkilediği anlarda passionerlik kaybının rolü ve önemi bir noktaya kadar gizlidir. Dolayısıyla malzeme eksikliğinden kaynaklanan yanılgılardan kaçınmak için tekrar tarihe dönecek ve dikkatli bir şekilde gözden geçirilmiş çağlardan örnekler alacağız.

Batı Avrupalı passionerler, sömürgecilik furyasını sona erdirdiler. Çünkü Doğu ve Batı Hindistan'a gidenlerin çok azı geri dönüyordu. Bunun en belli başlı sebeplerinden biri de, gelecek nesilleri etkileyen frengi hastalığıydı. Frengiden özellikle denizciler ve o sıralar ya passionerliklerinden, ya da "serkeşliklerinden" dolayı gönüllü olarak askerliği seçen kişiler etkileniyorlardı. Şehir ve köylerdeki nüfusun atıl kesiminin bu tür endişeleri yoktu ve dolayısıyla sistemin passioner gerilimi düşmekteydi; ama süreç tahmin edilenden daha geç işliyordu. Demek ki passionerliğin zayıflamasını engelleyen bir sebep vardı.

Passioner kişiler, savaşlarda yok olup gitmeden önce bir şekilde genlerini popülasyona ekebiliyorlardı. Genç erkeklerin kanlı savaşlara atılmak için yanıp tutuşmaları, aynı yaştaki genç kızlar arasında hayranlık uyandırıyor ve bu hayranlık kendilerine özgü bir biçimde ifade ediliyordu. Passioner basıncın yüksek olduğu dönemlerde efkar-ı umumiyeye bu genç kızları sergiledikleri davranışlardan dolayı fazla ayıplamıyordu. Riyakârlık, passionerliğin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. "Bastard" [piç] kelimesi Orta Çağ'da hiç de hakaret anlamı içermiyordu. VII. Charles zamanında Fransız Genelkurmay Başkanı Jean Dunois'a "Bastard Prens" deniliyordu ve onun gibilerin sayısı bir hayli fazlaydı. Yüzyıl Savaşları sırasında duklerin üçüncü sınıf ailelere mensup kızlarla girdikleri gayr-ı meşru ilişkilerden doğan erkek çocuklar, "beyaz müfrezeler"i oluşturan süpassioner "serkeş askerler"in kumandanları olarak onur nişanı ve şövalye ünvanları alıyorlardı. Bu müfrezelerdekiler "fakir, fakat inatçı; hem ülkelerinde, hem ülke dışında sadece kendi çıkarları peşinde koşan güçlü insanlardı."²¹ 1431'deki Lorraine Savaşı'nda Burgundia Dükü Philippe Le Bon, Bastard de l'Humières, Bastard de Brimen, Bastard de Neuville ve Schinderhannes ailesinden gelme bir bastard olan Robinet Hunderpfeifer'i hizmetine almış ve onların sadıkâne hizmetleri sayesinde zafer kazanmıştır.²²

21 Karl Marx. *Chronological Excerpts*. Marx/Engels Archives, VI. Gospolizdat, Moscow, 1939, s. 347 (Russian translation).

22 Age, s. 348.

Doğuda durum daha kolaydı. Poligaminin normal olduğu Arap, Türk ve Moğollar'da bütün kadınlardan, hatta esire cariyelerden doğan çocuklar da "meşrû" sayılırdı. İlk eşten doğan çocuklarla cariyelerden doğan çocuklar arasında sadece taht veraseti konusunda ayırım yapılır ise de, halkın büyük bir kesimi için bunun fazla bir önemi yoktu. Kadınlar da erkekler kadar gen aktarma yeteneğine sahiptirler ve erkekler kadar-passioner olabilirler. Ana gen havuzunun haremde taksim edilmesi, etno-sosyal sistemlerin passioner gerginlik düzeyinin Avrupa'dakine nispetle daha sancısız varyantlarını oluşturmuştur.

Bu tür davranış kalıbı, passionerlik işaretinin sabit olmamasına yol açar ki, bu da passionerliğin herhangi bir zümrenin irsî özelliği olduğu görüşünü çürütür. Tesadüfen böyle bir durum söz konusu olsa bile, bir sonraki kuşakta "gayr-ı meşrû" denilen çocukların doğmasıyla durum bozulacak ve toplumun farklı kesimlerine mensup olan bu çocuklar, meşrû babalarından değil, aktüel durumlarından tevarüs ettikleri passionerlik standardına göre hareket edeceklerdir.

Örneğin XVII. Yüzyıla kadar Fransa'da zâdegânlık kapalı bir kast değildi ve esasen kralın hizmetinde bulunan herhangi bir enerjik insan da pekala asil olabilirdi. Richlieu'nün fermanıyla bu alanda bazı sınırlamalar getirildi. Huguenot savaşlarından sonra kendini asilzâde olarak tanıtan kişilerin birkaç kuşak öncesinden asil bir aileden geldiğini ispat etmek zorunluluğu getirildi. Yine de XIV. Louis zamanında tüm bakanlar burjuva kesimindendi ve gerek orduda ve gerekse edebiyat sahasında Fénelon, La Rochefoucauld, Madame de Sévigné dışındaki bütün meşhur isimler avam tabakasındandı.²³ Feodal krallıkta bu insanların toplum içinde lider durumuna gelmelerinin sebebi, meşrû babalarının sahip olmadığı bazı iş bitiricilik kabiliyetlerine malik bulunmalarıydı. Öbür türlü krala hizmette sınır bulunmadığı dönemlerde, şayet bu insanların ataları belli yeteneklere sahip olmuş olsalardı, mutlaka Philippe Le Bel veya Charles the Wise tarafından öne çıkarılırlardı.

Gerçekten de şayet passioner insanlar bir sosyal grup içinde yoğunlaşmış olsalardı, o takdirde ilk kanlı savaş tüm passioner popülasyonu ortadan kaldırır ve başlamakta olan etnogenezi süreci, ilk aşamada biterdi. Fakat gördüğümüz gibi böyle bir şey olmamıştır.

23 Augustin Thierry, *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers État*. Meline, Cans et Cie, Brussels, 1853, s. 236-237.

Etnik rejenerasyon, yani sarsıntılardan sonra etnosun yeniden yapılanması vakıası sık sık görülür. Üstelik de bu dönemde ortaya çıkan vatan kurtarıcıları, o vatanın bânilerinin sahip olduğu passionerliğin aynısına sahip oldukları gibi, bazen meşrû atalarından daha fazla passionerliğe de sahip olabilirler. Her ne kadar kaynaklarda fazla zikredilmemiş ise de, bastardlar her millette, her dönemde ve her çağda var olmuşlardır.-Kaynaklarda konuyla ilgili kayıtların bulunmaması, onların var olmadığı anlamına gelmez.

Etnik rejenerasyon mekanizması aşağıda belirtilen şekilde çalışır. Etnosu meydana getiren süb-etnoslar arasında genellikle bir tanesi diğerlerinden daha girişken ve dolayısıyla daha fazla liderlik vasıflarını haizdir. Bu süb-etnos bireylerin passionerliği yoğun olarak eyleme döküldüğü için, passionerlik tüketimi daha hızlıdır. Gerçi eksilen miktar başka süb-etnoslarla telafi edilebilirse de, farklı bir takviye yolu da mevcuttur. Passioner gen havuzu, gayr-ı meşrû ilişkilerle bütün bir popülasyona ekilir ve doğan çocuklar kendi süb-etnos ortamında, daha doğrusu annelerinin ailelerinde kalırlar. Böylece sistem passionerliğinin harcanması yavaşlamış olur.

Lider bir süb-etnos tüm imkanlarını harcayıp tükettiği zaman, çevre süb-etnoslardan birisi liderliği yüklenir ve böylece parçalanmaya yüz tutan etnogenez devam eder. Meşrû evlilik ilişkileri ortamında böyle bir şey söz konusu değildir; çünkü anne baba kendi kaderlerini paylaşmak zorunda olan çocuğunu bir ihtiras uçurumunun içine çekmek zorunda kalırdı. Fakat genealojinin kaybedilmesi pahasına çocuğun hayatı muhafaza edilir.

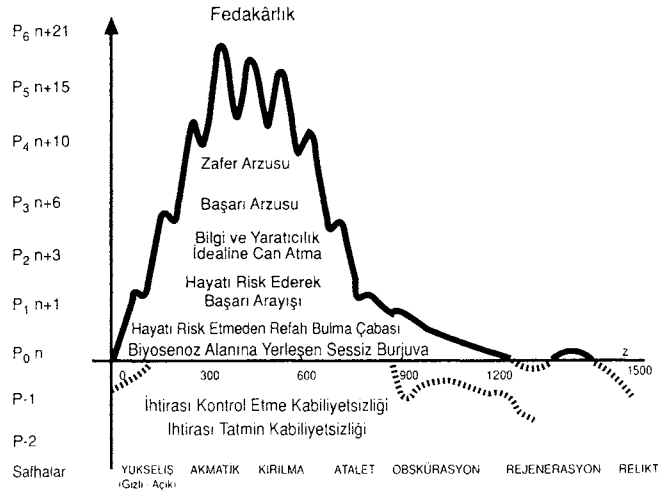
Her rejenerasyonun etnosun kültür hayatında bir takım sapmalara yol açtığı düşünülebilir; fakat bu olay sadece sistemin sınırları içinde gerçekleşeceği için etnos yalnızca ayakta kalmaz, aynı zamanda aktif yaratıcı hayat süresini de uzatır. Bu bile rasyonel davranış normlarını parçalayan içgüdüsel kombinasyonları iyi yönde geliştirmek için yeterlidir. Tabiat, insanların niyetlerinden daha güçlüdür.

98. Etnosu Birleştiren Nedir?

Etnik şekilleniş veya etnogenez dinamiklerinin niceliğiyle ilgili soruyu yanıtladıktan sonra etnik istikrarın sebebini ele alan bir di-

ğer önemli konuya geçmek zorundayım. Pek çok etnos, esasen pratikte sıfır sayılabilecek cılız bir passionerlikle hayatını “bâkiye etnos” olarak sürdürür.

Biriktirilmiş enerji, yaratılan maddi temel, yönetim tecrübesi ve diğer sosyo-teknik faktörler çöküş eğilimini engellerler. Bir etnos, tüm hayatı boyunca herhangi bir süper-etnik sistemin sınırları dahilinde faaliyet gösterdiği için, süper-sistemin elementleriyle bir “enerji” alış verişi gerçekleşir. Bunun sonuçları, passionerlik boyutuna yansır. Yani etnosun dış sistem bağlarının işleyişi, gelişimin yükselip düşmesine ve hatta enerji alış verişinin bir etnosun hayatının farklı evrelerinde farklı anlamlar ifade eden kritik sınırı aşması halinde, gelişimin bütünüyle dumura uğramasına zemin hazırlar.

Şimdi genellikle birbirine benzemeyen farklı insanları bir etnik bütünlük içinde birleştiren şeyin ne olduğu sorusunu sorma vakti geldi. Bir diğer sosyal referans çerçevesinde bu rolü üstlenen unsur, spontan gelişime ayak uydurma kabiliyetine sahip istihsal ilişkileridir. Ancak, etnoslar için başka bir referans sistemi vardır ve olayları sebep-sonuç ilişkilerine göre inceleyen, sosyal kurumların ortaya çıkış ve yok oluşunu mükemmelen anlatan tarih bilimi, Atinalı birinin İspartalı düşmanını neden dostane ilişkiler içinde ticaret yaptığı Fenikeli birinden daha yakın gördüğü sorusuna cevap vermek durumunda değildir. Tarih sadece, Atinalı ve İspartalılar'ın Grek, yani si-

yaşı yönden biririnden ayrılmış tek bir millet olduğunu kaydeder. Ama acaba şu etnos denilen şey nedir? Etnos üyelerini birbirine neler bağlamaktadır? Tarih bu soruların cevabını vermediğine göre, tabiata dönmek zorundayız.

Etnik tarihle (tabii güçler olayı) insan zekası ve el emeğinin yarattığı kültür tarihi arasındaki farkın ne olduğunu biz zaten biliyoruz. İnsan doğar, yaşar ve ölür. Ölüm bu sürecin tabii bir sonucu olarak değerlendirilir ve hatta zamanında ve acısız bir şekilde gelmesi arzu edilir. Dolayısıyla tüm biyosfer süreçlerinin bir sonu vardır, yani süreçler diskreterdir. Diskret olmayan gelişimde ise ölüm veya doğumun yeri yoktur.

Halbuki kültür tarihinde herşey tersinedir. Saray ve mabetlerin inşası yıllar alır; landşafların yeniden oluşumu birkaç asır içinde gerçekleşir; bilimsel eserler ve incelemeler ise yıllar süren emeğin mahsulüdür... Bunların hepsinde bir ölümsüzlük ümidi vardır ve bunun haksız bir ümit olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü insanoğlunun el emeği göz nurunun ürününün kaderi ölüm değil, zaman içinde tahrib olmak ve unutulmaktır. İnsanın ürettiği şeylerde passionerlik olmaz, sadece hareketsiz maddeye biçim veren kişinin, daha doğrusu onun heyecan ve duygularının doğurduğu ateşin oluşturduğu passionerlik kristalleri vardır. Fakat ne yazık ki, biyosenoz şartlarına bağlı olmayan bu kristaller, gelişmeye ve değişime muktedir değildirler. Ölüm hakkı, sadece canlılara özgü bir ayrıcalıktır.

İşte size etnoslar tarafından üretilen ve arkeologlar tarafından incelenen kültürlerin neden etnoslardan daha uzun ömürlü olduğunun izahı. Arkeologları yanıltan şey, kendilerini, üretilenle üreteni aynı kefeye koymaya, eşya ile insanlar arasında benzerlikler aramaya zorlamalarıdır. Bu iğva daha tehlikelidir. Çünkü passioner kişiler çekip gittikten sonra dahi popülasyonda pek çok insan, hatta eşyalar ve bazı fikirler kalır. Böylece sönmüş yıldızların ışığı durumuna düşen kültür, görüneni var olan gibi algılayan gözlemciyi yanıltır.

Fakat bir fenomenin tasvirinden izahına geçiş, başka bir inceleme aparatının yani hipotezin, başka bir deyişle ispat edilmemiş olmakla birlikte bilinen tüm vakıalarla ilişkisi bulunan ve onlar arasındaki ilişkileri izah eden bir önerinin devreye sokulmasını gerektirmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

BİLİMLER ARASINDAKİ KÖPRÜ

Bu bölümde, anlatılan etnogenez olayının birbirine akraba bilim verileriyle karşılaştırılması yapılmak suretiyle izah edilmesi denenmiştir. Önceki bölümlerden farklı olarak bu bölüm hipotetiktir; fakat yapılan değişik açıklamalar, daha önce anlatılan etnogenez özelliklerini etkilemez.

XXIII

SİSTEMDE ALAN

99. Etnosenoz

Bugüne kadar etnoğraflar sınıflandırmayı dil, din, ırk, üretim şekilleri ve teknik özellik boyutları gibi endikatörlere göre yaptıkları için, süper-etnoslarla etnoslar arasındaki uçurum kapatılamaz görünüyordu. Ama dikkatlerimizi sistem bağları üzerine yoğunlaştırdığımız zaman, bu uçurumun ortadan kalktığını görüyoruz. Tasvirî etnoğrafyanın yerini, hem süper-etnik sistemin değişken unsurları, hem de onun komşu sistemlerle etkileşimi arasındaki istikrarlı ilişkileri inceleyen etnik tarih alır ve bu durumda soyut sayılan şeylerin var olduğu, var olan soyut şeylerin de daha etkili ve ağırlıklı oldukları anlaşılır. Şu halde “Helen Kültürü” (Roma’ya ait olanlar dahil), “İslam Dünyası”, diğer kıtaları da tesir altına alan “Avrupa medeniyeti”, “Orta Vaha İmparatorluğu” (Çin, etnik açıdan oldukça mozaik bir ülkedir) ve “Avrasya göçebe kültürü” (Türkler ve Moğollar) gibi terimler sıradan basit sözcükler değil, aksine, gözlemci etnoğrafın ulaşabileceği basamağın bir üstünde yer alan etnik bütünlüklerin teknik bakımdan somutlaşmış, sosyal açıdan şekillenmiş kavramlardır.

Yazının icadından önceki dönemlerde muhtemelen bu tür etnik bütünlükler çok sık teşekkül etmemiş; edenler de aynı tekamül safhasından geçmiş ve arkalarında çakmaktaşı kırıntıları, çöp yığınları, seramik kap kacak parçaları bırakmışlar ve bazen de kesif ormanlar içinde veya bazı adalarda “kabile” olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Eğer böyle ise, o takdirde uygarlığın “erken devirlerinde” ve oldukça geri bir teknoloji düzeyinde bulundukları kabul edilen pek

çok izolat, etnogenezin başlangıç aşaması değil, son safhasıdır. Örneğin Afrika'nın tropikal ormanlarındaki Pigmeler, Avusturalya yerlileri, Sibiry'a'nın Paleoasya etnosları, Tierra del Fueganlar ve Pamir dağlıları bu tür izolatlardır. Bunların tabiat şartlarına uyum derecesi, iş aletleri ve silahları geliştirmeden de biyosenozun bir parçası olarak yaşamalarını sağlayacak kadar yüksektir. Fakat tabiat ve etnik çevreyle etkileşim sistemi nüfus artışını sınırlar. Bunu Yeni Gine örneğinde açıkça görebiliriz. Son zamanlara kadar genç Papua sadece komşu kabileden birini öldürdükten sonra evlenmeye hak kazanırdı. Ayrıca, kullanılan isimler son derece sınırlı olduğu için, öldürdüğü insanın adını da öğrenmesi şarttı. Papualar, kendileriyle çevrelerinin doğal kaynakları arasındaki dengeyi bu şekilde koruyorlardı. Passionerliğin sıfıra yakın derecesi budur. İzolatların diğer konularda dinamik halklardan geri kalır tarafları yoktur.

Bir kural olarak, persistent etnoslar, insanlardan başka tabiattaki diğer bilinen canlı elementleri ve teknoloji yardımıyla üretilen cansız maddeleri de içine alan sabit sistemler oluştururlar. Yani bu etnos (sözünü ettiğim karma komplekse ben bu adı veriyorum), insanların yanı sıra çeşitli evcil hayvanları, kültür bitkileri ve ev eşyalarını da kapsar. Bir Eskimoyu köpeksiz, igloosuz ve gerçi son zamanlarda motor takıyor olsalar bile, kızaksız düşünmek imkansız olduğu gibi, bir Tunguz'u geyik ve köpeksiz, Arab'ı devesiz, Pueblo Kızılderililerini mısır koçansız düşünmek de mümkün değildir. Eğer etnosendaki bozulma büyük çaplı değilse, ancak etnosu deforme eder, ama eğer bozulma büyük oranda ise onu tamamıyla yıkar.

Bazı hallerde etnosendaki bozulması etnosun ve aynı zamanda onunla bağlantısı olan hayvan ve bitkilerin de yok olmasına sebep olur. Esasen çoğu kez sistemin bizzat kendisi yok olur; komponentler ise diğer etnos ve etnosendaki bünyesine katılır. Bazen de etnos tamamen yok olmasına ve biyosenozun bozulmasına rağmen, orijinal şeklinden bazı sapmalarla farklı bir etnogenezin tekrarlandığı görülebilir. Buna 'kültür süksesyonu' denir. Örneğin Roma etnosu ve imparatorluğu yok olduktan birkaç yüzyıl sonra dahi tüm Avrupa'da Roma kültürünün ritimleri hissedilmekteydi. Demek ki bir etnik atâlet kavramıyla karşı karşıyayız. Halbuki etnik atâlet, fizikî bir olaydır. Peki varlığı sona ermiş bir beden için atâlet olabilir mi? Demek ki, benim analizimde bir eksiklik söz konusu. O halde yeni bir kavram getirmek zorundayım. Sözü uzatmadan, tabiatla bildiği-

miz elektromanyetik akım, yer çekimi ve diğer alanlar gibi, ama onlardan farklı bir *etnik alanın* bulunduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Bu alanın varlığı, farklı kişilerin bireysel tepkilerinde değil de, daha ziyade bireyi etkileyen grup psikolojisinde kendini gösterir.

100. Etnik Alan

Etnik alan prensibi, birey ve tür yaşantısının tüm tezahür ve aşamalarında üniverseldir. Bu tezahürlerin iki kategoride cereyan ettiğini farketmek zor değil. Birincisi, tür gelişim süreçlerini, yani gizli (potansiyel) var oluş şeklinin açık (aktüel) şekle geçişini kapsar. Diğeri ise, (a) organik bütünlüklerin (birey, koloni, tür) varlığını ve bütünlüğünü (hayat ünitesini) sağlayan elementlerin davranışlarından, (b) ve şeklinin muhafazasından ibarettir. Her iki durumda da bir bütünün sayısız elementlerinin koordineli faaliyeti vardır, yani alan prensibi tezahür eder. Alan prensibinin objesi (birey) gelişme sürecinde şekillenir, yani hem morfolojik hem de fizyolojik açıdan değişikliğe uğrar. Buna bağlı olarak gelişim alanı (embriyonik ve morfolojik alan) da dinamikliğiyle ayrılır. Gelişmekte olan herhangi bir organ veya gelişen genç bireyin uzuvlarından herhangi birisi, bir önceki durumundan farklıdır. Buna karşılık, alan, organizmanın bütünlüğünü koruyarak ve nispeten statik davranış tipi sağlayarak organik formasyon elementlerinin davranışlarını düzenler. Üst taksonomik gruplara has birlik, onların varlığının diğer özelliklerine de yansır. Bize göre bu birlik, evrim sürecine kamilen ve bir bütün halinde katılan bu grupların sadece şekillerinde değil, davranışlarında da tezahür eder. Evrim süreci kanunlarının sadece birçok organizma için genel olmadığı, aksine diğer gruplar için de aynı şekilde geçerli olduğu zaten bilinmektedir.

Grupların evrim sürecindeki yapı ve davranışlarında kendini gösteren bütünlük ve yeknesaklık gerçeğinden, bu süreci alanların yönetip koordine ettiği sonucuna ulaşıyoruz. Buna filogenetik alanlar da diyebiliriz. Şu veya bu grup, kendisinin tüm özelliklerini yansıttığı için, evrim sürecinin özünü grup tiplerinin gelişiminde görebiliriz. Bu arada, tip kavramı dinamik bir anlam kesbetmeye başlamıştır. Halbuki şimdiye kadar bu kavram sadece statik anlamında kullanılmıştı.¹

¹ Burada verilen biyolojik açıklamalar, Dr. B. S. Kuzin'le yaptığım görüşmelerin sonucudur. Tavsiyeleri ve özellikle ihtisas gerektiren konularla ilgili açıklamaları için kendisine teşekkür ediyorum.

Demek ki tarih, etnoğrafya ve hatta psikoloji çalışmaları, kelimenin tam anlamıyla bize tabii bilimlere dönme imkanı sağlamaktadır. İnsanlar yeryüzü biyosferinin bir parçası olduklarına göre, bilinçaltılarını ve hislerini etkileyen biyokimyasal süreçlerin etkisinden kurtulamazlar. Hisler ise en az bilinç kadar insanları etnogen ve landşaft süreçlerine entegre olan aksiyonlara iter. Neticede çevrenin mukavemetiyle passionerlik atâletini kaybeden ve yeni passioner itkilerle, yani mikromutasyonlarla bozulan etnolandşaft dengesinde bâkiye haline gelen passioner bir nesil ortaya çıkar.

Sosyal hayvanların kollektif hareketlerinde en bariz rolü oynayan şey, gayr-ı ihtiyarî davranıştır. İnsan topluluğunda ise grubun hareketleri bizzat grup veya lideri tarafından belirlenen bilinçli bir amaçla tayin edilir. Bu amaçla yönlendirilen ve yönlendirildiği amaca ulaşmak için belli bir planı olan insanlar, şehirler kurar, farklı ekonomi şekilleri geliştirir, hayatı idame ettirmek için görev taksimi yapar vs.. Sosyal böcekler de tüm koloninin ortak kullandığı barınaklar yapar, hep birlikte yiyecek arar, ortak olarak paylaşır, nesil üretir ve hâkeza.

Hayvanlarda gayr-ı ihtiyarî davranışın mâhiyeti ilmî yönden tam olarak netliğe kavuşturulmuş değil. Genellikle işgüdüsel bir hareket olduğu söylenmektedir. İyi de bu vasıflar neyi açıklıyor? Doğal seçim teorisi, hem içgüdülerin, hem de bir bütün halinde organizmanın tüm özelliklerinin orijiniyle ilgili sorunun cevabını vermektedir. Fakat (1) bu olayın doğal seçim teorisi nokta-i nazarından açıklanması, tıpkı tüm evrim süreciyle ilgili izahın yeterli olmaması gibi fazla inandırıcı sayılmaz; (2) ve herhangi bir olayın orijininin bilinmesi, onun mahiyetinin anlaşılması için yeterli değildir. Biz de henüz gayr-ı ihtiyarî davranışın mahiyetini kesin olarak belirlemek ve içgüdülerin kökeni problemini çözmek düşüncesinde değiliz. Konuyla ilgili yeterli delillere, kanıtlanmış bilgelere sahip olmadığımız gibi, bu alanda çalışmak için istinad edebileceğimiz konseptler de geliştirilmiş değil. Ancak, bütün bunlar beni delil toplamak, toplananları tasnif etmek, gözlemle tespit edilen kuralları kayda geçirmek ve tarafımızca kabul edilen genel prensiplerden hareket ederek yorumlamaya çalışmaktan vazgeçiremez.

Alan prensibini birey ve tür hayatının tüm olaylarına uygulayarak, bu alanın etkilediği objelerin neler olduğunu kesin şekilde tahmin edebiliriz. Birey realitesi herkesce kesin olarak bilinmektedir.

Tür realitesi ise direkt olarak anlaşılmıyor. Ne var ki, “köpek”, “karga”, “engerek yılanı” ve “çapak balığı” gibi tür belirten kavramlar hayatta yaygın olarak kullanılmalarına rağmen, bu realiteyi bilinçsiz olarak sadece biyologlar kabul etmiyorlar.

Herhangi bir tür, birliği sayesinde kendini bir realite olarak takdim etmektedir. Fakat sistematiklerle uğraşan herkes sadece türleri değil, tarih birliği, tarihî kader ortaklığı sayesinde etnosların da realite olduğunu bilir.

101. Etnik Alan Ritmleri

Burada etnik alanın rolü üzerinde oldukça detaylı durulmuştur. Çünkü bu konsepsiyon etnolojiye uygulanınca birçok karmaşık probleme çözüm getirmektedir.

Önce kullanacağım terimlerin anlamları üzerinde anlaşmaya varmalıyız. Çünkü bu terimler, her ne kadar detayda diğer bilimlerdeki anlamlarıyla uyuşmaz ise de, okuyucuya yazarın bundan sonraki sayfalarda anlatmak istediği görüşünü açıklayacaklar. Size şöyle açıklayayım: Alan, bir organizmanın görülebilen sınırları dışındaki devamıdır ve dolayısıyla organizma, enerji frekansları duyu organlarımız tarafından algılanılabilecek şekilde yoğun olan alanın bir parçasıdır. Günümüzde alanların bir frekanstan diğerine geçerken daima farklı yoğunlukta titreşim içinde olduğu bilinmektedir. G. I. Akinşçikova bu frekanslar, yani “titreşim dalgaları” için şöyle diyor:

Bunlar, herhangi bir engelle karşılaşmadan bir ortamdan diğerine geçme özelliğine sahip oldukları gibi, katı, sıvı ve gaz ortamında yayılma konusunda da ortak özellikleri vardır. Havadaki titreşimlerin 16 – 20 000 Hz. bandında olanları insan tarafından ses dalgaları olarak algılanır. Bununla birlikte organizmanın titreşimi algılamak için özel reseptör organları yoktur.²

Akinşçikova, iç organlar için normal titreşim sisteminden ve bu sürekli titreşimlerin organizmada yol açtığı psikolojik ve nörolojik rahatsızlıklardan da söz etmektedir. Ay ve güneşin, jeomanyetik alan

2 G. I. Akinshchikova. *Somaticheskaya i psikhofiziologicheskaya organizatsiya cheloveka* (The Somatic and Psychophysiological Organization of Man), Nauka, Leningrad, 1977, s. 94.

değişimleri ve dış çevrenin diğer tesirlerinin yol açtığı günlük, aylık, yıllık ve daha uzun süreli dalgalanmalar da insan organlarının aktivitelerini etkileyen titreşimlerdenir.³

Yalnızca bu gözlem bile etnoloji verilerinin tamamını açıklamak için yeterlidir. Sadece araştırma ölçüsü olarak etnik sistemi almak, yani organizma boyutundan popülasyon boyutuna geçmek şarttır.

Verilen bilgilerden sistemin (yani etnik sistemin) adapte edebildiği belli yoğunluktaki titreşimin hem kendisi için optimal, hem de onu geliştirmek için hiçbir yer ve sebep olmaması sebebiyle perspektifsiz olduğu görülmektedir.

Fakat bu ritimler zaman zaman itkilerle (yani passioner itkilerle) bozulmakta ve yeniden yapılanan sistem, rahat bir dengeye kavuşabilmek için süreci engelleyen unsurları dışarı atmaktadır. Etnos boyutunda ise ritm ve excesslerin, istikrar ve yaratıcılığın mucizevi bir uyum sağladığı müşahade edilmektedir. Ancak, bunlar arasında yaratıcılık her zaman sıkıntılıdır.

Dahası da var. Biz, çeşitli bölgelerdeki etnogeneze patlamalarından bahsederken, bu olayın bir ritm dahilinde gerçekleştiği şeklindeki görüşü genel felsefî kanaatlerden dolayı değil, ritm hipotezi müşahadelere ters düştüğü için reddetmiştik. Fakat etnik alandaki (maksadımı daha iyi ifade ettiği için bu terimi kullanıyorum) farklı frekans titreşimleri, etnogeneze sürecindeki yoğun değişim ritimleriyle dengelenebilir. Anlattıklarımızı bir misalle açıklayalım: Müzik âletinin teline mızrapla dokunduğumuz zaman bir ses çıkar ve kısa bir süre sonra kesilir. Mızrabı ikinci defa ve farklı bir güçle dokundurduğumuzda daha güçlü veya daha zayıf bir ses çıkacaktır. Tıpatıp örtüşmeler olmadığı için tabiatda da tek tel ses vermez, ama aküstik bir salonda büyük bir orkestra ses verir. Tıpkı bunun gibi, bütün etnik alanlar, her ne kadar aynı kurala – excess'in (mikromutasyonun) sonucunu olarak ortaya çıkan ilk itkinin sönüşü kuralı,– tabii iseler de, birbirlerinden farklıdır. Herhangi birisi bu açıklamanın tümevarım metoduyla kanıtlanmamış olduğunu ileri sürebilir, ama tâbi bilimlerde şart ve yeterli kabul edilen tüm mâlum olguları açıklıyor olması hasebiyle onun doğru olduğu anlaşılacaktır.

Biz, anlatılan bu etnik alanı (veya ona denk fenomeni) bir etnik yakınlık veya tam tersi etnik yabancılık gibi algılıyoruz. Bütün et-

3 Age., s. 99.

noslar için geçerli olan ve dolaysız bir duygu olarak tezahür eden “biz” ve “bizden olmayanlar” kontrastı, ortaya konulan bu görüş açısıyla kolayca izah edilebilir. Bir ritmin hamili başka bir ritm hamiliyle karşılaştığında, onu, organik yönden etnosun geninde bulunan ritmle uyuşmayan bir yabancı veya bir tür alien olarak algılar. Yeni ritm sevimlidir de, ama ritimler arasındaki benzemezlik bireyin bilincine tarifi imkansız, fakat varlığı kesin bir olgu olarak kaydedilir. Etnik alanın ritimleri ise, daha önce belirttiğimiz gibi, davranış kalıplarında tekrarı imkansız bir şekilde tezahür eder.

Tarihî kaderin parçaladığı ve farklı kültürlerin etkilediği etnoslar, sanırım bilhassa etnik alanın mevcudiyeti sayesinde parçalara ayrılmıyorlar. Hatta etnik alanın orijinal ritmini bozan sebepler ortadan kaldırıldığında rejenerasyon bile geçirebilirler.

Laf aramızda, nostalji olayı da bu durumla izah edilebilir. Bir insan, sempatik bulsa dahi yabancılar arasında kendini huzursuz ve tedirgin hisseder. Ama kendi soydaşlarını bulduğunda bu duyguları kayıtlar; ülkesine döndüğünde ise tamamen ortadan kaybolur. Bu bağlamda ne iklim şartlarının, ne de lüks imkanlarının hiçbir önemi yoktur.

Yaptığımız bu yorum, etnos kavramının üstünlüğü konusundaki şüpheleri izale eder. Etnik topluluğun temelinde biyofiziksel bir olay olduğu için, sosyal, ekolojik, liguistik, ideolojik vs. etkenlerin türevi olarak algılanması saçmadır.

Artık yeni doğan bebeklerin neden “milliyetsiz” oldukları, yani etnos dışında kaldıkları sorusunu yanıtlayabiliriz. Etnik alan, yani etnos fenomeni, bebeğin ve annenin vücudunda değil, ikisinin arasındadır. Cenin çevresi bir biyoalanla çevrilidir. Çocuk, ilk ağlamasının ardından anne memesinden emdiği ilk sütle birlikte onun etnik alanı içine girer. Bu alan daha sonra baba, akrabalar, diğer çocuklar ve bütün bir ulusla temas sonucunda şekil değiştirir. Bununla birlikte hayatın ilk dönemlerinde bu etnik alan zayıftır ve şayet çocuk başka bir etnik ortama düşerse, etnik alanı yeniden yapılır, ama kabiliyetleri, mizacı ve becerileri değişmez. Çocuk yaşlarında daha az sancıyla gerçekleşen bu olaya ‘etnik mensubiyetin değişmesi’ denilir.

Bu telakkiler, psikolojik ve pedagojik veriler tarafından da doğrulanmaktadır. İnsanın kişiliği, hayatının ilk 3-5 yılında biçimlenir.

Anton Makarenko'ya göre 5 yaşına kadar iyi ve doğru eğitilmemiş çocuk yeniden terbiye edilmelidir. Bir diğer Sovyet bilim adamı L. A. Orbelli ise "yeni doğan bir çocuğun tabii reflekslerinin çevrenin tesiriyle olgunlaştığını deney yoluyla ispat eden bir teori"⁴ geliştirdi. Üç yaşın altındaki çocukların annelerinden, daha doğrusu sadece emzirmekle kalmayıp, çocuğa şefkatli, özenli ve merhametli davranan kişiden ayrılmalari oldukça tehlikelidir. Bu durum, çoğu zaman zihinsel özürlülüğe, sosyal davranış bozukluğuna, küskünlüğe ve kavgacılığa sebep olur.

Görüldüğü gibi etkili olan, genetik sistem değil, çocukla büyüklerin teması sırasında en üst düzeyde mental etkileşim sağlayan biyoalandır. Bu, sadece bireyler için değil, daha önce belirttiğim gibi, daha üst düzey bir sistem olan etnoslar için de geçerlidir.

102. Etnik Alan ve Etnogenez

Daha önce etnosların iki şekilde oluştuğunu belirtmiştim: Farklılaşma ve kaynaşma. Şimdi ise hepsinden daha önemli bir noktaya, yaratıcı unsurun var olan bir şeyin yeniden tanziminden önce geldiğine dikkat çekeceğim. Etnogenezin başlangıç anının her zaman passioner gerginlik seviyesinin yükselmesiyle aynı ana rastladığını kaydetmiştim. Metaforik bir açıklama yapalım: Sentez tepkimeler, ilk komponentlerin, etnik sübstratların yapılarını bir anda kaybedip, daha önce görülmemiş kombinasyonlarla yeniden kristalleştikleri akkor anında gerçekleşirler.

Ben, Bizans bütünlüğünün yaratıldığı II. Yüzyılı, Müslüman süper-etnosuyla Tibet ve Kuzey Çin etnoslarının eş zamanlı olarak oluştukları VIII. Yüzyılı, Orta Çağ Avrupa milletlerinin şekillendiği IX. Yüzyılı, Moğol ve Curçen etnoslarının doğduğu XII. Yüzyılı ve Velikorosslar'ın oluştuğu XIV. Yüzyılı bu tür akkor dönemleri olarak kabul ediyorum. Muhtemelen bu tür olaylardan önce bir inkübyon [kuluçka] dönemi yaşanmıştır, ama bunu tarihi tezahürleri incelemek suretiyle tespit etmek ve anlatmak mümkün değildir. Tespit ettiğim şablona göre, mantıkî açıdan, sadece tarihin kaydettiği etnosların değil, gerek şu anda bâkiye halinde yaşayan ve gerekse eski

4 P. V. Simonov. *Vyshshaya nervnaya deyatelnost cheloveka* (Higher Nervous Activity of Man), Nauka, Moscow, 1975, s. 31-32.

kaynaklarda adları zikredilen etnosların da bu şekilde ortaya çıktıkları kanaatindeyim.

İnsanlık tarihinin tüm yönlerinin eşit şekilde aydınlığa kavuşturulmamış olduğunu unutmamalıyız. Bizim Paleoasyalıların, Patagonyalıların, Melanezyalıların veya Khoi-khoin (Hattento ve Bushmen)lerin etnogenez süreçlerini bilmememiz, onların akmatik safhadan geçemedikleri anlamına gelmez. Gerçi bunu ispat edecek durumda değiliz; ama tespit ettiğimiz genel kurallara istinaden, bu etnosların tamamının kendi alp dönemlerini ve yükseliş devirlerini yaşadıklarını tahmin edebiliriz. Zamanın acımasızlığı bu devirlerle ilgili belgeleri yok etmiştir. Geleneklerin inkitaya uğradığı ve yazılı kaynakların olmadığı yerde klasik tarih usulünün âciz kaldığı düşünülürse, sınırlı imkanlarla, gerekli ve amacımız için yeterli olan bilgilerle yetinmek zorundayız.

Bu ve benzeri birçok olayı maksada muvafık davranış tezahürlerinden ve dolayısıyla kendi kaderini bilinçli olarak seçme vakiasından yola çıkarak izah etmek mümkün değildir. Çünkü etnik kitlelerin davranışlarını tayin eden (elbette istatistikî olarak) bilinçaltı, elemental ve spontan süreçlerle karşı karşıyayız. Çin ve göçebe süper-etnosların “alan” ritimleri birbirinden öylesine farklıydı ki, siyasî düşüncelerle dikte edilmiş olsa dahi, aralarında hiçbir zaman sağlam ve uzun süreli dostluk ilişkileri olmamıştır. Bu, elbette tesadüfî değildi.

Bir ritim başka bir ritimle kombine edildiği zaman, teoretik olarak sonuç ya uyum, ya da uyumsuzluktur. Birinci durumda etnik kaynaşma gerçekleşir, ama ikinci durumda alanlardan birinin veya her ikisinin ritmi ilişkileri zayıflatacak ve hatta bir tür annihilasyona yol açacak şekilde bozulur.

Passioner itki veya patlama vukû bulduğunda ilişkileri bozulan alanlar önceki ritimlerini kaybederek, o ana kadar hiç olmayan yeni bir ritim kazanırlar. Yeni alanın özelliği ise impuls (mutasyon)un gücü, bölgenin topoğrafik şartları, popülasyonun genetik kodu, sosyal gelişme düzeyi, kültürel geleneklerin istikrarı ve atâlet veya şiddetli adavet halindeki etnik çevreye bağlıdır. Başka belirleyici momentlerden de bahsedilebilir, ama ben burada passioner itkiler ve sonuçlarına üstünkörü dokunmak istemiyorum. Çünkü bu konunun münferiden ele alınmasında fayda var. Etnogenez, dalgalı hareketin [fluctuating motion] önce genellikle kısa süreli güçlenmesi, arkasından

tedrici olarak zayıflamasıdır; etnik temaslar ise, etnik alanların vibrasyon interferansıdır. Etnik tarihin tamamı, yükseliş ve düşüşlerden ibarettir.

Şu halde etnogeneze, aşağıda gösterilen üç sürekli etki faktörüyle birlikte bazen etnik tarihin unsurlarından birisi olarak ortaya çıkan biyosferin tabii bir sürecidir.

1) Sosyal faktör; çünkü insanlar daima kendi toplumları içinde belirli bir ilişki düzeni kurmuşlardır.

2) Teknik faktör; insan, âlet edevat olmadan hiçbir şey yapamaz.

3) Coğrafi faktör; yaşamak için gereken her şey doğadan elde edilir. Landşaftlar değişik olduğundan insanları çevreleyen eko-sistemler de farklıdır.

Homeostatik durumdaki herhangi bir etnosu nitelendirmek için bu üç parametre yeterli olmakla birlikte, etnogeneze dinamiği dördüncü bir etkene, yani bazen kürre-i arzın belli bölgelerinde kendini gösteren ve tek bir etnosu değil, süper-etnosu (farklı etnosların bütün, parça ve alt-sistem olarak yer aldığı etnoslar grubu) doğuran passioner itkiye bağlıdır.

103. Süper-etnosun Doğası

Süper-etnik sistem üyelerinin birbirine karşı duyduğu yakınlık ne ile belirlenir? Neden aralarında istihsal ilişkileri gelişir ve neden bu ilişkiler onları başka bir süper-etnosun bilinmeyen sınırları ötesine götüremiyor? Farklı süper-etnoslar arasındaki uyumsuzluklar, birbirlerinden zorunlu uzaklaşmalarına ve demoğrafik annihilasyonlarına yol açacak kadar büyüktür. Mesela Fransız şövalyeleri Arap geleneklerine, Grek bilgeliğine, Kelt ve Litvanlar'ın cesaretine ve Poloveslerin [Kıpçaklar'ın] zaptedilmez enerjilerine hayrandılar, ama temas bölgelerinde sadece etnik harabeler oluştu. Mecazi bir ifadeyle, iki büyük ve sert cismin birbirine çarpması halinde çevreye küçük kırıntılar saçılır. Bu parçaları tekrar eski fizikî durumuna döndürmek imkansızdır. İşte süper-etnik boyuttaki temaslar sırasında başlayan tahribat süreçleri de tersine çevirilemez süreçlerdir.

Bu böyle. Bir de süper-etnoslar içinde (a) sosyo-ekonomik yapı, (b) birinci ve ikinci derece ırklar, (c) diller, (d) gelenek ve törenler,

(e) ve dinler konusunda ayrılıklar vardır. Bu kısmî işaret ve karakteristikler üzerinde ayrı ayrı duracağız. Çünkü şu veya bu zahirî işareti fenomenin bizzat kendisiymiş gibi göstermek isteyenler her zaman çıkıyor.

XII. Yüzyılın sonunda “Hristiyan Dünyası”nda birçok dil kullanılıyordu: Fransızca, Provansalca, Kastilce, Portekizce (Gal diliyle aynı), Baskca, Bretonca, Tuskanca, Napolitence; Güney İngiltere’de Saksonca; Kuzey İngiltere’de Norveççe; çeşitli German lehçeleri, Danimarkaca, İsveççe, Lehce, Çekce, Macarca ve Latince. Büyük bir düklükte veya küçük bir krallıkta ana dili farklı olan insanlar yaşıyordu, fakat bu durum onların birbirleriyle iletişim ve ilişki kurmalarını engellemiyordu. Çünkü ya komşularının dillerini öğreniyor, ya da Latinceyi ortak kültür ve ibadet dili olarak kullanıyorlardı.

“İslam Dünyası”nda ise Arapca, Farsca, Türkçenin değişik lehçeleri, Süryanice, Kürtçe konuşuluyordu. Bizans’a gelince, sadece Konstantinopolis’de Grek, Ermeni, Slav, İsaur dilleri konuşuluyor, yazı için eski Grekçe kullanılıyordu.⁵

Bu anlatıklarımın tek bir anlamı var: Dil, etnik bir işaret değildir; dil farklılığı karşılıklı ilişkileri engellemez.

XII. Yüzyıldaki bir süper-etnosun tek tip ekonomik yapıya sahip olduğundan bahsetmek dahi saçmalaktır, çünkü popülasyonun büyük kesimi tüketeceği kadar üretim (tabii ekonomi) yaptığı için komşularla ilişki kurulmasına gerek yoktu. En canlı ekonomik ilişkiler en uç bölgelerde olduğu gibi, çatışmalar da özellikle buralarda vukû bulurdu. Şehirlerdeki ekonomik hayat fazlasıyla yoğun olmakla birlikte, nüfus artışı düşüktü. Kalabalık ve pislik ortamında bulaşıcı hastalıklar çok sayıda insanın ölümüne sebep oluyorsa da, köylerden yapılan göçlerle bu kayıp telafi ediliyordu.

Süper-etnos bünyesinde yer alan ırklar oldukça çeşitli, kombinasyonları ise bütünüyle tesadüfiydi. Mavi gözlü, sarışın Normanlar ve Saksonlar, yeşil gözlü, kumral Burgundlar, esmer ve sıska Provansallar, uzun burunlu İtalyanlar (henüz Roma İmparatorluğu zamanında Lombardiya’ya yerleşen Suriyeliler’in torunları) ve Araplar’dan pek farklı olmayan İspanyollar, Haçlı seferlerine birlikte gidiyorlardı.

⁵ Şair, iki veya daha fazla dilde, yahut bunların karışımıyla yazmayı tercih etmiş.

İslam ordusu saflarında ise Türkmenler, Sudanlı siyâhîler, Atlas ovalarından gelen Hâmîler ve Ağrı eteklerindeki Kürtler birlikte savaşırlardı. Önde gelen bedevî Araplar'ın anneleri ve nineleri Gürcü, Grek, İtalyan, Soğdlu, Hintli, Çerkes ve Habeş kızlarıydı. İrkî yapı sadece fetihlerin büyüklüğünü gösteriyor, ama kesinlikle süper-etnosun antropolojik monolitliğine işaret etmiyordu.

Kültür benzerliği ve “enformasyon iletişimi” de yoktu. Buna, kısmen sosyal engeller ve aktivite özellikleri mani oluyordu, ama bölgesel tecrit de önemli bir rol oynuyordu. Şovalye veya zırhlı süvari olmak isteyen bir çocuğun altı yaşından başlayarak eskrim ve biniçilik eğitimi alması gerekiyordu. Öbür türlü daha ilk çarpışmada hayatını kaybederdi. Papaz olmak isteyen kişi ise Latince öğrenmek zorundaydı. Çırak, dokuma tezgahı önünde belini büküyor veya fıçı rendeleri üzerine eğilmekten anası ağlıyordu. Herkes o kadar meşguldü ki, birbirleriyle çene çalacak vakitleri bile yoktu. Mesleklerin sağladığı çıkar yolları öylesine değişti ki, birbirleriyle temasa geçmeye dahi ihtiyaç duymuyorlardı. Aynı kral tarafından yönetiliyor olmalarına rağmen İskoçlar'ın düzenledikleri seferler Nortumberland'daki İngilizler'i ilgilendirdiği halde, kent sakinleri bu konuyla ilgili haberleri dahi duymak istemiyorlardı. Hilafet de emîrlıklere ayrılmıştı ve gerçi Araplar bu duruma şaşır kalmışlardı ama, bağımsız devletlerdeki bilim adamları arasındaki ilişkiler bozulmamıştı. Peki ama, ilahiyât ve felsefe bir etnosun avam tabakasını belirleyebilir miydi?

Farklı düşüncedeki biriyle sohbet ederseniz yaptığınız sohbetin bir anlamı olur. Tabii o zaman da tartışmalar ve anlaşmazlıklar başlar. Bernard of Clervaux ve Cluny rahiplerinin Abelard ve Parisli talebelerle yaptıkları tartışmalar bu türden tartışmalardı. Ancak, bu tartışma Hristiyan Dünyası'nın birliğini bozmamıştı.

Bernard, Katolik Kilisesi'ni cahil papazlardan ve uçkur düşkünü piskoposlardan arındırmayı başardığı gibi, Fransa kralı VII. Louis ve Alman kralı III. Conrad'ı Haçlı seferlerine ikna etmeyi de başarmıştı. Dahası, Katolik Kilisesi'ne konseptüalizm denilen felsefî sistemi, bir Papa (II. Celestine), bir heresiarch (Arnold of Brescia), 19 cardinal ve 50 piskopos kazandırmıştı. Sonunda kilise tarafından afaroz edilince rakipleri Clunistlerin manastırına sığınmış ve 1142'de ölmeden önce kendisine takibât uygulayanlarla barışmıştı. Bu durum-

da neyi “yoğun iletişim” olarak kabul etmeliyiz? Sonuna kadar direnmeyi veya zoru görünce boyun eğmeyi mi? Kısacası bu tür enformasyon bağlantıları etnogenez faktörü değil, aksine hasım taraflardan birine mensubiyet endikatörüdür.

Bu tartışmanın daha ağır bir varyantı, XII. Yüzyılda Kuzey Afrika’da Berberî ilahiyatçı İbni Tumart ile Tavarık Murabıtlar (münzeviler) arasında “Tanrı’nın birliği” konusundaki tartışma idi. Bu safdil insanlar, Allah’ı tıpkı bir insan gibi tasavvur ettikleri için, O’nun da eli, yüzü ve ayakları olduğunu düşünüyorlardı. İbn Tumart ise “Allah’ın yedi (eli), O’nun sıfatlarındandır, bir anlamda işidir; vechi de yine bir anlamda O’nun semî ve basîr sıfatları gibi bir sıfatıdır,” diyor ve bu ellerin mahiyetini insan idrakinin kavramayacağını belirtiyordu.⁶ Bilgi iletişimi kurmanın tam zamanı gibi görünüyordu, ama öyle olmadı. “Vahdet” şampiyonu Muvahhidler “politeist” Moraviyyûn’u kılıçtan geçirdiler. Çok az kişinin anlayabildiği bu fikir tartışmasının söz konusu katliamın gerçek sebebi olabileceğini sanmam. Belki de öteden beri Berberîler’le Tavarıklar arasında süregelen çarpışmalar bu katliamın gerçek sebebiydi.

İslam itikadında bin yıldır Allah’ın sıfatlarıyla ilgili tartışmalar yapılmıştır, ama her zaman kan dökülmesine sebep olmamıştır. Çünkü en inatçı ve kanlı savaşların perde gerisinde, genel olarak Ali ve Fatıma’nın soyundan gelenlerin hilafet kavgaları vardır. Dolayısıyla meselenin özünü ilmi nazariyelerde değil, başka bir yerde aramak gerekiyor.

Ancak, eğer etnosların monoformizminin bütün zahiri sebeplerini bir kenara atarsak, sistemler birbirine benzemezken etnogenez süreçlerinin yeknesaklığını nasıl izah edebiliriz? Sanırım invaryant bir faktör olmalı.

Elbette var ve ben ona *enerjinin bir bölgenin etnik substratını bozan zaman-mekan ilişkilerinin takımyıldızı* [constellation] adını veriyorum. Şimdi de bunun ne anlama geldiğini açıklamama izin verin.

Altı pürüzlü geniş bir tepsi düşünelim. Kenarına da irili ufaklı, farklı ağırlıklarda bilyeler dizmiş olalım. Sonra bu bilyelere küçük bir kürekle dokunalım. Kürekle dokunduklarımız değişik hızla yu-

6 A. Müller. *Der Islam im Morgen und Abendland*, Vol. 2. Historischer Verlag Baumgarte, Berlin, 1887, s. 641.

varlanırken, diğerleri yerlerinde kalacak. Yuvarlanan bilyeler bir süre sonra duracak ve tekrar tuhaf bir şekil çizecekler. Diğer bilyelere de dokunalım. Onlar da yuvarlanacak ve hem büyüklükleri, hem atâletleri farklı olduğu ve tepsinin tabanı da düz olmadığı için daha farklı bir şekil meydana getirecekler. Ama bu yeni şekil de itmenin bir sonucudur.

Şimdi bu örneği realiteye taşıyalım. Passioner impuls (mikromutasyon), belirli bir bölgeyi etkileyerek oradaki etnosları hareketlendirir ve bu hareketlilik passionerlik sıfıra doğru düştükçe zayıflar. Hareket başlayınca, eski etnosların katkı rolü oranında yeni sistemler ortaya çıkar. O bölgede bulunan ve itkiden etkilenen bütün etnoslar, hem kendilerini besleyen coğrafyayla, hem de etnik çevreyle (komşularla) olan ilişkilerini değiştirirler ve bu da bariz farklılıklara yol açar. Ancak, bölgede bulunan etnosların tamamı aynı itkiden etkilendikleri için onlarda da benzeri değişiklikler olacak ve bu durum onları bir süper-etnos bünyesinde birleştirecektir.

Peki, süper-etnosu “kültürel çevre” veya passioner itkiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan ideolojik görüşle kıyaslayabilir miyiz? Cazip, fakat iğvakâr bir düşünce. Teoriler, felsefî görüşler, estetik kanunlar, ahlak kuralları vb. tabii olaylar değil, insan zekasının ürünüdür. İnsanın yaptığı diğer şeyler gibi bu “manevî” değerler de ya korunur, ya da zamanın acımasızlığının kurbanı olurlar. Propaganda yoluyla onları ihdas eden etnoslardan daha hızlı yayılabilirler, ama yeni zeminde değişimleri kaçınılmazdır. İki örnekle yetinelim.

V. Yüzyılda Hristiyanlık propaganda yoluyla Hindistan’dan İrlanda’ya, Kafkasya’dan Habeşistan’a kadar yayıldı. Ve her yerde zaferler kazandı, ama gözüpek kahramanlar ve fedakâr misyonerler sayesinde ulaşılan bu genel görünüş, dogmalar, ibadet kuralları ve St. Grail efsanesi gibi kulaktan kulağa yayılan edebî konularla sınırlıydı. Bu yakınlık passionerliğin zirveye ulaşması sırasındaki kısa bir andı ve sonrasında her şey tepetaklak olacaktı. Ruhanî bağımsızlık için yapıp tutuşan Mısır Monofizit olarak kalmış, ama İran şahının himayesindeki Mezopotamya Nestûrilikte karar kılmıştı. Yeni süper-etnos liderlik eden Roma dahi kendi yolunda gidiyordu. Arabistan’a gelince, İslam dini Bizans’da takibat altına alınan bütün eretikleri de bünyesinde toplayarak, onları Araplar’ın ispat-ı vücut sembolü haline gelen bir inanç çerçevesi içinde başarılı bir şekilde birleştirdi.

Gerçi bir kültürel veraset vardı, ama insanların diktiği tüm engelleri aşan tabii süreç onun üzerinden atlayıp geçmişti.

Budizim de aynı kaderi paylaştı. Kendi vatanı Bengal'de sahneden çekilen bu öğreti, orijinal dogmatik esaslarını kaybettiği için Seylan, Japonya, Çin, Tibet, Siyam ve Moğolistan'da farklı şekiller kazandı. Ancak, sadece terminoloji ve Budda'nın adı-Shakyamuni korunmuştu. Hristiyanlar dahi St. Yosef adı altında bu adama karşı titiz bir saygı gösterirler. Bir kez daha görülüyor ki, St. Grail efsanesinde olduğu gibi, kültürel etki etnik yakınlık sağlamıyormuş.

Demek ki süper-etnosun invaryantı coğrafyaya bağlıdır ve passioner itki ile bölgenin topoğrafik özelliklerinin kombinasyonu ile belirlenmektedir. Eğer passioner itki coğrafi engellerle birbirinden ayrılmış iki, üç veya dört bölgeyi etkilerse, o nispette birbiriyle ilgisi olmayan süper-etnos ortaya çıkar. Ancak, bu akran süper-etnoslar, kendilerinden daha önce veya daha sonra ortaya çıkan diğerlerinin aksine senkronize bir gelişme gösterirler ki, bu durumda daha önce sözünü ettiğim çatışmalara benzer kavgalar vukû bulur.

Yeni bir süper-etnosun alt tabakası da yine passioner itkinin dokunmadığı komşu etnoslardır. Etnik çevre, homeostaz safha hariç diğer safhaların herhangi birinde etnogenezin seyrini daima etkiler. Dolayısıyla her yeni etnos, bulunduğu coğrafyada ve civarında var olan sabık etnosların bir türevidir. Bununla birlikte yeni bir etnosun zuhuru, komşu etnosları ve gelişmelerini mecburen etkiler. Söz konusu gelişmenin bozulması yeni etnosun zuhurundan kaynaklanmıyor olsa da, bu böyledir. Etnik gelişim mekanizması komplekstir, ama prensibi açık olmak zorundadır.

İnsanların davranış kalıplarını sadece çıkarlar ve maddi şeyler şekillendirmez. Çünkü insanın sevgi ve nefreti, geniş ölçüde psişik bilinçaltıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla "benimki" ve "sizinki" sözcükleri soyut kavramlar değil, gerçekten var olan etnik alan ve ritimlerin ihsasıdır. Etnosların ve etnos kümelerinin meydana getirdiği süper-etnosların binlerce yıldır var olmalarının ve karton kuleler gibi tesadüfî bir sansıntı veya rüzgarla dağılıvermemelerinin sebebi budur. Ancak.. passionerlik, yani etnik alanı çalkalayan güç kaybolduğunda, bu semfoni susar ve etnos (veya süper-etnos) kendi ağırlığı altında parçalanır.

104. Kimeralar

Genellikle etnoslar sanki birbirlerinin içinde veya birbirlerinin yardımıyla büyürler. Bu büyüme bir süper-etnos bünyesindeyse herhangi bir faciaya yol açmaz, ama bu tür metastazlar süper-etnik boyutta yok oluşa götüren kimerik kompozisyonlar⁷ yaratır. Süreç mekanizması ana hatları ise, aşağıda anlatacağımız şekildedir.

Bir itki sonucunda ortaya çıkan süper-etnik sistem, bölgesinin tabiatına sıkı sıkıya bağlıdır. Onu teşkil eden her bir parça ve alt-sistem –etnos ve süb-etnos– kendi ekolojik nişini bulur ve bu sayede yaşam mücadelesini minimum seviyeye düşürebildikleri gibi, yeri geldiğinde sosyal kalıpların hazırlanmasını kolaylaştıran koordinasyon şansı da yakalarlar. Bu durumda da kan dökülebilir, ama hayatı sekteye uğratacak miktarda değil. Ancak yeni ve yabancı bir etnik bütünlük bu sistemin içine girdiğinde, kendi ekolojik nişini bulamayacağı için hayatını landşaftın değil, bölge sakinlerinin hesabına idame ettirmek zorunda kalır. Bu, sıradan bir komşuluk ve simbiyoz değil, aksine bir kimera [chimera], yani iki farklı ve uzlaşmaz sistemin bir bütünlük içinde kombinasyonudur. Zoolojide bir hayvanla bağışraktaki bir kurdun kombinasyonuna kimerik konstrüksiyon denilir. Hayvan parazit olmadan yaşayabilir, ama parazit ev sahibi olmadan çürüyüp gider. Hayvanın vücuduna yerleşen parazit, gerekli gıda ihtiyacını dikte ederek ve zoraki şekilde ev sahibinin veya parazit taşıyıcısının kanına yahut safrasına karıştırdığı hormonlarıyla organizmanın biyokimyasını değiştirerek onun hayat sürecine katılır. İşte bir simbiyozla bir kimera arasındaki fark budur. Simbiyoz durumuna misal olarak yengeci gösterebiliriz. Tek başına yaşayan yengeç, deniz şakayığı kendi kabuğu üzerinde taşır; deniz şakayığı ise hem onu düşmanlarından korur, hem de yengeç sırtında daha fazla besin toplayabilir.

Süper-etnik boyutta simbiyoz durumundaki her iki komponent de tabiatın sunduğu nimetlerle beslenir ve yan yana yaşar. Önemsiz ihtilaflar da çıkabilir. Fakat süper-etnik çatışmaların dehşeti, süper-etnos boyutundaki bir kimeranın saçtığı zehir karşısında sönük kalır. Etnos veya süb-etnos düzeyindeki melezeleşme, ya asimilasyona

7 Kimera, aslan başlı, keçi vücudlu ve ejderha kuyruklu bir iblistir. Mecazi anlamda organik olarak birleşmemiş elementlerin kombinasyonu anlamındadır.

yol açar, ya da bâkiye süb-etnos haline dönüşmeye; ama etnosun mahvına sebep olmaz.

Güçlü, passioner gerginliğe sahip etnik sistemler, elbette çevrelerine yabancı unsurların sokulmasına izin vermezler. Bu yüzdendir ki Batı Avrupa'da XII. Yüzyıla kadar kimerik konstrüksiyonlara rastlanmaz. Bunlar daha ziyade XIII. Yüzyıl başlarında ortaya çıkmaya başlamışlardır. Savaşçı Livler'le birlikte askerî operasyonlar düzenleyerek, Lett ve Kurshlar'ı ırgat köle durumuna düşüren Yuvarlak Masa Şovalyeleri'nin Baltık bölgesinde kurdukları devlet bunun tipik bir örneğidir. Ne Livler'in, ne de Lettler'in Pskov ve Litvanyahlar'la savaşmaya ihtiyaçları vardı, ama yabancıların hâkim-i mutlak oldukları bir sistemde yaşıyorlardı ve kaçacak yerleri yoktu. Böylece başkalarının çıkarları uğruna kendilerini feda etmek zorunda kaldılar.

Marjinal kimeranın bir diğer örneği Bulgaristan'dır. Hazarlar'ın Kafkaslar'dan sıkıp çıkardıkları Bulgarlar, 660'da kumandanları Asparuh'un yönetiminde Slavlar'ın yaşadıkları Tuna boylarına gelip, çadır açtılar. Bulgarlar, Avrasya süper-etnosunun temsilcileriydiler ve iki yüzyıl boyunca Slavlar'la birlikte oluşturdukları simbiyoz sistem de bir kimera idi. Ama Bulgarlar'ın nüfusu azdı; bazıları Slavlar arasında eriyip gitmiş, bazıları da Dobruca ve Bessarabya sınır bölgelerine yerleşmişlerdi. Nihayet 864'te Slavlaşmış Bulgar hükümdarı Boris Hristiyanlığı kabul etti ve böylece Bulgarlar şimdi bizim geleneksel olarak "Bizans" dediğimiz süper-etnosun bünyesine girdiler. Bu durum, zaten gayr-ı organik bir etnosistemin unsur adedini artırdı. Bogomilizm ve Küçük Asya'da faal olan Markionizm de Bizans Ortodoksluğuyla aynı sırada Bulgaristan'a girdi. Tabi ülkedeki ideolojik kavga da adamakıllı kızıştı. Bizans'la yapılan acımasız savaş, 1018'de Bulgar Devleti'nin çöküşüyle sonuçlandı. Neyseki Bulgarlar 1185'de Avrasya bozkırlarından muhaceret ederek hem Ulah, hem de Bulgarlar'la simbiyoz halde yaşayan Kıpçaklar'ın yardımlarını alan Ulah kralı Asen sayesinde hürriyetlerine kavuştular.

Kölelik kurumu, kısmî etnoparazitizmin unsurlarından biridir. Bir insanın bir başka insanı köle etmesi için onun kendisinden farklı olduğuna inanması gerekir. Mısırlılar ve Anglosaksonlar için siyahiler, Romalılar için barbarlar, Yahudiler için sünnetsizler, Müslümanlar için ise kâfirler köle edilebilecek insanlardır.

İlginçtir ama, bir insanın borcu yüzünden köle edilmesi her zaman ahlak dışı sayılıp, Atinalı Solon ve kadim İsrail'de Deutero-

nomy'nin yazarının bu konuda öncülük etmesine rağmen, yabancıların köle edinilmesi deniz hayvanlarını avlayarak geçinen Tlinkit ve Aleutler arasında dahi tabii sayılıyordu. Tlinkit ve Aleutler, işleri köle çalıştırmayı gerektirecek kadar ağır olmadığı için, kadınları hizmetçi olarak evde çalıştırır, erkekleri de törenle kurban ederlerdi.

Hatırlayalım ki, Messenya helotlarının (kölelerinin) öfkeden kudurmalarının sebebi ise yağmalar ve katliamlar değil, bu işi yapanların kendileri gibi Heraclidae'nin soyundan geldiğini iddia eden Dorian Spartanları olmasıydı. Bu durum, kendileri de köle ticareti onaylamalarına rağmen Grekler'i huzursuz ediyordu.

Eğer nirengi noktasını değiştirirsek, arızî olarak görürüz ki, bir ülkenin yerli halkı parazit etnosun hayvanlar, bitkiler ve madenlerle birlikte işlettiği toprağın bir parçasıdır. Fakat onları sömürenlerin dışında hiç kimse, bu bakış açısını kolay kolay kabul edemez. Kaldı ki tarih bile daima böyle bir vakıayı yalanlamaktadır. Gerçi kölelik kurumu sürekli müşahade altında tutuluyordu, ama münferit etnik parazitlik halleri bir yerde son bulurken, bir başka yerde tekrar ortaya çıkıyordu.

Her ne kadar benim getirdiğim açıklama passionerlik olayının biyosferdeki canlı organizmanın biyokimyasal enerji modüsü olduğu şeklindeki hükmün bir sonucu ise de, etnoslar arası çatışmaları biyolojik veya münhasıran sosyal kategorilere ayırmak doğru değildir. Etnik temaslar, süper-etnik boyutta dört şekilde olabilir ve elbette bu temasların belirleyici faktörü passioner basınç seviyesidir. Passionerlik seviyesi düşük bâkiye bir etnosla passioner bir etnos yan yana yaşıyorsa, büyük bir ihtimalle birincisi ya asimile olacak, ya da sıkılıp çıkarılacaktır. Ancak, şayet passionerlik seviyesi düşük iki veya daha fazla etnos yan yana yaşıyorsa, modus vivendi durumuna geçerek, birbirlerine karşı tahakküm niyeti beslemezler. Passionerlik seviyesi birbirine eşit etnoslar yan yana yaşıyorlarsa, bu durumda melezleşme kaçınılmazdır. Üstelik ritimlerin birbiriyle örtüşmesi davranış kalıplarını bozar ve toplumun zararına olarak birey için uygun hale sokar. Bu tür toplumlar genellikle mahvolmaya mahkumdur; çünkü herkes bir diğerrinin sırtından geçinmeye çalışır. Melezleşme durumunda eğer passioner bir itki vücuda gelirse, o takdirde mutant popülasyonların aşırı istikrarsızlığı yeni bir davranış kalıbının, yeni bir yapının ve dolayısıyla değişik yeni sosyo-politik ku-

rumların, yani yeni etnosların zuhurunu kolaylaştırır. Bu süreç, kimyasal tepkimenin ancak bir katalizör ve yüksek ısının mevcudiyeti halinde başlamasıyla veya bilinçaltı duyguların alanında ortaya çıkan psikolojik durumun yaratıcı süreciyle kıyaslanabilir.

Bu anlatılanlardan da anlaşılmaktadır ki, gayr-ı ırkî etnik melezleşme tek yönlü olarak değerlendirilemez. Çünkü zaman ve mekana göre ya etnik altyapıyı mahvedecek, ya deformasyona uğratacak, ya da onu yeni bir etnosa dönüştürecek; ama asla arkasında bir iz bırakmadan geçip gitmeyecektir. Dolayısıyla ister devlet veya ülke, ister kabile birliği yahut monogam aile boyutunda olsun, etnolojinin ihmali sonraki nesillere karşı bir sorumsuzluk ve hatta cinayet olarak değerlendirilmelidir.

XXIV

PASSİONERLİĞİN DOĞASI

105. Vernadsky'nin Biyosfer Teorisi

Etnogenez enerjisinin ne olduğu sorusunu ortaya atarken, bu süreçleri ne tür bir enerjinin yarattığını göstermek zorundayız. Ancak, bunun için önce bazı burjuva telakkilerini bir yana bırakmak ve onların yerine ilmî olanları koymak gerekiyor. Kendimizi, başka organizmalarla sürekli etkileşim içinde olmakla birlikte, bağımsız bir organizma olarak görmek gibi alışılmış bir yaklaşım yerine,

Canlı organizmaları tek bir bütün gibi düşünmeliyiz; çünkü bunların tamamı biyosferin birer fonksiyonu.. ve onu belirleyen çok büyük bir jeolojik güçtür.

Yeryüzünde yaşayan canlılar sadece bireyler kümesi değil, aynı zamanda, “atomların biyojenik akımıyla, yani soluma, beslenme ve üreme yoluyla çevreye bağlanmış olan”⁸ canlı maddelerdir. Vernadsky'ye göre biyosfer, sadece gezegenin sathındaki ince bir ‘canlı madde’ şeridi değil, aksine jeolojik zaman içindeki aktivitesinin bütün ürünleridir: Topraklar, tortul ve metamorfoz kayalar ve atmosferdeki serbest oksijen. Bizler şu anda atalarımızın cesetleri üzerinde geziyoruz, çok eskiden ölenlerin oksijenlerini soluyoruz ve bizden sonraki nesiller de bizi solusunlar diye aynı elemente dönüşeceğiz.

8 V. I. Vernadsky. *Khimicheskoe stroenie biosfery Zemli i ee okruzheniya* (The Chemical Structure of Earth's Biosphere and Its Environment), Nauka, Moscow, 1965, s. 270.

Bütün canlılar, kesintisiz değişim geçiren organizmalar kümesidir. Bir-birine bağlı olan bu organizmalar, jeolojik zaman içinde evrim süreci tarafından yönlendirilirler. Başka bir deyişle canlı, statik dengeye geçmeye çalışan dinamik bir dengedir... Bir canlı, aksi yönde hareket eden eşit değerli olaylar olmadığı sürece, varlığını ne kadar uzatırsa, serbest enerji sıfıra o kadar yakın olacaktır.⁹

Bu prensibi anlamak için başka bir konuyu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Gezegenimizdeki âtil madde, entropi artış kanununa tâbidir. Buna karşılık canlı madde anti-entropik özelliklere sahiptir. Canlı ve âtil madde arasındaki bu farklılık “atomların biyogenik göçü” veya “biyosferdeki canlı maddenin biyokimyasal enerjisi”nden kaynaklanmaktadır.

Enerjinin bu şekli, fizikçiler tarafından incelenen diğer şekilleri gibi gerçek ve aktiftir. Aynı zamanda onlar gibi enerji sakınımı kanununa tâbidir, yani kalori ve kilogrammetre ile ifade olunabilir. Gezegenimiz, jeolojik zaman dilimleri içinde (1) Güneş ışık enerjisi, (2) radyoaktif parçalanmanın ortaya çıkardığı atom enerjisi ve (3) galaksimizden gelen dağınık elementlerin kozmik enerjisini emmek suretiyle zenginleşmiştir.¹⁰

İlkbaharda gölete düşen bir su mercimeği yaprağının sonbahara kadar göletin tabii sınırlarına -sahillerine- kadar tüm sathını kaplaması için yeterli olması gibi, bu enerji şekli de organizmaları mümkün olduğunca çoğalmaya ve genişlemeye iteler. Aynı maksimum yayılma kanunu, biyosferdeki bütün canlı varlıklar ve insanlar için de geçerlidir.

Fakat biyosfer, kendi komponentleri olan organizmalar için sınırlar çizer. Mozaik bir yapıya sahiptir; bazı hayvan ve bitki türleri diğerleri tarafından sınırlanır ve böylece bir hayat insicamı, büyük ve küçük ölçekli biyosenozların dinamik dengesi ortaya çıkar. Yeryüzünün iklim şartları da farklıdır. Bu farklar, bölgelere, okyanuslardan uzak oluşa, atmosfer basıncı özelliklerine, yani siklon yoğunluğuna ve diğer sebeplere göre değişir. Bu durum elbette organizmalar için adaptasyon ihtiyacını beraberinde getirir ve tabi ki onların yayılma alanlarını sınırlar. Dolayısıyla canlı ve cansızların kompleks sistemleri diyebileceğimiz jeobiyosenozlar, istikrarlıdırlar. Sabit süreçler,

9 Age., 8 33.

10 Age., s. 283.

bir habitatın hayvan ve bitki örtüsünün enerji sirkülasyonunu, yani biyosenoz konversiyonunu sağlayacak şekilde gerçekleşirler.

İnsanlar da biyosenozun bir parçasıdır. Biyosenozun en üst halkasını teşkil eden etnik topluluğun enerjisi, sürekli ortaya çıkan güçlüklerin üstesinden gelmek için harcanır. Huzur ortamında komşularına karşı saldırgan değildir ve tabiatı fiilen değiştirme gücünden yoksundur. Bu da yoğun üretim sayesinde nüfusunun artmasını sağlar. Bir etnos, bireylerin hayatta kalabilmek için dayanışmak zorunda olduğu bir sistem olarak bu şekilde vücut bulur. Fakat passionerlik aynı sistem içindeki bireyleri birbirlerine karşı üstünlük sağlamak için katliama sevkeder ve bilahere basınç sıfıra düşünceye kadar yavaş yavaş azalır. Daha sonra sosyal kurumlara ve geleneklere sinen hareket atâleti, sistemi ayakta tutar, fakat bir süre sonra o da çökerek homeostaza geçer. Demek ki şimdi “durağan” olan etnoslar bir zamanlar gelişmiş etnoslardı ve şu anda gelişmiş olanlar da bir gün gelip “durağan”laşacaklardır.

Sayıları ne olursa olsun, etnosların büyük bir çoğunluğu herhangi bir landşaftın biyosenozunun bir parçası olarak ve onunla birlikte kendi “kapalı sistemi”ni meydana getirerek müayyen bölgelerde yaşamıştır ve halen de yaşamaktadır. Diğer etnoslar ise, gelişerek ve çoğalarak, biyokorlarının dışına taşmışlar, fakat bu taşma yeni ele geçirilmiş ama stabilize edilmiş adaptasyon bölgesinin birinci tip etnoslara dönüşmeleriyle sonuçlanmıştır. Kozmik termodinamik süreçleriyle tam bir benzerlik gözlemlenmektedir:

Kapalı bir sistemde entropi sürekli artar. Dolayısıyla bir organizma [veya organizma sistemi yahut etnos –L. G.] bu artık entropiyi sistematik bir şekilde dışarı atmak zorundadır. Bu durumda canlı madde, çevredeki enerji ve entropi ortamıyla sürekli alış veriş halinde olmalıdır. Bu mübadele, söz konusu amaç için enerji stoklarını kullanan kontrol sistemleri tarafından regüle edilir. Bilgi stoklarının organizma veya sistemde spontan olarak oluşması kesinlikle mümkün değildir ve dolayısıyla kalıtım yoluyla aktarılmaktadır.¹¹

Daha önce işaret ettiğim gibi, fizikçilerin sözünü ettiği kalıtım yoluyla bilgi aktarımına tarihçiler “tradisyon”, biyologlar ise “kalıtım işareti” demektedirler. Yukarıdan beri anlatılanların tamamın-

11 M. N. Sviridonov. *On the Leading Edge of Space Science*. Priroda, 1966, 8: 112.

dan çıkan sonuç şudur: Etnogenez, bir enerji sürecidir; passionerlik ise, etnogenezi besleyen enerji formunun etkisidir.

106. Mutasyonlar Passioner İtkidir

Ne var ki, biyosenozların sakin halleri ebedi değildir. Hamillerinin mahlûna yol açan tuhaf aktivite spazmlarıyla kırılırlar. Çimde sakin bir şekilde zıplayan orak böcekleri birden ölüme doğru uçan ve rastladığı her şeyi mahveden çekirge sürüsüne dönüşürler. Tropikal karıncalar, kendi mutlu yuvalarını bırakarak karşılarına çıkan herşeyi dağıtırlar, sonuçta kendileri de yolda mahvolurlar. Lemminger okyanus dalgalarına atılmak için yüzlerce kilometre yol giderler. Hatta mikroorganizmalar da aynı hareketlerle mahvedici salgın hastalıklara yol açarlar. Bu tuhaf olayları nasıl açıklamalı? Sanırım yine Vernadsky'nin biyojeokimyasal araştırmalarına başvurmamız gerekiyor.

Birinci biyojeokimyasal prensip şöyle:

Kimyasal element atomlarının biyosferdeki biyojenik göçü daima en üst seviyede gerçekleştirir. Gezegenin canlı maddelerinin tamamı serbest enerji kaynağıdır ve iş yapacak durumdadır. [Tabii ki fiziki anlamda ve serbest enerji vasıtasıyla. Vernadsky 'canlı madde enerjisi'yle entropiye ters yönde ortaya çıkan enerjiyi kastetmektedir]. Çünkü iş yapabilme kabiliyetine sahip serbest enerjinin gelişimi, canlı maddenin faaliyeti sonucu ortaya çıkmaktadır.¹²

Demek ki gezegenimiz biyosferi dengede tutmak için uzaydan gerektiğinden daha fazla enerji almakta, bu da hayvanlarda bahsettiğimiz olayların, insanlarda ise passioner itkilerin veya etnogenez patlamalarının meydana gelmesine yol açmaktadır.

Etnogenez sürecinin ortaya çıkışının ve bütünüyle sönünceye kadar takip ettiği seyrin (ki sonrası etnosun bâkiye hale dönüşmesidir) olmazsa olmaz şartı, passionerlik, yani aşırı efor sarfedilmesi gereken amaca yönelme kabiliyetidir. Şu an için onu bir hipoteze müracaat ederek açıklayabilirim. Yani sözü edilen olguları açıklayan, fakat diğer açıklamaların olabileceği ihtimalini de gözardı etmeyen bir düşünceyle. Passionerlik, bir organizmanın dış çevreden enerji eme-

¹² Vernadsky, age., § 206.

rek aksiyon şeklinde dışarı vurmasını sağlayan organik kapasitesidir. Bu kapasite insanlarda öylesine güçlü dalgalanmalar yapar ki, ortaya çıkardığı dürtüler bazen gerek bireyin ve gerekse türün kendini koruma içgüdüsünü etkisiz hale getirirler. Bu yüzden bazı insanlar (benim terminolojimde passioner tipler), çevrelerini değiştirebilecek hareketler yaparlar (yapmadan da edemezler). Bu değişiklik, hem tabii çevreyi, hem de insan toplulukları, yani etnoslar arasındaki ilişkileri etkiler. Demek ki passionerlik, bu işarete sahip kişilerin beyin hücrelerini etkileyerek, onları karşı konulmaz bir şekilde tabii çevreyi, halkları ve kültürleri yaratmaya veya mahvetmeye iteleyen tabii bir enerjiye sahiptir.

Benim bu görüşüm kesinlikle paradoksal değildir. Çünkü doğruluğu ispat edilmiş fizyolojik tezler dayanmaktadır. Nitekim Sechenoff uzun süre önce çevrenin fizyolojik bir faktör olarak oynadığı role değinerek:

Bir organizma, mevcudiyetini borçlu olduğu çevre olmadan var olamaz; dolayısıyla organizmanın bilimsel tarifine onu etkileyen çevrenin de dahil edilmesi gerekir.¹³

demmişti ki, buna göre çevrenin enerji dengesi de o tarifi içinde yer almalıdır.

Elbette ki organizma, hayatî faaliyetini sürdürmek için gerekli enerjiyi sadece vücut ısını dengeleyen ve ölen ve ölmek üzere olan hücreleri onaran veya yerine yenilerini koyan gıdalardan almaz. Aldığımız her nefesle akciğerlerimize gönderdiğimiz oksijen de organizmanın yaşamasında küçümsenmeyecek öneme sahiptir. Aynı şeyi elektrik (derinin iyonizasyonu), ışık, radyasyon ve yer çekimi gibi diğer enerji formlarıyla olan etkileşimler için de söyleyebiliriz. Bunların tamamı organizmayı farklı şekillerde etkilerler, ama içlerinden herhangi birinin olmaması halinde hayat imkansızdır. Şu halde dış çevre enerjisinin organizma enerjisine dönüşme mekanizması fizyolojinin konusudur. Etnoloji ise başka bir önemli sorunun cevabını aramaktadır: Aktivite flüktüasyonları hayvanlara nispetle insanlarda neden bu kadar fazladır?

13 I. M. Sechenov, I. P. Pavlov, N. Ye. Vvedensky. *Fiziologiya nervnoi sistemy* (Physiology of the Nervous System), Vol. 1. Medgiz, Moscow, 1952, s. 142.

Burada iki eş değerli hipotez teklif edilebilir. Bir passioner, normal insandan daha fazla (veya aynı oranda) aldığı enerjiyi konsantre olduğu (tabi farkına varmadan) şu veya bu amaca yönlendirir. Her iki halde de sonuç aynıdır: Bireyin yüksek sinir aktivitesi, normal kişi veya bazı türlerin aktivitesinden bariz şekilde fazladır.

Ancak, bireylerin davranışları sosyal şartlar tarafından yönlendirilirse, bu durumda onların enerjileri organizmanın durumuna ve genetik şartlı işaretlere bağlı olacaktır. Burada yeni bir işaretin bir kaynaşmanın sonucu olarak değil de, âniden ortaya çıkışı şeklindeki bazı biyolojik olaylarla karşı karşıyayız. Demek istediğimiz, passionerlik (veya dürtü) patlamasının normalinden fazla farklılaşmalarla yol açan mutagen elementle birlikte gerçekleştiğidir. Fakat fizikî ve psişik bozukluklar, popülasyonda herhangi bir iz bırakmadan kaybolurlar. Aynı mutasyonun ürünü olan passionerlik ise, bu anlamda bir istisna oluşturur.

Roginsky ve Levin, ırkî işaretlerin gayr-ı ırkî işaretlere nispetle daha az oynak olduğunu kaydetmekle birlikte, tarih boyunca melezleşme hallerinin dışında da ırkî somatik değişikliklerin görüldüğüne işaret etmektedirler.¹⁴ İşaretlerin değişmesi, ya yeni şartlara adaptasyonun, ya da mutasyonun sonucudur. Sonuncu durumda faydalı olan işaretler muhafaza edilir, ama zararlı olanlar doğal seçim yoluyla reddedilir. Passionerlik ise gayr-ı ırkî, fakat zararlı bir işarettir; kendisine sahip olanların ve çevresindekilerin mahvına yol açar. Sebeplerini de açıklayalım. Ülke sınırları dışında bir savaşın çıkması halinde passionerler uzak ülkelere giderek ailelerini başsız, tarlalarını bakımsız bırakırlar ki, bu da üretimin düşmesine yol açar. Mesela XVI. Yüzyıl İspanyasında konkistadorlar Anáhuac, Peru ve Filipinler'de savaşırken, düzenli ordular Hollanda ve Fransa'da çarpışıyorlardı. Eğitimli işçilerin eksikliği öylesine kendini belli ediyordu ki, gemi yapımında kullanılan çivileri bile Hollanda ve Almanya'dan satın alıyorlardı. Halbuki henüz bir yüzyıl önce Toledo [Tuleytula]da imal edilen zırhlar, Avrupa'nın en gözde zırhlarıydı.

Bununla kalsa iyi. Ama aşırı passioner ısınmalar kanlı iç savaşlara yol açar ve çoğu defa sadece savaşan taraflar değil, aileleri de bu çatışmaların kurbanı olurlar. İngiltere'de Güller Savaşı, Almanya'da

14 Ya. Ya. Roginsky, M. G. Levin. *Osnovy antropologii* (Fundamentals of Anthropology), Moscow University Press, Moscow, 1955, s. 465-468.

Otuz Yıl Savaşları, Fransa'da Yüzyıl Savaşları ve Çin'de Üç Hükümdarlık savaşları* bunun tipik örnekleridir. Bu ve benzeri savaşlarda ancak ustalıkla saklanmayı başarabilenler hayatta kaldılar. Bir işaret olarak passionerliğin özelliklerinden biri de, ebeveynin sosyal değil, ama biyolojik özelliklerini taşıyan "gayr-ı meşrû" çocukları vasıtasıyla popülasyon içinde kendisini muhafaza etmesidir. Katı (sosyal) ve korpüsküler (etnik) sistem bağlarının mevcudiyeti de, ister 'sosyal organizma' veya ister süper-etnos olsun, işaretin tüm sistem için önemini artırır. Ancak, tabii ve etnik çevreye yapılan etkinin boyutu, sadece teknoloji ve hendese seviyesine değil, etnogenезin şu veya bu safhasından geçmiş etnosun bir bütün halindeki passionerlik düzeyine de bağlıdır. Hatta bazı bilim adamları, mutasyonun bütün Oykümenayı değil, daha ziyade bazı coğrafi bölgeleri kapsadığı görüşündedirler.

Atalarımızın bugünkü ırkların büyük kesimi gibi kahve renkli, siyah saçlı ve kestane renkli gözlü olduklarını düşünmemiz için mesnedimiz vardır. Ela gözlü sarışın tipler ise, özellikle Kuzey Avrupa'nın Baltık ve Kuzey Deniz sahillerinde yoğun olarak yaşanan mutasyon sonucu ortaya çıkmışlardır.¹⁵

Acaba bu mutasyonun daha sık kendini gösteren passioner itki-lerden bir farkı var mı?

Mutasyonların kökeni ve mutagenезin sebebiyle ilgili sorulara cevap vermekten kaçınmak da mümkün. Nitekim biyolojistler, deney yoluyla elde ettikleri bilgilerin artefakt olduğunu, dolayısıyla laboratuarda uygulanan kanunları olduğu gibi tabiata uygulayamayacaklarını belirterek, bu tür sorulara cevap vermekten kaçınıyorlar. Halbuki bizim branşımız olan etnoloji, kesin bir kronolojiye sahiptir ve biz onu uygulayarak daha faydalı sonuçlar alabiliriz.

Ben passioner itkiyle mikro-mutasyonu aynı şey kabul ettiğim için, itki bölge ve tarihlerini tarihen incelemek suretiyle, biyolojiyi uzmanların kendi nokta-i nazarlarından yorumladıkları verilerle zenginleştirebiliriz. Biyolojik mikro-mutasyonlar ve etnolog diliyle söyleyecek olursak süper-etnosların passioner itkilere bağlı olarak

* Anadolu'da beylikler arasındaki savaşlar da bu örnekler arasına dahil edilmelidir (çev).

15 N. N. Cheboksarov and I. A. Cheboksarova. *Narody, rasy, kultura* (Peoples, Races, Cultures), 2nd ed. Nauka, Moscow, 1955, s. 125-126.

teşekkülü, yeryüzü sathının enlem ve boylamları arasında dolaşarak herhangi bir bölgesinde karar kılar.¹⁶ Fakat o yöredeki topoğrafik özellikler (dağ, çöl, körfez, koy vs.) ne olursa olsun, bölge monolit olarak kalır. Rölyef ve etnik sübstratlar, passioner patlamanın gerçekleştiği bölgede aynı dönemde ve aynı anda iki, üç veya dört süper-etnosun zuhurunu sadece yönlendirir. Passionerlik işaretinin hibridatizasyon yoluyla aktarılması tamamen imkân dışıdır. Öbür türlü melezlerin antropolojik tipinde muhakkak ortaya çıkardı. Coğrafi engeller de kültür mübadelesini ve taklit yoluyla ödünç almayı engellerler. Bunu, sanat eserleri ve maddî kültür yadigarlarında kolayca görebiliriz. Belki de özel bir anlatım gerektiren özel bir olayla karşı karşıyayız. Yeni bir süper-etnosun (veya etnosun) birkaç etnik alt katmanın gayr-ı ihtiyarî ihtilatından teşekkül ettiğini hatırlayalım. Acaba bu, akım elde etmek için çinko, bakır ve asit gerektiren basit bir pili hatırlatmıyor mu? Elbette bu sadece bir teşbih; fakat çevre ve ortamın mukavemeti sebebiyle sürekli sönen bir enerji sürecini hatırlatıyor. Eğer bu böyle ise, o halde itkinin de bir enerji olması gerekir ve bölgesel tabii ve sosyal şartlara bağlı olmadığına göre, muhtemelen orijini gezegen dışındadır.¹⁷

Passioner patlama bölgelerini taradığımızda, yer kürenin bir uçtan diğer uca sanki bir ışık tarafından dilimlere ayrıldığı izlenimine kapılırız. Üstelik de gezegenimizin eğiminin passioner itkinin yayılmasını sınırladığı halde. İtkinin “çarptığı” yerlerde çeşitli mutantlar ortaya çıkar, ama bunların çoğu hayat kabiliyetine malik olmadığı için ilk jenerasyonda yok olup giderler. Buralardaki passionerler de norm dışıdır, fakat bu işaretin özelliği odur ki, doğal seçim tarafından elimine edilmeden önce etnik tarihte ve bir ölçüye kadar sanat ve edebiyat tarihinde bir takım izler bırakır. (Çünkü sanat ve edebiyat, bir etnosun hayat emaresidir).

Passioner patlama veya itkilerin (dürtülerin) orijini konusunda tesadüfî dalgalanmalar, başı boş dolaşan genlerin varlığı ve ekzogen stimülasyonlara karşı reaksiyon gibi başka hipotezler de ileri sürüle-

16 İsa'nın doğumundan sonra yedi itki gözlemlenmektedir. Etnogenezin son safhaları göz önünde bulundurulursa, geçen iki bin yıl zarfında bunlara benzer pekçok itkinin olması gerektiği anlaşılır.

17 M. M. Ermolayev'e göre kozmik radyasyon yeryüzü sathına geceleri iyosferin daha ince olduğu sırada yayılmaktadır. Bkz. M. M. Ermolaev. *On the Boundaries and Structure of Geographical Space*. Izvestiya VGO, Issue 5, 1969.

bilir. Ama bunların hepsi, kendilerini nakzeden gerçeklere ters düşmektedir. Benim ileri sürdüğüm hipotez de kabul görmeyebilir; ama bu, etnogenezi enerjisi görüşünün coğrafya ve tarihin hayatî meselelerine uygulanmasını kesinlikle engellemez.

107. Landşaft Kavşakları

Etnosun landşaftla ilişkisi konusuna tekrar dönmeme ve iki veya daha fazla röliefin, iki veya daha fazla etnosun ve en son olarak iki veya daha fazla 'sosyal organizmanın' kombinasyonunun yeni bir etnosun teşekkülü için neden gerekli olduğu sorusuna cevap vermem müsaade buyurun. Bu nedir? Bir dizi tesadüf mü, yoksa kurallar zinciri mi?

Bağımsız bir fenomen olarak etnosun landşaftla etkileşiminin incelenmesi göstermiştir ki, her ikisi de ters yönde bağımsızlıkla birbirine bağlıdır; fakat ne etnos sürekli aktif landşaft türeten bir etkenidir, ne de landşaft bir dış etki olmadan etnogenezi sebebidir. Hatta etnik ve sosyal kanunların ilişkisi de bir ters etkileşimi imkan dışında tutmaktadır. Çünkü etnosfer, sosyal gelişimin faktörü değil, yalnızca arka planıdır.

Sosyal kuralların aksine bölgesel olması etnogenезin belirleyici unsurudur. Halkların şekillenışı çok merkezlidir [polycentrik]. Etnogenezi patlamaları, gelişim veya durağanlık halinde bulunan halkların kültür ve hayat tarzlarıyla, ırkî yapılarıyla, ekonomik ve teknolojik seviyeleriyle değil, zaman ve mekanın özel şartlarıyla bağlantılıdır. Landşaft kendi başına yeni etnoslar doğurmaz. Çünkü bazen yaşamaya en uygun yerlerde dahi binlerce yıl boyunca ortaya çıkmazlar. Etnogenezi bölgeleri daima değişir. Üzerinde durduğumuz süreçlerin bazen bir yerde, bazen tamamen başka bir yerde başlaması da gösteriyor ki, (benim her zaman nazar-ı itibare aldığım) mahallî güçler bunların sebebi değildir. Dolayısıyla biz etnogenезin kaynağını Dünyanın çevresinde aramak ve tekrar biyojeokimyaya müracaat etmek zorundayız.

Passioner patlamanın doğurduğu bir sistem olan etnosun doğasıyla ilgili tezimden yola çıkarak, etnosu bir enerji fenomeni olarak değerlendirme hakkım vardır. Başlamakta olan bir enerji süreci her zaman kendinden önceki süreçlerin atâletini yok ettiğine göre, düşük atâletin ânî bir şokla kolaylıkla bozulması tabiidir.

Homojen etnik popülasyonun ve siyasî kurumlar haline gelen geleneklerin birleştirdiği insanların yaşadığı monoton bölgeler, nispeten zayıf şoklara karşı çok az tepki gösterirler. Ancak, farklı landşaftların iç içe geçmesi halinde ekonominin farklı şekillerinin kombinasyonu kaçınılmazdır. Buralarda kimi insanlar balıkçılıkla, kimileri hayvancılıkla, kimileri çiftçilikle uğraşır, kimileri de vadilerde üzümculükle iştigal ederler. Aynı soydan gelmiş olsalar dahi, çevrenin farklı ortamlarına uyum sağlamak zorunda oldukları için, birkaç nesil sonra birbirlerine benzeyen çok az yönleri kalır. Bu benzemelikler, eskiyen sosyal sistemin yeniden imarı ve organizasyonunu mecburen gündeme getirecek olan istihsal ilişkilerindeki gelişmelerin yanı sıra, toplumun da tedricî surette gelişmesinin bir sonucu olarak, sistem bağları zayıflayıncağa kadar devamlı artacaktır. Eğer tarihî kaderin cilveleri sonucunda bir etnos bünyesinde iki veya üç devlet yahut kabile birliği ortaya çıkarsa, sistemin istikrarı da bir o kadar zayıflar. Bu, sosyal ve etnik gelişim çizgilerinin bir sistem içinde birbirine geçmesidir.

Bu sistemler, iş taksimi ve uzmanlaşma sayesinde ekonomik gelişme açısından hayli verimlidir. Etnik çevreye, yani kendilerini fetretmeye çalışan komşulara karşı mukavemet konusunda fena sayılmazlar. Çünkü karşılıklı ürün mübadelesi zamanla yardımlaşmaya dönüşür, ama passioner itki onları hiç zorlanmadan oraya buraya dağıtır. Farklı kültür seviyeleri ve birbirine benzemeyen üretim usulleri de etnogenezin başlangıç ânı için aynı şekilde önemlidir. Burada geçerli olan şey, benim kendime özgü bakış açımla yorumlayabileceğim farklılık ve çeşitlilik prensibidir.

Etnosferi birbirine dokunan geniş yassı levhaların birleşimi gibi düşünelim ve bu yapıya diklemesine bir darbe indirelim. Tabii olarak önce levhalar değil, aralarındaki birleşim noktaları bozulur. Bunu levhaların parçalanmasına yol açan zincirleme reaksiyon takip eder. Mesela VI-VII. Yüzyıllarda Bizans ve İran istikrarlı sistemlerdi. Bunlar arasındaki sınır bölgesinde yaşayan Araplar da onların etkisi altındaydılar. Ama passioner itki Arapları öyle bir silkti ki, Muhammed taraftarları (konsorsiyum) bir kenara ayrıldılar. Dört nesil sonra önce bir etnos, sonra da Ebro'dan Pamir'e kadar uzanan bir süper-etnos [ümme] oluştu. Yeni bir halet-i ruhiyeye sahip bu insanlar, aralarında iletişim kurabildikleri için fizikî anlamda kalben, ruhen ve fiilen tek yürek haline geldiler. Bu vahdetin temelinde biyofiziksel bir olay vardı. Burada

daha ziyade tek tip bir ritimle karşı karşıyayız. Gözlemcilerin kesinlikle yeni, alışılmadık ve nev-i şahsına münhasır bir şey olarak kabul ettikleri de işte budur. Etnik yayılmanın ve yabancıları kendi sisteminin içine çekmenin tek yolu istila değildir. Dinî propaganda, yaşayış biçimi ve sanat değerlerinin yayılması da kültür transplatasyonu araçlarıdır ve sistemin etki alanını değiştirir. Slavlar'ın 988'de Hristiyanlaştırılması Bizans'ın etno-kültürel alanını genişletmiştir. Çin'de uyuşturucu ve gaz lambalarının satışındaki patlama onu İngiltere ve Amerika'ya bağımlı hale soktu; hayat tarzını, devlet egemenliğini ve en nihayet Chin İmparatorluğu'nun süper-etnik bütünlüğünü çökertti. Bu durum sadece siyasî ve içtimai değişikliklere değil, Mançular'ın Çinliler tarafından asimile edilmesi gibi etnik değişikliklere de yol açtı.

Demek ki etnogenezin başlaması için passioner itki şarttır; ama realitede gözlemlenen farklılık, rölyef ve iklim şartları, etnik komşuluk, kültür gelenekleri kadar bizzat itkinin, yani impulsun gücü tarafından belirlenir. Etnogenez süreçleri karakter ve seyir itibariyle birbirine benzemesine rağmen, etnosların orijinal ve nev-i şahıslarına münhasır olmalarının sebebi işte budur.

108. Noosfer Üzerine

Daha önce birkaç kez değindiğim gibi, tarihî süreçlerde insanların bilinçli faaliyetleri hissî faaliyetleri kadar rol oynar, ama onların özellikleri prensip olarak farklıdır. Samimi hakikat arayışları ilmî buluşları doğurur; bu buluşlar teknik atılımlara zemin hazırlar ve üretimin artması için gerekli altyapıyı oluştururlar. Güzelliğe duyulan ilgi, hem ressamın, hem de izleyicinin psikolojisini biçimlendirir. Adaletle olan inanç sosyal bünyeyi güçlendirir. Kısacası, "enerjiye benzer bir şekli olmayan, ama neredeyse ona benzer bir aktivite üreten insan aklı",¹⁸ progres denilen ve dolayısıyla madde hareketinin sosyal formuyla birleşen fenomenin dürtüsü haline gelir. Büyük küçük her tarihî olayda kendini gösteren madde hareketinin bu iki şekli arasındaki ilişki sarihtir. Vernadsky'ye göre "Biyosferde istikrarlı hayatın (ikinci biyokimyasal kural) ve dolayısıyla doğrudan (progresiv) gelişmenin şekillerini yaratan tür gelişimi globaldir ve tüm gezegene has bir olaydır."¹⁹

¹⁸ Vernadsky, age., § 200, s. 272.

¹⁹ Agy.

Fakat insan emeğinin ürünleri, tabiatın sunduklarından oldukça farklıdır. İnsan emeğinin ürünleri, biyosenozu bir sistem bütünlüğü halinde kucaklayan madde ve enerjinin birbiriyle sürekli mübadelede bulunduğu biyosenoz çevriminin dışında yer alırlar. İnsanoğlu, tabiatı kopardığı madde parçalarını çeşitli şekillere sokar. Taşlar, piramitlere veya Parthenon'a; yün, cekete; metal, kılıç ve tanklara dönüşür. Bu nesneler kendi kendilerine gelişme, biçim alma özelliğine sahip değildir; onlar sadece aşınabilirler. Tabiat ile teknolojinin geniş anlamda prensip farkına dikkat çeken S.V. Kalesnik, insan eserlerinin tamamının bu özelliklere sahip olmadığını kaydetmektedir. Mesela bir bağday tarlası, sulama kanalı, inek sürüsü veya evcil bir kedi, insanoğlunun tesirine rağmen çağrafi çevrenin birer parçası olarak kalmaktadırlar. Demek ki antroposfer, ölü teknoşferle canlı tabiat arasında bir tampon bölge durumundadır. Bununla birlikte onlar birbirlerine zıttırlar. Burada Yu. K. Yefremoff'un "sosyosfer" dediği "noosfer"le ilgili bir düzeltmesine yer vermek isterim. "Akıl alanı" gerçekten mantıklı mıdır? Vakıa aklın gelişmesi, gezegenimizi toprak altında ve katmanlar arasındaki kömür ve petrol gibi sıkıştırılmış enerji depolarıyla zenginleştiren canlı süreçlerin değişmesine yol açmaktadır. Mikroorganizmaların önceki hayatı, bize oksijen yönünden zengin bir atmosfer ve kozmik radyasyonun öldürücü etkisinden koruyan bir ozon tabakası hediye etmiştir. Yeryüzünü kaplayan bitkiler, ışığı canlı maddeye dönüştüren bir fotosentez fabrikasıdır. Küçük kardeşlerimiz olan hayvanlar, biyosenozları düzenler ve onlara istikrar kazandırır.

Peki, gerçekten varsa, noosfer bize ne verdi? Paleolit devirden çok sayıda çakmak taşı kırıntıları, rastgele fırlatılıp atılmış silistre ve satırlar, Neolit devirden ise yerleşim yerlerindeki çöplükler miras kalmıştır. Antik dönem bize şehirlerin, Orta Çağ şatoların harabelerini bırakmıştır. Eski yapılar (Piramitler veya Akropolis) zamanımıza kadar gelmiş olsalar bile, bunlar her zaman âtıl, daha geç tahrip olan yapılardır. Şimdiki orman ve çayır alanların yerine çöp atıkları ve beton meydanlar görmeyi düşünen insanlar zor bulunur. Halbuki teknoloji ve ürünleri, aklın nesnelleştirilmesidir.

Kısacası, noosferin varlığı düşüncesiyle o kadar fazla ilgilenmek bile, teknoloji ile hayatın birbirine ters olduğu tartışmasıdır. Şu halde burada etnosların teşekkülünü başlatan passionerlikle kültür ve akli yönlendiren bilinç alanı arasındaki orantının belirlenmesi meselesiyle karşı karşıyayız.

PASSİONERLİK VE BİLİNÇ ALANI

109. Referans Çerçevesi

Tür ve bireyin doğuştan kendini koruma içgüdüğü dürtüsünü (1) miyar olarak alırsak, passionerlik dürtüsü (P) < işaretli olacaktır. P değeri yondeş olarak kendini koruma içgüdüğü dürtüsünden daha büyük, daha küçük veya ona eşit olabilir. Demek ki bireyleri passionerler ($P>1$), uyumlular ($P=1$) ve süb-passionerler ($P<1$) şeklinde sınıflandırabiliriz. Sistemde, yani etnosta passioner basınç seviyesi bu grupların oranına göre belirlenir. Passioner itkiden sonra bu seviye hızla yükselir, daha sonra aşırı ısınma başlar; arkasından sık duraklamalarla tedricî ve düzenli bir düşme kendini gösterir. Bunu bir eğri çizerek gösterirsek, atâlet süreci çizgisini elde etmiş oluruz. Bütün değerler pozitif olacaktır; pratikte erişilmez olan limit ise sifıra eşittir.

İnsan faaliyetlerinin kahir ekseriyeti, ister tür, ister bireysel olsun, elbette kendini koruma içgüdüğü tarafından dikte edilir. (Tür kendini koruma içgüdüğü, nesli çoğaltma ve eğitime çabalarında tezahür eder).

Fakat passionerlik ters vektöre sahiptir, çünkü insanları, hem kendilerini ve hem de ya hiç doğmayacak, ya da ikbalperestlik, açgözlülük, şöhretperestlik, gurur, kin ve haset gibi hayalî heyecan ve ümitler peşinde koşacak nesillerini bir amaç uğruna feda etmeye zorlar. Dolayısıyla passionerliği ters yönlü bir içgüdü veya içgüdü karşıtı [anti-instinct] bir işaret olarak değerlendirebiliriz. İlk passi-

oner patlamayla bağlantısı bulunmayan bir etnos olmadığı ve olamayacağına göre, bu işaret bütün etnoslara maledilebilecek bir değerdir.

Dolayısıyla bütün etnosları etnik alanın passioner basıncının yükseliş ve düşüş derecesine göre sınıflandırabiliriz. Dalgalanma olayı bu prensibi biraz komplike hale sokar ise de, bu o kadar da önemli değildir; çünkü şemamız- – passionerliğin hızlı yükselişi ve yavaş yavaş tüketilişi – bilinen bütün etnoslar için geçerlidir. Bu bir tesadüf olamaz. Bundan dolayı ben, etnogenezin başlangıç ânını, sisteme çevrenin mukavemetiyle kaybettiği atâletini kazandıran itkiye benzetebilirim.

Gerek içgüdü ve gerekse passionerlik dürtüleri, duygu alanına ait şeylerdir. Fakat psişik aktiviteler bilinci de kapsarlar. Dolayısıyla biz, bilinç alanında yukarıda belirtilenlerle mukayese edilebilecek dürtü ortak bölenini aramak zorundayız. Başka bir deyişle, dürtüleri, biri hayatı korumaya yönelik dürtüler, diğeri hayatı bir hayal uğruna feda etme dürtüleri olmak üzere ikiye ayırmamız gerekir. Ben, referans çerçevemize uygun düşmesi için birincileri artı, ikincileri eksi işaretiyle gösteriyorum. Şu halde bu parametreler bildiğimiz Cartesîan koordinatlarına benzer ufki projeksiyon şeklinde geliştirilebilir. Şunu da kaydetmek gerekir ki, her pozitif olan “iyi” ve “faydalı”, her negatif olan da “kötü” demek değildir; fizikte anyon ve katyonların, kimyada asit ve alkalilerin kalitatif değerleri yoktur.

Çoğu kez madde hareketinin sosyal formunda ilerlemenin durağanlık ve gerilemenin karşıtı olduğu şeklinde bir anlam bulunduğu söylenir. Tabiatın diskret süreçlerinde bilinçli bir amaç aramak ise yersiz bir saçmalıktır. Halbuki bir dağın oluşumu jeolojide denudasyondan kesinlikle “daha iyi” değildir. Döllenme ve doğum, aynen ölüm gibi bir organizmanın hayat faaliyetleridir; dolayısıyla etnik süreçlerde “iyi” kriteri yoktur. Ama bu demek değildir ki “ileri” ve “geri”nin bulunmadığı etnogenezde sistem, hareket ve hatta gelişme olmaz. Herhangi bir titreşimli harekette sadece ritm, biraz az veya biraz fazla yoğunluk vardır.

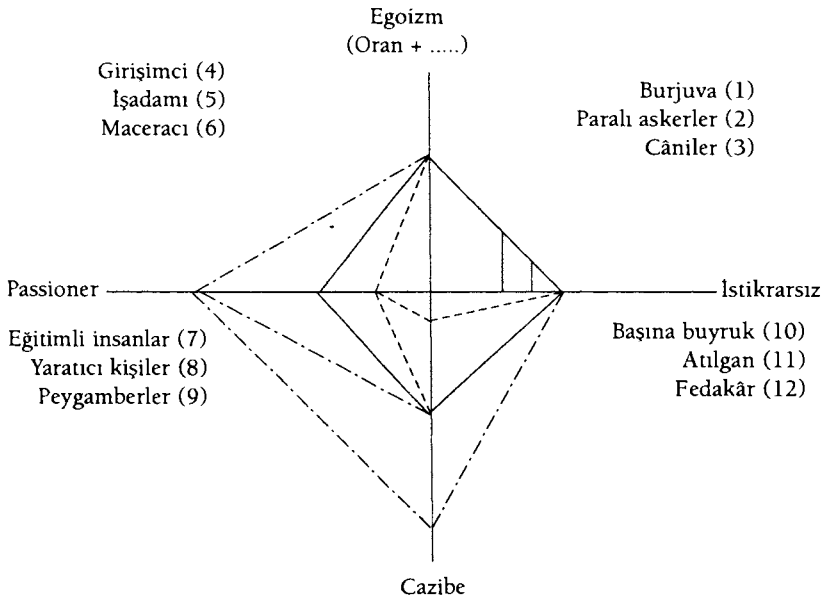
Terimler konusunda anlaşalım. Sadece zaptedilemez egoizm, yani belirlediği hedefe ulaşmak için akıl ve iradeyi devreye sokan bencillik, pozitif bir impulstur. Burada kullandığımız ‘akıl’ kelimesiyle şartlar elverdiği ölçüde gösterilecek tepkiyi seçme istidadını, ‘irade’ ile de

yapılan seçimle mütenasip düşecek hareket kabiliyetini anlamamız gerektiği konusunda anlaşmalıyız. Dolayısıyla bireylerin temas sonucu sergiledikleri hareketleriyle refleks hareketleri ve hatta birilerinin icbarıyla veya ağır şartların zorlamasıyla sergilenen davranışlar, akıl ve iradenin eseri değildir. Fakat iç basınç da [inner pressure/nefs-i emmare] – ki içgüdü veya passionerlik imperatifidir, – davranışları etkiler. Demek ki, etnik alan ve geleneklerin basıncıyla birlikte onu da istisna etmek gerekiyor. Şu halde ‘hür’ ve ‘egoist’ impulslara insanın fiillerinin hukukî ve ahlakî sorumluluğunu yüklediği küçük, fakat ciddi ölçüde tahdit edilmiş bir alan kalmaktadır.

Burada bir tarif yapamamanın sıkıntısıyla karşı karşıyayız, ama zaten bu tarifen pratikte bir gereği de yok. İnsanoğlunun içtimaî tecrübesi, mücbir sebeplerin yol açtığı davranışlarla cinayetleri başarılı bir şekilde birbirinden ayırır. Bir insanın nefsi müdafaa amacıyla birini öldürmesiyle hırsızlık yapmak veya intikam almak için birini katletmesi nasıl birbirinden farklıysa, işgal ile tecavüz de farklı şeylerdir. Gerçi XIX. Yüzyıl ortalarında bu tür fiiller aynı kefeye konulmaya çalışılmıştı, ama bunlar mesnetsiz ahkam kesmekten başka bir şey değildi. Malûm-u âliniz günümüzde bir insanın kendini düşünmesi akıllı bir davranış olarak değerlendirilir; ama bu, hiçbir zaman ona komşularının veya bir cemaatin haklarını keyfi bir şekilde ihlal etme hakkı tanımaz.

Ters vektörlü itki, ‘rasyonel egoizme’ karşıdır. O da passionerlik gibi herkesin yakından tanıdığı bir şeydir ve asla tek bir gruba has değildir. Her insanda hakikate (bir konuda aynı nosyonu yaratma gayreti), güzelliğe (önyargısız beğenme) ve adalete (ahlak ve etik konusunda) karşı tuhaf bir eğilim vardır. Bu eğilim, değişik güçte itkilere sahiptir ve sürekli ‘rasyonel egoizm’ tarafından yolu kesilir, ama yine de bazı hallerde baskın çıkarak, tıpkı passionerlik gibi insanın engellenemez mahvına yol açar. Yani bilinç alanında passionerliğin bir benzeri gibidir ve dolayısıyla aynı işarete sahiptir. Ben ona ‘câzibe’ [attraction] diyorum.

Bilinç gibi ‘câzibe’nin de mahiyeti belli değildir, ama onun içgüdüsel kendini koruma dürtüleri ve passionerlikle ilişkisi, bir bottaki ana muharrik (motor veya kürek) ile dümen arasındaki ilişkiye benzer. Câzibenin antipodu ‘rasyonel egoizmin’ onlarla olan ilişkisi de aynıdır.

Lejand

+ İmpuls $\rightarrow$ hayat ve türlerin muhafazası

- impuls ← hayat ve türlerin muhafazası

$$D = 1 ; A = 1$$
$$D < 1; A < 1$$

----- $D > 1; A > 1$

— — — — —

Şekil - 2

Dolayısıyla tarafımızdan tasnif edilen dürtü gruplarını koordinatlara dağıtarak, bilinçaltını absise, bilinci de ortinata yerleştirebiliriz. (bkz. şekil 2)

Ama acaba böylesi komplike bir konstrüksiyon şart mıdır ve şartsa neden şarttır?

110. Dürtü Oranları

İçgüdüsel dürtülerin biyolojik bir özelliğe sahip olduğu konusunda şüphe yok. Gerek uzun yaşama ve gerekse arkasında bir nesil bırakma arzusu, insan türüne has biyolojik bir özelliktir. Eğer bu böyle ise, o takdirde bu özelliğin değeri birey hareketlerini etkileme

konusunda sabit olmalıdır. Yani insanın uzun yaşama arzusu münferiden birdir ve geçmişte yaşamış, halen yaşayan ve gelecekte yaşayacak olan insanlarda da aynıdır. İlk bakışta, gözlemlenen realiteye zıt bir durum.

Gerçekten de, hayatı son derece değersiz saydıkları için gönüllü olarak savaşa giden insanlar bir hayli fazladır; intihar durumlarına da rastlanır; anne babalar sık sık evlatlarını bırakarak gider, hatta öldürürler. Buraya savaştan kaçan firarileri, sırf yaşayabilmek için her türlü alçaklığı kabul edenleri, birçok ahvalde fedakârlığı haketmeyen nankör evlatları uğruna canlarından geçen anne babaları da eklemek mümkün. Bunların kıyamet kadar örneği mevcut! Şöyle bir bakınca gözlemlenen olayda genel haliyle bir sistem olmadığı zannedilebilir.

Burada eski insanların ağır cisimlerin hafif olanlardan daha hızlı düşmesi konusundaki düşüncelerini bir kez daha hatırlatmama izin verin. Sadece Galileo'nun deneyi yerçekim gücünün bir kuş tüyü ile demir küreye aynı etkiyi yaptığını, fakat yere düşme hızındaki farkın atmosfer mukavemetinden kaynaklandığını ispatladı. Benim dikkatimi çeken konuda da aynı şey geçerli.

Tablo 2'deki ters itkiyle passionerlik gösterilmiştir. Onun matematiksel toplamı, pozitif absiste gösterilen herhangi bir itkinin bir kısmına, bazen tamamına eşittir. P (passionerlik) itkisinin büyüklüğü, içgüdü dürtüsünden (birim olarak alınması uygun bir değer) az, ona eşit veya ondan çok olabilir. İşte bizim passioner dediğimiz kişi de son durumda olan, yani P itkisi gücü içgüdü dürtüsünün gücünden fazla olan kişidir. Eşit oranda itki ve dürtü boyutuna sahip kişilere ($P=1$) ise uyumlu tipler diyoruz. Örneğin Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'indeki Prens Andrei Bolkonsky böyle bir tiptir. $P<1$ durumuna örnek olarak Çehov'un tasvir ettiği aydınlar gösterilebilir. Ondan bir basamak aşağıda yer alanlar için burjuva kesimi, onun altında yer alanlar için Gorky'nin ilk hikayelerindeki serseri tipli süb-passionerler, en alt sıradakiler içinse aptallar ve soysuzlar örnek olarak gösterilebilir.

Ya peki passioner basınç içgüdü basıncından daha yüksek ise? Bu durumda bireyin psikolojik durumunu gösteren nokta absisin negatif kısmına doğru kayacaktır. Konkistadorlar, kâşifler, şairler, eretikler ve en nihayet Sezar ve Napolyon gibi inisiyatif sahibi tipler burada yer alırlar. Vakıa bunların sayıları çok değildir, ama sahip olduk-

ları enerji onlara tarihin var olduğu her yerde önemli faaliyetler sergileme imkanı sağlar. Olayların geniş bir dilimini mukayeseli şekilde gözden geçirirsek, passionarizm büyüklüğünün ne merkezde olduğu konusunda ilk tahmini tespitimizi yapabiliriz.

Aynı sıralamayı ordinat eksenini üzerindeki bilinçli dürtülerde de gözlemliyoruz. ‘Rasyonel egoizm’ yani ‘her şey benim için’ prensibi limitin sabit değeridir. Bununla birlikte o, birimden (birimden maksat egoizm dürtüsüdür) daha az, veya ona eşit, yahut ondan büyük cazibe [attraction] dürtüsüyle mutedil hale getirilebilir. Fedakâr bilim adamları, sanat uğruna yüksek görevleri reddeden ressamlar, hayatları pahasına adaleti savunan hakikat âşıkları, kısacası farklı “Don Kişot” tipleri son durum için örnek olarak gösterilebilir. Demek ki bireyin gözlemleyebildiğimiz gerçek davranışları, iki sabit pozitif değerle, iki değişken negatif değer in terki binden doğmaktadır. Dolayısıyla bunlardan sadece sonuncuları, realitede gözlemlenen farklı davranış kategorilerini belirlemektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, sözü edilen dürtülerin tamamı, psikolojide benimsenen ‘dominant’ tarifinin içinde yer alırlar. Ancak, benim belirlediğim hedef için bazı belirli dominantı bir kenara ayırıp, libido gibi konumla fazla ilgisi bulunmayan diğerlerinden sarf-ı nazar etmemiz gerekiyor. Çünkü bu, seçilmiş dominantların vektoral özelliğini tespit etmek için daha önemlidir.

111. Bu Görüşün Etnogeneze Uyarlanması

Teklif edilen bakış açısı ve referans çerçevesi, farklı bireylerin psikolojisinin incelenmesi konusunda bize çok az şey verirler. Her insan doğuştan belli bir passionerlik boyutuna sahip bulunduğu ve bu tüm hayatı boyunca devam ettiği için, değer oranı değişmez. Halbuki cazibe diğer insanların (öğretmen, arkadaş, öğrenci vs.) tesiriyle değişir ve dolayısıyla bu değişiklik bireyden değil toplumdan kaynaklanır. Dolayısıyla etnogeneze araştırmalarında teklif edilen kurallar, her ne kadar sonuçlar bugünkü bilgi düzeyimize göre ancak klasik oranlarla ifade edilebilirse de, oldukça uygundur. Rakamlarla ifade edilen veriler elde etmemiz ise henüz imkan dışıdır, ama şu ana kadar bulduğumuz dahi konunun araştırılmasında fazlasıyla faydalı olacaklardır.

Gayet iyi biliyoruz ki, bütün etnoslar gerek şema üzerinde ve gerekse düşüncemizde tek tip olarak tasavvur ettiğimiz bazı tekamül safhalarından geçerler. Tekamülün kesintiye uğraması veya dış müdahaleler sebebiyle görülen değişiklikler gibi birçok şema sapmaları, kolayca gözden geçirilerek ana şablonun dışına alınabilir. Hatta bunların bilahere sentez yapılırken, yani halkın gerçek tarihi tespit edilirken incelenmesi de mümkündür. Tesadüf, aşağıda anlatılacakları, etnoloji açısından değerlendiren ana şablondan çıkarmalıyız.

Önce örnek olarak farklı insanlardan teşekkül eden bir grubu alalım ve her birinin cazibe ve passionerlik boyutunu bildiğimizi varsayalım. Bu durumda her birine koordinat eksenini üzerinde değil, eksenler arasındaki alanda bir yer bulunacak ve her çeyrekte yalnızca psikofizyolojik yapılarına göre bir araya toplanan aynı özelliklere sahip insanlar yer alacaktır. (Bkz. şekil 2). Şemada görüldüğü üzere ahlak kriteri dikkate alınmamıştır ki, bu da bize teklif edilen sınıflandırmayı konuyu objektif olarak gözden geçirme imkanı sağlayan tabii-tarih tasnifi şeklinde değerlendirme imkanı verir.

Diyelim ki elimizde koordinat sistemi üzerine sadece tek bir zaman dilimi değil, söz gelimi her biri yüzyıllık süreleri gösteren on zaman dilimi koyacak kadar bilgi var. Demek ki biz, bu dilimlerle bir etnosun ortalama hayat süresindeki passioner basınç varyasyonlarını yakalamış oluruz. P'nin değerini şekil ve rakamlarla ifade etme imkanımız olsaydı, passionerlik eğrisini kolayca çizebilir ve o eğriyi matematiksel olarak gösteren denklemini bulabilirdik. Şimdilik sadece anlatımla yetinmek zorundayız. Çünkü o bile araştırmamıza hayli katkıda bulunacaktır. Bir zaman fasılasının olaylarla doldurulması, daima başka bir zaman fasılasıyla mukayese edilerek yapılır. Bu oranlar grafik olarak senkronik tablolarda detaylı şekilde gösterilmiş, fakat oraya yansıyan bir olay, yani passioner dalgalanmalar hesaba alınmadığı için tarihçilerin dikkatinden kaçmıştır. Şimdilerde ise bu tablolar bir önem ve anlam kazanmış bulunmaktadır.

112. Tarih Sentezinde Passionerliğin Yeri

Çözümleyici faktör olarak gördüğüm için passionerlik üzerinde bu kadar fazla durduğum düşünülebilir. Halbuki öyle değil. Passionerliğe bu kadar fazla ilgili gösterilmesinin sebebi, yalnızca tek

yönlü etnogenezi araştırmalarının yarattığı boşluğu doldurmaktır. Yani tarihî senteze gerekli bir teoretik ilave yapmaktan maksadımız, onu tarihte sosyal gelişimin üstünlüğü teorisinin yerine koymak değil, aksine tabii bilimlerin kuşku götürmez verilerine dayanarak ona bir şeyler katmaktır.

Artık etnik süreçler üzerindeki kozal etkilerin dört ana grubu arasındaki ilişkiyi izah etme vakti geldi. Bunlardan ikisi birinci derece, diğer ikisi ise tâli etkilerdir. Bu bir genel şemadır, ama asıl şemaya tarihî ve coğrafi konularda, sürekli iç içe geçen tesadüflerle kurula uygun olanları birbirinden ayırdetmek için ihtiyaç vardır. Çünkü her ikisi de zaman içinde değişen ve etnogenezi etkileyen değişiklikleri inceler.

Sosyal tekamülün ilk ve ana faktörü, istihsal gücünün artışıdır. Çünkü ancak bu sayede istihsal ilişkileri ve akabinde sosyal düzenlemeler sağlanabilir. Marks ve Lenin, 'Tarihî Materyalizm' tezlerinde bu global süreci detaylı ve anlaşılır bir şekilde genelleştirmişlerdir.

Etnogenezi etkisini değil, aksine süreçlerin seyrini belirleyen ikinci faktör, coğrafi çevredir. S. V. Kalesnik, coğrafi çevrenin öneminin gözardı edilmesini haklı olarak "coğrafi nihilizm" olarak nitelendirir.²⁰ Ancak, coğrafi çevrenin, yani 'coğrafi determinizm'in öneminin abartılması da olumlu sonuçlar sağlamaz. Plekhanoff, A. Labriola'yla girdiği polemikte bu konuya alaylı bir şekilde değinerek şöyle diyordu:

Bugünkü [XIX. Yüzyıl sonu, L. G.] İtalyanlar, eski Romalıların yaşadıkları tabii çevrede yaşamaktadırlar, ama bugün Menelik karşısında mağlup olanların huyları Kartaca'yı fethedenlerin huylarına ne kadar da az benziyor!²¹

Antropojen etkilerin 2300 yıl zarfında İtalya landşaftını değiştirdiği şeklinde bir itirazda bulunulabilir; ama İtalyan ordusunun Aduwa'daki hezimetinin sebebi, sahil ormanlarının yerini limon bahçelerinin ve gür makilerin alması değildi.

Birbiriyle ilişkisi bulunan bu güçlü faktörler, sosyo-tarihî süreçlerin sadece "genel trendi"ni belirler, ama asla 'olayların ferdi yönle-

20 S. V. Kalesnik. *Obshchie geograficheskie zakonomernosti Zemli* (General Geographical Patterns of Earth), Moscow, 1970, s. 9196.

21 G. V. Plekhanov. On the Materialist Understanding of History. *Selected Philosophical Works*, Vol. II. Progress Publishers, Moscow, 1976, s. 236.

rini ve kısmi sonuçlarını”²² belirlemezler. Esasen bu tür detaylar, özellikle konsorsiyumların şekillenişine ve dağılışına, bazen bir sübetnosun hayatta kalmasına veya parçalanmasına yol açarlar. Çok nadiren etnosların kaderine yansır ve istisnai hallerde de bir süper-etnosun ortaya çıkışında etkili olurlar. Tarihin belli dönemlerinde birbirini telafi eden bu tür zikzaklarla ilgili pek çok örnek (umumiyetle Avrupa tarihine ait olmakla birlikte) Plekhanoff’un mezkur eserinde gösterilmiştir. Okuyucu, Uzak Doğu tarihine ait benzeri bilgileri de bendenizin ‘Bozkır Triloji’sinde bulabilir.²³

Böylece tâli bir faktörü, yani kendi halinde kurala uygun olmakla birlikte birinci derece süreçler için tesadüfi sayılan sebep-sonuç ilişkilerinin kısa halkasının incelendiği hâdisât mantığını [the logic of events] seçip alabiliriz. Yeri geldiğinde tarihin seyri içinde sürekli kırılan bu kısa ittiratlar, tâli derecedeki tesadüflere bağlıdır vs.²⁴

Global süreçleri, örneğin formasyonların süksesyonunu inceleyen bu varyasyonlar gözardı edilebilir, ama etnogeneizde mutlaka ve mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Etnogeneiz patlama ve dalgalanmalarının rolü işte burada kendini gösterir. Çünkü nasıl hâdisât mantığı madde hareketinin sosyal formuyla ilgiliyse, bunlar da biyosferin şekillenişıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, passionerliğin etnogeneizdeki rolü %25’den daha az değildir; ama bu oranın gözardı edilmesi, sonuçları etkileyebilecek bariz hatalara yol açar. Treni bir dakika farkla kaçırmakla, bir saat farkla kaçırmak aynı şeydir! Öyle ise sözünü ettiğim fenomeni anlatmaya devam etmeme izin verin.

Şu ana kadar, tarihin farklı dönemlerinden örnekler kullanarak, passionerliğin sadece biyolojik bir irsi işaret olduğunu anlattık. Ve gördük ki, bir bilim olarak tarih, tabiat olaylarının bazı kanunlarını yakalama imkanı sağlamıştır. Dolayısıyla tarih, sadece faydalı bir bilim olarak değil, aynı zamanda tabii bilimlere yardımcı bir ders olarak da okutulabilir. Ne yazık ki bugüne kadar hiç bu amaçla kullanılmadı.

22 G. V. Plekhanov. On the Question of the Individual’s Role in History. *Selected Philosophical Works*, Vol. II. Progress Publishers, Moscow, 1976, s. 308.

23 L. N. Gumilev. *Stepnaya trilogiya* (Steppe Trilogy), Nauka, Moscow, 1970.

24 G. V. Plekhanov. On the Question of the Individual’s Role in History. *Selected Philosophical Works*, Vol. II. Progress Publishers, Moscow, 1976, s. 304, 305.

113. Genelleştirme

Yukarıda anlatılan tüm gözlemler ve onlarla ilgili genelleştirmelerden tekamülün sosyal ve etnik ritmlerinin birbiriyle örtüşmediği anlaşıyor. Sosyal ritimler, bir spiral çevresindeki daimi spontan hareketlerdir. Etnik olanlar ise, atâleti çevrenin mukavemetiyle sönen daimi patlamaların yol açtığı kopuk hareketlerdir. Kronolojik sosyal değişimler (formasyon değişimleri) ile etnogenetik süreçler hiçbir şekilde örtüşmezler. Herhangi bir etnos, mesela Ruslar, bazen iki-üç formasyon geçirebilir, bazen de Partlar gibi tek formasyon halinde oluşur ve yok olur. İnsanlığın sosyal tekamülü progresivdir, fakat etnoslar yok olmaya mahkumdur.

Artık bir hükme varabiliriz. Etnogenez, bir etnosun homeostaz safhasına – yaratıcı güçten mahrum persistent halindeyken rölikt, yani bâkiye haline dönüşmesini sağlayan landşaft ve diğer etnoslarla denge hali – geçmesine yol açan çevrenin mukavemeti sebebiyle ana enerji şarjının [Vernadsky'nin tabiriyle biyokimyasal enerjinin] tüketildiği atıl bir süreçtir. Bazı kimyasal reaksiyonlar nasıl sadece yüksek ısıda ve bir katalizör yardımıyla gerçekleşirse, madde hareketinin sosyal ve tabii formları arasındaki etkileşim de passionerliğin aşırı yoğunluğu sayesinde gerçekleşir. Etnoslar, passioner itkiler [insanın sinir ve ruh yapısını etkileyen biyokimyasal enerji] sayesinde teşekkül eder ve hayatta kalır, passionerlik gerilimi kaybolunca da tarihten silinirler.

Sonuç olarak, etnogenez tezimin diyalektik ve tarihî materyalizm teorisiyle ne ölçüde uyduğunu açıklığa kavuşturmak zorundayım. Hemen söyleyeyim: Benim tezim, o teoriyle tamamıyla örtüşür. Sosyal formların gelişimi spontandır ve farklı bölgelerde farklı gelişmeler kaydetmesine rağmen, sosyo-ekonomik formasyonların değişimi global bir fenomendir; maddenin sosyal hareketi progresiv, yönü ise spiraldir. Dolayısıyla benim tezim, genel tekamül kanunlarıyla ilgili felsefi bir teori ve elbette bütün olarak alındığında antroposferden bir, etnosferden yani zaman ve mekan içindeki etnos mozaiklerinden iki kademe yukarıdadır. Başka bir deyişle etnoloji, konunun ve genel ahvalin özellikleri göz önünde bulundurulmak suretiyle diyalektik materyalizmin kısmî uygulamasıdır.

Bilindiği gibi bütün tabiat kanunları stokastiktir ve dolayısıyla geniş ölçüde tesadüf kurallarınca yönlendirilir. Yani basamak yuka-

rı doğru yükseldikçe kanunların obje üzerindeki etkisi süreklidir ve seviye aşağı doğru indikçe tesadüflerin rolü ve dolayısıyla serbesti derecesi fazlalaşır. Birinci durumda limit galaksi, ikinci durumda ise atomdur; çünkü süper galaksi ve süb-atom olayları farklı yöntemlerle araştırılır ve bilincimiz tarafından farklı bir şekilde kavranır. Olaylar, bunlar arasındaki derecelerde yer alırlar. Her bir derece, dikkat ve özel bir yaklaşım gerektirir. İşte etnos olayı da bunlar arasındaki sınırların geçiş noktalarında yer alır. Etnosun hareket şekli flüktüasyondur; tekamül ise âtil ve diskrettir. İstikrar, sistem bağlarıyla sağlanır; yeknesaklık ve yaratıcılığa ise, psikoloji, yani passionerliğin yansıttığı canlı maddenin biyokimyasal enerjisinin etkisiyle ulaşılır.

Bana göre 'etnos' kavramının açıklaması budur. Ve yine bana göre bu kavram, sosyal veya biyolojik kategorilere indirgenemez elementer bir kavramdır. Bu sonuç, tarihî ve coğrafî vakıaların ampirik genelleştirilmesidir.

XXVI

BİLİMSEL ARAŞTIRMA USULÜ

114. Tarihi Coğrafyadan Etnik Psikolojiye

Bir insanın etnos dışında yaşaması nasıl kötü bir şeyse, atalarının kendisi için hazırladığı, alışkanlık haline getirilmiş tabii şartların dışında yaşamak da aynı şekilde kötüdür. Antropojen landşaftların ortaya çıkış mekanizmasını ve etnogeneze safhalarıyla olan ilişkisini daha önce anlatmıştık. Bu oldukça katı ilişki, etnosenuzu meydana getiren etnik sistemin kollektif yapısına da bağlıdır. Etnosenozun gelişmesi ise, bildiğimiz gibi, hem passioner basınca, hem de landşafta adaptasyon şeklinin yanı sıra şu veya bu etnik mantalitenin mevcudiyetine bağlıdır. Konuya bu şekilde yaklaşıldığı zaman, teknolojiye dayalı medeniyetin diğer gelişim tiplerine karşı üstünlüğünü savunan Avrupamerkezci [Eurocentric] görüş sessiz sedasız geçerliliğini kaybedecektir. Sahi, gerçekten Hindistanlıların tarım kültürü veya Kanada Eskimolarının avcılık kültürü neden birbirinin üzerine yığılmış şehir sakinlerinin hayat tarzından daha az gelişmiş kabul edilsin ki? Yoksa bunun sebebi okurlarımdan birçoğunun şehir hayatına alışmış olması mıdır?

Ancak, burjuva sübjektivizminden kurtulabilirsek, etnos ve süper-etnik kültürleri birbiriyle kıyaslamak için sağlam bir kritere ihtiyacımız olacak. Çünkü gerçekte bu ikisi birbirine tam eşit sayılamaz. Bu amacı gerçekleştirebilmek için etnogeneze süreçlerinin daha önce gözden geçirdiğimiz özelliklerine bir kez daha dönmek ve sadece anlatmakla yetinmeyerek, etnogeneze safhasıyla antropojen landşafttaki değişikliğin birbirini tashih ettiği passionerlik esasına dayalı bir yorum getirmek gerekir.

Etno-psikolojik davranışlar arasındaki farkların etnik gelişim bölgelerindeki iklim, rölyef, flora ve fauna tarafından belirlendiğini çok daha önceleri Montesquieu açıklamıştı. Aynı görüşler, X-XIV. Yüzyıl Arap coğrafyacılarının eserlerinde de işlenmişti. Coğrafi determinizmin temelini atan bu eserlerdeki görüşlerin inandırıcı olmaması, onların yalan olmasından değil, gözlemlenen olayların yeterli şekilde açıklanmamasından kaynaklanıyordu. Esasen bu akımın temsilcileri olan coğrafyacılar, asıl önemli olanı, yüzyıllar zarfında kanunları ve yeknesaklığı değiştiren etno-psikolojik mantalite ve uyumsuzluk dinamiklerini bilmiyorlardı. Bu hususu Rus literatür ve tarihinden alınan grafik örnekleriyle açıklamama izin verin.

Rus, daha doğru Velikoross etnosu, çok eski bir zamandan beri vardı. Rurik veya en az onun kadar efsanevi olan Oleg ve Igor efsanesini bir yana bırakırsak, her halükârda bizim dolaysız atalarımız XIV. Yüzyıl başlarındaki Tatar istilasından sonra tespit edilmişti. Onlar Rustu, ama acaba bugünkü Ruslar'ın davrandığı gibi mi davranıyorlardı? Elbette ki değil. Mesela Puşkin, hakarete uğradığı zaman hiç tereddütsüz rakibiyle düelloya girmişti. Halbuki bugün hiç kimse, iftiraya uğradığında, küfür edildiğinde veya karısı aleyhinde ileri geri konuşulduğunda düelloya girmez. Peki Puşkin dönemindeki Ruslar'dan farklı davrandığımız için biz başka bir millet miyiz? Sanırım bu soruya olumlu bir cevap vermek zorundayız. Yoksa cevabımız hayır mı olmalı? Çünkü iç sezgimiz kulağımıza Puşkin'in de bizim gibi bir Rus olduğunu fısıldıyor, ama davranış kalıbının değişmesi bize son derece tabii geliyor. Puşkin'den üç yüz yıl önce, Korkunç İvan döneminde, Ruslar'ın henüz düello yapmadığı ve düellonun ne olduğunu bilmedikleri bir zamanda, opriçnik Kiribeyeviç tarafından karısına hakaret edilen tacir Kalaşnikoff acaba nasıl davranmıştı? Lermantoff, eserinde söz konusu tacirin nasıl bir davranış sergilediğini açık bir şekilde tasvir etmektedir. Onun anlattığına göre tacir Kalaşnikoff uygun bir fırsat yakalayıp dürüstçe yaptığı bir yumruk kavgasında rakibinin şakağına okkalı bir yumruk indirir ve hayatı pahasına karısına hakaret eden kişiyi öldürür. Puşkin ve Lermantoff zamanında bu tür davranışlar alçaklık olarak değerlendiriliyordu. Böyle şey olamazdı! Dürüst bir kavgada dürüstçe vuruşulmalıydı. Halbuki tacir Kalaşnikoff dönemindeki insanlara göre o tamamıyla dürüst davranmış ve hatta Korkunç İvan şöyle demişti: "Seni çaresiz idam edeceğim, çünkü alçakça bir cinayet sergiledin. Bütün

Moskova'da ibret-i âlem olsun diye cellada da bunu herkese duyurmasını emredeceğim; ama akrabalarını vergi ve gümrük resminden muaf tutacağım; çünkü benim sadık uşağımı öldürmek için haklı sebeplerin vardı!"²⁵

Halbuki anlattığımız olaydan 200 yıl önce, bu gibi hallerde kimse kendisine hakaret eden birini öldürmeye cesaret edemezdi. Özellikle de hakaret eden kişi bir knâz veya üst düzeyden bir boyar ise, kimse şikayetçi olmazdı. Çünkü hakarete uğrayan asker, papaz veya sıradan bir köylü, başka bir knâzlığın hizmetine giriyordu. Tabi kaderi Moskova'da yaver gitmezse Tver'e, orada aradığını bulamazsa Suzdal'a, orayı da beğenmezse Litvanya'ya geçiyordu. Bir kırgınlık için çok farklı bir tepki, tamamıyla değişik bir davranış kalıbı.

Benim tespit ettiğim kurallar göz önüne alındığında tamamıyla farklı etnoslardan söz ediliyor olması gerekir; ama biz biliyoruz ki ortada tek bir etnos, karşımızda ise statikte görülmeyen bir olay değil, sadece düzenli değişikliklerin yönlendirdiği süreçler var. Her olay geçmişi ve gelecekteki perspektifleriyle birlikte ele alınmalıdır. Kırgınlıktan dolayı sergilenen bu tepkilere benzer davranış nüanslarının coğrafyacılara açısından önemli olduğunu sanmam, ama daha az sarıh olmakla birlikte fiilen antropojen landşaftı biçimlendiren muadil büyüklükte olaylar vardır.

Farklı etnosların tabiata farklı şekillerde bağlı oldukları konusunu daha önce izah etmiştim; ancak, aynı etnos kendi etnogenezinin farklı safhalarında ekonomisini değişik usullerle sergileyerek müdahil landşaftı farklı şekillerde etkiler.

Sadece şehirlerin değil, münferit yerleşim birimlerinin, hatta evlerin ve çiftlik binalarının mimarisi, antropojen landşaftın mütemmim bir parçasıdır. Bunun söz konusu etnos üyelerinin aktivitelerini nasıl etkilediği konusu ise, delil göstermeye ihtiyaç duymayacak kadar sarıhtır.

Demek ki 'millî karakter' denilen şey bir efsanedir; çünkü her yeni çağda ve hatta etnogenez safha değişim sürekliliği bozulmadığı hallerde dahi değişik bir şekil alacaktır.

25 Mikhail Lermantov. *The Lay of Tsar Ivan Vassilyevich, His Young Oprichnik and the Stouthearted Merchant Kalashnikov*. Progress Publishers, Moscow, 1976, s. 23-24.

Bu değişiklikler, fonksiyonel olarak coğrafi çevrenin değişmesi ve sosyo-ekonomik formasyonların farklılaşmasına bağlı olmaksızın - her ne kadar birbirleriyle etkileşim halinde iseler de,- muntazam şekilde devam ederler. Fakat bu “bağımsız değişkenler”in müdahalesi tarihî süreçle iç içedir.

115. İtirazlar

Eğer tarihi bir zaman fonksiyonu olarak görür ve buna bağlı olarak tüm peşin yargıları reddedersek, onun yeknesak olmadığı, farklı şekillerde akıp gittiği anlaşılacaktır. Bu alışılmadık bir durum olduğu için, önce terimler üzerinde anlaşmamız gerekir. Çünkü burada teklif edilen tanımlamalar, sadece “tarihî” zamanla ilgilidir ve Newton’un veya Einstein’ın matematik tezlerini ve bilinen türlerin jenerasyon süksesyonu ile hesaplanan biyolojik zamanı etkilemezler. Atıl maddenin kendi kanunları olduğu için, aşağıda belirtilen özelliklerin jeolojik zaman süreçlerine uygulanması da lüzumsuzdur. Bu yüzden biz kendimizi insanın spesifik özellikleri ve formasyon karakteri konusuyla sınırlayacağız. Bu dahi az şey değildir.

Tarihî zaman, fizikî (yayılmış/extended), biyolojik ve nisbî (continuum) zamandan farklı olarak, olay yoğunluğu ile temeyyüz eder. Bizim “zaman” dediğimiz şey, bazen enerji potansiyelleri dengesizliğini, yani farklılığı telafi eden patlama (şok)larla bozulan enerji potansiyellerini dengeleme sürecidir. Bu şoklar sonucunda biyosferde ortaya çıkan impulslar, bazen güzellik (sanat), bazen hakikat (bilim), bazen dürüstlük (ahlak), bazen güç (bu dürtü sayesinde devletler kurulur), bazen zafer (yabancı bir ülkenin fethi veya opera tenorunun geçici başarısı) ve benzeri durumlara atılım olarak tezahür eden yaratıcılığın maddî temelidir. Bu impulslar, hayat veren, bütün canlıları koruyan ve insanoğlunun el emeğiyle meydana getirdiği şeyleri takdir eden pozitif impulslar olabildiği gibi, enerjiyi, bilgiyi ve bilginin sığındığı maddeyi parçalayan negatif impulslar da olabilir. Negatif impuls, enerji quantlarını zamanın sınırları ötesine taşır. Bu bir sürecin gerçek sonudur. Fakat pozitif impuls, enerjiyi atıl maddeyle yeniden birleştirir; bilgi toplar ve böylece dünya yeniden yaşamına devam eder. Güzel ve tekrarı mümkün olmayan her şey, enerji şarjının tükenmesiyle birlikte yok olur gider. İşte size, faal ha-

reketlerin birbirini takip ettiği çağlardaki kayıpların bu kadar büyük olmasının sebebi. Ama hafıza ölüme karşı koyar. Etnosların içtimâî hafızası ise kültür tarihidir.

116. Yükseliş ve Düşüş

Gelişim teorisine göre ne yükseliş vardır, ne de düşüş. Hiçbir mesnedi olmadığı halde Avrasya kıtasının Batı Yarımadasının insanlık tarihinde önemli bir yer tuttuğunu varsaymak alışkanlık halini aldı. Delil olarak ise Hellas klasiklerinden yapılan alıntılar, Makedonyalı İskender'in seferleri, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu, Rönesans çağının göz alıcı tabloları, 'büyük keşifler' ve XVI-XIX. Yüzyıllar arasındaki kolonyal istilalar gösteriliyor. Ama bu arada adları sayılan 'çiçeklenmeler'in sadece umum dünya tarihinin arka planında değil, Akdeniz havzası kanvasında dahi birer epizod teşkil ettiği görmezlikten gelindi. Hellas'ın yükselişi, esasen Atina'nın kısa süreli hegemonyasından başka bir şey değildi. Makedonyalı İskender'in zaferleri Partlar'ın, Sakalar'ın ve Hintliler'in karşı darbelerini mucip olmuş ve Makedonya'nın bağımsızlığını parçalamıştı. Roma'ya gelince.. ondan özel bir şekilde bahsedeceğim. İspanyollar'ın, Fransızlar'ın ve İngilizler'in Okyanus ötesindeki kızilderili, siyahî, esmer ve sarı halklara karşı âni baskın sonucunda kazandıkları zaferlerin ise konkistadorların, maceraperestlerin ve tacirlerin geçici bir zaferi olduğu artık anlaşıldı.

Halbuki, Avrupalı tarihçilerin bahsetmekten pek hazlanmamalarına rağmen, benim analizimin ana malzemesi olacak olan kargaşa dönemleri, çok daha uzundu. Kültürlerin baş aşağı gidişi, yükselişleri kadar önemli bir tarihî olaydır. Sahi, neden bazı yüzyıllarda sanatın, edebiyatın ve felsefenin esamesi okunmuyor? Açıklayalım.

Tüm halkların başka ülkelere sık sık muhacerette bulundukları çağlarda, yabancı kültürlerin karşılıklı olarak benimsenmesi ve süper-etnik boyuttaki temaslar sırasında sanat yadigârlarının muhafazası pek de cazip bir şey değildi. Kadim Roma mirası, sadece XV. Yüzyılda hümanistlerin ortaya çıkmaya başladığı topraklarda muhafaza edilmişti. Bizans kültürünün muhteşem ikona taparlar çağının yükselişi, ikona kırıcıların kurbanı olmuştu. Ugor, Alan, Rus ve Hazarlar'ın altın ve gümüş takıları eritilerek sikke ve külçe haline geti-

rilmiş; sonra da dünyanın dört bir yanına dağılmıştı. Göz alıcı işlemler, ipek üzerine yapılan zarif baskılar, zengin desenli elbiseler, ağaç kabukları üzerine yazılmış Türk destanları zaman içinde kaybolmuş; kâinatın yaratılışıyla ilgili poemalar ve kahramanlık destanları ise rapsodilerin söylendiği dillerin ölmesiyle birlikte yok olup gitmiştir. İşte size I. Binyılın “karanlık”, “tarihsiz”, “kültürel açıdan durağan” ve hatta “barbar” olmakla nitelendirilmesinin sebepleri.

Tarihî olayların incelenmesi için katedilen dolambaçlı yol göstermiştir ki, sözü edilen çağ, yaratıcılık, gerginlik ve trajedilerle dolu bir çağdı. Ruhsuzluk ve düşüncesizliğin sebebi boşluk değil, gönlün ve ihtirasın yakıp kavurabileceği her şeyin zaten yanıp kül olmasıydı.

Etnik tarihin ana şablonunu incelemeye girişen bir kişi, birçokları tarafından delil gösterilmesine bile gerek olmadan doğru kabul edilmesi lazım geldiği ileri sürülen Avrupamerkezciliği prensibini öncelikle rafa kaldırmalıdır. Esasen Avrupalılar, XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıl başlarına kadar dünyanın yarısını kolonial operasyonlar, diğer yarısını ise mal ve fikirler taşımak suretiyle ele geçirdiler. Sonuncuların sağladığı kazanç da az değildi.

Avrupalıların diğer halklar üzerindeki hükümlerliliği XIX. Yüzyıl-da öylesine aşikârdı ki, tarih felsefesini Germanlar ve Anglosaksonlar tarafından gerçekleştirilmesi gereken küresel gelişim prensibi üzerine kuran Hegel, Asya ve Afrika sakinleriyle, Amerikalı ve Avusturalyalı yerlileri ‘gayr-ı tarihî halklar’ olarak görüyordu. Ama aradan birbuçuk asır geçmeden Avrupa’nın dünya hâkimiyetinin bir ilerleme yolu değil, epizod olduğu anlaşıldı. Avrupa (Batı)nın denizaşırı uzantıları olan Amerika ve Avusturalya, aynı hattın dolaysız bağlantılarıdır. Benzeri bir hat ise, kendi tabii sonlarına doğru ilerleyen eski halklara doğru uzanmıştır.

Bir başka deyişle, bakiye olarak adlandırılması kabul edilmiş bulunan bu halklar, yükseliş ve düşüş dönemlerini yaşamış sıradan bakiyelerdir. Siyahî Avusturalyalılar, Bushmenler ve hatta Eskimolar’ın yaşlı etnoslar olduğu söylenebilir. Bunların maddî kültürlerinin bu kadar fakir, manevî kültürlerinin de böylesine bölük pörçük oluşunun sebebi budur. Etnogenezler, diskret süreçlerdir ve dolayısıyla ‘yaş’ kavramı etnoslara has bir kavramdır.

Halkların yaşlanması konusunda pek çok şey yazıldı ve söylendi; ama tarihçiler bu terminolojiyi genel olarak bir metafor şeklinde al-

gıladılar. Doğru ya, çocuklar doğup, nesiller yenilendiğine göre bu yaşlanmak da neyin nesi? Dolayısıyla ben, bu defa sistem teorileriyle ilgili genel telakkîlerden ziyade, dünya ufku geniş tarihçi veya etnoğrafların çok iyi bildiği kesin etno-psikolojiden yola çıkarak bu sorunun cevabını vermeye çalışacağım.

117. Referans Prensipleri

Herhangi bir etnosun yaş sınıflandırmasında, bir sistemin onsuz yapamayacağı bir unsuru, yani toplum-birey ilişkisini baz almak maksada muvafıktır. Her toplum, hem cemiyetin diğer üyelerinin hürriyetlerine hâlel getirtmemek, hem de bir bütün halinde bizzat kendi çıkarlarını güvence altına almak için her bir bireyin hürriyetini sınırlar. Hiçbir etnos, genel kuralın dışında değildir, fakat onun kendisini meydana getiren bireyler üzerindeki etki karakteri zaman içinde değişir; ancak, yine de bu değişimlerde bazı kurallar göz önünde bulundurulur.

Statik halde bulunan bir etnos, üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin muhafazasına kendine has bir şekilde gayret gösterir. Mesela kabile toplumunda [gentile society] her yeni doğan çocuğun, şahsî özellikleri dikkate alınmaksızın, hayattaki yerini ve sahip olabileceği imkanların sınırlarını belirleyen katı bir despotizm geleneği hâkimdir. Örneğin herhangi bir kahraman veya dâhi, doğuştan alık birinden yaşça daha küçükse, her halükârda toplum içindeki yeri de ondan daha aşağıda olmak zorundadır ve belki de o genç, komşularla girilecek bir savaş felaketi, yahut ölmek üzere olan kabiledaşlarını tedavi edeceği bulaşıcı hastalıklar kendini gösterip de ona kabiliyetlerini sergileme fırsatı vereceği günü görecektik kadar yaşayamayacaktır. Gerçi o zaman geldiğinde dahi sadece kabileyi kurtaran kişiye istisna yapılır, fakat yaşça büyüğün tercihi prensibi geçerliliğini muhafaza eder.

Bireye karşı bu tür davranışlar, sadece kabile toplumlarına has değildir. Çünkü aynı davranışlar gelişmiş sınıflı toplumlardaki kast sisteminde oldukça belirgin, sınıf sisteminde ise daha zayıf şekilde kendini gösterir. Her iki durumda da toplum, bireye yerini göstererek ondan tek bir şey ister: Haline ve mevkiine şükret! Çünkü memnuniyet, ilişkilerin muhafazası için gerekli psikolojik şartların teme-

lidir. Sanırım bu durum benimsenmeye de, övülmeye de layık değil; ama ben fazla kategorik olmayacağım.

Statik bir etnos, çevresindeki tabiatla olan ilişkilerinde de aynı prensipler tarafından yönlendirilir. Tabiat onu nimetlere boğarak beslerken, o da üyelerine tabiatın verdiğinden fazlasını istememelerini dikte eder. Her yıl ormanlarda ağaçların %10'u tabii seçim ve yaşam mücadelesi sonucunda hayatını kaybeder. Demek ki yakıt ve kereste edinmek için ağaçların ancak %10'u kesilebilir. Keza tırnaklı hayvanların da yeniden üremelerini engellemeyecek şekilde boğazlanması uygundur.

Meğer Siyu ve Kara Ayak [Blackfeet] kabileleri bizonlarla ilgili bu tespitleri yapmayı ne kadar da dakik öğrenmişler! Avlanma onlar için sosyal bir uğraştı; fakat ölçüyü kaçırınlar için son derece katı cezalar uygulanıyordu ve böylece etnos ve onu çevreleyen tabiat, insan, hayvan ve bitkilere ilânihâye bir arada yaşama imkanı sağlayacak şekilde dinamik denge durumunda (homeostaz) idiler. Ama biz biliyoruz ki, bu denge, her halükârda gerek Afrika, gerek Avusturalya ve gerekse Greenland'daki etnogenezi süreci boyunca sadece bir defa, o da en son safhada gerçekleşmiştir.

Tarih, ne yazık ki, ondan ibret alanlar için faydalıdır. Aksi halde burjuva "sağduyusu" canlı tabiatın fethedilmesini emreden mücrim bir görüşü kendisine baş tacı eder. 1894'de Amerikalı jeolog ve antropolog W. J. McGee şu satırları yazmıştı: "Vahşi hayvanları kendisine boysunduran insan, sadece ehlileşebilenleri hayatta bırakır, diğerleri ise yok edilmek zorundadır."²⁶ Halbuki tamamen başka bir görüşte olan Sioux'lar şöyle demişlerdi: "Bizim bütün yeryüzüyle akrabalık bağlarımız vardır; toprağın ruhunun yarattığı şeyler bir bütündür."²⁷ Bunun bir tek anlamı var: Sioux'lar, başka bir ad vermiş olsalar bile, 'biyosenoz' ve 'biyosfer' kavramlarının pratikte ne ifade ettiğini biliyorlardı; kendi zamanlarındaki ilim ve teorileri yutmuş olan ve bununla böbürlenilen medenî bilim adamları ise, insanın gücünü sergilemesini şu sözlerle övmüşlerdi:

İnsanoğlu, faydalı hayvan ve bitkileri yaşatıp, zararlı olanları yok etmek, yaşlı dünyamızı zamanın acımasızlığına ve tahripkâr gücüne kar-

26 V. O. Douglas'dan iktibas. *The Three Hundred Year War. A Chronicle of Ecological Disaster*. Random House, New York, 1972, s. 127.

27 Age., s. 18.

sı korumak suretiyle tabiatın çehresini öncekinden daha iyi ve daha görkemli hale getirmektedir.²⁸

Amerikalı bilim adamı ve çağdaşları, kendilerinin de tabiatın bir parçası olduklarını, hatta kendilerinin de bir bedenleri bulunduğunu unutuyor ve torunlarının şimdilerde hasret kaldığı tabiatın çehresini değiştirmeye çalışıyorlardı. Halbuki Fairfield Osborn, ‘insan gücü’nün övölüp göklere çıkartıldığı 1949 yılında mevcut görüşlerin aksini savunarak, esasen bunun kontrolden çıkan insan enerjisinin ahmakâne bir tarihi olduğunu belirtiyordu. Bu enerji veya sistem passionerliği, sonunda sadece bitkileri ve hayvanları değil, hayat tarzları ve davranış kalıpları söz konusu görüşün sahipleri tarafından anlaşılmayan ve hatta iğrenç bulunan Kızılderilileri de yok etti. Bu yüzdendir ki Amerikalılar, tabiat felsefeleri kendilerinden üç yüz yıl ileride olan bu insanları “vahşi” olarak gördüler. Sonuçta biyosenozlarda kendilerine ekolojik bir niş bulmaya zorlanan Kızılderililer onlarla birlikte yok oldular; çünkü haklı olarak kendilerini yeniden tanzim edilmesi gereken tabiatın bir parçası gibi görüyorlardı.

Yeni bir kuşağa mensup insanlar yeni bir etnik bütünlük meydana getirdikleri zaman, yeni bir komünal hayat prensibi ve yeni bir davranış imparatorluğu geliştirirler: “Olman gerektiği gibi ol!” Artık kral kral gibi, muhafız muhafız gibi, uşak uşak gibi davranır. Çünkü yeni sistem, katı bir disiplin olmadan, gerek dışarıdan ve gerekse genel olarak eski düzeni tercih eden kendi soydaşlarının içeriden indireceği bir darbe ile dağılır.

Birinci ve ikinci prensipler arasındaki farkın pek de fazla olmadığı düşünülebilir, ama hiç de öyle değil. Dinamik bir etnosun oluşumunda kişinin kendisini topluma karşı borçlu hissetmesi ana rolü oynar, yoksa daha önce olduğu gibi o toplum içinde dünyaya gelmiş olma hakkının (doğuştan verilen hak) bir fonksiyonu olmaz. Bulunduğu makamın sorumluluğunu taşımayan kral, ya tahtıntan alaşağı edilir, ya da ihanet suçlamasıyla öldürülür; kötü bir şövalye toplumdan dışlanır; kötü bir uşağın hakkı ise kötektir. Hak değil, karşılığında ödül verilen mecburiyetler vardır. Ödüller farklı şekillerde olabilir. Bu, bazen paradır (benefice), bazen önemli bir görevle taltiftir, bazen yöneticilerle birlikte yönetimi paylaşma imkanıdır. Fakat her halükârda refahı yakalama konusunda iş bitirici faktör, doğuştan verilen bir hak değil, çalışma prensibidir.

²⁸ Age., s. 127.

Yeni doğan intraetnik bir sistem, umumiyetle saldırganlığa meyyaldir ve kurbanlarını da komşuları arasından seçer. Eğer komşular güçlüyse, mukavemetleri sebebiyle yeni sistem çöker, ama zayıfsa sistem gücünün doruğuna ulaşır ve etnogeneze süreci de hızlı bir şekilde gelişir. Ancak, burada yeni tip bireyler için olduğu kadar, onları komşuları veya soydaşlarına karşı muzaffer kılan prensip için de gizli bir tehlike söz konusu. Daha doğrusu en büyük tehdit, kazanılan zaferin kendisidir. Problemlerin büyük kısmı halledilir halledilmez yüklenilen vazife insanları sıkımsa başlar ve önceki prensibin yerini bir yenisi (üçüncüsü) alır: “Sen sen ol!”

Asker artık prensin silah taşıyıcısı değil, bir Remuald veya bir Bertrand olmak istediği, bir rahip sadece kutsal metinleri okuyan ve vaaz veren biri olmayı bırakıp mutezîlikle suçlanma riskini göze alarak metni kendi kafasına göre yorumladığı, ressam sadece tablolara imza atma sevdasına düştüğü, tacir yeni ticaret yolları keşfetmeyi bırakıp kendi adına firmalar kurma gayretine giriştiği, köylü toplumun haklarını savunmayı bırakıp, “Adem çift sürmüş, Havva çamaşır çitilemişse, beyefendi de kim oluyormuş?” demeye başladığı zaman, tıpkı daha önceki doğuştan verilen hak zinciri kırıldığı gibi, görev imperatifinin çerçevelerini parçalayan bir nesil ortaya çıkar.

Vazife duygusunun verdiği gücün yerini güçlünün haklı olduğu görüşü alır ve bu görüş, ancak komşuların da en az kendisi kadar güçlü ve saldırgan oluşu vakıasıyla sınırlanır. Müttefik iken düşman hale gelen komşular arasındaki güç sınaması, zorunlu olarak, gelişmelere ayak uyduramayan ve yeni neslin ikbalperest lider takımının oyuncuğu olmak istemeyen ana kitlenin öfkesini daha da artıran kanlı çatışmalara yol açar.

Aşırı servet birikimi ve âcil dış politik sorunların giderilmesi, bazı insanları görevlerinin önemli bir kısmını ihmale sevkeder ve sonuçta o günkü toplum tarafından sessiz sedasız bir imperatif olarak şu şekilde formüle edilen enaniyyet güçlenmeye başlar: “Sadece görevini yerine getiren bir tribün değil Gracchus da ol; sadece bir şovalye değil, Pierre Bayard da ol; sadece Boyar dumasının bir üyesi değil, Vassily Shuisky de ol!” Yani kişisel meseleler artık toplumun meselelerinden daha fazla yer tutmaya başlar. Halbuki bu insanlar, daha önceleri bütün güçlerini kültür dominantının belirlediği bir dava uğruna harcarlardı. Bu fark, bilhassa sanatta fazlasıyla karakteristiktir. Orta Çağlarda bir kitap yazan müellif eserine adını koymaz-

dı. Pek çok mimarî eserin bânilerinin bilinmemesi de bundandır. Rönesans çağında ise yazarlar oldukça muhteşem insanlardı ve hepsi de bilinmekteydi. Belki de “Rönesans”ın bize “ağaçların çiçek açmasını” hatırlatmasının sebebi budur. Gerçekten de bir sanat tarihçisi veya münekkidin bir sanatkâr hakkında yazı yazması toplumsal bir kreasyonu analiz etmekten daha kolaydır.

Endividüalizmin yayılması, aktif kişiler arasında çoğunlukla kanlı çatışmalara yol açar. Bir etnos ve daha ziyade süper-etnik toplum (kültür) içinde, o güne kadar dış problemlerin halline sarfedilen güçleri sünger gibi emen şiddetli rekabetler peyda olur. Mesela XI-XIII. Yüzyıl Avrupasında “Hristiyan Dünyası” akmatik safhadaydı. Neticede Macarlar’ın püskürtülmesi, Normanlar’ın ve Rekonkistler’in inhizamının yerini, kültür ve hatta siyasî sistemlerin hiç de hayrına olmayan Haçlı seferleri ve Ghibelline-Guelphe savaşları aldı. Guelphe’lerin Ghibelline’lerle girdiği savaş Hohenstaufen şövalyeliğinin ve Papaların ‘Avignon tutsaklığı’nın sonunu hazırladı. Yani imparatorluğun yıkılışına ve kiliselerin ortadan kaldırılmasına yol açtı. Haçlı seferleri, yani ilk kolonial yayılma denemesi, her yerde korkunç hezimetlerle sonuçlandı. Kudüs Krallığı ve Latin İmparatorluğu, o günkü dünya haritasından bütünüyle silindi. Livonya Ordeni ise, her ne kadar ayakta kalmayı başarmışsa da, Avrupalı şövalyelerin Doğuya düzenlediği saldırılarda köprübaşılık etme durumundan Litvanya ve Rusya’nın üzerinde çekişmeye dahi gerek görmediği bir bölgede küçük bir feodal yönetime dönüştü.

Bu tür yükselişler, genellikle reaksiyon doğurur, yani çekişme ve cinayetleri sınırlandırır. Mesela endividüalist neslin üyeleri acımasızca birbirini doğramaya başlarlar ve sonuçta bir kısmı ölürken sağ kalanlar “Benim gibi ol!” sloganıyla hareket ederek toplumun hayat tarzını kökünden değiştirirler. Bunun anlamı şudur: “Ben büyüdüm, sense (muhatapı her kimse) beni taklit etmek zorundasın; çünkü benim gibi olmayı reddetmek isyandır ve rafizîliktir. Ama sakın ola ki bana meydan okumaya, beni aşmaya veya kendini benimle kıyaslamaya kalkma; çünkü bu da bir tür isyan ve küstahlıktır. Bana benzemeye çalışmaktan da geri duramazsın; öbür türlü o da bir tür tembellik ve dolayısıyla isyandır.” Fakat yeni teşkilatlanmış bir toplumda isyana yer yoktur; çünkü öylesine buhranlı bir çağ yaşanmıştır ki, insanların kahir ekseriyeti kendisini güçlülerin tahakkümüne karşı koruyabilecek herhangi bir düzeni tercih eder.

Bazen de galip ve kanun koyucu, bizzat hayatta bulunan – mesele Octavius Augustus ve halefleri – aynı kişi olabilir. Fakat çoğu kez bu, gıpta ve taklit edilmesi gereken insanın mücerret idealidir. Her halükârda meselenin özü değişmez. Etnolojik analiz için ihtiyaç duyulan fizikî ve ahlakî gereksinimler arasındaki ilişki varyasyonları mevcut değildir.

Bütün 'zahirî farklılıklara rağmen, genellikle 'medeniyet' dediğimiz 'yükseliş' ve ona bağlı olarak ortaya çıkan durum, etnogenезin farklı safhaları değildir. Daima göz önünde bulundurulması gereken mezkur prensibe göre tekamül safhası, bizim de gözlemlediğimiz gibi, yeni davranış kalıplarına sahip bir neslin ortaya çıkışıyla kendini gösterir. Esasen bu, zaten mevcut olan mantaliteler arasındaki oran değişiminden başka bir şey değildir. Bir tekamül safhası olarak medeniyet, maddî kültür birikimi sağlamak, hayat tarzını düzene sokmak ve geçmiş çağlardan tevarüs edilen mahalli etnoğrafik özellikleri ortadan kaldırmak için uygun bir zaman dilimidir. Mesela, mihnetkeş Romalı burjuvanın yükselmeye başladığı Augustus'un 'Orta Yolu' böyle bir zaman dilimidir. Etnosun gelişim safhalarının tamamında burjuva mantalitesine rastlanır. Bu mantalite erken dönemlerde şovalyeler ve endividüalistlerin kontrolü altındadır, ama burada ihtimam gösterilmektedir; çünkü bir amacı, bir şey elde etme gayesi yoktur ve kendi haline bırakılması şartıyla efendisine itaat etmeye hazırdır.

Sağlıklı 'burjuva' kötümserliği, kaçınılmaz olarak isyanla geçen her çağın arkasından kendini gösterir. Avrupa'da Katoliklerle Protestanlar, kayıtsızlığın en güzel örneğini sergileyerek aralarındaki ayrılığa son verdiklerinde, kendilerini *Cuius regio, eius religio* (toprağın olanın dini olur) teziyle ifade etmişlerdi. Bizans'ta ise Makedon hanedanı ve Ducas zamanında (XI. Yüzyıl) böyle bir yılgınlık sergilenmişti. Böylece cesur Slavyan varanglar²⁹ ve istidatlı Ermeni subaylar tarafından korunan imparatorluk, zenginleşmiş, yağ bağlamış ve tabii ki sonunda baş aşağı gitmişti. İslam kültüründe medeniyet çağı, Timurîler, Safevîler ve Büyük Mugallar [Bubürîler]; Çin'de Yuan ve Ming hanedanı, Roma'da Diokletian reformlarıyla altın çağını yaşayan prinsipatlık dönemleriydi. Eski Yakın Doğu'da uzlaştırmacı rolünü Anshan şehri kralı Cyrus üstlenmişti ve Ahemenid İmparator-

29 Varanglar (Rusça Varyaglar) yabancı paralı askerler.

luğu ise medeniyetin, yani ihtirasların yok oluşu, maddî servet biriktirilmeye başlanmasının bir safhasını teşkil ediyordu.

Listenin tamamını kapsamaktan bütünüyle uzak bu kısa bilgiden de anlaşıldığı gibi, kastedilen anlamdaki 'medeniyet' fenomeni, o dönemi yaşamadan önce tarihten silinmeyen bütün halklar için geçerlidir.

Anlaşıldığı kadarıyla sözü edilen sistemin son derece istikrarlı olması gerekir, ama tarihî tecrübe bunun tam aksini göstermektedir. Peygamber Danyal, Nebukadnassar Krallığı'nı kil kaide üzerine dikilmiş metal bir heykele benzetmiş ve bu benzetme klasikleşmiştir. Yukarıda adları zikredilen bütün medenileşmiş imparatorluklar, nüfusça az 'geri kalmış' düşmanlarının darbeleriyle kolayca yıkılıvermişlerdir. Gerçi bu kolayca yıkılışların mahallî sebepleri vardır, ama sanırım olayın zahirinde değil, batınında bazı sebepler var. Bakalım.

Esasen 'Hristiyan Dünyası'nda bir yeknesaklığın gölgesi dahi yoktu. Krallar Papanın bullalarını tanımıyorlar; baronlar, ilan edilen 'İlahî Barış'a yani kilisenin yasallaştırmaya çalıştığı barışa aldırış etmeden birbirlerinin gırtlığını kesiyorlardı. Şehirlerde Maniheist Catharlar propaganda yapıyorlar; köylerde putperest âyinler tertipleniyor ve herkes kural kanun tanımadan kendi hesabına mücadele ediyordu. Ama birbirinden farklı amaç ve ümitlerin peşinde koşan bu kitleler, kâfirler ve mutezililerle girişilen savaşta süper-etnos bünyesinde değil de, sınırlarda kendini gösteren tek bir etno-kültürel mantaliteye entegre olmuşlardı.

XVI-XVII. Yüzyıllarda çevreyle olan ilişkiler güçlenmişti, fakat sistem passionerliği düşünce geçici sınırları etkisi altında tutan sistem basitleşmeye başladı. XIX. Yüzyılda ise elementer zenginleşme hırsı, bir tür süflî açgözlülük, davranış kalıbının ana unsuru halini aldı.

Konkistador ve korsanların, ölümcül tehlikeleri göze alarak seferlere çıktıklarını ve çok azının sırf meyhanelerde hovardaca harcamak için altınla geri döndüklerini hatırlayalım. XIX. Yüzyılda ise tehlike ortadan kaldırılmış, paralar bankalara konur olmuştu. Hugenotlar'ın League taraftarlarıyla girdikleri savaşların yerini parlamentoda yapılan oylamalar almış; taraflardan birinin ilk yaralanmasıyla birlikte kavga sona erdirildiği için düellolar riskli olmaktan çık-

mişti. Sterne, Fransa'yı bir baştan bir başa katettiği o meşhur gezisini İngiltere'yle girişilen savaşın en kızgın günlerinde gerçekleştirmişti; çünkü kimse bir yazar ve düşünür olarak onun askerî konularla ilişkisi olabileceğini aklından dahi geçirmiyordu. Hatta Napolyon'un Avrupa'yı fethi bile, sadece Orta Çağ geleneklerinin muhafaza edildiği İspanya ve Tyrol gibi 'geri kalmış' ülkelerde popüler, yani bilinçsiz-impulsiv bir muhalefetle karşılaşmıştı. Rusya, 1812'de düşmanın asker sayısı kendisinininkinden üç misli kalabalık olmasına rağmen zafer kazanmıştı.

Avrupa'da gücün değil, geleneğin desteklediği bir hukuk ve düzen tesis edilmiş; bu düzen sayesinde Amerika, Avusturalya, Afrika (Habeşistan hariç) ve Hindistan'ın tamamı sömürge haline getirilmiş; Çin, Türkiye ve İran ise iktisadî boyunduruk altına alınmıştı. Bilimsel gelişmeye paralel olarak teknolojiye dayalı medeniyet alabildiğine gelişmiş; sanat ve hümaniter ilimler, uğruna üzülmeye bile değmeyecek kadar küçük paralar harcanan gerekli bir lüks olarak telakkî edilmeye başlanmıştı.

Kısacası son nefesini veren Pax Romana, yerini deniz ötesi uzantılarıyla birlikte Pax Europaica'ya bıraktı. Aslında şu veya bu medeniyetin yükselmesinin sebebi, passionerliğin maksimumdan optimuma, arkasından minimuma doğru ilerleyen bir düşüş seyri yaşamasıydı.

Gezimizi burada tamamlıyoruz. Çünkü araştırmamızın başında belirttiğim şarta binaen, yakın geçmişte vukû bulan olayları uzak geçmişte vukû bulanlardan daha önemli görmek anlamına gelen, yani herhangi bir araştırmayı anlamsız hale getirecek şekilde ölçüyü elden kaçırmaya yol açan yakın sapmadan [aberration of proximity] uzak duracağım. Sadece analogik değerlerin, yani süper-etnik bir sistemin diğer süper-etnik sistemlerle kıyaslanması maksada muvafıktır. Zaten tezimi ortaya koyarken sık sık Antik Çağa ve Orta Çağların Yakın Doğusuna giderek örnekler verdiğim için, aynı şeylerin tekrarına lüzum yok.

XXVII ·

PASSİONER YÜKSELİŞ SAFHALARI

118. Etnosun Doğuşu

Etnogenez başlangıcının en basit varyantı, yeni bir etnosun kendi kendine değişmesi mümkün olmayan statik durumun – ki daha önce anlatılmıştı, – arka planında ortaya çıkışıdır. Öncelikle etnos üyelerinden hiç kimse böyle bir değişikliği istemez. İkinci olarak, yine etnos üyelerinden hiç kimse böyle bir şeyi tahayyül dahi edemez ve üçüncü olarak ise bir sürecin seyrini değiştirmek için, enerji sakınım kanununa ters düşmesi hasebiyle kimsenin bilinçli olarak yaratamayacağı güçlü ve yönlendirilmiş bir enerji gerekir. Yine de zaman zaman etnoslar ortaya çıkarlar. Şimdi bunun nasıl olduğuna bakalım.

Farklı ekonomik sistem ve farklı kültürlere rağmen, aynı bölgede birkaç etnos yan yana yaşayabilir. Birbirlerine alışmışlardır; aralarında sürekli çatışmalar olur; ama bunlar, bir kural olarak önemli sonuçlar doğurmazlar. Flüktüasyonlar oldukça düzenli sınırlar dahilinde gerçekleştiği için bu bir homeostazdır.

Ama artık bölgedeki popülasyon dinamik duruma geçmiş, yani gelişmeye başlamıştır. Gelişimin ilk basamağı mevcut ilişkilerin tıpkı infilak ediyormuş gibi birden kopmasıdır. Bu olay, genellikle şu şekilde gelişir: İlk bir iki kuşakta dedelerinin severek kabul ettikleri sınırlamaları tanımayan bazı kişiler ortaya çıkar. Bunlar, tesadüfen şu veya bu ailede dünyaya gelmiş olmanın getirdiği sosyal statü ve ünvan tanımlamalarına göre değil, aksine kabiliyet, enerji, yigittlik ve

başarılarıyla mütenasip bir orun isterler. Toplum kendilerine muhalefet ettiği için, ilk ağızda kiler yok olup giderler; ama eğer süreç yeterince uzun ve gerektiği kadar yoğun geçiyorsa, o zaman bu “gayr-ı memnun” gönüllüler kendi isteklerini bir önceki kuşağın halim selim insanlarına dayatıp, kabul ettirecek kadar çoğalırlar. Eski tapınağın temeli şehit ve kurbanların kemikleri üzerine yükseltilir. Roma’nın kuruluşu sırasında da böyleydi. O sıralar Latin göçmenler, Alba Longa krallarıyla savaşmak için Yedi Tepe üzerinde toplanmışlardı. Zulüm gören oniki Yahudi (Habiru) kabilesinin bakiyelerini bir araya getiren ve güçlü, merkezi ve etnik şuura sahip dinî bir krallık kuran koyun çobanı Davud’un ‘imanlı’ tâbileri de böyleydi. Her iki durumda da kölecilik sistemi muhafaza edilmişti. Bu insanlar, iman ve sadakat yönünden, Muhammed’in Muhacir ve Ansar’ından, Chaka, Dinga ve Cetywayo ve keza Zambezi sahillerindeki Matabelen’in kahraman askerleri Zulular’dan zerrece farklı değillerdi. Sadece haydut Viking çeteleri değil, erken Carolingien baronları, Charlemagne’in kontları ve Yuvarlak Masa Şovalyeleri’nin ilham prototipleri olan şovalyeler de tamamıyla onlara benziyorlardı. Nede olsa bunlar alışılmış hayat tarzını bir kenara atan ve bunu bir günah olarak değil, bir kahramanlık olarak gören insanlardı.

İşte, passioner itkinin ve etnik davranış kalıplarının değişmesinin bariz bir örneği daha. XII. Yüzyılda, Büyük Bozkır’da sosyal yaşantıları askerî-demokratik formasyonların—ordaların dağılmasından sonra ortaya çıkan boy-kabile normlarıyla belirlenen çeşitli halklar yaşıyorlardı. Göçebelerin yarıdan çoğu Nesturî Hristiyanlığı kabul etmiş; ancak, Baykal-ötesi ve Doğu Moğolistan’daki Moğollar kendi bağımsız dinlerinde kalmışlardı. Nevi şahsına münhasır bu etnik sübstratlar içinde “başına buyruk” yani boy hayatının şartlarına ayak uyduramayan en passioner insanların bir kenara ayrılıp çıkmasıyla sonuçlanan bir süreç yaşandı. Başlangıçta dağlarda ve bozkırlarda sadece karınlarını doyurmaya çalışan bu insanlar, bir süre sonra mecburen yağma hareketlerine giriştiler. Bu tür olaylarda ölüm mukarrerdi. Böylece önceleri küçük birlikler oluşturdular ve daha sonra da Borcigin boyunun henüz dokuz yaşındayken yetim kalmış kükün üyesi Temucin’in çevresinde toplandılar. Temucin, XII. Yüzyılın ikinci yarısında, kıvrak diplomasi ve teşkilatçılık kabiliyeti sayesinde önce küçük bir orda kurmayı, arkasından Urallara kadar uzanan Büyük Bozkır’ın tamamını birleştirmeyi ve onu müteakiben de uzak

seferlerde Moğollar'la eşit olarak çarpışmalara iştirak eden kabileleri silah zoruyla itaat altına almayı başardı.

Bu insanların dominant yönünü, oldukça ağır ve daima karmaşık duruma göre tavır takınma zarureti belirliyordu. Çinliler ve Orta Asya Müslümanları, Türkler'e ve Moğollar'a karşı tıpkı Kuzey Amerikalı müstemlekecilerin Kızılderililere karşı davrandıkları gibi davranıyorlardı. Çinliler ve Müslümanlar, göçebelere düzenli saldırılar düzenliyor; köle olarak satılacak küçük çocuklar hariç tüm yetişkinleri ortadan kaldırıyorlardı. Bu yüzden kabilevî kan davaları ve kolektif sorumluluk kategorileriyle yönetilen göçebeler, saldırganlara karşı içgüdüsel, fakat bilinçli bir direniş ihtiyacı hissediyorlardı.

Temucin'in birleştirdiği bozkır, ezeli düşmanlarını mağlup edecek, her darbeye bir darbeyle karşılık verecek kadar güçlüydü ve en önemlisi de Hristiyan ve paganların bu savaşlarla sırt sırta vermesiydi. Çingis-han'ın daha sonraki seferleri, Çin milli Sung İmparatorluğu, Cellaeddin'in Harezmi münhezim 'bâkiyeleri', Kıpçaklar'ın ve Moğol elçisinin boynunu vuran Macarlar'ın yanında yer alan Rus knâzlarının istisnai hasmâne davranışlarıyla provoke edilmişti. Moğollar, hâkimiyeti, ele geçirdikleri bazı bölgelerde Moğol hanlarıyla ittifakı 'kurtuluş' gibi gören yerli silahlı grupların destekleri sayesinde elde tutuyorlardı. Mesela Ön Asya'da Müslümanların tazyiklerine maruz kalan Ermeniler, Rusya'da Rus topraklarını Katoliklere (İsveçler, Germanlar ve müttefikleri) karşı savunan Aleksandr Nevsky bunlardandı. Çeşitli halkların yaşadığı bu devâsâ topraklarda vahid bütünlük sağlanamazdı ve bu yüzden birkaç devlete bölünmüştü. Bu devletlerde yerli ahali, yavaş yavaş küçük Moğol birliklerini asimile ederek, farklı sosyal yapılara ve değişik kültürlere sahip yeni etnoslar oluşturdular. Çingizî hanlara sadakatin bir araya getirdiği farklı kabilelere mensup Altın Orda Tatarları, yani Volga boyu sekenesi; batıda (Yayık civarında) bozkır Nogayları ve doğuda Kazak kabile ittifakı (cüzleri) bünyesinde birleşen göçebeler: Özbekler, Oyratlar, Büretler, Kalka Moğol bâkiyeleri ve Bargutlar.

Bir etnik sistemin ortaya çıkışıyla ilgili bu örnekler, basit oldukları için son derece açıktır. X. Yüzyılda başlayan kuraklık tam bir yüzyıl boyunca Büyük Bozkır'ı ıssızlaştırmış, fakat XI. Yüzyılda çorak bölgelerin nemlenmesiyle birlikte nüfus yeniden artmıştı. Gerçi başlayan süreç bozkır sekenesinin sayısında artış sağlamıştı, ama en-

tegrasyona yol açmamıştı. Bununla birlikte passioner itki, denize yakın ormanlık bölge ile Baykal-ötesi bozkırlarında yaşayan kabileleri iki güçlü etnos haline getirmişti: Doğuda Curçenler ve Baykal-ötesi'nde Moğollar. Bu iki halk, homeostatik durumdaki sabık etnik alt yapıya dayanarak şekillendiği için entegrasyon nispeten yavaş seyreliyordu. Yeni etnosların genişlemesine en fazla karşı çıkanlar yabancılarıdır. Bunlar, sahip oldukları geniş teknik imkanlara ve kalabalık nüfuslarına rağmen mağlup edilmişlerdir. Bu, Moğollar'ın zafer kazanmaları mukarrerdi demek değildir. Nitekim aynı durumdaki Aztekler ve Zulular yenilmişlerdi. Moğollar'ın yaptığı, sadece zafer şansını iyi kullanabilmiş olmalarıydı. Fakat işin bu tarafı etnogenезin değil, siyasî tarihin alanına girer.

Etnogenезin başlağıç safhasını baştan geçiren ve dinamik değil, ama statik halde bulunan sübstratlardan yeni bir dinamik durum ortaya çıktığında, durum daha da karmaşıktır. Mesela Miladî I. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde, yani Helen, Yahudi ve Suriye halklarının kesişme noktalarında, yukarıda adları verilen halklara hem benzeyen, hem de benzemeyen bir popülasyon ortaya çıkmıştır. Bu, 'Sezar'ın hakkı Sezar'a' diyen, bünyesinde Grek ve Yahudi ayırımı yapmayan, etnik mantalitesi bölge halkları tarafından anlaşılmadığı ve yabancı bulunduğu için herkesin nefretini kazanan Hristiyan cemaatinden başkası değildi.

Fakat bu küçük cemaatten I. Yüzyılda önce bir etnos, daha sonra işe bizim Bizanslı dediğimiz bir süper-etnos ve kültürü doğacaktır. Hristiyan etnosunun teşekkül mekanizması, dış görünüş itibariyle yukarıda belirtilenlerden geniş ölçüde farklı ise de, özde aynıydı.³⁰ Vaizler, münzeviler, yeni dinî savunanlar ve ona gıpta ile bakanlar, Roncevalles Boğazı'nda ölen Roland, Thermopylae'deki İspartalı Leonidas, Memlükler tarafından esir edilen Kitbuka-noyon ve diğer kahramanlar gibi davranıyorlardı. Her ne kadar ilk Hristiyanların davranışları şövalyelerin ve savaşçılarınkinden farklıysa da, genel davranış dominantları ve psikolojik şablon prensipte aynıydı; hatta sonuçları da: Orijinal kültüre sahip yeni bir cemaatin, yani ortaya çıkışından üç yüz yıl sonra cüzzamlı zalim ve katil Constanti-

30 Hristiyan cemaati, sosyal bir köle hareketi, bir tarikat ve 'internal proleterya' oluşumu olarak çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. (Toynbee). Ben meseleye değişik bir açıdan yaklayarak etnolojik bir açıklama teklif ediyorum.

ne'î destekleyerek, meşru bir hayat hakkı sağlamak için ona zafer ve hükümdarlık tacını bağışlayan yeni bir etnosun teşekkülü. Gerçekten de 313'den sonra 'Hristiyan Rumlar' dediğimiz yeni bir etnos umum dünya tarihinin önemli bir olgusu halini almıştır.

119. Passionerliğin Yükselişi

Etnogenezin 'dinamik' safhası, tıpkı ısıtılan gaz gibi sürekli yayılma dönemidir. Bizans Hristiyanları da bu kuralın dışında kalmamışlardır. Fakat bitmek bilmeyen enerjilerini ülke sınırlarının ötesine taşıyanlar, asker ve tacirlerden ziyade mübeşşir rahiplerdi. Henüz III. Yüzyılda, Mısırlı münzeviler Thebaid'i terkederek, propaganda yapmak amacıyla pagan Roma ve Druid İngiltere üzerinden Roma despotizm ve medeniyetiyle asla tanışmamış bulunan insanların yaşadığı yeşil Erin Adaları'na gitmişlerdi.

V. Yüzyılda ise, İrlanda'da geleneklerini Doğudan, yeni teşekkül eden Bizans'dan aldıkları için Roma'daki papayı ve Batı kilise takvimini kabul etmeyen bağımsız bir Hristiyan kilisesi ortaya çıkmıştı.

Bizans etnosunun atası yoktur. Ama elbette bu, söz konusu etnosu teşkil eden insanların *Pithecanthropus*lardan türedikleri anlamına gelmez. Çünkü etnos, insanlar güruhu değil, eski kültürü yıkan etnogenezin başlangıç ânının temel unsuru passionerlik itkisiyle tarihî zaman içinde ortaya çıkan dinamik bir sistemdir.

Antik Çağda Akdeniz'de, gelişim süreci içinde Latium'u ve Feni-ke şehirlerini yutan Helen kültür bütünlüğü vardı. Helenistik çekirdek farklı yönlerle dağılan Helen kültürünün tüm varyantlarını bünyesinde toplamadığı için, etnik açıdan Batı Avrupa kültürünü hatırlatıyordu. Elbette Roma, Kartaca ve Pella, mahallî özelliklere sahip bağımsız etnoslarla meskundü; ama süper-etnik anlamda Helen kültürü çerçevesi içindeydiler. Laf aramızda, bu husus yeni bir şey değil tabi ki, ama benim için önemli bir hareket noktası olacaktır. Roma hâkimiyeti etnik eşitliği teşvik ediyordu, fakat Grekçenin Latinceyle eşit hale gelmesi yaklaşık tüm Akdeniz halklarını tek bir etnos haline sokmuştu. Bununla birlikte I. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda etnik bütünlüğün müteakip iki asır boyunca şekillendirdiği yeni insanlar ortaya çıkmıştı. Bunlar, kendilerini paganlardan, yani kendilerinin dışında olan herkesten ayırıyor ve farklı davranışlar

sergiliyorlardı. Elbette burada gösterge ideolojik veya politik özellikler değil, etnik davranış işaretleriydi. Hatta bu insanlar, Romalılar ve Grekler'le kaynaşmamakla birlikte dinî inançlarından dolayı takibata maruz kalmayan Yahudiler'i de kendilerine yabancı görüyorlardı.

Hristiyan cemaati üyeleri, 'Bizans' etnosunun çekirdeğini oluşturuyorlardı. Şimdi bunun nasıl olduğunu göreceğiz.

330'da başkentini küçük Bizans şehrine taşıyan İmparator Constantine, burasını lüks bir Konstantinopolis'e dönüştürmüştü. Her yerden passioner kişiler şehre akın ediyorlardı. Pek çok Got orduda görev yapacakları bahanesiyle Trakya'ya yerleşmiş; Tuna istihkam hatlarını yaran Slavlar, Balkan Yarımadası'nı ve Peloponnes'i mesken tutmuş; Suriyeliler ise Po Ovası'ndan Huang-ho bentlerine kadar saçılmışlardı. Altı asır devam eden çok dilli, çok kabileli bir hayat, sonunda monolitik bir etnos ortaya çıkarmıştı. Ben ona indî olarak Bizanslılar adını veriyorum. Antik Çağın mirası olan Grekçe, devlet ve genel sokak diliydi, ama herkes evinde kendi ana diliyle konuşuyordu. İşte, bilahere Ermeni, Gürcü, Isauri, Slav, Alan ve Kırım Gotları'nı hâkimiyet altına alan bu 'Bizans' etnosu bir süper-etnosa dönüşecektir.

Bizans İmparatorluğu tarihi, bazen Roma İmparatorluğu tarihinin bir devamı (Gibbon), bazen Hristiyan "Grek İmparatorluğu"nın kuruluşu (Uspensky, Kulakovsky) ve bazen de feodal formasyonun doğu versiyonu olarak yorumlanmıştır. Tüm bu bakış açıları Bizans tarihinin farklı kesitlerini aydınlatmaktadır, ama Bizans kültürünün kökeni konusu çözüme kavuşturulmuş değil. Benim şahsî fikrim de belki universal bir görüş niteliği kazanamaz, ama Avrupa etnik tarihindeki bir boşluğu dolduracaktır.

Miladi I. ve II. Yüzyılda Filistin, Suriye, Küçük Asya'da kendini gösteren passioner itki sonucunda ortaya çıkarak tüm inhiraf ve akımlarıyla bir kilise hüviyeti kazanan, seküler iktidarlarla ikili ilişki kalıpları geliştiren olaya ben "Bizans" adını vereceğim. Bu entegral bütünlük, hem Doğu Roma İmparatorluğu'nunkinden daha geniş sınırlara sahip olmuş, hem de daha fazla hayatta kalmıştır. Benim yaptığım adlandırmaya itiraz edilebilir belki, ama değmez. Çünkü anlaşılabilir bir kavramdır ve meseleyi bundan sonraki değerlendirmeler için yapıcı olacak bir konuma getirmektedir.

120. İkinci Roma mı, Anti-Roma mı?

Eğer etnogenez eğrisinin iniş çizgisini çiziyor olsaydık, mesele daha kolay olacaktı. Etno-sosyal sistemin progresiv basitleşmesini, mukavemetinin düşüşünü ve yabancı unsurların sızışını tespit ederek, işin içinden çıkardık. Ama amacımız eğrinin yükseliş çizgisini göstermek olunca, işimiz de hayli zorlaştı. Passionerliğin yükselişi sırasında dominantın tespiti hemen mümkün olmaz. Çünkü kendi tabii düşmanları, yani ölmek üzere olan süper-etnoslardan ayrılan tradisyonlardan çok birbiriyle acımasızca boğuşan bazı uç hareketler [gelişim yönleri] ortaya çıkar.

Buna rağmen tüm mukavim sistemler kendilerinden öncekilerle olan münasebetleri konusunda, onların himayesini üstlenmiş olsalar bile, tek tip davranış sergilerler. Mesela Mürted Julian, Roma dinini yeniden yapılandırmaya çalışırken Christ'in yerine Mitra'yı ikame etmiştir. Halbuki Mitraizm de en az Hristiyanlık kadar Romalılar'a yabancıydı. Her iki din de Nero zamanında ve aynı anda Roma'ya girmiş; Mitraizm Romalı asiller arasında taraftar bulamazken, Illiryalı askerlerin teveccühünü kazanmış; ayrıca kendi yurt ve evleriyle ilişkilerini koparmış bulunan lejyonerlerin önemli bir kesimi ve bilhassa yabancılar Mitra sırlarını benimsemişlerdi. Hatta Julian amacına ulaşıp da Hristiyanlığın kökünü kazıyabilmiş olsaydı, tanrı Quirinus ve dişi kurdun torunlarını konsolide etmek yerine, sadece dış görünüş itibariyle Hristiyan cemaatlerinin yarattığı şekle benzemeyen ve Anti-Roma denilebilecek olan bir sistem kurardı.

Bu cemaatler üç asır boyunca faaliyetlerini belli belirsiz bir şekilde sürdürdüler ve bu arada bastırılmaz noktaya gelen tutkuları tatmin etmekten uzak köhne sistemden kopan passioner unsurları bir araya topladılar. İmparatorluk içinde en passioner konsorsiyumlar Hristiyan cemaatlerdi.

Fakat Roma İmparatorluğu, 'Batı' ve 'Doğu' olarak ikiye ayrılmış olmasına rağmen, vahid sosyo-politik ve kültürel bir bütünlük olması hasebiyle, bünyesinde, entropi ve negatif entropileri birbiriyle değiştiren bölgesel passioner ve süb-passioner popülasyonlar yan yana yaşıyorlardı. Bir başka deyişle, kadim ahlak geleneklerini sürdürenler, yeni geleneklerin doğuşuna yol açan etkin hurafelerle kucak kucağa idiler. Bölgesel bölünme onlar için bir nimet olabilirdi,

ama gidecek yerleri kalmamıştı; çünkü Roma, çevre halkları öylesine aşırı gücendirmişti ki, herkes Romalılar'dan nefret ediyordu. Bu yüzden biri Romalı, diğeri Bizanslı aynı etnosu sıkıp çıkarma süreci, tüm Roma İmparatorluğu topraklarında devam ediyordu ve oldukça da sıkıntılı bir süreçti. Dolayısıyla yeni etnogeneiz süreci ve oluşumunun ilk safhasının 'başlangıç' tarihi olarak ancak indî bir teklifte bulunulabilir.

M.S. I. Yüzyıl ortalarında Havari Pavlos'un vaazları, henüz ana etnik sübstratlardan ayrışmamış olan bir konsorsiyumun temellerini atmıştı. Fakat Romalılar, her ne kadar Hristiyanlığı Yahudilik gibi bir şey olarak değerlendiriyorlarsa da, onları bir tür bütünlük olarak görüyorlardı.

II. Yüzyıl ortalarında ise Hristiyanlar, St. Justin Martyr'in faaliyetleri sayesinde Yahudiler'den kategorik olarak ayrılarak özel bir sübetnos oluşturdular ki, o dönemin insanları Gnostikleri de Hristiyan sayıyorlardı.

IV. Yüzyılın başlarına gelindiğinde artık Hristiyanlar Roma sübetnosu bünyesinde yer alan etnoslardan birisi haline gelmiş, Constantine de onları tanımak zorunda kalmıştı. Ne var ki onun kurmuş olduğu Doğu Roma İmparatorluğu henüz etnolojik anlamda Bizans sayılmıyordu. Onu daha ziyade Kilise Hristiyanlığı ile Mitraistler, Neo-Platonistler, Donatistler, Ariuşçular ve tarihçinin gözleri önünde teşekkül eden, çağdaşlarınca da âşikâr bir şekilde müşahade edilen yeni bir etnik unsurun diğeri alt bölümleri arasındaki rekabetin bir kolu olarak anlamak gerekirdi.

Asla savaşçı olmayan hürriyetsever Batı etnosları, Romalılar tarafından itaat altına alındıktan sonra, lejyonlara cesur süvariler ve maharetli okçular gönderiyorlardı, ama bu da IV. Yüzyılda sona erdi. Passioner entropi sürecinin engellenemez düşüşü her şeyi alıp götürmüştü. Sadece Gallo-Romalılar ve Britonlar değil, Batavyanlar, Friziler, İberyalılar ve Numedyalılar dahi, cesaret, fiziki direnç, mukavemet ve metanet gibi kişisel özelliklere sahip olmalarına rağmen, kendilerini, ailelerini ve mallarını düşmana karşı koruyacak istidattan yoksundular. Kültürlü ve zengin Alanlar bile, sayıca kendilerinden çok az nüfusa sahip Hunlar tarafından fethedilmenin önüne geçemediler. Hâlâ kutsal Roma topraklarını ellerinde tutan 'son Romalılar' ise bunlar arasında en korkak ve en yüreksizleriydiler.

Cesur Trakyalılar ve Illiryalılar, passionerliklerini henüz III. Yüzyılda harcamışlardı. Bu sürecin mekanizması basitti: Cesur ve enerjik gençler 'kariyer yapmak ve bir şans yakalamak' için lejyonlara katılıyor, passif olanlar ise memlekette oturup ev bark kuruyorlardı. Ama artık popülasyonun aşırı bir özelliği kalmamıştı.

IV. Yüzyılda Roma lejyonlarının en etkili ve disiplinli birlikleri Hristiyan cemaatinin üyesiydiler. Mürted Julian dahi onlardan faydalanmaya mecbur kalmıştı. Ama onlar, kategorik olarak, örneğin III. Yüzyıl sonlarında Galya'ya isyan eden Bagaudalar gibi dindaşlarına karşı savaşmayı reddetmişlerdi. Böyle bir prensip, başka zaman olsa zararlı sayılabilirdi, fakat katı Hristiyanlık dogmalarıyla yetişen lejyonerler, sırf bu yüzden, Jupiter ve Mars'a inanmayan ve uzun zamandır sadakat ve vicdanlarını kaybetmiş bulunan manevî çöküntü içindeki Romalılar'a kıyasla daha güvenilir insanlardı.

Doğu ve Batı Roma imparatorlukları arasında III. Yüzyılda başgösteren ayrılığı sosyal yapılara bağlamak anlamsız bir şeydir. Çünkü henüz II. Yüzyılda tam bir bütünlük teşkil ediyorlardı. Halkın ırkî yapısının da herhangi bir önemi olamazdı; zira daha I. Yüzyılda Romalılar, Grekya ve Suriye ahalisini bir zamanlar güçlü olan ataların dejenere olmuş evlatları olarak görüyorlardı. Haklıydılar da.

Fakat IV. Yüzyılda Doğuda, köylerde yaşayanlar değil de şehirde oturanlar inisiyatifi ele almışlardı. Çünkü köy hayatını sıkıcı bulan passionerler şehirlere göç etmişlerdi. Zaten passioner itkinin sonuçları da IV. Yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Roma İmparatorluğu vatandaşının yerini Küçük Asya, Balkanlar ve Suriye'de benim indî olarak Bizanslı dediğim yeni bir etnos almıştı. Bu etnos içindeki güçlüler sayesinde barbarbar dışarı atılmış, büyük bir şehir (Kostantinopolis) kurulmuş, zanaat gelişmiş; sadece komşularla değil Çin'le bile ticarî ilişkiler sağlanmış; fakat en önemlisi, Suriye, Trakya, Küçük Asya ve Makedonya'nın tabii coğrafyası muhafaza edilmişti.

Hatta başkent Konstantinopolis, nüfusu bir milyonu aşmasına rağmen, tabiatı bozmamıştı. Şehir, binlerce aileyi besleyen ve itinayla sulanan yemyeşil bağlar bahçeler arasında yer alıyordu. Ahalinin balık ihtiyacını Karadeniz ve Marmara Denizi karşılıyor, buğday her yıl Nil'in taşması sonucu tabiatın cömert davrandığı Mısır'dan ve "İskitya" (Karadeniz'in kuzey sahillerinde uzanan bozkır)dan geliyordu. Demek ki tabiata zarar vermeden de zanaatı geliştirmek, me-

deniyet kurmak ve muhteşem binalar dikmek mümkünmüş. Çünkü Bizanslılar fazla enerjilerini (pasionerliklerini) teolojik tartışma ve kavgalara harcıyorlardı ki, bunun da tabiata bir zararı yoktu.

121. Bozulma ve Rejenerasyon

Halbuki Batıda herşey başkacaydı. Mühendislik teknolojisinin gelişmesi (yollar, su kemerleri ve devâsâ kadirgalar) iki milyonluk Roma'nın ihtiyaçlarını karşılıyordu. Buraya buğday Sicilya ve Kuzey Afrika'dan, şarap Grekya ve Provence'dan, yün İpanya'dan geliyordu. Sadece taze et ve çiçekler münakale zorluğu sebebiyle dışarıdan ithal edilemediği için İtalya baştan sona tırnaklı hayvanların beslendiği meralarla ve rengarenk çiçeklerin yetiştirildiği büyük tarlalarla donatılmıştı; çünkü Romalı kadınlar çiçekleri çok seviyorlardı. Roma, hiçbir şey üretmiyor, sadece tüketiyordu. I-II. Yüzyıllarda Romalı memurlar eyaletlerde çok iyi bir sömürü düzeni kurabilmiş ve koydukları kanunlarla (bu kanunlar her zaman gözetilmiyordu) sağlanan katı düzen sayesinde sömürülen insanları ustalıklı idare edebilmişlerdi; ama III-IV. Yüzyılda bu düzenden eser yoktu. Askerî imparatorlar, taht uğruna ülkeyi iç savaş arenasına döndürmüşlerdi. Lejyonerlere maaş ödenmesi gerektiği için zengin iktâ sahipleri yağmalanıyor ve fakir köylüler iliklerine kadar sömürülüyordu. Köylüler, daha fazla ürün alabilmek için tarlalarının altını üstüne getiriyorlardı; çünkü yarın başına gelecekleri düşünmek dahi korkunçtu. Nüfus adamakıllı azalmış; hayatta kalanlarsa direnme iradesini kaybetmişlerdi. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun devâsâ yapısını ayakta tutan şey, halkın zinde gücü değil, devletin sosyal yapısı ve gelenekleriydi. Fakat bu durum uzun süre devam edemezdi.

Gücünü yitirmiş bulunan Batı, enerji patlamasıyla atağa geçmiş olan Doğu'ya kolayca teslim olmuş; 393-394 yıllarında Frank Argobast'ın yönettiği kısa bir direnişten sonra yönetim olarak çoktan Ortodoks imparatorluğu haline gelen Bizans'ın kenar mahallesi durumuna düşmüştü. Theodosius'un getirdiği barış düzeni önemli sonuçlar doğurmuştu; Christ ideasıyla teşekkül eden etnos dört bir yana genişleyerek süper-etnosa dönüşmüş ve Hristiyan düşünce akımları, maddi ve manevî açıdan merkezî yönetime düşman hale gelen etnosların ispat-ı vücut sembolleri halini almıştı.

Gotlar, 381'deki Konstantinopolis Ekümenik Konsili'nde yargılanan Aryanizmi (Ariusçuluğu) muhafaza ediyorlardı ve bu yüzden Bizans bütünlüğünden kopmuşlardı. Numedyalı Berberiler, mutezili değilse bile sıradan rafiziler olan Donatistler'i destekliyordu.. ve Afrika Roma İmparatorluğu'nun elinden kayıp gitmişti. Fakat Galya ve İspanya paganlarının torunları yüzlerini Ekümenik Kiliseye çevirmişler, imparatorluk tahtından yardım bekliyorlardı; ama ne yazık ki bekledikleri yardım gelmeyecekti. Neyseki Doğuda da fazla askeri güç yoktu.

İşte, Romalı bir baba ile German bir anneden dünyaya gelen ve Galya'yı Hun ve German ordularına karşı koruyan Aetius Flavius, böylesi zor bir zamanda yaşamış, galip gelmiş ve ölmüştü. Fakat onu bir iş görüşmesi sırasında 454'de öldüren kişi bizzat İmparator Valentinian'dı. Ne Aetius Romalıydı, ne de Valentinian; ama birincisi akıllı ve cesur, ikincisi kıskanç bir sefihti. Her süper-etnosta her çeşit insan bulunur. Fakat Aetius gibileri Batıya nispetle Doğuda daha fazlaydı. Bundan dolayıdır ki Konstantinopolis'de hayatın bir parçası haline gelen alçakca cinayetler bu şehri yıkamamış, fakat Roma, 455'de Aetius'un ölümünden hemen sonra Vandallar tarafından yıkılıp yıkılmıştı. Eğer burada gerçek Romalılar olmuş olsaydı, elbette 'Ebedi Şehir'lerini savunurlardı.

Bazıları 'Roma İmparatorluğu'nu yıkan barbarların Roma halkını ortadan kaldırmayıp, onlarla kaynaştıkları' görüşündeler. Acaba öyle miydi? Demografik verilere bakalım: İtalya'nın I. Yüzyıldaki nüfusu 7-8 milyon, fakat 600 yılında 4-5 milyon civarındaydı. Ülkeye gelen Langobard, Herul, Rug, Gotlar, Suriye ve Küçük Asya'dan göç eden muhacirlere (Hristiyan Samiler) rağmen nüfus iki misli azalmıştı. Özellikle bu sonuncular, Milan, Verona, Padua, Ravenna ve Aquileia gibi Kuzey İtalya şehirlerinde yaşayan ahalinin ana kısmını teşkil ediyorlardı. Halbuki aynı sıralarda, İtalya'nın Latin nüfusu hızlı bir düşüş yaşamıştı. Bunun sebebi de erkeklerin büyük bir kısmının Marius reformlarından sonra lejyonlarda görev alması ve evlerine döndüklerinde bitkinlikten aile kuracak mecali bulamamasıydı. Zenginler, asiller (nobili) ve süvariler (equites)'in mağlup halklardan toplanmış cariyeleri vardı veya kendilerini sefahata vermişlerdi. Sesar zamanından sonra asiller arasında hemen hemen Romalı hatun kalmamıştı. Böylece Kuzeyden ve Doğudan yapılan güçlere rağmen ahali nüfusunun neredeyse iki misli düşmesi, denilebilir ki İtal-

ya'da V-VI. Yüzyıllarda bir etnos değişimine yol açmış; eskiler kaybolmuş ve yerini etnik bir konglomera almıştır.

Gotlar ve Langobardlar Apennine Yarımadası'nı fethederken, nüfusun çok az olması sebebiyle ciddi bir direnişle karşılaşmadılar. Bu örnek üzerinde bu kadar detaylı durmamızın sebebi, etnik tarih incelenmeden halledilmesi mümkün olmayan karmaşık etnogenez meselesini tüm yönleriyle vuzuha kavuşturmaktır.

Hristiyanlık akımının ayakta durabilmek için çok çetin bir imtihan verdiği ve adı konulmamış bir bütünlük meydana getirdiği sabık imparatorluğun doğu uçlarında durum böyle değildi. V. Yüzyıla doğru Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanına ve komşu ölkelere saçılan erken Hristiyan cemaatinin attığı temeller üzerinde kendine eski 'Romaic' adını (ki ondan daha önce bahsetmiştim) alan bir etnos şekillendi. VI. Yüzyıldan sonra Makedonya, Trakya ve Peloponnes Slavyanlar, Epirus [Yanya] Arnavutlar, Güney Anadolu İsauriler, Orta Anadolu Galatlar, Kuzey Anadolu Lazlar, Doğu Anadolu Asuriler tarafından iskan olunmuş, Suriye'ye ise Grekler hâkim olmuştu. Fakat Grekler sadece şehirlere yerleşmişlerdi ve sayıları da hayli azdı. Eskiden beri halkı Grek olan yerler sadece adalardı, fakat Grit ve Kıbrıs VIII. Yüzyılda Araplar tarafından ele geçirilmiş, Grek ahali de köle pazarında satılmıştı. Böylece geriye Grekçe'yi ortak sokak ve edebiyat dili olarak kullanan kozmopolit insanların yaşadığı tek yer, Konstantinopolis kalmıştı.

Her ne kadar atalarından su kemerleriyle bezeli şehirler, yollar, bahçeler, sınır karakolları ve şiirin bir edebiyat dilini miras almış idiyşeler de, Bizans etnosu Romen ve Helenler'in uzantısı olarak kabul edilebilir miydi? Yeni popölasyon bu nimetlerinden bazılarında behremend olmuş, bazılarını ihmal, bazılarını da heba etmişti. Fakat "Bizanslı" dediğimiz Hristiyan Rumlar'ın halet-i ruhiyesi Helen ve Latinlerinkinden bütünüyle farklıydı. En önemlisi ise, etnik mantalitenin temelden değişmesine rağmen sistemin passioner gerilimi düşeceği yerde artmasıydı.

Konfessiyonel Hristiyan konsorsiyumun yarattığı yeni etnos, göründüğü kadarıyla Roma İmparatorluğu'nda kaybedilen enerjiye sahipti. Thebaid'deki Mısırlı rahipleri, Orontes ve Fırat sahillerinden İrlanda, Hindistan, Merkezî Asya ve hatta Çin'e kadar uzanan bölgelerdeki Suriyeli dogmatikleri harekete geçiren de bu enerjeydi. Bu

manevî ve entellektüel bir yayılıştı; en önemlisi de silah gücüyle desteklenmemiş ve herhangi bir maddî çıkar peşinde koşmamış olmasıydı. Bu hareketin sebepleri kendi içindeydi. Faaliyetlerin amacı, yüklenilen vazifeyi yerine getirmenin verdiği manevî hazzı tatmaktır. Böylesi bir samimiyet, elbette harekete kazandırılacakların manevi-yatını etkiliyor ve passioner rahiplerin harcayacağı enerji karşılığında elde edecekleri başarıyla kıyaslanamayacak ölçüde büyük mesafeler katedilmesini sağlıyordu.

Ne var ki aynı faaliyetler imparatorluk dahilindeki insanları siyasî tartışmaları dahi gölgede bırakacak şekilde dinî münazaraların içine çekmişti. Ortodoks ve Ariusçulara hiçbir reel çıkar sağlamadığı gibi, kanlı katliamlara da yol açan Baba-Oğul ilişkisiyle ilgili tartışmanın kime ne gereği vardı? Tam tersine, IV-V. Yüzyıllardaki Hristiyanlar, kendi iktisadî ve siyasî çıkarlarını, çoğu ortadan kalkmış veya uygulanma şansını kaybetmiş bir takım prensipler uğruna kurban ediyorlardı.

Fakat bu prensiplerden bazıları ve muhtemelen en önemlisi muhafaza edilmisti. Bunlar, eski dönemlerde hiç bilinmeyen, Batıda kabul görmeyen, Müslüman Doğu tarafından kendi anlayış kalıbına uydurulan prensiplerdi. Bizans, devlet işlerine manevî unsurları, özellikle de ikili iç ilişkilerin cevheri durumundaki vicdanı sokarak, bunları meczetmek suretiyle devletin ihtiyaçlarını karşılamının yollarını buldu ve bu uygulamadan hiçbir zarar görmedi.

Bizans, Batıyı içten içe kemiren “virüs”le, yani seküler ve dinî güçlerin mücadelesiyle tanışmamıştı. Büyük Konstantin’den itibaren imparator tahta çıkarken kendisine deacon rütbesi de almaya başladı. Böylece kilise konsillerine katılabiliyor ve mutlaka yerine getirilmesi gereken kendi kararlarını dikte edebiliyordu. Çünkü artık imparator “dinin hâmisî ve kilisenin en yüksek ruhanîsidir.”³¹ Böylece Patriarch birinci mevkiden ikinci mevkiye inmişti, ama yine de Roma’daki Papa’nın sahip olmadığı imkanlara malikti. İmparatora gelince, o da sadece otokrat bir hâkim değil, aynı zamanda günahkâr ve âciz bir kuldu. Eğer imparator bürokratik yönetimi elinde tutuyorsa, Patriarch da koca bir rahip ve din adamları ordusunun yönetimini elde tutuyordu. Seküler güçlerle dinî güçler birbirini dengeli-

31. Charles Diehl, *Les grands problèmes de l'histoire Byzantine*. Librairie Armand Colin, Paris, 1947, s. 59.

yordu ve bu da yeni etnik bütünlüğün güçlü halde kalmasını sağlıyordu. Peki ya kültür?

122. Passioner Aşırı Hararet

Antik düşüncenin iki trendinden biri, Helenistik coğrafyanın yükselişini sağlayan tabii felsefe, diğeri ise artık ahirete ve hesap gününe inanan insanlar için bir şey ifade etmeyen Sokrat, Stoie ve Epicure 'etika'sıydı. Ahiret hayatı da gerçek hayat gibi inkar edilemez bir şey olarak kabul edildiği için, insanın ölümden sonra kendi ruhunu kurtarma endişesi başlamıştı. Bu durum, geçici kısa dünya hayatına değer vermekten daha önemli telakki ediliyordu. Çünkü ahiret hayatı ebediydi ve dolayısıyla oradaki saadetin garanti edilmesi insanlar için pratik bir anlam ifade ediyordu. Dünya teşviş ve gailelerinden uzaklaşıp ebedi kurtuluşa erişmenin en iyi yolu çile çekerek ölmekti. Bu yüzden Milan fermanından sonra 'circumcellions' yani 'derbeder rahipler' denilen Afrikalı Donatistler, fanatik çeteler halinde dolaşmaya başladılar. Bunlar tek rastladıkları bir yolcunun önünü keserek, onu kendilerini İsa aşkı için öldürmeye zorluyorlardı. Yolcu, bir tavuk kesmeye bile yüreğinin dayanmadığını söyleyerek böylesi zor bir görevden kurtulmaya çalışıyor, onlar ise ona iki seçenek sunuyorlardı: Ya öldürürsün, ya ölürsün! Bunlar, her şeyi yapabilirlerdi, çünkü işkence çekerek ölürlerse bütün günahları silinecekti. Zavallı yolcunun eline tutuşturulan bir topuzla hepsinin kafasına tek tek vurarak öldürmekten başka çaresi kalmıyor; onlar da ebedi saadete erişmek ümidiyle ölüyorlardı.

Bu hareket, sonunda Kuzey Afrika'daki Hippo Regius piskoposu St. Augustine'in takibatları neticesinde son buldu.

Suriye ve Mısır'da ise fanatizm, keşişlik gibi daha az katı bir şekil aldı. Bu defa insanlar, ebedi saadeti yakalamak için kendi kendilerine işkence ediyor, dervişane bir hayat sürüyor, oruç tutuyor ve evlenmiyorlardı. Bunlardan çölde inzivaya çekilenlerin kimseye bir zararı yoktu; ama sayıları bir hayli fazla olan serseri keşişler çevre şehirlerdeki valilerin ve hatta bizzat imparatorların sürekli başını ağrıttıyorlardı. Çünkü bunlar hiçbir şeyden korkmuyorlardı; kimseye bağlı değildiler; içgüdüleriyle hareket ederek şiddete başvuruyorlar ve çevrelerindeki zararı veriyorlardı. İşte, akl-ı selime ve içinde

bulunduğu ortamın gücüne değer vermeyen passionerliğin en son noktası budur. Neyseki keşişler hızlı bir şekilde yok olup gittiler. Zaten istedikleri de buydu.

Genç Bizans'ın bahtına bu tür fanatiklerin sayısı azdı. Kiliselerde ve devlette ipleri ellerinde tutanlar, akl-ı selim sahibi passioner kişilerdi. Kurtuluş doktrini onlar için de önemliydi, ama onlar onun ne olduğunu anlamak istiyorlardı. Kilisenin takibat altına alındığı günlerde, ölüm korkusu altında yaşayan Hristiyanlar sırt sırta vermişlerdi. Fakat serbestçe ibadet etmelerine izin verilince, Hristiyanlığın temel prensiplerinin farklı şekillerde algılandığı ve anlaşıldığı ortaya çıktı. O günkü insanların kalplerini yakıp kavuran passionerlik ateşi ise, karşılıklı anlayış ve dostluk havası içinde yapılması gereken tartışmalar yerine, ancak kanla söndürülen yangınlara sebep oldu.

Benim teorime göre, itkiden 300 yıl sonra ve kuluçka döneminin sona erişini müteakiben passionerliğin gelişim ve yayılmasıyla birlikte sosyal kisveye bürünmüş bir konsorsiyum ortaya çıkmalıydı. Bizans'da bu sosyal şekiller, Hristiyanlığın farklı tezlerini kendisine şiar edinerek ortaya çıkan tarikatlardı. Her tarikatta samimi inançlıların meydana getirdiği bir çekirdek, onların görüşlerini paylaşan ve sempatiyle bakanların oluşturduğu kabuk ve şahsî amaçları uğruna kavga etmeyi alışkanlık haline getirmiş farklı insanlardan müteşekkil bir cemaat bulunuyordu. Bu sonuncuların arasında, samimi bir Mitraist olan Mürted Julian hariç tutulursa, aşağı yukarı bütün imparatorlar vardı. Fakat Julian kıvrak bir politikacıydı. Kendi makamına karşı gelmemek şartıyla, hiçbir tarikata dinî takibat yaptırmadığı gibi, onların birbirleriyle boğuşmalarını sağlamak amacıyla bir takım serbestiler de tanıdı.

Ne passioner keşişlerin, ne de süb-passioner kitlelerin devletin çıkarları doğrultusunda kullanılamayacağı kolaylıkla farkedilmekteydi. Fakat sınırlardaki durum son derece gergin olduğu için, aske-re ve memura çok fazla ihtiyaç duyuluyordu. Çoğunluğu Gotlar'dan olmak üzere bu görevlere yabancıların getirilmesi uygun bulundu. Çünkü Gotlar, Vandal, Gepid ve Herullar'a nispeten daha nazik ve iş bitiriciydiler.

Böylece Konstantinopolis'de gönüllü olarak göreve başlayan Got gençleri, hızlı bir şekilde kariyer sahibi oldular; kimileri general rütbesine kadar yükseldi ve bunlar da Got asıllı yandaşlarına sırtlarını

dayayarak sık sık devlet darbeleri yaptılar. Bu insanlar, başkent varoşlarında tabii konsorsiyumlar meydana getirdiler. Hristiyanlığı bir yükümlülük olarak görüyor, teolojik inceliklere fazla kafa yormadan tarikatlara giriyor; ama düşmanların sapık ve yanlış düşüncelere saplandıklarını gayet iyi biliyorlardı. Onların neden sapık olduklarını ise, ancak ilahiyatçılar bilirlerdi.

Germanlar'ın karşısına ise Kilikyalı korsanların torunları vahşi Isauriler dikilmişti. III. Yüzyılda çıkarttıkları isyan sırasında Augustus tarafından mağlup edildikten sonra kendilerini Roma hâkimiyetine karşı büsbütün bağımsız sayarak, karada ve denizde çapulculuk yapmaya başlamışlardı. Çılgın cesaretleri sayesinde Konstantinopolis'de hızla yükselmişler, hatta liderlerinden Zeno adlı birisi (474-491) yılları arasında imparator olmuş, III. Leon Isauri adlı bir diğeri ise 717'de kendi hanedanını kurmuştu. Gotlar'ın sabık düşmanları olan Isauriler de mahiyetinin ne olduğunu bilmedikleri başka bir tarikata mensuptular.

IV. Yüzyıl başlarında, Iskenderiye'de iyi eğitilmiş ve kusursuz bir kişi olan Papaz Arius ile kendi görüşlerini içtenlikle savunan zahit Deacon Athanasius tarafından desteklenen Piskopos Aleksander arasında bir tartışma başlamıştı. Onlar, Gotlar'ı ve Isauriler'i hesaba bile katmıyorlardı, fakat tartışmaları etnogenez sürecinin endikatörü ve çıkan savaşların sembolü haline gelmişti.

Aynı bağımsızlık ve orijinalite mücadelesi, Mısır ve Mezopotamya'yla birlikte Suriye'de de vardı. Buralarda konfessiyonal nüanslara sahip konsorsiyumlar ortaya çıkmıştı. Bu sürecin sonuçları Asya ve Kuzey Afrika'nın tarihini ve kültürel gelişimini yüzyıllar boyunca etkileyecekti. Fakat ben, passioner basınç seviyesinin etnik sapmalar üzerindeki etkisi konusuna daha detaylı bakmak zorundayım.

123. Kavramların Cazibesi

Bilgi ve anlama ihtiyacı da, en az yemeğe ve kadına duyulan ihtiyaç kadar güçlüdür. Bu ihtiyaç sabit değildir ve farklı insanlarda farklı şekillerde tezahür eder. Kimisinde yaratıcılık arzusu, kimilerinde körükörüne inanç şeklinde kendini gösterir, ama daima passioner basınçla doğru orantılıdır ve vektörü de günlük problemler tarafından belirlenir.

IV. Yüzyılda İsa'yı Allah Baba olarak kabul eden Monarşizm ile onu sadece ilahî hikmetle donatılmış sıradan bir insan gibi gören Samosatlı Pavlos doktrini ortaya çıkmıştı. Bu görüş sürekli reddedilmiş, fakat sorulan sorular cevapsız kalmıştı. Papaz Arius da polemige katıldı. Ona göre ise İsa, insan suretine bürünmüş ilahî bir kelimedir (Logos) ve mademki o Tanrı'nın oğludur, şu halde o yaratılmadan önce bir zaman geçmiştir. Logos'un bir başlangıcı vardır, fakat ebedî değildir. Bir başlangıcı olduğu için de 'Baba'dan küçüktür. Eğer Kelime doğmamışsa, demek ki Allah Baba baba, Tanrı Oğul da oğul değildir.

Fakat Piskopos Aleksander ve Deacon Athanasius, Arius'un görüşüne karşı çıkarak, Tanrı ile Oğul'un birlikte var olduklarını, sadece Oğul'un ışığın kaynağından bir hüzmeye olarak doğduğunu ileri sürdüler. 'Baba' ve 'Oğul' sadece birer metafordur; gerçekte ise Kelime, Kutsal Teslis'den [Holy Trinity] biridir (hypostasis).

Meseleyi biraz aydınlığa kavuşturmama izin verin. Arius, Oğul'un Baba'ya benzediğini ileri sürüyor, Athanasius ise ikisinin aynı cevherden olduğunu belirtiyordu. Yunancada değişik anlamdaki bu kelimelerin yazılışında sadece bir harf farkı vardır. Acaba bir harf farkı yüzünden yaklaşık üç yüz yıl boyunca binlerce insanı öldürmeğe değer miydi? Elbette ki hayır; ama onlar bir harf yüzünden veya onun uğruna öldürülmüş değildi. İşin o kısmı, sadece bir bahane idi.

Ancak, seçilen bahane, sadece kilise düşünürlerinin değil, cahil halk kitlelerinin de felsefî sembollerini bayraklarına takarak savaşa gittiklerini göstermektedir. O sıralar düşünce, herkesin saygı duyduğu bir şeydi.

Felsefî kavramların cazibesi, imparatorluğun doğu yarısını etki alanı içine çekmişti. Bilim adamları da, ruhanîler de ve sokaktaki insan da bu tartışmalara iştirak ediyordu. 321'de toplanan İskenderiye Konsili'nde Arius'un doktrini mahkum edildi. 325'deki İznik [Nika] Ekümenik Konsili ise yapılan tartışma konusunda Athanasius lehine karar verdi. Arius öldürülmüş, eserleri de yakılmıştı.

Athanasius da iftiraya uğrayarak 335'de sürgüne gönderilecek, fakat bir yıl sonra İmparator Contantine tarafından affedilmesine rağmen, hayatla vedalaşacaktı. Ölüm sebebi tam olarak öğrenilemedi. Ya zehirlenmişti, ya da gizli bir cinayete kurban gitmişti. Yine de Ariusçular 341'deki Antiochia [Antakya] Konsili'nden zaferle çıktılar. Ar-

tık İmparator Contantius tarafından korunuyor ve himaye ediliyorlardı. Ama her zaman olduğu gibi, galipler de birbirleriyle boğuşmaya başladılar. Kimileri Nikea kararlarına uyulmasını savunuyor, kimileri tüm dogmaların akla uygun olması gerektiğini ileri sürerek Arius'u aşıyor, üçüncü bir grup ise bir haksızlığa kurban gitmemek için yuvarlak tanımlamaların kullanılmasından yana tavır koyuyordu.

359'da toplanan Rimini Konsili, sonunda resmi Aryanizm doktrini ortaya koydu. Bu geçen süre içerisinde Gotlar, Burgundlar, Vandallar ve Langobardlar vaftiz edilmişlerdi. Bunlar, oldum olası huzursuz toprakları yönetmek zorunda kalan Constantius'un hassa birliklerini oluşturluyorlardı.

Nikealılar'a gelince, onlar da sürgüne gönderilmişlerdi. Sadece Mürted Julian, Hristiyanlar birbirlerini asıp kessinler diye onlara arka çıkarak, dinî serbesti getirmişti.

381'e gelindiğinde ise İspanyol Theodosius, Konstantinopolis'de II. Ekümenik Konsili toplayarak, Ariusçular'la Makedonyalıları afa-roz etti.³² O günden sonra da Aryanizm artık Rumlar'ın değil, Germanlar'ın resmî itikadı halini aldı. Böylece bir filosofema, kavram cazibesi aşamasını tamamlayarak etnolojiye geçmiş oldu.

Tartışmalar, bazen dogmatik prensiplerden ziyade teolojik sebeplerle hiçbir ilgisi olmayan yanlış anlamalardan çıkarlar. 430'da aslen İran doğumlu Nestorius adında son derece titiz ve kültürlü birisi, Konstantinopolis patriği olmuştu. Onun bu sıfatları, dünyevî meselelerin cazibesine bigane olmayan başkent ruhanîlerini ciddi şekilde etkilemiş; halbuki 397-404 arasında St. John Chrysostom bu meyillere karşı mücadele etmiş, ama başarılı olamamıştı. Nestorius, teolojik tartışmalara şer'an tartışma kabul etmez bir cümle ilave etmişti: Tanrı'nın anası yoktur! Nestorius'un düşmanları, şurada burada, onun bu sözlerinin Bakire Meryem'e [Virgin Mary/Meryem el-Betûl] karşı bir tür hakaret teşkil ettiği söylentilerini çıkardılar. Ve sonunda 431'de toplanan Efes Konsili'nde Nestorius'u mahkum ederek, ondan kurtuldular.

Tam barış vakti geldi derken, bu defa da ortaya Mısırlı keşişler çıkarak, İsa'nın insanî yönünü inkar etmeye başladılar. Bunu, 449'da

³² Macedonius, Ruhulkudüs'ü Teslis'in bir kişisi değil, mahluk olarak düşünmüştür.

imparatorluktaki tüm kilise temsilcilerinin ve diğer akımların mümessillerinin Efes Konsili'ne karşı topladığı Ekümenik Konsil takip etti. Bu defa tartışma konusu, İsa'nın ilahî cevherinin yanı sıra, beşerî cevherinin de bulunup bulunmadığı idi. Bu soru, o zamanlar hiç de önemsiz bir soru değildi. Eğer Mısırlı Monofizitler haklı iseler, demek ki çarmıha gerilen bir insan değil, işkenceye tahammül edebilen ve hatta işkence acısını hissetmeyen Tanrı'nın ta kendisidir. Ve eğer bu doğruysa, o, biz insanlara örnek olamaz. Çünkü bizler zayıf ve acı çekmekten korkuyoruz. Meselenin bir de öbür yanı vardı tabi: Eğer İsa'nın insanî yanının olduğunu kabul edersek, bu, onun değerini küçültmez miydi? Bu yüzden Monofizitler şöyle bağırıyordı: Onun iki sıfatlı olduğuna inananları ikiye bölün! Böylece Konsil çok sert tedbirler alma vaadinde bulundu.

İsa'nın çift sıfatlı olması keyfiyeti Grekler ve İtalyanlar (Patrik ve Papa) tarafından desteklenmişti. Fakat Mısırlılar bu görüşe karşı çıkıyorlardı. Oturumların devam ettiği bir sırada, saç sakalı birbirine karışmış eli baltalı bin kadar Mısırlı keşiş Konsil binasını bastı. Piskoposları öldürmeye, katiplerin parmaklarını kırmaya ve patriği ayak altına alıp çiğnemeye başladılar. Rüşvetle satın alınan devlet erkanının gönderdiği askerler ise bu kavgayı sadece seyretmekle yetindiler. Çünkü bu askerlerde elementer passionarizm, dolayısıyla inişiyatif yoktu.

Şimdi durumu yeniden değerlendirmeyi deneyelim. Suriyeli köylüler, Nestorius'un patrik ilan edilmesinden önce, patrikliği sırasında ve hatta sürgüne gönderilmesinden sonra dahi Bizanslı memurlardan memnun değillerdi. Ama onların hoşnutsuzluğunun Meryem ananın tamamen kusursuz doğmuş olması doktrini ve İsa'nın dünyaya geliş şekliyle [the Immaculate Conception and Nativity] herhangi bir ilgisi yoktu. Çünkü Suriye halkı Nestorius'un görüşlerini destekliyordu ve galiba onun görüşleri hem onlara yakın, hem de anlaşılır durumdaydı. Fakat Efes ilahiyat okullarında okuyan talebelerin ve monofizitizm aleyhtarı bazı Antakyalı başpapazların İran Mozopotamyasına göç etmesinden sonra Suriye'deki halk hareketi yatıştı. Gerçi Konstantinopolis yönetiminin baskısından memnun olmayanların öfkesi henüz yatışmamıştı, ama 482'de İmparator Zeno'nun [Henoticon, the Riconciler] monofizitlerle uzlaşılması tavsiyesinde bulunan fermanından sonra bunlar Mısırlılar'la birleştiler, yani sosyo-politik durumlarını korumak için ideolojilerinden 180° dönüş yaptılar.

Sürgün mazlumu Nestorius'u kendilerine 'üstad' kabul eden samimi taraftarları, Nizip'te bir Hristiyan üniversitesi kurarak, ta Çin'e kadar saçılıp Hristiyanlık propagandasına giriştiler. Bunlar, İran şahının sadık taraftarları, dolayısıyla Konstantinopolis'in siyasî düşmanlarıydılar. Ama mantalite yapısı, düşünce tarzı ve davranış kalıpları itibariyle hâlâ Bizanslıydılar. Böylece Bizans, tıpkı kaynar suyun kabından dışarı taşması gibi, devlet sınırlarının ötesine uzanmıştı.

Bu olayı, Konstantinopolis ile Iskenderiye veya Mısır kilisesiyle Grek patrikliği arasındaki karşılıklı düellolar takip etti. Güçler, aşağı yukarı denkti. Sonunda kilisenin artan gücünden çekinen seküler otoritelerin tavrı meseleyi çözüme kavuşturdu.

451'de İmparator Marcın'ın başkanlığında Khalkedon'da [Kadıköy] bir konsil düzenlendi. 449'daki Efes Konsili kararının değiştirilerek, 'Efes zorbalığı' adının verilmesi hükme bağlandı. Mısırlılar buna rafizilikle karşılık verdiler ve Grekçeyi âyin dilinden çıkararak, özel bir Kıptî Patrik seçtiler. İkinci bir patriklik de Antakya'da Jacobus Baradaeus tarafından kuruldu ve saliklerine de daha sonra Yakubi [Jacobin]ler adı verildi.

İmparator Heracleios'un bu ayrılığa son vererek, bir uzlaşma yolu bulma denemesi ise, VII. Yüzyılda ancak kendilerine Lübnan Dağları'nı [Cebel-i Lübnan] mesken seçen ve Maroniler denilen yeni bir tarikatın doğmasına yol açtı. Böylece VI. Yüzyılda vahid etnos olan Bizans, birbirine düşman dört alt-etnos olarak bölündü. Bunun sonucu olarak Rum Patrikhanesi, dolayısıyla tüm Batı, imparatorluktan tamamen koptu; Nesturiler Doğuya göç ederken, Monofizitler Arap Halifeliği'nin hâkimiyeti altına girdiler. Doğu Roma İmparatorluğu da VII. Yüzyılda Grek krallığına dönüştü.

Şimdi olayların tahliline geçelim. Bu dinî tartışmalardan kârlı çıkan kimdi? Sadece Ortodoksluğun ve Bizans'ın düşmanları. Ariusçu Langobardlar İtalya'nın büyük bir kısmını, Müslüman Araplar Suriye, Mısır, Kartaca, Ermenistan ve Gürcistan'ı ele geçirdiler. Pagan Slavyanlar Balkan Yarımadası'nı yakıp yıkarak, Peloponnes'e kadar uzanan bölgelere yerleştiler. Bizans'ın birliğinin korunması gerekiyordu, ama bu da pek mümkün gözüküyordu. Şehirlerde yaşayan ahalinin passioner gerilimi artmıştı ve onları rakip konsorsiyumlarla birleşmeye zorluyordu. Bu konsorsiyumlar da zamanı gelince önce süb-etnoslar içinde, bilahere imparatorluktan koptuktan sonra da

etnos dahilinde büyüyeceklerdi. Bazen de eretik cemaatlerin temelini Helenizm seviyesinin yükselmesinden sonra bile ayakta kalmayı başaran kadim kabileler teşkil ediyorlardı, ama onların çoğu konsorsiyum halindeydi ve büyük şehirlerde ortaya çıkmışlardı. Genetik olarak tek soydan gelme değillerdi ve birliklerini ancak davranış mantalitesi ve komplimantarizm sayesinde sağlıyorlardı. Bir başka deyişle bu, dogmaların, olaylara iştirak edenlerin sembolü, tarihçilerin endikatörü olarak ön plana çıkan yoğun etnogenez süreciydi.

124. Passioner Kırılma

Bizans örneğinde gördük ki, aşırı passioner basınç her zaman etnik sistemin hayrına değildir, ama passionerliğin büsbütün ortadan kalkması daha büyük bir felakettir.

VII. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Anlaşılan, Justinian kendi halkının gücüne çok güvenmiş, Doğulu düşmanlarının gücünü küçümsemişti. Sonuncu keyfiyet için onu suçlamak zor; çünkü o, Bizans'ın yegâne ciddi düşmanının İran olduğunu düşünüyordu. Halbuki İran, vezir Mazdak'ın (488-529) reformları, bu reformların sonuçlarını yok etmek için verilen mücadeleler ve düzenli ordunun en iyi kısmının telefine yol açan Behram Çubin isyanıyla (590-591) zayıflamıştı. Yine de 604-628 yılları arasında cereyan eden savaş, sarfedilen aşırı gayretler neticesinde ve Hazarya'yı kendilerine üs olarak seçen Türkler'in yardımları sayesinde Bizans'ın galibiyetiyle sonuçlanmıştı.

Hem Bizans, hem de İran bu savaşta bitip tükenmişti. Çünkü Arap Yarımadası'nın bâkiye kabilelerinden oluşan yeni bir etnos—Müslüman Araplar'ın ortaya çıkışı, gerek Persler ve gerekse Bizanslılar için bir felaket olmuştu. İran bütünüyle fethedilmiş ve tepeden tırnağa yağmalanmıştı. Bizans ise Suriye, Mısır, Kartaca, Çukurova'yı kaybetmişti; fakat 718'de Araplar'ın Konstantinopolis surları önünde kılıçtan geçirilmesinden sonra taraflar arasındaki savaş Küçük Asya toprakları üzerinde yağma saldırıları ve karşı saldırılar şeklinde devam edecekti.

Bizans, Balkan Yarımadası'nda da kayba uğramıştı. 679'da Hazarlar'dan kaçan Bolgarlar Tuna boylarına gelerek, nehirle Balkanlar

arasında kalan toprakları işgal etmişlerdi. Doğu Roma İmparatorluğu Grek krallığı haline gelmişti, ama onun da dünyanın hâkim gücüken güneyden Araplar'ın, doğudan Avarlar'ın ve kuzeyden İskandinavyalı Vikingler'in yağma saldırılarının hedefi haline gelen Batı Avrupa'ya medet verecek hali yoktu. Passionerliğin kaybı, yükselişinden daha kötüydü.

Ne var ki Bizans'ın gücü öylesine büyüktü ki, ahalisinin kendisinden kopmaya can attığı bunca toprak kaybetmesine rağmen Konstantinopolis yönetimi, Balkan Yarımadası'nda Slav kabilelerini itaat altına almış (689), 718'de de Arapları başkent surları önünde kılıçtan geçirmişti. Gerçi Araplar'la sürdürülen savaşlarda inisiyatifi vuruşkan İsaüriler ele almışlardı, ama onlar da Grekler'den hayli farklılaşmışlardı. Passionerlik seviyesinin düşük olduğu sıralarda fazla hissedilmeyen etno-kültürel ayrılıklar, VIII. Yüzyılda Bizans etnosu, İsauria hanedanı imparatorlarının ikona kırıcılık hareketlerine yansıyan kırılma safhasına girdiğinde iyice belirgin hale gelmişti.

Sabık akmatik safhaya kıyasla belki de bu dönem daha kötüydü. Çünkü tüm bölgelerde yükselen passionerlik, imparatorluk sınırlarının altın halkasını parçalamış; Suriye, Mısır, Afrika ve Ermenistan'ı Emevîler'in eline, İtalya'yı ise Langobard krallarının ayakları altına vermişti. Bu durumda bir parçalanmanın olması tabii idi. Ariuşçular, Monofizitler ve Nesturiler, 'Biz, siz Ortodokslar gibi kara cahil değiliz, çünkü Kutsal Metinler'i sizden daha iyi anlıyoruz' diyorlardı. Khalkedonlular da onlara aynı tarzda cevap veriyor; bunun ardından etno-psikolojik unsurlar içeren konfesyional deklarasyonlar sebebiyle etnik ayrılıklar kendini gösteriyordu. Kavga eden insanların ayrılmaları tabii bir şeydir, ama put kırıcılık hareketi sırasında her şey gayr-ı tabii ve dolayısıyla da korkunçtu.

Aslında riyakâr* Müslümanları ve kâfir Bolgarlar'ı mağlup eden Ortodoks kral, birden spekülatif felsefe ile duygusal sanat unsurunu birbirinden ayırdetmek gerektiği bahanesiyle dinî sanatı yasaklıyor ve hatta resmî mevkisinin verdiği gücü kullanarak işinin ehli olan

* Yazarın burada kullandığı 'riyakâr' kelimesi, kendi yakıştırması mıdır, yoksa o dönem Hristiyanlarının Müslümanlara bakış açısını mı yansıtmaktadır, bunu kestirmek zor. Çünkü bilhassa o dönemlerde Müslümanlar Hristiyanlara, Hristiyanlar da Müslümanlara kafir gözüyle bakıyorlar ve birbirlerine çeşitli alçaltıcı sıfatlar yakıştıyorlardı. (çev.)

rahiplere ne yapacaklarını öğretmeye kalkışıyordu. Peki onu destekleyenler kimlerdi? Tabi ki seküler ve dinî tabakaya mensup aşırı disiplin taraftarı devlet erkânı. Fakat bu bir itizal değil, iğrenç bir davranıştı.

Ben, put kırıcılığın siyasî, ekonomik ve ideolojik yönlerinin tarihî bir analizini yapmaktan kasten içtinab ediyorum. Bu konuda çok şey yazıldı, ama bir etnolog için önemli olanlar yazılmadı. İmparator ve patriklerin en derunî düşünceleri dahi, bir İsaüri askerin Meryem ana resmini kılıcıyla neden parçaladığını, Grek kadınların ise hayatları pahasına o askeri taşta tutup, sopalarla dövdüklerini açıklayamaz. Halbuki asker de, kadınlar da cahildiler; dinî ve siyasî konuları birbirinden ayırdedemezler ve hatta böylesi karmaşık meseleler üzerinde kafa yormayı dahi düşünmezlerdi.

Bu dönem olaylarının karakterinin sade ve gerçek bir izahı vardır: Put kırıcılık Küçük Asya'ya, putataparlık ise Helenler'e mahsus bir olaydır. Asyalı için ikonlar, insanın, karşısında bir resim olmadan vecd halinde ruhunu Hakkın tahtına yönelttiği tapınağın süsleriydi. Halbuki bir Grek için öbür dünyaya açılan pencerelerdi ve bunlar üzerine bir maske ve hatta bir çehre değil, bir suret işlenmişti. Dolayısıyla manevî mükemmeliyet estetik algılamayla birleştirilmişti ve Hakikat bu yolla keşfedilebilirdi.

VIII. Yüzyıl Bizansında passioner basınç seviyesi kırılma safhasına kadar gerilemiş; bunun sonucu olarak da bir kuraldan kaynaklanmayan anlaşmazlıklar, hiçbir fayda sağlamayan kan dökme olaylarının bahanesi haline gelmişti. 751'de Langobardlar'ın Bizans'ın elinden Ravenna'yı yolup aldığı İtalya'da, 756 yılında bir de seküler Papalık devleti kurulmuştu. İmparator V. Constantine Copronymus ise kaybedilen bölgede düzeni yeniden sağlamaya çalışacağına, hıncını evlerinde sanatla uraşan savunmasız sanatseverlerden çıkarmıştı.

787'de düzenlenen Yedinci Konsil muvakkat bir sükun sağlamıştı; ama bu kargaşa döneminde Bolgarlar gelip Tuna civarına yerleşmeyi başarmışlardı. Sadece Asya'da mükemmel başarılar sağlanmıştı, fakat bunun da yegane sebebi Arabo-Müslüman süper-etnosunu birleştiren hilafette durumun Bizans'takinden daha karışık olmasıydı. Abbâsî hanedanı zamanında hilafet parçalanmış; tıpkı Bizans'ta olduğu gibi burada da etnik prensip konfessiyonal bir kisveye bürünmüştü. Hilafet, parçalanma konusunda Bizans'tan bir adım öne

geçmiş, böylece etnogenezin son atâlet safhasına girmiş bulunan Bizans, hilafetten daha fazla ayakta kalmasını sağlayan siyasî ve ekonomik hamleler yapabilmıştır. Konuyu toparlamaya çalışalım.

Etnogenezin ilk iki safhasında etnik sistem, elastiki olduğu için, dış etkilerin üstesinden gelebilir. Ancak, bu iki başlangıç safhasında dahi etnos içinde passionerlikleriyle içgüdüleri birbirine denk olan uyumlu insanlar her zaman vardır ve duruma hâkimdir. Ağırbaşlıdır. Süb-passioner tipler, bu insanlar arasında şirretliklerini sergilemeye başladıkları zaman izbelerine çekilirler; işlerine gelmeyenleri sürgüne gönderirler vs. Böylece onlar, toplumun sinyal kalıtımının temeli olan etnik davranış kalıpları ve gelenekleri muhafaza ederler.

Passioner tiplerle olan problem daha da karmaşıktır. Onlara ihtiyaç vardır ve kendilerini savunabilirler. Bu yüzden onlara birbirlerini öldürme hakkı tanınır ve onlar da bu hakkı geniş ölçüde kullanırlar. Bir toplum içinde passioner tiplerin bulunması, onu dış etkilere karşı koyabilecek şekilde elastikî hale sokar. Çünkü passionerler en karmaşık anlarda dahi bir çıkış yolu bulabilirler. Bir etnos içinde passioner, süb-passioner ve uyumlular arasında denge sağlanınca, sistem kolay kolay çökmez. Ancak, safha değişimi sırasında bu denge bozulur ve sistem dış darbelere karşı açık hale gelir ki, artık o etnos kolayca yıkılabilir ve yerinden oynatma halinde yok olabilir.

XXVIII

YERİNDEN OYNATMA

125. Burada da Kurallar Vardır

Ben, şu ana kadar global etnogenезin aktüel yönünü değil, daha ziyade herhangi bir etnosa dıştan gelecek etkilerle sürekli bozulabilen ideal kuralları anlattım. Bu yüzden verdiğim örnekleri umum dünya tarihinden seçmek zorundaydım. Çünkü kimse tek başına yaşamaz; fakat birbirine komşu olarak yaşayan etnoslarda, herhangi bir etnos daha yaşlı veya daha deneyimli, yahut daha genç ve daha âteşin olan diğer komşular tarafından her zaman rahatsız edilir. Bu tür bir sürecin bozulma şeklini izah edebilmek için ideal bir eğriye ihtiyaç vardı; çünkü esasen bizler, genellikle, sadece etnik tarihin uzun kesitlerinde birbirinin yerini alan zikzakları görüyorduk. Şimdi ise biliyoruz ki, en uygunu da olsa herhangi bir varyantta passioner itki atâleti 1200 yıl sonra yok olmakta; sadece şanslı etnoslar tabii sonları gelip çatıncaya kadar yaşayabilmektedirler. Tarihin farklı devirlerinde sürekli etnogenез kırılmalarına şahit olmaktadır; ama burada da istatistikî bir kural var.

Herhangi bir etnos, etnogenезin ilk safhalarında pratik olarak yok edilemez ve itaat altına alınamaz. Çünkü onun itaat altına alınması öylesine külfetlidir ki, elde edilecek zafer bu külfeti karşılamaz. Fakat gelişim safhasını değiştiren etnos son derece zayıftır ve yeterince passioner olan komşularından herhangi birine rahat lokma olabilir. Bu yüzden ben, bir etnosun passioner basınç eğrisinin safhalar arasındaki geçişlerine daha fazla dikkat çekeceğim. Çünkü bu geçişler ağır bir sevirle sınırları aşındırırlar. Bu geçişlerin de kendi imparatorları vardır.

Sabit bir durumdan yükseliş safhasına geçişin belirgin imperatifi, 'Dünyayı düzeltmek gerekir, çünkü düzeni bozuk' olacaktır. Bozuk düzenin ıslah edilmesi düşüncesi her zaman tahrik edicidir, ama riski büyüktür. Yeni doğmuş bir etnos, yeterince güçlü değilse, ıslah edilmekten hoşlanmayan komşuların güçlü mukavemeti karşısında parçalanabilir. Örneğin XIX. Yüzyılda Zulular'ın başına böyle bir olay gelmiştir. Chaka, Zulular'ı modernize edilmiş assagai'lerle (Zulu mızrağı) donatıp, sıkı bir eğitimle zafere ulaşmayı hedeflemiş; fakat Avrupa'nın teknik gelişimini hesaba katmamıştı. Gerçekten de Boerler ağızdan dolma yivsiz tüfeklerini Stutzen silahlarıyla değiştirdince 1838'de Zulular'ı bozguna uğratmış ve fethedilen topraklarda Transvaal Cumhuriyeti'ni kurmuşlardı.

1820'de Chaka'dan ayrılan Matabele adlı başka bir Zulu Krallığı biraz daha uzun ömürlü olmuştu. Güneyi fethetmesi için gönderilen ordu kumandanı Moselekatse, geri dönmemiş; ama kendini kral ilan ettirmişti. 1893'de ise oğlu Lobengula, Cecil Rhodes kumandasındaki İngiliz birlikleri tarafından mağlup edildi ve böylece Zulular'ın passionerlikleri kendi kanlarında boğulup gitti.

Buna benzer örnekler bir hayli fazladır; ama daha önemli olanı, yükseliş safhasından akmatik safhaya geçiş sırasında etnos için ikinci bir tehlikenin ortaya çıkıyor olmasıdır. Bu dönemde unsurlar arasındaki ilişkiler birbirine karışır ve bir herc-ü merç yaşanır. Herkes 'kendi başına buyruk olmak' ister ve halkının menfaatlerini kendi şahsî çıkarlarına kurban ederek, mevcut düzeni yıkar. Bir kural olarak, bu durumda oluk gibi kan akar; ama kültüre herhangi bir zarar gelmez, hatta daha da gelişir.

Bunun en güzel örneği, X. Yüzyılda Arap Halifeliği'nin emîrliklere ayrılmasıdır. Uzmanların kaydettikleri gibi, siyasî çöküntüyle polietnik İslam kültürünün yükselişinin aynı ana rastlaması, kesinlikle bir tesadüf değildi. Yaratıcı kişilerin kadir kıymetinin takdir edilmeye başlanması, kalem erbabını daha özel bir surette Arapça yazmaya iteledi. Sultanlar ve emîrler, onları kendilerine rakip olarak görmedikleri için, eserlerini takdir ediyorlar ve sanat ve kültür çalışmalarında "bildikleri gibi" hareket etmelerine imkan sağlıyorlardı. Fakat bu 'yerinden oynatmalar' bazen trajik sonuçlara yol açıyordu ki, bunlar üzerinde daha sonra duracağım.

Bir etnos için en fazla tehlikeli olanı, üçüncü geçiştir (akmatikten kırılma safhasına). Burada imperatif "büyüklerden usandık"dır. Bu

yüzden sadece fuzuli olanlar değil, gerekli olan passioner tipler, hatta bazen masum garipler hayatlarından olurlar.

Atinalılar, etnosun passionerlik basıncının düştüğü bir sırada Sokrat ve Alcibiades'ten hesap sordular. Sokrat'ın ölümü, inkâr edemeyecekleri bir utanç damgası olarak yüzlerce yıl üzerlerinde kalırdı, fakat Alcibiades'i iki defa sürgüne göndermeleri Peloponnes Savaş'ını kaybetmelerine yol açmış, bu da bir yığın felaketi beraberinde getirmişti. Ne var ki bu üzücü örnekler Atina demosunun aklını başına getirmede. Oylama yaparak mallarını müsadere ettikten sonra (mesela Iskitya'dan buğday getiren bir tacir, tiyatro temsillerini finanse etmek veya bir tapınak inşasının masraflarını karşılamakla cezalandırılmıştı) Platon, Aristo ve bunlara benzer bazı aktif vatandaşlarından kurtulmalarının ardından Atina bağımsızlığını kaybetti. Makedonyalı İskender bu güzel şehre acımış, fakat daha sonraki Romalı fâtipler zamanın geleneklerine uyararak şehir halkının yarısını öldürtmüş, yarısını da köle pazarlarında sattırmışlardı.

Antik Greko-Latin süper-etnosu, M. Ö. I. ve II. Yüzyıllarda atâlet safhasını baştan geçirdi. O sıralar passioner tipler, ya asker, ya da edebiyat hocası olarak ancak devlete hizmet verebilirlerdi; fakat hayatta daha iyi bir mevkiye gelme ümitleri yoktu. Halbuki Romalılar dönemi hiç de iç açıcı değildi. Aralıksız bir asır devam eden iç savaş, gerek halkı ve gerekse senatoyu yiyip bitirmişti. Ovid sürgünde ölmüş, Horace ve Virgil saray hizmetkârı ve uşak yardımcıları olmuşlardı. Seneca ise Nero'nun gazabına çarpılmış; dikkatleri üzerlerine çeken sade ve kabiliyetli sayısız vatandaş hayatını kaybetmişti. Savunmasız ve masum vatandaşların katledilmeleriyle ilgili mükemmel tasvirler Suetonius'un *De vita Caesarum* (Oniki Sezarın Hayatı) adlı eseriyle Gaston Boissier'in *L'Opposition sous les Césars* (Roma Kralları Zamanında Muhalefet) adlı yapıtından takip edilebilir.

Asaleten veya sahip olduğu servetle değil, kişisel vasıflarından dolayı en iyi olanların ortadan kaldırılması sistemi, tüm devirlerin ortak özelliği ve aynı zamanda etnogeneze sürecinin sönüş işaretidir. Aynı hastalığın bariz semptomlarını Bizans'ta Ducas hanedanı (XI. Yüzyıl) zamanında, İran'da Moğol devrinin kapanmasından (XIV. Yüzyıl) sonra, Merkezî Asya'da ise Timurîler'in ardından görmek mümkün. Galiba bu bir bunama hastalığı. Bunu kaydederek tekrar Roma'ya dönelim.

126. Passionerliğin Düşüşü

O sıralar eski imparatorluğun Doğusu kaynıyor, Batısı ise sürekli soğuyordu. M. S. V. Yüzyıl başlarında Rhine ve Tuna cephesi düşmüş; 402'de Vizigotlar İtalya'ya girmiş, fakat Verona önlerinde bozguna uğratılmışlardı. 405'de ise Suev, Burgund, Vandal ve Alanlar'dan müteşekkil kalabalık ordular İtalya sınırlarından içeri dalmışlar; ama onlar da Florence önlerinde bozularak teslim olmuşlardı. Onlara Frank ve Alemannlar'ın Rhine Nehri'nin sahillerini çoktan fethettikleri Galya yolu gösterildi. Frank ve Alemannlar, Vandal'ları kılıçtan geçirerek kendilerini kurtardılar, ama yakılıp yıkılan Galya'yı kurtarmak mümkün olmadı. Galyalılar kendilerini korumamış, sadece dua etmişlerdi. Kim derdi ki bunlar kahraman Keltler'in torunları?! Suevler'in Galiçya, Alanlar'ın Lusitanya ve Vandallar'ın Baetica'ya yerleşme kararı aldığı zaman da, o günden itibaren Andolusia diye anılan İspanya'da aynı şeyler vukû buldu. 410'da Roma'ya giren Gotlar, şehri tepeden ırnağa yağmaladılar, ama kiliselere dokunmadılar; 412'de Güney Galya'yı işgal ettiler ve 419'da Vandallar'ı Afrika'ya kovdukları için mükafaat olarak Akvitanya kendilerine peşkeş çekildi. Burgundlar Rhone Nehri'nin sağ sahiline, Alemannlar da Rhine'in sol şeridinde yerleştiler. 430-439'da İspanya'dan Gotlar tarafından kovulan Vandallar, Mauriler [Moors] ve Numedyalıların desteğini sağlayarak Afrika'yı işgal ettiler. Fakat Vandallar 455'de Roma'yı ele geçirerek çılgın bir şekilde yakıp yıkacaklardı. 449'da Angleler, Saksonlar ve Jute'lar, Roma'nın lejyonlarını geri çektiği Britanya'ya ayak bastılar. Keltler, Galyalılar'dan daha iyi bir direniş sergiledilerse de, kılıçtan geçirilmekten kurtulamadılar.

476'da Roma'nın hizmetinde bulunan Herullar, iktidarı ele geçirerek Batı İmparatorluğu'nu tazyik etmeye başladılar. On yıl sonra medeniyetin en son adacığı durumundaki Soissons vahşi Franklar tarafından zaptedilerek tarihten silinmiş; Burgundlar da Rhone Vadisi'ne yerleşmişlerdi.

489'a gelindiğinde, Tuna sahillerini ve Balaton Gölü kıyılarını terkeden Ostrogotlar, İtalya'ya yönelerek 493'de ülkeyi savunan Germanlar'ı mağlup ettiler. Germanlar, II. Yüzyılda passioner itkinin etkisiyle harekete geçmişlerdi ve dolayısıyla yükseliş safhasındaydılar.

İşin enteresan tarafı, Doğu ve Batı imparatorluklarında aynı sosyal yapı, aynı din, aynı düşman ve her iki tarafa da eşit şekilde bas-

ki uygulayan barbarların mevcut olmasıydı. Fakat Doğu saldırıları püskürtmüş, Batı ise düşmüştü. Çünkü Batı obskürasyon safhasını yaşıyordu. İşte size passioner itki sonucu popülasyonda ortaya çıkan güçlerin yol açtığı etnos yenilenişinin ve Doğudan gelenlerin (Vandal Stilicho ve yarı German Aetius) Roma'yı müdafa edişlerinin sebebi. Bu mantaliteye sahip olan insanlar Batıda bilinmiyordu, ama onlar Belisarius'tan Alexius Murzuphlus ve John Cantacuzene'e kadar Doğuda iyi tanınıyorlardı.

Passionerlik kaybının - ki o olmadan başarılı bir savunma yapılamazdı, - nasıl korkunç bir şey olduğunu göstermek için bu kısa hatırlatma gerekliydi. Nitekim barbarların sayısı çok azdı. Örneğin Vandallar'ın tüm nüfusu 80 bin, savaşçı sayısı 16 bindi; ama Roma'yı harabeye çevirmişlerdi. Germanlar'ın fethettikleri topraklar da uzun süre ağır bir kayba maruz kalmıştı.

VI. Yüzyılda Justinian Roma İmparatorluğu'nu ihya etmeyi denedi. Vandal ve Ostrogot krallıklarını ortadan kaldırarak, Vizigotlar'ı İspanya'da hezimete uğrattı; ama Konstantinopolis'de elde edilen zaferi hitamına erdirmek için yeterli para, insan ve fikir yoktu. Kendi vatani Slavyan ve Persler'in tazyiki altındayken, Gotlar'ın yerini onlardan daha vahşi Franklar'ın desteklediği Langobardlar almışken, Gotlar'la savaşı nasıl sürdürebilirdi ki? Gerçi dinî propaganda sonuncular üzerinde silahtan daha tesirliydi, fakat entellektüel baskı için hedefin iyi belirlenmesi ve misyonerlere içten destek verecek dahili birliğin olması gerekiyordu. Halbuki Bizans'ta birlik, Gnostik ve Neo-Platonistler'den kurtulduktan sonra dahi sağlanamamıştı.

Bizanslı generallerin Ostrogotlar'dan istirdat ettiği İtalya'nın Langobardlar tarafından istilası 568 yılında gerçekleşti. Fakat Langobardlar İtalya'nın sadece bir kısmını gele geçirmişler; böylece Bizans ile German krallığının kurulduğu, Roma vatandaşlarının itaat altına alınarak, baskı uygulandığı kaybedilmiş topraklar arasında bir sınır çizilmişti.

Şu halde Büyük Halk Göçlerinin, henüz güçlü haldeki Roma'ya vaktinden önce saldırmalarını sağlayarak Dacianlar'ın ve Yahudiler'in mahvına yol açan ve Bizans'ın bânisi Hristiyan cemaatine zafer sağlayan passioner itkinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Demek ki Doğuda passioner potansiyel güçler birbirine denk olduğu için herhangi bir fetih gerçekleşmemiş; Batıda ise potansiyel güçler arasında

bariz bir fark olduğu için Gotlar, Vandallar, Burgundlar, Suevler, Alanlar, Langobardlar ve hatta Franklar medenî bölgelere sanki kendiliklerinden akıp gitmişlerdi. Bunların sayıları fazla değildi, ama passioner insanlardı; yani sadece kendi canlarını değil, kabileleri, aileleri, kumandanları, şan-ı şöretlerini ve geleceklerini de düşünüyorlardı. Ne var ki Akdeniz'in güzel sahillerini fetheden Baltık ormanları ve Karadeniz bozkırları sakinlerinin yeni şartlara adapte olmayacakları anlaşılmıştı. Nasıl tarım yapacaklarını bilmiyorlardı, fakat fâtih insanlar olarak en iyi şeyleri kendilerine ayırıyorlardı. Ama yerli halkları bu nimetlere ortak etmeden ayakta kalamazlardı. Nitekim V-VI. Yüzyıllarda buralarda kurulan barbar krallıklar, vahşi fakat mukavim olmayan kimeralara dönüştüler. VII. Yüzyılda Araplar, Afrika ve İspanya'yı kolayca fethettiler. Onlara karşı direnenler, sadece Roma medeniyetinin minimal etkisinde kalan eski landşaftların, yani Atlas ve Avusturya'nın dağlı sakinleriydi. Buralarda yalnızca tabiatla kucak kucağa yaşayan Berberî ve Basklar gibi eski etnoslar hayatta kalabildiler. Yaşadıkları toprakların tabiatı onları korumuştur.

Buna karşılık oturdukları ormanları muhteşem villalar ve tapınaklar yapmak için kesen, İspanya'nın terkedilmiş topraklarını koyun sürüleri için meralar haline getiren, Atlas Okyanusu'nun güney eteklerindeki bugüne kadar bir türlü eski haline irca edilemeyen ince hüms tabakasını devletin yılkı sürülerine çiğneten Romalı kolonicilerin torunları, kuzeyli İskandinavlar, doğulu Avarlar ve güneyli Müslümanlar (Arabo-Berberîler) gibi güçlü fâtiher karşısında savanmasız kalmışlardı. Bu biçare insanlar, Doğudan da herhangi bir yardım beklemiyorlardı. Geçen V-VII. Yüzyıllarda Grekler ve Walahlar (Latince konuşan ve Ulah adıyla da bilinen halk) artık birbirlerini hemşehri olarak görmüyorlardı. Tarihî kader veya 'eşyanın gücü' onları başka başka yönlere atmıştı.

127. Mütakabiliyet

Galip Teutonlar ve mağlup Ulahlar, birbirleriyle kaynaşmadan, birbirlerinden nefret ederek uzun süre bir arada yaşadılar. Batı Avrupa, bir süper-etnostan tüm olumsuz sonuçlarına rağmen, etnik temas bölgesine dönüşmüştü. Fethedilen topraklarda kurulan barbar

krallıkların tamamı, Roma kültürünü ve VII. Yüzyılda gaddarlık ve hunharlığın timsali haline gelen eski Germanlar'ın cesaretini de beraberlerinde götürerek depreme tutulmuş gibi hızla haritadan silindiler.³³ Etnik kaynaşmalar sırasında yıkılma süreci hem fâtilher, hem de mağluplar için aynı hızla işler.

Yine VIII. Yüzyılda Bizans put kırıcılık hareketinin yol açtığı şiddetli bir iç savaş yaşarken, Asya'da VII. Yüzyılda Arap-İslam, (Orta Çağ Çininde) Tabgaç ve Türko-Tibetler (onları genesiz işaretlerine ve bölgeye istinaden birleştirmek mümkün) gibi süper-etnoslar ortaya çıkıyor ve genişliyor, Batı Avrupa ise şiddetli bir çöküş döneminden geçiyordu. Esasen Batı Avrupa başka milletlerin yayılma alanı haline gelmişti. Araplar Loire'a kadar sokuluyor, Avarlar Rhine sahillerine akınlar düzenliyordu. Slavlar ise, aşağı akımlarında zorlanmış olsalar bile, Elbe Nehri'nin sağ sahilini işgal etmişlerdi. Roma'dan miras alınan ekonomik sistem tamamıyla çökmüş ve sonucunda Fransa'da balta girmemiş ormanlar ortaya çıkmıştı.³⁴ Bu sonuncusu, passionerliğin istisnâî şekilde düştüğünü göstermektedir. Çünkü en muhafazakâr kesim olan köylüler, üretimlerini sadece kendilerine yetecek seviyeye düşürmüşler, toprağı işlemez olmuşlardı.

Merovingien hanedanı krallarına dahi bu dönemde 'tembel' lakabı takılmıştı ve zâdegân sınıfı da alçaklık, ihanet ve hilekârlık konusunda birbirleriyle yarışırmasına sadakat ve vazife geleneklerini ihmal ediyorlardı. İki süper-etnosun karışımının verdiği zarar müte-kabildi.

Bazı düzen sağlama girişimleri, Arap saldırılarını durduran ve Roma Papalığı ile ittifak akteden ilk Carolingienler'in (Pepin le Longue, Charles Martel ve Pepin le Bref) genel politikasıydı. Charlemagne dönemi imparatorluğun gücünün zirveye çıktığı dönemdi, fakat o da henüz imparatorun torunları zamanında çökecekti. Bu imparatorlukta her şey ithaldi. İdeoloji Bizans'tan, eğitim İrlanda'dan, aske-rî teknik (zırhlı süvari) Avarlar'dan, tıp Endülüs Arapları ve Yahudiler'den alınmıştı. Bütün bunlara da 'Carolingien Rönesansı' denili-yordu.

33 Bu konu, Augustin Thierry tarafından *Récits des Temps Mérovingiens* (1840) adlı eserinde mükemmelen anlatılmıştır.

34 Bkz. Jean Dorst. *Avant que Nature meure. Pour une écologie politique*. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1978, s. 56.

Carolingien İmparatorluğu, geleneksel tarihçilikte bir Fransız hanedanı olarak kabul edilir ve ilk kral olarak da Charlemagne gösterilir. Carolingienler'in bugünkü Fransa toprakları üzerinde kaba kuvvete dayanarak hâkimiyet sağladıklarını ileri süren A. Thierry'nin görüşü daha sağlam temele dayanmaktadır. Bretanya, Akvitanya, Provence ve Burgundia, sadece bağımsızlıklarını koruyacak durumda olmadıkları için Carolingien hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Hatta Francone'ların ataları olan Doğulu Franklar, ayrılmazcasına Carolingienler'le birleşmişlerdi. Demek ki bu hanedanı ve onu destekleyen Franklar'ı Büyük Halk Göçleri'nin Germanik süper-etnosu sınıfına sokmak gerekir. Gerçekten de öyleydi ve askeri başarılarının en kolay izahı da bu bakış açısıyla yapılabilir.

Genel olarak bakıldığında, Charles Martel, Pepin le Bref ve Charlemagne'in çevresinde toplanan Gallo-Roma asilzâdelerinin torunlarıyla karışan passionerlik seviyesi düşük German yerleşimciler, düşmanları kendilerinden daha zayıf olduğu için güçlüydüler. Carolingienler, 737-39'da Provence, 760-68'de Akvitanya, 774'de Lombardia, 788'de Bavarya'nın, 797'de ise Sakson kabilelerinin bağımsızlığına son vererek, Araplar'ın elinden Barcelona'yı istirdat (801) ve Avarlar'ı mağlub (802-803) ettiler. Ancak, son iki zafer müstesna tutulursa, diğerleri dahili zaferlerdi, yani 'German German'ı yenmişti'. Charlemagne'in halefleri zamanında ise tüm bu zaferler sıfıra indi: Tuna ve Elbe vadileri Slavyanlar tarafından istila edilirken, İspanyol Mark imparatorluktan koptu ve böylece imparatorluk kendi içinde parçalandı. Dolayısıyla Charlemagne İmparatorluğu'nu Orta Çağ Avrupasının süper-etnosunun başlangıcı olarak değil, Büyük Halk Göçlerinin atâlet safhasının sonu şeklinde değerlendirmek daha doğrudur.

Bir kural olarak, sistemin büyümesi, çevrenin mukavemetiyle yavaş yavaş kaybolan gelişim atâletine yol açar ve bunun sonucunda etnogenez eğrisinin iniş çizgileri çıkış çizgilerinden bariz şekilde uzun olur. Hatta etnosun yaşam faaliyetinin optimum seviyenin altına düşmesi halinde bile sosyal kurumlar, bazen kendisini yaratan etnoslardan daha fazla yaşayarak varlıklarını sürdürürler. Örneğin antik Roma ve mağrur Bizans tarihin derinleri içinde kaybolup gitmelerine rağmen, Roma hukuku Batı Avrupa'da kullanılmaya devam etmişti.

Sosyo-ekonomik periodizasyon, hiçbir zaman etnolojik periodizasyonla örtüşmez. Örneğin erken feodal devletler Galya topraklarında, bu zengin ülkeyi kendi aralarında bölüşen Merovingien, Burgund, Bretonlar gibi fâtipler döneminde ortaya çıkmıştır. Demek ki Fransız etnogenezinin başlangıcı, feodal yapılanmanın başlangıcından dört asır sonra kendini göstermiştir ve dolayısıyla bu süreçlerin fonksiyonel olarak birbiriyle ilgisi yoktur. Dahası, bu ülkede ortaya çıkan feodalizm şekil itibariyle de farklıydı. Çünkü barbarların istilaları sebebiyle beş etnik bölgede beş tip feodalizm ortaya çıkmıştı. Franklar Seine ve Marne vadilerindeki antik unsurlar ve barbarlarla uyumlu bir kaynaşma sergilemiş; antik Roma'nın eski federatları olan Burgundlar, serflerin 1/3'nü, villaların 1/2'ni ve tarlaların 2/3'nü yerli halkın elinden çekip almalarına rağmen, Ari oldukları için uzun süre yerli sekene ile kaynaşmamış; sırasıyla Vizigotlar'ın, Ostrogotlar'ın ve Araplar'ın hâkimiyetine giren Provence, Batı dünyasını değil, 'Bizans'ı hatırlatan' antik şehirlerde pek çok geleneği muhafaza etmiştir. Bir yüzyıldan daha fazla bir süre Vizigotlar'ın hâkimiyetinde kalan (418-507) Akvitanya ise, hem komşu Provence, hem de Frank topraklarından bariz şekilde farklı bir yol izlemişti. Bretonya'ya, yani eski Armorica'ya gelince, onun ayrı bir yeri vardır. Bretonlar tarafından V. Yüzyıl ortalarında Romalılar'dan fethedilen Bretonya, yine onlar tarafından 845'e kadar Frank yayılcılığına karşı müdafaa edilmiş, akabinde de bağımsız Breton Krallığı ve ayrı bir Dol başpiskoposluğu kurulmuştu.

Etnogenez süreç kesitleri, sosyal gelişim penceresinden bakıldığı zaman işte böyle görülmektedir.

128. Anomali

Nihayet heyecan verici bir mesele, yani bir ideolojik ve teknik bütünlük olan kültürle bir biyosfer olayı olan etnos arasındaki ilişki konusu üzerinde durma vakti geldi. Erken Hristiyan kültürü (ele alınan IV-VIII. Yüzyıllara has bir kavram) sadece sabık Roma İmparatorluğu topraklarının tamamını değil, aynı zamanda Ermenistan, Habeşistan, Germany, yeşil Erin Adaları ve Arap Yarımadası'nın bir kısmı gibi komşu bölgeleri de etkisi altına aldı. Erin Adaları'nın kaderi özellikle üzerinde durulmaya değer.

Keltler, Hristiyan geleneğini 432-461 yılları arasında Roma'dan değil, daha önce de belirttiğim gibi Suriye ve Mısır'dan aldılar. Fakir rahipler Emerald Adası'nda yeni bir Thebaid kurmuşlardı. Tek farkı rahiplerin mağara yerine kamış kulübelerde yaşıyor olmalarıydı. Et-kili ve mükemmel bir kilise hiyerarşileri yoktu, ama rahiplerin halk üzerindeki nüfuzu oldukça genişti. Onları Roma'ya bağlayan herhangi bir bağ da yoktu. Hatta Paskalya bayramı dahi Jülian takvimine değil, baharın belli bir gününe göre ayarlanmıştı. XI. Yüzyıl sonlarına kadar İrlandalı rahipler bütün Batı Avrupa'nın en kültürlü Hristiyanlarıydı ve sadece Roma'daki Papa'ya karşı bağımsızlıklarını korumakla kalmamışlar, İrlandalı cemaatleri de İngiltere'nin Norman ve Sakson krallarını hiçe saymışlardı.

Dolayısıyla biz, bu tenakuzu kültür tarihi açısından incelerken, Keltler'i erken Hristiyan bütünlüğü, yani Bizans Hristiyanlarının bir varyantı olarak kabul etmek zorundayız. Hatta 'Carolingien rönesansı' ve Vizigot İspanya dahi aynı kategoriye girdirilmelidir. Bu, hem mantıklıdır, hem de meselenin çözümüdür. Ancak, her tarihçi bu tanımlamanın yeterli ve dolayısıyla tatminkâr olmadığını görür. Eğer bizler bu kültürün hamillerinin de (tıpkı diğerleri gibi) insan olduğunu; yeryüzünde etnosuz insan, vatansız (vatansız kelimesinden landşaft ile geobiyosenozun orijinal ve yegâne kombinasyonu anlaşılmalıdır) etnos olmadığını nazar-ı itibare almazsak, bunun başka türlü olması da mümkün değildir.

Daha önce passioner itkinin İsviçre'den Filistin'e kadar sadece Doğu Avrupa ile Yakın Doğu şeridine dokunduğunu belirtmiştik. Elbette ki Keltler bu şeridin sınırındaydılar ve dolayısıyla 406-407'de Romalılar tarafından terkedilen ve tüm Kelt erkeklerini kılıçtan geçiren Piktler ve Anlo-Saksonlar'la savaşı kaybeden Brittlar da oradaydı. Britanya'nın sadece batı bölgeleri uzun süre bu zalim düşmana karşı direnmişti. Keltler, sık sık karşı saldırılar düzenliyor, küçük zaferler elde ediyor ve hatta Romalılaştırılmış Armorica'yı Frank Krallığı'na bağlı olmadığı gibi, ona düşman kesilen Kelt Britanya'sına dönüştürdükleri kıtaya saçılıyorlardı.

Bir başka Kelt kabilesi olan Iskoçlar, henüz Romalılar döneminde İrlanda'dan Britanya'nın kuzeyine geçmişlerdi ve Roma'ya bağlı Brittlar'e karşı tedhiş saldırıları düzenliyorlardı. Iskoçlar, Anglo-Sakson ve Normanlar'la da X. Yüzyıla kadar sürekli çarpıştılar. Kısacası

Keltler sanki âniden bir güç bulmuşlardı. Peki bu iş o kadar basit miydi? Bakalım.

Wales, Cornwall ve özellikle İrlanda, Roma kültüründen en az etkilenen yerlerdi. Bu topraklarda yaşayan halklar, kabile geleneklerini koruyorlardı ve nispeten fetih döneminden kalan az miktarda passionerliğe sahiptiler. Bu stok passionerlik, elbette Galya ve Britanya'nın Roma ve German yayılmacılığına karşı koyması için yeterli değildi; ama sonuncular passionerliklerini harcayınca Keltler kuvvetler dengesini sağladılar. Gerçi Bizans'tan ödünç aldıkları kültür, impulslarının artması veya eksilmesi konusunda herhangi bir rol oynamıyordu, ama negatif sayılmakla birlikte etkili olan etno-psikolojik mantalitetlerini belirlemelerine yardımcı oldu: "Biz German değiliz; onlar gibi olmak da istemiyoruz!" Bu karşı çıkma duygusu dahi Wales'in 1283'e kadar İngilizler'e karşı direnmeleri için yeterli olduğu gibi, Bizans kültürünü tamamiyle kaybetmelerine rağmen İrlanda'nın direnişi için fazla bile geldi.

Benim teklif ettiğim bu açıklama bir deneme mahiyetindedir. Miladın başlarında Atlantik Okyanusu sahillerinde Erin'den geçip Vasconya, Atlas, Sahara üzerinden Guinea Körfezi'ne kadar uzanan özel bir passioner itki yer almış olabilir. Tavarıklar'ın (El-Moraviyyûn), Berberiler'in (El-Muvahhidûn) aktivite patlamaları ve Bantular'ın yayılmaya başlaması da bununla izah edilebilir. Bununla birlikte yapılan bu teklifin detaylı olarak gözden geçirilmesi gerekir ve zaten bir hipotez çalışması olarak teklif edilmiştir.

129. Gençliğin Zevallı

Avrupa'nın genç halklarının yaşlı Roma'yı fethetmeleri ve onun kusur ve hatalı yönlerinden etkilenmiş olmaları şaşırtıcı değildir; ama akmatik safhaya giren etnosların zayıf düşmanlarının elinde can vermesi tuhaftır. Anlaşılan, bir safhadan diğer safhaya geçiş, etnoslar için tehlike taşımaktadır. Bir yılan nasıl gömlek değiştirirken zayıf ve korumasız ise, etnos da "ruhunu" yani davranış kalıplarını ve sosyal imperatifini değiştirken güçsüzdür.

İspanyol konquistadorların Merkezi ve Güney Amerika'da eski medeniyetler keşfederek, defterini dürdükleri herkesin bildiği bir

şey. Bu satırların yazarı da dahil olmak üzere Kızılderililer'i seven herkes, kendi ırklarının en iyi temsilcileri ve yüzyıllar öncesi kültürünün taşıyıcıları olan Aztek ve Inkalar için göz yaşı dökmektedir.

Neyseki son zamanlarda Amerikan etnogeneziyle ilgili bazı ni-rengi noktaları tespit etmek mümkün oldu. Anlaşıldığı kadarıyla, Meksika ve Peru Kızılderililer'inin eski kültürleri çok önceleri değil, tamamıyla munkariz olmuştur. Meksika Körfezi sahillerinde yaşayan Olmekler, yerlerini yeni gelen Totonaklar'a bırakarak VI. Yüzyıl-da tarihten silindiler. Anáhuac kültürünün yaratıcısı Toltekler, devletlerini 720 yıllarında kurdular. Peki, acaba ondan öncesinde ne vardı? Peru'da eski Mochica ve Tiahuanaco arkeolojik kültürleri –Aymara etnosunun İnka-öncesi kültürü,– VIII-X. Yüzyıllar arasında ortadan kayboldu. Tabii arkeolojik izlerle birlikte etnik formasyonlar da yok oldu. Çünkü Amerika'da savaşlar, düşmanın kökü kazınıncaya kadar devam ediyordu. Inkalar bir istisna idiler, ama onlar henüz ortalarda yoktu. Nasıl Romalılar, Roma'dan biraz lengüistik kültür, biraz gen havuzu, şehir harabeleri ve bilgi kırıntılarını miras alan Fransız ve İspanyollar'la akraba iseler, bu eski halklar da İnka ve Aztekler'le akraba idiler. Ancak, Fransız ve İspanyollar Romalı değildi. Tıpkı onlar gibi Aztekler ve Inkalar da muhaceretlerinden sonra yeni halklar haline geldiler.

IX-X. Yüzyıllarda Fransızlar, Provensallar, İspanyollar (Avusturyadakiler), Germanlar, Lombardlar ve Piedmontese'ler çoktan yeni halklar olarak şekillenmişler; fakat Amerikadaki 'büyük halk göçleri' daha sonra başlamıştır.

Eğer efsanelere inanılacak olursa, sadece XI. Yüzyılda ilk efsanevî Inkalar (Manco Capas ve Mama Ocly) ortaya çıkmış, 1168'de de Aztekler'in ataları Rio Grande'yi geçerek diğer bazı kabilelerle birlikte güneye yönelmişlerdir. XII. Yüzyılda ise Chichimekler (Çiçimek okunur), tıpkı Galya ve İspanya'daki Romalılar'da olduğu gibi, kültürel gelenekleri kırılmış olan Toltek bâkiyelerini itaat altına aldılar. Sadece XIV. Yüzyılda Tenochtitlán'ı kuran Aztekler, Toltek kültüründen geri kalanları ihya ettiler. Yine aynı yüzyılda İnka Viracocha İspanyollar tarafından yıkılan bir imparatorluk kurdu ise de, Viracocha'nın tarihi yönü şüphelidir. 1437'de ise Pachacuti İnca, Inkalar'ın amansız düşmanı Chankalar'ı yenerek, yöneticilerini katletti ve halkın geri kalan kısmını tropikal Amazon ormanlarına sürmek suretiy-

le ölüme mahkum etti.³⁵ Arkasından tahtı ele geçirerek, İnka tarihini bilen aydınları ortadan kaldırdı, okuma yazma öğretilmesini yasakladı ve İnka medeniyetini ihya etmek amacıyla bir polis devleti kurdu. Etnogenez veya etnosun yaşı itibariyle Viracocha, Charlemagne'a; Pachacuti ise, yarı vahşi Avrupa'yı 'Carolingien rönesansı', eğitim ve fikir yaratma imkanlarına kavuşturan St. Louis ve Lothar'a muadildir.

Pachacuti'nin halefi Topa Inca, 1476'da Chimu Devleti'ni (bugünkü Ekvador) fethederek, katı bir rejim kurdu ve yerli Kızılderililer'i yazları devlete ait tarlalarda, kışları ise Andes'te yol yapımı işlerinde zorla çalıştırdı. Kızılderililer'e sempati besleyen birinin bu durumda İnkalar'dan nefret etmesi gayet normal ve hatta mantıklıdır.

Yine XV. Yüzyılda İtalya'da 'Rönesans' gerçekleştirildiği sıralarda, Aztek kralı Itzcoatl (1428-1440) ve onun mütefekkir yardımcısı Tlacateotl, Toltek kültürünü yeniden dirilttiler. Itzcoatl ve halefi I. Montezuma (1440-1468) Anáhuac'ı (Güney Meksika) fethetti ve Tlacateotl 'güller kültü'nü yani Yeryüzünü müstakbel bir felaketten kurtarmak için insan kurban edilmesi geleneğini ihdas etti. Bu, ölünün hatırı için birini öldürmekten başka bir şey değildi ve her halükârda iğrenç bir şeydi.

Yerli halk elinden geldiğince kendini savundu. Huastec ve Tarascalar, insan kurban etme merasimleri için gençlerini kaçırmaya kalkışan Aztekler'i mağlup ettiler. Aracuanlar ise, İnka medeniyetini kendilerine empoze etmeye çalışan İnka ordusunu püskürttüler. Topa Inca'nın yarı meşrû oğlu Atahualpa (ki annesi Kızılderili bir odalıktı), Quito (Ekvador) civarında yaşayan kabile şeflerini meşrû taht varisi Huascar Inca'ya karşı kullanmıştı. 1527'de âsiler savaşı kazanarak esir aldıkları bütün İnkalar'ı öldürdüler. Kadın ve çocuklara özellikle çok kötü işkence edilmişti. Neyseki birkaç İnka kurtulmayı başardı. Çünkü bu en trajik anda İspanyollar çıkagelmişti. 1532'de Pizarro, Atahualpa'yı esir etti, tapınakları yağmaladı, fidye aldığı halde esirleri idam etti.. ve kimse kılını dahi kıpırdatmadı.

Kimin umurundaydı Atahualpa? İnkalar'a göre o bir despot ve zalim; Kızılderiler'e göre merhametsiz İnkalar'ın piçiydi. Son Büyük

35 Kahraman Chanka bu yeşil cehennemde sağ kalmayı başarmış; torunlarına ise ben bu satırları yazdıktan sonra Amazon'un yukarı akımında rastlanmıştır.

İnka, Manco Capas, Kızılderililer'e kurtuluş savaşı çağrısında bulunduğunda pek az kişi peşinden gitti. Halbuki onları mağlup etmek için Almagro'nun birkaç yüz kişilik İspanyol birliği yeterliydi. (1535).

Bugünkü Kolombiya'daki Muisca (veya Chibcha) İmparatorluğu da kolayca yıkıldı. Burası, açgözlü ve hayalperest kankistadorların ulaşmak için can attıkları "El Dorado"nun ta kendisiydi. Muisca Devleti'ni yıkmak, 1536'da düşmanın son derece zayıf bir direniş sergilediği Gonzalo Quesada'ya nasip olmuştu. Muiscalar, eski Kuzey Andes kültürleri Miladî ikinci bin yılın başlarında ortadan kalktığı için, nispeten yeni bir etnos sayılırlardı. Kuzeyden gelen kabileler, yerli halkın kökünü kazımışlardı. İspanyol fâtilhler burada üsttekilerin alttakilere öylesine tahkir edici muamele bulunduklarına şahit oldular ki, kendilerinde bunun yarısına bile rastlanmazdı. Mesela Muiscalar arasında üst tabakaya mensup sayılan bir Kızılderili, karanlıkta zehirli yılanların cirit attığı bir yeraltı gölüne atılmıştı. Zavallı adam gölde bir yılan tarafından sokulup, ölünceye kadar yüzdü durdu. Yetkililerin huzuruna girmek isteyenler ise, ancak sırtlarını dönerek ve yüzlerini bacaklarının arasına alarak içeri girebilirlerdi. Bu örnekler, Kızılderililer'in kendi liderlerini savunmadıklarını göstermek için yeterlidir.

Halbuki güneyli Araucanlar (Manucheler) öylesine bir cesaret sergilemişlerdi ki, 1553'de konkistador Pedro de Valdiva savaş meydanında ölmüş, bütün ordusu da telef olmuştu. Hatta Araucanlar 1598'de İspanyollar'ı Bio-Bio ötesine atmışlar; 1744'de İspanya Araucanya'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmış ve elçilerini Santiago de Chile'de kabul etmeye mecbur olmuşlardı. Ama Araucanlar 'medenî' bir halk değildiler. Eski geleneklerini muhafaza ediyorlardı. Bir başka deyişle, XIII. Yüzyıldaki passioner itki ve yine aynı yüzyılda Amerika'da gerçekleşen 'büyük halk göçleri' onları etkilememişti. Çünkü bir etnos, etnogenezin ilk safhasında olduğu gibi, son safhasında da zayıftır.

Topu-topu 1000 İspanyol askeri bulunan Cortez de 30 000 cesur Aztek'i mağlup etti. Çünkü Totonaklar ve Chichimecler, Aztek hegemonyasını yıkmak için Tlaxcala'dan 50000 askeri yola çıkarmışlardı. Kızılderililer, Aztekler'e nispetle kendilerine denk olarak gördükleri İspanyollar'ı seve seve tercih etmişlerdi. Galiba yanılmışlardı;

çünkü İspanyollar'ın Amerika'ya getirdikleri engizisyon da hakkında hiç de iyi şeyler söylenemeyecek bir kurumdu. Ancak, insan engizisyon mahkemesinde yargılanmayabilirdi de; çünkü o, saldırı değil savunma amaçlı olarak kurulmuştu.

Devam edelim. Türkler, 1529'da Cezair'i ele geçirdiler. İspanya'nın sahil şeridi Müslüman yerleşmecilere açtı; ama iç kısımlar, bu tür olayların vukuunu bekleyen Marisco ve Yahudiler'le doluydu. Heterodoksların sadakatinden haklı olarak şüphe eden İspanyol yönetimi, onların askerî ve sivil sektörde görev almalarını yasakladı; ama vaftiz olmalarını yasaklayamazdı. Bu durumda Mauriler ve Yahudiler vaftiz olmakla İspanyollar'la aynı haklara sahip olacaklarından, pek çoğu görünüşte vaftiz oldu, ama eski inançlarını muhafaza ettiler. Sırf riyakârlık ve takiyyeyi cezalandırmak amacıyla engizisyon kuruldu. Demek ki bir insanın mahkemeye başının derde girmemesi için Katolikliği benimsememesi gerekiyordu.

Amerika'da ise engizisyon insan kurban edilmesini, özellikle de çocukların öldürülmesini şiddetli şekilde cezalandırdı. Elbette bu olay Kızılderililer'e vicdanî bir baskıydı, ama masum çocukları kim koruyacaktı? Artık kurban edilmeyi reddeden bir Kızılderili hayatı için endişe etmeyebilirdi. Ama Aztekler'in şerrinden kurtulmak öyle kolay iş değildi. Esir düşen herkesi sunak taşına yatırabilirlerdi. Özellikle de esir yiğit, cesur ve yakışıklı ise, celladın bıçağı altına yatma şansı o kadar fazlaydı. İşte İspanyollar'ın Amerika'da 300 yıl boyunca kökünü kazımaya çalıştıkları gelenek bu idi.

Eğer Avrupa ve Amerika tarihine teklif edilen diakronik açıdan bakacak olursak, Amerika'da nevi şahsına münhasır bir 'büyük göç' ve 'antik kültürün ölümü' olayı yaşandığını, fakat yeni bir etnogeneze patlamasının yol açtığı passioner itkinin bu olaydan 500 yıl sonra, yani XIII. Yüzyılda gerçekleştiğini görürüz. Aztekler ve İnkalar da kendi imparatorluklarını kurarlarken tıpkı Anglo-Saksonlar'ın Keltler ve Franklar'ın Gallo-Romalılar nezdinde olduğu gibi yerli halklar nazarında yabancı fâtilhlerdi. Dolayısıyla XVI. Yüzyılın başlarında Aztekler ve İnkalar, X. Yüzyılda Fransızlar, İspanyollar ve İtalyanlar'ın sahip oldukları yaştaydılar. Fakat bu, Roma'dan tevarüs edilen Avrupa kültürünün dezentegrasyon çağındaydı ve dış darbelere karşı mukavemet gücü oldukça düşüktü. Örneğin Macarlar, Berberiler ve İskandinavlar, Carolingien İmparatorluğu'nu ve Anglo-Sakson

Krallığı'nı tıpkı İspanyol ve Portekizliler'in XVI. Yüzyılda müstakbel kolonilerini yağmaladıkları gibi adamakıllı bir şekilde talan etmişlerdi. Görüldüğü kadarıyla Aztekler ve İnkalar, dış müdahale sebebiyle tamamlanamayan dinamik safhadan akmatik safhaya geçiş döneminde ve tam büyüme çağlarında yabancı istilaya maruz kalmışlardır.

Fakat İspanyollar istikrar safhasındaki kabilelere saldırdıklarında mağlup olmuşlar ve müdafaaya çekilmek zorunda kalmışlardır. Hatta Komançiler XVIII. Yüzyılda İspanyollar'ı tekrar Rio Grande'e çekilmeye mecbur etmiş, Seminoller ise yine İspanyollar tarafından kurulmuş olan Florida'ya fethetmişlerdi. Meksika ve Andes'de İspanyol ve Kızılderililer'in birbirleriyle kaynaşarak melezleşmeleri öylesine yoğundu ki, iki unsurun güçlü passionerliği sayesinde 1810-1822'de bağımsızlığını kazanan yeni bir etnos doğmuştu. 'Yeni İspanya' yerine konkistadorların hâkimiyeti altında olmayan Yucatan, Chile, Patagonya ve Tierra del Fuego'nun Kızılderili halklarının fethiyle kurulan bir 'Anti-İspanya' ortaya çıkmıştı. İnkitaya uğrayan süreç yeniden başlamıştı, fakat yalnızca XVI. Yüzyıldan önceki yerinde. Kuzey Amerika'da Kızılderili süper-etnosu yerine Avrupa ve Afrika'dan gelen etnosların temas bölgesi oluşmuştu.

Kuzey Amerika, homeostaz durumuna geçmiş nispeten yaşlı etnoslarla meskundü. Bundan sadece Avrupalılar'ın gelmesinden kısa süre önce batıdaki Great Lakes bölgesine saçılmış bulunan İrokezler [Iroquois] ve Cordelleras eteklerindeki Athabascanlar istisna idiler. Çünkü onlar bir etnogenez patlamasının ürünüydüler ve Amerika'daki 'büyük halk göçleri'ne katılan halklar arasındaydılar. XII. Yüzyıl civarında Athabascanlar'ın bir kısmı güneyde Arizona'ya yayılırken, diğer bir kısmı da Eskimolar'ı tundralara itmişlerdi. Fakat güneye gidenler orada güçlü bir devlet kuramadılar. Çünkü çok geniş otlaklar yaya avcılarının avlanmalarına uygun değildi. Athabascanlar, doğulu komşuları Komançiler gibi nehirli vadilerin kenarlarına sığındılar, fakat buralarda yiyecek az olduğu için popülasyon büyümesi durdu. Bununla birlikte geniş meralarda koşmaya başlayan İspanyol atları vahşileşerek mustang sürülerine dönüştüler ve böylece meralarda yaşayan Kızılderililer atçılıkla uğraşmaya başladılar ki, bunlar arasında Navajolar ve Apaçiler'in ünü bütün dünyaya yayılmıştır.

Ama artık geçti. Yeni Dünya'ya uyum sağlamayı başaran kolonistlerin torunları olan squatterler, trapperler ve kovboylar,* nüfus bakımından ve teknik yönden Kızılderililer'i geride bırakmışlardı. İşte size etnogenez kesintisinin bir başka, fakat güneydeki gibi yeniden başlamayan örneği. İspanyollar ırkçı değillerdi ve bu yüzden de karma evlilikler onları şaşırtmadı. Halbuki Anglo-Saksonlar ve özellikle de kadınları, 'Kızılderili erkekleri' boykot edip, toplumdan dışlar-ken, kocaları da 'en iyi Kızılderili, ölü Kızılderilidir' kuralıyla yönetiliyordu. Kuzeyli Kızılderililer'in trajedisi 1870'lerde 'Kızılderili Savaşları' adı verilen savaşlarla sona erdi ve bu tarihten itibaren Kızılderili etnosu ABD'de bâkiye haline geldi.

130. Gençliğin Geri Dönüşü

İspanya, kolonistlere ele geçirilemez gibi gözüken Güney Amerika ve Meksika'da hiçbir engelle karşılaşmadan müstemlekeler elde etti. Fakat Napolyon 1808'de Bayonne'de İspanyol kraliyet ailesini tutukladıktan, kardeşi Joseph'i Madrid'de tahta oturttuktan ve atayurdun bağımsızlığını ve gelenekleri savunan İspanyollar'a karşı savaşımaya başladıktan sonra, koloniler kaderlerine terkedildi. İspanya 1810'dan 1821-22'ye kadar isyancıları bastırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Sömürücüleri topu topu birkaç Kızılderili kabilesi destekledi. Onlar da bunu isyan eden Kreollar'dan [Creole] uzaklardan gelen İspanyollar'a nispetle daha fazla nefret ettikleri için yapmışlardı. Dikkatlerinizi Meksika üzerine yoğunlaştırmama izin verin. Çünkü burada fâtihterin müdahalesi sonucu inkitaya uğrayan sürecin yeniden başlayışı çok daha dikkat çekici.

XVI. Yüzyılda İspanyollar ve Kızılderililer, hızlı bir kaynaşma sergilediler. Öyle ki Meksika'da İspanyol etnosunun bölgesel bir varyantının ortaya çıkacağı sanılıyordu, ama öyle olmadı. XVIII. Yüzyılda iki etnik grup yerine birbirinden nefret eden dört etnos teşekkül etti. Bu bölünmenin baştaki yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluğun bir sonucu olduğu ileri sürülüyor, ama sanırım olayın sebepleri daha derinde. Çünkü etnik temas, süper-etnik boyutta gerçekleşmiş ve bütün bu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

* Squatter: Boş araziye yerleşen göçmen; Trapper: Avını tuzak kurarak yakalayan kişi; Kovboy (cowboy): Sığır çobanı.

Tüm önemli mevkileri ve ticareti elde tutan üst sosyal tabaka, 'Gachupin' (mahmuzlu adam) denilen yerli İspanyollar'dan teşekkül etmişti. Bunların sayıları çok azdı, ama yine de halkın onlara karşı tavrı menfi idi. Buna rağmen Gachupinler ordu ve kiliseyi ellerinde tutuyorlardı ki, bu da onlara yeterinden fazla imtiyaz sağlıyordu.

Gachupinler'in bir sosyal basamak aşağısında, konkistadorların çoğu kez damarlarında Kızılderili kanı da taşıyan Meksika doğumlu torunları Kreollar (yaklaşık bir milyon) vardı. Bunlar, Kızılderililer'in hizmet ettikleri büyük haciendaların sahipleriydiler. Kreollar, lüks hayatı seviyorlardı; krala ve kiliseye sadıktılar, ama Gachupin bürokratlardan nefret ediyorlardı.

XIX. Yüzyıl başlarında ise, Kreollar arasında enerjilerini harcayacak yer arayan passioner tipler ortaya çıktı. Bunlar Fransız edebiyatını okumaya başladılar ve neticede içlerinden birçoğunun ölümüne yol açan bir amacın peşine takıldılar.

Üç veya dört milyon civarında Kızılderili, haciendalarda çiftçi veya madenlerde işçi olarak çalışıyor ve kendi köylerinde casique (şef)lerin gözetimi altında yaşıyorlardı. İspanyol memurların talepleri Aztekler'in isteklerinden fazla olmadığı için XVI. Yüzyılda Kızılderililer'in durumu iyileşti. Artık çocuklarını Huitzilopochtli'ye (savaş tanrısı) kurban etmek zorunda değillerdi. Fakat XVII-XVIII. Yüzyıllarda Kreol toprak sahipleri Kızılderili kabilelerin topraklarına göz dikmeye başladılar ve rüşvetle satın alınan Gachupinler Kızılderililer'in haklarını savunmadılar. Rahipler, pek çok Kızılderiliyi Katolikliğe kazandırdılar, ama onların Hristiyanlıkları öylesine sathî idi ki, kendi âdet ve totemlerini muhafaza ediyorlardı. Ne var ki Kızılderililer'in çocukları okullarda İspanyol çocuklarından daha üstün başarılar sergilediler ve sonuçta Aztekler'in öğretmen olarak mezun olan torunları, konkistadorların torunlarına Latince ve Katolikliği öğretmeye başladılar.

Fakat XVI. Yüzyılda karma evliliklerden doğan iki milyon melezin hayat şartları hepsinden daha kötüydü. Kreollar onları aralarından uzaklaştırmış; Gachupinler ise isyana yeltenmelerini önlesinler diye Kızılderililer arasında yaşamaya mecbur etmişlerdi. Melezlerin ya ağır işleri görmek, ya da haydutluk etmekten başka seçenekleri kalmamıştı; fakat onlar için yargılamadan öldürme yetkisine sahip özel bir polis teşkilatı kurulmuştu. Ne var ki damarlarında konkis-

tador ve Aztek kanı taşıdıkları için passionerlikleri gibi nüfusları da artırıyordu. Bu yüzden ölüp gitmediler ve gelişim imkanlarına sahip özel bir süb-etnik grup haline geldiler.

Böylece XIX. Yüzyıl başlarına doğru Meksika, XVI. Yüzyılda F. Cortez'in fethiyle inkitaya uğrayan yükseliş safhasına tekrar döndü.

1808'de tüm bu etnik gruplar, bir yandan Gachupinler'le, bir yandan da kendi aralarında savaşımaya başladılar. Çünkü herkes birbirinden nefret ediyordu. Sadece bir konuda, kendilerini Amerikalı olarak adlandırmada hemfikirdiler; ama diğer konularda kesinlikle aralarında görüş birliği yoktu. Yerlilerin 1810-1817 yılları arasındaki ilk kıyıamları rahip Hidalgo ve Morelos tarafından yönetilmiş, fakat kıyamcılar subayları Kreol, askerleri melez ve mulattolardan oluşan düzenli ordu tarafından mağlup edilmişlerdi. Yine de 1821'de damarlarında birazcık Kızılderili kanı taşıyan ve aslen bir Kreol olan Albay Iturbide, bağımsızlık savaşçıların yanında yer alarak İspanyol birliklerini Meksika'dan çekti. Gachupinler meydana boşaltmışlar, fakat onların yerini aralarında Iturbide'nin de bulunduğu Meksikalı muhafazakârlar almıştı.

Bundan sonraki kuvvetler dağılımı şu şekildeydi: Muhafazakârlar, rahiplere ve orduya sırtlarını dayamışlardı ve başlıca Kreollar'dan ve İspanyollar'ın torunlarından teşekkül etmişlerdi. Mutedil liberaler - Kreollar- liberal parlamenter cumhuriyet istiyor ve mallarının korunmasını talep ediyorlardı. Aşırı liberaller - melezler, - hem kili-senin, hem de ordunun düşmanıydılar; Kızılderililer beyazların çekip gitmelerini ve kendilerini barış içinde yaşamaya bırakmalarını istiyorlardı. İç savaşlar ve ihtilaller, 1920'ye kadar devam etti ve Kızılderililer'in kasikizm denilen sosyal yönetim şeklini uygulayan melezlerin zaferiyle sonuçlandı. Kızılderililer'in kazanma şansları yoktu, çünkü entegral bir bütünlüğü temsil etmiyorlardı. Esasen her bir kabile münferit bir etnostu. Bu yüzden, örneğin Benito Juarez gibi doğuştan ve Sapotek tarafından yetiştirilmek suretiyle eğitilen passioner Kızılderililer, eğitimlerini tamamladıktan sonra melezlerin -aşırı liberallerin- yanında yer almış ve düzenli Fransız ordularını mağlup etmişlerdi.

Amerikalı diplomatlar Meksika'yla alay ediyorlardı; çünkü onlara göre bu ülke iç düzeni sağlayamazdı. Halbuki onların İngiliz büyük dedeleri akmatik safhada dahi Güller Savaşı'nı sürdürmüşlerdi. Meksika, sadece bu safhayı üç asırlık bir gecikmeyle yaşamaktaydı.

Aşırı passioner hararet, genel olarak birçok değerli sanat yadigarı ve kültür unsurlarını siler süpürür. Meksika da bu kuralın dışında değildi. Zarif tezyinatlarla süslü muhteşem tapınaklar, Orta Çağ Avrupası'nda olanları dahi geride bırakacak bir vahşet ortamında güdülen davalar sırasında yok edildi. Melezler, Katoliklik de dahil olmak üzere Avrupalı olan her şeyin düşmanıydılar. Kızılderililer Tanrı'ya inanıyorlardı, ama ruhban sınıfına ihtiyaçları yoktu. Festivaller için kiliselere gidiyorlar, azizlerin heykellerini çiçek demetleriyle süslüyorlar ve sanki Tanrı'nın huzurundaymış gibi onlar önünde rakediyorlardı. Fakat 1926-27 yıllarında "Cristeros" [İsa severler] birlikleri oluşturan Kreollar, ruhban sınıfının müdafaasını yüklediler. İsyan, acımasız bir şekilde bastırıldı; hiç suçu günahı olmayan köylüler en çok zarar gören taraftı.

İspanyollar'ın Meksika'daki fethi, hem maddî kültür unsurlarının (örneğin demir kullanımı), ideolojinin (Katolisizm gibi), hem de flora ve faunanın (atlar, sığırlar, koyunlar, domuzlar, üzüm, zeytin vs.) değişmesine yol açmıştır; ama etnogenezin seyir yönü de tekrar eski haline dönmüştür. Buradaki İspanyol yönetiminin üç yüz yılını etnogenezin egrisi üzerindeki bir zikzak olarak görmek daha mantıklıdır. Latin Amerika'daki etnogenezin akmatik safhası henüz tamamlanmadığı için daha sonrasında ne olacağı konusunda ahkam kesemem. Ama olayların genel şablonu ortaya çıktıktan sonra bir teşhis konulabilir.

XXIX

KIRILMA SAFHASI

131. Excess'in Zararı

Daha önce Bizans örneğinde etnik sistemin passioner basıncının yükselişinin her zaman onun menfaatine olmadığını görmüştük. Mesela böyle bir şey Arap süper-etnosu için de trajik sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Hilafet'e bağlı olan ve Arap fâtilhlerden passioner şarj alan bölgeler Bağdat'tan kopmaya başladılar. Çıkan isyanlar, bazen büyük askerî harcamalar gerektiriyor ve çoğu kez zaferle sonuçlanıyordu. Örneğin 762'de Orta Asya'da Mukanna isyanı büyük ordularla bastırılabilmiştir. 789'de Fas'da, 820'de Horasan'da ve 867'de Seistan'da isyanlar çıkmış ve bu bölgeler Hilafet'ten kopmuştu. Bundan iki yıl sonra ise bizzat Araplar'ın yönettiği zenci kölelerin şiddetli kıyımı vukû buldu. 872'de İbni Tolun Mısır'da kendi bağımsız devletini kurdu; 877'de Bahreyn Karmatileri, 903-909'da da Tunus Fatımîleri saldırıya geçtiler. Passioner basınç, tüm siyasî sistemlerin zincirlerini parçalamış ve bir buçuk asır zarfında düzenli, istikrarlı, ekonomisi düzgün ve kültürel yönden gelişmiş olan bu sistemleri, birbiriyle boğuşan etnoslar veya etnos haline gelmeye gayret eden konsorsiyumlar kaleydoskopuna çevirmişti.

Öylesine çok kan döküldü ki, sonunda Araplar kendi topraklarında hâkimiyeti kaybettiler. Afrika'da inisiyatif Berberi ve Tavarıklar'a; İran'da o güne kadar siyasetten uzak duran dağlı Deylemîler'e; Orta Asya'da uzun bir mücadeleden sonra Tacikler'den Türk ve Türkmenler'e geçmişti. İslam süper-etnosunun devâsâ gücü kendi sistemi içinde erimiş; Araplar tarafından başlatılan etnogenez süreci,

kendi doğurduğu etnosu yemeye başlamış; ama arkasında bozulmamış emsalsiz bir kültür ve ona bağlı olarak uzun süre komşu halkları kendisine çeken bir gelenek bırakmıştı.

Aynı süreç Romano-German Dünyası'nda birazcık farklı şekilde gelişti. Çünkü her ne kadar akmatik safhanın ana çizgileri Batı Avrupa'da maksimum netlikte ortaya çıkmış ise de, süreç burada Avrupalılar'ın lehine olarak daha az yoğunlukla tamamlanmıştır.

132. Altın Çağ Treni

Batı Avrupa ve Romano-German süper-etnosunun bundan sonraki tarihini incelediğimizde, liderlik sancağının birbirinin yerini alan farklı etnoslar tarafından sırayla taşındığını kolaylıkla farkedebiliriz. Bu liderlik, farklı şekillerde tezahür etmiştir; fakat süper-etnosu teşkil eden etnosların passioner basınç fonksiyonu olarak gözden geçirildiğinde, söz konusu şekli farklılıklar araştırmacının kafasını karıştırmaz.

Carolingien İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra liderliği Germanlar ele aldılar. German krallarından Henry the Fowler [Kuşçu Henri] ve Otto the Great [Büyük Otto] Macar saldırılarını durdurarak, Rhine Nehri'nin her iki yakasında ekonomik kalkınmayı sağladılar. Hâkimiyet alanları Elbe ile Rhone arasına yayılmış; İtalya'da da Langobardlar'ın demir tacını tevarüs etmişlerdi. II. Otto, Bizans'ın hâkimiyetindeki Güney İtalya'yı fethetmeyi denemiş, ama başarılı olamamıştı. Daha sonra burada hâkimiyeti Fransız Normanlar ele geçirecek, ama onlar da 1194'de Germanlar'ın kurbanı olacaktı.

Germanya'da hanedanların birbirini takip ettiği sıralarda, Sakson, Francone ve Swab (Hohenstaufen) aileleri, bilahere XIII. Yüzyılda ise Germanlar pozisyonlarını kaybetmeye başladılar. İtalyanlar genel olarak kendilerini 'hayvan ırkı'ndan ayırırlarken, Fransızlar da Languedoc'u ve Lorraine'in bir kısmını German İmparatorluğu'nun elinden yolup aldılar. Bu olaylar, siyasi yönden imparatorlarla Papaların, ekonomik yönden ise feodal baronlarla şehirlerin savaşıydı. Elbette tarihî ve kültürel yönden hukukçularla prelatların rekabeti; etnik açıdan da Germanlar'ın lider durumundaki kabilesi Swablar'ın passionerlik rezervini tüketmesi, hâkimiyeti altındaki toprakların elden çıkarılması demekti.

XIV-XV. Yüzyıllarda Katolik Avrupa'nın liderlik sancağını İtalyanlar ele almışlardı. Haçlı seferlerinden, Bizans'ın yağmalanmasından, Doğuyla sürdürülen ticaretten ve tefecilik işlemlerinden büyük kârlar elde eden İtalyanlar, Avrupa krallarının hemen hemen tamamının hukukçu, diplomat, teolojisyen, şair, sanatkâr, mimar ve denizci elemanı ihtiyacını karşıladılar. Florensiyalılar kadar açığöz ve vicdansız olan Venedikliler, kendilerini bile satan Romalılar, kurnaz Bolonyalılar, riyakâr Sienalılar ve katil Calabrialılar, Floransalılar'la başarılı bir şekilde rekabet ediyor; ama Dante'nin tabiriyle 'Cehennem'e giden yolda, ticarî çıkarlar için sadece Altın Orda'ya değil, Rusya'ya da sokulan, ancak orada pek başarılı olamayan Cenevizliler başı çekiyorlardı.

İtalya'da site cumhuriyetler yükselme çağını yaşarken, diğer Avrupa ülkeleri zor günler geçiriyorlardı.

İngiltere ve Fransa birbirinin gırtlığını kesiyor; Gasconlar İngilizler'i, İskoçlar da Fransızlar'ı destekliyorlardı. Tam bir yüzyıl devam eden savaş, her iki ülkenin askerî gücünü alıp götürmüş, ekonomik yönden yiyip bitirmişti. İngilizler 'la belle France' (Güzel Fransa)'yı kendi haline bıraktıktan (Calais hariç) sonra da bitmez tükenmez heyecanlarını kendi aralarında başlattıkları Güller Savaşı'na odakladılar. Bu baronlar, savaşmaya öylesine alışmışlar, fakat bir şey yapmaktan öylesine âcizlerdi ki, 'Yaşlı İngiltere' barış kelimesini unutmıştu.

Aynı sıralarda küçük ülkeler de baş kaldırdılar. Çek Hussite'ler ve İsveçli dağlılar Germanyaya, Avusturya ve Burgundia'yı kana buladılar. Hulasa-i kelim yaklaşık tüm Batı Avrupalı güçler birbirine düşmüş, birbirini yok etmekle uğraşır olmuştu. Passioner yükseliş "Hristiyan Dünyası"nı zayıflatırken, XIV. Yüzyılda yükselmeye başlayan ve Batı Avrupa'ya nispetle genç olan Türkiye ve Rusya fırsattan faydalanaarak güçlenmişlerdi.

Benzeri bir passioner yükseliş, Slavlar'ın Germanlar'la temas halinde bulunduğu Doğu Avrupa süper-etnosunda göze çarpmaktadır. XV. Yüzyılda Çek Hussite'ler Reformasyonun birinci etabını tamamlayarak, Bohemya ve ona bağlı diğer German bölgelerini kana boyadılar. XVI. Yüzyılda ise, Litvanya'yı yutarak Karşı-Reformasyonun kalesi haline gelen Polonya liderlik sancağını omuzladı. Bu olay onun için bir felaket oldu. Çünkü Ortodokslarla temas kurma imkanı yoktu.

XVII. Yüzyıl ortalarında Ukrayna Kossakları, Polonya ordusuna birkaç adamakıllı darbe indirdiler. Arkasından İsveçler Polonya'yı hallaç pamuğu gibi attılar. En nihayetinde Türkler de Podolya'yı yolup aldılar. 1673'de elde edilen kahramanca bir zafer Avusturya'yı kurtardı, fakat XVIII. Yüzyıldaki düşüşü herkesce bilinen Polonya'yı felç etmişti.

XVII. Yüzyılın en başarılı devleti İsveç'ti. Fakat bu az nüfuslu ülke, passioner enerjisini Gustavus Adolphus'la Germany'a, X. Charles'la Polonya ve XII. Charles'la Rusya'da harcayınca, kaybettiği nüfusun yerine yeni nüfus koyamadı. Gerçi yeterli sayıda çocuk dünyaya gelmişti, ama bunlar XVI ve XVII. Yüzyıllardakilere hiç benze-miyorlardı.

Bu arada kaydetmek gerekir ki, Germanya'nın doğu dükalıklarında, Avusturya'da, Hollanda'da ve hatta İskandinav ve Slav ülkelerinde ekonomik ve kültürel gerileme yaşanmamıştır. XVIII. Yüzyılda akmatik safhanın aşırı passioner ısınma dönemini tamamlamış bulunan Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamı ekonomilerini geliştirerek, güzel şehirler kurdular; bütün dünyayla ticaret yaparak büyük kârlar sağladılar. Yazarları, ressamaları, bilim adamlarını, yani fazla passioner olmayan insanları himaye ettiler. Buna Aydınlanma Çağı deniliyordu. Avrupa'da optimal passioner basınç seviyesi öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, 'fazlalık' passionerler kolonilere gidiyor ve orada Voltaire, Rousseau, Kant ve Goethe'yi akıllarına dahi getirmeden vahşetler sergiliyorlardı.

Yine de XVIII. Yüzyılda ancak bir Avrupa ülkesinde passioner gerginlik artmıştı. Yoksa bu benim ileri sürdüğüm tezle tezat mı teşkil ediyor? Bakalım.

Reformasyon, Karşı-Reformasyon ve Otuz Yıl Savaşları'ndan en fazla zarar gören ülke Germanya idi. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: Germanya'da passioner gerginlik, yukarıda belirttiğim gibi, henüz XIII. Yüzyılda düşmeye başlamış ve bu yüzden zengin ve medenî bir ülke passionerlik seviyesi yüksek etnosların kurbanı olmuştur. Hırvatlar, İspanyollar, Walloonlar, Danimarkalılar, İsveçler ve Fransızlar, Germanya'yı hallaç pamuğu gibi atmış; Lutheran ve Katolik Germanlar ise ya landsknechtlerin tedhiş hareketlerine katlanmış, ya da bizzat bu çetelere katılmışlardır. Dinî inancın hiçbir rolü olmamıştı ve halk, en yüksek ücreti ödeyen kumandanların emrine koşuyordu.

Katolikler 1618'de Akdağ civarında zafer kazanınca Bohemyalı Protestanlar göç ederek canlarını kurtarmak zorunda kalmışlardı. Bunların büyük bir kısmı komşu Brandenburg Margravate'a [Uçbeylik] sığınmıştı. Fransız Huguenotlar ve hatta Polonyalı 'Ariusçular' da kendi istekleriyle buraya yerleşmişlerdi. Berlin, passionerliklerini de beraberlerinde getiren takibât altındaki Protestan sığınmacıların mekanı halini almıştı.

Brandenburg Beyliği Slavyan Lutiçler'in toprakları üzerinde kurulmuştu ve ahalisi XVIII. Yüzyılda Slav-German karışımından teşekkül etmişti. Tıpkı XI-XIII. Yüzyılda İngiltere'de olduğu gibi, burada da ithal passionerlik bu etnoslar üzerinde tesirini göstermişti. Prusya Krallığı'na dönüşen Brandenburg, Batı Germanya ve Avusturya'ya nispetle etnogenezin bir safhasından geçiyordu ve herkes 'Aydınlanma Çağı'na girmişken, Prusyalılar hâlâ savaşmak istiyorlardı. Bu yüzden Avusturya mirası savaşını, ardından I. Napolyon'la girilen Yedi Yıl Savaşlarını ve en nihayet III. Napolyon'la yapılan savaş kazanmışlar; böylece Prusya, Avusturya ve Luxembourg hariç birleşik Germanya'nın yönetimini eline almıştı.

XV. Yüzyıl sonlarında Castile ve Aragon birleşmiş, Granada İspanyollar tarafından fethedilmiş, Amerika (1492) ve Hindistan (1498) keşfedilmişti. İspanyol ve Portekiz kuvvetleri passionerliklerini harcayacak bir yer bulmuşlar ve passioner gerginlik İberya Yarımadası'nda optimum seviyeye inmişti. Bu durum, İspanyol tahtını miras alan Habsburglar'a sınırsız imkanlar tanımıştı. İspanyol piyade birlikleri, XVI. Yüzyılın neredeyse tamamında zaferden zafere koştu; İspanyol altınları diplomatik problemleri çözümlüyor, gemileri ise dalgaları yönetiyordu. Lepanto'da [İnebahtı] Türkler'e karşı kazanılan muhteşem zafer (1571), Venedik hezimetinin verdiği acıları unutturmuş, yol açtığı zararları telafi etmişti. Ne var ki Yenilmez Armada'nın hezimetini (1585) ve Hollanda'nın elden kayıp gidişi (1581), İspanyol kuvvetlerinin artmadığını ve hatta eksildiğini göstermişti. XVII. Yüzyılda ise İspanya yenilgi üzerine yenilgi aldı. Artık orduyu ve donanmayı takviye edecek, endüstri sektöründe çalışacak veya İspanya'nın Amerikada'ki mülklerini Fransız ve İngilizler'e karşı koruyacak adam bulunamıyordu. Bunun sebebi İspanya'da nüfusun azalması değil, sadece İspanyollar'ın artık daha kötü savaşıyor, daha az çalışmaktan hoşlanıyor olmasıydı. 1648'de İspanyollar, Westphalia Barışı sebebiyle Avrupa'da hegemonya fikrinden

vazgeçmek zorunda kalmış; hâkimiyeti karada Fransa'ya, denizde Hollanda'ya kaptırmıştı. Fakat Hollanda'nın deniz hâkimiyeti çok sürmeyecek ve bu konuda liderliği İngiltere'ye kaptıracaktı. Bu durum, Fransa ile İngiltere arasında yüzyıl devam eden savaşın başlamasına yol açtı ve savaş Waterloo Muharebesi'yle sonuçlandı (1815). Hâkimiyet sancağı artık İngiltere'nin elindeydi.

Etnolojinin tespit ettiği bütün halklar, daha önceki safhalarda yok olup gidenler istisna edilecek olursa, bu etnik gelişim safhasından geçmişlerdir. Bu safha, Avrupa'da Büyük Keşifler, Rönesans, Reformasyon ve Karşı-Reformasyonlarla aynı zamana rastlamış; Roma'da Marius, Sulla, Pompeius ve Sezar fetihleri ve hatta iç savaşlar döneminde yaşanmıştır. Bizans'ta daha sert geçen benzeri bir safha, Isauri hanedanı ve put kırıcılık [iconoclasm] hareketinin zaferleriyle tamamlanmıştır. Ama aynı safha, Arap Halifeliği'nde bir felaketle sonuçlanmış; halifelik parçalanmış; İspanya, Mağrip, Mâverâünnehir (Merkezî Asya) ve Horasan kopmuş; Mısır'la ilişkiler kesilmiştir. Aynı sıralarda zenci köleler, elmacık kemikleri çıkık Türkler ve çılgın Deylemiler Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya boğuşuyorlar; Araplar ise sadece kültürel meselelerle uğraşıyorlardı ve gerçekten de bu konuda büyük başarılar elde etmişlerdi.

133. Çin'de

Eski Çin'de etnik gelişim çağı, yedi "Savaşçı Hükümdarlar" dönemi idi. Meseleye açıklık getirmek için tasvirî bir analoji yapmama izin verin ve hatta M.Ö. IV. Yüzyıl Çin'ini XVI. Yüzyıl Avrupa'sıyla kıyaslamama müsaade edin. Shen-si'nin ormanlık vadilerinde ve Sih-Chu'an cangıllarında yaşayan savaşçı Ti kabilelerini itaat altına alarak, onlara Cizvit [Jesuit] ordenine müşabih katı legalizm doktrini uygulayan Ch'in Hükümdarlığı, Mauri ruhuyla beslenmiş saldırgan İspanya'nın bir benzeriydi. Fransa, kuzeyi mavi Yang-tse Nehri, güneyi balta girmemiş ormanlarla kaplı, zengin, kültürlü ve mutlu Ch'u Hükümdarlığı topraklarını anımsatıyordu. Lüks, sanat ve hürriyetin büyüleyici gücüne karşı katı askeri sistemi diken Ch'u Hükümdarlığı, Ch'in'in en tehlikeli rakibiydi. Chou İmparatorluğu'nun varisi olan sabık Chin Hükümdarlığı'nın toprakları, Çin'in kalbi durumundaydı ve üç küçük hükümdarlığa bölünmüştü: Han,

Wei ve Chao. Burası da German halklarının Kutsal Roma İmparatorluğu'nun varisi olan ve yine kendi arasında parçalanmış bulunan Germany'a benziyordu. Shan-tung Vadisi'ne yayılmış bulunan Doğu Ch'i Hükümdarlığı kolaylıkla İngiltere'ye, Leao-tung'da bir köşede kalan Yan Hükümdarlığı da İsveç veya Danimarka'ya benzetilebilir. Kuvvetler dağılımı da birbirine benziyordu: Karşı-Reformasyon hareketine öncülük eden İspanya, bütün Arupayı hâkimiyet altına almak istiyordu, ama ne yazık ki amacına ulaşamamıştı. Legalizm doktriniyle M. Ö. III. Yüzyılda bütün Çin'i itaat altına alan Ch'in ise.. sadece bir felakete davetiye çıkarmıştı.

Bir an için Avrupa'nın bu şekilde fethinin II. Philip'e nasip olduğunu düşünelim. Ne olurdu dersiniz? Bütün Avrupa engizisyon mahkemeleriyle dolar; İspanyol gençlerinin yettiği kadar tüm Paris, Cenevre, Londra, Stockholm ve Venedik, İspanya garnizonlarıyla donatılırdı. Ordu ve polis teşkilatı için akıl almaz paralar harcanırdı; tabi bir de Türkiye'ye karşı cephe açmak gerekirdi ki, bunun anlamı da bütün ahaliyi nefrete sevkedecek kadar vergilerin artırılması demektir. Elbette ki bütün ahali, ilk uygun fırsatta isyan edecek ve fâtihterin gözünün yaşına bakmayacaktı. İspanya böyle bir kaderden kurtuldu, ama aynı şey M. Ö. 207'de Ch'in Hükümdarlığı'nın başına geldi. Ch'in bir daha belini doğrultamadıysa da, takattan düşmüş Çin'i birleştirmek zor olmadı. Ve harabeler üzerine kurulan imparatorluğuna Han adını veren köylü Liu Pang bu işi başardı. Halbuki benzeri durumlarda farklı neticeler de ortaya çıkabilirdi.

Batı Avrupa 'Hristiyan Dünyası'nın kadim Roma harabeleri üzerine kurulduğu gibi, eski temeller üzerine berpa edilen Orta Çağ Çini, VI. Yüzyılda etnik bütünlük olarak birbirine kenetlendi ve aynı safhaları XII-XIII. Yüzyılda yeniden yaşadı. Fakat onun da akibeti bir başka olacak ve muhteşem Sung çağı kültürü, menfur bir yönetim ve maneviyatını kaybetmiş idare sebebiyle Curçen, Tankut ve Moğollar'ın kurbanı olacaktı. Çin, Arap Halifeliği'nin ve Arap dilli Müslüman etnoslardan farklı olarak Ming hanedanı döneminde yeniden canlandı. Fakat bu, tamamıyla başka bir etnogenez safhasıydı.

Verilen tüm bu örneklerden ve onlara mümasil olanlardan da anlaşılmaktadır ki, kırılma safhasını 'yükseliş dönemi' olarak göstermek mümkün değil. Çünkü bildiğimiz tüm durumlarda, bu tür olaylar, ataların hazırladığı şöret ve servetin harcanmasından ibarettir.

Halbuki bütün okul kitaplarında, araştırmalarda, birçok ciltten müteşekkil sanat veya edebiyat eserlerinde ve tarihî romanlarda torunlar, Leonarda da Vinci zamanında Savonarola'nın terör estirdiğini, Benvenuto Cellini'nin hain ve haydut Constable Bourbon'u top ateşiyle öldürdüğünü gayet iyi bilirler.

Sanırım kahramanlık ve cinayetlerle dolu olarak geçen bu geniş diapazondaki olaylar, araştırmacı ve roman yazarlarını ciddi şekilde etkilemiştir. Fakat her insan, ışık tayfının parlak renklerini hatırlar da, koyu lekeleri unuttur. Bu yüzden de bu dehşetengiz çağlara "yükselme çağları" adı verilir.

134. Yükselişin Kurbanları

XVI. Yüzyıl başlarında ve XVII. Yüzyılda Avrupa'da passioner tiplerin yüzdesi düşerken, uyumlu, çalışkan ve kanunları gözeten muhafazakâr insanların ortadan kaldırılması sebebiyle süb-passionerlerin sayısı arttı. Süper-etnos sistemi istikrarını kaybetti; çünkü bazı passioner tipler, süb-passionerler arasından kolayca asker toplayabilirlerdi. Ve nitekim bunu yaptılar da. Bazen Luther, Calvin, Savonarola, John of Leyden gibi vaizler, bazen Maurice of Saxony, Mansfeld, Wallenstein gibi kondottierler ve bazen de kendi krallıklarının kanunlarını hiçe sayan Tudor ve VIII. Henry gibi krallar, süb-passionerler arasından asker topladılar. Eskiden bu tür girişimler hemen diğer passionerlerin muhalefetiyle karşılaşır; ama şimdi onların sayısı azaldığı için, her bir passionerin faaliyet göstereceği saha genişlemişti ve dolayısıyla âtil güçleri toplama imkanları artmıştı. Bu yüzden ki Reformasyon ve Karşı-Reformasyon dönemlerinde vukû bulan çatışmalar oldukça geniş çapta cereyan etti ve tabi kurbanların sayısı da o ölçüde arttı. Vahid sistem parçalandığı için insanlar düşmanların pençesine düşmemek amacıyla kendilerine dostlar arıyorlardı. Yöneticilerin yardımına müracaat etmenin bir anlamı olmadığı için de, devreye komplemantarizm prensibi girmişti ve herkes samimi dostlar aramaya başlamış; bu dostluğun bedeleni de samimiyetle ödemişti. Çünkü samimiyet, en güvenilir sigorta idi.

Fakat Guise dükü Huguenotlar'ın Zebur'dan ilahiler okudukları sarayı yaktıktan, Joan of Navarre âyine giden Katolikleri yeraltı zindanına kapattıktan, İngiliz kralı VIII. Henry papaya saygı gösterdi

diye bir Katoliğin asılmasını, âyinlerin kutsallığına dil uzatan bir Calvinistin darağacında sallandırılmasını emrettikten sonra, bu zavallı insanlar kendilerini korumak için birleşmeyip de ne yapacaklardı ki! Kelbî* [cynical] yöneticiler, kafirlerden de tehlikeliydiler; çünkü ne kadar cellat, ne kadar imansız, namussuz ve vicdansız muhbirler (süb-passionerler) varsa onların hizmetine girmişti.

Ancak, yöneticiler de hizmetlerinde sadık ve imanlı kişiler olmadan uzun süre devam edemezlerdi. Bu yüzden Protestanlık veya reforme edilmiş Katoliklik (çünkü geleneksel Katolisizm sadece hatıralarda kalmıştı) gibi birleştirici iki ideolojiden birine intisap etmek zorundaydılar. Böylece Katolik Ligi [the Catholic League] ve Protestan Birliği [Protestant Union] kurulmuş; Germanya'nın nüfusunun dörtte üçünü alıp götüren Otuz Yıl Savaşları başlamıştı. Diğer ülkelerin kayıpları da, biraz daha az olmakla birlikte, dikkat çekecek boyutlardaydı. Ama ne yazık ki, etnogenezin bu safhasında sadece seküler ve dinî yöneticilerin ideolojik ve siyasî düşmanları ölüp gitmişti.

Rönesans çağında insan öldürmek Batı Avrupa sakinlerinin günlük meşgaleleri arasındaydı ve bazen bu eylemler katliamlara kadar varıyordu. Infazlara kurban gidenler arasında sadece düşünürler, şairler ve filozoflar değil, Cenevre'de yakılan Michael Servetus ve Roma'da ateşe atılan Giordano Bruno gibi zararsız düşüncelere sahip sıradan insanlar da vardı. Bunlar büyücülük ve cadılıkla suçlanıyor; acımasızca yakılıyorlardı. Kaydetmek gerekir ki, henüz VIII-IX. Yüzyıllarda cadılık ve büyücülük Germanlar arasında hurafe olarak değerlendirilmekteydi. Nitekim Langobard krallarının kanunlarına göre bir kadının süpürgeye binerek uçtuğu ihbarında bulunan kişi, iftira atmakla suçlanarak hapse tıkmıştı.³⁶ Charlemagne zamanda bu tür ihbarda bulunanlara ölüm cezası dahi veriliyordu. Isidore of Seville, Rabanus Maurus ve Reims başrahipi Hincmar vampirlerin mevcudiyetini kabul etmelerine rağmen, IX. Yüzyılda bir konsilde cadılar bayramı muhbirlerin uydurduğu bir illüzyon olarak açıklanmıştı.

* Cynic : Her şeyi kötü gözle gören, kötümser; her harekete kötülük konduran, kinik. Cynicism: Kelbiyün felsefesi; kötümserlik, kinizm.

36 M. S. 643'de yayınlanan Rothari fermanı cadı ve vampirlerin varlığına inanmayı yasaklamış ve 'kadınların büyücülük ve cadılık yaptığı suçlamasıyla öldürülmesini' menetmiştir.

Bu beşerî hukuk, obskürasyon safhasının kenarında duran medenî Roma'dan alınmamıştı. Çünkü orada büyücüler ya sürgüne gönderiliyor, ya da idam ediliyordu. Aksine bu, torunlarına bir gelecek bırakmak isteyen passioner insanların ortak düşüncesi idi. Eğer onlar torunlarının katil ve despotların kurbanı olması endişesiyle böyle hareket etmemiş olsalardı, yaptıkları tam bir saçmalık sayılabilirdi.

Peki ama, büyücülerin infaz edilmesi olayı neden Roma İmparatorluğu'nda ortaya çıktı? Henüz yarı barbar Roma cumhuriyetinde büyücülük kimsenin ilgisini çekmiyordu; ama Doğunun fethiyle birlikte mutantan medeniyet dalgaları gelmeye başlayınca, entellektüel kişilere karşı nefret duyguları su yüzüne çıktı. I. Yüzyılda Yahudi rabbileri büyücülerin ortadan kaldırılması gerektiği (Talmud) telkininde bulunuyorlardı. II. Yüzyıl ortalarında Apuleius, Thessalia büyücülerıyla ilgili korku psikozunu yaygınlaştırdı. Böylece II. Yüzyılın sonlarında Hristiyanlar'a karşı başlatılan dinî takibatla birlikte falcılara karşı da takibat başlatıldı. Roma'da bu dönem, etnogenezin obskürasyona geçiş arefesindeki atâlet safhasına rastlamıştı. Avrupa ise bu konuda Roma'dan bir adım öndeydi. Cadılara karşı takibat XV. Yüzyılda başlamıştı, fakat hiç kimse bu zavallı kadınları itizal ve kilise düşmanlığıyla suçlamamıştı. Onların yakılmalarının sebebi, sadece diğerlerine benzememektir.

Böylece 'Orta Çağın karanlık yıllarında' savunmasız yaratıcı insanlar, hayalperestler ve naturalistler kendi hallerinde yaşayabildiler; ama savaş yıllarında onlar da diğer hemşehrileri gibi zarar gördüler. Ne var ki hümanizm çağı, dinî ve felsefî arayışlar dönemi, büyük keşifler devri gelmişti.. Peki şimdi ne olacaktı? Artık XVI. Yüzyıldaydık; muhteşem Rönesansın, Reformasyonun ve kilisenin düşmanı Catharlar'la değil, savunmasız fantazyenler, hayalperestler ve halk tababetini bilen insanlarla boğuşan engizisyon çağıydı bu. Katolikler ve Protestanlar, tek cephe halinde faaliyet gösteriyorlardı. Gariptir ama, eşit zaman fasılalarında yakılan insanların büyük bir çoğunluğu İspanya'da değil, Yeni İngiltere'deydi. Bu da gösteriyor ki, infazların sebebi dinî dogmalar değil, süper-etnik sistemin passioner basınç seviyesinin düşmesinin yol açtığı *psikolojik değişim*di. Fakat safha değişimi tamamlanır tamamlanmaz, büyücülerin katledilmesi burjuvaya bir anakronizm olarak gözüktü. Etnosların bu safha değişimini yaşadığı her yerde durum aynıydı.

Burjuva gayretkeşliği genellikle faydasızdır; çünkü ihbarlara karşı tenkitçi bir tavır sergilemenin zorunlu olduğu muhakeme usullerini karşısında bulur. Ne var ki engizisyon hakimlerinden Jacob Sprenger ve Heinrich Institoris de halet-i ruhiyeleri itibariyle yüksek yetkilerle donatılmış burjuva temsilcileriydiler. Soylu birini büyücü-lükle suçlamaları halinde başlarına büyük gaileler açılacağını kendileri de çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden komşuları tarafından ihbar edilen savunmasız kadınları yakalıyor, işkence ediyor ve yakıyorlardı. Bir tür katliamdı bu; namuslu insanlar ihbar ticaretinin kurbanı olmuş ve XIX. Yüzyıla damgasını vuran Avrupalı burjuva neslini doğuran ahlaken çöküntü içindeki insanlar çoğalırken, kabiliyetli insanlar öfke ve nefretin hedef tahtası haline gelmişlerdi. Bu, istatistikî bir süreçti ve dolayısıyla geriye döndürülemezdi.

135. Etnik ‘alan’ın Parçalanışı

Otuz Yıl Savaşları (1618-48) tarafları bitap düşürmüştü; ama yine de birleşmekten söz eden yoktu. Hem Protestanlar, hem de Katolikler, birbuçuk asır boyunca ancak bir hoşgörü sayesinde kombine edilebilecek farklı davranış kalıpları geliştirmişlerdi. Prensip olarak hoşgörü konusunda bir uzlaşma vardı, ama ortada dişe dokunur bir netice yoktu. Sadece XVIII. Yüzyılda geçmiş hesaplar unutulmuş ve artık “Hristiyan Dünyası” yerine “Medenî Dünya” denilen Avrupa tekrar bir birlik sağlamıştı. Fakat bu denge, süper-etnos passioner gerginliğinin düşmesi pahasına sağlanmıştı ve esasen passioner ve süb-passioner (öncelikle serkeş askerler)in deniz aşırı kolonilere gönderilmesiye Avrupa nispeten bu dönemi acısız atlatmıştı.

Üç Katolik ülke (İspanya, Portekiz ve Fransa) ile iki Protestan ülke (İngiltere ve Hollanda) fiili bir kolonial siyaset izlediler. Meseleyi iyi kavrayabilmek için terimler konusunda anlaşalım. Çiftçilerin ele geçirdikleri yeni topraklarda kendi elleriyle çalışmak için bu ülkelerden gelmesine kolonizasyon [sömürge haline getirme]; aynı ülkenin gelirlerinden pay kapmaya çalışan asker, memur ve tacirlerin gelişine ise kolonializasyon [sömürme] denilirdi.

Bunlardan hangisinin o ülkenin sahipleri için daha kötü olduğu meselesi başka bir konu. Katoliklerle Protestanlar arasındaki din savaşları sırasında Avrupa süper-etnosunun vahid etnik alanının parça-

lanışının sonuçları burada da gündemdeydi. Amerika'nın kolonizasyonu sırasında İspanyol ve Fransızlar'ın, Kızılderili halklarla, bütünüyle değilse bile, nispeten kolay temas kurarken, Anlo-Saksonlar'ın mücerret diplomatik ilişkiler (örneğin XVII. Yüzyılda İrokezler'le yaptıkları gibi) ve her Kızılderili kellesi için ödöl vermek gibi kelle avcılığını organize etmenin dışında nasıl ilişki kuracaklarını bilmemeleri dikkat çekmiştir. Teoretik bir çözüm sunmama izin verin.

İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler, kökleri Romano-German süper-etnik bütünlüğü içinde yer almış ve halen de yer almaya devam eden halklardır. Fakat onlar, bu bütünlük içinde etno-psikolojik mantalite itibariyle birbirlerine hiç benzemiyorlardı. Amerika'nın kolonizasyonu, Reformasyonun yani süper-etnosun tarihi var oluş safhasındaki psikolojik yapının bütünüyle reorganizasyonu vaktine rastlamıştır. Psikolojik yapı basitleşmiş ve serbest kalan enerji, farklı kültür varyantlarının birbirinden ayrıldığı Batı Avrupa geobiyosenozun sınırları dışına taşmıştı. Sadece Protestanlar değil, Katolikler de Trent Konsili'nden sonra babalarına benzemez hale gelmişlerdi. Çünkü Savonarola, Piccolomini ve Loyola, Martin Luther ve Calvin'den daha az etno-kültürel deformasyon geçirmiş değillerdi. Milletlerin birbirlerinden ayrılmaları, etnogenezin tabii bir sonucudur; davranış kalıplarının farklılaşması ise, bu ayrılmanın önlenemez neticesidir. İşte Avrupalı kolonistlerin Kızılderiler'le olan ilişkilerindeki farklılık, bu birbirine benzemeyen davranış kalıplarından kaynaklanıyordu.

İspanyollar, yerli kabile reislerini soylu kesim olarak görüyor ve vaftiz töreninden sonra onlara 'Don' ünvanı veriyorlardı. Bunun sonucu, Meksika ve Peru yerlilerinin büyük bir kısmının asimilasyonuydu. Kanada'daki Fransızlar ise, yerli hayat tarzını cazip buluyorlardı ve XIX. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde onlardan birçok şeyi ödünç almışlardı. Riel kıyımı sırasında kırmalar ve Kızılderililer sırt sırta vermişler ve sonuçta Anglo-Saksonlar, Amerikan hayat tarzını kabul edenlerin dışındakileri temerküz kamplarında toplamışlardı.

Katolik halkların Avrupa'da Protestanlığı inhitab edenlerle değil de, Kızılderililer'le ritm içinde bulunuşunun izahı, benim teklif ettiğim teze dayandırılabilir. Mâlum-u âliniz, XVI. Yüzyılda neredeyse bütün Avrupa milletleri Protestan ve Katolik olarak ayrılmış ve her biri kendine uygun davranış kalıplarını seçmişti.

Bakalım. Velikorosslar, önemli ölçüde Rus kültürünü benimsemiş bulunan Tatar ve Büretler [veya Buryatlar] ile kaynaşmış, Yakutlar arasında da kolayca kendilerine yer bulmuşlardı. Ama Ugor halkları, uzun bir süre ve yoğun olarak Slavyanlar'la dostane ilişkiler içinde bulunmalarına rağmen, kendi hayat tarzlarını muhafaza ediyorlardı. Bu yüzdendir ki Ruslar, Alaska ve Kaliforniya yerlileriyle bir türlü anlaşılamadıkları gibi, Aleut ve Eskimolar'ın desteklerine rağmen oralarda tutunamadılar. Otuz Yıl Savaşları sırasında Rusya'nın Katolik League'ine karşı Protestan Unionu'nu desteklemesi, Protestan Almanlar'ı devlet hizmetine alması ve Hollanda'yla ticarî ilişkilerini geliştirmesi de bir tesadüf değildi. Çünkü Katolik mezhebi, gerek dogmalar ve gerekse dinî âyinler konusunda Ortodoksluğa Protestan mezhebinden daha yakındı. Burada da etnik unsur bariz bir şekilde ideolojik unsurun önüne geçmişti.

Güney Afrika'ya giden Protestanlar (Hollandalılar, Fransız Hugenotlar ve Almanlar) 'Boer' denilen bir etnos halinde kaynaştılar. Yerlilere karşı en fazla müsamahasız olanlar da bunlardı. Kölecilik, Transvaal'da ancak 1901'de kaldırılmıştı. Halbuki Haiti'deki Fransızlar Negro kölelere Fransızca ve Katolik dinini öğretiyorlardı. Son Negro kürelerini de kendi yollarında yürüyor olarak değerlendirmişlerdi. Halbuki 1792'de İngiliz donanması Fransız devrimini blokaj altına aldığı anda, Fransızlar toprak sahiplerine karşı isyan eden Negrolar, onlara ilişkin tavırlarını şu şekilde formüle ediyorlardı: 'Tanrı [İsa] beyazlara geldi, ama beyazlar Tanrı'yı öldürdüler. Biz de Tanrı'nın intikamını alacak ve beyazları öldüreceğiz'. Ve kolonideki bütün Fransızlar'ı öldürdüler.

Her halükârda bu bir yabancılaşma değil, süper-etnik boyutta bir ideolojik temas şekliydi. Şimdi Haitili Negrolar, yılana tapınmayı ilke edinen Dahomey Voodoo kültünü aralarında yeniden canlandırıdılar, fakat dinî sırlarını sadece aralarında Avrupalı olanların da bulunduğu Katoliklere veriyorlar.

Yukarıdan beri anlatılanlardan hareketle, Reformasyonun bir düşünce isyanı olduğu kadar, etnogenezin akmatik ve atâlet safhaları arasında yer alan kırılma safhası olduğu sonucuna varılabilir.

136. Kırılma ve Anlamı

Bütün bu anlattıklarımın çıkardığı sonuç, etnogenezi safhalarının, passioner gerginlik boyutuna göre değişen farklı derecelerle birbirinden ayrılmakta olduğudur. Homeostaz aşamasına has süb-passioner tipler her zaman vardır; fakat birkaç kuşakta passioner kişilerin ortaya çıkışıyla birlikte bunlar müstekar sistem içindeki özel önemlerini kaybederler ve dikkat çekmez olurlar. Yükselme aşamasında yüklendikleri görevin bilincinde olan uyumlu tiplerin rolü ön plana çıkar. En passioner tipler 'aşırı passioner hararet' sebebiyle tek tek ortadan kaybolurken, uyumlular akmatik safhada varlıklarını sürdürürler. Bundan sonraki atâlet safhasında uyumlu tiplerin önemi tekrar ön plana çıkar, ama obskürasyon safhasında sayıları hızlı bir şekilde azalır ve alt yapıları etnosa miras kalan sessiz süb-passionerlerle birlikte atâlet safhasının döküntü ürünü olan serkeş askerler de ortaya çıkarlar. Bu tipler, uyumlu bireylerin işlerini kısa sürede bitirerek sistemi bütün dirençliliğini kaybedinceye kadar laçkalaştırırlar. Arkasından kendileri de mahvolurlar; etnos içi çatışmalar sebebiyle onun emsalsiz kültürü unutulur ve homeostaz safhası başlar.

Bu etno-sosyal şablon, etno-coğrafik malzemeye de uygulanabilir. Çünkü safhaların karakteristikleri birbirleriyle örtüşmektedir.

Etnos, şekillenışı sırasında içinde bulunduğu müdahil landşaftı kendi istekleri doğrultusunda değiştirirken, aynı zamanda kendisi de landşaftın şartlarına adapte olur. Kısacası burada, tabiatın asgari zarar görmesini sağlayan karşılıklı etki kuralı yürürlükte. Akmatik safhada ise, etnik sistem enerji depolayınca fetihler ve muharebetler başlar; ancak, bunlardan birincisi komşular tarafından sınırlandırılırken, ikincisi yine tabiat şartlarının çizdiği sınırlara tâbidir. Tabiat iki misli kayba uğrar. Passioner tipler, anayurtlarında toprağı sürmekle uğraşmaktan sıkılırlar; daha zor işleri, daha cazip hayat ve yükseliş tarzlarını tercih ederler. Bu fırtınalı dönemde çoğunlukla nüfus azaldığı için, medeniyetin tabiat üzerindeki baskısı hafifler; hatta ekonomi dahi çöküş dönemine girer ki, bu da tabii çevrenin (orman, bozkır ve bataklıklar) ve vahşi hayvan popülasyonunun restorasyonunu sağlar.

Buna karşılık passioner halklar tarafından fethedilen ülkeler çok ağır tahribata uğrarlar. Bu ülkelerde yaşayan halklar, bir kural olarak, passionerlik seviyeleri başarılı bir direniş organize edemeyecek kadar düşük olduğu için, fâtihterin kurbanı olurlar. Fâtihlere ganimet olan sadece kendileri değil, aynı zamanda ülkelerinin zenginlikleri ve tabii nimetleridir.

Bu konuda Meksika ve Peru'dan altın veya pek çok yerliye mezar olan Potosi (Bolivya) maden yataklarından gümüş taşıyan İspanyol 'altın filoları'nı hatırlatmak yeterlidir. Portekiz'in Brezilya'daki plantasyonları, ancak Hollanda'nın Java ve diğer Sunda Adaları'ndaki kolonileriyle kıyaslanabilir. Binlerce Malay ve Negro köle, gerek Portekiz tepelerindeki göz alıcı çayırıkları ve gerekse Hollanda'nın geniş meralarını, lüks ve ihtişam uğruna hiçbir riskten kaçınmayan, başkalarının ve hatta kendilerinin hayatlarını hiçe sayan tacir ve magnetlerin emlaki haline getirmek için mahvolup gitti. Kanada kürk şirketleri, günümüzde ancak koruma altına alınarak kurtulabilenler hariç, bütün kunduzları yok ettiler. Doğu Afrika'da fildişi avcıları topladıkları dişleri Londra borsasında yüksek fiyatlarla satıp para kazanmak için sürüleri bütünüyle katlettiler.

Antik çağda da aynı şeyler olmuştu. Çin'de gergedanların soyu kurutulmuş, Hoten'de nefrit yatakları tepeden tırnağa yağmalanmıştı. Bu kadar örnek yeterli. Şimdi madalyonun öbür yüzüne bir göz atalım.

Passioner fâtihter ne kadar çılgın olurlarsa olsunlar, tabiata verdikleri zarar sınırlıydı. Çünkü onlar için vuruşarak satıhtakini almak, emek sarfederek derindekini almaktan daha kolaydı. Dolayısıyla onlar zafer dolu fetihlerinden sonra geride çok az zarar görmüş bir biyosenoz, adamakıllı hırpalanmış, fakat tamamıyla yok edilmemiş Kızılderili, Negro, Polinezyalı ve Papua kabileleri bırakıyorlardı. Passioner halklar her dakika hayatlarını tehlikeye atarlar.

Birçok durumda bunun felaketlere yol açtığını daha önce görmüştük; ama aynı durum Batı Avrupa'daki Romano-German entegrasyonu için faydalı olmuştu. Çünkü üç tarafı denizle çevriliydi. Tehlike, sadece Güney-Doğudan, Bizans'ı parçalayarak XVI-XVII. Yüzyıllarda zafer üzerine zafer kazanan Türkler'den gelebilirdi. Macaristan düşmüştü ve İtalya ile Germanya sıradaydı. İşte böylesi kritik bir dönemde ortaya çıkarak Batı Avrupa devletlerine destek ve-

ren,³⁷ önemli ölçüde passioner güce sahip Polonya kendini kurban etmişti. 1683'de Jan Sobiesky'nin hussarları Viyana'yı kurtarmış ve Polaklar Almanya için oluk oluk kan akıtırken kendi ülkelerinin taksimine çanak tutmuşlardı. Fakat Germany'a da kırılma safhası bi-tip, millî konsolidasyonla birlikte atâlet safhası başlayınca Avrupa yeniden kolay lokma olmayan bir saldırgan durumuna geçti; ama artık önceki Avrupa'ya benzer pek az yanı kalmıştı. Çünkü artık Avrupa "şovalye" değil "tacirdi". Bu konu üzerinde biraz detaylı durmaya değer; ama şimdilik Jaspers'in tezine, daha doğrusu Batı Avrupalı filozof tarihçilerin görüşlerine dönelim. St. Augustin'den itibaren Batı Avrupalı filozofların tamamı, tarihte bir yön, amaç ve fikir bulmuşlardır. Keza bütün Doğulu mütefekkirler de tarihte yükseliş ve düşüşler görmüşler, bir başka deyişle, süreçlerin kendi içinde bir sonu olduğunu kabul etmişler, düşüncenin ise tarihin sadece bir arka plan teşkil ettiği kişisel tekamül olduğuna inanmışlardır.

Bu görüş ayrılığı elbette bir tesadüf değildi. Bana göre bunun sebebi, Batılılar ademoğlunun yarattığı gelişimden, yani felsefenin, hatta insan aktivitesinin ürününün de dercedilmesi gereken teknosferden bahsederken, Doğulu bilgelerin tekniği arka plana atarak insanın da bir cüzünü oluşturduğu canlı tabiattan bahsetmiş olmalarıdır. Bunu bilimsel bir dille ifade edecek olursak, Batıda sosyo-kültürel tarih, Doğuda ise etnik tarih, daha basit şekliyle şecere tarihi ön plana çıkmıştır. Bunlardan hangisinin daha önemli olduğu konusunda bir şey söylemek zor. Çünkü her ikisi de gerekli. Kötü olan sadece, sosyoloji metodlarının tabii olayların incelenmesinde uygulanmış olmasıdır. Allahtan ki tersini yapmadılar!

Jaspers ve diğer teleolojik din ve tekamül sistemleriyle ilgili tartışmaya burada son verebilirim. Etnik süreçlerde iki önemli faktör, ana impulsun, bir başka deyişle yaşlanmanın yol açtığı atâlet kaybı ile komşu etnosların veya diğer tabii güçlerin³⁸ zoraki etkisi, diğer

37 Bütün etnoslar enerji yani passionerlik kaybının entropik sürecinden geçtikleri için 'geri kalmışlık' kelimesi bir etnosun hâlâ bol miktarda bu enerjiye sahip olduğunu ve passioner hararetin henüz soğumadığını gösterir.

38 Tabii güçlerden kastım büyük rölyef değişimleridir. Örneğin denizin karaya doğru yürümesi, adalardaki volkanların patlaması, yüzyıl süren kuraklıklar, ortaya çıkan veya taşınan bir virüsün yol açtığı salgın hastalıklar vs.

bir ifadeyle yerinden oynatma [displacement] önemli rol oynar. Tabii güçler, yine bizzat tabiatın programlamış olduğu etnogenezin seyrini daima bozar; fakat yerinden oynatma, ancak bir safhadan diğer bir safhaya geçiş esnasında tahripkâr olabilir.

XXX

ETNİK ATÂLET SAFHASI

137. Medeniyetin 'Hazan Mevsimi'

Şiddetli sarsıntılardan sonra hayatta kalan insanlar, gelişme değil, sakın bir hayat isterler. Nefsini tüm tabii hallerinin yerine koymak isteyen bireyin komşuları için en tehlikeli kişi olduğunu anlamay artık öğrenmişlerdir. Ama eğer sosyal imperatif değiştirilirse, tehlike bertaraf edilebilir. Bunun için ise, her ne kadar hiç var olmamışsa da en iyi davranış kalıbını yaratmak veya bu sığata sahip ideal birini tasvir etmek ve herkesten onu örnek almasını istemek yeterlidir.

Eski dünyada krala tanrı gibi tapınma kültünün temeli buna dayanıyordu. Esasen bu algılamının temelini Mısırlı rahiplerin Helenler'in Zeus'e denk saydıkları Ammon'un oğlu olduğunu ileri sürmeleri üzerine Makedonyalı İskender atmıştır. Bu yakıştırma İskender'in hoşuna gitmiş, fakat generaller böyle bir şeyin kralın ebeveyni Philip ve Olympus'u tahkir sayılacağı düşüncesiyle kategorik olarak reddetmişlerdi.

Ne var ki kralların tanrı yerine konulması fikri sadece geçici olarak rafa kaldırılmıştı. Çünkü Diadochlar'ın halefleri zamanında ve özellikle Roma'da Augustus'dan sonra yeniden canlandırılmış; krallar tanrıya gösterilen saygının aynısının kendilerine gösterilmesini ister olmuşlardı. Bunun anlamı, kralın kişisel vasıfları değilse bile, temsil ettiği makam itibarıyla imaj olarak tanrı yerine konulmasıydı. Böylece krallar, bütün tebaanın tapması gereken imaj haline geldiler.

Romalılar, tahtta oturanların da diğer insanlar gibi karnına bir hançer saplanması hakeden namussuz, katil ve yalancı olduklarını çok iyi anlamışlardı, ama 'kralın tanrılığı' prensibi zorunlu bir adab ve mevcut düzene sadakat halini almıştı. Ne var ki, kırılma dönemlerinin hatırası o kadar korkunçtu ki, dirlik düzenliği sağlasın da nasıl bir sistem olursa olsun denilmeye başlanmıştı.

Modern çağda –XVII-XIX. Yüzyıllarda– elden geldiğince saygı gösterilmesi gereken dürüst ve iyi eğitilmiş "centilmen" imajında benzeri bir prensip yaratıldı. Centilmenin taklit edilmesi ise, kanunen değilse bile, kamu efkarınca haddi aşmak olarak nitelendirildi. Böyle bir suçlamanın baskısı dahi yeterliydi.

Doğuda ise geçmişte yaşayan şerefli bir kahramanın örnek alınması görüşü yaygındı. Ama işin özünde değişen bir şey yoktu. Kısacası tüm tabii ahval tezahürleri bir ideal uğruna sergileniyordu.

Ne var ki süreç yavaş seyrediyordu. Tabii hallerinden ödün vermek istemeyen kişiler, zararsız görünen kendi sanat ve bilim alanı içinde kaldılar. Dolayısıyla XVI. Yüzyılda elinden kılıcı eksik etmeyen kişi, XVIII. Yüzyılda evinde oturarak, eğer kabiliyetli yazarsa değerli, kabiliyetsizse saçma sapan şeyler yazmakla uğraşıyordu. Ancak, sonuncular her zaman çoğunlukta oldukları için, kimsenin okumayacağı eserler kütüphane raflarını doldurdu. Buna da 'kültür sıçraması' adı verildi!

X. Yüzyılda atâlet safhasına giren Uzak Doğuda da benzeri bir durum yaşandı. Çin'de, T'ang döneminde bırakılanlar gibi deha eserleri olmasa da, Sung hanedanı devrinde de önemli sanat eserleri yaratılmıştır. Tibet'te ise manastırlar, çoğu eski orijinallerinden istinsah edilerek tercüme edilen eserlerle doldurulmuştu.

Elbette bu fonda düşünürler, bilim adamları ve şairler gibi dâhiler de vardı; ama onların sayısı, çetin akmatik safhasındakinden daha fazla değildi. Bununla birlikte iyi şakirtleri vardı ve öğrettikleri şeyler arasında da bir uyum söz konusuydu. Mesela üstad Zonghawa'nın (1355-1418) 'Sarı Din'i sadece bazı konsorsiyum ve tarikatları değil, Moğollar, Oyratlar ve Tibetliler'in belli bir kesimi gibi bütün halkları kültürel yönden zenginleştirmişti. Bizans'ta ise aynı rolü, fikirleri maneviyatı bozulmuş, çöküntünün eşiğine gelmiş Konstantinopolis sakinlerini değil, fakat Velikorossya'yı etkileyen Athos rahipleri (XIV-XV. Yüzyıl) oynamıştır.

Bu kadar örnek yeter. Görülüyor ki etnogenезin atâlet safhası, etnik sistemin passionerliğinin düşüşü ve maddî ve kültürel değerler birikimindeki büyümenin durmasıdır. İsterseniz ulaştığım bu sonucu tarafsız bir endikatör, yani davranış kalıbının Romano-German süper-etnos boyutundaki değişimi üzerinde test edelim.

138. 'Hristiyan Dünya'sından 'Medenî Dünya'ya

Davranış kalıbının süper-etnos boyutundaki değişimi gibi çok büyük bir olay bugüne kadar farkedilmemiş ve anlatılmamış olsaydı, sürpriz olurdu. Hayır; bizim bakış açımızdan farklı bir açıdan, değişik kavram ve terminolojiyle olsa bile, her ikisi de yapıldı. Önemli değil! Farklı referans sistemlerinin terimlerini kendi sistemimize uygulayabiliriz. Doğrudan müşahedeler, bu uygulamanın değerini küçültmez.

Werner Sombart, *Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen* (Modern İktisadî İnsanın Manevî Tarihi Üzerine Tetkikler) adlı eserinde, kitabı yazmaktan amacının 'kapitalizm-öncesi insan'ının, yani 'tabii insanın' şimdilerde her yerde rastladığımız edepsiz, sonradan görmüş burjuvaya nasıl dönüştüğünü göstermek olduğunu belirtmektedir. Sombart'a göre kapitalizmin ortaya çıkışına kadar (XII-XIV. Yüzyıllara kadar) "ekonomik aktivitenin çıkış noktası, insan ihtiyaçlarıydı ve insan ne kadarına ihtiyaç duyuyorsa o kadarını alıyordu."³⁹ Ve sadece aptallar daha fazlasını biriktiriyordu.

Bununla birlikte iki sınıf insan vardı: Zengin senyörler ve halk kitlesi. Ancak, bunlar arasındaki fark o kadar büyük değildi. Hayatını sürekli riske atan senyör, çok mal toplar, sonra onları lüks av partileri, ziyafetler ve güzel kadınlar için harcardı. Para biriktirmenin bir gereği yoktu; çünkü nasıl olsa bir gün, bu savaşta değilse bile, bir sonrakinde öleceklerdi. Dolayısıyla nefes aldığınız ve sıhhatli olduğunuz sürece hayatın tadını çıkarmalıydınız.

Köylünün ise sadece kendisini ve ailesini geçindirmesine yetecek kadar toprağı vardı. Sanatkâr, Sombart'a göre, kendisine mutlu bir

³⁹ Werner Sombart. *Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*. Verlag von Duncker und Humblot, Munich, Leipzig, 1913, s. 11.

hayat yaşatacak kadar para kazanması gerektiği görüşündeydi. Eğer bu insanlar Rockefeller'i görmüş olsalardı, kesinlikle onun deli olduğunu düşünürlerdi.

Ama Orta Çağ Avrupalıları ipek elbiseleri ve altın ziynetleri olanları deli olarak görmüyorlardı. Hazine onlar için önemliydi ve ona sahip olmak için ne kendilerin, ne de başkalarının hayatlarına değer veriyorlardı. Yükek ayarlı altınla alış veriş ediyorlar, XII. Yüzyıla kadar mübadele aracı olarak görmedikleri paraya metelik vermiyorlardı. Bu tarihten sonra ise, o güne kadar sadece Yahudiler'de gözlemlenen "kazanma hırsı" ön plana çıkmıştı.⁴⁰ Açgözlülük, önce Katolik ruhanileri, sonra şehirlileri, arkasından da tüm ülke sakinlerini etkisi altına aldı; ama farklı boyutlarda ve farklı şekillerde. Açgözlülük, bazen deniz ötesi herhangi bir ülkenin yağmalanmasıyla, bazen riski göze almayı gerektiren ticaretle tatmin ediliyordu. Zenginliğin yolu bazen 'menfur tefecilik'ten geçiyor; kimi zaman da iyi bir mevkiyi ele geçirmekle açılıyordu vs. Fakat her yerde gözlemlenen aktivitenin gizli dürtüsü, o güne kadar pek görülmeyen zenginleşme içgüdüsüydü.

Açgözlülüğün, tatmin edilme imkanlarının ortaya çıktığı anda kendini gösterdiği düşünülebilir. Sombart, 'kapitalist zihniyetin bizat kapitalizm tarafından yaratıldığı' düşüncesini reddetmektedir.⁴¹ O, Protestanlıkla kapitalizm arasında ilişki bulunduğunu belirten Max Weber'e de karşı çıkmaktadır. Buna karşılık Sombart 'kapitalizm ruhunun gelişme sebebini atalardan miras alınan bir istidat'da görmektedir ki,⁴² daha anlaşılır bir dille ifade edecek olursak, bu istidat kalıtım yoluyla geçen bir işarettir. Sombart'ın 'girişimci' ve 'orta sınıf' dediği özel 'burjuva tipleri'nin var oluşunun sebebi de budur.⁴³ Birinciler, gözüpek maceracılarıdır ki, kapitalizmin temelini de onlar atmıştır; ikinciler ise, dikkatli, üç ölçüp bir kesen ve seleflerinin ölümünden sonra doğan boşluğu doldurabilen mütecessis memur takımıdır.

Sombart'ın teklifine göre 'kapitalizm' meyli, sadece birey veya organizma boyutunda değil, etnos düzeyinde de gözlemlenebilir. Onu

⁴⁰ Age., s. 35.

⁴¹ Age., s. 243.

⁴² Age., s. 254.

⁴³ Age., s. 256-265.

bu düşünceye iten şey, söz konusu olayın biyolojik doğasıdır.⁴⁴ Sombart, Keltleri ve Gotlar'ı 'kapitalist eğilimi zayıf' halklar olarak gösterir ve onların bir aşağı basamağına da "yaklaşık tüm halkların aksine altına zerrece değer vermeyen" İberyalılar'ı yerleştirir.⁴⁵

Kapitalizme meyyal halklar da iki gruba ayrılır: Savaşçı halklar, tacir halklar.⁴⁶ Sombart, birinci gruba Romalı, Norman, Langobard, Sakson ve Franklar'ı yerleştirir (İngilizler ve Fransızlar da bu gruba girer); Florensiyalılar, İskoç Lawlanderler ve Yahudiler'i ise ikinci gruba sokarak,⁴⁷ "en erken çağlarda bile akıllı ve açığöz tacirler" dediği Frizyalılar'ı da bunlar arasında gösterir.⁴⁸ Yine ona göre Yahudiler'den farklı olarak Slavyan ve Grekler Avrupalı halklardan değildirler. Bu da coğrafi bölgeden çok süper-etnosun Sombart'ın görüş alanı içinde kaldığını göstermektedir. Bu husus, onun analizini bizim konumuz için önemli hale getirmektedir. Çünkü Sombart, aslında kırılma safhasını akmatik safhadan atâlet safhasına geçiş olarak görmektedir. Ancak, her ne kadar Etrüksler M. Ö. IV. Yüzyılda tarihten silinmiş ve Florensiyalılar XV. Yüzyılda küçük-burjuva haline gelmişlerse de, halkları istikrarlı sistemler ve ırkların alt bölünmeleri olarak gören Sombart, Etrüsk kanının karışmış olduğu Tuscany'daki 'küçük-burjuva' başarısını izah etmek zorundadır. 2000 yıllık bu fasıla, kafaları bulandırmakta ve insanı ileri sürülen bu görüşü tenkit etmeye sevketmektedir.

Ben, Sombart'ın gözlemlerini doğru kabul ediyorum, ama bu tarz bir yorumlama tatmin edici değil. Bir kere İberyalılar, henüz Roma döneminde homeostaz safhasında bulunan Avrupalıların en eski katmanındırlar. Etnogenezin sadece son aşamasına bakarak, tekadüm eden olaylar hakkında hüküm verilemez. Tacir Etrüksler'in torunları Korsikalılar'dır. Onlar ise atalarından mevrus istidatları çoktan kaybetmişlerdi ve XIX. Yüzyılda bile kan davalarını ticarete tercih ediyorlardı. Keltler konusuna daha önce temas etmiştik. Görüldüğü gibi, Sombart'ın tacir milletler olarak gösterdiği halkların tamamında tek bir genel işaret dikkat çekmektedir ki, o da yüksek oranda melezleşmedir. Tuscany, Roma'ya giden kuzey yolu üzerin-

44 Age., s. 267.

45 Age., s. 269-270.

46 Age., s. 270.

47 Age., s. 272-73.

48 Age., s. 275-76.

deydi. Ancak X. Yüzyıldan sonra oradan geçenler ise Swab-Ghibelline'ler, Anjou'lu Guelphe'ler, İspanyollar, Fransızlar ve Avusturyalılardır. Bu halklar gen havuzlarını Tuscany sakinleri arasına ekmişlerdir. İskoçya Lowlandları, sınırlar sürekli huzursuz olduğu için İngiliz ve İskoç kralları tarafından gönderilen İskoçlar, Angleler, Norman Vikingleri ve Fransız baronlarının temas noktalarıydı. Frizyalıların yaşadıkları Rhine'nin aşağı akımları da, Roma, German ve Kelt halklarının etnik temas bölgesiydi. İşte 'tacir halkların' tek ortak işareti bundan ibarettir, fakat bu bile yeterlidir. Muhtemelen Sombart'ın gözden kaçırdığı Güney İtalya ve Endülüs'ün de bu listeye ilave edilmesi genel manzarayı değiştirmez.

'Senyörler'le 'müteşebbisler' arasındaki fark pek de fazla değildir. Bununla birlikte her iki gruptakiler de farklı modlara sahip passioner tiplerdir. Birinciler fodul, ikinciler öğgözlüdür; ama bunlar o kadar önemli sayılmaz. Asıl önemli olan, her iki grubun da, 'kapitalist zihniyet'in gerçek hamilleri olan küçük burjuva ve memur takımından bariz bir şekilde farklı oluşudur. Benim kanaatime göre bu 'kapitalist zihniyet,' daima passioner yükseliş sırasında ortaya çıkan ilk yaratıcı şevkin fakirleşme belirtisidir. Küçük burjuva, senyörleri suçlar; fakat bu suçlamanın sebebi, esasen, çok istemelerine rağmen kendilerinin o gruba girememiş olmasıdır.⁴⁹ Onlar, ellerinde 'kazanma hırsından' başka bir şey kalmayan yaratıcı atılımın döküntüleri, yani uyumlu ve hatta passioner tiplerdir.⁵⁰ Görülüyor ki, ısıtılan gazın soğuyarak önce suya, arkasından buza dönüşmesini andıran sıradan bir entropi süreciyle, başka bir ifadeyle herhangi bir etnogenez sürecinin sınırı sayılan homeostaz durumuyla karşı karşıyayız.

Şimdi de Sombart'ın gözlemlerini daha önce verdiğimiz etnogenez şeması içine oturtmaya çalışalım. Henüz Avrupa'da 'kapitalist zihniyet'in mevcut olmadığı IX-XI. Yüzyıllarda, fiili etnik melezleşme de yoktu. İnsanlar, kısa süre önce şekillenmiş küçük etnik gruplar halinde yaşıyor ve orijinlerini muhafaza ediyorlardı. Bu yeni doğmuş etnosların farklı ırklara mensup unsurlardan teşekkül etmesinin de bir önemi yoktu. Davranış kalıpları orijinaldi. Herhangi birinin karşılaştığı problem, hepsinin problemiydi. Possionerlik popülasyonun bütün katmanlarında kendini gösterdiği için, sosyal du-

49 Age., s. 440.

50 Age., s. 449.

rumlar akışkandı. Korkak baronlar ölmüş, yarı hür cesur köylüler ya şövalye ya da azad şehirli olmuşlardı.

XII-XV. Yüzyıllarda ise bölünmelere şahit oluyoruz. Monolitik etnoslarda sosyal sistem komplikasyonu, monarşizmin güçlenişi, aşırı passioner insanların Haçlı seferlerine veya komşu ülkelerdeki savaşlara (örneğin Yüzyıl Savaşları) gönderilişi dikkat çekerken, etnik temas bölgelerinde ‘tacir halkların’ oluşup zenginleştiğini görüyoruz. Bu insanlar, süper-etnosun akmatik safhasında baştaki yöneticilerin himayesinden faydalanarak, mevcut kargaşalar sayesinde geçimlerini sağlarlar. Fakat tedrici surette güçlenerek, kendileri için daha elverişli ikinci bir safhaya, yani atâlet safhasına geçerler. Bu, soğuyan buharın önce sıcak, sonra ılık suya dönüşmesine benzer.

Bildiğimiz gibi, çevrenin yoğun durum değişimi, önemli miktarda enerji, bizim tezimizde passionerlik sarfiyatı gerektirir. Her hangi bir enerji gibi passionerlik de potansiyel farklılığı sırasında devreye girer. Bu farklılık, ya tabii bir olay olan passionerlik itkisinden doğar, ya da passionerlik açısından biri diğerinden daha üstün olan iki etnosun etnik temasından. Sonuçları da farklıdır: Tabii çevrenin tahribi, birçok örnekte işaret ettiğim gibi, ancak ikinci varyantta müşahade edilmiştir.

Yine de kaydetmek gerekir ki, antropojen landşafların tahribi kesinlikle bir kural değildir; neyseki cılız bir istisna olarak bu tür olaylar nadiren vukû bulmuştur. Öbür türlü olsaydı, Neoanthropların 50 000 yıllık yaşamından sonra bütün biyojeosenoz tahrip olur, insan da kısırlaşan Yeryüzünde açlıktan ölürdü. Dolayısıyla insanın biyosfer üzerindeki etkisinin iki zıt yönde geliştiğini kabul etmek gerekir: Hayat verici ve hayat alıcı.

XVI-XVIII. Yüzyıllarda Romano-German süper-etnosunun ‘soğuması’ hızlı bir şekilde gerçekleşir. Passioner tipler kolonilere gidiyor ve oradan ya hasta, ya da ceset olarak dönüyorlar; uyumlu tipler kendi evlerinde veya tarlalarında, yahut atölyelerinde, muhasebe bürolarında veyahut üniversitenin okuma salonlarında çalışıyorlardı. Pratikte yorucu olarak gördükleri bir takım avantajlar için kendilerini üzmezlerdi. İşte passioner tiplerin boş bıraktığı bu alan, dövizci, arabulucu diplomat, entrikacı ve maceraperest Florensiyalılar, yani ‘tacir insanlar’ tarafından doldurulmuştu. Bunlar yerli halka yabancıydılar, ama sırf bu sebeple anavatanı olmayan monarşistlerin arayıp da bulamadıkları insanlardı.

Neyseki şanslarından birden Watt'ın buharlı motoru icat edilmiş, birçok teknolojik başarı birbirini kovalamıştı. Şehirler hızla büyüyor ve kozmopolit hale geliyordu. İnsanlar artık kendi halklarıyla bağlarını koparıyor, bazen memleketlerine uzaktan selam sabah göndermekle yetiniyorlardı. İşte Sombart'ın başarılı bir şekilde anlattığı Avrupa 'kapitalist zihniyeti' burada doğuyordu.

Fakat niye bu iş bu kadar kolay oldu? Çünkü, mecazi bir ifadeyle, 'su soğumuş ve buz tutmaya başlamıştı.' İşte bu su bütünüyle buz haline geldiğinde, yani obskürasyon safhası başladığında, milleti içten içe kemiren bakteriler-tacirler yok olacak, etnostan da geriye belki bir bâkiye kalacaktır.

139. Medeniyet ve Tabiat

Eğer kıyaslamak için elimizde bir ıskalamız olmasaydı, burada teklif edilen etnogeneze konsepsiyonu sübjektif bir şey olurdu. Ama böyle bir ıskalamız var: Antropojen landşaft tarihi, yani 'etnos' denilen mekanizma sayesinde teknoloji ve tabiatın birbirini etkileme tarihi. Sözü edilen aşamada insanların tabii çevreleriyle ilişkisi, yine etnik sistemin passioner basıncın düşmesi sonucunda hızlı bir değişim gösterir.

Passioner tipler ne kadar tahripkâr olurlarsa olsunlar, muzaffer burjuva bizi besleyen tabiatla olan ilişki konusunda daha tahripkâr bir fenomendir. Bu aşamada kimse kendini riske atmaz; çünkü gerekli zaferler kazanılmış ve sıra savunmasızların işini bitirmeye gelmiştir. Peki acaba yaralı biyosferden daha savunmasız olanı var mı?

İnsanın 'tabiatın kralı' olduğu, ondan sessizce ve sistematik bir şekilde vergi aldığı belirtilmişti. Bir zamanlar yemyeşil olan Dixieland tepeleri pamuk tarlalarıyla kaplandı ve kısa süre sonra oralar kum tepelerine dönüştü. Çayırılık alanlar tarlaya çevirildi ve bol miktarda ürün alındı; ama aradan çok geçmeden Atlantik sahillerine kadar uzanan doğu şehirlerindeki bahçe ve ekin tarlalarını mahveden kum fırtınaları kendini gösterdi. Sanayi gelişti ve büyük kazançlar sağlandı, ama Rhine, Seine ve Vistula da su kanallarına dönüştü. Yerleşim bölgeleri ve şehirler, sanayi atıklarıyla kirlendi; zehirli kimyasal atıklar ise nehirlere akıtıldı. Halbuki passioner tipler hiçbir zaman böyle bir şeyi kafalarından bile geçirmemişlerdir.

Uyumlu tiplere ise hiçbir şeyi izah etmek mümkün değildir. Zaten izah etmeye değer mi ki? Ne de olsa bu, etnogenezin son safhası değildir.

Atalarının biriktirdiği kültürle doldurulmuş büyük valizleri omuzlarında taşıyan etnoslar, işte böyle hareket ederler. Hiçbir teknolojik gelişim, insanın katkısı olmadan kendine kendine tekamül edemez ve kendi haline bırakılırsa zamanın acımasızlığı tarafından tahrip edilir. Eski Mısır Krallığı ve Sümerler, Yeni Mısır Krallığı ve Mezopotamya'yı fetheden Asuriler'den daha gelişmiş tarım teknolojisine sahiptiler. Anlaşılan mesele eşyada değil, insanda, daha doğrusu yaratıcı enerji stoku, yani passionerlikteydi. Geçmiş nesillerin passionerliğinin bir tür kristalleşmesi olan teknoloji ve sanat, etnik süreçlerin endikatörleri olarak değerlendirilebilir.

Yoksa siyasî tarihe fazla mı daldım? Çünkü tarih ve tabiat bilimi birbirinden öylesine uzak şeyler ki, aralarında bir kıyaslama yapılması dahi tasvip edilemez. John Stewart Collis *The Triumph of the Tree* adlı eserinde şöyle der:

St. Paul Antakya halkına beddua etmekte haklıydı. Diğer peygamberler de sınırı aşan şehirlere lanetler yağdırmakta haklıydılar. Fakat onlar yanlış sebeplerden yola çıkarak doğru olanı yaptılar. Bunlar ahlaki günahlar değildi; ideolojiyle alakası yoktu, ama ekolojik suçlardı. Aşırı kibir ve lüks, insanların başına büyük belalar açmıyor; yeşil tarlalar yine ürün vermeye, berrak sular çevreyi serinletmeye devam ediyordu. Ahlaksızlık ve zorbalık hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın, yüksek kuleler sallanmıyor, muhkem surlar yıkılmıyordu. Fakat insanlar Tanrı'nın yaşasınlar diye lutfettiği Yeryüzüne ihanet ettiler; toprağın kanunlarını bozdular; ormanları tahrip ederek su taşkınlarına çanak tuttular. Bu yüzden ki onlara acınmayacak ve meydana getirdikleri eserler kumlar altına gömülüp gidecek.⁵¹

Muhteşem; ama doğru değil! Bir kere, şehirlerdeki ahlaksızlık ve zorbalık, orman ve vadilerin kendilerine yapılan kötü muamelenin intikamını almaya başlamasının öncüleridir. Çünkü ahlaksızlık ve zorbalık, etno-sosyal sistemin passioner gerginlik seviyesinin düşmesinin sonucudur. Passionerlik seviyesinin yükselmesinin karakteristik özelliği, kişinin hem kendisine, hem de çevresine karşı sertleş-

⁵¹ John Stewart Collis. *The Triumph of the Tree*. Jonathan Cape, London, 1950, s. 181.

mesidir. Bu seviyenin düşmesinin karakteristik özellikleri ise ‘insan sevgisi’, zayıflara karşı şefkat, arkasından görev ihmali, sonra da suç eylemleridir. Sonuncusunun kazandırdığı alışkanlık, ‘şiddete başvurma hakkı’nı insanlardan doğaya doğru kaydırmaya sevkeder. Bir etnosun ahlak düzeyi, canlı tabiatı vahşice tahrip etmek gibi tabii etnogeneze sürecine benzer. Biz bu ilişkiyi yakalayabildiğimiz için antropojen tarihini, yani insanın tahrip ettiği landsaft tarihini yazabildik. Çünkü eski yazarların kullanılan tabii kaynaklarla ilgili tasvirlerindeki eksiklik, incelenen dönemlerdeki ahlak düzeyi ve siyasî çatışmaların anlatımıyla doldurulabilir. Bu iki unsurun birbiriyle olan ilişkisi ise, insanın tabiatındaki yerini konu edinen etnolojinin sahasına girer.

Esasen biz, passioner itki tarafından bozulan dengenin yeniden yerine oturtulması diyebileceğimiz mikro-mutasyonun ortaya çıkışını anlatmış olduk. Passioner itki, bir bölgenin tabiatına, aynı bölgede yaşayan insanlara olduğundan daha az yansımaz. Fazla enerji, yeni ihtiyaçların ortaya çıkışına ve dolayısıyla çevrenin yeniden imarına yol açar. Bununla ilgili örnekler daha önce verilmişti; şimdiyse o örneklerin genelleştirilerek, trendlerinin belirlenmesi gerekiyor.

Bir kural olarak, birinci aşamada bayındırlık çalışmaları ön plana çıkar. Etnogenezin başlangıç safhasındaki insanlar, ne kendilerinin, ne de kurdukları sistemin bir sonu olduğunu akıllarından dahi geçirmedikleri gibi, böyle bir şeyi düşünenleri dinlemek bile istemezler. Bu yüzden de emeklerine acımadan ebedî şeyler kurmaya can atarlar. Tabiatın nimetlerinin sınırsız olduğu düşünülür ve bir engelle karşılaşmadan onları elde etmek hedef haline getirilir. Bu durum bazen vahşete bile yol açar, ama sosyal sistem tarafından kurulan ve gözetilen sıkı düzen insanların şahsî inisiyatiflerine sınır getirir. Eğer İngiliz kralları ve şerifleri, Orta Çağda ‘Robin Hood’ denilen izinsiz avcılara karşı sert tedbirler almamış olsalardı, bugün bu ülkede ne gezinen bir geyik, ne balta yememiş bir ağaç, ne de talan edilmemiş bir otlak kalırdı. Belki de İngiliz halk şarkılarındaki kahramanlardan çok onların düşmanlarını takdir etmek gerekir. Gerçi her iki gruptakiler de passioner yükseliş safhasındaydılar, ama hiç olmazsa vahşi hayvanları öldürmüyorlardı. Bu yüzden, pek çok insanın hayatına malolmakla birlikte Eski İngiltere ve La Belle France’in tabiatının ölümünü engelleyen Yüzyıl Savaşları vahşi hayvanlar için bir nimetti.

Bu tür çatışmalar pek çok defa meydana gelmiş, fakat tabiat bir çıkış yolu bulmuştur. Tabiat, bazen tarihten daha hızlı değişir.

Daha önce belirttiğim gibi, Batı Avrupa'daki obskürasyon süreci IX. Yüzyılda bir passioner impuls tarafından yarıda kesildi; ama bu arada biyosferin aldığı yaralar kapanmadı. Galya ve Britanya'da orman ve otlaklar yağmurlar sebebiyle eski haline gelmiş; İtalya ve Endülüs'te limon ve portakal fidanları büyümüş, ama Kuzey Afrika kuraklık yüzünden çölleşmişti. II. Yüzyılda Romalı süvarilerin at ihtiyacını Atlas sahillerinde otlayan yabılardan karşıladığı yerlerde, VIII. Yüzyılda Araplar deve gütmeye başlamışlardı. Buradaki iklim şartları sabitti, çünkü burası sabit Azor antisiklon bölgesiydi. Ancak, bu tabii şartlarla bölgenin ince hümüs tabakasının birkaç yüzyıl zarfında yeniden eski haline gelmesi imkansızdı. Romalılar, M.Ö. II. Yüzyıldan M.S. IV. Yüzyıla kadar, Tavarıklar'ın ataları Numedyalılar'ı sistematik bir şekilde güneye ittiler. Numedyalılar da kuru bozkırı taşlı Sahara Çölü'ne çeviren sürüleriyle birlikte muhaceret ettiler. Kıtanın doğu uçlarında Romalılar'ın rolünü, Hunlar'ı kuzeye iterek, ormanlık Yin-Shan eteklerini taşlı Gobi Çölü'nün bir parçası haline getiren, Ordos bozkırlarını kum tepelerine döndüren Çinliler üstlendi. Doğru; burada antropojen süreçler çorak ve nemli bölgelerdeki yoğun rutubet heterokronizmiyle kombine haldeydi, fakat sonucun değişmeyeceğinden emin olmak için bu olaya basit bir düzeltme yapalım.

Kuraklık veya su taşkınları gibi tabii süreçlerin bir bölgenin tabiatını zamanın teknolojiyle mücehhez insan kadar tahrip ettiği ileri sürülmektedir. Hiç de değil! Çünkü tabii süreçler, tamir edilebilir değişikliklere yol açarlar. Örneğin Avrasya Büyük Bozkırının defalarca çoraklaşması, kurak ve yarı çöl bozkırların taşlı Gobi'nin kuzey ve güneyine kaymasına sebep olmuştur. Ama daha sonra başlayan rutubetlenme, süreci yeniden başlatmış ve çöller bozkır bitki örtüsüyle kaplanmış, ormanlar da bozkır içlerine ilerlemiştir. Elbette bu olaya paralel olarak antroposenoz da yeniden eski haline dönmüş ve göçebeler süreleriyle birlikte 'mera ve su kaynakları'nı takip etmişlerdir.

Etnogenez, tabii bir süreçtir ve dolayısıyla kendi başına biyosferde tamiri imkansız değişiklikler yapma mecburiyetleri yoktur. Eğer böyle bir şey vukû bulmuşsa, emin olunmalıdır ki, herhangi bir fak-

tör devreye girmiştir. Hangi faktör? Bakalım.

Büyük Bozkır'da tarihî süreç içinde üç defa etnogeneze başlamıştır. M. Ö. V-IV. Yüzyıllara Hunlar, V-VI. Yüzyıllarda Türkler ve Uygurlar, XII. Yüzyılda da Moğollar ve Sungarya taygalarında Mançurlar etngonez süreçlerinden geçmişlerdir. Bu yeni kuşak etnosların tamamı, ataları olan yerli halkların torunlarıydılar. Onlar, ülkelerini sevdikleri için passionerlik fazlalarını tabiatı değiştirmek için değil, Hun kabile devleti, Türk 'Mengü El'i, Moğol ulusu gibi orijinal siyasî sistemler kurmak, Çin veya İran'a karşı seferler düzenlemek için harcadılar. Bu açıdan bakıldığında onları Bizanslılar'a benzetmek mümkün. Her ne kadar Avrupalılar ve Çinliler tabiatı ve çevrelerini korumayı Türkler'den ve Moğollar'dan öğrenmiş iseler de, gerek Türkler ve Moğollar'ın, gerekse Bizanslılar'ın Avrupamerkezci görüş tarafından 'ikinci derece halklar' veya 'önemsiz milletler' olarak değerlendirilmesi tesadüfî değildir.

Fakat medenîleşme aşamasının en kötü tarafı, bütün halkın tabii çevreden antropojen çevreye, yani şehirlere doğru gayr-ı tabii muhacereti veya daha doğru bir tabirle şehirlere yerleşmesidir. Büyüklüğü ne olursa olsun, her bir şehir tabii kaynakları kullanarak varlığını sürdürür ve tamamıyla yabancı bir yerden göçederek gelip buraya yerleşen insanlar, önemli miktarda teknolojik imkanlara kavuşurlar. Bu insanlar, şehir hayatını sürdürebilmek için, bu suni çevreyi yaratan ve koruyan yerli halkı sömürebilecek kabiliyete maliktirler. Bu çatışmanın en trajik yanı ise, göçmenlerin yerli halkla karşılıklı ilişki içine girmeleridir. Onları eğitmeye, kendi topraklarında uygulamaya elverişli olan, ama mekanik transfer yaptıkları topraklarda kullanılmayan teknik buluşları getirmeye başlarlar. Bu projeksiyon bazen işe yarar, bazen de yemyeşil toprakları çöle çevirmese bile yaşamaya elverişsiz hale [badlands] sokar. Çünkü teknolojinin yaptığı tahribat telafi edilemez.

Tarihî kaderin yol açtığı musibetlerin bir sonucu olarak böyle bir felaket Mezopotamya'nın başına gelmiştir. Burada Sümerler bataklığı Eden'e çevirmiş, Sami Akkadlar 'Tanrı Kapısı' (Bab-elom) veya Babylon [Babil] adını verdikleri bir şehir kurmuşlardı. Peki neden bugün onun yerinde sadece harabeler var?

140. Babil'i Kim Yıktı?

Bin beş yüz yıl boyunca Yakın Doğu'nun ekonomi ve kültür merkezi olan bir şehrin herhangi bir temel sebep olmadan yıkılıp gitmiş olması akla yatmamaktadır. Peki bu sebepler ve mahvedici etkilerinin mekanizması ne idi? Literatürde bu sorunun cevabı yok.

M.Ö. XIX. Yüzyılda Amorîler tarafından kurulan ve M. Ö. VII. Yüzyılda Asurîler tarafından fethedilen bu şehrin fethi sırasında çok kan dökülmüş, isyanlar sert bir şekilde bastırılmıştı. Doğu Arabistan kabilelerinden sayılan Khaldeliler ve Elamlı komşular da bu savaflara katılmışlardı. M. Ö. 612'de Asurîler'i mağlup eden Khaldeliler, nüfusu milyona ulaşmakla birlikte eski Babilliler'in çok az torununun yaşadığı şehrin yeni sahipleri olmuşlardı.⁵² Ancak, ekonomi ve kültürü şehrin bânilerinden daha uzun ömürlüydü ve yeni etnik dolguyla takviye edilen sistem, fonksiyonunu icra etmeyi sürdürüyordu. Çok kan dökülmesine rağmen, sağlam antropojen landşaf M. Ö. VI. Yüzyıla kadar bozulmamıştı.

Babil ekonomisi Mezopotamya'nın sulama sistemine dayalıydı ve fazla su Dicle vasıtasıyla denize dökülüyordu. Dicle ve Fırat, taşkınlar sırasında Ermenistan'ın dağlık bölgelerinden birçok zararlı maddeyi sürükleyip getirdiği, mil, çakıl ve kum tarımı engellediği için, suyun denize verilmesi akıllıca bir işti. M. Ö. 582'de Nebukadnassar, kraliçe Nikokerti (Kitocris) ile evlenmek suretiyle Mısır'la barış aktetti. Böylece tahtını Nabodinas'a terkeden kraliçe iyi eğitilmiş Mısırlı mevkebi arasında Babil'e geldi. Nikokerti, muhtemelen yakın danışmanlarının fikrini almadan, kocasına yeni bir kanal açtırması ve sulu tarım arazilerinin mesahasını genişletmesi tavsiyesinde bulundu. Khalde hükümdarı Mısırlı kraliçenin fikrini uygun buldu ve böylece 560'larda Pallukat kanalı kazılmış oldu. Babil'in yukarısın-

52 M. Ö. VII. Yüzyılda Babil, bir kez daha dil değiştirerek Suriye'de kullanılan Aramice'yi almıştır. Yahudiler, Nebukadnassar tarafından büyük kabileler halinde Babil'e getirilmiş, fakat bunların çoğu bağımsızlıktan sonra Yahudi olduğunu ispat edemeyerek Babil'de kalmıştır. M. Ö. VI. Yüzyılda Babil Akkadlar'ın monoetnik başkentinden çok yoğun kaşnaşma merkezi (etnik temas bölgesi) haline gelmiştir. (Bkz. V. A. Belyavsky. *Ethnos in the Ancient World. Doklady otdelenii i komissii VGO*, Leningrad, 1967, 3:24-27.

dan başlayan kanal, nehrin normal olarak suladığı vadilerin dışında kalan geniş bir araziye suluyordu.⁵³ Ya sonra?

Fırat Nehri daha yavaş akmaya, sulama kanalları da alüvyonlarla dolmaya başladı. Tabii bu da sulama kanallarının bakımını daha öncesine nispetle çok külfetli hale getirdi. Kuru bölgelerden geçerek gelen Pallukat suyu toprağın tuzlanmasına yol açmıştı. Artık eskisi gibi verimli tarım yapılamıyordu, ama yine bu süreç uzun bir süre devam etti. M. Ö. 324'de Babil, hâlâ büyük bir şehirdi. Öyle ki romantik Büyük Iskender onu başkent yapmayı bile düşünmüştü. Fakat M.Ö. 312'de şehri ele geçiren ve daha akli başında biri olan Seleucus Nicator, Dicle üzerindeki Seleucia ve Orontes üzerindeki Antioch'u Babil'e tercih etmişti. Çölleşen Babil ise M. Ö. 129'da Partlar'a ganimet oldu. Miladın başlarına gelindiğinde küçük bir Yahudi cemaatinin barındığı harabelere dönüşmüştü. Sonra o harabeler de ortadan kalktı.

Ama acaba büyük bir şehri ve güllük gülistanlık bir ülkeyi harabe haline getiren gerçekten kaprisli bir kraliçe miydi? Görüldüğü kadarıyla onun bu işte önemli bir rolü olmamıştır. Eğer Babil hükümdarı yerli halktan birisi olmuş olsaydı, bu yanlış projenin nasıl tahripkâr sonuçlar doğuracağını ya kendisi düşünür, ya da hemşehrilerinin -ki aralarında akıllı olanları da vardı,- fikrini alırdı. Ama hükümdar Khaldeli, ordusu Arap, danışmanları Yahudiydi ve hiç biri fetih yoluyla ele geçirilen ve kana bulanmış bu ülkenin coğrafi problemleri üzerinde kafa yormamıştı. Mısırlı mühendisler mekanik olarak kendi ülkelerinde uyguladıkları tarım politikasını Nil'den Fırat'a taşımışlardı. Çünkü Nil Nehri taşkınlar sırasında bol miktarda verimli lığ taşır, Libya çöllerinin kumu ise miktarı ne olursa olsun bütün suyu emerdi. Dolayısıyla Mısır'da toprağın tuzlanma tehlikesi yoktu. En tehlikeli şey, herhangi bir hata yapmak değil, tartışılması gereken bir meseleyi tartışmaktan kaçınmaktır. Savaş sırasında katledilen, sağa sola dağıtılan Babilliler'in yerini alan yeni Babil sakinlerine göre her şey o kadar açıktı ki, üzerinde kafa yormaya bile gerek yoktu. Ama 'tabiata galip gelmenin' sonuçları, bu insanların şehri imar etmek yerine sadece orada yaşayan torunlarının ölümüne yol açmıştı. 'Popülasyon coğrafyası' ile etnoloji arasındaki fark budur. Birincisinde çıplak istatistikler geçerlidir, ikincisinde ise etno-

⁵³ V. A. Belyavsky. *Vovilon legendarnyi i Vavilon istoricheskii* (Legendary Babylon and Historical Babylon), Nauka, Moscow, 1971, s. 96-97, 174.

sun farklı etnogeneze safhalarında landşaftla olan etkileşim meselesi gözden geçirilir.

Her ne kadar bazı teşebbüslerde bulunulmuşsa da, Mezopotamya'da toprak ıslah çalışmalarının sonuçlarını düzeltmeyi torunlar dahi başaramadılar. VII-IX. Yüzyıllarda Arabistan'da istemediğiniz kadar ucuz işçi gücü vardı. Onlar ise Zanzibar'dan 'zenci' dedikleri köle negrolar getirmişler ve bunları Babil harabeleri civarından tuz kristalleri toplayarak, sepetlerle taşımaya zorlamışlardı. Toprağın bu metotla ıslah edilmesi fikri uygulanabilir bir şey değildi, çünkü küçük kristaller çıplak gözle görülemezdi. Yakıcı güneş altında çıplak elle ve hiç durup dinlenmeden tuz toplamak zor ve öldürücü bir işti.

Bütün ümitlerini kaybeden negrolar sonunda isyan ettiler. M. S. 869'dan 892'ye kadar devam eden kıyam, sonunda beklenildiği gibi bastırıldı ve bu bahtı kara insanların tamamı kılıçtan geçirildi. Ama yine de artık ümitlerini kestikleri hayatlarını kurban eden zenciler, Bağdat Halifeliği'ni yıktılar; çünkü Mısır ve Horasan genel valileri Bağdat'tan kopmuş, haydut Yakub Saffar başkent surlarına kadar sokulmuş ve Bahreynli sekterler yani Karmatiler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı. Bütün bunların sebebi, halifenin askerlerinin zencilere karşı sevk edilmiş, hazinesi ise seyrelen ordu saflarını doldurmak için kiralanan Türkmenler için harcanmış olmasıydı.

Bu savaşçı bozkırlılar ise, Bağdat'ta gerçek gücün kendi ellerinde olduğunu anlayınca, halifeleri keyiflerine göre değiştirmeye ve patronları durumundaki Araplar'ın homurdanmalarını kılıç zoruyla bastırmaya başladılar. Onları kovmak, ancak dağlıların, Büveyhîler'in, halifeyi kuklaya çevirenlerin ve Arap olan her şeyin düşmanı Şiilerin yardımıyla mümkün olabildi.

İşte size, tıpkı birincisi gibi, iyice düşünülmeden, sorumsuzca yapılan ikinci toprak ıslah denemesinin bedeli.

Ama bütün toprak ıslah çalışmalarının felaketle sonuçlandığı da düşünülmemelidir. Bu tür çalışmalar, sadece iyice düşünülmeden, arazi yapısı incelenmeden ve sonuçları göz önüne alınmadan yapıldığı zaman felakete yol açarlar. Eski dönemlerde ise bu tür felaketler, meseleye yabancıların ve muhacirlerin el atması yüzünden yaşanmıştır. Onlar hiçbir zaman kafa yormaz, hemen işe koyuluverirlerdi.. ve işte sonuçları! Ama çevrenin bir parçasını oluşturan etno-

sa mensup insanlar işe el attığı zaman, tabii süreçlerin seyrine ters düşmeyecek bir şeye kalkışmaz, yapıcı çalışmalar sergilerler. Dahası, bitki, hayvan ve insanların yaşadığı ekolojik nişlerde istikrarlı biyosenozlar yaratırlar. Bunlar, genellikle etnogenezin ilk safhalarında olur; çünkü etnogenezler, Yeryüzünün rölyef tabakasının tabii oluşumunda harmanlanan doğal süreçlerdir.

141. Kültür Çöküşü Nedir?

Dikkatlerinizi karanlık, vahşi çağlara ve sanat objelerinin fakir kalıntıları üzerine yoğunlaştırmam tesadüfî değildir. Çünkü aydınlık çağlar, değerli sanat eserleri hakkında çok şey yazıldığı için, onların tekrarı anlamsızdır. Asıl önemli olan, kültür tarihinin aydınlık dönemlerinin yerini neden karanlık dönemlerin aldığıнын izah edilmesidir.

Orta Çağın mütefekkir insanları, antik (Roma İmparatorluğu ve havariler dönemi Hristiyanlığı) mirasın sürekli yok olup gitmesi sebebiyle bir çöküş çağında yaşadıklarına samimi olarak inanmışlardı. Bu duygu, ancak XV. Yüzyılda, Rönesans çağında ortadan kaybolmuştur.

Han dönemi kültürünün ardından göz yaşı döken Çinliler, tarihlerini şarkılarda dile getiren Persler, aralarında Kral Davud ve Süleyman'ın da bulunduğu Adem, Nuh ve Musa gibi İncilî peygamberlerin öğretilerini Ortodoksal İslamın karşısına diken Bedevî Araplar'ın da aynı düşüncelere sahip olmaları enteresandır.

Bu kanaatlerin haklı olup olmadığı konusu üzerinde tartışmaya değmez. Bunlar, zaman içinde bir vakıa olarak duygularımızda yer etmiş düşüncelerdir; fakat eğer bu global bir duygu ise, o zaman tarihî bir vakıadır ki, bu durumda bilimsel bir şekilde açıklanabilir ve açıklanmalıdır.

Öncelikle şu soruyu yöneltmeliyim: Neyin çöküşü (veya neyin yükselişi)? Etnik süreçlerde ve kültür tarihinde yükseliş ve düşüşler vardır; ama bunlar aynı safhada eşzamanlı olarak gerçekleşmezler. Ve bu bir tesadüf değildir. Etnogenez sürecini başlatan passioner patlama, bir kural olarak, önceki kültürün mahvı demektir. Eski Hristiyanlar, antik heykel şaheserlerini parça parça ettiler; erken

Gotlar, Vandallar ve Franklar, muhteşem mimarî yadigârlarla dolu şehir ve kasabaları yaktılar; Araplar, İskenderiye ve Ctesiphon kütüphanelerini ateşe vererek, Kurtuba katedrallerindeki fresklerin üzerini sıva ile kapattılar. Sanat, korkunç darbeler aldı ve telafi edilmez kayıplar verdi; ama buna sanatın çöküşü diyemeyiz, çünkü aynı yaratıcı itki gözetilmiş, sadece kültürel mantalite değişmişti.

Buna karşılık klasik düşünüş çağında— Roma İmparatorluğu'nun II-IV. Yüzyıllarında, heykel ve fresk imalatında, tapınak, tiyatro inşasında ve zafer tak ve anıtları dikiminde bir artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte estetik normlarda, yani daha önce de belirttiğimiz gibi kalitede bir gerileme dikkat çekmektedir. İmparator tasvirleri klasik tarzda, büstler etkileyici değildi; çünkü bunlar, anlaşılabilmesi için özen ve dekor isteyen şeylerdi. Mimaride durum daha da kötüydü. Constantine'in zafer takının zamanında dikilmesi için Trajan'ın arkı yıkılmıştı. Ortaya çıkan eser de bir sanat eseri değil, kaba saba bir şeydi. Çok katlı Roma evleri öylesine özen gösterilmeden inşa ediliyordu ki, sık sık göçerek içinde yaşayanlara mezar oluyordu. Roma, Got ve Vandal katliamlarına kadar yaratıcı hayata ara vermiş; bu yüzden Ebedî Şehir sakinleri kendi şehirlerini müdafaa etmemişlerdi.

Acaba gerçekten öyle miydi? Bu zor asırlarda dahi ölümsüz eserler meydana getiren yazarlar yaşamıştı: Lucian of Samosata, Ammi-anus Marcellinus, Sidonius Apollinaris. Hadi aklı başında Hristiyan filozofları ve Hristiyanların ruhuna yakın olan Neoplatonistleri de saymayalım.

Evet, orası öyle; ama okuyucu sayısının giderek düştüğünü de hatırdan çıkarmayalım. Sidonius Apollinaris, ruhî yalnızlıktan acı acı yakınıyordu. Hypatia ve Proclus gibi filozoflar tek başlarına ve terkedilmiş vaziyette yaşıyorlardı. Şakirtleri dahi Hypatia'yı İskenderiyeli ayak takımına karşı korumamışlardı. Yüksek standartlı bazı geç dönem heykel parçaları bulunabilir, ama kaba saba sanat eserlerine kıyasla bunların sayısı dikkat çekecek kadar azdır. Bu zevk basitleşmesi ve eklektik stil revaçlanması, sanatın gerçek çöküşüydü. Bu düşünüş, felaket derecesindeki tahribatlarla aynı ana rastlasın veya rastlamasın, tarihî süreçlerin ve etnik muhaceretlerin bir detayıydı.

Başka yerlerde de durum böyleydi. IV. Yüzyıl Bizans'ında şair John Chrysostom, güçlü imparatoriçenin düşmanı olarak ortaya çık-

miş, fakat ölümünden sonra bir aziz şerefine nail olmuştur. XI. Yüzyılda ise bütün ipler, ülkenin kahraman savunucularını mahveden assamblenin (üst düzey memur takımı) eline geçmişti. Şairlerin esamesi bile okunmuyordu.

Arap Halifeliği'nde ilim adamları saygı görüyor; mimarî yadigârlar yıkılmıyordu; ama Kur'an'ın yaratıcı yorumu şuubiyye, dogmatik ukalalığa yol açmıştı. Çin'de de Sung hanedanı entellektüel görüş ayrılıklarına karşı benzeri tedbirler almış; Konfüçyanizm dışındaki bütün dinler yasaklanmıştı. Anlaşılan, kültür düşüşü genel bir süreçtir.

Şimdi bir toparlama yapmama izin verin.

Etnik atâlet safhasında, alan genişletme kapasitesi düşer ve herkes kendi ülkesinde kendi halinde yaşamayı tercih eder. Teknosfer büyür veya başka bir tabirle ihtiyaç duyulan ve duyulmayan binaların, eşyanın ve âbidelerin sayısı muhtemelen tabii kaynakların tüketilmesi pahasına artar. Bu değişimlerin bir kısmı tabiatın tahrip edilmesi açısından nispeten zararsızdır (sulama kanalları, monokültür tarlaları, tırnaklı büyük sürüler). Bunlar kendi hallerine bırakıldığında tabii jeobiyosenozlarına dönerler. Ama tabii kaynakların katı muameleye tabi tutulduğu yerlerde, tabii gelişim yavaş fakat çoğu kez telafisi imkansız sürekli tahribatlarla engellenir. Bu tür harabeler sadece arkeologların işine yarar. Onlar, arkalarında pişmiş kil kapacak parçalarını, çivi yazısıyla yazılmış Babil tabletlerini, piramitleri, Baalbek tapınağını, Orta Çağ şatolarını, Yucatan ormanlarında eski Maya tapınaklarını yüzyıllara bırakarak tarihten silinmiş, ama gelişmemiş milletlerin izlerini incelerler. Biyosfer insanları besleyecek güçtedir, ama tabi ki insanların Yeryüzü sathını biyosenozun devr-i daimini bozacak şekilde çörçöple kapatmaya can atmaları halinde değil. Bu safhada etnos, tıpkı Anthaeus gibi, toprakla yani hayatla temasını kaybeder ve kaçınılmaz düşüş başlar. Bu çöküşün görünüşü aldatıcıdır. Çünkü yüzü, çağdaşlarımızın ebedî olarak tasvir ettikleri refah ve gelişme maskesiyle örtülüdür. Çağdaşlarımızın yaptığı, tabii zenginliklerin bitmez tükenmez olduğu konusunda kendi kendilerini aldatmaktan ibarettir. Ancak bunlar, sona yaklaşıldığında, felaket çanları çaldığında birden ortadan kayboluveren illüzyonlardır.

Etnogenezin son safhası yıkıcıdır. Gelişimin geri döndürülemezlik kanununa göre biyosferle ilişki kurma kabiliyetinden yoksun

olan insanlar vahşileşirler, ama bunun onlara bir faydası olmaz. Nüfus azalması devam eder ve geriye etnogenезin ana hattıyla asgari derecede ilişki içinde bulunan süb-etnos kırıntıları kalır. Bunlar, ya bakiye olarak bitkisel hayatlarını sürdürür, ya da farklı davranış mantaliteleri olan yeni etnoslar meydana getirirler. O zaman süreç yeniden başlar. Tabi bir başka passioner itki oradan geçiyorsa.

XXXI

OBSKÜRASYON SAFHASI

142. Etnosun Son Günleri

Medeniyetin bariz özelliği, aktif unsurların azalması ve hissî yönden passif ve çalışkan halkın durumundan memnun olmasıdır. Ancak, üçüncü bir varyantın, yani yaratıcılığı, çalışkanlığı sevmeyen, duygu ve düşünceleri fos, ama var gücüyle hayata bağlı insanların mevcudiyetinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Gelişme ve kendini ispat etmenin geçerli olduğu alp dönemlerinde bu tiplerin hayatta kalma şansı azdır. Her biri kötü birer askerdir; ellerinden bir şey gelmez. Halbuki zor zamanlarda suç işleme meyli insanı en kısa yoldan darağacına götürür. Medeniyetin refah günlerinde ise her şey boldur; herkese yetecek kadar ekmek ve kadın vardır. “Hayat severler” alabildiğince çoğalmaya başlarlar ve yeni bir kalıp ürünü oldukları için, kendi imperatiflerini yaratırlar: ‘Bizim gibi ol!’ yani yeme içmenin dışında bir şeye özenme. Yükselişin her türlü sù nahoş bir fenomendir; çalışkan ve üretken kişi gülünç bulunur, entellektüel zevkler öfke yaratır. Sanatta stil konusunda düşüş başlar; bilimde orijinal çalışmaların yerini derlemeler alır; sosyal hayatta rüşvet meşrulaşır; orduda askerler isyan etme tehdidiyle subay ve kumandanlarını itaat altına alırlar. Her şey satılıktır; kimseye güvenilmez; yönetici, yönetebilmek için haydut baron taktiğini uygulamak, yani rakiplerinden şüphelenmek, göz hapsine almak ve öldürmek zorundadır.

En doğru bir tabirle ‘cahiliyye devri’ diyebileceğimiz bu aşamadaki mevcut düzen, hiçbir şekilde demokratik rejim olarak kabul edilemez. Daha önceki aşamalarda olduğu gibi bunda da sadece tercih

prensipieri farklı ve negatif olan bir takım insanlar ön plana çıkarlar. İstidatların hiçbir değeri yoktur; onların yerini cehalet, bilgisizlik, sorumsuzluk ve prensipsizlik alır. Her burjuvanın dahi bu talepleri yerine getirmesi uzak bir ihtimaldir ve dolayısıyla halkın büyük bir kısmı yeni imperatif nokta-i nazarından değersizdir ve eşit haklara sahip değildir. Tam bu noktada intikam duyguları kabarır; hayat severler, kendilerini 'medenî insanlar' olarak takdim edenlerin yağlı bedenlerinde bir parazit gibi yaşamayı becerirler. Bunlar hiçbir şey yaratamaz ve hiçbir şeyi muhafaza edemezler. Sadece insan bedenini yiyip bitiren, onun işini bitirince kendisi de bedenle birlikte ölen kanser hücreleri gibi halkın kanını emerler.

Aslında aileyi korumak, çocukları bakıp büyötmek için iyi eğitilmiş insanların dışındakilere de ihtiyaç vardır. Öbür türlü çocuklar bir fırsatını bulduklarında kendi ebeveynlerinin işini bitirirler. Obskürasyon safhası başlayınca ona yol açanların zaferi tıpkı bir duman gibi kaybolur gider; statik durumda bulunan asıl müsebbiplerin bu badirelerden kurtulan torunları, komşularıyla ve birbirleriyle kavga etmekten kaçınarak çekildikleri harabeler arasında çocuklarına yeniden sessiz sakin bir hayat sürmelerini öğretmeye başlarlar. Bunlar anatomik ve fizyolojik yönden landşafta uyum sağlama kabiliyetine malik değerli insanlardır, fakat passioner gerilimleri öylesine düşüktür ki, etnosun gelişim süreci devam edemez. Gerçi aralarında passioner tipler de bulunur, ama bunlar bu enerjilerini kendi vatanlarında değil, komşu ülkelerde harcarlar. Bu durumdaki bir etnosun önünde iki seçim vardır: Ya bâkiye bir etnos gibi hayatta kalıp acınacak halde varlığını sürdürmek, ya da yeni bir potanın içine düşerek, sadece aslını iç geçirerek yad etmek suretiyle başka bâkiyelerle birlikte yeni bir etnos oluşturmak. Geçmişini sadece yad etmekle yetinir, çünkü artık onun için yeni doğuş tarihi daha önemlidir. Böylece süreç yeniden aynı aşamalardan geçer. Tabi harici bir etkiyle tesadüfen yarıda kesilmezse.

Obskürasyon safhasını izah etmek için verilebilecek örnekler, diğer safhalara kıyasla daha azdır. Batı Avrupa halkları da tıpkı Doğu Avrupa halkları gibi zayıflık durumuna düşecek kadar yaşlı değiller. Bu yüzden biz örnek bulmak için daha eski dönemlere gitmek zorundayız.

143. Altın Çağdan Düşüş Çağına

Daha iyi bilinen bir örnekle, M.Ö. IV. Yüzyıllardaki Akdeniz çevresiyle başlayalım. Çünkü tam bu dönemde, bir yüzyıl önce İspanya ve İtalya'da fetihler gerçekleştirerek, yükseliş çağındaki Etrüsk kültürüne ağır kayıplar verdiren savaşçı Keltler'in saldırıları durmuş; yine aynı yüzyılda Kartaca'nın askerî ve iktisadî gücü yükselmeye başlamış, Etrüskler'in boyunduruğundan kurtulan Roma'nın kompleks devlet sistemi tamamlanmıştı. Bu konuda en dikkat çekici rolü altın çağını yaşayarak mozaik etnostan süper-etnosa dönüşen Grekler oynamışlardı.

Makedonya'yı da içine alan Helen süper-etnosu, Doğuda İndus'tan batıda İspanya (Saguntum) ve Galya (Massilia)ya kadar yayılmış; kendisiyle rekabet eden Pön [Kartacalılar] ve Etrüskler'in işini bitirmişti. Gerçi bu iki halk bağımsızlıklarını muhafaza etmişlerdi, ama denizlerdeki hâkimiyetlerini kaybetmişlerdi. Ancak, daha önce Peloponnes, Thebai ve Makedonya savaşlarında uğradığı kayıpların yanı sıra, passioner insanlarını cephelere göndermek zorunda kalan Hellas, direncini kaybetmişti. Atina ve İsparta'nın insiyatifi Epirus [Yanya] ve Aetolia'nın yarı vahşi dağlıları ve Achaia'nın mütevazı köylüleriyle girdiği savaşlarda düşmana kaptırması da bunu göstermektedir. Hellas'ın düşmanlarının gücü artmış falan değildi, ama sabık passionerlik merkezlerinin tecrit edilmesi, onları, zafer kazanacakları ümidiyle hegemonya savaşına girmeye sevk etmişti. İtalya'da kendini gösteren aynı süreç, Yedi Tepe üzerindeki haydut bir cumhuriyeti antik dünyanın Ebedî Şehri haline getirmişti. Burada bir başka önemli gözleme yer vermek gerekir. Cesaret yönünden Romalılar'dan hiç de aşağı olmayan düşmanları Samnitler'in, genç savaşçıları para karşılığında bazen Kartaca'nın bazen Helen sitelelerinden Taras [Tarentum], Syracuse vb.nin emrine vermek gibi bir âdetleri vardı. Tabii olarak oralara gidenlerin büyük bir çoğunluğu macera ve servet ararken hayatını kaybediyor, sağ kalanlarsa yorgun ve bitkin halde evlerine dönüyorlardı. Romalılar ise aksine gençlerini yurt içinde tutuyor ve bu gençler zaman zaman gürültü patırtı çıkarsalar bile onları başka ülkelere göndermiyorlardı. Bu yüzdendir ki Roma passioner stoklarını kullanarak Pirrhus ve Hannibal'la girdiği savaşları kazanmış ve Akdeniz'de hâkimiyeti ele geçirmiştir. Bu enerji stoku zamanla yavaş yavaş erimişse de, Gaius Marius'u profes-

yonel düzenli bir ordu kurmaya iten reformu gerçekleştirmeye sevk etmiştir. Kurulan ordu çok sıkı bir disiplinle yönetiliyor ve süpassionerler profesyonel savaşçı düzeyine getiriliyordu. Fakat Roma etnosunun yapısı parçalanınca, iki alt-sistem ortaya çıktı: Senato ve ordu. Julius Caesar döneminde ordu zaferden zafere koştu, hatta onun ölümünden sonra Octavian ve Marcus Antonius'un kumandası altında da zaferler kazandı. Müteakip üç asır zarfında ordu bütün Roma İmparatorluğu'ndaki passioner güçleri sünger gibi emdiyse de, süper-etnosun yani Pax Romana'nın birer parçası haline gelen çeşitli etnoslara mensup savaşçılardan oluşan askeri gruplar arasında iç savaşlar birbirini takip etti.

İlk savaş, M. S. 68 yılında Galya'da çıktı. Akvitanya krallarının soyundan gelen Galya *propraetor* Julius Vindex, Roma'nın boyunduruk ve zulmünden kurtulmaya can atan kabiledaşlarının başlattığı kıyamın başına geçti. Servius Sulpicius Galba'yı imparator ilan eden İspanya lejyonları da isyana katıldılar. Fakat Galba henüz Preneleri geçmeden Yukarı Rhine'de kamp kurmuş bulunan lejyonlar Akvitanyalılar'la kapiştılar. Her iki ordunun kumandanları esasen savaşmayı düşünmüyorlardı, fakat lejyonerler onları dinlemediler ve aralarında Vindex'in de bulunduğu 20 bin Akvitanyalı savaş meydanında hayatını kaybetti.

Galba İspanya lejyonlarının başında Roma'ya girdi ve yedi ay sonra Nero'nun içki arkadaşlarından Otho'yu imparator ilan eden İtalyan asıllı Praetor Muhafız Alayı tarafından öldürüldü. Fakat bu defa da Orta Rhine lejyonları isyen ederek, kumandanları Vitellius'u kendileriyle birlikte Roma'ya gitmeye zorladılar. 69 yılında taşralılar Praetor Muhafız Alayını dağıttılar; Otho da çadırına çekilerek kendi göğsüne bir hançer saplamak suretiyle hayatına son verdi. Ne var ki Suriye ve Mısır lejyonları Vitellius'u imparator olarak görmek istemedikleri için kumandanları Vespasian'ı iktidar savaşına zorluyorlardı.

Vitellius'dan Otho'nun intikamını almak amacıyla Moesia, Pannonya ve İllirya'daki lejyonlar da onlara katıldılar. German lejyonlarının kumandanı Caecina, boş yere onları vazgeçmeye zorladı, fakat askerler onu zincire vurarak savaşa gittiler. Vespasian'ın ordusu Cremona'da üstünlüğü ele geçirmiş, kasabayı yağmalamış ve bütün sakinlerini Roma vatandaşı olmaları hasebiyle köle olarak satamayaca-

ğı için öldürtmüştü. Bu durum karşısında Vitellius tahttan feragat etti, ama Roma'da bulunan birlikler onun tahttan çekilmesini kabul etmeyerek Capitone tepesine saldırıp Roma prefect'i olan kardeşini öldürdüler. Arkasından da tamamı kılıçtan geçirilinceye kadar birbirleriyle savaştılar. Roma halkı ise sıradaki galibin safına geçiverdi.

Bu öfke dolu eylem listesinden anlaşılacağı üzere, profesyonel Roma ordusu Roma halkından kopmuş ve doğrudan senato düşmanı kesilmiştir. Ancak, kendisi de yekvücut olamamış ve birkaç bölgesel konsorsiyuma bölünmüştür. Lejyonerlerin davranış kalıpları barışsever sivil halkın davranış kalıplarından ayrılmıştı ve üstelik orduya sadece askerlik hayatına merak saldıkları için anavatanlarıyla ve kabiledaşlarıyla bağlarını koparan taşralılar alınması hasebiyle bu ayrılık gittikçe derinleşiyordu.

M. S. 70 yılında otuz lejyona sahip olan imparatorluk, ordu safalarını sadece seçme askerlerle ve gönüllülerle değil, tabii büyüme yoluyla da güçlendiriyordu. Barış zamanlarında lejyonerler ihtiyaçlarını karşılamak için toprağı kendileri ekip biçiyor ve evlenmeleri yasak olmakla birlikte odalıklar ediniyor; bu ilişkilerden doğan çocuklar da asker oluyorlardı. Bu askerler, artık yıldan yıla giderek büyük rakamlarda Roma İmparatorluğu'nun süb-etnosunu teşkil ediyorlardı. Üstelik davranış kalıpları da artık askerî hizmet şartlarıyla uyuşmuyordu.

Roma vatandaşlarının kendi düzenli ordularına kötü davranmasına, askerlerin de her fırsatta sivil halktan intikam almalarına rağmen, belirtmek gerekir ki, taşra şehirler ve başkent sahip olduğu bu ihtişam ve zenginliği lejyonerlere borçluydu. Başkent, kendisini arenalarda gladyatör dövüşleriyle, vahşi hayvanlara tuzak kurmak, Hristiyanları öldürmek, kadın esirelere tecavüz etmek, pazarlarda köle alıp satmakla eğlendiriyordu. İşte klasik antikite âşıklarını cezbeden Romalı davranışı bunlardı.

Yine de anlattığımız bu çirkinliklere rağmen, Roma'nın imparatorluk çağı etnogenезin atâlet safhası olarak kabul edilmelidir. Roma halkı, kişisel passionerliğini kendi politik sistemini ayakta tutmak için harcamıştı. Her ne kadar M. Ö. II-I. Yüzyıllarda fazla passioner enerji iç savaşlar sebebiyle katı sosyal sistemi yıkmış ve Miladın başlarında düzeni ve huzurlu bir sistemi ayakta tutmak için gerekli olan enerji mevcut ise de, I. Yüzyıl sonlarında orduyu taşra eyaletlerden

toplanan passioner savaşçılarla doldurma ihtiyacı hasıl olmuştu. Sonun başlangıcıydı bu.

Peki ne olmuştu? Lejyonlar zayıf düşmüş veya imparatorluğun komşuları daha mı güçlenmişlerdi? Belki her ikisi aynı anda gerçekleşmişti. İşte bizim için önemli olan da budur.

Elbette o sıralarda antik Greko-Roma süper-etnosuyla örtüşen ve lejyonlarda görev alan Roma etnosunun bir kesimi, savaş meydanlarında olması gerekenden daha hızlı bir şekilde passionerlik gerilimini kaybetmişti. Birbirini takip eden her devlet darbesi sırasında askerler kendilerine katı disiplin uygulayan subaylardan intikam almış, yani onları ortadan kaldırmışlardı. Bunun anlamı, yerleri prensipsiz ve ihanet etmeye hazır insanlar tarafından doldurulan sorumluluk ve inisiyatif sahibi, iş bitirici ve görevine sadık insanların ortadan kaldırılması demektir. 'Asker' imparatorların ahlakî ve kültürel seviyeleriyle kıyas edildiğinde bu seviye düşüklüğü farkedilmiş ve üzerinde durulmuştur, ama o sıralar Roma halkının tüm passioner unsurlarını bünyesinde toplayan ordunun bütün kademelerinde bu seviye düşüklüğünün görülmesi bizim konumuz açısından kaydedilmesi gereken daha önemli bir noktadır. Çünkü, hayatları pahasına da olsa, ikbalperest gençler ancak orduda kariyer sahibi olabiliyorlardı.

Sözü edilen atâlet, II. Yüzyıl sonuna kadar sistemi ayakta tuttu ve söndü. Böylece yeni bir safhanın vakti gelmişti.

144. Kanlı Karanlık Günler

Etnogenez safhaları birbirine öylesine yavaş bir seyirle geçer ki, bir kural olarak, çağdaşları bunu farkedemezler. Ama tarihçi, bu geçişlerin, önemi ancak uzaktan farkedilen mühim olaylarla aynı anda gerçekleştiğini bilir.

Roma halkının kaderindeki dönüm noktası, geri zekalı imparator Commodus'un katledilmesinden sonraki 193 yılında başlamıştır.

Dikkatlerimizi bu olaylar üzerinde yoğunlaştırmaya değer. Kırmızı burunlu canavar, ölüme mahkum edilenlerin listesini gözdesinin yatağında düşürür. Listede gözdenin de adı vardır. Listeyi diğer adları bulunanlara da gösterir ve özel olarak çağırılan gladyatör Nar-

cissus, canavarın işini bitirir. Senato, saygıdeğer bir isim olan yaşlı Pertinax'ı imparator ilan eder. Praetorlar da saygıdeğer, şerefli, cesur, iyi bir yönetici, anlayışlı ve adil olduğu için bu atamayı tasvip ederler. Haksız yere hapsedilenler serbest bırakılır, sürgüne gönderilenler geri dönerler, muhbirler cezalandırılır. Mahkemelere ve yönetime yeni bir düzen getirilir. Pertinax, sarayın giderlerini iki misli azaltır; Commodus'un gönül elendirdiği erkek ve kadın köleleri satar. Görünüşe göre ülke üç ay zarfında yeniden doğmuş gibidir.

Fakat bir gün bir grup praetor saraya gelir. Muhafızlar onları içeri bırakırlar ve onlar da Pertinax'ı öldürürler. Böylece vatani kurtarma teşebbüsü sona erer.

Praetorların amacı tahtı kendilerine daha fazla ödeyecek birine teslim etmektir. Böylece uzun süre en zengin eyaletlerin valiliğini yapan ve pek çok para biriktirmiş olan senatör Didius Julianus tahtı satın aldı. Fakat kimse onu takmadı. Senatörler ve equite'ler duygularını gizliyorlardı, ama kalabalık halk kitleleri açıkça kendisine cephe almışlardı. Kimse praetorlara güvenmiyordu. 69 yılında Otho'yu Vitellius'un gözü dönmüş sınır muhafızlarına karşı koruyan hassa birlikleri de artık o eski lejyonerler değildi. Aradan geçen 124 yıl zarfında onlar öylesine değişmişlerdi ki, artık kimse onlara güvenmiyor, kimse saygı göstermiyordu.

Eyalet prokonsülleri hemen Roma lejyonerlerine karşı çıkmışlardı. Britanya'da 'tüm muhalefeti felsefe maskesi altında gizlemeyi başaran' ve Marcus Aurelius ile Commodus'un dostu olan Claudius Albinus, askerlerine bağımsızlıklarını ilan etmeleri teklifinde bulunmuştu. Suriye'de, kendi eyaleti ve Roma'da oldukça popüler olan etkili yönetici Pescennius Niger ise başarılı olabilmek için oldukça avantajlıydı. Pannonya'da, aslen Afrikalı, fakat ikbalperest ve içten pazarlıklı, aynı zamanda Roma equite'i olan Septimius Severus inisiyatifi ele geçirmişti. Severus, hızlı hareket etmenin avantajından yararlanmış; Roma'ya yakın olduğu için bu Ebedî Şehre hiçbir direnişle karşılaşmadan girmişti. Praetorların ihanetine uğrayan ve yalnız bırakılan Didius Julianus, sarayında öldürülmüştü.

Ne var ki, ellerinde defne dallarıyla zorbayı karşılamaya çıkan praetorlar yanılmışlardı. Septimius Severus onların silahlarını aldıktan sonra hepsini taşra alaylarına gönderdi. Böylece bir zamanlar işgal edilmiş bulunan Illirya ve Trakya, Roma'da ipleri ele geçirmiş-

ti. Septimius Severus, Trakya-İllirya lejyonlarının cesaretleri sayesinde Niger ve Albinus'a karşı kanlı bir zafer kazandıktan sonra, ordunun durumunu iyileştirmek için, masrafları İllirya, Trakya, Galat, Mauri, Yazıgi, Arap vb.leri tarafından karşılanmak üzere bazı tedbirler aldı. Sonuçta III. Yüzyıl sonlarına doğru Roma ordusunun saflarının neredeyse tamamı yabancılarla doldurulmuştu. Bu olay, kendi vatanını müdafaa etmek için gönüllü olmayı reddeden Roma halkının passionerliğini kaybettiğini göstermektedir. Gerçi atâlet sebebiyle imparatorluğun yapısı, dili ve kültürü ayakta idi, ama Suriye'den göçedenlerle savaş esiri kölelerin torunlarının yaşadığı İtalya'da dahi gerçek Romalılar birkaç aileden fazla değildi.

Severanlar'ın askeri diktatörlüğü Roma sistemini kırk yıl daha ayakta tuttu, fakat ondan sonra olanlar oldu. M. S. 235'de askerler Alexander Severus ve akıllı annesi Mamaea'ya öldürerek, Trakyalı Maximinus'u tahta iclas ettiler. Gerçek bir Romalı olan Afrika Proconsülü Gordianus, oğluyla birlikte Maximinus'a karşı çıktı. Her ikisi de öldürüldü. 238'de ise askerler Maximinus'u, praetorlar da konsül Pupienus ve Balbinus'u öldürdüler. Praetor prefect Philip the Arab, 244'de III. Gardianus'u katletti, fakat kendisi de 249'da Decius tarafından öldürüldü. Decius'un da Gotlar'la girdiği savaş sırasında ölmesi üzerine askerler Gallus'a ihanet ederek, öldürdüler; arkasından da Aemilianus'u. Onun rakibi Valerian'a savaşın karar anında isyan eden askerler, Persler'e teslim olmasını istediler. Böylece Valerian da son nefesini 'Sessizlik Kulesi'nde verdi. İmparatorluk üç parçaya bölünmüştü: Doğudakinin başında gâsıp Postum, Batıdakinin başında Persler'i püskürten Palmyra kralı Odaenathus vardı. Bu arada Romada Gallienus, Aurelius, II. Claudius ve 17 gün tahtta kalan Quintilian birbiri ardınca öldürüldüler. Sonunda Aurelian, düzeni sağlayarak M. S. 275'de azatlı köle Mnestius tarafından öldürülmeden önce (ki o da öldürülecekti) 270'da imparatorluğu birleştirmeyi başardı.

Bilahere sırasıyla yaşlı konsül Tacitus, kardeşi Florian, Pannonyalı subay Probus, Carus ve Numerian öldürüldüler. Sadce 284 Eylülünde rakibi Carinus (Carus'un oğlu) silah arkadaşları tarafından 285'de öldürülmesinin getirdiği avantajdan yararlanarak kendini imparator ilan etti.

Öldürülen taht sahipleriyle ilgili bu uzun liste, daha çok sıradan insanların öldürüldüğünü göz önünde bulundurursak, etnik ge-

lişimin nasıl bir seyir takip ettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Burada, zafer uğruna disiplini sağlamaya çalışan kabiliyetli bir askerî liderin kötü, hem de çok kötü bir düşman olarak görüldüğü bir obskürasyon safhasıyla karşı karşıyayız. Harcanan passionerliğin yerini alamayan öfke, açgözlülük ve tembellik gibi içgüdüsel tepkiler, Roma ordusunu cani ve hainler sürüsü haline getirmişti. Tam yarım yüzyıl boyunca Roma'dan iradeli bir general veya kıvrak bir diplomat çıkmadı. Koca ülkede bu tür insanlar çoktu, ama gerçek iş bitiricilerin sayısı azdı. İşe yarar insanların imparatorlarla birlikte öldürülmesi sebebiyle sayıları azaldığı için, davranış kalıbı, bir başka deyişle etnogenez safhası da değişmişti. Roma İmparatorluğu barbarların istilasından önce ölmüş ve çürüyüp gitmişti.

Diocletian, sadece geride kalan bir eyaletin kendisini kurtarabileceğini anlamıştı. Böylece üç silah arkadaşıyla birlikte sınırların savunmasına önem vererek, karargahını Roma'dan uzakta bir yerde, Nicomedia'da kurdu ve çevresine henüz savaşma kabiliyetini kaybetmemiş bulunan Illiryalı, Trakyalı ve Moesialı dağlı birlikleri topladı. Haklı sebeplere binaen yozlaşmış topluma güvenmediği için yeni bir bürokrasi sistemi geliştirdi. Onun kanunlarıyla değil kendi kanunlarına göre yaşayan Hristiyan ve Maniheistleri infaz etti. Kısacası zaten sönmüş olan halkın atâlet gücünden değil, sabık nesillerin yarattığı kültür atâletinden faydalanmış; ama cumhuriyetin başı (princeps) değil, devlet hükümdarı (dominus) olduğu için, kendisi de eşyanın gücü karşısında çaresiz kalmıştı.

Diocletian'ın devleti sadece ismen Roma idi. Aslında ise devlet, Akdeniz havzasının etnik prensibe bütünüyle bigâne tüm devletlerinin birleşmesinden başka bir şey değildi. İmparatorluk tebaasının büyük kesimi koyu bir cahiliye dönemi yaşıyordu, yani bir süper-etnosa mensup olduğu için değiştirdiği etnik mensubiyetini kaybetmişti. Bu insanlar, sadece yönetim uygulamalarına yansıyan kültürel geleneklerle birbirlerine bağlıydılar. Bunun anlamı samimi vatanseverliğin, bir takım torpilleri olduğu için şanslı insanlar arasından atanan ve mankurtlaşan magistratlara itaatle yer değiştirmesiydi. Böyle bir sistem güçlü olamazdı. Yine de Roma halkına rağmen sistem ayakta kalabilmişti; çünkü yaşama kabiliyetine malik konsorsiyumlar halkın arasına karışmıştı. Bunlar, kendilerini kâle almayan mantaliyete değil, Roma etnosunun geleneklerine düşmandılar. Ve gerçekten ilk *dominus*un ölümünden sonra bu yeni güçler eski Roma'nın vücudunu galvanize etmişlerdi.

145. Bir Arada Yaşamının Bedeli

Yine de, mevcut trajik duruma rağmen Roma ordusu Rhine boyunca uzanan sınırı elde tutmuş, Kuzey Britanya'daki Hadrian Surlarını korumuş, Numedyalılar'a ve Mauriler'e karşı başarılı savaşlar vermişti. Ama doğu cephesinde durum ağırdı. Got gemileri Ege Denizi'ne sokulmuş; Roma'dan elli kat daha az güce sahip Persiya, Mezopotamya'da başarılı bir savaş çıkarmış ve Roma İmparatorluğu, M.S. II. Yüzyılda Dacialılar'la Yahudiler'in kıyamını basturmak için bütün gücünü tüketmek zorunda kalmıştı. Aslında III. Yüzyılda Roma'yı kurtaranlar Illirya ve Trakya birlikleriyle, onların Aurelian'dan Diocletian'a kadar Roma imparatorları seçilen kumandanlarıydı. 'Son Romalı' denilen meşhur General Aetius da bunlar arasındaydı. Ama mesele sanıldığı kadar basit değildi.

Galiba Trakya ve Illirya lejyonlarına katılan her bir asker, Hristiyan cemaatlerine giren insanların adeta bir kopyasıydı. Elbette onların mantaliteleri farklıydı, ama bunun bizim ele aldığımız konu için fazla bir ehemmiyeti yok. Önemli olan, passioner itkinin ara değerini bulmaya çalışırken, Balkan Yarımadası'nın bu bölgelerini, teoretik olarak onun bulunması gereken bir noktayı ele alıp, orada ihtiyacımız olan teyidi bulmuş olmamızdır. Dolayısıyla Aetius ve lejyonierleri 'son Romalı' değil, 'ilk Bizanslı' olarak kabul edilmelidir.

M. S. II. Yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletleriyle onların kuzeyine düşen bazı bölgelerdeki ahalide aktivite patlaması tespit ediyoruz. Bu patlama, imparatorluk sınırları dışında yeni halkların (Gotlar, Antlar ve Vandallar) etnogeneze başlangıcıydı. İmparatorluk sınırları içinde ise aynı şey, orijinal mantaliyete sahip bir pasionerlik patlaması olarak karşımıza çıkıyor. Bu mantalite, gerek Hristiyanlar ve gerekse Gnostiklerle paganların (Neoplatonistler) etnik bazda kaynaşarak konfessiyonal cemaatler meydana getirmeleri idi. Genel olarak Hristiyanlığın kölelerin dini olduğu söylenir. Kısmen doğrudur; ama kölelerin çok önemli bir kesiminin savaş esirlerinden teşekkül ettiği vakıasını gözden kaçırmamak gerekir. Farklı kabilelere mensup köleler arasında evlilikler oluyor, köle sahipleri de buna izin veriyorlardı; fakat benim konsorsiyum demeyi uygun bulduğum Hristiyan cemaati liderleri, kendi üyelerinin başka dinlerdekililerle evlenmelerini yasaklamışlardı. Böylece bildiğimiz gibi aşırı derecede kararsız olan bu melezler, Hristiyan konsorsiyumu

arasında gruplar haline geldiler. Genel olarak bu tür formasyonlar sağlam değildir ve iki üç kuşak sonra dağılıp giderler. Ama burada Hristiyan cemaatlerine istikrar, yani geniş ölçüde passionerlik kazandıran ilave bir faktör devreye girdi. Katı dinî takibatlara rağmen, sergilediği emsalsiz fedakârlıklar sayesinde 313'de artık kilise teşkilatlanması hakkını elde eden Hristiyan cemaati, imparatorluk iktidarını değiştirmeye muvaffak oldu.

Hristiyanlar, İmparator Diocletian'ın en sadık tebaası ve en disiplinli askerleriydiler; ama putperestler kamplarda lejyonerlerin de katılmak zorunda olduğu kurban takdim merasimleri düzenlerken, onlar da istavroz çıkarıyorlardı ki, imparator bu davranışı âyinin gücünü kırmak olarak nitelendiriyordu. Bu yüzden Diocletian, 303'de imparatorluk sınırları içinde Hristiyanlara karşı son bir takibat daha başlattı. Bu takibat iki yıl sürdü. Çünkü 305'de tahtı bırakan Diocletian, Illirya'daki Spalato kasabası büyüklüğündeki villasına çekildi. 313'de ise karısının ve kızının vahşice öldürüldüğünü öğrendikten sonra kendisini de ölümden beter şeylerin beklediğini anlayarak hayatını noktaladı.

Diocletian, dâhî bir bürokrattı. Güçlü bir yönetim olmadan Fırat'tan Gibraltar [Cebel-i Tarık] ve Tweed'e kadar uzanan bu geniş ülkeyi idare etmenin mümkün olmadığını anlamıştı. İmparatorluğu dört parçaya böldü. Silah arkadaşlarından Maximinus'a Augustus, Galerius ve Constantius Chlorus'a da Caesar ünvanları vererek iktidarı onlarla paylaştı. Tahttan çekilmesinden onra Hristiyanlara karşı takibat başlatmış olan Galerius, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Augustus'u olurken, insancıl ve nazik bir kişi olan Constantius Chlorus (ki Constantine onun oğluydu) Batı Roma İmparatorluğu Augustusu oldu. Diocletian'ın fermanlarını dinlemeyen Galya ve Britanya'da Hristiyanlara karşı takibat sona ermişti.

306'da İtalya Galerius'a karşı ayaklandı. İsyanı yöneten kişi Diocletian'ın kaba, kabiliyetsiz ve basiretsiz oğlu Caesar Maxentius'du. Ancak, İtalya'yı pasifize etmek isteyen Galerius savaşı kaybetti ve 311 yılında Balkan Yarımadası'nda iktidarı dostu Licinius'a bırakarak öldü. Maxentius'un kardeşi Maximinus ise Küçük Asya, Suriye ve Mısır'ın yönetimine getirildi.

Bu iki kardeş öyle kişilerdi ki, sanki sadece Nero değil, Caligula Commodus ve Caracalla günleri geri dönmüş gibiydi. Her ikisi de

Constantine ve Lisinius'a karşı kinle yoğurulmuşlardı. Nihayet M. S. 312-313 yıllarında aralarında başlayan savaş arkalarına Hristiyanların desteğini alan Constantine ve Licinus'un zaferiyle sonuçlandı. Yine de iktidar, nüfus üstünlüğü, ekonomik kaynaklar ve hatta eski gele- neklerin avantajı Maxentius ve Maximinus'un ellerindeydi. Buna rağ- men her ikisi de öldürüldüler. Bu olay şu şekilde vukû bulmuştu.

Constantine, 312'de çoğunluğunu Galyalıların oluşturduğu 40 bin kişilik bir orduyla, bire dört sayı üstünlüğü bulunan düşmanın üzerine yürümek amacıyla Alpleri geçmiş; Po Ovası'nda birkaç mu- harebeyi kazandıktan sonra Tiber Nehri'ni geçerek Maxentius'un or- dusuyla çatışmıştı.

Fakat savaş başlayınca Constantine haç işlemeli sancağı açınca, Galyalı süvarileri Maxentius'un Romalı süvarilerine iki koldan hü- cuma geçmiş, bu arada sınır muhafız alaylarında görev yapmış gazi- ler de praetorianları kılıçtan geçirmiş ve sonuçta Maxentius Tiber'i geçmek isterken boğularak ölmüştü.

Licinius, Constantine'in kızkardeşiyle evlenmiş; her iki Augustus yayınladıkları Milan fermanıyla Hristiyanlara ibadet serbestisi sağla- mışlardı. Licinius daha sonra Maximinus'un Suriye'den hareket ede- rek işgal ettiği Trakya'ya hareket etti. Lisinius'un Illiryalı askerleri, Maximinus'un çeşitli kabilelerden oluşan Suriyeli askerlerine kıyas- la çok daha iyi savaşçıydılar. Sonuçta Licinius 313'de Heraclea'da za- fer kazanırken, Maximinus da muhtemelen zehirlenerek hayatını noktaladı.

Ne var ki Licinius da zaferi kazandıktan sonra tebaası olmanın dışında hiçbir suçu günahı olmayan insanlara karşı gaddarca dav- ranmaya başladı. 315'de Konstantine'e karşı bir komplo düzenlen- mesine önayak olarak, onun Aemon sınır kasabasındaki heykelleri- nin yıkılmasını emretti. Bu durum karşısında Constantine savaş ila- nında bulundu ve Licinius'u iki defa mağlup ettikten sonra, berikisi barış aktetmeye razı oldu. Varılan anlaşmaya göre Constantine, Ma- kedonya ve Yunanistan'ı Licinius'dan alırken, Doğunun diğer kesim- lerini ona bıraktı.

İki yönetici arasındaki savaş sadece ertelenmişti, ama her ikisi de bunun kaçınılmaz olduğunu anlamıştı. Constantine, bütün impara- torluk bünyesindeki Hristiyanların desteğini arkasına almıştı.

Maximinus'la savaşırken hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde Milan fermanına kendisi de imza atmış bulunan Lisinius'un bu durumda yapabileceği ne kalmıştı? Nitekim bu ferman sayesinde savaşçıları Heraclea'da 'Yüce Tanrı'dan medet dilemişler ve istedikleri yardıma kavuşmuşlardı. Ama annesi Hristiyan olduğu için Constantine Hristiyan partisinin lideri olmuş, Licinius'a ancak takibatı yeniden başlatmak düşmüştü. 324 yılında hâkimiyeti tamamıyla ellerine geçirmek isteyen iki kral, Adrianople [Edirne]de karşı karşıya geldi ve Licinius'un yiğitlikleriyle ün sağlamış bulunan Trakya ve Illirya birlikleri bozguna uğradı. İkinci savaş Bosphorus'un diğer sahilindeki Chrysopolis'de vukû buldu. Kuşatma altında kalan Licinius, bağışlanacağı vaadedilince teslim oldu, fakat üç ay sonra boğularak öldürüldü. Onun için üzülmeye değmez; çünkü kendisi de pek çok masum insanın kanını dökmüştü. Dahası, savaş meydanında mertçe çarpışması gerekirken Constantine'in kızkardeşi olan karısının eteğinin altına saklanmıştı.

Bu savaş, eski paganizmle yeni Hristiyanlığın rekabetinin değil, birbiriyle kaynaşarak Bizans'ı doğuran iki sübetnos arasındaki çekişmenin bir yansımasıydı. Yenilenen etnik sistem içinde hâlâ eriyip gitmemiş olan Romalılar'ın torunlarına gelince, onlar için obskürasyon safhası bitmiş ve artık hiçbir faaliyette bulunamayacakları günler başlamıştı. Yapacakları tek şey, sadece geçmişi yadetmekti.

146. Aynı Tas Aynı Hamam

Verdiğim bu örnek, bir hüküm çıkarmam için yeterlidir. Antik Heleno-Roman süper-etnosunun passionerliği, birikmiş atâleti sayesinde komşularının darbelerine karşı durabilecek bir medeniyet içerisinde kristalleşerek sönmüştür. Bu sistem, Iskandinavya, Doğu Avrupa, Küçük Asya ve Suriye bölgesinden geçen passioner itki veya güçlü bir excessin etkisiyle içten çökmüştü. Bu bölgesellik keyfiyeti de göstermektedir ki, anlatılan olayın kölecilik sisteminin yol açtığı herhangi bir krizle ilgisi yoktu ve olayların neden birden kendi aleyhinde geliştiğini anlamadan ölen halkın bilinçli bir aktivitesinin sonucu da değildi.

Ne Diocletian'ın bürokratik dehası, ne Constantine'in siyasi becerikliliği, ne de Theodosius'un askerî kabiliyeti bu süreci zinde tut-

maya, ülkeyi kurtarmaya yetebilmişti. Doğuda geleneksel olarak Bizanslı dediğimiz yeni bir etnos şekillenip, barbarlar püskürtülürken, Batıda aynı halklar tarihten silinen Roma vatandaşlarının yerini alıyorlardı.

Aynı süreç bilahere Bizans'ta Angelus hanedanı döneminde yaşanmış ve 1204'de Konstantinopolis'in düşüşüyle sonuçlanmıştır. Nikea İmparatorluğu'ndaki milliyetçilik patlaması, zaten harabeye dönmüş ülkeye bir süre için taze kan getirmişse de, bu arada VI. John Cantacuzene'in tüm cesurane tedbirlerine rağmen etnik kırılma süreci devam etmişti. Bizans halkı, Osmanlı Türkleri'nin bu savunmasız, daha doğrusu kendini savunmak istemeyen Bizans surlarından içeri dalmadan (5 Mayıs 1453) çok daha önce çökmüş, kırılmış ve deforme olmuştu.

Ahemenid İmparatorluğu da bir dış darbe ile yıkılmış, obskürasyon ise Yakın Doğu'da daha sonra başlamıştır. Bu olay Büyük İskender'e değil, ama Sulla, Lucullus, Pompeius, Titus ve Trajan ile eski İran harabeleri üzerine Part İmparatorluğunu kuran Saka hükümdarı Arsaces'a kolay bir zafer sağlamıştır.

Orta Çağ Çini'nde ise obskürasyon yavaş yavaş geliyordu. Kokuşmuş Ming bürokrasisi Li Tzu-cheng'in köylü isyancıları karşısında direnmeden teslim olmuş, fakat o da Prens Nurhatsi tarafından henüz birleştirilmiş bulunan az sayıdaki Mançu savaşçıların darbesine dayanamamıştır.⁵⁴ Bu olaydan sonra Çin iki yüz yıl boyunca, Batılı gözlemcilerin geçici donukluğu Çin kültürünün ayrılmaz bir özelliği gibi algılamalarına yol açan bir felç dönemi yaşamıştır. Esasen bu, yükselen bir kültürün tutulduğu illet değil, bin yıldan fazla yaşamış (581-1681) bulunan bir etnosun tabii yaşlanmasıydı.

Obskürasyon safhasının etnik kültüre daima telafisi imkansız zararlar vermesine rağmen, her defasında etnosun mahvına yol açmaması tuhaf görünebilir. Eğer obskürasyon hızlı bir şekilde gelişmişse ve o civarda fetih hareketlerine girişmeye can atan saldırgan komşular da yoksa, o takdirde "Bizim gibi ol!" imperatifinin karşısına bi-

⁵⁴ Mançular, Tungus grubuna mensup bir halktır. Çin'de 1644'de başlayan fetihleri 1683'de tamamlanmış; akabinde bağımsız milli Çin devletinin varlığı sona ermiştir. Bizim Çin dediğimiz Orta Vaha, 1911'e kadar Mançurya'nın bir eyaletiydi. Orada yaşayan Çinli vatandaşlar da haklarından mahrum, baskı altında yaşayan insanlardı.

reylerin şu mantıklı tepkisi dikilir: “Bir günlük beylik, bir günlük beyliktir!” Bunun sonucunda, etnik mantalitenin ve zararlı olanları da dahil her tür kollektif ölçünün korunmasını temin eden imkanlar ortadan kalkar ve amaçlanan gelişme, unsurların, – yani bireylerin ve kısmen de olsa gelenekleri muhafaza eden konsorsiyumların – devam eden çöküş hareketine karşı çıkmalarına imkan sağlayan bir tür ‘Brownian hareketi’ şeklinde yeniden başlar. Eğer bir etnosun önceki safhalarda geliştirdiği günlük hayat normları atâleti ve passioner gerginlikten bir şeyler kalmışsa, bunlar, etnosun entegral bir sistem olarak varlığının sona ermediği şekilde aldatıcı bir izlenim veren bazı kültür ‘adacıkları’nı muhafaza ederler. Bu, bir tür kendi kendini aldatmadır. Artık sistem yok olmuş ve geriye sadece bazı bireyler ve onların maziyle ilgili hatıraları kalmıştır.

Obskürasyon safhası korkunçtur; çünkü bu safhada küçük küçük de olsa seri kırılmalar birbirini takip eder. Dahası, çevrenin böylesine hızlı ve sürekli değişimine adaptasyon kaçınılmaz olarak hep geriye atılır ve etnos çürümeye devam eder.

Gayet açıktır ki passioner tipler, kimseyi etnostan dışlamazlar, ama aşırı enerjilerini harcıyıp, kendilerini feda ederek etnik sistemi komplike hale getiren değişiklikler yaparlar. *Kompleks sistemler, basitleşmiş sistemlerden daha istikrarlıdır.*

Etnogenezin bu mekanizması tabii bir süreçtir. Ve görüldüğü gibi, ne St. Augustine’in ‘Tanrı Şehri’ düşüncesi, ne Hegel’in Absolutizmi, ne de Jaspers’in felsefi ekzistansiyalizmi bu olayın izahında bir işimize yaramaz.

XXXII

SONUN ARDINDAN

147. Hatıra Safhası

Mazi hatırası, passioner itki atâletinden daha uzun ömürlüdür, ama onu muhafaza etmek birkaç kişinin yapabileceği iş değildir. Onların bu gayretleri, faydalı olsa bile, çağdaşları tarafından desteklenmez. Şairlerin eserleri folklor parçalarında korunmuş; ressamların yapıtları halk sanat motifleri haline gelmiş; vatan savunucu kahramanların hikayeleri ise, anlatım şekli tarzla tezat teşkil eden efsanelere veya şarkılara dökülmüştür.

Böyle bir manzaraya Altaylarda rastlıyoruz. Burada altı kabile yaşamaktadır. Bunlardan üçü Türkleşmiş kuzeyli Ugorlar, diğer üçü ise eski Türkler'in güneyli bâkiyeleridir. Tölesler, Türküt [Göktürk]ler'in torunları, Telengit ve Teleütler ise Uygurlar'ın da mensup bulunduğu T'ie-le grubu kabileleridir. Altay-kijiler'e gelince, onlar da VII. Yüzyılda Altaylara gelen Naymanlar'ın bir koludur. Bu kabilelerin tamamında zengin bir halk destanı yaşatılmaktadır. Bu destanın ana hatları, VI-VIII. Yüzyıllarda T'ang hanedanıyla girdiği savaşta mahvolan Türk Hakanlığı zamanına aittir. Katliamdan kurtulan Türkler Altay Dağı vadilerine bekinirler ve boş yere yeniden doğacakları zamanın gelişini beklerler. Artık homeostaza yakın bir safhaya geçmişlerdir, ama kahramanlık destanlarını geçmişin bir hatırası olarak saklamışlardır.

Sadece uzak geçmişe değil, nispeten yakın maziye (XIX. Yüzyılda Çin'le yapılan bir savaşa) ait olaylarla ilgili benzeri bir hatıra,

T'ien-shan Kırgızları, Cungarya Oyratları, Pueblo Kızılderilileri (Tewalar) ve bir zamanlar güçlü iken küçülerek nüfusu azalmış diğer kabileler tarafından muhafaza edilmiştir. Kristalize passionerlik veya sanat, bu küçük kabileleri komşular arasında eriyip gitmekten, asimilasyondan ve bunların yol açtığı aşağılama hareketlerinden korumuştur.

Etnogenezin bu aşamasındaki halklar, yerlilerle anlaşabilen uyumlu müstemlekecilerle etnoğrafların daima ilgisini çekmiştir. Fakat bu tipler, süb-passioner halklarla, passioner vahşi insanlar arasında antipati doğurmuşlar ve temas kurmalarını imkansız kılacak şekilde nefretle karşılaşmışlardır. Bu durum, özellikle Kuzey Amerika tarihinde açık bir şekilde müşahede edilmiştir.

Atlantik sahilleriyle bozkırlar arasında yaşayan Kızılderili kabilelerinin çoğu, Avrupalıların gelişinden önce dinamik aşamalarını tamamlamışlardı. Avrupalıların gelişinden kısa süre öncesine kadar Ontario Gölü'nün batı sahillerinde yaşayan İrokezler ve muhtemelen Seminoller ise bu kuralın istisnası durumundaydılar. Her iki halk da belirli ölçüde passioner oldukları için beyaz yerleşimcilerin tiksinti derecesinde öfkelerini üzerlerine çekiyorlardı. Halbuki bu bölgenin eski sakinleri olan Algonquinler ve Louisiana'da kültürlü Fransızlar tarafından acımasızca tenkil edilen Natchezler, Batı edebiyatında mertliğin, dürüstlüğün, sadakat ve diğer güzel vasıfların timsali olarak yer almışlardı. Nitekim Fenimore Cooper ve Chateaubriand onları bu şekilde anlatmaktadırlar. Ama Avrupalılar passioner Kızılderililer'le (Apaçiler, Navajolar ve Komançiler) çarpışmaya başlayınca bu imaj kararivermişti. Artık çalışkan ve halim selim Pueblo yerlileri kimsenin dikkatini çekmiyordu. Çünkü Avrupalı yazarlar, onların şahsiyetlerinden ziyade geleneksel mimarileriyle ilgileniyorlardı. Tesadüfi değildi bu. Kızılderili çiftçiler çok eski bir halktı ve kültürlerinden çok şey kaybetmişlerdi. Algonkinler kültürlerinin önemli bir kısmını muhafaza etmişlerdi, ama onlar da bağımsızlıklarını temin edecek passioner gerginliklerini kaybettikleri için Fransız ve İngilizler'le dost olmak zorunda kalmışlardı. Gerçi İrokezler kendilerini müdafaa etmeyi becermişlerdi, ama kolonilerin ayaklanması sırasında bölünme onları yıkmış; böylece bir kısmı İngilizler'in, diğer bir kısmı Amerikalılar'ın yanında yer almış; tabi onlar da hepsini katletmişlerdi.

Kendi kültürünü hatırlayan ve ona değer veren pek az izole etnos vardır; ama tarihî kaderin getirdiği felaketlerle yerinden oynatılan süb-etnoslar da vardır ve bunlar 'tatlı geçmiş'i değerli bir hatıra gibi saklamak için de olsa hayat tarzlarının stereotipini muhafaza etmeyi tercih ederler. Hatta XIX. Yüzyıl başlarında Rusya İmparatorluğu'ndaki Eski Ayinciler böyle bir hayat sürdürmüşlerdir. II. Yekaterina zamanında dinî takibattan kurtulan Eski Ayinciler, 'eski' kabul ettikleri âyin ve törenleri muhafaza edebilmişlerdir.

Bu samimi bir gafletti. Çünkü Andrei Rublev ve Soralı St. Nilus döneminin âdetlerini değil, aksine Kargaşa Çağı'ndan ve Polonya ile İsveç müdahalesinden sonra yabancı her şeye karşı duyulan tepkinin güçlendiği XVII. Yüzyıl ortalarında oluşan âdetleri muhafaza etmişlerdi. Yani Rusya'nın sadece o döneme ait entellektüel ve estetik hayatı beyinlerine nakşedilmiş olduğu için, ondan bir türlü vazgeçemiyorlardı. Eğer etnogenezin gerçek süreçleri dışında kalarak çevreyle irtibatlarını koparmış olsalardı, bu şekilde yaşamayı uzun zaman sürdürebilirlerdi.

Eski Ayinciliğin bânilerinin düşmanı olan soytarılar da aynı durumdaydılar. Okudukları türküler, dansları, maskeli baloları ve anlattıkları destanlar halkı oruç tutmaktan ve kilise âyinlerinden soğuttuğu için XVII. Yüzyılda kuzeye sürgün edilen bu bedbaht sanatkarlar, folklorcular kendilerini bir araya toplayıncağa kadar sanatlarını çocuklarına öğretmeye devam ettiler. Neyseki çok geç kalınmamıştı. Folklor araştırmacıları bunlara ait birçok şeyi kayıt altına alarak neşrettiler. Böylece henüz hatıra safhasını yaşayan küçük bir grup (süb-etnos bile değil) sayesinde biz Ruslar anladık ki, büyük dedelerimiz Avrupa'dan bir ışık gelmesini bekleyen cahil, vahşi ve mankafa sürüşü degillermiş. Asıl cehalet, eski geleneğin yerini yarı cahilliğin almasından sonra, yani XIX. Yüzyılla birlikte gelmiştir.

Verilen örnekler de gösteriyor ki, etnogenezin dinamik safhalarından sonra hayatta kalan insanlar, o güne kadar etnosun kahir ekseriyetini teşkil eden insanlardan daha kötü, başka bir deyişle daha zayıf ve ahmak değildirler. Değişen, insanlar değil, etnik sistem bütünlüğüdür. Önceleri çoğunluğu teşkil eden kitleler arasında sistemi zinde tutan, her şeye burnunu sokan, ama bunun yanında etnosu dirençli ve değişikliğe açık kişiler haline getiren 'passioner mayalar' vardı. O sıralar ideal, daha doğrusu uzak geleceğin teşhisi tekamüldü, bugün ise muhafazâ ideal haline geldi. Etnik sistem saldırganlı-

ğı, tabii olarak ortadan kalkıyor, direnci zayıflıyor; ama passioner entropi işlevini sürdürüyor. Sadece kazançlar yerini kayıplara bıraktı. Bu noktada pek çok şey etnik çevrenin özelliğine bağlıdır.

Gelişim atâletini kaybetmiş bir sübetnos, elbette mahvolmaya mahkumdur; fakat süb-etnosu meydana getiren bireyler etnos içindeki diğer süb-etnoslarla kaynaşma şansını yakalayabilirler. Onlar, burada kendi evlerindedir ve kimse onları yok etmez. Ancak, çevresi diğer süper-etnoslar tarafından kuşatılmış savunmasız bir etnos, insanın kanını donduran bir manzara oluşturur. Tasmanyalılar'ı insan yerine koymayan İngilizler, onları öldürmek için süreklilikli avı düzenlerlerdi. Arjantinliler, Patagonyalılar'ı yaylın ateşine tutar; Tierra del Fueganlar'a çiçek hastalığı mikrobu bulaşmış battaniyeler satarlardı. Bantu Negroları, ağır işlerde çalıştırmak amacıyla Bushmenler'i yakalarlardı, fakat kendileri de Boerler tarafından esir edilmişlerdi. Acımasız düşmanından kurtulmak isteyen bir etnos, kalan passionerliğini harcamak zorundaydı, ama yine de ancak daha cesur yani daha enerjik olanlar kurtulurdu. Süb-passionerlerse nereye bulurlarsa orada saklanırlar ve hiçbir zafer ümidi olmadan hayatlarını bu şekilde sürdürürlerdi. Gelişimci etnoğrafların 'primitif' olarak nitelendikleri etnosların trajedi mekanizması budur.

Ancak, cehalet ve vahşet denizindeki bu kültür adacıkları, kendi kendini yok eden kaos içinde batmayıp da su yüzünde kalsalar dahi, passioner gerginliğini çoktan yitiren en miskin konviksiyon üyelerinin torunlarının "Haline şükret, Troll!"⁵⁵ imperatifiyle yönlendirildiği bir zamanda, homeostazdan bir önceki son bakiye safhasında bile güçsüzdürler. Çünkü onlar, artık bir sistem olarak etnos üyesi değil, aksine eski Norveçliler'in inançlarına göre çalılıklar ve fundalıklarda yaşayan ifritlerdir. Yukarıdaki cümle de Ibsen'den alınmıştır. Çünkü burada benim anlatmak istediğimle çok mütenasip düşmektedir. Yani demek istiyor ki, "Başkalarının işine burnunu sokma, onları rahatsız etme; kendi kendine efkarlanma ve hiçbir şeyi kafana takma!"

Böylesine sevimli, masum, dürüst, misafirperver ve iyiliksever insanları yok etmek, çocukları öldürmekle aynı şeydir, yani affedilmez bir cinayettir.

⁵⁵ *The Collected Works of Henrik Ibsen*. Vol. IV. Peer Gynt. A Dramatic Poem translated by William and Charles Archer. William Heinemann Ltd., London, 1917, s. 247.

148. Kapalı Yollar

Başka bir çıkış yolu da olabilir: Tecrit. Hiçbir dış baskıya maruz kalmadan elverişli şartlarda yaşayan bir etnosun kendi orijinal kültürünü ve geliştirdiği davranış kalıbını ebediyyen koruyabileceği düşünülebilir. Etnos, çevresindeki her şey passioner itkilerle yakılıp yıkılrsa, toz haline getirilse dahi, barış olduğu sürece kendi kendini yenileyecektir. Saf insanların çoğu böyle düşünür.

Halbuki etnogenezin son safhasında bulunan insanlar, maziye hatırlamakla birlikte, önce kendi kişilikleri veya aile bireylerinin hayatları dışında kalan zaman duygusunu yitirirler. Son safhalarda sadece mevsimleri ve hatta sadece gece ve gündüzleri belirleyebilirler. Ben şahsen böyle bir şeyi Çukçeler'de müşahade ettim. Mevsim değişimlerinin farkında bile değildiler. Bununla birlikte Çukçeler iyi avcıdılar; zengin bir mitolojileri vardır; oldukça cesur ve zekidirler. Zaman kavramının olmayışı, onların yaşayışlarını kesinlikle engellemiyor.

Merkezî Afrika Pigmeleriyle yakın temasta bulunan Avrupalılar da benzeri şeyler anlatmaktadırlar. Anlatılanlara göre bir Pigme kaç yaşında olduğunu bilmez. Çünkü ona göre bir yıl öylesine uzun bir zamandır ki, kendi yaşını saymaya dahi ihtiyaç hissetmez. Diğer konularda ise Pigmeler oldukça zekidirler. Sadece Avrupalılar değil, Bantular dahi hemen ormanda yolunu kaybettiği halde, onlar yön tayininde ustadırlar. Pigmeler'le yakın temas halinde yaşayan Bantular, onları rehber olarak kullanır ve iyi birer demirci ustası oldukları için de onlara ücretlerini demir eşyalarla öderler. Bizim açımızdan önemli olanı, Pigmeler'e yaptıkları işin karşılığında avans değil, ücretin tamamının hemen oracıkta ödenmesidir. Çünkü onlar sadece zaruri ihtiyaçları ve kaprislerini tatmin için çalışırlar.

Örneğin Pigmeler, kendilerinden başka kimsenin başaramayacağı bir işi, geniş nehirler üzerinde bir kıyıdan diğerine geçmek için sarmaşıktan köprü kurmayı çok iyi becerirler. Dar nehirleri geçmek kolaydır, ama timsahların cirit attığı geniş nehirleri geçmek tehlikelidir. Dolayısıyla köprü kurmak gerekir ve bunun için de iki kıyıda iki ağacın bulunması yeterlidir. Pigmeler köprüyü şöyle kurarlar: Bulundukları kıyıdaki palmiye ağacına sarmaşığı sıkıca bağlarlar. Gençlerden biri sarmaşığı sıkıca kavrar. Diğerleri onu karşı kıyıda-

ki palmye ağacına ulaşacak şekilde hızla sallayıp bırakırlar. Eğer delikanlı karşı kalmiyeye tutunabilirse ne âlâ, yoksa aynı hızlı geri gelip bu taraftaki ağaca çarpması ve hayatını kaybetmesi işten bile değildir. Çok tehlikeli bir iş, ama onlar bunu yapmasını gayet iyi biliyorlar. Daha sonra birinci sarmaşığın yanına başka sarmaşıklar çekecek muhteşem bir asma köprü yaparlar. Bir defasında Amerikalı bir kameraman bunu filme almak istemiş. Yardımını rica ettiği tanıdık Pigme'ye de iyi bir ödül vaatetmiş. Fakat Pigme şu cevabı vermiş: "Hayır, artık senin için bir şey yapmam. Senin için çalıştım ve karşılığında bana bir bıçak verdin. Artık bir bıçağım var. Ayrıca bir tencerem de var. Bir de eye verdin, çok güzel, teşekkür ederim. Başka bir şeye ihtiyacım olmadığına göre kendimi niye tehlikeye atayım ki?!" Amerikalı, "Bu dediklerinin bir yedeği olsa fena mı olur?" deyince, Pigme, "Ne yedeğinden bahsediyorsun sen, aptal kafalı beyaz adam!" cevabını verir. Bu defa Amerikalı yeniden düşünür ve Pigme'nin evlenmek istediğini öğrenir. Tabii evlenebilmek için başlık parası ödemesi gerekmektedir. Çünkü Merkezî Afrika'da kadın çok kıymetlidir ve bu yüzden ona başlık parası ödemek, gönülünü almak gerekir. Amerikalı "Eğer köprüyü yaparsan sana bir gelin alacağım" der ve böylece Pigme köprüyü kurarak, gelini alır.

Ne var ki, 'yedek' ve 'gelecek' gibi kavramlar, tıpkı doğmadan önceki geçmiş gibi Pigme'ye yabancı kavramlardır. Geçmiş ve gelecek onu ilgilendirmez. Pigmeler'in Bantular'la teması onlara hayatta kalma şansı vermekte ve hatta onları özendirmektedir, ama yine de bir Pigme alıştığı coğrafi çevreden uzaklaşmamaktadır. Çünkü tropikal ormanların derinliklerinde kimse asla yaşamaya teşebbüs etmemiştir. Böylece Pigmeler oluşan simbiyoz sayesinde yüzyıllardır hayatlarını sürdürmektedirler.

Anlaşılan, sabık passionerliklerini kaybeden etnoslar, evlilik yoluyla değil, sistem bağları vasıtasıyla onlara kendi passionerliklerini aktaran passioner komşular hesabına hayatlarını sürdürebiliyorlar. Simbiyoz, her iki taraf için de faydalı komplike bir sistemdir. Tek tehlikeli tarafı, etnik temasın asimilasyon modunda gerçekleşmesidir. Ama bu, atâlet safhasına has bir yaşlılık hastalığıdır. Çünkü bu safhada insanlar içinde bulundukları çevreyi araştırmak yerine, yeni bir çevre keşfetmeyi tercih ederler. Yine de kimse henüz tabiatla bulunan çevrenin dışında daha mükemmel bir alternatif bulamamıştır.

Demek ki, ödünç alınarak da olsa etnogenezin son safhalarında passionerliğe ihtiyaç vardır. İşte, passioner itkilerin, itki bölgesinde birbirine komşu olarak yaşayan etnosları neden sadece mahvetmediğinin, hatta onları kurtardığının izahı.

Eğer bir etnos bu safhalarda bütünüyle tecrit edilmiş halde ve passioner itki de yaşadığı bölgenin yakınından geçiyor ise, o etnosun sonu gelmiş demektir ve hatta bu dramatik bir son da olabilir. En iyisi biz vakıalara baş vuralım; çünkü kimse mantığa inanmak istemez.

Küçük Andaman Adası'nda, Onghie adında küçük bir negro kabilesi, büyüleyici bir iklim ve muhteşem bir tabiatın bağrında yaşamaktadır. Bugüne kadar kimse onları üzmedi. Ada koruma altında olduğu için turistlerin gelip gitmesine de izin verilmez. Ada sakinleri barışçı, dost, mütevazı ve oldukça temizdir. Toplayıcılıkla ve balık avlayarak geçinirler. Hastalıklara çok nadiren rastlanır ve şayet böyle bir şey olursa yasak bölge müdürlüğü hemen yardıma koşar. Sanırsınız ki cennetten bir köşe, ama buna rağmen halkın nüfusu sürekli azalıyor. Sanki yaşamaktan bıkmış gibiler. Bazen karınları zil çalmasına rağmen yiyecek bir şeyler aramaya dahi üşenirler. Kadınlar çocuk doğurmak istemez; çocuklara öğretilen tek şeyse yüzmek. Yaşlıların medenî dünyadan istediği tek şey ise tütün. Diğer yandan Onghie'ler adalet konusunda oldukça hassastırlar ve birbirlerini incitmezler. Kadınları iffetlidir. Bir defasında adaya gelen bir Birmanyalı, kadınlardan birine kur yapınca erkekler tarafından öldürülür. Sonra erkekler yönetime giderek durumu bildirirler, fakat bunu saldırı amaçlı değil, düzeni korumak niyetiyle yaptıklarını belirtirler. Onların cezalandırılmasının söz konusu bile olamayacağı düşünülebilir. Doğrudur! Kimse burnunu başka halkların işine sokmamalı.

İşte işin daha tuhaf yanı. Hint asıllı Choudhari adında iyi eğitilmiş Antropoloji Bölümü müdürü, bu hikayeyi nakleden Suresh Vaidya'ya şöyle der: "Onghie'lerin hayat tarzı yirmi bin yıl öncesindeki gibidir. Onlar için hiçbir şey değişmemiş. Tabiatın verdiğini yiyor, ısınmak işini güneş ısıni ve ocakla hallediyorlar."⁵⁶

Bu, etnogenezin evrim teorisini tenkitsiz kabul etme hipnozunun gücüdür. Acaba Hintli bilginimize göre Onghie'lerin ataları Anda-

⁵⁶ Surech Vaidya. *Islands of the Marigold Sun*. Robert Hale Ltd., London, 1960, s. 108.

man Adaları'na nasıl gelmişlerdir? Onların bu işi başarabilmek için sadece sahil gemiciliğini bilmeleri yeterli değildir ve sanırım onlar aşırı dalgalı Hint Okyanusu'nu tesadüfi bir şansla aşmamışlardır. Ayrıca ok ve yay da icat etmeleri veya bunun nasıl yapıldığını komşularından öğrenmeleri gerekirdi. Teehhül geleneklerine göre bir kişi genç yaşta dul kalmış olsa bile ikinci bir evlilik yapamaz ve yakın akrabalarla evlilik yasaktır. Bunun hiç de ilkel bir tarafı yok. Onghie'lerin dili bilinmiyor; çünkü Hint etnoğraflar henüz bu dili incelemiş değiller. Ama dilleri incelendiği zaman, çok büyük bir ihtimalle Onghie'lerin de ataları, efsaneleri ve masallarıyla ilgili henüz unutulmamış bir koleksiyonları vardır. Fakat Onghie'lerin hayat ritmi düşmüştür. Genç kadınların dörtte biri kısırdır. Eğer yirmi bin yıl önce ataları da böyle olsaydı, atalarının çoktan ölüp gitmiş olması gerekirdi.

Hayır; Onghie'ler ve onlara benzeyen etnoslar, çocuk değil, yaşlı kişilerdir. Passionerliği olmayan insanlar Yeryüzünde hayata hayvanlardan daha az adapte olma kabiliyetine sahiptirler. Çünkü hayvanlar istikrarlı ve elverişli şartlarda ölmezler. Hatta Andaman Adaları'ndaki timsahlar bile eli silahlı avcılar gördükleri zaman gizlenmeyi öğrenmişlerdir. Çünkü onlar ellerinde ok ve yay bulunan yerlilerden korkmuyorlardı.

Passionerliğin bu noktasında etnogeneze biter.

Ancak, biyosferde gerçekleştiği için tahribata yol açmayan dolaysız etnogeneze süreçlerinden başka, ekosistemin geriye döndürülemez basitleşmesi sırasında gelişim bozulur. Bunlar negatif işaretli etnik formasyonlar olarak anlaşılabilir, ama bunun özel bir şekilde incelenmesi gerekir.

SON SÖZ

Bir Şema Teşkil Etme Denemesi. Biyosferin bir sistem bütünlüğü olarak ele alınması, büyük güçlükleri beraberinde getirir. Sadece süreçleri tasvir etmeyi değil, onların genesizlerini de tespit etmemizi sağlayan geleneksel tabii bilimlerin kullandığı metotlar, çok dakik olmasa bile tarihler belirtilmediği için fazla kullanışlı değildir. Örneğin siklonların güzergahının değişmesi sonucunda bir bölgede bir asır devam eden uzun bir kuraklık meydana gelmişse, bunun neticesi olarak bitki örtüsü, dolayısıyla faunanın da değiştiğini kaydetmek kolaydır, ama kesin kronoloji olmadan olayın başlangıç ve bitiş tarihini tespit etmek imkansızdır. Kronoloji tarihin işidir, ama ne yazık ki tarihçiler bu görevlerini ifa etmekten kaçınıyorlar.

Bu bir tesadüf değildir. Tarih, olayların birbirleriyle olan bağlantılarını ve sonuçlarını inceleyen bir bilim dalı olarak, XIX. Yüzyılın sonunda bilgi toplama dönemini tamamladı ve ondan sonra da tarihî materyalizmle tamamlanacak olan yorumlama zarureti ortaya çıktı.

Ancak, sosyal kanunların, yani istihsal güçlerinin ve üretim ilişkilerinin progresiv gelişiminin açıklığa kavuşturulması, çok yönlü fenomenin sadece bir yönünü aydınlatmış, ama insanlığın biyosferle olan ilişkisi diyalektik materyalizmin tasarrufunda kalmıştı. Tarihçiler böyle bir taksime hazır olmadıkları için, detayların netleştirilmesini kaynaklardaki açıklamalara bırakmışlar; bu durumda etnik tarih konusunun ana kesiti, yani yüzlerce yıllık diskret etnogenez süreci, başlangıç ve sonu kaçınılmaz olarak kaybedilmişti. Elbette böyle bir şey, 'Brownian hareketi'ni tarihin gerçek gelişimi gibi gösteren pek çok anlatımın gerçek tarihî analizin yerine konulmasına

yol açtı. Halbuki bulutlardan düşen bir damla bile direkt olarak yeryüzüne düşmüyor.

Hiçbir uzun hareket düz değildir. Çünkü birbirini dengeleyen birçok ufak sapmalar meydana gelir.

Yağmur damlasının
düşüş anındaki
Brownian hareketi.

Ancak, kendimizi, damlacıkların yeryüzüne ulaşıncağa kadar takip ettiği düşüş yörüngesini değil, yörünge ortasındaki herhangi bir 2 cm.yi inceleyen gözlemcinin yerine koyalım. Gözlemci, kaçınılmaz olarak, Newton kanununun doğru olmadığı sonucuna varacaktır. Çünkü onun yaptığı gözleme göre damla, sadece aşağıya doğru değil, yana ve bazen yukarıya doğru da hareket etmektedir. Varılan sonuç yanlıştır, ama mantıklıdır. Zira hata, konunun araştırmacıya meseleyi diğer problemlerle koordineli olarak ele almama hakkı tanıyacak şekilde ortaya konulmasındadır.

Kimse kalkıp da 'olmaz öyle şey!' demesin. Bariz hatalara yol açan benzeri bir metot, Thor Heyerdahl'ın A'Khu'sunun da başına dert aşmıştı.

Okuyucunun takdirine sunduğumuz bu tezin amacı, sadece tarihi bir bilim olarak açıklamak değil, aksine onun tabii bilimlerle ilgili problemlerin çözümünde ve özellikle biyosferin incelenmesinde de bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektir. Dolayısıyla ben, okuyucuya, ölçme prensibini göz önünde bulundurarak ihtiyaç duyulan tüm tarihî materyali kullanıma imkanı sağlayan bir yaklaşım düzeni sundum. (Bkz. Tablo 3)

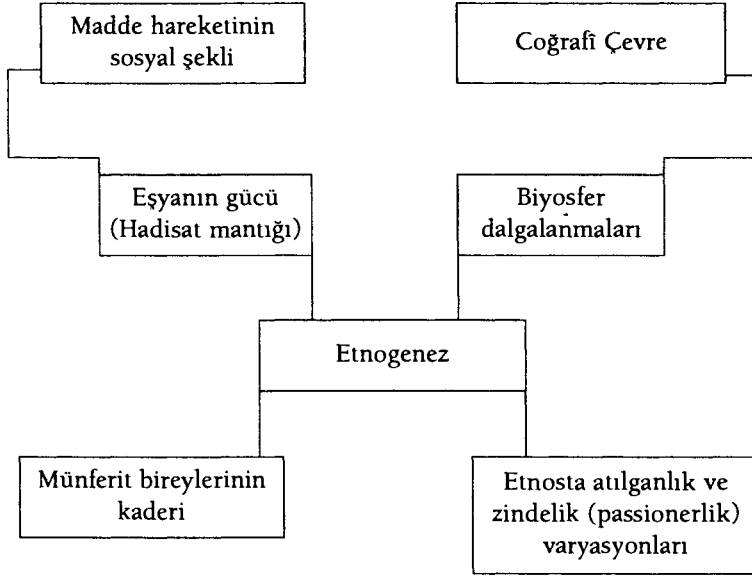
İsteyen kişi sıra halindeki bu yaklaşım tablosunu kullanarak, sadece biyosferin değil, spontan sosyal gelişimin de etkisine maruz kalan etnogenezin yerini tespit edebilir. Bu etki, 'hâdisât mantığı' yani tarihin savaş, diplo-

masi, saray darbeleri, fetihler vs. gibi olayları inceleyen kesiti tarafından yönlendirilir. Burada malzeme sıkıntısı yoktur, fakat önemsiz olayların çok daha önemli olanların yerine konmaması için ölçeğin dikkatli şekilde kullanılması gerekir. Bu yüzden münferit kişilerin kaderlerine sosyal sistemlerin [etnosların] kaderlerinden iki basamak aşağıda yer verilmiştir. (Bak. Şekil 3)

Etnik sistemlerin passionerlik farkları özel bir dikkatle gözden geçirilmelidir. Etnosu meydana getiren bireylerin değil, bütün bir etnosun passionerlik yükselişi, bir kural olarak tek şekilli gelişir: P fonksiyonunun büyümesi. P nin farklı seviyelerde ve aşırı hareket sırasındaki dalgalanmaları, kırılma sırasında kısa süreli düşüş, atâlet safhası rehabetidir. P seviyesi hareketi, *a* işaretiyle ve mütemadi çizgi halinde gösterilmiştir. Akmatik safha değişimleri ise kesik çizgilerle, fakat ani kırılma ve düşüşler (genellikle dış darbeler sebebiyle) yine kırık çizgilerle, fakat *b* harfiyle gösterilmiştir. (Bkz. Şekil 4)

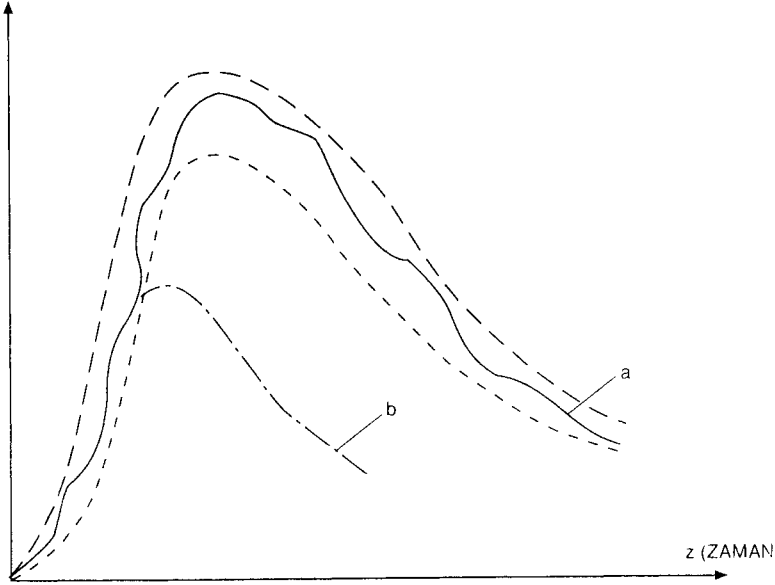
Sonuç olarak, tüm etnogenez konsepsiyonunun genel içeriğini gösteren bir özet tablo sunuyorum.

TABLO - 3 İNCELENEN OBJEYE YAKLAŞIM TABLOSU			
Yaklaşım Sırası	... den Gözlem	Şekil	Problematic ve metot
1	Biyosfer	Etnosfer	Coğrafi
2	Etnosfer	Süper-etnos	Kültürolojik
3	Süper-etnos	Etnos	Etnolojik
4	Etnos	Sub-etnos	Siyasî-tarihi
5	Süb-etnos	Konsorsiyum (halkta ve aile- lerde)	Etnoğrafik
6	Konsorsiyum (Aileler veya halk biyografi- leri)	Epizodlar	Biyografik
7	Epizodlar	Kaynak bilgileri	Filolojik

Şekil - 3

ETNOGENEZ SÜRECİNİ KARAKTERİZE EDEN
P FONKSİYONUNUN İDEAL SEVİYESİ

Şekil - 4

TABLO - 4
ETNOGENEZ SAFHALARI

Safhalar	İmperatifler	Safha Geçişleri
1. Etnosların ve bölge alanlarının ilk kombinasyonları	Değişik	
2.	'Dünyayı ıslah etmek lazım; çünkü düzeni bozuk'	Passioner patlama
3. Etnik formasyon ve yükseliş safhası.	Olman gerektiği gibi ol!	
4.	Sen sen ol!	Akmatik safhaya geçiş
5. Etnik var oluş safhası: Start ve başarısızlıklar	(Önceki imperatifi muhafazası)	
6.	Büyüklerden bıktık	Kısmî kırılma: Atâlet safhasına geçiş
7. Atâlet safhası	Benim gibi ol!	
8.	Önceki imperatiflerin ortadan kalkması	Çöküş, obskürasyon safhasına geçiş
9. Obskürasyon safhası	Bizim gibi ol!	
10.	Bir günlük beylik, bir günlük beyliktir.	Çatışma ve çözülme
11. Hatıra safhası	Bir zamanlar ne güzeldi.	
12.	Haline şükret, Troll!	Homeostaz safhasına geçiş
13. Homeostaz safhası	Mazinin unutulmuşu	Etnosun ikinci kombinasyonuna dönüşü ve yeni bir etnogeneze başlangıç noktası

KİTAPTA GEÇEN BAZI ÖZEL TERİMLER

Bu terimler henüz ilim adamları tarafından tartışılarak doğruluğu yüzde yüz kabul edilmiş değilse de, kitapta ne anlamda kullanıldığı ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi için küçük bir lügatçe olarak eserin arkasına konulması uygun görülmüştür. Ancak kitabın arkasında verilen terimlerin tamamı değil, Türkçe tercümesinden dahi tam anlamı belirlenemeyen veya bilinen anlamı dışında kullanılanlar alınmış, diğer bazılarının çevirisine gerek görülmemiştir.

Açık inkübasyon dönemi: Passioner basınç seviyesinin, henüz etnik farklılaşmalara veya yeni etnososyal sistemlerin zuhuruna yol açmamakla birlikte çağdaşlarca artık kayda alınmasını gerektiren olayların inkübasyon döneminin bir safhası.

Akmatik safha: Etnik sistemde passioner basıncın yükselme safhasından sonra bu sistem için mümkün olan en yüksek passionerlik seviyesindeki titreşimleri.

Annihilasyon: Galaksiler arası boşluktaki önlenemez ışık enerji kaybından dolayı süb-atom seviyesinde parçalanma.

Anti-sistem: Barış içinde yanyana yaşayamayacak insanların sistematik bütünlüğü.

Antropojen yöre tarihi: Toplum ve tabiatın mekanik etnik sistemlerle bir birlerini etkileme tarihi.

Atalet safhası: Kırılma safhasından sonra etnik sistemin passioner basıncının tedricen azalması.

Biyosfer: Anti-entropik unsurlara sahip canlı organizma ve ürünlerden müteşekkil yeryüzü sathı.

Direnenler (persistentler) veya izolatlar veya statik etnoslar yahut relikt (bakiye): Etnik homeostaz durumunda bulunan etniksel sistemler. Kitapta bu terimler sinonim olarak kullanılmıştır.

Entropik proses: Enerji kaybının önlenemez süreci.

Etnik Ayrılma (Kopma): Tesadüfi ilişkiler sonucu popülasyon sınırları ötesinde ortaya çıkan passioner işaret.

Etnik dominant: Etnogenez sürecinin başlangıçtaki etnokültür çeşitliliğinin amaç yönünden tek düzeliğe geçmesini şartlandıran olay veya olaylar toplamı. (Dini, ideolojik, askerî, günlük yaşam).

Etnik sistemlerin passioner davranış seviyesi: Etnik sistemi teşkil eden fertlerde etnik passionarizme sahip olanların oranı.

Etnik tarih ayırımı: Etnogenezin başı ve sonunu belirleyen sebep-sonuç ilişkilerindeki kopukluk.

Etnik temas varyantı: Etnik sistemlerin karşılıklı etkileşim özelliklerindeki farklılık.

Etnogenez: Etnik sistemin ortaya çıkışından etropik passionerliği kaybetme safhasının etkisiyle yokoluşuna kadar devam eden süreç.

Etnogeneze adaptasyon: Bir etnosun davranış kalıplarındaki değişiklikler sebebiyle oluşan landşafta uyaranması.

Etnos: İnsanların orijinal davranış kalıbı esasında tabii olarak şekillenen toplumu.

Etnosun süreklilik ölçüsü: Bir etnosun dış tesirlere karşı mukavemet derecesini belirleyen çeşitli millî değer ve sembollerin (sibernetik anlamda) etnik semeresinin göstergesi.

Farklı etnosferler: Passioner itkilerin tarihî dönem içinde sebep olduğu potansiyel enerji eşitsizliği.

Gizli inkübasyon dönemi: Inkübasyon devrinin passioner basınç artışının, tarihî olayların çağdaşlar tarafından kayda alınmasına sebep olmayan kısmı.

Hadisat mantığı: Aynı olayların gelecekteki seyrini belirleyen hadiseler arasındaki sebep-sonuç ilişkileri.

Hatıra safhası: Yönetici kadronun obskürasyon safhasından sonra kültür geleneklerini muhafaza ederek etnosu yeniden canlandırma dönemi.

Kimera: İki veya daha fazla süperetnik etnosun aynı ekolojik nişte yanyana yaşaması.

İçgüdü impulsu: Bkz. İçgüdüsel davranış impulsu.

İçgüdüsel davranış impulsu: Ferdin kendisini koruma konusunda doğuştan sahip olduğu davranış impulsu (sevk-i tabii).

İmperatif davranış: Etnik toplumun ferdi karşı ideal davranış prensibi; etnogenez safhası veya safha değişimiyle ilgili etnos davranış kalıplarını belirleyici unsur.

İnkübasyon (kuluçka) dönemi: Passioner itiş veya genetik ayrılma (kopma) safhasından bir etnosun yeni bir etno-sosyal sistem olarak ortaya çıkışına kadar geçen yükseliş safhasının bir dönemi.

Karakteristik davranış olarak passionerlik: Canlı organizmayı hayali amaçlar için kendini feda etmeye iteleyen biyokimyasal enerji fazlalığı etkisi.

Kendini tanıtmaya impulsu: Kendini akıl ve irade sahibi gibi gösterme amacı taşıyan egoizm.

Kırılma (parçalanma) safhası: Etnik alanın parçalanmasıyla birlikte akmatik safhadan sonra passioner basınç seviyesinin hızlı bir şekilde düşüşü.

Konsorsiyum: Genel olarak kısa zaman dilimleriyle aynı tarihî kaderi paylaşan insanların teşkil ettiği birlik.

Konviksiyum: Tek tip yaşam ve aile bağlarına sahip fertler topluluğu; en küçük etniksel hiyerarşi taksonu.

Kseniya: Kelime olarak "misafir" demektir. Bir başka millete ait küçük bir grubun yerli halk arasında fakat onlarla kaynaşmadan yaşaması; bir tür simbioz.

Negatif davranış: İstikrarsız sistem kurmaya yönelik davranış.

Nostalji: Farklı etnik gruplarla bağdaşmazlık.

Obskürasyon safhası: Bir etnosun sistem olarak yokolması veya relik (bakiye) hâline gelmesinin ardından passioner basınç seviyesinin homeostaz seviyesinin altına düşmesi.

Olay: Sistematik bağların kırılması.

Olumlu (pozitif) imperatif davranış: Sistemi tahkim girişimi.

Olumsuz (negatif) imperatif davranış: Sistemi bozma girişimi.

Paseizm: Maziye tek gerçek obje olarak kabul etme.

Passionarist davranış impulsu veya passioner impuls: Ferdî ve genelde kendini koruma içgüdüsüne karşı yönlendirilmiş davranış dürtüsü.

Passionarist endüksiyon: Passionerlerin passioner alanların tesiri altında bulunması durumunda süb-passioner ve uyumlu fertlerin davranış transformasyonu.

Passioner: İçgüdüsel olarak kendini koruma sevk-i tabiisiyle hareket eden passionarist davranış dürtüsüne sahip fert.

Passioner alan: Biyokimyasal enerji-passionerliğin bazı şartlara bağlı olarak ortaya çıktığı bölge.

Passioner işaret: Dış etkilere kaynaklanan biyokimyasal enerjinin artarak fiile dökülmesini sağlayan çekilgen genetik belirti.

Passioner basınç: Bkz. Etnik sistemlerin passioner basınç seviyesi.

Passioner impuls: Bkz. Passionarist davranış impulsu.

Passioner itki: Popülasyonda passioner işaretin ortaya çıkmasına yol açan yahut şu veya bu bölgede yeni etnik sistemlerin doğmasını sağlayan mikromutasyon.

Popülasyon: Serbest çaprazlamanın yapılabildiği muayyen bölgelerdeki nesilleri teşkil eden bireyler toplamı.

Pozitif davranış: Sağlam bir sistem kurmaya yönelik davranış.

Simbioz: İki veya daha fazla etnosun kendi ekolojik nişinin dışına taşmadan bir bölgede yan yana yaşamaları.

Süb-etnos: Etnos yapısındaki unsurların ortaya çıkardığı (alt) etnik sistem.

Süb-passioner: Daha az kendini koruma içgüdüğü impulsuna sahip passioner fert.

Tarihi kader: Olayların dahili mantığının sebep olduğu hâdisat zinciri.

Tarihi süre: Passioner etkilerle bozulan etnosfer unsurları arasındaki potansiyel enerjilerin eşitlenmesi süreci.

Temas potansiyelleri farkı: İki veya daha fazla süper-etnosun temasları sonucu ortaya çıkan biyokimyasal enerji.

Uzak sapma: Kesin olmayışları sebebiyle çok uzak geçmişteki olayları ya da şeyler gibi göstererek şüpheli hâle sokmak.

Yakın sapma: Yakın geçmişteki olayları daha uzak geçmiştekilerle kıyaslar larken mübalağa etmek.

Yalan: Bilerek hakikati gizleme.

Yaşlılık: Fert veya etnos düzeyinde etnik sistemlerde passioner itki enerjisinin kayboluşu.

Yerinden oynatma veya temas sonucu: Programlanmış etnogenezi süreci seyri- nin dış etkenler sonucu bozulması.

Yükseliş safhası: Passioner itki veya genetik dreyfler sonucu bir sistemin passioner basınç seviyesinin istikrarlı bir şekilde yükselme dönemi.

KAYNAKÇA

A. Rusça

- Агаев А. Г. Народность как социальная общность/Вопросы философии. 1965. № 2.
- Акинщикова Г. И. Соматическая и психофизиологическая организация человека. Л., 1977.
- Алексеев В. П. В поисках предков. М., 1972.
- Алтухов Ю. П., Рычков Ю. Г. Генетический мономорфизм видов и его возможное биологическое значение/Журнал общей биологии. 1972. № 3.
- Андрианов Г. В. Проблемы формирования народностей и наций в странах Африки/Вопросы истории. 1967. № 9.
- Анучин В. А. Теоретические проблемы географии. М., 1972.
- Аполлон Б. А. Доказательство прошлых низких стояний уровня Каспийского моря. М., 1951.
- Арриан. Поход Александра/Пер. М. Е. Сергеенко. М-Л., 1962.
- Артамонов М. И. Болгарские культуры северного и западного Причерноморья/Доклады ВГО. Вып. 15. Л., 1970.
- Артамонов М. И. Опять «герой» и «толпа»/Природа. 1971. № 2.
- Аверкиева Ю. П. Индейцы Северной Америки. М., 1974.
- Башилов В. А. Древние цивилизации Перу и Боливии. М., 1972.
- Белявский В. А. Вавилон легендарный и Вавилон исторический. М., 1971.
- Берг Л. С. Гомогенез. Пр., 1922.
- Берг Л. С. Климат и жизнь. М., 1974.
- Берг Л. С. Уровень Каспийского моря в историческое время: Очерки по физической. М-Л., 1949.
- Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Когола. М., 1936.

- Берталанфи Л. Общая теория систем-критический обзор/Исследования по общей теории систем//Под ред. В. Н. Саловского. Э. Г. Юдина. М., 1969.
- Бертельс А. Е. Насир-и Хосров и исмаилизм. М., 1959.
- Бетин В. В., Преображенский Ю. В. Суровость зим в Европе и деловитость Балтики. Л., 1962.
- Бичурин Н. Я. (Иакинф). Собрание сведений по исторической географии Восточной и Средной Азии/Сост. Л. Н. Гумилев и М. Ф. Хан. Чебоксары, 1960.
- Богораз В. Г. Новые задачи российской этнографии в полярных областях//Труды Северной научно-промысловой экспедиции. Вып. 9. Пр., 1921.
- Болтин И. Н. Примечания на историю древняя и нынешняя России. Т. 2. СПб., 1788.
- Боробьев М. В. Этнос в средние века (на материале этногенеза чжурчжэней)//Доклады отделений и комиссий Всесоюзного Географического общества СССР. Вып. 3. 1967.
- Бромлей Ю. В. К характеристике понятия «этнос» /Расы и народы.
- Бромлей Ю. В. Опыт типологизации этнических существей/Советская этнография. 1972. № 5;3.
- Бромлей Ю. В. Современные этнические и расовые проблемы: Ежегодник/Отв. ред. И. П. Григулевич. М., 1971.
- Бромлей Ю. В. Этнос и эндогамия/Советская этнография. 1969. № 6. Козин С. А. Сокровенное сказание. М-Л., 1941.
- Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. М., 1973.
- Брук С. И., Чебоксаров, Н. Н., Чеснов, Я. В. Проблемы этнического развития стран зарубежной Азии/Вопросы истории. 1969. № 1.
- Будько М. И. О причинах вымирания некоторых животных в конце плейстоцена/Изв. АН СССР. Сер. географическая. 1967. № 2.
- Бучинский И. Е. Очерки климата Русской равнины в историческую эпоху. Л., 1957.
- Быстров А. П. Прошрое, настоящее, будущее человек. Л., 1957.
- Вайдя С. Острова, залитые солнцем//На суше и на море. М., 1968.
- Васильев В. П. История древности восточной части Средней Азии от X до XIII века. СПб., 1857.
- Вебер Г. Очерк научных понятий по некоторым вопросам всеобщей истории/Всеобщая история. 2-е изд. М., 1896.

- Вебер Г. Всеобщая история. 3-е изд. в 15 т. Т. 2. М., 1894.
- Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. М., 1965.
- Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. М., 1964.
- Гегель Ф. Философия истории/Соч. в 14 т. Т. 8., М., 1935.
- Гордон Ч. Древнейший Восток в свете новейших раскопок. М., 1956.
- Граф А., Кучияк П. Алтайские сказки. М., 1939.
- Грибанов Л. Н. Изменение южной границы ареала сосны в Казахстане/Вестн. сельскохозяйственной науки (Алма-Ата). 1965. № 6.
- Грумм-Гржимайло Г. Е. Когда произошло и чем было вызвано распадение монголов на восточных и западных/ИГРО. 1933. Т. XVI. Вып.
- Грумм-Гржимайло Г. Е. Рось пустынь и гибель пастбищных угодий и культурных земель в Центральной Азии за исторический период/Изв. ГО. 1933. Т. XI. Вып. 5.
- Грумм-Гржимайло Г. Е. Можно ли считать китайцев автохтонами бассейнов среднего и нижнего течения Желтой реки//Изв. ВГО. 1933. Т. 65. Вып. 1.
- Грумм-Гржимайло Г. Е. Западная Монголия и Урянхаиский край. В 3 т. Т. 2., 1926.
- Гуговский М. А. Итальянские войны и Высокое Возрождение XVI в. (до 1559)//Очерки истории Италии/Отв. ред. М. А. Гуковский. М., 1959.
- Гумилев Л. Н. Алтайская ветвь тюрк-тугу//Советская археология. 1959. № 1.
- Гумилев Л. Н. Древние тюрки. М., 1967.
- Гумилев Л. Н. Гуманитарные и естественнонаучные аспекты исторической географии//Экономическая и социальная география: проблемы и перспективы.
- Гумилев Л. Н. Хунну. М., 1960.
- Гумилев Л. Н. Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии (опыт историко-географического синтеза)/Народы Азии и Африки. 1966. № 4.
- Гумилев Л. Н. Китайская хронографическая терминология в трудах Н. Я. Бичурина на фоне Всемирной истории.
- Гумилев Л. Н. Место исторической географии в востоковедных исследованиях//Народы Азии и Африки. 1970. № 1.

- Гумилев Л. Н. Может ли произведение изящной словесности быть историческим источником?/Русская литература. 1972. № 1.
- Гумилев Л. Н. Некоторые вопросы истории хуннов//Вестник древней истории. 1960. № 4.
- Гумилев Л. Н. Роль климатических колебаний в истории народов степной зоны Евразии/История СССР. 1967. № 1.
- Гумилев Л. Н. Сказание о хазарской дани/Русская литература. 1964. № 3.
- Гумилев Л. Н. Терракотовые фигурки обезьян из Хотана (опыт интерпретации)/Сообщения Эрмитажа. 1959. Т. XVI.
- Гумилев Л. Н. Троецарствие в Китае/Доклады ВГО. Вып. 5. Л., 1968.
- Гумилев Л. Н. Величие и падение древнего Тибета/Страны и народы Востока. М., 1969.
- Гумилев Л. Н. Хазария и Каспий/Вестн. Ленинг. ун-та. 1964. № 6.
- Гумилев Л. Н. Хазария и Терек/Вестн. Ленинг. ун-та. № 24.
- Гумилев Л. Н. Изменения климата и миграции кочевников/Природа. 1972. № 4.
- Гумилев Л. Н. Поиски вымышленного царства. М., 1970.
- Дебеч Г. Ф. О некоторых направлениях изменений в строении человека современного вида. Советская этнография. 1961. № 2.
- Дорст Ж. До того, как умрет природа. М., 1968.
- Дуглас У. О. Трехсотлетняя война. Хроника экологического бедствия. М., 1975.
- Ефремов Ю. К. Ландшафтная среда нашей планеты//Природа. 1966. № 8.
- Ермолаев М. М. О границах и структуре географического пространства//Изв. ВГО. 1969. № 5.
- Ефремов Ю. К. Важное звено в цепи связей человека с природой. Природа. 1971. № 2.
- Жирмунский В. М. Сказание об Алпамыше и богатырская сказка. М., 1960.
- Зайчиков В. Т. Природные богатства Китая/Изв. АН СССР. Сер. географическая. 1954. № 6.
- Заведский К. М. Развитие эволюционной теории после Дарвина. Л., 1973.
- Иностранцев К. А. Хунну и гунны/Труды туркологического семинария. Т. I. Л., 1926.

- Иордан. Происхождение и деяния гетов/Пер. Е. Ч. Скржинской. М., 1961.
- Исаченко А. Г. Детерминизм и индетерминизм в зарубежной географии/Вестн. Ленгнгр. ун-та. 1971. № 24.
- История дипломатии в 5 т./Под ред. В. А. Зорина, А. А. Громыко. Т. I. М., 1959.
- История Индии в Средние века/Под ред. Л. Б. Алаева. М., 1968.
- История Италии в 3 т. Т. I./Под ред. В. Д. Сказкина. 1970.
- История стран зарубежной Азии. Средние века/Под ред. А. М. Голдобина. М., 1970.
- Итс Р. Ф. Введение в этнографию. Л., 1974.
- Иванов К. П. Механизм этногенеза-инструмент исследователя этнокультуры/Проблемы изучения и охраны памятников культуры Казахстана/Отв. ред. Р. Сулейманов. М., 1983.
- Калесник С. В. Некоторые итоги новой дискусии о «единой» географии/Известия ВГО. 1965. № 3.
- Калесник С. В. Несколько слов о географической среде/Известия ВГО. 1966. № 3.
- Калесник С. В. Общие географические закономерности Земли. М., 1970.
- Калесник С. В. Основы общего землеведения. М., 1955.
- Калесник С. В. Проблемы географической среды/Вестн. Ленингр. ун-та. 1968. № 12; 4.
- Кинжалов П., Белов А. Падение Теночтитлана. Л., 1956.
- Книга Марко Поло/Отв. ред. И. П. Маридович. М-Л., 1956.
- Колебания уровня Каспийского моря/Труды ин-та океанологии. 1956. Т. XV.
- Кон И. С. Диалектика развития наций: Ленинская теория наций и современный капитализм./Новый мир. 1970. № 3.
- Кон И. С. Философский идеализм и кризис буржуазной мысли. М., 1959.
- Конрад Н. И. Запад и Восток. М., 1966.
- Конрад Н. И. О рабовладельческой формации.
- Козлов В. И. Что же такое этнос?/Природа. 1971.
- Козлов В. И. Динамика численности народов. М., 1969.
- Козлов В. И. О понятии этнической общности/Советская этнография. 1967. № 2.

- Козлов В. И., Покшишевский В. В. Этнография и география/Советская этнография. 1973. № 1.
- Лем С. Модель культуры//Вопросы философии. 1969. № 8.
- Лобашев М. Е. Сигнальная наследственность/Исследования по генетике/Под ред. М. Е. Лобашева. Л., 1961.
- Лозинский С. Г. Роковая книга средневекоья//Монах Я. Шсренгер и Г. Инстисторис. Молот ведьм/Пер. с. лат. Н. Цветкова. М., 1932.
- Локвуд Д. Я. Обориген. М., 1971.
- Малиновский А. А. Общие вопроы строения системы и их значение для биологии/Проблемы методологии системного исследования. Под ред. И. В. Блауберга и др. М., 1970.
- Малиновский А. А. Путь творческой биологии. М., 1969.
- Мерперт Н. Я., Пашуто В. И., Черепнин Л. В. Чингис-хан и его наследие/История СССР. 1962. № 5.
- Мочанов Ю. А. К вопросу о начальных эпохах заселения Нового Света//Доклады по этнографии ВГО. Вып. 4. Л., 1966. Морган Л. Г. Дома и домашняя жизнь американских туземцев. Л., 1934.
- Мункуев Н. Ц. Заметки о древних монголах//Монголо-татары в Азии и Европе/Под ред. С. Л. Тихвинского. М., 1970.
- Мурзаев Э. М. Путешествия без приключений и фантастики. М., 1962.
- Мурзаев с. М. Природа Синьцзяна и формирование пустынь Центральной Азии. М., 1968.
- Мюллер А. История ислама в 4 т. Т. 4. СПб., 1986.
- Нестерук Ф. Я. Водное хозяйство Китая/Из истории науки и техники Китая. М., 1955.
- Никонов В. А. Этнонимия/Этнономы/Отв. ред. В. А. Никонов. М., 1970.
- Носонов А. Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государтства. М., 1951.
- Окладников А. И. Неолит и бронзовый век Прибайкалья. III. (Глазковское время). М-Л. 1955.
- Окладников А. П. История Якутской АССР. 3 т. Т. I. М-Л., 1955.
- Орлов М. А. История сношений человека с дьяволом. СПб., 1904.
- Османов М. Н. Фирдоуси Жизнь и творчество. М., 1969.
- Осокин Н. Первая инквизиция и завоевание Лангедока французами. Казань, 1872.

- Паркс Г. История Мексики. М., 1949. Плеханов Г. В. Нечто об истории/Соч. в 24 то. Т. 8. М-Л., 1923.
- Полова А. Д. Период испанского владычества (вторая половина XVI в.-XVIII в.)
- Природа и общество. Сб. статей/под ред. И. П. Герацимова и др. М., 1968, 1969.
- Райцес В. И. Процесс Жанны д'Арк. М-Л., 1954.
- Рашевский Н. Организмические множества. Очерк общей теории биологических и социальных организмов/Исследования по общей теории систем. М., 1969.
- Рогинский Я.Я., Левин М. Г. Основы антропологии. М., 1955.
- Руденко С. И. Древняя культура Берингова моря и эскимосская проблема. М-Л., 1946.
- Руденко С. И., Гумилев Л. Н. Археологические исследования П. К. Козлова в аспекте исторической географии/Изв. ВГО 1966. Вып. 3.
- Рыбаков Б. А. О преодолении самообмана/Вопросы истории. 1970. № 3.
- Рыбаков Б. А. «Слово о полку Игореве» и его современники. М., 1971.
- Рычков Ю. Г. Антропология и генетика изолированных популяций (Древние изоляты Памира). М., 1969.
- Саловский В. Н., Юдин Э. Г. Задачи, методы и приложения общей теории систем.
- Саушкин Ю. Г. По поводу одной полемики//Вестн. Моск. ун-та. 1965. № 6.
- Савицкий П. Н. Географические особенности России (1). Прога, 1927.
- Сейбутис А. А. Палеография топонимика и этногенез/Изв. АН СССР Сер. географическая. 1974. № 6.
- Семенов Ю. И. Категория «социальный организм» и ее значение для исторической науки/Вопросы истории. 1966. № 8.
- Семевский Б. Н. Методологические основы географии/Вестн. Ленингр. ун-та. 1968. № 24.
- Симонов П. В. Высшая нервная деятельность человека. М., 1975.
- Синха Н. К., Банерджи А. Ч. История Индии. М., 1954.
- Смирнов В. Д. Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции. СПб., 1873.

- Соколов Н. П. Венеция между гвельфами и гибеллинами/Вопросы истории. 1975. № 9.
- Спиридонов М. Н. На переднем крае космической науки/Природа. 1966. № 8. Сеченов И.М., Павлов И. П., Введенский Н. Е. Физиология нервной системы/Под ред. акад. К. М. Быкова. М., 1952.
- Стеблин-Каменский М. И. Культура Исландии. Л., 1967.
- Тимофеев-Резовский Н. В. Микроэволюция. Элементарные явления. Материал и факторы микроэволюционного процесса/Ботанический журнал. 1958. Т. 43. № 3.
- Токарев С. А. Проблема типов этнических общностей/Вопросы философии. 1965. № 2.
- Томский А. Король исландский/Природа и люди. 1912. № 43.
- Трусов Ю. П. Понятие о ноосфере/Природа и общество/Отв. ред. М., 1968.
- Тюменев А. Еврей в древности и в Средние века. Пр., 1922.
- Улагашев Н. Алтай-Бучай. М., 1939.
- Урланис Б. Ц. Рост населения в Европе. М., 1941.
- Фесуненко И. С четками и счетчиком Гейгера/Вокруг света. 1972. № 3.
- Фирдоуси Шах-наме в 2 т. Под ред. Д. Е. Бертельса. М., 1963.
- Чаттерджи С., Датта Д. Введение в индийскую философию. М., 1955.
- Чебоксаров Н. Н. Проблемы типологии этнических общности в трудах советских ученых/Советская этнография. 1967. № 4.
- Четвериков С. С. О некоторых моментах эволюционного процесса с точки зрения современной генетики. М., 1926.
- Шенников А. А. Жилые дома ногайцев Северного Причерноморья /«Славяно-русская этнография/Отв. ред. И. Н. Уханов. Л., 1973.
- Шибутани Т. Социальная психология. М., 1969.
- Широкогоров С. М. Этнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений/Изв. восточного ф-та Дальневосточного ун-та (Шанхай). 1923. XVIII. Т. 1. Предисловие.
- Шнитников А. В. Изменчивость общей увлажненности материков северного полушария/Записки ГО. Т. XVI. М-Л., 1967.
- Шнитников А. В. Ритм Каспия/Доклады АН СССР. 1954. Т. 94. № 4.
- Яцунский В. К. Историческая география. М., 1955.

B. Batı Dillerinde

- A. A. Malinovsky. *General Problems of the Structure of a System, and Their Significance for Biology*. Nauka, Moscow, 1970.
- A. Müller. *Der Islam im Morgen und Abendland*, Vol. 2. Historischer Verlag Baumgärte, Berlin, 1887.
- Anatole France. *Penguin Island*. Translated by A. W. Evans. The Sun Dial Press, Inc., New York, 1908.
- Arrian. *Anabasis of Alexander in two volumes*, Vol. I. Harward University Press, Cambridge, Massachusetts; William Heinemann Ltd., London, 1946.
- Augustin Thierry. *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers État*. Meline, Cans et Cie, Brussels, 1853.
- Augustin Thierry. *Lettres sur l'histoire de France*. Letter No. 2. Jouvet et Cie, Paris, 1881.
- Charles Diehl. *Les grands problèmes de l'histoire Byzantine*. Librairie Armand Colin, Paris, 1947.
- E. Le Roy Ladurie. *Histoire du climat depuis l'an mil*. Flammarion, Paris, 1967.
- François Bernier. *Travels in the Mogul Empire (1656-1668)*. S. Chand and Co., Delhi, 1968.
- Frederick Engels. *Dialectics of Nature*. Translated by Clements Dutt, with a preface and notes by J. B. S. Haldane, Lavrence and Wishart, London, 1940.
- Frederick Engels. *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Lawrence and Wishart, London, 1941.
- G. F. Debets. *On Certain Directions of Changes in the Constitution of the Modern Type of Man*. Sovetskaya etnografiya, 1961, 2: 9-23.
- G. V. Plekhanov. *Some Remarks on History*. Selected Philosophical Works, Vol. II. Progress Publishers, Moscow, 1976.
- G. W. F. Hegel. *The Philosophy of History*. Translated by J. Sibree. Dover Publications, New York, 1956.
- Giovanni Gentile. *The Trancending of Time in History*. R. Klibansky and H. J. Paton (eds.). Philosophy and History. Essays presented to Ernst Cassirer. Clarendon Press, Oxford, 1936.
- Grousset R. *Bilan d l'histoire*. Paris, 1946.
- Haloun G. *Zur Üetsi Frage/Ztschr. Dtshr. Morgenland. Ges* (Leipzig), 1937.

- H. Selye. *From Dream to Discovery. On Being a Scientist*. McGraw-Hill Book Company, New York, London, Toronto, 1964.
- I. Lavretski. *Simon Bolivar*. Editorial Progress, Moscow, 1982.
- J. B. S. Haldane. *The Causes of Evolution*. Longmans, Green and Co., London, New York, Toronto, 1932.
- Jawaharlal Nehru. *The Discovery of India*. Asia Publishing House, Bombay, Calcutta, New Delhi, 1964.
- Jean Dorst. *Avant que Nature meure*. Pour une écologie politique. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1978.
- Jean Dorst. *Before Nature Dies*. Translated by Constance D. Sherman. Houghton Mifflin Company, Boston, 1970.
- John Stewart Collis. *The Triumph of the Tree*. Jonathan Cape, London, 1950.
- Karl Jaspers. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Artemis-Verlag, Zürich, 1949.
- Karl Marx and Frederick Engels, *The German Ideology*. Progress Publishers, Moscow, 1976.
- Karl Marx and Frederick Engels. *Articles on Britain*. Progress Publishers, Moscow, 1978.
- Karl Marx. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Karl Marx and Frederick Engels. Collected Works, Vol. 3. Progress Publishers, Moscow, 1975.
- L. N. Gumilev. *The Heterochrony of the Moistening of Eurasia in Antiquity* (Topography and Ethnos, IV). *Vestnik Leningradskogo universiteta*, 1966, 6: 64-71.
- Ludwig von Bertalanffy. *General System Theory. A Critical Review. General Systems*, 1962, 7: 1-20.
- M. N. Sviridonov. *On the Leading Edge of Space Science*. *Priroda*, 1966, 8: 112.
- Martial R. *Vie et constance des Races*. Paris, 1939.
- Mikhail Mermontov. *The Lay of Tsar Ivan Vassilyevich, His Young Oprichnik and the Stouthearted Merchant Kalashnikov*. Progress Publishers, Moscow, 1976.
- N. Rashevsky. *Finite Sets. Essays in the General Theory of Biological and Social Organisms*. *Issledovaniya po obshchei teorii sistem*. Nauka, Moscow.
- N. Ya. Merpert, V. I. Pashuto, L. V. Cherepnin. *Genghis-khan and His Heritage*. *Istoriya SSSR*, 1962, 5: 56.
- Patrick Gardiner. *The Nature of Historical Explanation*. Oxford University Press, London, 1955.

- Surech Vaidya. *Islands of the Marigold Sun*. Robert Hale Ltd., London, 1960.
- Tamotsu Shibutani. *Society and Personality*. Prentice-Hall, Inc., New York, 1961.
- The Book of Sir Marco Polo*. Translated and edited, with notes by Sir Henry Yule. 2 vols. 3rd ed. London, 1903.
- The Collected Works of Henrik Ibsen*. Vol. IV. Peer Gynt. A Dramatic Poem translated by William and Charles Archer. William Heinemann Ltd., London, 1917.
- V. I. Andrianov, N.N. Cheboksarov. *Economic-Cultural Types and the Problems of Mapping Them*. Sovetskaya etnografiya, 1972, 5: 12.
- V. I. Kozlov, V. V. Pokshishevsky. *Ethnography and Geography*. Sovetskaya etnografiya, 1973, 1: 3-13.
- W. O. Douglas. *The Three Hundred Year War*. A Chronicle of Ecological Disaster. Random House, New York, 1972.
- W. Ross Ashby. *An Introduction to Cybernetics*. Chapman and Hall Ltd., London, 1956.
- Werner Sombart. *Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*. Verlag von Duncker und Humblot, Munich, Leipzig, 1913.
- Wilhelm Dilthey's Gessamelte Schriften. Vol. 7. Verlag von B. G. Teubner, Leipzig, Berlin, 1927.
- Yu. K. Efremov. *An Important Element in the Chain of Man's Links with Nature*. Priroda, 1971, 2: 79.
- Yu. P. Altukhov, Yu. G. Rychkov. *The Genetic Monomorphism of Species and Its Possible Biological Significance*. Zhurnal obshchei biologii, 1972, 3: 282.
- Yu. V. Bromley. *Ethnos and Endogamy*. Sovetskaya etnografiya, 1969, 6: 84-91.
- Yu. V. Bromley. *Experience of Typologizing Ethnic Communities*. Sovetskaya etnografiya, 1972, 5: 3-4.

DİZİN

A. İSİMLER

- A
A'khu, 42 479
Abbasi-ler, 111, 156, 397
Abelard (Rahip), 330
Açina hanedanı, 34
Adamites-ler, 281
Adem (Peygamber), 370, 451
Aemilianus, 462
Aetius, 189, 403, 464
Agnes Sorel, 281
Ahemenid İmparatorluğu, 203, 372, 468
Ahura Mazda, 95
Ak Orda, 110
Akinşçikova G. I., 323
Alarcus Atilius Regulus, 174
Alaric (kral), 223, 300
Alberigo da Romano, 142
Albigeois-lar, 116
Albuquerque, 175
Alcibiades (kral), 132, 401
Aleksander (Piskopos) 390, 391,
Aleksandr Nevsky, 377
Alexander Severus, 462
Alexius Murzuphlus, 279, 403
Ali (Halife), 156, 331
Almagro, 412
Altın Orda, 109, 110, 377, 421
Altuhoff Y. P., 229
Alvinzi (General), 292
Amiens Barışı, 275
Ammon, 436
An Lu-shan, 177
Andrei Bolkonsky, 354
Andrei Rublev, 251, 472
Angelus hanedanı, 468
Ansar (Sahabe), 376
Anton Makarenko, 326
Antonius Pius, 30
Ardaşir I., 206
Argobast (kral), 384
Arhat, 99
Ariosto, 306
Aristo, 220, 277, 401
Aristobelos, 276
Arius, 390, 391, 392
Ariusçu-lar (Aryanlar), 32, 382, 387, 392, 394, 396, 423
Armagnac-lar, 115, 143
Arnorld of Brescia (rahip), 330
Arrian, 276
Arsaces (Kral), 468
Artamonoff M. I., 45
Aryanizm bkz. Ariusçu
Asen (Ulah kralı), 335
Ashtarte (İshtar), 208
Aslan Yürekli Richard, 94
Asoka (kral), 24
Asparuh, 335
Atahualpa, 411
Ataulf (kral), 189
Athanasius (Deacon), 390, 391
Attila, 32
Augustine St. 24, 190, 204, 209, 210, 388, 434, 469
Augustus, 24, 280, 390, 436, 365
Aurelian, 464
Aurelius, 190
Aureng-Zebe, 123
Australoid-ler, 241
Avrupailer (Europoidler), 90
Ayasofya Kilisesi, 37, 185

B

Bab-ı Ali, 121
 Bachofen, J. J., 86
 Balbinus, 462
 Baptist-ler 135
 Barka ailesi, 291, 302, 303
 Basil II (Imp.), 40
 Basil St., 209
 Basilides, 208
 Bastard de Brimen, 311
 Bastard de l'Humieres, 311
 Bastard de Neuville, 311
 Batı Roma İmparatorluğu, 465
 Batı Türk Hakanlığı, 177
 Batu-han, 76, 110
 Beato Angeliko, 306
 Behram Çubin, 206, 207, 395
 Belisarius, 403
 Benito Juarez, 417
 Benvenuto Cellini, 426
 Berg L. S., 65, 72, 73
 Bernard of Clervaux, 330
 Bertalanffy L., 139
 Bistroff A. P., 240
 Bizans (İmparatorluğu), 33, 37, 40, 41, 123, 154, 155, 184, 188, 202, 203, 210, 211, 252, 380
 Boer-ler, 180, 400, 431, 473
 Bogomil-ler, 40, 154
 Bogomilizm, 133, 335
 Bogoraz V. G., 166
 Boltin I., 65
 Boris (Bulgar kralı), 335
 Botticelli, 306
 Bourbon hanedanı, 301
 Brandenburg Margravate, 423
 Bromley Yu. V., 88, 124, 247
 Brooks S. E. P., 76
 Brumaire, 274
 Bruno Jasienski, 310
 Brütüs, 174
 Budda 33, 99
 Budist-ler, 29, 102, 177, 234, 264
 Budizm, 23, 35, 99, 100, 204, 333
 Bulgar Devleti, 335
 Burgherler, 71, 211

Büveyhî-ler, 450
 Büyük Mugallar (Mogullar, Baburî-ler), 110, 123, 372
 Büyük Türk Hakanlığı, 109

C-Ç

Cadmus (kral), 89
 Caecina (kumandan), 458
 Caesar Maxentius, 465
 Cagliari (Peder), 53
 Caligula, 280, 465
 Calixtine Utraquist-ler, 281
 Calvin, 209, 426, 430
 Calvinist-ler, 118, 427
 Calvinizm, 116
 Campanella, 307
 Caracalla, 107, 174, 190, 465
 Carinus, 462
 Carlos Magnus, 157
 Carolingien-ler, 152, 207, 282, 376, 405, 406, 408, 411, 413, 420
 Carus, 462
 Cassius Chaerea, 280
 Cathar-lar, 373, 428
 Cecil Rhodes, 400
 Celaleddin Mengüberdi, 377
 Celestine II (Papa), 330
 Cervantes, 88
 Cetywayo 376
 Ch'i Hükümdarlığı, 425
 Ch'ien Lun (imp.), 75
 Ch'in hanedanı, 23, 129, 186, 187, 424, 425
 Ch'u Hükümdarlığı, 424
 Chaka, 376, 400
 Chao hanedanı, 425
 Charlemagne (Carlos Magnus), 36, 152, 211, 406, 411, 425, 427
 Charles le Chauve, 152
 Charles Martel, 405, 406,
 Charles the Wise, 312
 Charles V., 307
 Charles VII., 311
 Charles X., 422
 Charles XII, 422
 Chateaubriand, 92, 471

Chimu Devleti, 411
 Chin Imp.gu 348, 424
 Chou (hanedan), 212, 424
 Choudhari, 476
 Christ bkz. İsa
 Cizvit-ler, 424
 Claudius Albinus, 280, 461, 462
 Cleitus, 277
 Clio, 21, 262, 264
 Clunistler, 330
 Cluny tarikatı, 330
 Coenus (Polemocrates'in oğlu), 275, 276
 Collis J. S., 444
 Colomb Chr., 251
 Commodus (imparator), 460, 461, 465
 Conrad III, 330
 Constable Bourbon, 426
 Constantine Copronymus V., 397
 Constantine, 378, 380, 382, 391, 452, 465, 466, 467
 Constantius (imp.), 392
 Constantius Chlorus, 465
 Constanza, 279
 Cornelius Sabinus, 280
 Cortes, 164, 175
 Cortez, 412, 417
 Coubert A. A., 86
 Crassus, 174, 279
 Cristeros (İsa severler), 418
 Cromagnon Avrupai-ler, 89
 Cuçi-ler, 76, 110
 Cybele (put), 154, 208
 Cyrus (kral), 372
 Çağatayi-ler, 110
 Çaykoyvsky, (Rus besteci), 122
 Çehov A., 149, 354
 Çingis-han, 74, 75, 76, 109, 110, 132, 377
 Çingizî-ler, 75

D

Danilevsky N. Ya., 55, 200
 Dante, 210, 309, 421
 Danyal (Peygamber), 373

Daoist-ler, 134
 Daoizm, 134
 Darius Hystaspis, 309
 Darwin, 64, 103, 239
 Davud (Peygamber), 376, 451
 Debets G. F., 240, 249
 Decius, 462
 Demiurgos 208
 Diadoch hanedanı, 436
 Diadoch, 24
 Didius Julianus, 461
 Digenes Acritas, 40
 Dilthey W., 20
 Dinggaan, 376
 Diokletian, 372, 463, 464, 465, 467
 Dmitry İvanoviç Mendeleyev, 251
 Doğu Roma Imp., 32, 40, 380, 382, 394, 396, 465
 Doğu Türk Hakanlığı, 177
 Dominican-ler, 307
 Donatist-ler, 32, 382, 385, 388
 Dorian Spartanları, 336
 Dostoyevski, F. M., 270, 291, 307
 Druid-ler, 379
 Ducas (kral), 372, 401
 Duma A., 92

E

Ebû Bekir, 156
 Eccelino da Romano, 142
 Efes Konsili, 392, 393, 394
 Eflatun, 40, 133, 208, 220
 Ehrimen (Ahriman), 29, 95
 Einstein, 364
 Ekümenik Klisesi, 154
 el-Cid, 175
 El-Moraviyyûn, 158
 Emevî-ler, 111, 156, 396
 Emilio Paolo, 174
 Engels F., 64, 163, 270, 272, 290, 308
 Epicure, 30, 388
 Ermolayev M.M., 345
 Ertugrul-bey, 84
 Eski Ayinciler, 118, 119, 148, 150, 472
 Etienne Brule, 166

Eucharist, 281
 Eudes de Paris, 152
 Eugene of Savoy, 165
 Euripides, 220
 Evariste Galois, 251

F

Fatıma (Hz. Peygamber'in kızı), 331
 Fatımi Devleti, 41, 133, 134, 156, 419
 Fenimore Cooper, 471
 Ferisi-ler, 164
 Florian, 462
 France A., 20
 Francis Drake, 129, 175
 Francone-lar, 406, 420
 François Bernier, 123
 Franida degli Uberti, 142
 Frazer J. Sir, 86, 87

G

Gaeric, (kral), 223, 300
 Gaius Marius, 132, 277, 278, 280, 457
 Galerius, 465
 Galileo, 307, 354
 Gallienus, 462
 Gallus, 462
 Gardiner P., 20
 Gaston Boissier (Yazar), 401
 German İmparatorluğu, 420
 Ghibellinler, 142, 143, 151, 371, 441
 Gibbon E., 188, 380
 Gilles de Retz, 92
 Giordano Bruno, 307, 427
 Giovanni Battista Vico, 55
 Giovanni Pontano, 306
 Gnostik-ler, 154, 382, 403, 464
 Goethe, 422
 Gogol, 307
 Gonçaroff I. A., 294
 Gonzalo Quesada, 412
 Gordianus, 462
 Gorki, A. M., 116, 354
 Gracchus, 370
 Grail St., 332
 Gregory of Nazianzus, 209

Grek Krallığı, 40
 Grimaldi Negroid-ler, 89
 Grousset R., 223
 Grumm-Grjimaşlo G. Y., 72
 Guelphe-ler, 142, 143, 151, 371, 441
 Gumilev, L. N., 222
 Gustavus Adolphus, 422
 Güller Savaşı, 143, 344, 417, 421

H

Habsburg hanedanı, 292, 423
 Haçlı seferleri, 38, 70, 158, 185, 211, 329, 371, 421, 442
 Haçlılar, 133, 211, 279, 296
 Hadrian (imp.) 30
 Haldane J. B. S., 170, 171, 172, 249
 Hamilcar, 302
 Han hanedanı, 23, 26, 27, 34, 35, 424, 425, 451
 Han Yü, 208
 Hannibal, 65, 291, 302, 303, 457
 Hasan Sabbah, 134
 Havva (Adem peygamberin karısı), 370
 Hayraddin Barbaros, 122
 Hegel, 71, 273, 366, 469
 Heinrich Institoris, 429
 Helen-ler, 113, 153, 154, 161, 176, 189, 220, 221, 233, 436
 Helenizm, 29, 205, 207, 220, 276, 288, 395
 Heliogabalus, 209
 Helios (put), 154
 Henri Poincaré, 251
 Henrich II, 94
 Henry IV., 281
 Henry the Fowler, 420
 Henry V., 141
 Henry VIII., 426
 Heracleios (imp.), 394
 Hermes Trismegistos, 208
 Herodot, 76, 200, 216
 Hesiod, 309
 Hidalgo (rahip), 417
 Hinayana doktrini, 99
 Hincmar (rahip), 427

- Hint-Avrupaî, 97, 101
 Hipokrat, 220
 Hohenstaufen, 371
 Homer, 23, 40, 71, 309
 Honover hanedanı, 150
 Horace, 401
 Hristiyan Dünyası, 39, 40, 141, 142, 154, 184, 329, 330, 371, 373, 421, 425, 429
 Hristiyan-lar, 29, 31, 32, 34, 37, 84, 111, 118, 134, 141, 142, 154, 157, 190, 201, 208, 209, 210, 222, 233, 403, 407, 408, 451, 452, 459, 463, 464, 465, 466
 Hristiyanlık, 31, 99, 107, 154, 155, 157, 175, 189, 199, 209, 210, 332, 335, 376, 381-383, 386, 389, 390, 394, 416, 451
 Hsia (hanedan), 212
 Hsüan Tsung, 36
 Huascar Inca, 411
 Huguenot-lar, 112, 116, 117, 147, 312, 373, 423, 426, 431
 Hugues Capet, 282
 Huitzilopochtli, 416
 Hun Devleti, 169
 Huntington E., 76
 Hussite-ler, 421
 Hüsrev Anuşirvan, 206
 Hypatia (filozof), 452
- I**
- İbni Haldun, 55
 İbni Tolun, 419
 İbni Tümart, 331
 İbrahim (Peygamber), 89
 İbsen H., 473
 İdrisi-ler, 156
 İgor (efsanevi kahraman) 362
 İlhanlı-lar, 123
 İsa, 117, 154, 344, 388, 391, 392, 393
 Isidore of Seville, 427
 İsis bkz. İzida
 İskender (Makedonyalı İskender), 206, 275-279, 282, 288, 306, 365, 401, 436, 449
 İslam (Müslümanlık), 99, 101, 122, 157, 204, 211, 330, 331, 332, 372, 400, 419, 451
 İslam Dünyası, 39, 97, 158, 184, 319, 329
 İsmail (Peygamber), 89
 İsmail Safevi, 91
 İsmaililer, 41, 133, 158
 İspartalı Leonidas, 378
 İsrauria hanedanı, 396
 İtil Bulgar Devleti, 185
 İturbide (Albay), 417
 İtzcoatl, 411
 İvan Groznıy (Korkunç İvan), 133, 265
 İzida (tanrıça), 58, 208
- J**
- Jacob Sprenger, 429
 Jacobus Baradaeus, 394
 Jan Huss, 279, 280, 281, 282, 306, 307
 Jan Sobiessky, 202, 434
 Jan Zizka, 279
 Jaspers K., 22, 23, 24, 434
 Jean Dunois, 281, 311
 Jean Poton de Haintrilles, 282
 Jeanne d'Arc, 92, 281
 Jiri Podebrad (kral), 281
 John Baliol, 118
 John Cantacuzene, 403, 468
 John Chrysostom, St., 40, 210, 392, 452
 John of Leiden, 135, 426
 John of Navarre, 426
 Josephine de Beauharnais, 274
 Jörgen Jörgenson, 298
 Juan of Austurias, 175
 Jugurtha, 277
 Julian (filozof), 210, 381, 383, 389, 392
 Jupiter, 383
 Justin Marty St., 210, 382
 Justinian, 40, 395, 403
 Jüdea Krallığı, 203

Kadak-Ba'atur, 132
 Kalesnik S. V., 349, 357
 Kalmar Ünionu, 231
 Kant E., 422
 Karmati-ler, 133, 134, 142, 419, 450
 Karmatilik, 157
 Karşı-Reformasyon, 421, 422, 424, 425, 426
 Katolig Ligi, 62, 427, 431
 Katolik-ler, 39, 40, 63, 71, 112, 117, 135, 141, 185, 211, 281, 372, 377, 421, 422, 423, 426, 428, 429, 430, 439
 Kelbî (Cynist)ler, 427
 Kidari-ler, 33
 Kitbuka-noyon, 378
 Koçibey, 124
 Konfüçyanizm, 453
 Konfüçyüs, 23, 26, 36, 134, 208, 213
 Konrad, N. I., 134, 204, 205, 207, 209, 212, 217
 Korjinsky S. I., 253, 254
 Korkunç İvan bkz. İvan Grozny
 Kozloff P. K., 73, 74, 75, 81, 82, 86, 87, 88
 Köprülü Mehmed Paşa, 122
 Kromwell, 308
 Kronos, 165, 262
 Kudüs Krallığı, 38, 371
 Kur'an, 453
 Kuşan İmparatorluğu, 30
 Kutsal Roma İmparatorluğu, 425
 Küçüm-han, 305

L

Labriola A., 357
 Lao-tsu, 23, 36, 213
 Latin İmparatorluğu, 371
 Lawlander, 440 441
 Le Roy Ladurie, 77
 Lenin, V. I., 357
 Leon İsaure III, 390
 Leonardo da Vinci, 306, 426
 Leonidas (Basileus), 132
 Leontiev K. N., 200
 Lermantoff M., 363

Levin M. G., 240, 343
 Lewis Henry Morgan, 166
 Li Ch'i-cheng, 213
 Li Po (şair), 36
 Li Tzu-cheng, 468
 Licinius, 465, 466, 467
 Liu Pang, 425
 Livingston, 251
 Livonya Ordeni, 371
 Lobaşyeff M. Y. 236
 Lobengula, (kral), 400
 Lorenzo Valla, 306
 Lothar, 411
 Louis IX., 115
 Louis Philippe, 274, 275
 Louis St., 411
 Louis VII, 330
 Louis XIV., 133
 Loyola (rahip), 430
 Lucian of Samosata, 452
 Lucius Cornelius Cinna, 278
 Lucius Cornelius Sulla, 132, 277, 278, 279, 280
 Lucius Quinctius Cinrcinatus, 174
 Lucius Verus, 30
 Lucullus, 468
 Ludwig (German kralı), 152
 Luther, 426
 Lutheran-lar, 422
 Lüksemburg (hanedan), 279
 Lycurgus, 309

M

Machiavelli, 306, 309
 Machica kültürü, 410
 Madame de Sevigné, 312
 Magellan, 251
 Magna Mater, 208
 Mahayana, 99, 264
 Makedon hanedanı, 372
 Malinovsky A. A., 139
 Mama Ocly, 410
 Mamaea, 462
 Manco Capas, 410, 412
 Mani, 208
 Maniheist-ler, 99, 154, 209, 210, 373, 463

Maniheizm, 99, 133, 204, 204, 209
 Mansfeld, 426
 Marcellinus A., 452
 Marches (kont), 132
 Marcin (Imp.), 394
 Marcoman-lar, 31
 Marcus Aittilius Regulus, 132
 Marcus Antonius, 208, 458
 Marcus Aurelius, 30, 208, 461
 Mareşal Boussac, 282
 Marius (imp.), 385, 424
 Markionit-ler, 133, 154, 208
 Markionizm, 335
 Marks K., 22, 273, 357
 Marksizm, 273
 Mars (tanrı), 383
 Marsilio Ficino, 306
 Martin Luther, 430
 Matabele, 376, 400
 Maurice of Saxony, 426
 Mauricius (imp.), 211
 Maurya Krallığı, 23, 24
 Maxentius, 466
 Maximinus, 462, 465, 466, 467
 Mayne Reid, 52
 Mazdak, 206, 395
 McGee W. J., 368
 Medici ailesi, 306, 307
 Memlük-ler, 70, 161, 378
 Merovingien-ler, 37, 405, 407
 Meryem ana, 37, 392, 393, 397
 Michael Servetus, 427
 Michelangelo, 306, 307, 309
 Mihayil Vrubel, 251
 Mihrani-ler, 29
 Milan fermanı, 466, 467
 Ming hanedanı, 75, 213, 372, 425, 468
 Mitra, 154, 207, 208, 381
 Mitraist, 389
 Mitraizm, 207, 208, 381
 Mnestius (köle), 462
 Mogul (Mugal)- bkz. Büyük Mugallar
 Mongoloid-ler, 89, 90, 109, 127, 193, 241
 Monizm, 208

Monofizit-ler, 32, 41, 154, 332, 393, 394, 396
 Monofizitizm, 211
 Montesquieu Ch. S., 60, 362
 Morelos (rahip), 417
 Morgan Levis, 86
 Mormon tarikatı, 234
 Moselekatse (kumandan), 400
 Muaviye (Halife), 156
 Muhacir (Sahabe), 376
 Muhammed (Peygamber), 85, 111, 155, 156, 157, 158, 347, 376
 Muisca (Chibcha) İmparatorluğu, 412
 Mukanna, 419
 Musa (Peygamber), 451
 Mürat (Mareşal), 92
 Müslüman-lar, 37, 39, 40, 41, 71, 121, 133, 134, 141, 142, 152, 155, 156, 157, 158, 175, 211, 233, 326, 335, 377, 394, 395, 396, 413, 425
 Müslümanlık bkz. İslam

N

Nabodinas, 448
 Nantes fermanı, 112
 Napolyon Bonapart, 61, 133, 147, 148, 243, 260, 274, 275, 279, 290, 292, 293, 308, 354, 374, 423,
 Narcissus (gladyatör), 461
 Nasonoff, A. N., 185
 Nasr ibn Seyyar, 91
 Nebukadnassar Krallığı, 373
 Nebukadnassar, 448
 Negroidler, 89, 90, 232, 241
 Negus Menelik, 165, 357
 Neo-Platonist-ler, 208, 382, 403, 364
 Nero, 381, 401, 458, 465
 Nestorius (Papaz), 392, 393, 394
 Nesturiler, 32, 41, 201, 211, 376, 394, 396
 Nesturilik, 99, 211, 332
 Newton W., 59, 124, 245, 307, 363, 479
 Nicator (kral), 449
 Nikea (İzmit) İmparatorluğu, 211, 469

Nikokerti (Kitosris), 448
 Nikon (Patrik), 118
 Nilus St., 472
 Nirvana, 99, 264
 Norbert Wiener, 138, 139
 Nuh (Peygamber), 451
 Numerian, 462
 Nurhatsi (prens), 468

O-Ö

Octavian, 174, 458
 Octavius Augustus, 208, 372
 Odaenathus, 462
 Oleg (knâz), 362
 Olimpius, 221
 Olympus (İskenderin annesi), 436
 Orbelli L. A., 326
 Orda-han, 76
 Origenist-ler, 208
 Ormüzd, 29
 Ortodoks Dünyası, 40, 41
 Ortodoks-lar, 32, 37, 40, 71, 84, 85,
 118, 141, 152, 154, 387, 396, 421,
 Ortodoksluk, 281, 335, 394
 Osborn F. 242, 369
 Oscar Wilde, 92
 Osman (Halife), 156
 Osmanlı-lar, 84, 85, 109, 113, 122,
 123, 182, 201, 203, 294, 468
 Ost India, 111
 Otto the Great, 420, 458, 461
 Otuz Yıl Savaşları, 344, 422, 427,
 429, 431
 Ovid (kral), 287, 401
 Ömer (Halife), 156
 Özbek-han, 110

P

Pachacuti Inca, 410, 411
 Pakşışevsky V. V., 86
 Paleologlar hanedanı, 211
 Part Hükümdarlığı, 29
 Patricien-ler, 39, 175
 Paul St., 444
 Pavlos (Havari), 382
 Pax Europaica, 374

Pax Romana, 374, 458
 Pedro de Valdiva, 412
 Pehlevî-ler, 29
 Pelagius, 210
 Pepin le Bref, 405, 406
 Pepin le Longue, 405
 Perdiccas, 277
 Pertinax (İmparator), 461
 Pescennius Niger, 461, 462
 Petro I., 118
 Philip (İkenderin babası), 436
 Philip the Arab, 462
 Philippe II Auguste, 115, 425
 Philippe le Bel, 312
 Philippe le Bon, 311
 Philippe Roberts, 53
 Piccolomini (rahip), 430
 Pico della Mirandola, 306
 Pierre Bayard, 370
 Pirrhush, 457
 Pizarro, 411
 Pleb-ler, 175
 Plekhanoff S. V., 357, 358
 Plinius, 208
 Plutarch, 276
 Polybius, 55, 212
 Pompeius, 279, 424, 468
 Postum, 362
 Pön Savaşı, 23, 174, 302
 Prjevalsky, 251
 Probus (subay), 462
 Proclus (filozof), 452
 Protestan Üionu, 62, 63, 427, 431
 Protestan-lar, 63, 135, 372, 423, 428,
 429, 430
 Prusya Krallığı, 423
 Ptolemy, 277
 Pupienus, 462
 Puşkin A. S., 88, 278, 291, 362
 Pyotr Beketoff (Yüzbaşı), 305

Q

Quintilian, 462
 Quintus Mucius Scaevola, 174
 Quirinus (mit. tanrı), 381

R

Rabanus Maurus, 427
 Radonejsky Sergi St., 132
 Ratzel F., 86, 87, 200
 Reconquest-ler, 38, 371
 Reformasyon, 421, 422, 424, 426, 428, 430, 431
 Reşidüddin, 216
 Rıçkoff Y. G., 229
 Rimini Konsili, 392
 Roberd d'Anjou, 152
 Roberd de Clari, 39
 Robert Bruce, 118
 Robespierre A., 274, 308
 Robin Hood, 129, 445
 Robinet Hunderprefifer, 311
 Roginsky Ya.Ya., 240, 343
 Roland (efsane kahraman), 132, 175, 378
 Roland Şarkısı, 132
 Roma İmparatorluğu, 23, 28, 30, 52, 107, 108, 133, 153-155, 188, 189, 191, 208, 221, 365, 378, 379, 381-386, 395, 407, 428, 451, 452, 458, 459, 463
 Rousseau J. J., 422
 Rönesans, 205, 206, 207, 211, 306, 308, 365, 371, 411, 424, 428, 451
 Rum Patrikhanesi, 394
 Rurik (kral), 362
 Rus Devleti, 85
 Rüstemî-ler, 156

S-Ş

Saduki-ler, 164
 Safevî-ler, 272
 Sais hanedanı, 161
 Samani-ler, 156
 Samosatlı Pavlos, 391
 Sapotek, 417
 Sarı Türbanlılar, 34, 134
 Sasani-ler, 95, 113
 Saturninus, 208
 Savonarola (Rahip), 307, 426 430
 Schismatik-ler, 39
 Seçenoff I. M., 342
 Selçuklu-ler, 40, 41, 157, 154
 Seleucus hanedanı, 220, 277, 449

Selim I., 123
 Semyon Motora, 305
 Seneca, 209, 401
 Septimius Severus, 461, 462
 Sertorius, 174
 Servius Sulpicius Galba, 458
 Severius hanedanı, 175
 Sezar, 174, 354, 385, 424
 Shakyamuni bkz. Budda
 Sidonius Apollinaris, 452
 Sih-ma Ch'ien, 212, 213
 Sikh-ler, 85, 86, 111, 113, 180
 Simon Bolivar, 121
 Smirnoff V. D., 122
 Snitsky, L. D. 86
 Sofya (Çarıçe), 118
 Sokrat, 388, 401
 Solon, 309, 335
 Sombart W., 438, 439, 440, 441, 443
 Sovoie-ler, 147
 Spengler O., 55, 200
 Sternberg L. Ya., 86
 Stilicho, 189, 403
 Stoie (filozof), 30
 Stoie, 388
 Suctonius, 208
 Suetonius (yazar), 401
 Süfi-ler, 142, 158
 Sui hanedanı, 36, 133, 134, 177, 213
 Sulla, 282, 306, 307, 424, 468
 Sung, (hanedan, imparatorluk), 36, 70, 377, 425, 437, 453
 Surech Vaidya, 476
 Suvorov (General), 165, 292, 293
 Süleyman (Peygamber), 451
 Sünni-ler, 85 142, 157
 Swab (Hohenstaufen) ailesi, 420, 441
 Sweet Singer, 40
 Şeyban-han, 76
 Şeybanî-ler, 111
 Şia, 39
 Şii-ler, 39, 91, 142. 158, 450

T

T'ang hanedanı, 36, 134, 177, 188, 437, 470
 Taborite Protestan-ler, 281

- Tacitus, 462
 Taoist-ler, 26, 204
 Templier Şovalyeleri, 234
 Temucin bkz. Çingis-han
 Tenochtitlan, 164
 Tevrat, 208
 Theodosius, 189, 384, 392, 467
 Thierry A. 243, 251, 282, 406
 Thor Heyerdahl, 479
 Tiahuanaco kültürü, 410
 Tiberius Gracchus, 208
 Tiberius, 280
 Timurî-ler, 110, 111, 372, 401
 Titus Livius, 208, 468
 Tlacateotl, 411
 Tolstoy, L. N., 121, 354
 Topa Inca, 411
 Toynbee A. 55, 166, 178, 202, 203, 378
 Trajan (imp.), 30, 31, 452, 468
 Transvaal Cumhuriyeti, 400
 Trent Konsili, 307, 430
 Truva, 61
 Tu Fu (şair), 36
 Tudor (kral), 426
 Turan-î, 29
 Tylor E. B., 86
- U-Ü**
- Uspensky, 380
 Ügeday-han, 100
- V**
- Valentian, 385
 Valentinus 208
 Valerian, 462
 Valois hanedanı, 281
 Vaslav IV., 279
 Vassily Shuisky, 370
 Velihanoff Çokan, 92
 Vernadsky, V. I., 19, 58, 248, 263, 283, 341, 348, 359
 Vespasian, 458
 Viracocha, 410, 411
 Virgil, 401
 Vitellius (kumandan), 458, 459, 461
- Vladimir Monomah, 185
 Vladimirtsoff B. Y. 50
 Voltaire, 422
 Von Gogh, 251
 Voodoo kültü, 431
 Vosco da Gama, 175
 Vseslav (knaz), 185
- W**
- Wallenstein, 426
 Weber M., 439
 Wei hanedanı, 425
 Westphalia Barışı, 423
 White Bands, 129
 William James, 167
- X**
- Xerxes, 288
- Y**
- Yahova, 208
 Yahudilik, 157, 382
 Yakub Saffar, 450
 Yakubî (Jacobin)ler, 394
 Yan Hükümdarlığı 425
 Yang Ch'ien (imp.), 213
 Yang-ti (imp.), 133
 Yedi Yıl Savaşları, 423
 Yefremoff Yu. K. 247, 349
 Yekaterina II., 119, 472
 Yeniçeri, 84
 Yenilmez Armada, 423
 Yin (hanedan), 212
 Yosef St., 333
 Yuan hanedanı, 372
 Yuvarlak Masa Şovalyeleri, 335, 376
 Yüzyıl Savaşları, 344
- Z**
- Zavatsky K. M., 254
 Zebur, 426
 Zeno (kral), 390, 393
 Zerdüşt, 23, 29, 309
 Zerdüşizm, 206
 Zeus, 436
 Zonghawa, 437

B. ETNONİMLER

A

Acem bkz. Pers
 Afgan-lar, 85
 Afrikalı-lar, 129, 130, 190
 Akkad-lar, 123, 447, 448
 Akvitanyalı, 147
 Alan-lar, 28, 29, 31, 40, 91, 110, 154, 185, 192, 365, 380, 382, 402, 404
 Alemann-lar, 402
 Aleutler, 336, 431
 Algonquin-ler, 162, 181, 471
 Alman-lar (Germanlar), 84, 93, 94, 120, 147, 223, 273, 279, 281, 306, 330
 Almorikan-lar, 31
 Alsashlar, 147
 Altay-kiji, 470
 Amerikalı-lar, 117, 163, 166, 194, 366, 368, 369, 470, 475
 Amori-ler, 448
 Anahuac-lar, 343, 410, 411
 Angle-ler, 31, 38, 402, 441
 Anglo-Sakson-lar, 37, 112, 152, 211, 335, 366, 408, 413, 415, 430
 Ant-lar, 464
 Apaçi-ler, 83, 414, 471
 Aracuan-lar, 162, 411, 412
 Arap-lar, 30, 36, 38, 71, 85, 89, 91, 93, 96, 97, 109, 111, 113, 123, 128, 133, 141, 143, 152, 155-158, 161, 177, 192, 206, 207, 211, 214, 242, 294, 300, 303, 305, 312, 320, 328-330, 332, 347, 362, 386, 394-396, 400, 404, 406, 407, 419, 424-426, 449, 450-453, 462
 Ari-ler, 23, 98, 242, 407
 Arjantinli-ler, 83, 473
 Arnavut-lar, 182, 203, 310, 386
 Aryani bkz. Ari
 Assassinler bks. İsmaililer
 Assiniboin-ler, 83
 Asuri-ler, 161, 176, 199, 444, 448
 Atabask-lar, 83, 181
 Athabaskan-lar, 414

Atinalı-lar, 128, 314, 401
 Avarlar, 38, 396, 405, 406
 Avusturyalı-lar, 366
 Avusturyalı-lar, 86, 180, 292, 441
 Aymara-lar, 410
 Aynı-ler, 193, 309
 Aztek-ler, 53, 72, 164, 378, 410, 411, 413, 414, 416, 417

B

Babilli-ler, 448
 Bagauda-lar, 383
 Balt-lar, 192
 Bantu-lar, 120, 121, 409, 473, 474, 475
 Bargut-lar, 377
 Bask-lar, 38, 81, 82, 92, 147, 180, 182, 191, 404
 Basmal-lar, 177
 Bechuana-lar, 89
 Berberi-ler, 38, 107, 141, 156, 158, 161, 302, 303, 331, 385, 404, 409, 413, 419
 Beyaz Deniz Rusları bkz. Pomor
 Birmanyalı, 476
 Bizanslı-lar, 33, 37, 41, 84, 108, 113, 158, 288, 378, 380, 383, 384, 393-395, 447, 468
 Bodriç-ler, 114
 Boeotyalı-lar, 89
 Bohemyalı-lar, 423
 Bolgar (Bulgar)lar, 395, 396, 397
 Bolonyalı-lar, 421
 Borcigin b., 376
 Bot-lar 90
 Breton Keltleri, 147
 Breton-lar, 81, 407
 Briton-lar, 382
 Britt-ler, 408
 Bulgar (Bulgar)-lar, 34, 37, 39, 85, 154, 185, 335
 Burgund-lar, 31, 33, 37, 81, 115, 116, 141, 143, 147, 152, 191, 329, 392, 402, 404, 407

Burtas-lar, 110

Bushman-ler, 45, 89, 310, 327, 366, 473

Büret-ler (Buryatlar), 180, 377, 431

C-Ç

Calabrialı-lar, 421

Cenevizli-ler, 108, 142, 421

Ch'iang-lar, 186

Chankalar, 410

Chichimec-ler, 410, 412

Curçen-ler, 111, 252, 326, 378, 425

Çagatayi-ler, 110

Çeçen-ler, 86, 121

Çek-ler, 39, 92, 154, 180, 279, 280, 293, 421

Çeldon-lar, 148

Çerkes-ler, 330

Çingene-ler, 71, 92

Çinli-ler, 24, 26, 53, 71, 91, 94, 95, 96, 98, 101, 121, 125, 129, 163, 187, 188, 193, 204, 242, 348, 377, 446, 451

Çukçe-ler, 87, 166, 305, 474

Çuvaş-lar, 83, 109, 180

D

Dacialı-lar (Romanyalılar), 30, 464

Dart-lar, 90

Deylemi-ler, 419, 424

Dokato-lar, 83

Dungan-lar, 121

E

Elam-lı, 448

Elbe Slavyanları, 114

Ermeni-ler, 33, 84, 108, 112, 182, 207, 372, 377, 380

Eski Türk-ler (Göktürkler, Türküt-ler), 34

Eskimo-lar, 193, 201, 309, 320, 361, 366, 414, 431

Essen-ler, 164

Etrüsk-ler, 107, 303, 440, 457

Evenk-ler, 182, 184, 193, 309

F

Fenikeli-ler, 202, 276, 302

Ferisi-ler, 164

Fin-ler, 192

Flaman-lar, 82

Fleming-ler, 182

Florensiya-lılar, 38, 108, 421, 442

Frank-lar, 31, 37, 38, 52, 141, 152, 154, 249, 384, 402, 403, 404, 406, 407, 413, 440, 452

Fransız-lar, 38, 40, 52, 53, 70, 81, 82, 84, 92, 93, 94, 112, 113, 115-118, 123, 128, 141, 142, 147, 148, 150, 158, 162, 165, 166, 180, 182, 223, 260, 274, 275, 279, 291, 292, 293, 296, 305, 307, 311, 328, 365, 406, 407, 410, 413, 417, 420-423, 430, 440, 441, 471

Frigyalılar, 108

Frizler bkz Frizyalı

Frizyalı-lar (Frizler), 38, 152, 382, 440, 441

G

Gachupin-ler, 416, 417

Galat-lar, 108, 462

Gallas-lar, 211

Galyalı-lar, 107, 190

Gascon-lar, 94, 147, 421

Gepid-ler, 32, 389

German-lar, 30, 32, 38, 107, 114, 141, 152, 185, 189, 191, 208, 220, 280, 366, 377, 385, 390, 392, 402, 403, 405, 406, 409, 410, 420, 425, 427, 441

Gond-lar, 310

Got-lar, 28, 29, 33, 185, 189, 191, 210, 300, 380, 385, 389, 390, 392, 402-404, 440, 452, 462, 464

Göktürk-ler, 96

Greben Kossaklar, 86, 121

Grek-ler, 21, 24, 33, 37, 39, 71, 107, 108, 128, 141, 143, 152, 164, 202, 203, 207, 211, 219, 275, 277, 278, 296, 314, 328, 330, 336, 378, 380, 386, 393, 394, 396, 397, 404, 440

Gurkha-lar, 90
Gürcü-ler, 33, 84, 120, 158, 168, 330, 380

H

Habeşliler, 161, 330
Habiru-lar, 164
Hami kabileleri, 161, 330
Harezmi-ler, 377
Hattento-lar, 327
Hazar-lar, 110, 185, 304, 335, 365, 395
Helen-ler, 71, 101, 113, 153, 154, 161, 176, 189, 200, 201, 206, 220, 221, 233, 277, 288, 306, 309, 319, 378, 379, 386, 397, 457
Herul-lar, 32, 385, 389, 402
Hezare-ler, 110
Hırvat-lar, 293, 422
Highlander (Keltler), 117, 182
Hiksos-lar, 161
Hintli-ler, 24, 29, 85, 93, 94, 128, 180, 276, 330, 361, 365
Hiyonit-ler, 28, 33
Hollandalı-lar, 242, 293
Horasanlı-lar, 91
Huaxtec-ler, 411
Hun-lar (Hyung-nular), 32, 33, 34, 95, 96, 125, 163, 187, 189, 190, 382, 446, 447
Huron-lar, 166
Hussite-ler, 421
Hyung-nu-lar (Hunlar), 26, 27, 28, 32, 35, 186, 187, 188, 213

I

Iber-Gasconlar, 92
İberyalı-lar, 382, 440
İdrisi-ler, 156
İlliryalı-lar, 107, 381, 463
İngiliz-ler, 38, 39, 52, 53, 71, 81, 85, 94, 113, 117, 121, 141, 147, 150, 162, 165, 180, 182, 201, 282, 290, 296, 299, 365, 400, 409, 417, 421, 440, 445, 471
İnka-lar, 24, 53, 410, 411, 414

İranlı-lar (Persler), 95, 96, 98
İrlandalı-lar, 39, 82, 121, 152, 408
İrokez (İroquois)ler, 92, 160, 164, 414, 430, 471
İskandinav-lar, 152
İskit-ler (Sakalar), 128
İskoç-lar, 32, 39, 117, 141, 166, 182, 408, 421, 440
İspanyol-lar, 29, 53, 72, 83, 88, 92, 113, 121, 150, 158, 162, 180, 190, 193, 194, 410, 412, 413, 415-418, 422, 423, 430, 441
İsparta-lı, 132, 201, 288, 314
İsveçler, 377, 421, 422
İsviçreli-ler, 117
İtalik-ler, 107
İtalyanlar, 52, 84, 113, 122, 165, 208, 413, 421
İzlandalı-lar, 161

J

Japon-lar, 83
Jung bkz. Tankut
Jute-lar, 402

K

Kalmık-lar, 75, 76, 182
Kama Bulgarları, 110
Kapadokyalılar, 107, 108
Kara Ayak-lar, 368
Karel-ler, 83, 146
Karena-lar, 29
Karluk-lar, 101, 177
Karmatiler, 41, 133, 134, 142
Kastilyalı-lar, 141, 231
Katalonyalı-lar, 180, 192
Kazak-lar, 56, 92, 96, 110, 113, 114, 182, 304, 377
Kelt-Bretonlar, 92
Kelt-ler, 30, 38, 81, 82, 112, 113, 114, 118, 129, 141, 170, 184, 211, 242, 328, 402, 408, 409, 413, 440, 441, 457
Kenani-ler, 222
Kerait-ler, 109, 132
Khaldeli-ler, 448, 449

Khalkedon-lular, 396
 Khoi-khoi-ler, 327
 Khoisan-lar, 89
 Kıpçak (Poloves, Kuman)lar, 109,
 110, 185, 186, 192, 328, 335, 377
 Kıptiler, 162, 394
 Kırgızlar, 75, 471
 Kırım Tatarları, 85
 Kitan-lar, 36
 Kızılderili-ler, 53, 72, 83, 88, 130,
 150, 161, 166, 176, 182, 193, 194,
 242, 305, 309, 369, 377, 410-416,
 418, 430, 433, 471
 Kin (Ch'in) bkz. Curçen
 Komançi-ler 72, 414, 472
 Korsikalı-lar, 440
 Kossak (Rus Kazak)lar, 86, 119, 148,
 182, 304, 305, 422
 Kreol-lar, 180, 415, 416, 417, 418
 Kursh-lar, 335
 Kürt-ler, 113, 182, 330
 Kvirit kabilesi, 233

L

Langobard-lar, 38, 108, 385, 386,
 392, 394, 396, 397, 403, 404, 420,
 427, 440
 Latin-ler, 30, 52, 96, 107, 152, 376,
 385, 386
 Lawlander, 117, 182, 440, 441
 Leh bkz. Polonyalı
 Leton-lar, 185
 Lett-ler, 335
 Libyalı-lar, 161, 222
 Ligur-lar, 107
 Litvan-lar, 185, 328, 335
 Liv-ler, 335
 Lowlander, 117
 Lütiç-ler, 114, 423

M

Macar, 122, 152, 154, 180, 185, 281,
 293, 371, 377, 413, 420
 Makedon-lar, 29, 161, 199, 220, 275,
 277, 392
 Malayalılar, 168, 433

Malezyalı-lar,, 52
 Man-lar, 186, 187
 Mançur-lar, 75, 91, 101, 180, 188,
 348, 447, 468
 Mangıt-lar 91
 Mari-ler, 193
 Marisco-lar, 413
 Masai-ler, 71
 Mauri-ler, 30, 31, 192, 298, 402, 413,
 424, 464, 462
 Maya-lar, 24, 72, 201, 265, 310
 Meksikalı-lar, 83, 88
 Memlük-ler, 70, 161
 Merovingien-ler, 37
 Mısırlı-lar, 190, 201, 222, 335, 379,
 386, 392, 393, 436
 Mihrani-ler, 29
 Moesialı-lar, 463
 Mogol-lar, 24, 50, 70, 74, 75, 76, 84,
 86, 91-93, 96, 100, 108, 109, 110,
 111, 113, 123, 128, 131, 154, 180,
 203, 204, 233, 252, 265, 312, 319,
 326, 376, 377, 378, 401, 425, 437,
 447

Moraviyyun bkz. Mauri
 Mordva-lar, 193
 Murabıtlar bkz. Tavarıklar
 Muvahhid-ler, 331
 Muyun-lar, 35, 188

N

Nahua-lar, 164
 Napoliten-ler, 39, 293
 Navajo-lar, 83, 414, 471
 Nayman-lar, 109, 470
 Nesturiler, 32, 41, 154, 201,
 Nogay-lar, 110, 305, 377
 Norman-lar, 38, 40, 147, 152, 158,
 192, 329, 371, 408, 420, 440, 441
 Norveçli-ler, 473
 Numedyalı-lar, 382, 385, 402, 446,
 464

O-Ö

Olmek-ler, 410
 Onegin-ler, 148

Onghie negroları, 476, 477

Ortodoks-lar, 32, 37, 40, 71, 84, 85,
118, 141, 152, 154

Osetin-ler, 192

Ostrogot-lar, 32, 37, 402, 407

Oyrat-lar, 76, 109, 377, 437, 471

Özbek-ler, 83, 91, 110, 111, 377

P

Paleoasyalı-lar, 327

Pamirlililer, 90

Papua-lar, 53, 320, 433

Part-lar, 23, 33, 95, 206, 207, 220,
277, 359, 365

Patagonyalı-lar, 327, 473

Pathan-lar, 90, 182, 193

Patricien-ler, 39, 175

Peçenek-ler, 40

Pers-ler, 24, 29, 33, 37, 91, 95, 111,
113, 124, 133, 141, 199, 200, 206,
214, 275, 277, 288, 309, 395, 403,
451, 462

Perulu-lar, 83, 88, 166

Piedmontese'ler, 410

Pigme-ler, 120, 121, 320, 474, 475

Pikt-ler, 30, 32, 117, 296, 408

Polak bkz. Polonyalı

Polinezyalı-lar, 130, 132, 176, 201,
232, 309

Polonyalı (Polak)lar, 84, 422, 423,
434

Pomor-lar (Beyaz Deniz Rusları), 86,
87, 148

Portekizli-ler, 305, 414

Provansal-lar (Provence'liler), 38, 81,
82, 115, 147, 410

Prusyalı-lar, 38, 423

Pueblo Kızılderilileri (Tewalar), 320,
471

Puritan-lar, 150

Q

Quad-lar, 31

Quaker-ler, 150

R

Romalı-lar, 31, 38, 59, 65, 89, 107,
108, 117, 128, 161, 176, 199, 220,
221, 249, 277, 280, 300, 302, 335,
357, 372, 380, 381-385, 401, 421,
436, 440, 457, 467

Romen-ler, 113, 147, 220, 386

Rossomon-lar, 29

Ruanlı-lar, 115

Rug-lar, 32, 385

Rum (Bizanlı)lar, 379, 386, 392

Rus-lar, 39, 65, 71, 73, 87, 92, 97,
111, 120, 121, 122, 129, 141, 146,
147, 154, 161, 165, 180, 185, 201,
202, 242, 274, 290, 296, 305, 359,
362, 365, 377, 431

Rüstemî-ler, 156

S-Ş

Saka-lar, 98, 365, 468

Sakson-lar, 31, 38, 117, 129, 329,
402, 406, 408, 420, 440

Saksonyalılar, 293

Samani-ler, 156

Samaralı-lar, 182

Sami-ler, 108, 164, 447

Samnit-ler, 107, 457

Sarmat-lar, 30, 192

Sasani-ler, 95, 113, 207

Seminol-ler, 414

Sepoy-lar, 165

Sırp-lar, 154

Sibiryalı-lar, 87, 150

Sienalı-lar, 421

Sikh-ler, 85, 86, 111, 113, 180

Siyenpi-ler, 27, 28, 35, 125, 186, 187,
188

Siyu (Sioux)lar- 83, 181, 368

Slav (Slavyan)lar, 29, 32, 34, 38, 91,
108, 116, 122, 152, 184, 192, 211,
220, 249, 335, 372, 380, 386, 394,
396, 348, 403, 406, 421, 422, 423,
431, 440

Slavyan bkz. Slav

Sogd-lar (Sogdiyanlar), 91, 330

Somalili-ler, 211
 Soyon bkz. Uranha
 Suev-ler, 31, 192, 402, 404
 Suriyeli-ler, 108, 111, 190, 220, 329,
 380, 393
 Sümer-ler, 123, 203, 296, 444, 447
 Sürena-lar, 29

T

Tie-le-ler, 470
 Tabgaç-lar, 35, 177, 188, 405
 Tacık-ler, 83, 91, 156, 419
 Tankut-lar, 26, 35, 73, 74, 102, 182,
 309, 425
 Tarasca-lar, 411
 Tasmanyalı-lar, 162, 473
 Tatar-lar, 82, 108, 110, 111, 120, 146,
 147, 192, 362, 377, 431
 Tavarık (Tüareg), 71, 158, 192, 331,
 419, 446
 Telengit-ler, 470
 Teleüt-ler, 470
 Teuton-lar, 152, 404
 Tî'ler, 186, 193
 Tibetli-ler, 27, 35, 36, 89, 98, 102,
 125, 177, 437
 Tierra del Fuegan-lar, 320, 473
 Tlinkit-ler, 168, 336
 Tohar-lar, 97
 Toltek-ler, 24, 410, 411
 Torgout-lar, 74
 Totonak-lar, 410, 412
 Tölös kabileleri, 34, 470
 Trakyalı (Trak)lar, 108, 463
 Tungus-lar, 53, 109, 113, 162, 320,
 468
 Turan-ı, 29
 Turfanlı-lar, 98, 99
 Türk-ler, 84, 85, 89, 91, 92, 96, 101,
 102, 108, 109, 110, 113, 121, 131,
 141, 142, 154, 157, 161, 165, 170,
 176, 177, 192, 202, 203, 204, 249,
 294, 300, 312, 319, 366, 377, 395,
 405, 413, 419, 422-424, 433, 447,
 468, 470
 Türkmen-ler, 84, 157, 158, 330, 419,
 450

Türküt bkz. Göktürk
 Tyrol-lar, 293, 374

U-Ü

Udmurt-lar, 83, 180
 Ugor-lar, 28, 32, 34, 91, 182, 192,
 365, 470
 Ugor-Madyarlar, 109, 110
 Ugor-Mişarlar bkz. Ugor-Madyarlar
 Ukraynalı-lar, 84, 113, 249
 Ulah (Leh)lar, 335, 404
 Upanışad-lar, 23
 Uranha-lar, 92
 Uygur-lar, 34, 75, 89, 95, 99, 100,
 101, 102, 177, 447, 470

V

Vandal-lar, 31, 33, 37, 191, 300, 385,
 389, 392, 402, 403, 404, 452, 464
 Vedda-lar, 310
 Velikoross-lar, 113, 182, 192, 305,
 326, 362, 431
 Venedikli-ler, 108, 142, 421
 Vestfalyalı-lar, 293
 Viking-ler, 83, 114, 117, 161, 202,
 233, 234, 242, 279, 298, 306, 376,
 396, 441
 Vizigot-lar, 31, 37, 189, 192, 402,
 403, 407, 408

W

Walloon-lar, 82, 152, 182, 422
 Wells-ler, 112, 141
 Weps-ler, 83, 180
 Wu-sun-lar, 186

Y

Yağma-lar, 101
 Yahudi-ler, 24, 29, 30, 71, 84, 89, 93,
 107, 128, 133, 155, 164, 182, 335,
 376, 378, 380, 382, 403, 405, 413,
 428, 439, 440, 448, 449, 464
 Yakut-lar, 96, 109, 168, 182, 184, 431
 Yatvag-lar, 185
 Yazigi-ler, 30, 462

Yunanlı bkz. Grek
Yüceci-ler, 186
Yüeh-ler, 186

Z

Ziri-ler, 156
Zouav-lar, 165
Zulu-lar, 376, 378, 400

C. COĞRAFI ADLAR

A

ABD, 83, 167, 181, 182, 239, 242, 415
 Achaia, 288, 457
 Adrianople (Edirne), 467
 Aduwa, 357
 Aemon, 466
 Aetolia, 219, 288, 457
 Afrika, 31, 32, 37, 41, 89, 102, 156, 158, 161, 165, 168, 181, 200, 211, 242, 320, 366, 368, 374, 385, 396, 402, 404, 414, 419, 433, 462, 474, 475
 Ağrı dağı, 330
 Akdağ, 423
 Akdeniz, 31, 38, 52, 77, 84, 93, 153, 208, 242, 288, 365, 369, 404, 456, 463
 Akropolis, 349
 Aksu-Derya, 97
 Aksum bkz. Habeşistan
 Akvitanya, 152, 402, 406, 407, 458
 Alamut, 133, 134
 Alashan (Aladağ), 74
 Alaska, 242, 431
 Alba Longa, 376
 Almanya (Germany), 77, 93, 95, 279, 344, 434
 Alp dağları, 77
 Altay-lar, 56, 76, 78, 101, 109, 113, 177, 202, 470
 Amazon, 43, 53, 410, 411
 Amerika, 24, 25, 77, 83, 89, 102, 132, 150, 151, 167, 168, 181, 194, 211, 348, 374, 409, 410, 413, 423, 430
 Amu Derya, 29
 Anadur, 305
 Anadolu (Küçük Asya), 386
 Anahuac, 72, 410, 411
 And Dağları, 43
 Andaman Adası, 476, 477
 Andes, 24, 411, 412, 414
 Angers, 117
 Anjou, 441

Annam, 165
 Anshan, 372
 Antakya bkz. Antiochia
 Antiochia (Antakya), 38, 123, 391, 394, 444
 Apennine Yarımadası, 191, 303, 386
 Appian, 303
 Aquileia, 32, 385
 Arabistan, 41, 155, 156, 164, 168, 332, 395, 407, 448, 450
 Aragon, 38, 423
 Aral Gölü, 28, 97, 206, 239
 Arap Yarımadası bkz. Arabistan
 Araucanya, 412
 Arbiya, 142
 Arcole Köprüsü, 292
 Arizona, 414
 Arno, 303
 Asya, 32, 34, 36, 75, 94, 102, 165, 200, 205, 212, 75, 300, 366, 390, 397
 Athos, 437
 Atina, 28, 132, 206, 218, 220, 276, 288, 365, 401, 457
 Atlantik Okyanusu, 30, 31, 34, 70, 90, 409
 Atlas Dağları, 30, 191, 302
 Atlas Okyanusu, 156, 404
 Atroari, 53
 Avignon, 371
 Avrasya, 25, 29, 34, 89, 182, 183, 201, 244, 319, 335, 365, 446
 Avrupa, 23, 33, 38, 41, 70, 77, 82, 89, 95, 97, 102, 115, 132, 148, 151, 152, 155, 161, 165, 181, 200, 205, 209, 212, 213, 220, 295, 312, 343, 344, 358, 371, 372, 374, 380, 400, 409, 411, 413, 414, 421, 422, 424-429, 441, 443, 472
 Avusturalya, 53, 102, 158, 161, 165, 182, 211, 320, 368, 374
 Avusturya, 202, 281, 292, 404, 421, 422, 423
 Azak Denizi, 109

B

Baalbek, 46, 453
 Babil, 25, 29, 78, 123, 164, 201, 218, 265, 447-450, 453
 Bactria, 23, 29
 Baetica, 402
 Bağraş-kul Gölü, 98
 Bağdat, 40, 41, 300, 419, 424, 450
 Bahreyn, 133, 156, 419, 450
 Balaton Gölü, 402
 Balhaş Gölü, 28
 Balkan Yarımadası, 201, 380, 383, 394, 395, 396, 464, 465
 Baluk Denizi, 32, 38, 39, 184, 335, 344, 404
 Barcelona, 406
 Batı Avrupa, 28, 38, 97, 118, 141, 147, 152, 153, 155, 165, 175, 184, 185, 199, 200, 202, 207, 211, 335, 379, 396, 404-406, 408, 420, 421, 425, 430, 433, 446, 456
 Batı Sahrası, 302
 Bavarya, 202, 281, 406
 Baykal-ötesi, 376, 378
 Bayonne, 415
 Belçika, 182
 Bengal, 100, 333
 Benin, 168
 Bessarabya, 335
 Bet-pak-dala (Mirzaçöl), 28
 Bio-Bio, 412
 Bithynia, 40
 Bizans, 33, 37, 40, 41, 123, 154, 155, 184, 188, 202, 203, 210, 211, 252, 296, 326, 332, 335, 347, 348, 365, 372, 379, 380, 382, 387, 389, 394-397, 401, 403, 405, 408, 409, 419, 421, 424, 433, 437, 452, 467, 468
 Boeotia, 275, 288
 Bohemya, 281, 421
 Bolivya, 433
 Bosphorus, 40, 467
 Brandenburg, 281
 Bretanya, 406, 407
 Breton Marches, 175

Brezilya, 433
 Britanya, 31, 37, 38, 82, 117, 152, 182, 191, 402, 409, 446, 461, 464
 Buhara, 91, 101, 110
 Bulgaristan bkz. Bulgarya
 Bulgarya, 40, 84, 335
 Burgundia, 281, 311, 406, 421
 Bursa, 84
 Buzacı Yarımadası, 34
 Büyük Bozkır, 28, 34, 94, 177, 186, 214, 376, 377, 446, 447
 Büyük Bulgar ş., 41, 185

C-Ç

Calais, 421
 California, 242
 Cannae, 291
 Cape, 242
 Capitole, 189
 Capitone Tepesi, 459
 Capua, 303
 Castile, 423
 Ceneviz, 38, 143
 Cenevre, 117, 425, 427
 Cevennes, 116, 117
 Cezair, 165, 413, 274, 298
 Ch'ang-an, 36
 Chile, 414
 Chrysopolis, 467
 Constanza, 279
 Cordelleras, 414
 Corinth, 28, 218, 276
 Cornwall, 409
 Cremona, 458
 Ctesiphon, 452
 Cungarya, 34, 76, 101, 471
 Cynoscephalae, 65
 Çako Sahrası, 88
 Çargrad (İstanbul), 85
 Çernigov, 185
 Çin Seddi, 27, 91, 100, 214
 Çin, 22-28, 33-37, 40, 70, 75, 95, 97, 100, 109, 133, 134, 147, 158, 177, 182, 184, 186, 187, 200, 203, 204, 205, 208, 212, 213, 218, 233, 252, 319, 326, 327, 333, 344, 348, 372

374, 386, 394, 424, 425, 433, 437,
453, 470
Çukurova, 395

D

Dacia (Romanya), 108, 189, 190
Dağıstan, 161, 168
Dahomey, 168, 431
Danimarka, 63, 161, 231, 298, 299,
425
Danube bkz. Tuna
Deşt-i Kıpçak, 185
Deylem, 156
Dicle, 29, 123, 203, 449
Dinyeper n., 28, 34, 210
Dixieland, 443
Dobruca, 335
Doğu Avrupa, 29, 73, 109, 408, 421,
456, 467
Doğu Türkistan (Merkezî Asya), 101
Don n., 28, 86, 177, 185
Don-ötesi, 185
Duşanbe, 91

E

Eastern Island, 193
Ebedi Şehir bkz. Roma
Ebro, 38, 347
Eden, 123, 203, 447
Efes, 28
Ege Denizi, 28, 189, 201, 464
Ekvador, 411
El Dorado, 412
Elbe Nehri, 38, 114, 185, 405, 406,
420
Emerald Adası, 408
Endülüs, 41, 72, 184, 231, 405, 441,
446
Epirus (Yanya), 40, 219, 386, 457
Erin Adaları, 379, 407, 409
Ermenistan, 30, 32, 158, 211, 394,
396, 407, 448
Etsin-göl, 74, 75

F

Fas, 419

Fenikya, 153, 379
Fergana, 102
Fırat n., 30, 123, 203, 211, 386, 448,
449
Filipinler, 343
Filistin, 23, 31, 38, 123, 128, 141,
164, 380, 408
Finlandiya, 298
Florence, 306, 307, 402
Florentine, 142
Florida, 414
Fontaine, 152
Fransa, 63, 81, 92, 95, 112, 117, 128,
129, 132, 143, 147, 152, 279,
281, 292, 298, 301, 306, 307, 312,
343, 344, 374, 405, 406, 421, 424,
429
Frigya, 191

G

Gades, 302
Galiçya, 185, 402
Galya, 31, 37, 175, 191, 303, 383,
402, 406, 409, 410, 446, 457, 458
Gascogne (Gaskonya), 38, 116, 117
Georgia, 150
Germany (Almanya), 38, 343, 407,
420, 421, 422, 425, 433
Gibraltar (Cebel-i Tarık), 465
Girdekuh, 133
Gobi Çölü, 28, 34 446
Granada, 230, 423
Great Condé, 132
Great Lakes, 414
Greenland, 368
Grekya, 32, 40, 383, 384
Grit Adası, 386, 464
Guinea Körfezi, 409
Guise, 426
Gunib Platosu, 161
Gümilcine, 124
Güney Afrika, 147, 211, 431
Gürcistan (Georgia), 394

H

Habeşistan (Aksum), 41, 155, 200,
210, 211, 332, 374, 407

Hadrian Surları, 464
 Haiti, 431
 Hami (şehir, nehir, vadi), 102
 Hanghai Dağları, 109
 Hara-Hoto, 73
 Haşun-nor, 74
 Hazar Denizi, 29, 32, 34, 42, 45, 72
 Hazarya, 41
 Hellas, 23, 25, 28, 82, 191, 200, 218, 219, 288, 303, 365, 457
 Heraclea, 466, 467
 Heraclidae, 336
 Hiberniya (Erin), 30
 Himalaya Dağları, 43, 90
 Hindistan, 23, 24, 25, 36, 78, 85, 92, 94, 110, 111, 123, 124, 132, 161, 165, 200, 201, 205, 211, 218, 219, 242, 275, 310, 332, 374, 386, 423
 Hindukuş d., 33, 182, 193
 Hint bkz. Hindistan
 Hint Okyanusu, 156, 211, 305, 477
 Hippo Regius, 388
 Ho-nan, 188
 Ho-shui-cheng, 74
 Hollanda, 38, 77, 147, 343, 422, 423, 424, 429, 431, 433
 Horasan, 91, 419, 424, 450
 Hoten, 36, 98, 99, 101, 433
 Hoten-Derya, 97
 Hsi-yu (Bati-ucu), 101
 Huango-ho, 26, 34, 104, 125, 182, 187, 193, 213, 380

I-I

Irak, 84, 123, 156
 Irak-ı Acem, 155
 İberya Yarımadası, 38, 423
 İdzin-ay, 73, 74
 İllirya, 275, 383, 458, 461, 462, 464, 465,
 İndo-Çin, 95
 İndus, 457
 İngiltere, 83, 118, 128, 143, 150, 231, 281, 329, 343, 348, 374, 379, 408, 421, 423-425, 428, 429, 445
 İonia, 288

İran, 23, 30, 33, 37, 41, 76, 83, 91, 95, 110, 112, 124, 133, 156, 177, 185, 203, 204, 205, 211, 288, 347, 374, 392, 393, 395, 401, 419, 447, 468
 İrlanda, 117, 141, 161, 211, 328, 379, 386, 405, 408, 409
 İrtiş Nehri, 110
 İskandinavya, 28, 31, 182, 422, 467
 İskenderiye, 390, 391, 394, 452
 İskitya, 200, 383, 401
 İskoçya, 114, 117, 233
 İspanya, 31, 37, 72, 77, 128, 141, 156, 158, 182, 194, 274, 298, 301, 302, 306, 307, 343, 374, 402-404, 408, 410, 413, 415, 424, 425, 428, 429, 457, 458
 İsparta, 457
 İsrail, 335
 İstanbul, 310
 İsveç, 63, 161, 182, 293, 422, 425
 İsviçre, 408
 İtalya, 32, 37, 40, 108, 165, 205, 274, 292, 300, 306, 357, 384, 385, 394, 396, 397, 402, 411, 420, 433, 441, 446, 457, 462, 465
 İtil (Volga), 28, 34, 37, 41, 42
 İtil-ötesi, 119
 İyonya, 71
 İzlanda, 233, 298
 İznik (Nikea), 84, 391

J

Japonya, 83, 193, 333
 Java, 433

K

Kafkas-ötesi, 37
 Kafkasya, 156, 160, 161, 168, 185, 288, 332, 335
 Kahire, 134
 Kalahari Çölü, 89
 Kaledonya bkz. İskoçya
 Kalka Nehri, 377
 Kanada, 93, 130, 161, 242, 305, 361, 430, 433

Kao-ch'ang, 98
 Karaburun Gölü, 97
 Karadeniz, 32, 288, 383, 404
 Karaşar, 99
 Karpat Dağları, 30, 76, 100, 185
 Kartaca, 132, 153, 220, 291, 300, 302, 303, 357, 379, 394, 395, 457
 Kastilya, 38, 72, 158
 Kaşgar, 98, 101
 Katalonya, 82
 Kazakistan, 78
 Kerulen n., 35, 109
 Khalde, 448
 Khalkedon (Kadıköy), 41
 Kıbrıs, 386
 Kırım, 185, 380
 Kilikya, 123
 Kingan Dağları, 109
 Kiyef, 185, 202
 Kolombiya, 194, 412, 431
 Konçe-Derya, 98
 Kongo Nehri, 120
 Konstantinopolis, 37, 39, 85, 104, 108, 123, 211, 279, 296, 329, 378, 380, 383, 385, 386, 389, 390, 392-396, 403, 437, 468
 Konya, 84
 Kopet Dağ, 29
 Kore, 36, 193
 Kuban Nehri, 28
 Kuça, 99
 Kulikova Ovası, 132
 Kun-lun, 97, 98
 Kuzey Afrika, 388, 390, 446
 Kuzey Amerika, 104, 160, 331, 377, 414, 471
 Kuzey Denizi, 32, 298, 344
 Kuzey Kutbu, 87
 Küçük Asya, 28, 31, 32, 40, 84, 123, 158, 335, 380, 383, 385, 396, 397, 465, 467
 Kürdistan, 84

L

La Rochelle, 116, 117
 Languedoc, 116, 420

Latin Amerika, 418
 Latium, 107, 153, 220, 379
 Leao-ho Nehri, 187
 Leao-tung, 425
 Lena Nehri, 182, 305
 Leningrad, 21, 42
 Lepanto (İnebahtı), 423
 Levant, 184, 185, 200
 Libya, 449
 Litvanya, 184, 363, 371, 421
 Lob-nor Gölü, 97, 98
 Loire, 38, 116, 152, 405
 Lombardiya, 329, 406
 London City, 129
 Londra, 425, 433
 Lorraine, 117, 281, 311, 420
 Lothian, 117, 118
 Louisiana, 471
 Lumbasar, 133
 Lusitanya, 402
 Lutetya bkz. Paris
 Luxsemburg, 423
 Lübnan Dağları, 394

M

Macaristan, 40, 93, 202, 281, 433
 Madrid, 415
 Mağrip, 424
 Makedonya, 23, 65, 84, 219, 276, 277, 288, 365, 383, 386, 457, 466
 Malay Takımadaları, 41, 158
 Malezya, 53
 Mançurya, 36
 Marakeş, 93, 157
 Marmara Denizi, 100, 383
 Marne, 407
 Massachusetts, 150
 Maveraünnehir, 123, 424
 Medine, 37
 Mekke, 37
 Meksika, 72, 193, 410, 411, 414, 415, 418, 430, 433
 Melanezya, 52
 Merkezi Asya (Doğu Türkistan), 28, 36, 41, 59, 98, 99, 109, 201, 211, 212, 386, 401

Messenya, 336
 Meuse Şehri, 152
 Mezopotamya, 30, 32, 123, 201, 203,
 332, 444, 447, 448, 450, 464
 Mısır, 23, 25, 32, 40, 41, 70, 78, 115,
 123, 132, 133, 156, 161, 164, 206,
 208, 218, 219, 233, 274, 332, 383,
 388, 394, 395, 396, 408, 419, 424,
 444, 449, 450, 458, 465
 Milan, 306, 385, 388
 Miletus, 28, 220
 Minos, 201
 Moesia, 458
 Moğolistan, 34, 78, 92, 333, 376
 Moskova, 21, 82, 146, 154, 274, 291,
 305, 363
 Münster Şehri, 135

N

Nan-Shan, 102
 Naples, 306
 Navarra, 38, 116
 Nicomedia, 463
 Nikea bkz. İznik
 Nil Nehri, 30, 201, 449
 Nizip, 394
 Normandiya, 233, 298
 Northumberland, 83
 Norveç, 117, 161, 182, 231
 Novgorod, 185
 Noviy Gorod, 279
 Nubya, 41, 161, 300
 Numedya, 302, 303

O-Ö

Olvia, 128
 Olympus Dağı, 31
 Onon Nehri, 27, 202
 Ontario Gölü, 471
 Orange Nehri, 242
 Ordos, 74, 446
 Orhon Nehri, 27
 Orleans, 32, 282
 Orontes, 386, 449
 Orta Asya, 36, 91, 93, 95, 101, 110,
 158, 205, 219, 275, 377, 419

Orta Vaha, 71, 97, 468
 Ön Asya, 377
 Özbekistan, 91

P

Padua Şehri, 385
 Paiva, 307
 Pallukat, 448, 449
 Palmyra, 462
 Pamir, 36, 37, 41, 97, 101, 320, 347
 Pannonya, 175, 458, 461, 462
 Paris, 38, 82, 84, 117, 152, 274, 425
 Partya, 29 30, 83
 Pasifik Okyanusu, 34, 70, 305
 Patagonya, 162, 414
 Peçora Manastırı, 185
 Pella Şehri, 154, 379
 Peloponnes, 70, 380, 386, 394, 401,
 457
 Peloponnesia, 288
 Pencap, 85
 Pennsylvania, 150
 Pereyaslavl, 185
 Persepolis Sarayı, 277
 Persiya (Iran), 200, 464
 Peru, 88, 166, 193, 343, 410, 430,
 433
 Petersburg, 86
 Pirene Dağları, 37, 82, 92, 458
 Pirene Yarımadası, 211
 Po Nehri (Ovası), 53, 380 466
 Podolya, 422
 Poitiers, 38
 Polinezya, 193, 211
 Polonya, 29, 93, 116, 421, 422, 434
 Pomeranya, 281
 Portekiz (Portugal), 38, 423, 429,
 433
 Porus, 275
 Potosi bkz. Bolivya
 Prague, 279, 280, 281
 Pribaltık, 77
 Provence, 100, 152, 384, 406, 407
 Prusya, 243, 290
 Pskov, 335

R

Ravenna, 385, 397
 Reims, 427
 Reykjavik, 298, 299
 Rhenish, 164
 Rhine Nehri, 30, 32, 37, 82, 189, 402, 405, 420, 441, 443, 458, 464
 Rhone Vadisi, 37, 89, 402, 420
 Riel, 430
 Rio Grande, 72, 410, 414
 Rio Negro, 53
 Roma, 25, 30, 31, 32, 38, 65, 95, 117, 124, 128, 131, 141, 164, 174, 184, 188, 202, 207, 208, 209, 213, 220, 252, 277, 278, 280, 288, 291, 299, 300, 302, 303, 306, 307, 320, 332, 365, 372, 376, 379, 381-384, 390, 401-410, 413, 424, 427, 428, 436, 440, 452, 457-464, 468
 Roncevalles Geçidi, 132, 378
 Rum Patrikhanesi, 394
 Rusya, 40, 41, 70, 76, 110, 116, 133, 148, 154, 184, 185, 210, 249, 371, 374, 377, 421, 422, 472
 Rügen Adası, 114
 Ryazan, 185
 Ryn kumlukları, 28

S-Ş

Sahara, 30, 200, 409, 446
 Saksin Şehri, 185
 Saksonya, 281
 Santiago de Chile, 412
 Sarmatya, 30
 Seine, 407, 443
 Seistan, 419
 Selanik, 93
 Selenge Nehri, 27
 Seleucia, 449
 Semerkand, 91, 101, 110
 Serika bkz. Hsi-yu
 Seylan, 333
 Shan-tung Vadisi, 425
 Shen-si, 424
 Sırbistan, 40, 202
 Sibirya, 86, 130, 148, 177, 184,

242, 304, 305, 320

Sicilya, 38, 158, 306, 384
 Sih-Chu'an, 424
 Sinkiang, 101
 Siyam Adaları, 333
 Smolensk, 185
 Sogo-nor, 74, 75
 Soğdiyana, 91, 109, 156, 177
 Sorbonne, 115, 117
 Sovyet Rusya, 282
 Spalato, 465
 St. Helena Adası, 274
 Stockholm, 425
 Strasburg, 152
 Sudan, 157, 158
 Sungarya, 447
 Suriye, 23, 31, 32, 37, 40, 41, 70, 123, 133, 156, 158, 161, 164, 175, 208, 211, 378, 380, 383, 385, 386, 388, 395, 396, 408, 448, 458, 461, 462, 465, 467
 Suzdal, 363
 Syracuse, 457
 Şam, 37, 158
 Şehrisebz, 91

T

T'ien-shan, 97, 100, 471
 Tacikistan, 91
 Tahiti, 130
 Taklamakan, 97
 Talas Vadisi, 36
 Taras (Tarentum), 457
 Tarento, 303
 Targabatay Dağları, 27, 110
 Tarım Nehri, 97, 101, 177
 Taurus, 40
 Tenochtitlan, 410
 Terek, 34, 37, 121
 Texas, 242
 Thebai Şehri, 89, 457
 Thebai, 457
 Thebaid ş., 379, 386, 408
 Thebes, 153, 206, 219, 288
 Thermopylae, 132, 378
 Thessalia, 219, 288

Tiber Vadisi (Nehri), 299, 466
 Tibet, 74, 90, 97, 125, 168, 212, 264,
 326, 333, 405, 437
 Tierra del Fuego, 414
 Tiflis, 158
 Tlaxcala, 412
 Toledo (Tuleytula), 343
 Toulon, 274
 Toulouse, 38
 Trakya, 40, 191, 275, 380, 383, 386,
 461, 462, 464, 466
 Trans-Ürdün, 30
 Transvaal, 431
 Trasimène Gölü, 65
 Treviso, 142, 143
 Truva, 61, 265
 Tuna, 29, 30, 31, 34, 108, 189, 335,
 380, 395, 397, 402, 406
 Tunus, 419
 Turfan Vadisi, 97, 98, 99
 Tuscany, 440
 Türkistan, 84, 91, 101, 122, 124
 Türkiye, 425
 Tver ş., 146, 363
 Tweed Vadisi, 117, 465

U-Ü

Ukrayna, 422
 Urahai bkz. Ho-shui-cheng
 Ural, 28, 86, 110, 376
 Uyguristan, 76, 99, 101
 Ürdün Vadisi, 30
 Ürdün, 164

V

Vasconya, 409
 Velikorossya, 148, 437
 Vendée, 92
 Venedik, 38, 143, 310, 423, 425
 Venezüella, 194
 Verona, 385, 402
 Vistula, 28, 443
 Viyana, 292, 293
 Volga (İtil), 27, 34, 59, 109, 110, 377
 Volga-ötesi, 86
 Volinya, 185

W

Wales, 409
 Waterloo, 424

Y

Yang-tse, 26, 35, 187, 242, 424
 Yarkend, 98, 99, 101
 Yarkend-Derya, 97
 Yayık (Ural), 32, 377
 Yedi Tepe, 207, 233, 376, 457
 Yemen, 155
 Yeni Gine, 53, 147, 320
 Yin-shan, 446
 Yucatan, 72, 201, 310, 414, 453
 Yunanistan, 128, 202, 466
 Yunnan, 36

Z

Zambezi, 376
 Zanzibar, 123, 450

ETNOGENEZ

HALKLARIN ŞEKİLLENİŞİ YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞLERİ

L. N. Gumilëv

Lev Nikolayeviç Gumilëv 1912, Petersburg doğumludur. Babası N.S. Gumilëv ve annesi Kırım Türklerinden Anna Ahmetova, zamanın en gözde şair ve şairesidir. Baba Gumilëv, rejim muhalifi olmak suçlamasıyla Stalin döneminde kurşuna dizilmiştir. Gumilëv, 1935-1949 yılları arasında üç defa tutuklanmış, en sonuncusunda 10 yıla mahkum edilmiş fakat 1956'da Stalin'in

çıkardığı "çocuk, ebeveyninin hatasından sorumlu değildir" kararıyla tahliye edilmiştir. İlk tutuklanmasından itibaren üniversite kapıları yüzüne kapatılmış fakat masumiyeti anlaşıncı, tekrar okula kaydedilerek öğrenimini tamamlamasına izin verilmiştir. Genç yaşında birkaç dil biliyor olması, eski Türkçe'nin dışında, Hun tarihine de vakıf bulunması sayesinde zamanın önlü akademisyenlerinden destek görmüş; özellikle M.I. Artamonov ve V.V. Struve'nin yardım ve teşvikleriyle Eski Türkler adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır. 1986'da emekli olmuş, 1992 sonunda da ölmüştür. Şu anda sevenleri tarafından Rusya'da onun adına **Gumilëv Dünyası Vakfı** adında bir vakıf kurulmuş ve bütün eserleri yeniden yayınlanmıştır.

Etnogenez - Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşleri, yazarın baş yapıtı Eski Türkler'den sonra ikinci doktora çalışması ve önemli tezidir. Halkların teşekkül, yükseliş ve düşüş sebeplerinin incelendiği bu eserden başka yazarın onbeş kadar kitabı ve dört yüz civarında makalesi vardır.

Diğer eserleri arasında şunlar sayılabilir:

Eski Türkler, Hunlar, Hazar Çevresinde Bin Yıl, Hazarya'nın Keşfi, Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, Sarı Haçlı Seferi veya İblis Nesli Efsanesi, Son ve Yeniden Başlangıç, Avrasya Trajedisi, Rusiden Rossyaya, Etnos, Tarih ve Kültür, Büyük Hazar Tanhisi.

ISBN 975-8839-02-0

